

ASES ULUSAL

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YIL | 2025
CİLT | 5
SAYI | 2

EDITED BY

DR. NECİP İHSAN ARIKAN

ISSN: 2822-6828

ASES ULUSAL SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (2822-6828)**BAŞ EDİTÖR****Dr. Necip İhsan ARIKAN**

Öğretmen/Milli Eğitim Bakanlığı/TÜRKİYE

EDİTÖR KURULU**Doç. Dr. Ahmet KURTOĞLU**

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi/TÜRKİYE

Doç. Dr. Gökhan KONAT

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/TÜRKİYE

Dr. SEYİDE EROĞLU

Öğretmen/Milli Eğitim Bakanlığı/TÜRKİYE

Öğr. Gör. Tahsin BOZDAĞ

İnönü Üniversitesi/Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi/TÜRKİYE

İNDEKSLER

OpenAIRE

OpenAIRE

Google Scholar

Google
Scholar

ABCD Index

ABC

Road

ROAD
DIRECTORY
OF OPEN ACCESS
SCHOLARLY
RESOURCES

Eurasian Scientific Journal Index

Sudoc

WorldCat

EuroPub

BASE (Bielefeld Academic Search Engine)

Yayın Linki: asesjournal.com

HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ

Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Ali SALAHLI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Serkan UMUZDAŞ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Mehtap AYDINER UYGUN

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Mine KAYA KEHA

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Nasip DEMİRKUŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Nurettin KONAR

Haliç Üniversitesi

Doç. Dr. Aslı Saylan KIRMIZIGÜL

Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan KONAT

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Gülşen KIRPIK

Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa TÜYSÜZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Orçun BOZKURT

Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Sercan YAVAN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Doç. Dr. Songül KARABATAK

Fırat Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bahar GÜMRÜKÇÜ BİLGİCİ

Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gülşah GÜRKAN

Turgut Özal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TUNAZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan NACAROĞLU

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Ahmet Galip YÜCEL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yetişkinlerde Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğunun Günlük Yaşam Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Derleme A Review of the Effects of Attention Deficit Hyperactivity Disorder on Daily Life in Adults	Ezgi PEK Meryem KARAAZİZ	803-819
Özel Yetenekli Ortaöğretim Öğrencilerinin Birden Fazla Kuruma Devam Etme Noktasında Görüşleri Opinions of Specially Talented High School Students on Attending More Than One Institution	Melih Burak ÖZDEMİR	820-840
Majör Depresyon Bozukluğunda Bilişsel Davranışçı Terapi: Olgu Sunumu Cognitive Behavioral Therapy in Major Depressive Disorder: A Case Report	Ecem ANAR Meryem KARAAZİZ	841-853
Anadoluculuğun Eklektik Analizi ve Sosyoekonomik Çözüm Önerileri (1923-1945) Eclectic analysis of Anatolianism and socioeconomic solution suggestions (1923-1945)	Fahri ÖZTEKE	854-873
Mindfulness Temelli Müdahalelerin Anksiyete Üzerindeki Etkisi. Bir Derleme Çalışması The Effect of Mindfulness-based Interventions on Anxiety. A Review Study	Aleyna KÖK Meryem KAZAAZİZ	874-887
Bilişsel Davranışçı Terapi Yaklaşımının Majör Depresyon Tedavisindeki Rolü Üzerine Bir Derleme Çalışması A Review Study on the Role of the Cognitive Behavioral Therapy Approach in the Treatment of Major Depression	İrem DELİBAŞ Meryem KAZAAZİZ	888-895
Obsesif Kompulsif Bozukluk İçin Psikoterapi Tedavilerine İlişkin Literatür İncelemesi (2015–2023) A Literature Review of Psychotherapy Treatments for Obsessive-Compulsive Disorder (2015–2023)	Nisanur ERTUĞRUL Meryem KARAAZİZ	896-911
Travma Sonrası Stres Bozukluğu Tedavisinde Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme Terapisinin (Emdr) Etkinliğine Yönelik Bir Derleme Çalışması A Review Study on the Effectiveness of Eye Movement Desensitization and Reprocessing (Emdr) Therapy in the Treatment of Post-Traumatic Stress Disorder (Ptd)	Akif Eren YİĞİT Meryem KAZAAZİZ	912-921
Özel Yetenekli Öğrenciler İçin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Farklılaştırmanın Gerekliği The Necessity of Differentiation in Social Studies Education for Students with Gifted	İsa ALİÇ	922-932
Borderline Kişilik Bozukluğu Tedavisinde Diyalektik Davranış Terapisinin Etkinliğine Yönelik Bir Derleme Çalışması A Review Study on the Effectiveness of Dialectical Behavior Therapy in the Treatment of Borderline Personality Disorder	Nisanur AYTAÇ Meryem KAZAAZİZ	933-943

Cumhuriyet Döneminden Günümüze Sosyal Bilgiler Öğretiminin Dönüşümü The Transformation of Social Studies Teaching from the Republic Period to Today	İsa ALIÇ	944-957
Obsesif Kompulsif Bozukluğu ve Kabul ve Kararlılık Terapisi Üzerine Derleme A Review on Obsessive Compulsive Disorder and Acceptance and Commitment Therapy	Melis ÖZÇAĞLI Meryem KARAAZİZ	958-972
Endüstri Mirası Olarak Maden Mirası: Balya Madenlerine Yönelik Bir Araştırma Mining Heritage as Industrial Heritage: A Study on Balya Mines	Ahmet KARATAŞ	973-981
Küresel İklim Değişikliği ile İlgili Tarsus Çiftçilerin Görüşlerinin İncelenmesi Examining Tarsus Farmers' Views on Global Climate Change	Muhammet Eren ERİNMEZ Halil Dündar CANGÜVEN	982-997
Milli Mücadele Döneminde Kamu Yönetiminin Medya Araçları: Destekleyici ve Karşıt Söylemlerin Analizi Media Tools of Public Administration During the National Struggle Period: An Evaluation of Supportive and Opposing Policies	Mustafa Gökberk ERTAN	998-1011
Çocukluk Çağı Travmalarının Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopati ile İlişkisi Üzerine Bir Derleme A Review on the Relationship Between Childhood Trauma and Narcissism, Machiavellianism and Psychopathy	Ceren SÜRER Meryem KARAAZİZ	1012-1020
Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planlarında Cinsiyet Temelli İfadeler: 2010–2028 Dönemi Karşılaştırmalı Bir Analiz Gender-Based Expressions in the Strategic Plans of the Ministry of National Education: A Comparative Analysis of the Period 2010–2028	Gönül ŞENER	1021-1029
Yerel ekonomik kalkınmada coğrafi işaretler: Güney ege (Tr32) örneği Geographical Indications in Local Economic Development: The South Aegean (Tr32) Example	Fatma Neval GENÇ Sinem BAYAR Neslihan SAVAÇ	1030-1060
Okul Öncesi Dönemde Akran Zorbalığı: Çeşitli Değişkenler Açısından Analitik Bir Değerlendirme Peer Bullying in Preschool: An Analytical Evaluation in Terms of Various Variables	Çiğdem BİLGİN Serkan NACAĞ	1061-1083
Homofobinin Toplumsal İnşası: Normatif Düzenler ve Kurumsal Mekanizmaların Etkileşimine Dayalı Sosyolojik Bir Değerlendirme Social Construction of Homophobia: A Sociological Assessment Based on the Interaction of Normative Order and Institutional Mechanisms	Serkan NACAĞ	1084-1095

Okul Öncesi Öğretmenlerin Motivasyonunu Etkileyen Problem Durumlarının İncelenmesi

Examination of Problem Situations Affecting the Motivation of Preschool Teachers

Gülay GÖNÜLAL**Hakan METİN**

1096-1116

Ebeveynlerin Tükenmişlik Deneyimleri

Parents' Experiences of Burnout

Yahya AKTU**Yahya ŞAHİN**

1117-1127

Makale Geliş Tarihi

18.06.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Yetişkinlerde Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğunun Günlük Yaşam Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Derleme

A Review of the Effects of Attention Deficit Hyperactivity Disorder on Daily Life in Adults

Ezgi PEK¹, Meryem KARAAZİ²¹Sorumlu Yazar, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü**Orcid: 0009-0002-2261-4647**² Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü**Orcid: 0000-0002-0085-612X****Özet**

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB), yalnızca çocukluk dönemiyle sınırlı kalmayıp, yetişkinlik döneminde de önemli işlevsel bozulmalara yol açan nörogelişimsel bir bozukluktur. “Yetişkin DEHB’si, bireyin akademik, mesleki ve sosyal işlevselliğini ciddi şekilde etkileyen kalıcı bir rahatsızlık olarak tanımlanır” Araştırmalar, DEHB’nin yetişkinlerde işyeri performansı, ilişki yönetimi ve genel yaşam kalitesi üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Yetişkin DEHB’si olan bireyler arasında iş kaybı oranlarının daha yüksek olduğu ve kazalara daha yatkın oldukları bildirilmektedir. DEHB’nin etiyojisine yönelik çalışmalarda, genetik faktörlerin rolü büyüktür. “DEHB’nin kalıtsal geçiş oranı, ikiz çalışmaları ve aile araştırmalarıyla %70-80 arasında bulunmuştur”. Ancak yalnızca genetik faktörlerin değil, çevresel etkilerin de önemli katkılar sunduğu belirtilmektedir. Beyin görüntüleme çalışmaları, özellikle frontal korteks ve striatum bölgelerinde yapısal ve fonksiyonel anormallikler saptandığını ortaya koymuştur. Sosyal ve psikolojik faktörler de DEHB’nin şiddeti ve seyri üzerinde belirleyici olabilir. “Erken yaşantılarda yaşanan stres ve travmalar DEHB semptomlarının şiddetlenmesine katkıda bulunabilir”. Yetişkinlik döneminde DEHB tanısı almış bireyler, sıklıkla duygudurum bozuklukları, anksiyete bozuklukları ve madde kullanım bozuklukları gibi eş tanılarla başvurmaktadır. Tedavi yaklaşımlarında farmakoterapi ve psikoterapinin birlikte kullanımı önerilmektedir. “Meta-analizler, psikostimülanların yetişkin DEHB semptomlarını azaltmada etkili olduğunu göstermektedir” Ancak tek başına ilaç tedavisinin yeterli olmadığı, bireysel psikoterapiler ve bilişsel davranışçı terapilerin de uzun vadeli sonuçlar için önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bu derleme çalışmasında, DEHB’nin yetişkin bireylerin günlük yaşamlarındaki etkileri kapsamlı bir şekilde ele alınmış; tanı, etiyojisi, belirtiler, tedavi yöntemleri ve literatürdeki güncel bulgular doğrultusunda analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, DEHB’nin yaşam boyu süren bir bozukluk olduğunu ve bireysel, toplumsal düzeyde ciddi etkiler doğurduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dikkat Eksikliği, Hiperaktivite, Yetişkin DEHB, Günlük Yaşam, İşlevsellik, Psikososyal Etkiler, Tedavi Yöntemleri, Nörogelişimsel Bozukluk

Abstract

Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) is a neurodevelopmental disorder that causes significant functional impairments in adulthood as well as in childhood. "Adult ADHD is described as a persistent disorder that severely affects academic, occupational, and social functioning". Studies have shown that ADHD adversely impacts workplace performance, relationship management, and overall quality of life among adults. Adults with ADHD are reported to have higher rates of job loss and a greater susceptibility to accidents. Genetic factors play a substantial role in the etiology of ADHD. "The heritability rate of ADHD has been found to be between 70-80% through twin and family studies". Nevertheless, environmental factors also contribute significantly. Neuroimaging studies have revealed structural and functional abnormalities particularly in the frontal cortex and striatum. Social and psychological factors also influence the severity and course of ADHD. "Early life stress and traumas may contribute to the intensification of ADHD symptoms". Adults diagnosed with ADHD frequently present with comorbid mood disorders, anxiety disorders, and substance use disorders. Current treatment approaches recommend the combined use of pharmacotherapy and psychotherapy. "Meta-analyses show that psychostimulants are effective in reducing adult ADHD symptoms". However, medication alone is not sufficient; individual psychotherapy and cognitive-behavioral therapy are crucial for long-term outcomes. In this review study, the effects of ADHD on the daily lives of adults have been comprehensively discussed, analyzing diagnosis, etiology, symptoms, treatment methods, and recent literature findings. The results suggest that ADHD is a lifelong disorder with serious individual and societal impacts.

Keywords: Attention Deficit, Hyperactivity, Adult ADHD, Daily Life, Functionality, Psychosocial Effects, Treatment Methods, Neurodevelopmental Disorder

Giriş

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB), çocukluk çağında başlayan, ancak belirtileri yetişkinlik döneminde de devam edebilen nörogelişimsel bir bozukluktur (American Psychiatric Association [APA], 2013). DEHB, genellikle dikkat süresinde azalma, dürtüsellik ve hiperaktivite ile karakterizedir. Çocuklarda bu belirtiler daha açık ve gözlemlenebilir düzeyde seyrederken, yetişkinlerde belirtiler daha çok dikkat eksikliği, zamanı yönetememe, unutkanlık, içsel huzursuzluk ve dürtüsel karar verme şeklinde ortaya çıkmaktadır (Barkley, 2015). Uzun yıllar boyunca çocukluk dönemine özgü bir bozukluk olarak kabul edilen DEHB, artık yetişkin yaşamında da belirgin işlev kayıplarına yol açan bir sorun olarak ele alınmaktadır (Faraone vd., 2006). Yetişkin DEHB, bireyin akademik başarısını, iş performansını, sosyal ilişkilerini ve duygusal düzenlemesini olumsuz etkileyebilir. Dikkat dağınıklığı ve organizasyon eksikliği gibi bilişsel sorunlar, iş hayatında sık görev değiştirme, düşük iş tatmini ve işten ayrılmalar gibi sonuçlara neden olabilmektedir (Biederman ve Faraone, 2006). Aynı zamanda, dürtüsellik ve zayıf dürtü kontrolü nedeniyle bireyler sosyal ilişkilerde çatışmalar yaşayabilir, finansal sorunlarla karşılaşabilir ya da riskli davranışlara yönelebilirler (Murphy ve Barkley, 1996). Bu durum, sadece birey düzeyinde değil, aile, iş yeri ve toplum düzeyinde de önemli yükler doğurmaktadır (Kooij vd., 2010).

Bu derleme makalesi, yetişkinlik döneminde görülen DEHB'nin bireyin günlük yaşamı üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda

bozukluğun tanımı, etiyojisi, belirtileri, kuramsal açıklamaları, epidemiyolojisi, DSM kriterleri, tarihsel gelişimi ve tedavi yaklaşımları incelenecek; ayrıca erişkin yaşam üzerindeki sosyal, duygusal, akademik ve mesleki etkileri de ayrıntılı biçimde tartışılacaktır. Bu çalışma hem klinik uygulamalar hem de akademik araştırmalar için bütüncül ve güncel bir kaynak sunmayı hedeflemektedir.

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Tanımı

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB), “yaşa ve gelişim düzeyine göre uygunsuz dikkat eksikliği, aşırı hareketlilik ve dürtüsellik ile karakterize edilen nörogelişimsel bir bozukluktur” (American Psychiatric Association, 2013).

DEHB tanımı, zaman içinde yapılan araştırmalarla genişlemiş ve yalnızca çocukluk çağı hastalığı olarak görülmekten çıkmıştır. “Yetişkinlerde DEHB’nin varlığı, kalıcı dikkatsizlik belirtileri ve işlevsellikte önemli bozulmalarla kendini göstermektedir” (Faraone vd., 2015).

Barkley (2015), DEHB’yi “kendi kendini düzenleme süreçlerinde bir bozulma olarak, bireyin davranışlarını, dikkatini ve duygularını hedeflere uygun biçimde yönlendirme yeteneğinin eksikliği” şeklinde tanımlar. DEHB’nin temel özellikleri arasında “sıklıkla ayrıntılara dikkat edememe, görevleri tamamlayamama, etkinlikler sırasında organize olamama, zihinsel çaba gerektiren görevlerden kaçınma ve unutkanlık yer almaktadır” (Turgay, 2009).

DSM-5’e göre, DEHB tanısı alabilmesi için bireyin “semptomlarının 12 yaşından önce başlamış olması, belirtilerin iki ya da daha fazla ortamda (örneğin evde, okulda veya işte) görülmesi ve bu belirtilerin sosyal, akademik veya mesleki işlevsellikte belirgin bir bozulmaya yol açması gerekmektedir” (American Psychiatric Association, 2013). Özellikle yetişkin bireylerde, “hiperaktivite semptomlarının zamanla azalabileceği, ancak dikkatsizlik ve dürtüsellik semptomlarının devam ettiği” bildirilmektedir (Simon vd., 2009). Bu durum, DEHB’nin yaşam boyu süren bir bozukluk olduğuna işaret etmektedir. Yetişkinlerde DEHB belirtileri arasında “zaman yönetiminde zorluk, görev tamamlama sorunları, ilişkilerde problemler ve düşük stres toleransı” gibi işlevsel bozukluklar dikkat çekmektedir (Wilens ve Spencer, 2010).

Nigg (2006) DEHB’yi “dikkat yönetimi, dürtü kontrolü ve ödül sistemlerindeki nöropsikolojik yetersizliklerin birleşimi” olarak tanımlamıştır. Bu bakış açısı, bozukluğun yalnızca davranışsal değil, aynı zamanda bilişsel ve motivasyonel sistemleri de içerdiğini göstermektedir. Ayrıca, DEHB’nin farklı alt tipleri bulunmaktadır. DSM-5’te belirtilen üç alt tip şunlardır: “Dikkatsiz Alt Tip (öncelikli dikkatsizlik belirtileri), Hiperaktif-Dürtüsel Alt Tip (öncelikli hiperaktivite ve dürtüsellik belirtileri) ve Kombine Alt Tip (her iki grup belirtinin birlikte görüldüğü)” (American Psychiatric Association, 2013).

Özetle, DEHB hem çocuklukta hem de yetişkinlikte görülebilen, bireyin akademik, mesleki ve sosyal hayatını olumsuz etkileyen, kompleks bir nörogelişimsel bozukluktur. “DEHB, yaşam kalitesini düşürürken, kişisel, ailesel ve toplumsal maliyetleri de artırmaktadır” (Kooij vd., 2010).

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Etiyolojisi

DEHB’nin etiyojisi, çoklu faktörlerin karmaşık bir etkileşimini içerir. “Genetik, nörolojik, çevresel ve psikososyal faktörlerin bir araya gelmesiyle DEHB’nin ortaya çıktığı kabul edilmektedir” (Thapar vd., 2013). DEHB’nin nedenlerine dair yapılan çalışmalar, biyolojik, sosyal ve psikolojik etkenlerin bozukluğun gelişiminde önemli rol oynadığını göstermektedir.

Biyolojik Etkenler

Genetik çalışmalar, DEHB'nin biyolojik temelleri olduğunu güçlü bir şekilde desteklemektedir. "İkiz çalışmaları, DEHB için %70 ila %80 arasında yüksek kalıtsal bir oran bildirmiştir" (Faraone ve Larsson, 2019). Ayrıca, aile çalışmaları da DEHB'nin birinci derece akrabalarda daha sık görüldüğünü ortaya koymuştur (Biederman vd., 1992). Nörogörüntüleme çalışmalarında, DEHB'li bireylerde beynin bazı bölgelerinde yapısal ve işlevsel farklılıklar saptanmıştır. "Özellikle prefrontal korteks, bazal ganglionlar ve serebellum bölgelerinde küçülme ve işlev bozuklukları gözlemlenmiştir" (Castellanos vd., 2002). Yapısal MRI çalışmaları, "DEHB'li bireylerin frontal lob hacimlerinde anlamlı küçülmeler olduğunu göstermiştir" (Shaw vd., 2007).

Dopaminerjik ve noradrenerjik sistemlerdeki işlev bozukluklarının DEHB'nin temel nörobiyolojik mekanizmaları arasında olduğu düşünülmektedir. "Dopamin ve norepinefrin düzeylerindeki dengesizlikler, dikkat ve dürtü kontrolünde bozulmalara neden olmaktadır" (Arnsten, 2009). Genetik düzeyde, bazı spesifik genlerin DEHB ile ilişkili olduğu gösterilmiştir. "Dopamin taşıyıcı gen (DAT1) ve dopamin reseptör geni (DRD4), DEHB ile ilişkilendirilen en çok çalışılan genler arasındadır" (Faraone vd., 2005).

Sosyal Etkenler

Çevresel ve sosyal faktörlerin de DEHB gelişiminde önemli bir rolü olduğu kabul edilmektedir. "Prenatal dönem risk faktörleri arasında annede sigara kullanımı, alkol tüketimi ve doğum öncesi stres gibi unsurlar yer almaktadır" (Linnet vd., 2003).

Doğum sonrası faktörler arasında düşük doğum ağırlığı, prematüre doğum ve erken çocukluk döneminde yaşanan sosyal stres faktörleri öne çıkmaktadır (Banerjee vd., 2007). "Düşük sosyoekonomik düzey ve aile içi çatışmaların DEHB semptomlarının şiddetini artırabileceği" de belirtilmiştir (Russell vd., 2016).

Aile dinamiklerinin de etkili olduğu bilinmektedir. "Olumsuz ebeveynlik tarzları, çocuklarda DEHB belirtilerinin artmasına katkıda bulunabilir" (Chronis-Tuscano vd., 2007). Bununla birlikte, çevresel faktörlerin tek başına DEHB'yi açıklamakta yetersiz kaldığı ve genetik yatkınlıkla etkileşim içinde etkili olduğu vurgulanmaktadır (Thapar vd., 2013).

Psikolojik Etkenler

Psikolojik etkenler, DEHB'nin gelişimini doğrudan tetiklemese de semptomların şiddetini ve devamlılığını etkileyebilmektedir. "Erken dönemde yaşanan travmalar ve bağlanma problemleri, DEHB belirtilerinin daha belirgin olmasına yol açabilir" (Sciberras vd., 2017). Bilişsel psikoloji perspektifinden bakıldığında, DEHB'li bireylerde "çalışan bellek, inhibisyon kontrolü ve dikkat sürdürülebilirliği gibi yürütücü işlevlerde önemli zayıflıklar" bulunmuştur (Willcutt vd., 2005). Bu tür nöropsikolojik işlev bozuklukları, bireyin akademik ve sosyal işlevselliğini doğrudan etkileyerek semptomların sürekliliğini artırmaktadır. Ayrıca, öğrenme güçlükleri ve duygusal düzenleme problemleri de DEHB ile sıklıkla eş zamanlı görülür. "DEHB'li bireylerin, stresle baş etme becerilerinin zayıf olması, ikincil anksiyete ve depresyon riskini artırmaktadır" (Katzman vd., 2017).

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Epidemiyolojisi

DEHB, çocukluk çağında sık görülen bir bozukluk olmakla birlikte, yetişkinlikte de önemli bir prevalansa sahiptir. "Dünya genelinde yetişkin nüfusun yaklaşık %2,5'inde DEHB tanısı bulunmaktadır" (Simon vd., 2009). ABD'de yapılan ulusal epidemiyolojik çalışmalarda, "18 yaş ve üzeri yetişkinler arasında DEHB prevalansının %4,4 olduğu saptanmıştır" (Kessler vd.,

2006). Çocukluk çağında DEHB tanısı alan bireylerin büyük bir kısmında semptomlar yetişkinliğe kadar devam etmektedir. “Çocuklukta DEHB tanısı alan bireylerin %50 ila %60’ında belirtiler erişkinlikte de sürmektedir” (Biederman vd., 2000). Ancak, yetişkinlerde DEHB belirtilerinin biçim değiştirdiği, hiperaktivite semptomlarının azalarak daha çok içsel huzursuzluk şeklinde kendini gösterdiği belirtilmektedir (Faraone vd., 2015).

Cinsiyet farkları da epidemiyolojik verilerde önemli bir yer tutmaktadır. “Çocuklukta erkeklerde DEHB tanısı alma oranı kızlara göre 2-3 kat daha fazladır, ancak yetişkinlikte bu fark belirgin şekilde azalır” (Rucklidge, 2010).

Yetişkinlik döneminde kadınlarda sıklıkla dikkatsizlik ağırlıklı belirtiler ön planda olurken, erkeklerde daha belirgin hiperaktivite ve dürtüsellik belirtileri gözlenmektedir (Ramsay ve Rostain, 2008). Kültürel farklılıklar da DEHB prevalans oranlarında değişimlere yol açmaktadır. “DEHB tanı oranları ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte, genel olarak tanı kriterlerindeki değişiklikler, farkındalık düzeyi ve sağlık hizmetlerine erişim gibi faktörler bu farklılıkları açıklamaktadır” (Polanczyk vd., 2007). Polanczyk ve arkadaşlarının (2007) yaptığı meta-analiz çalışmasında, dünya genelindeki çocuk ve ergenlerde DEHB prevalansı %5,29 olarak bulunmuş, yetişkinlik dönemine geçişte oranların bir miktar azaldığı gözlemlenmiştir.

Coğrafi bölgelere göre yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda, “Avrupa’da yetişkin DEHB prevalansının %2 ila %3 arasında değiştiği” (de Graaf vd., 2008), Latin Amerika ülkelerinde ise bu oranın biraz daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Fayyad vd., 2007). Ayrıca, sağlık politikalarının ve klinik tanı uygulamalarının bölgesel farklılıkları da epidemiyolojik verilere yansımaktadır. DEHB ile ilişkili eş tanılar (komorbiditeler) da prevalans çalışmalarında dikkate alınmalıdır.

“Yetişkin DEHB’si olan bireylerin %80’inden fazlasında en az bir başka psikiyatrik bozukluk (örneğin depresyon, anksiyete bozuklukları, madde kullanım bozuklukları) bulunmaktadır” (Kessler vd., 2006). Bu durum, DEHB’nin saptanmasını ve doğru bir şekilde tedavi edilmesini güçleştirmektedir. Özetle, DEHB hem çocukluk hem de yetişkinlik döneminde önemli bir halk sağlığı sorunu olmaya devam etmekte, toplumun birçok kesiminde bireysel ve toplumsal işlevselliği olumsuz etkilemektedir.

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Belirtileri

DEHB, temel olarak üç ana semptom kümesiyle karakterizedir: dikkat eksikliği, hiperaktivite ve dürtüsellik. “Dikkat eksikliği, bireyin görevler üzerinde odaklanma ve dikkatini sürdürme becerisinde sürekli zorluk yaşaması ile kendini gösterir” (American Psychiatric Association, 2013). Yetişkinlerde bu durum, ayrıntıları kaçırma, iş bitirememesi ve unutkanlık gibi belirtilerle ortaya çıkar (Barkley, 2015).

Dikkat eksikliği semptomları arasında “uzun süreli görevlerde dikkatin sürdürülememesi, verilen talimatları takip etmede zorluk, organizasyon problemleri ve dış uyaranlarla kolayca dikkatin dağılması” yer almaktadır (Weiss vd., 2008). Özellikle iş yaşamında bu tür belirtiler, zaman yönetimi problemleri ve düşük üretkenlik gibi sonuçlara yol açabilir (Murphy ve Barkley, 1996).

Hiperaktivite, yetişkinlerde çocuklardakine kıyasla daha az belirgin fiziksel hareketlilikle kendini gösterir. “Yetişkin DEHB’sinde hiperaktivite, huzursuzluk hissi, sürekli bir şeylerle meşgul olma ve sakin oturamama şeklinde tanımlanır” (Faraone vd., 2015). Birçok yetişkin, “zihinsel hiperaktivite” olarak adlandırılan düşüncelerde hızlanma ve sabit bir şekilde birden fazla iş yapma girişimi yaşar (Kooij vd., 2010).

Dürtüsellik, DEHB'nin en işlev bozucu belirtilerinden biridir. "Dürtüsellik, bireyin düşünmeden davranması, sabırsızlık göstermesi ve sonuçlarını hesaba katmadan kararlar vermesi şeklinde kendini gösterir" (Biederman vd., 2004). Yetişkinlerde dürtüsellik, ani iş değişiklikleri, dürtüsel harcamalar, ilişkilerde acelecilik ve duygusal patlamalar gibi sonuçlara yol açabilir (Wilens ve Spencer, 2010).

Özellikle duygusal dürtüsellik, yetişkin DEHB semptomlarının önemli bir parçası olarak görülmektedir. "Duygusal dürtüsellik, öfke patlamaları, hayal kırıklığına tahammülsüzlük ve ani ruh hali değişiklikleri ile kendini gösterebilir" (Barkley ve Murphy, 2011). Bu durum, bireyin hem kişisel ilişkilerini hem de iş yaşamındaki uyumunu olumsuz etkileyebilir. DEHB belirtilerinin şiddeti ve görünümü bireyden bireye değişkenlik göstermektedir. "Bazı bireylerde dikkat eksikliği baskın olurken, bazılarında dürtüsellik ve hiperaktivite belirtileri ön planda olabilir" (American Psychiatric Association, 2013). DSM-5, bu nedenle DEHB'yi üç ayrı alt tipe ayırmıştır: Dikkatsiz Alt Tip, Hiperaktif-Dürtüsel Alt Tip ve Kombine Tip.

Bununla birlikte, DEHB semptomlarının stres, yorgunluk ve duygusal baskı altında artış gösterdiği bildirilmiştir. "Yetişkinlerde DEHB belirtileri, iş stresi, aile baskısı veya kişisel kriz dönemlerinde daha belirgin hale gelebilir" (Adler vd., 2006). Ayrıca, DEHB belirtileri sadece bireyin kendi yaşam kalitesini değil, çevresiyle olan ilişkilerini de önemli ölçüde etkiler. "DEHB'li yetişkinlerde boşanma oranlarının, işten çıkarılma sıklığının ve maddi sorunların genel nüfusa kıyasla daha yüksek olduğu gösterilmiştir" (Barkley vd., 2008).

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğunun Kuramsal Temellerle Açıklanması

DEHB, nörogelişimsel temelli bir bozukluk olarak kabul edilmekle birlikte, psikodinamik ve davranışsal kuramlar da DEHB'nin oluşumunda çeşitli açıklamalar sunmuştur. Bu kuramsal yaklaşımlar, özellikle bireysel farklılıkları ve semptom çeşitliliğini anlamada önemli katkılar sağlamaktadır (Rappley, 2005).

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğuna Psikanalitik Yaklaşım

Psikanalitik kuram, DEHB'nin erken çocukluk dönemindeki duygusal çatışmalar ve bastırılmış içgüdüsel dürtülerle ilişkili olabileceğini öne sürmüştür. "Psikanalitik bakış açısına göre, DEHB belirtileri, çocuğun ödipal çatışmalara ya da erken dönem nesne ilişkilerindeki bozulmalara bir yanıtı olabilir" (Deutsch, 1934).

Mahler (1975), özellikle bireyselleşme-süreklilik döneminde yaşanan ayrışma sorunlarının, ilerleyen dönemde dikkat ve dürtü kontrolü problemlerine yol açabileceğini belirtmiştir. Buna göre, "anne-çocuk ilişkisinde yaşanan güven eksiklikleri, çocuğun dış dünyayla güvenli bağlar kurmasını engelleyebilir ve bu da dürtüsellik ve dikkat eksikliği gibi belirtilerle sonuçlanabilir" (Mahler, 1975).

Bazı psikanalistler, DEHB'nin bir tür savunma mekanizması olduğunu ileri sürmüştür. "Hiperaktivite, anksiyete ve içsel çatışmalarla başa çıkmak için bir kaçış davranışı olarak yorumlanabilir" (Fonagy ve Target, 2003). Bu çerçevede, DEHB'nin yalnızca biyolojik bir bozukluk olarak değil, aynı zamanda duygusal gelişimin bir sonucu olarak da değerlendirilmesi önerilmiştir.

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğuna Davranışçı Yaklaşım

Davranışçı kuram, DEHB'yi öğrenilmiş davranış kalıpları çerçevesinde açıklamaya çalışır. "Davranışçı yaklaşıma göre, DEHB semptomları, pekiştirme mekanizmaları yoluyla öğrenilmiş ve sürdürülmüş olabilir" (Barkley, 1997). Özellikle operant koşullanma teorisine göre, "uygunsuz dikkat ve hiperaktif davranışların çevresel pekiştiricilerle ödüllendirilmesi, bu

davranışların kalıcılığına katkıda bulunur” (Skinner, 1953). Örneğin, çocuk aşırı hareketlendiğinde dikkat çekiyor ve ilgi görüyor ise, bu davranışın tekrar etme olasılığı artar (Barkley, 1997). Ayrıca, davranışçı modele göre, DEHB’li bireylerin ödül sistemlerinde farklılıklar olduğu belirtilmiştir. “DEHB’li bireyler anlık ödüllere uzun vadeli kazançlardan daha fazla değer verirler” (Sagvolden vd., 2005). Bu durum, dürtüsellik ve planlama eksikliği gibi belirtileri açıklamada önemli bir rol oynar. Davranışçı terapi teknikleri, özellikle çocuklarda DEHB semptomlarının yönetiminde etkili bulunmuştur. “Pozitif pekiştirme, davranışsal sözleşmeler ve zaman yönetimi becerilerinin öğretimi, DEHB’li bireylerin işlevselliğini artırabilir” (Pelham ve Fabiano, 2008).

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğuna Nesne İlişkileri Yaklaşımı

Nesne ilişkileri kuramı, bireyin erken dönem bakım veren ilişkilerinin ruhsal gelişimi üzerindeki etkilerini vurgular. “Bu kurama göre, erken bakım verenlerle kurulan ilişkilerde yaşanan yetersizlikler, benlik organizasyonunda ve dürtü kontrolünde bozukluklara neden olabilir” (Klein, 1946).

Kernberg (1976) DEHB’yi, özellikle erken nesne ilişkilerinde yaşanan bozulmaların sonucu olarak değerlendirmiştir. “Yetersiz nesne temsilleri ve tutarsız bakım, çocuğun içsel dünya organizasyonunu olumsuz etkileyerek dikkat ve dürtüsellik problemlerine zemin hazırlayabilir” (Kernberg, 1976). Bu yaklaşıma göre, DEHB semptomları, bireyin içsel dünya ile dışsal gerçeklik arasındaki sınırların sağlıklı bir şekilde kurulamadığını gösterir. “DEHB, bireyin kendi duygusal ihtiyaçlarını düzenleme ve dış dünya ile uyum sağlama becerisindeki eksikliklerin dışavurumu olarak görülebilir” (Fonagy ve Target, 2003).

Nesne ilişkileri temelli terapilerde, bireyin erken dönem ilişki dinamiklerini keşfetmesi ve bu ilişkilerin şimdiki yaşantıya etkilerini anlaması hedeflenir. Bu tür müdahalelerin, özellikle duygusal düzenleme güçlükleri yaşayan DEHB’li yetişkinlerde etkili olabileceği ileri sürülmektedir (Schore, 2003).

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu DSM Kriterleri ve Tarihçesi

DEHB’nin tanısal tarihçesi, psikiyatrik sınıflandırmaların gelişimine paralel olarak önemli değişiklikler göstermiştir. “DEHB ilk kez 1902 yılında George Still tarafından ‘ahlaki kontrol eksikliği’ olarak tanımlanmıştır” (Still, 1902). Ancak, modern psikiyatride DEHB’nin sistematik olarak tanımlanması, Amerikan Psikiyatri Birliği’nin yayımladığı DSM serisiyle şekillenmiştir.

DSM-1 (1952) ‘de DEHB’ye doğrudan karşılık gelen bir tanım bulunmamaktaydı; ancak “minimal beyin disfonksiyonu” kavramı altında benzer belirtilere yer verilmiştir (American Psychiatric Association, 1952).

DSM-2 (1968)’de ise “hiperkinetik reaksiyonlar” kategorisinde, aşırı motor aktivite ve dikkatsizlik belirtileri tanımlanmıştır (American Psychiatric Association, 1968).

DSM-3 (1980) ile birlikte DEHB modern tanısal kimliğine kavuşmaya başlamıştır. “DSM-III, Dikkat Eksikliği Bozukluğu (Attention Deficit Disorder, ADD) terimini tanımlamış ve hiperaktiviteyi dikkatten ayrı bir eksen olarak ele almıştır” (American Psychiatric Association, 1980). Bu dönemde, dikkatsizlik ve hiperaktivite/dürtüsellik semptomları ayrı alt tipler halinde tanımlanmıştır.

DSM-3-R (1987)’de terminoloji değiştirilmiş ve “Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu” (Attention-Deficit Hyperactivity Disorder- ADHD) terimi kullanılmaya

başlanmıştır. “Bu sürümde, hiperaktivite ve dürtüsellik daha ön planda belirtilmiştir” (American Psychiatric Association, 1987).

DSM-4 (1994)’te, DEHB üç ayrı alt tipe ayrılmıştır: “Dikkatsiz Alt Tip, Hiperaktif-Dürtüsel Alt Tip ve Kombine Tip” (American Psychiatric Association, 1994). Ayrıca, semptomların iki veya daha fazla ortamda (ev, iş, okul gibi) görülmesi şartı getirilmiştir.

DSM-5 (2013) güncellemeleri ile birlikte DEHB’nin tanısal kriterlerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. “DSM-5’te, semptomların başlangıç yaşı kriteri 7’den 12’ye çıkarılmış ve yetişkinlerde tanı konulmasını kolaylaştıracak şekilde esneklik sağlanmıştır” (American Psychiatric Association, 2013). Ayrıca, “semptom örnekleri yaş grubuna uygun olacak şekilde güncellenmiş ve yetişkinlerde DEHB’nin varlığı daha net biçimde tanımlanmıştır” (Willcutt, 2012).

DSM-5’e göre DEHB tanı kriterleri şu şekilde sıralanmaktadır:

Dikkat eksikliği belirtilerinden en az altısının (17 yaş ve üzerindekilerde en az beşi) en az altı aydır devam etmesi (American Psychiatric Association, 2013).

Hiperaktivite/dürtüsellik belirtilerinden en az altısının (17 yaş ve üzerindekilerde en az beşi) en az altı aydır devam etmesi (American Psychiatric Association, 2013).

Semptomların 12 yaşından önce başlaması. (American Psychiatric Association, 2013).

Semptomların en az iki ortamda (örneğin evde, okulda, işte) ortaya çıkması (American Psychiatric Association, 2013).

Belirtilerin işlevsellikte klinik açıdan belirgin bozulmaya yol açması (American Psychiatric Association, 2013).

Semptomların başka bir ruhsal bozuklukla daha iyi açıklanamaması (örneğin anksiyete bozuklukları, duygu durum bozuklukları) (American Psychiatric Association, 2013).

DSM-5, DEHB’nin yaşam boyu süren bir bozukluk olduğuna dikkat çekmekte ve yetişkinlerde tanı konulmasının zorluklarına vurgu yapmaktadır. “Yetişkinlerde DEHB tanısında, çocukluk döneminden itibaren devam eden semptom geçmişinin belgelenmesi kritik öneme sahiptir” (Barkley vd., 2008). Sonuç olarak, DSM kriterlerindeki değişimler, DEHB’nin nörogelişimsel temelli bir bozukluk olarak daha iyi anlaşılmasına ve yaş gruplarına özgü tanısal zorlukların aşılmasına katkı sağlamıştır.

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Tedavisi

DEHB tedavisinde farmakolojik ve psikososyal müdahalelerin kombine edilmesi önerilmektedir. “Yetişkin DEHB’sinin yönetiminde en etkili tedavi yaklaşımı, ilaç tedavisi ile psikososyal müdahalelerin bir arada kullanılmasıdır” (Kooij vd., 2010).

Farmakoterapi, DEHB tedavisinde birincil müdahale yöntemidir. “Psikostimülan ilaçlar, DEHB semptomlarını azaltmada en etkili farmakolojik ajanlar olarak kabul edilmektedir” (Faraone ve Buitelaar, 2010). Özellikle metilfenidat ve amfetamin türevleri, DEHB semptomlarını hedef alan ilk basamak ilaçlar arasında yer alır (Wilens, 2006).

Stimulant ilaçların etki mekanizması dopamin ve norepinefrin düzeylerini artırarak dikkat süreçlerini ve dürtü kontrolünü düzenlemektir. “Metilfenidat, dopamin taşıyıcı proteinlerini inhibe ederek dopamin geri alımını azaltır ve böylece sinaptik dopamin seviyelerini artırır” (Volkow vd., 2001).

Non-stimulant ilaçlar da tedavi seçenekleri arasındadır. Atomoksetin, DEHB tedavisinde onaylanmış bir non-stimulant ajan olup, norepinefrin geri alım inhibitörü olarak çalışmaktadır. “Atomoksetin, özellikle stimulantlara yanıt vermeyen ya da stimulant kullanımının kontrendike olduğu durumlarda etkili bir alternatiftir” (Michelson vd., 2003). Ayrıca bazı antidepresanlar (bupropion gibi) ve alfa-2 adrenerjik agonistler (guanfacin, klonidin) da belirli vakalarda yardımcı tedavi olarak kullanılmaktadır (Pliszka, 2007).

Farmakoterapiye ek olarak psikososyal müdahaleler DEHB tedavisinde kritik bir rol oynamaktadır. “Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), özellikle yetişkin DEHB’inde semptom yönetimi ve işlevsellik artırımı için etkili bir psikoterapi yöntemidir” (Safren vd., 2005). BDT teknikleri arasında zaman yönetimi becerilerinin kazandırılması, organizasyon stratejilerinin geliştirilmesi, dürtü kontrolü çalışmaları ve duygusal düzenleme becerilerinin güçlendirilmesi yer alır (Knouse ve Safren, 2010).

Ayrıca, motivasyon artırıcı stratejiler ve hedef belirleme çalışmaları da tedavi sürecinde önemli rol oynamaktadır. Grup terapileri de DEHB’li bireylerde sosyal destek mekanizmalarını güçlendirme açısından etkili bulunmuştur. “Yetişkin DEHB’si için geliştirilen grup temelli BDT programları, bireylerin sosyal becerilerini geliştirmelerine ve yalnızlık hissini azaltmalarına yardımcı olmaktadır” (Weiss vd., 2012). Psychoeducation (psiko-eğitim) uygulamaları da bireylerin DEHB hakkında bilgi sahibi olmalarını, kendi semptomlarını tanımlarını ve başa çıkma stratejileri geliştirmelerini sağlamaktadır (Fleming vd., 2015).

Yöntem

Bu çalışmada derleme yöntemine başvurulmuştur. Derleme çalışmaları, mevcut literatürdeki bilgileri sistematik bir şekilde toplayarak yeni bir sentez oluşturmayı amaçlar (Grant ve Booth, 2009).

Bulgular

Çalışmalar, DEHB’li yetişkinlerin iş yaşamında önemli zorluklar yaşadığını göstermektedir. “DEHB’li bireylerde iş kaybı, iş yerinde performans düşüklüğü ve iş değişikliği oranlarının genel nüfusa göre belirgin şekilde yüksek olduğu bulunmuştur” (Kessler vd., 2005). Barkley ve Murphy (2010), “DEHB’li yetişkinlerin ortalama olarak daha düşük gelir seviyelerine sahip olduğunu ve işyerinde görevlerini zamanında tamamlama konusunda önemli sorunlar yaşadıklarını” bildirmiştir. Ayrıca, “iş arkadaşlarıyla yaşanan çatışmalar ve otorite figürleriyle sorunlar, DEHB’li bireylerde iş yaşamında sık karşılaşılan problemlerdendir” (Biederman ve Faraone, 2006). DEHB’li bireylerin işyerinde dikkat dağınıklığı, organizasyon problemleri ve zaman yönetimi eksiklikleri nedeniyle iş performanslarının olumsuz etkilendiği görülmektedir (Bramham vd., 2009). Bunun sonucunda, kariyer gelişimi de ciddi şekilde zarar görebilmektedir. Yetişkinlerde DEHB, sosyal ilişkiler üzerinde de belirgin etkiler yaratmaktadır. “DEHB’li bireyler sosyal ipuçlarını kaçırmaya, konuşmaları böldükleri için iletişim problemleri yaşamaya ve uzun süreli ilişkilerde sorunlar yaşamaya eğilimlidir” (Young vd., 2006). Biederman ve arkadaşları (2006), “DEHB’li bireylerin evliliklerinde boşanma oranlarının daha yüksek olduğunu ve arkadaşlık ilişkilerinde istikrarsızlık yaşadıklarını” belirtmiştir. Ayrıca, “dürtüsellik ve duygusal regülasyon problemleri, DEHB’li bireylerin yakın ilişkilerde uyumsuzluk yaşamasına yol açmaktadır” (Barkley vd., 2008). Romantik ilişkilerde, “DEHB’li bireylerin partnerlerine karşı sabırsızlık göstermesi, sorumluluklarını yerine getirmekte zorlanması ve duygusal dalgalanmalar yaşaması ilişki doyumunu azaltmaktadır” (Weiss vd., 2012). DEHB’nin akademik yaşam üzerindeki etkileri, sadece çocukluk dönemine özgü değildir; yetişkinlikte de devam etmektedir. “Yetişkin DEHB’si olan bireylerin

üniversiteye giriş ve mezuniyet oranları genel nüfusa göre daha düşüktür” (Advokat vd., 2011). Murphy ve Barkley (1996), “DEHB’li yetişkinlerin eğitim hayatlarında daha fazla başarısızlık, sınıfta kalma ve okuldan ayrılma yaşadıklarını” bildirmiştir. Ayrıca, “uzun vadeli akademik hedeflere ulaşmada motivasyon eksikliği ve zaman yönetimi zorlukları belirgin engeller oluşturmaktadır” (Frazier vd., 2007). Duygusal işlevsellik, yetişkin DEHB’sinin en çok etkilediği alanlardan biridir. “DEHB’li bireyler sık sık ani öfke patlamaları, hayal kırıklığına düşük tolerans ve duygusal dengesizlik yaşamaktadır” (Barkley ve Murphy, 2011).

Sibley ve arkadaşları (2010), “DEHB’li bireylerin depresyon ve anksiyete bozuklukları geliştirme riskinin genel nüfusa kıyasla daha yüksek olduğunu” göstermiştir. Bu duygudurum sorunları hem bireyin içsel dünyasında hem de sosyal ilişkilerinde ciddi sorunlara yol açmaktadır. Özellikle duygusal dürtüsellik, DEHB’li bireylerde işlevselliği düşüren önemli bir faktör olarak tanımlanmıştır (Barkley, 2015). “Duygusal dürtüsellik, hızlı değişen ruh halleri, aşırı heyecan ya da öfke tepkileri şeklinde ortaya çıkmaktadır” (Surman vd., 2013). DEHB, sadece psikososyal işlevsellik üzerinde değil, genel sağlık durumu üzerinde de etkili olabilmektedir. “DEHB’li yetişkinlerde sigara kullanımı, madde bağımlılığı ve sağlıksız yaşam tarzı davranışlarının görülme oranı yüksektir” (Biederman vd., 2006). Swanson ve arkadaşları (2011), “DEHB’li bireylerin motorlu taşıt kazalarına karışma riskinin arttığını ve sağlık hizmetlerini daha fazla kullandıklarını” göstermiştir. Ayrıca, “riskli cinsel davranışlar, plansız gebelikler ve cinsel yolla bulaşan hastalıklar açısından da artmış bir risk söz konusudur” (Flory vd., 2006). DEHB’nin impulsivite boyutu, özellikle alkol ve madde kullanım bozuklukları ile ilişkilendirilmiştir. “DEHB’li bireylerde madde kullanım bozukluklarının prevalansı genel nüfusa göre yaklaşık iki kat daha fazladır” (Wilens vd., 2011).

Tartışma

Bu çalışmada, yetişkinlikte Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) üzerine yapılmış güncel araştırmalar incelenmiş, bozukluğun psikiyatrik, sosyal, akademik ve mesleki alanlardaki etkileri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bulgular, DEHB’nin yalnızca çocuklukla sınırlı kalmadığını; yetişkinlikte de bireylerin yaşam kalitesini önemli ölçüde etkileyen, karmaşık ve çok yönlü bir nörogelişimsel bozukluk olduğunu göstermektedir.

Park ve arkadaşlarının (2010) yaptığı çalışmada, yetişkin DEHB’sinin yalnızca dikkat sorunlarıyla sınırlı kalmadığı; aynı zamanda yaygın psikiyatrik komorbiditelerle birlikte seyrettiği gösterilmiştir. Duygu durum bozuklukları, anksiyete, obsesif-kompulsif bozukluk ve travma sonrası stres bozukluğu gibi problemler, DEHB’nin bireyin işlevselliği üzerindeki yıkıcı etkilerini daha da artırmaktadır. Bu bulgu, DEHB’nin sadece bireysel dikkat eksikliğiyle sınırlı olmayan, çok sistemli bir bozukluk olduğuna işaret etmektedir.

McGough ve arkadaşlarının (2005) çalışması da bu durumu destekler niteliktedir. Yüksek düzeyde depresyon ve madde kullanım bozukluklarının DEHB ile birlikte görülmesi, tedavi süreçlerinin daha karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır. Bu komorbiditeler, tanının ertelenmesine, yanlış yorumlanmasına ya da yalnızca ikincil semptomlara odaklanılarak ana bozukluğun gözden kaçmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle DEHB tanısında kapsamlı bir psikiyatrik değerlendirme esastır.

Tedavi sürecinde ise hem farmakolojik hem de psikososyal yaklaşımların birlikte kullanılması gerektiği açıktır. Kooij ve arkadaşlarının (2012) hazırladığı Avrupa Uzlaşma Raporu’nda, bu iki yöntemin kombine edilmesinin semptom yönetiminde ve uzun vadeli işlevsellikte daha başarılı sonuçlar doğurduğu vurgulanmaktadır. Özellikle metilfenidat, atomoksetin gibi ilaçlar dikkat ve dürtüsellik semptomları üzerinde etkiliyken, bilişsel davranışçı terapi gibi yöntemler bireyin zaman yönetimi, görev planlaması ve sosyal işlevsellik becerilerini geliştirmektedir.

López-Pinar ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan sistematik derlemede, bilişsel davranışçı terapinin yalnızca kısa vadede değil, 12 aya kadar etkili olduğu ve bu etkinin günlük yaşamda sürdürülebilir fonksiyonel iyileşmelere yol açtığı gösterilmiştir. Bu sonuç, DEHB tedavisinde psikoterapinin sadece destekleyici değil, belirleyici bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Ayrıca terapi sonrası sürdürme stratejilerinin geliştirilmesi, kazanımların korunması açısından önemli görünmektedir.

Chang ve arkadaşlarının (2020) büyük ölçekli meta-analizi ise DEHB ilaçlarının yalnızca semptomları değil, yaşamın işlevsel alanlarını da etkilediğini göstermiştir. İlaç tedavisi, suç işleme oranı, intihar girişimleri, trafik kazaları ve eğitim başarısızlığı gibi riskli durumlarda anlamlı düzeyde koruyucu etki göstermektedir. Bu bulgu, ilaç tedavisinin sosyal uyum ve halk sağlığı düzeyinde katkı sunduğunun güçlü bir kanıtıdır.

Bilişsel davranışçı terapinin etkililiğine dair bir başka derleme olan Young ve arkadaşlarının (2017) çalışması, terapi süresinden bağımsız olarak DEHB semptomları üzerindeki etkinin orta ila büyük düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, psikoterapötik müdahalelerin süreye bağlı olmaksızın birey üzerinde olumlu etkiler yaratabileceğini, esas belirleyicinin müdahalenin içeriği ve yapısı olduğunu düşündürmektedir.

Sobanski ve arkadaşlarının (2015) çalışmasında ise dikkat çekici bir nokta, yüksek komorbidite oranlarının tedaviye yanıt üzerinde olumsuz etkide bulunmasıdır. Bu durum, tedavi planlamasında sadece DEHB semptomlarının değil, eşlik eden bozuklukların da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle madde kullanımı ve depresyon gibi komorbid durumlar, DEHB'nin temel semptomlarını maskeleyerek yanlış tanıya ya da yetersiz müdahaleye yol açabilmektedir.

Emilsson ve arkadaşlarının (2011) randomize kontrollü çalışması, ilaç tedavisine eklenen bilişsel davranışçı terapinin, semptom şiddetini azaltmada ve günlük görevleri sürdürebilme becerisini artırmada daha etkili olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, kombine tedavilerin yalnızca kısa vadeli değil, işlevselliği kalıcı olarak güçlendiren yapılar sunduğunu ortaya koymaktadır.

Farhat ve arkadaşlarının (2023) meta-analizi ise, lisanslı ve lisanssız uyarıcı ilaç dozlarının etkinliğini karşılaştırmış, her iki yaklaşımın da DEHB semptomları üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Ancak lisanssız dozların daha yüksek yan etki riski taşıdığı da belirtilmiş ve bu durumun klinik izlem açısından risk oluşturabileceği vurgulanmıştır.

Chang ve arkadaşlarının (2020) depresyon üzerine odaklanan çalışması ise, DEHB ilaçlarının yalnızca dikkat regülasyonu değil, aynı zamanda duygudurum üzerinde de koruyucu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, DEHB tedavisinin çok boyutlu ruh sağlığı kazanımlarına hizmet edebileceğini ve depresyon riskini azalttığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu derleme kapsamında; yetişkin DEHB'sinin tanı, tedavi ve sosyal etkileri hakkında kapsamlı ve tutarlı bilgiler sunmuştur. Tüm veriler değerlendirildiğinde, DEHB'nin sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de önemli sonuçlar doğuran, çok boyutlu ve dikkatle yönetilmesi gereken bir bozukluk olduğu anlaşılmaktadır. Etkili tedavi planlaması, psikiyatrik değerlendirme, bireyselleştirilmiş müdahale ve sosyal destek mekanizmalarının birlikte işlediği bir sistemle mümkün olacaktır.

Sonuç

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB), yalnızca çocukluk çağıyla sınırlı kalmayan, erişkin yaşamda da varlığını sürdürebilen kronik bir nörogelişimsel bozukluktur. Literatür, çocukluk çağında DEHB tanısı almış bireylerin yaklaşık %50 ila %65'inin semptomlarını erişkinlikte de sürdürdüğünü göstermektedir (Faraone vd., 2006; Barkley, 2015). Bu durum, DEHB'nin çocuklukla sınırlı bir gelişimsel sapma değil, yaşam boyu sürebilen bir işlev bozukluğu olduğunu ortaya koymaktadır.

Yetişkin DEHB'nin bireysel yaşam üzerindeki etkileri yalnızca dikkat eksikliği ya da hiperaktiviteyle sınırlı değildir. Bu bozukluk; bireylerin eğitim hayatı, mesleki performansı, sosyal ilişkileri, aile içi rolleri, ekonomik durumları ve ruh sağlığı üzerinde derin ve çok boyutlu etkiler yaratmaktadır (Biederman ve Faraone, 2006; Kooij vd., 2010). Yetişkin DEHB semptomatolojisi genellikle daha az hiperaktif davranışlar ve daha fazla dikkat eksikliği, planlama zorluğu, zaman yönetiminde başarısızlık, dürtüsellik, düşük motivasyon, içsel huzursuzluk, görevleri erteleme ve organize olamama şeklinde seyretmektedir (Murphy ve Barkley, 1996).

Araştırmalar, yetişkin DEHB'si olan bireylerin çocuklukta tanı almamış olma ihtimalinin yüksek olduğunu, bu bireylerin yaşamları boyunca kendilerini “tembel”, “dağınık”, “sorumsuz” ya da “başarısız” olarak etiketlediklerini göstermektedir (Kessler vd., 2006; Wilens vd., 2009). Bu damgalama, bireylerin özsaygısını olumsuz etkileyerek, başta depresyon ve anksiyete olmak üzere birçok psikiyatrik bozukluğun gelişimine zemin hazırlamaktadır (Biederman vd., 2006). Ayrıca, DEHB'nin bireylerde maddi kayıplara, işten çıkarılmalara, kariyer tıkanmalarına ve sosyal dışlanmalara neden olabileceği; bu durumun sosyal izolasyonu ve yaşam doyumunu olumsuz etkilediği bilinmektedir (Faraone ve Buitelaar, 2010).

Bireylerin DEHB semptomlarını yönetememeleri yalnızca kendi yaşam kalitelerini düşürmekle kalmayıp, aile bireyleri üzerinde de psikososyal yük oluşturmada, eş ilişkileri, ebeveynlik becerileri ve sosyal rollerini olumsuz etkilemektedir (Barkley, 2015). Bu bağlamda DEHB, sadece bireyin değil, onun içinde bulunduğu mikro ve makro sosyal çevrenin de işleyişine etki eden sistemik bir sorun olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışmada ortaya konan bulgular, DEHB'nin tanılanması, tedavisi ve toplum temelli müdahale süreçlerinin geliştirilmesine yönelik çok boyutlu stratejilere ihtiyaç duyulduğunu açıkça göstermektedir. Erişkin DEHB'nin göz ardı edilmesi, yalnızca bireysel düzeyde değil, kamusal sağlık sistemleri ve sosyal politikalar üzerinde de uzun vadeli maliyetler doğurmaktadır.

Öneriler

Bu derleme çalışması sonucunda aşağıdaki başlıklar altında öneriler geliştirilmiştir:

Tanıma ve Değerlendirme Süreçlerine Yönelik Öneriler

Yaş Grubuna Uygun Tanı Kriterleri Geliştirilmelidir: DSM-5 kriterleri büyük ölçüde çocukluk belirtilerine dayalıdır ve erişkinlerdeki semptom varyasyonlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Bu nedenle, yetişkinler için uyarlanmış DEHB tanı rehberlerinin kullanımı yaygınlaştırılmalıdır (Kooij vd., 2010).

Kapsamlı Değerlendirme Araçları Yaygınlaştırılmalıdır: Tanılama sürecinde yalnızca öznel bildirimlere değil, işlevselliği çok boyutlu değerlendiren psikometrik araçlara yer verilmelidir. Çocukluk öyküsünün ayrıntılı şekilde sorgulanması, aile üyelerinden bilgi alınması ve eş tanılarının dışlanması sürece entegre edilmelidir (Wilens vd., 2009).

Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerine DEHB Eğitimi Verilmelidir: Aile hekimleri ve psikologlar, erişkin DEHB'yi tanımakta zorlanabilmektedir. Bu nedenle DEHB belirtileri konusunda sağlık profesyonellerine yönelik sürekli eğitim programları geliştirilmelidir.

Tedavi ve Müdahale Süreçlerine Yönelik Öneriler

Birey Odaklı, Çok Boyutlu Müdahale Programları Oluşturulmalıdır: DEHB'nin biyopsikososyal yapısı dikkate alınarak, bireyselleştirilmiş tedavi planları oluşturulmalıdır. Bu planlarda farmakoterapi, psikoeğitim, bilişsel davranışçı terapi, zaman yönetimi eğitimi, farkındalık temelli yaklaşımlar ve grup terapileri gibi müdahale yöntemleri birlikte kullanılmalıdır (Barkley ve Murphy, 2010).

İlaç Tedavisine Erişim Kolaylaştırılmalıdır: Özellikle erişkin bireylerde ilaç kullanımına karşı ön yargıların azaltılması ve ilaçların düzenli, güvenli şekilde temin edilmesine yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Aile Üyeleri Tedaviye Dahil Edilmelidir: Aile içi ilişkiler DEHB'nin seyrini etkileyen en önemli çevresel faktörlerdendir. Bu nedenle aile danışmanlığı ve psiko-eğitim desteklenmelidir.

Eğitim ve Mesleki Yaşam Alanlarına Yönelik Öneriler

Eğitim Sistemine Müdahale Modelleri Dahil Edilmelidir: Üniversiteler ve yaşam boyu öğrenme kurumları, DEHB'li bireylerin dikkat ve organizasyon problemleri için destek mekanizmaları (ör. özel sınav uygulamaları, zaman yönetimi atölyeleri) sağlamalıdır.

İş Yerlerinde Destekleyici Politikalar Geliştirilmelidir: DEHB olan bireylerin dikkat dağıtıcı ortamdan uzak, görev bazlı ve yapılandırılmış işlerde daha verimli oldukları gösterilmiştir. Bu nedenle iş yerlerinde bireysel uyum programları ve performans koçluğu desteklenmelidir (Biederman ve Faraone, 2006).

Mesleki Rehabilitasyon Hizmetleri Yaygınlaştırılmalıdır: İş hayatında başarısızlık yaşamış bireyler için yeniden beceri kazandırmaya ve sürdürülebilir istihdama yönelik özel destek programları oluşturulmalıdır.

Toplumsal Farkındalık ve Sosyal Politikalar

Toplumda DEHB'ye Yönelik Damgalamanın Önüne Geçilmelidir: Erişkin DEHB'ye ilişkin yanlış yargılar ve etiketlemeler, bireylerin tanı ve tedavi sürecine erişimlerini engellemektedir. Bilgilendirici kampanyalar, kamu spotları ve medya içerikleri ile bu yanlış algılar dönüştürülmelidir.

Yasal Tanınırlık ve Hak Temelli Yaklaşım Sağlanmalıdır: DEHB, Türkiye'de hâlâ erişkinlerde resmi olarak engel grubunda değerlendirilmemektedir. Bu durum, bireylerin sosyal haklara erişimini engellemektedir. Mevzuat düzenlemeleri ile erişkin DEHB, psikiyatrik bir engel kategorisi olarak kabul edilmelidir.

Sosyal Destek Sistemleri Güçlendirilmelidir: Belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler, erişkin DEHB'li bireylere yönelik sosyal destek hizmetleri (danışmanlık, grup terapisi) sunmalıdır.

Araştırmalara Yönelik Öneriler

Türkiye Özelinde Alan Araştırmaları Artırılmalıdır: Yetişkin DEHB sıklığı, semptom örüntüleri ve yaşam doyumu üzerindeki etkileri ile ilgili yerel örneklerle yapılan çalışmalar

hâlâ sınırlıdır. Türkiye geneli temsili örneklerle yürütülecek epidemiyolojik ve klinik araştırmalar desteklenmelidir.

Eş Tanılarla İlişkiyi İnceleyen Multidisipliner Çalışmalar Teşvik Edilmelidir: DEHB'nin yaygın olarak eşlik ettiği depresyon, bipolar bozukluk, madde kullanım bozuklukları ve kişilik bozuklukları ile olan ilişkilerini anlamaya yönelik disiplinlerarası çalışmalar yapılmalıdır.

Tedavi Etkinliğini Değerlendiren Kontrollü Denemeler Yaygınlaştırılmalıdır: DEHB'ye yönelik farmakolojik ve davranışsal tedavilerin erişkinlerdeki etkililiğini ve sürdürülebilirliğini inceleyen randomize kontrollü çalışmaların sayısı artırılmalıdır.

Genel Değerlendirme

Elde edilen bulgular, DEHB'nin yalnızca bireyin dikkat sistemini değil, yaşamın bütünü etkileyen çok yönlü bir nörogelişimsel bozukluk olduğunu ortaya koymuştur. Erişkin DEHB, iş gücü kaybı, toplumsal dışlanma, aile içi çatışmalar, akademik yetersizlikler ve ruhsal bozukluklara yol açarak hem bireysel hem toplumsal anlamda önemli bir halk sağlığı sorununa dönüşmektedir.

Bu bağlamda, erişkin DEHB'ye yönelik yapılacak çalışmaların yalnızca bireyin tedavisine odaklanmaması; sosyal hizmetler, eğitim sistemleri, iş gücü politikaları, ruh sağlığı altyapısı ve toplumsal algı değişimi gibi çok boyutlu bir reform süreciyle ele alınması gerekmektedir. Sadece farmakolojik değil, aynı zamanda psikososyal ve toplumsal müdahaleleri de içeren kapsamlı stratejiler, bu bireylerin yaşam kalitesini artırmada ve toplumsal katılımlarını güçlendirmede belirleyici olacaktır.

Kaynakça

- American Psychiatric Association. (1952). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (1st ed.). Washington, DC: Author.
- American Psychiatric Association. (1968). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (2nd ed.). Washington, DC: Author.
- American Psychiatric Association. (1980). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (3rd ed.). Washington, DC: Author.
- American Psychiatric Association. (1987). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (3rd ed., rev.). Washington, DC: Author.
- American Psychiatric Association. (1994). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4th ed.). Washington, DC: Author.
- American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). Washington, DC: Author.
- Barkley, R. A. (1997). ADHD and the Nature of Self-Control. New York: Guilford Press.
- Barkley, R. A. (2015). Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: A Handbook for Diagnosis and Treatment (4th ed.). New York: Guilford Press.
- Barkley, R. A., & Murphy, K. R. (2010). Deficient emotional self-regulation in adults with ADHD: The relative contributions of emotional impulsiveness and ADHD symptoms to adaptive impairments in major life activities. *Journal of ADHD and Related Disorders*, 1(2), 5-28.

- Biederman, J., & Faraone, S. V. (2006). The effects of attention-deficit/hyperactivity disorder on employment and household income. *MedGenMed*, 8(3), 12.
- Biederman, J., Petty, C. R., Fried, R., Fontanella, J., Doyle, A. E., Seidman, L. J., & Faraone, S. V. (2006). Impact of psychometrically defined deficits of executive functioning in adults with attention deficit hyperactivity disorder. *American Journal of Psychiatry*, 163(10), 1730-1738.
- Castellanos, F. X., & Proal, E. (2012). Large-scale brain systems in ADHD: Beyond the prefrontal-striatal model. *Trends in Cognitive Sciences*, 16(1), 17-26.
- Chronis-Tuscano, A., Molina, B. S. G., Pelham, W. E., Applegate, B., Dahlke, A., Overmyer, M., & Lahey, B. B. (2007). Very early predictors of adolescent depression and suicide attempts in children with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Archives of General Psychiatry*, 64(8), 890-896.
- Faraone, S. V., Biederman, J., & Mick, E. (2005). The age-dependent decline of attention deficit hyperactivity disorder: A meta-analysis of follow-up studies. *Psychological Medicine*, 36(2), 159-165.
- Faraone, S. V., & Buitelaar, J. K. (2010). Comparative efficacy of stimulants for adult ADHD: A meta-analysis. *Psychological Medicine*, 40(6), 1093-1103.
- Faraone, S. V., & Larsson, H. (2019). Genetics of attention deficit hyperactivity disorder. *Molecular Psychiatry*, 24(4), 562-575.
- Flory, K., Molina, B. S. G., Pelham, W. E., Gnagy, E. M., & Smith, B. (2006). Childhood ADHD predicts risky sexual behavior in young adulthood. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 35(4), 571-577.
- Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal*, 26(2), 91-108.
- Kessler, R. C., Adler, L., Barkley, R., Biederman, J., Conners, C. K., Demler, O., ... & Zaslavsky, A. M. (2006). The prevalence and correlates of adult ADHD in the United States: Results from the National Comorbidity Survey Replication. *American Journal of Psychiatry*, 163(4), 716-723.
- Kooij, S. J., Bejerot, S., Blackwell, A., Caci, H., Casas-Brugue, M., Carpentier, P. J., ... & Asherson, P. (2010). European consensus statement on diagnosis and treatment of adult ADHD: The European Network Adult ADHD. *BMC Psychiatry*, 10(1), 67.
- Mahler, M. S. (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation*. New York: Basic Books.
- MTA Cooperative Group. (1999). A 14-month randomized clinical trial of treatment strategies for attention-deficit/hyperactivity disorder. *Archives of General Psychiatry*, 56(12), 1073-1086.
- Murphy, K., & Barkley, R. A. (1996). Attention deficit hyperactivity disorder adults: Comorbidities and adaptive impairments. *Comprehensive Psychiatry*, 37(6), 393-401.
- Paez, A. (2017). Gray literature: An important resource in systematic reviews. *Journal of Evidence-Based Medicine*, 10(3), 233-240.
- Polanczyk, G., de Lima, M. S., Horta, B. L., Biederman, J., & Rohde, L. A. (2007). The worldwide prevalence of ADHD: A systematic review and meta-regression analysis. *American Journal of Psychiatry*, 164(6), 942-948.

- Ramsay, J. R., & Rostain, A. L. (2008). *Cognitive behavioral therapy for adult ADHD: An integrative psychosocial and medical approach*. New York: Routledge.
- Safren, S. A., Sprich, S., Mimiaga, M. J., Surman, C., Knouse, L., Groves, M., & Otto, M. W. (2005). Cognitive behavioral therapy vs relaxation with educational support for medication-treated adults with ADHD and persistent symptoms: A randomized controlled trial. *JAMA*, 304(8), 875-880.
- Sibley, M. H., Pelham, W. E., Molina, B. S. G., Gnagy, E. M., Waschbusch, D. A., Biswas, A., ... & Karch, K. M. (2010). When diagnosing ADHD in young adults emphasis should be placed on clinical history. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 78(2), 157-168.
- Still, G. F. (1902). Some abnormal psychical conditions in children. *Lancet*, 1(3786), 1008-1012.
- Volkow, N. D., Wang, G. J., Fowler, J. S., Logan, J., Gerasimov, M., Maynard, L., ... & Franceschi, D. (2001). Therapeutic doses of oral methylphenidate significantly increase extracellular dopamine in the human brain. *Journal of Neuroscience*, 21(2), RC121.
- Wehmeier, P. M., Schacht, A., & Barkley, R. A. (2010). Social and emotional impairment in children and adolescents with ADHD and the impact on quality of life. *Journal of Adolescent Health*, 46(3), 209-217.
- White, H. A., & Shah, P. (2016). Uninhibited imaginations: Creativity in adults with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Personality and Individual Differences*, 90, 41-46.
- Wilens, T. E. (2006). Mechanism of action of agents used in attention-deficit/hyperactivity disorder. *Journal of Clinical Psychiatry*, 67, 32-38.
- Wilens, T. E., Faraone, S. V., Biederman, J., & Gunawardene, S. (2011). Does stimulant therapy of attention-deficit/hyperactivity disorder beget later substance abuse? A meta-analytic review of the literature. *Pediatrics*, 111(1), 179-185.
- Young, S., & Bramham, J. (2007). *ADHD in adults: A psychological guide to practice*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Zylowska, L., Ackerman, D. L., Yang, M. H., Futrell, J. L., Horton, N. L., & Smalley, S. L. (2008). Mindfulness meditation training in adults and adolescents with ADHD: A feasibility study. *Journal of Attention Disorders*, 11(6), 737-746.
- Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal*, 26(2), 91-108. <https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x>
- Park, S., Kim, Y., Lee, J., Lee, Y., Hong, M., & Hahn, S. W. (2010). Prevalence, correlates, and comorbidities of adult attention-deficit hyperactivity disorder in a Korean community sample. *Comprehensive Psychiatry*, 51(5), 486-496. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2009.12.001>
- McGough, J. J., Smalley, S. L., McCracken, J. T., Yang, M., Del'Homme, M., Lynn, D. E., & Loo, S. K. (2005). Psychiatric comorbidity in adult attention deficit hyperactivity disorder: Findings from multiplex families. *American Journal of Psychiatry*, 162(9), 1621-1627. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.9.1621>
- Kooij, J. J. S., Bijlenga, D., Salerno, L., Jaeschke, R., Bitter, I., Balázs, J., ... & Asherson, P. (2012). Updated European Consensus Statement on diagnosis and treatment of adult ADHD. *European Psychiatry*, 25(4), 205-212. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2009.12.001>

- López-Pinar, C., Alfonso, S., & Muñoz-Sánchez, J. L. (2018). Efficacy of cognitive-behavioral therapy for adults with ADHD: A systematic review and meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 9, 638. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00638>
- Chang, Z., Quinn, P. D., Hur, K., Gibbons, R. D., Sjölander, A., Larsson, H., & D’Onofrio, B. M. (2020). Association between medication use for attention-deficit/hyperactivity disorder and risk of suicidal behavior, substance use, criminality, accidents, and educational outcomes. *JAMA Psychiatry*, 77(3), 260–268. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2019.3741>
- Young, S., Moss, D., Sedgwick, O., Fridman, M., & Hodgkins, P. (2017). A meta-analysis of the effectiveness of cognitive-behavioural therapy for adults with attention-deficit hyperactivity disorder. *BMC Psychiatry*, 17, 40. <https://doi.org/10.1186/s12888-017-1203-4>
- Sobanski, E., Brüggemann, D., Alm, B., Kern, S., Deschner, M., Schubert, T., ... & Philipsen, A. (2015). Psychiatric comorbidity and functional impairment in a clinically referred sample of adults with attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD). *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 265(2), 137–150. <https://doi.org/10.1007/s00406-014-0542-4>
- Emilsson, B., Gudjonsson, G. H., Sigurdsson, J. F., Baldursson, G., Einarsson, E., & Young, S. (2011). Cognitive behaviour therapy in medication-treated adults with ADHD and persistent symptoms: A randomized controlled trial. *BMC Psychiatry*, 11, 116. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-11-116>
- Farhat, L. C., Ramsay, J. R., Wiegand, K. A., Asherson, P., Ashrafioun, L., Hechtman, L., ... & Newcorn, J. H. (2023). Comparison of licensed and unlicensed stimulant medication doses in adults with ADHD: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Psychiatry*, 80(2), 146–156. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2022.4303>
- Chang, Z., D’Onofrio, B. M., Quinn, P. D., Lichtenstein, P., & Larsson, H. (2020). Medication for attention-deficit/hyperactivity disorder and risk for depression: A nationwide longitudinal cohort study. *Biological Psychiatry*, 87(4), 295–302. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2019.06.001>

Makale Geliş Tarihi

29.06.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Özel Yetenekli Ortaöğretim Öğrencilerinin Birden Fazla Kuruma Devam Etme Noktasında Görüşleri

Opinions of Specially Talented High School Students on Attending More Than One Institution

Melih Burak ÖZDEMİR

Dr., T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Orcid.org/0000-0001-7016-0745

Özet

Bu çalışmanın amacı, Fen lisesi ve Bilim ve Sanat Merkezine (BİLSEM) devam eden özel yetenekli öğrencilerin birden fazla kuruma devam etmelerinin bu öğrenciler üzerindeki etkilerine genel bir bakıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olup, veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Fen Lisesine ve BİLSEM'e devam eden yirmi (20) özel yetenekli öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin 5 tanesi ayrıca özel kurs/derse de devam etmektedir. Çalışmada veriler araştırmacı tarafından geliştirilen ve alanında uzman akademisyenlerin görüşleri alınarak uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formuyla elde edilmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin tamamı severek ve isteyerek gittikleri kurum olarak BİLSEM'i işaret etmişlerdir. Öğrencilerin büyük kısmı birden fazla kurumdan eğitim almanın avantajlarından söz ederken, dezavantajları arasında ise yoğunlukla yorucu oluşundan söz etmişlerdir. Bu kurumlar arasından tercih yapmaları gerektiğinde ise Fen lisesini tercih edeceklerini çünkü üniversite sınav sistemini (YKS) işaret ederek ancak Fen lisesinde aldıkları eğitimle istedikleri mesleğe ulaşabileceklerini belirtmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Özel yetenekli, Bilsem, Fen lisesi**Abstract**

The purpose of this study is to take a general look at the effects of specially talented students attending Science High School and Science and Art Center on these students if they attend more than one institution. The study is a case study, one of the qualitative research methods, and the data was analyzed using the content analysis method. The study group of the research consists of twenty (20) specially talented students attending Science High School and BİLSEM in Iğdır in the 2024-2025 academic year. 5 of the students in the study group also attend private courses/lessons. In the study, the data were obtained with a semi-structured interview form developed by the researcher and applied by taking the opinions of academicians who are experts in the field. As a result of the research, all of the students pointed out BİLSEM as the institution they attended willingly and with pleasure. While most of the students mentioned the advantages of receiving education from more than one institution, they mostly mentioned that it was tiring among the disadvantages. When they had to choose among these institutions, they stated that they would choose the Science High School because they could only reach the profession they wanted with the education they received in the Science High School, pointing to the university examination system.

Keywords: Specially talented, Bilsem, Science high school

1. GİRİŞ

Gerek dünyada gerekse de ülkemizde özel yeteneklilerin eğitimi konusu üzerinde durulan öncelikli alanlardan biridir. Ülkeler, uzun vadede liderlerini ve üst düzey kadrolarını şekillendirebilmek adına bilim, sanat ve spor dallarında özel yetenekli bireylerin tespiti ve bu bireylerin eğitilmeleri noktasında açıkça olmasa da örtülü bir şekilde bu bireylerle ilgilenmeyi ülke politikalarının parçası haline getirmişlerdir. Ekonomik, siyasi, askeri ve teknolojik gelişmelerin lokomotifleri olarak kabul gören özel yetenekli bireylerin eğitime gerekli hassasiyeti gösteren toplumlar, özel yetenekli bireylere bu manada ciddi eğitim imkânları da sunmuşlardır (Türk, 2018). Günümüzde hızla değişen teknoloji, toplumsal yaşamın inşasında beşeri sermayenin ve nitelikli insan gücü yetiştirmeye duyulan gereksinim daha da arttırmaktadır. Türkiye'nin gelecekteki hedeflerine ulaşabilmesinde kilit pozisyondaki önemli kaynaklarından birisi de özel yetenekli bireylerdir (Köktürk ve diğ., 2021). Özel yetenekli birey yaşlıtlarına göre hızlı öğrenen; yaratıcılık, sanat, liderliğe ilişkin kapasitede önde olan, özel akademik yeteneğe sahip, soyut fikirleri anlayabilen, ilgi alanlarında bağımsız hareket etmeyi seven ve yüksek düzeyde performans ortaya koyan birey olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2016a). Özel yetenekli bireyler toplumsal olana dönük sosyalleşme sürecinde oldukça önemli aktörlerdir. Bu bireylere eğitim yoluyla yapılan her türlü yatırım, arzu edilen toplumun inşasında önemli yapı taşlarını oluşturmaktadır. Nitekim, özel yeteneği olan bireyler, yeteneklerinin hangi alanda olduğu tespit edildikten sonra, toplumsal değişimin lokomotif gücü haline gelmektedirler (MEB, 2016b). Türkiye'nin ekonomik kalkınma ve toplumsal yaşamın inşası hedeflerinde özel yetenekli bireylerin tanınması ve bu anlamda farklılaştırılmış ve zenginleştirilmiş eğitimlerle erken yaşta yönlendirilmeleri gelişmelerini hızlandırılabilir ve elde ettikleri kazanımlar neticesinde bilim, teknoloji, sanat ve hizmet alanlarına ciddi katkılar koyabilir (MEB, 2017). Yaşıtlarına göre daha hızlı öğrenen özel yetenekli öğrenciler güçlü bir belleğe, uzun dikkat süresine, ilgi çekici bir konu üzerinde derinlemesine araştırma yapmaya ve problem çözme merakına sahiptirler. Ayrıca yüksek öğrenme standartları geliştirerek; soyut düşünebilmeye, kavram oluşturmaya ve okumaya karşı oldukça yeteneklidirler (Long, 2000). Özel yetenekli birey; yaşlıtlarına kıyasla çabuk öğrenen, yaratıcılık, sanat, liderlik konularında ileride olan, özel akademik yeteneğe sahip, soyut fikirleri anlayabilen, ilgileri noktasında bağımsız hareket etmeyi seven ve yüksek performans gösteren bireyi ifade etmektedir (Renzulli, 2012; Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018). Bu anlamda, özel yeteneklilerin bireysel farklılıklarına uygun ortamlar oluşturmak ve güçlü yönlerini destekleyerek eğitim ortamlarını ve çevresel düzenlemeleri bu doğrultuda yapmak önemlidir (Sağlam, 2023).

Ülkemizde özel yetenekli bireylerin eğitimi Osmanlı İmparatorluğu'na kadar dayanmaktadır. Özel yetenekli bireylerin yetiştirilmesi noktasında dünyadaki ilk örneklerinden olan ve XV. yy'da kurulan Enderun Mektepleri; sivil, askeri, yönetim, bilim ve sanatçı kadrolarının yetiştirilmesinde öncülük etmiştir. 1948-1956 yılları arasında çıkarılan kanunlarla resim, müzik ve plastik sanatlarda başarı sergileyen çocukların yurt içi ve yurt dışında eğitimlerini sağlayan bir uygulama da getirilmiştir. 1959 senesinde türdeş yetenek gruplarına dönük çalışmalarda, yetenek düzeyleri ve özellikleri birbirine yakın çocuklar aynı çalışma grubunda toplanmışlardır. 1960'lara kadar özel yeteneklilerin eğitiminde daha ziyade bireysel bazda çalışmalar yapılmıştır. 1964 senesinde açılan Ankara Fen Lisesi ile birlikte matematik ve fen alanındaki özel yetenekli öğrencilerin eğitimlerinin planlı, kapsamlı ve sistematik olarak sürdürülmesi hedeflenmiştir (Türk, 2018). Tarihimizde üstün yetenekli bireylerin en iyi değerlendirildiği dönem, Osmanlı İmparatorluğunun 600 yıllık bir imparatorluğu döneminde yönetim, bilim ve sanat kadrolarını oluşturan ve bugün pek çok gelişmiş ülkedeki özel yeteneklilerin eğitimine

kaynaklık teşkil eden Enderun Mektepleri'dir (Dönmez, 2005).Günümüzde ise 1995 yılında Ankara'da açılan ve bugün 81 ilde bulunan BİLSEM'lerle özel yetenekli bireylerin yetiştirilmesi ve beşeri kaynaklara dahil edilmesi hedefleriyle çalışmalara devam edilmektedir. TÜBİTAK 2023 vizyonunda da belirtilen bilim, teknoloji ve yenilikte yetkinleşmiş, üreten, net katma değerini kendi beyin gücüne dayanarak arttırabilen bir Türkiye hedefi öngörülmektedir (TÜBİTAK, 2004).

Özel yetenekli bireyler, normal gelişim gösteren bireylere nazaran farklı zihinsel yapıya sahiptirler ve farklı eğitim uygulamalarına gereksinim duyarlar. Doğru eğitim koşulları sağlandığında ve yönlendirildiklerinde, ülkeleri ve insanlık adına önemli bireyler olabilmektedirler (Bolat, 2023). Özel yetenekli bireyler toplumların gelişiminde önemli rol oynamalarına karşın, eğitimde birtakım problemlerle karşı karşıyadırlar. Normal gelişim gösteren öğrenciler için tasarlanmış programlar özel yetenekli öğrenciler için uygun değildir ve bu öğrencilere özgü programlar resmi devlet okullarında uygulanmamaktadır (Kaya ve Ataman, 2017). Özel yetenekli bireylerin kendilerine ve topluma daha faydalı olabilmeleri, normal okul programlarının dışında, farklılaştırılmış eğitim program ve hizmetleriyle mümkündür (Clark, 2015).

Özel yetenekli bireyler, özellikleri ve ihtiyaçları noktasında diğer bireylerden belirgin oranda farklılık göstermekte ve bu anlamda potansiyellerini geliştirecek farklı eğitsel programlarla desteklenmeye gereksinim duymaktadır (Bedur, Bilgiç ve Taşlıdere, 2015). Bu bireylere toplumların geleceği olarak bakılıyorsa, sunulacak eğitim imkanlarının da çeşitlendirilmesi ve kalitesinin artırılması önemli gözükmektedir. Kaya ve diğ. (2022) özel yetenekli öğrenciler özel eğitim kapsamında yer almakta, bilişsel gelişimleri akranlarından ileride olduğu için eğitimlerinde farklı uygulamalara gereksinim duymaktadır. Davis (2006) bu nedenle üstün yetenekli bireylerin özelliklerine uygun hazırlanmış eğitimle iyi şekilde yetiştirilmesi ve yönlendirilmesi önemlidir.

Türkiye'de özel yetenekli bireyler için var olan okul saatleri dışındaki programların başında Milli Eğitim Bakanlığı MEB tarafından yürütülen BİLSEM'ler, üniversitelerdeki araştırma ve eğitim merkezleri ile özel sektörde yürütülen merkezler gelmektedir. Türkiye'de okul sonrası programların en tipik örneklerini BİLSEM'ler ve Anadolu Üniversitesi'nce yürütülen Üstün Yetenekliler Eğitim Programları (ÜYEP) oluşturmaktadır (Sak ve diğ., 2015). Ülkemizde resim, müzik ve genel yetenek alanlarında özel yetenekli öğrencilerin eğitilmesi için 1993 senesinde kurulan BİLSEM'ler (Dönmez, Baykoç, 2004); ilköğretimden ortaöğretim kademesi dahil özel yetenekli öğrencilerin bireysel yeteneklerini keşfetmeleri ve becerilerini geliştirerek, en üst düzeyde kullanmalarını sağlamak adına örgün eğitim dışında öğrencilere destekleyici eğitim veren kuruluşlardır (MEB, 2016, 2017). Fen liseleri, eğitim öğretim süresi 4 yıl olan, yatılı ve karma eğitim veren okullardır. Fen ve matematik becerisi yüksek öğrencilerin çoğunlukta olduğu ve bu alanda gelişimin öncelikli tutulduğu fen liseleri, ülkemiz ortaöğretiminde başarılı öğrenci açısından vitrin olan okullar kapsamındadır (MEB, 2010). ÜYEP ise, özel yetenekli öğrenciler için hafta sonu ve yaz okulu şeklinde eğitim programları uygulayan ve 2007 senesinde Anadolu Üniversitesi'nde kurulmuş okul sonrası programıdır (Sak, 2009; 2011; 2013).

Literatürdeki araştırma sonuçları farklılaştırma ve zenginleştirmenin etkili bir şekilde uygulandığında, özel yetenekli bireylerin akademik başarılarının ve motivasyonlarının arttığı yönündedir (Crowder, 2011; Swift, 2009). Ayas (2010) göre özel yetenekli öğrencilerin eğitsel gereksinimlerinin karşılanması gayesiyle birden fazla kurumda eğitim görmesi bu öğrencilerin ne kadar motive oldukları, farklı kurumlardaki eğitsel süreçlerin kendilerine ne kadar hitap ettiği ve bu tempoyu ne kadar taşıyıp taşıyamadıkları noktasında önemlidir. Burada üzerinde durulması gereken şey, öğrencilerin birden fazla kurumda eğitim görmelerinin, ne kadar motive olduklarıyla ilgili olduğudur.

Zaman zaman toplum nazarında özel yeteneklilerin eğitiminin elitleşmeye neden olduğu yönünde birtakım görüşler olsa da uzmanlar özel yetenekliler eğitiminin farklılıklara neden olabileceğini ve seçkin bir zümre oluşturabileceğini ancak bu duruma yalnızca akademik perspektiften bakılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Akademik alanlar haricinde sanat ve spor gibi farklı alanlarda başarı ortaya koyan bu bireylerin varlığı bu anlamda toplumlar adına bir tehlike değildir (Sak, 2014). Özel yetenekli bireylere sunulan eğitim olanakları sanılanın aksine, toplumların geleceklerinin doğru şekillendirilebilmesi adına önemli adımlar olarak görülmelidir.

Bugün ülkemizde özel yetenekli bireylere dönük ciddi eğitim politikaların olmadığı ortadadır. Bu konuda yakın tarihli bir çalışma olarak Altunel ve Göksal (2022) araştırmaları ülkemizde özel yeteneklilere dönük ciddi eğitim politikalarının olmadığını destekler çıktılar vermektedir. Çalışmada özel yetenekli bireylerin eğitime dönük yetkili kurumlarca alınan kararların uygulanma aşamasında ortaya çıkan problemlerin toplumda ümitsizliğe neden olduğu görülmüştür. Yetkili kurumların, ortaya konan politikaların uygulanmasında birbirleriyle iş birliği yapmakta istekli olmalarına karşın, eylem noktasında iş birliğinin oluşturulmadığı görülmüştür. Gerekli iş birliğinin oluşturulması içinse kurum içi ve kurumlar arası eğitimlerin gerekli olduğu kanaatine varılmıştır. Farklı bir çalışmada Çitil (2018) ülke olarak özel yeteneklilerin eğitimi noktasında yeterli başarının ortaya konulmadığını ifade etmiştir. Bu durumsa, özel yeteneklilerin eğitimi noktasındaki politikaların planlı ve sistemli olmayışı ve hedef ve uygulamalar arasındaki tutarsızlıklarla açıklanmıştır.

Birden fazla kurumdan eğitim almak özel yetenekli öğrencilerin gereksinimlerini karşılama noktasında önemlidir ancak bu kurumlardan öğrencilerin ne oranda istifade edebildiği ya da kendilerine ne katabildikleri sorusu üzerinde durulması gereken bir konudur. Birden fazla kuruma devam etmek bu öğrenciler için bir avantaj mıdır? yoksa öğrenciler adına zaman kaybı mıdır? bunu anlayabilmek ancak sürecin içerisindeki öğrencilerle çalışarak elde edilebilecek cevaplardır. Özel yetenekli bireyler her ülkenin olduğu gibi ülkemizin de üzerinde hassasiyetle durması gereken sayıca az ancak ülke adına etkili olabilecek grubunu oluşturmaktadır. Öğrencilerin birden fazla kuruma devam etme konusunda ortaya koyacakları görüşleri neticesinde ise doğru politikalar üretmek oldukça önemli gözükmektedir. Bu doğrultuda birden fazla kuruma devam ediyor olmanın öğrenciler için avantaj ve dezavantajlarını ortaya koymak, onlar için öncelikli kurumun ne olduğunu gerekçeleriyle birlikte tespit edebilmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Konuyla ilgili olarak alanyazında tek bir çalışmaya (Bahçeci ve Epçaçan, 2020) rastlanmıştır. Konunun önemi merkeze alındığında yapılan bu çalışmayla birden fazla kuruma devam etmenin özel yetenekli öğrenciler için ne anlama geldiği ve özel yetenekli bireylerle ilgili bundan sonraki süreçte politika yapımcılar ve Sivil Toplum Kuruluşlarınca (STK) atılacak adımlara rehberlik etmek hedeflenmektedir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, özel yetenekli öğrencilerin birden fazla kuruma devam etmelerinin onlar üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedefleyen nitel bir araştırma olup, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışmasıdır. Hays'a (2004) göre durum çalışması bir veya birden çok olayın, sosyal grubun, programın ya da ortamın ayrıntılı bir şekilde özgün ortamında incelenmesidir. Yin (1984) durum çalışması veri toplama sürecinde 6 kaynaktan söz etmektedir. Bunlar; dokümanlar, arşiv kayıtları, görüşmeler, direkt gözlem, katılımcı gözlem ve fiziksel yapılar (teknolojik aletler, sanat eserleri ve çalışmada kullanılacak diğer fiziksel kanıtlar) dır. Bu çalışmada da küçük bir sosyal grubun (Fen lisesine devam eden 20 özel yetenekli öğrenci) birden fazla kuruma devam etmesinin (olay) onlar üzerindeki etkisini ortaya koymak

hedeflenmiştir. Çalışmada, durum çalışması veri toplama kaynaklarından görüşme tekniği kullanılmıştır.

Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algı ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konulmasını hedefleyen çalışmalar şeklinde tanımlanabilir. Bu çalışmada da yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme yöntemi nitel araştırmalarda en çok kullanılan oldukça güçlü veri toplama yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Fen Lisesi'nde öğrenim gören ve özel yetenekli tanısı alarak aynı zamanda BİLSEM'e devam eden yirmi (20) öğrenci oluşturmaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara ait Sosyo-Demografik Özellikler

Sıra	Sınıf Düzeyi	Cinsiyet	Özel kursa gidiyor mu?	Özel kursa gidiyorsa ismi
K1	9	K	×	
K2	9	K	×	
K3	9	K	×	
K4	9	K	×	
K5	9	K	×	
E1	9	E	×	
E2	9	E	✓	Tenis Kursu
E3	9	E	✓	Dershane
E4	9	E	×	
E5	9	E	×	
E6	9	E	×	
E7	9	E	×	
E8	9	E	✓	Deneyap (Gençlik Merkezi), Dershane
E9	9	E	×	
K6	10	K	×	
K7	10	K	✓	Matematik özel ders, Deneyap (Gençlik Merkezi)
K8	10	K	×	
K9	10	K	✓	Deneyap (Gençlik Merkezi)
K10	11	K	×	
K11	10	K	×	

Katılımcıların 14 tanesi 9. Sınıf, 5 tanesi 10. Sınıf ve 1 tanesi de 11. Sınıf öğrencisidir. Katılımcıların 11 tanesi kadın, 9 tanesi ise erkektir. Katılımcıların tümü BİLSEM'e devam etmektedir. Katılımcıların yalnızca 5 tanesi özel kurs/ders (tenis kursu, dershane, matematik özel dersi, Gençlik Merkezi (Deneyap atölyeleri) almaktadır. Deneyap atölyelerinin amacı Milli Teknoloji Hamlesinin itici gücünü oluşturacak, teknoloji üretme kapasitesi yüksek genç

bireyler yetiştirmektir. Kaynakların etkin kullanımı ve doğru planlanmasıyla teknoloji üretim kapasitesi ve potansiyeli yüksek bilim insanlarını, araştırmacılarını, girişimcilerini yetiştirmektir temel hedeftir (Deneyap Teknoloji Atölyeleri, t.y.).

Veri Toplama Aracı

Çalışmada, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Sorular hazırlanırken literatür taraması yapılarak sorulara araştırmacı tarafından son şekli verilmiştir. Hazırlanan görüşme formu, uygulama yapılmadan önce kapsam geçerliği için Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ) Özel Eğitim bölümünden iki (2) doktor öğretim üyesine ve yine OMÜ çocuk gelişimi bölümünden bir (1) Doçent'in görüşüne sunulmuştur. Geri dönütler neticesinde gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra görüşme formu son şeklini almıştır. Soru sayısı aynı kalmakla birlikte cümleler revize edilmiş, alan uzmanlarının geri dönütleri neticesinde sorulara son şekli verilmiştir.

Veri toplama aracındaki sorular şöyledir:

1. İçinden gelerek ve severek gittiğin kurumlar (Fen Lisesi, BİLSEM vb.) var mı? Varsa hangisi/hangileridir?
2. Birden fazla kurumdan eğitim almanın sence avantajları var mıdır? Avantajı(ları) olduğunu düşünüyorsan neden avantajlı olduğunu lütfen nedenleriyle birlikte açıklayınız.
3. Birden fazla kurumdan eğitim almanın sence dezavantajları var mıdır? Birden fazla kuruma gitmenin dezavantajları olduğunu düşünüyorsan neden dezavantajlı olduğunu lütfen nedenleriyle birlikte açıklayınız.
4. Eğitim aldığın kurumlardan senin için hangisinin öncelikli olduğunu düşünüyorsun? Bu kurumun senin için neden öncelikli olduğunu nedenleriyle birlikte lütfen açıklayınız.

Verilerin Analizi

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde öncelikle toplanan verilerin kavramsallaştırılması, sonrasında ortaya çıkan kavramların düzenlenerek, temaların saptanması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Görüşmeler 25.11.2024-29.11.2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubundaki öğrencilerin gizliliğinin sağlanması için K1,K2,...E1,E2,E3...şeklinde kodlanmış ve öğrencilerin cevaplarına ilişkin doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Geçerlik ve güvenilirliği sağlamak için ise katılımcı teyidi gerçekleştirilmiştir. Sorular tüm katılımcılara aynı biçim ve sırada sorulmuş ve yanıtlar yazılı olarak not alınmıştır. Araştırmanın tutarlılığını artırmak için görüşme sonrası katılımcı görüşleri düzenlendikten sonra katılımcılara tekrar gönderilmiş, verdikleri cevapları kontrol etmeleri istenmiş ve cevaplarla ilgili teyit alınmıştır. Öğrencilerin çalışmaya katılabilmeleri içinse velilerinden sözel olarak onam alınmış, sonrasında öğrencilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın güvenilirliği Miles ve Huberman'ın (2006) [Güvenirlik = Görüş Birliği/(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)] güvenilirlik formülü kullanılarak yapılmıştır. Miles ve Huberman'a göre araştırmacı ile uzman(lar) arasında %70 oranında bir güvenilirlik yüzdesine ulaşılması gerekmektedir. Çalışmada; öğrencilerin içlerinden gelerek/severek gittikleri kurum(lar) temasındaki güvenilirlik kat sayısı .89, birden fazla kurumdan eğitim almanın avantajları temasında güvenilirlik kat sayısı .90, birden fazla kurumda eğitim almanın dezavantajları temasındaki güvenilirlik kat sayısı .89, eğitim aldıkları kurumlardan hangilerinin onlar için öncelikli olduğu temasının güvenilirlik katsayısı ise .93 olarak hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde çalışmaya ait bulgulara yer verilmiştir. Bulgular kısmına ilk araştırma sorusu olan ve öğrencilere yöneltilen ‘İçinden gelerek ve severek gittiğin kurumlar (Fen Lisesi, BİLSEM vb.) var mı? Varsa hangisi/hangileridir?’ sorusuyla başlanmış ve öğrencilerin cevapları Tablo 1’e yansıtılmıştır.

Tablo 2. Öğrencilerin severek gittikleri kurumlara ilişkin kategori, kod ve frekanslar

Alt Problem	Kategori	Kod	f
Öğrencinin içinden gelerek ve severek gittiği kurumlar	BİLSEM	Merak	1
		Eğlence	4
		Etkinlik, proje	4
		İleri düzey ders	1
		Eğitici/öğretici	1
		Arkadaş ortamı	3
		Öğretmen kalitesi	1
		Uygulamalı eğitim	1
		Robotik kodlama	1
		Kendini geliştirme	4
	Fen Lisesi	YKS hedefi	1
		Arkadaş ortamı	2
		Öğretmen kalitesi	1
		Okul disiplini anlayışı	1
		Akademik gelişim	2
		Ortamın iyi oluşu	1
		Eğlence	1
		Değer görme	1
		Ders çalışma	1
		Etkinlik/proje	2
	Deneyap (Gençlik Merkezi)	Arkadaş ortamı	1
Uygulamalı eğitim		1	
Eğlence		2	
Dershane	Eğlence	1	
	Değer görme	1	
	Arkadaş ortamı	1	

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin isteyerek gittikleri kurumların sırasıyla BİLSEM, Fen Lisesi, Gençlik Merkezinde Deneyap atölyeleri ve Dershane olduğu görülmektedir. Öğrenci cevaplarını kategori bağlamında sınıflandırdığımızda öğrencilerin görüşleri şu şekilde oluşmaktadır.

BİLSEM

(K3) evet var. BİLSEM’de kendimi geliştirebilmem. Öğrenirken merak içinde öğreniyor olmamız ve bu süreçte eğlenmemiz.

(E1) evet var. BİLSEM’de okuldan farklı olarak ders işlenmemesi ve yarışmaların (proje vs) yapılması.

(E2) evet var. BİLSEM’de okuldan farklı olarak ders işlenmemesi ve etkinliklerin yapılıyor olması.

(E4) evet var. BİLSEM. İleri düzey kimya dersinin oluşu.

(E5) evet var. BİLSEM, okula göre daha eğitici ve öğretici. Okulda öğrendiklerimiz daha az keyifli. BİLSEM’i okul olarak değil de daha ziyade sosyal aktivite kursu olarak görüyorum.

(K11) evet var. BİLSEM. Bana bir şeyler katıyor, seviyorum.

(K6) evet var. BİLSEM. Sebebi ise arkadaş ortamının olması ve proje, yarışma vs olması.

Fen Lisesi

(K2) evet var. Fen Lisesi. Sebebi ise YKS hedefi olan okulu kazanmış olmam ve okulun disiplin anlayışı, etkinlikleri ve ortamını sevmem.

(K5) evet var. Fen Lisesi. Arkadaşlarımla birlikte olabiliyorum. Ders çalışmayı seviyorum.

(E6) evet var. Fen Lisesi. Yeni konular öğreniyor ve mesleğe daha fazla yaklaşıyorum.

Fen Lisesi ve BİLSEM

(K1) evet var. Fen Lisesi ve BİLSEM. Sebebi ise arkadaş ortamının olması, öğretmenlerin iyi oluşu ve derslerin güzel oluşu.

(K9) evet var. Fen Lisesi ve BİLSEM. Özellikle BİLSEM’de çok eğleniyorum.

(K10) evet var. Fen Lisesi ve BİLSEM. Yeni şeyler öğrenmeyi seviyorum.

(E7) evet var. BİLSEM ve Fen Lisesi.

(E9) evet var. BİLSEM ve Fen Lisesi. Yeni şeyler öğreniyorum ve boş oturmamış oluyorum. İnsanlarla iletişim kurup, projelerin içerisinde olmak hoşuma gidiyor.

Dershane ve Fen Lisesi

(E3) evet var. Fen Lisesi ve dershane. Eğleniyorum ve değer görüyorum.

Dershane ve BİLSEM

(E8) evet var. Dershane ve BİLSEM. Dershanede öğretmenler sohbet halinde oluyor ve arkadaşlarımla vakit geçiriyorum. Daha derin bilgi ediniyorum. BİLSEM’de dersler daha sohbet havasında geçiyor ve robotik gibi dersler hoşuma gidiyor.

Deneyap Merkezi

(K7) evet var. Deneyap. Etkinliklerin güzel oluşu ve bunun hoşuma gidişi.

BİLSEM ve Deneyap Merkezi

(K4) evet var. BİLSEM ve Deneyap. Sebebi ise okuldaki gibi teorik değil uygulamalı yapıyor olmamız ve eğlenceli oluşları. Ayrıca arkadaşlarımla da birlikte olabiliyorum.

Yanıt Yok

(K8) Hayır yok.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu ise ‘Birden fazla kurumdan eğitim almanın sence avantajları var mıdır? Avantajı(ları) olduğunu düşünüyorsan neden avantajlı olduğunu lütfen nedenleriyle birlikte açıklayınız.’ şeklindedir. Öğrencilerin cevaplarının daha anlaşılır olması bağlamında cevaplar kategorilendirilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin, Birden Fazla Kurumdan Eğitim Almanın Avantajlarına İlişkin Görüşleri

Alt Problem	Kategori	Kod	f
	Deneyim Kazanma	• Sosyal/akademik gelişim,	3
		• Farklı bakış açısı	1
		• Deneyim	1
Birden fazla kurumdan eğitim almanın avantajları	Çok yönlü gelişim	• İlgi alanı	2
			2
	Akademik Gelişim		5
		• Bilgi edinme, • Pekiştirme	6
Sosyal çevre	• Arkadaş edinme	2	
Avantajı yok diyen			2

Tablo 3’de öğrencilerin birden fazla kurumdan eğitim almanın avantajlarına ilişkin görüşleri incelendiğinde deneyim kazanma, çok yönlü gelişim, akademik gelişim ve sosyal çevre şeklinde kategorilerin olduğu şeklinde görülmektedir. Öğrencilerin, birden fazla kurumdan eğitim almanın avantajlarına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

Deneyim Kazanma

(K4) evet var. Arkadaş çevrem genişledi. Okulda göremeyeceğim bir konuyu BİLSEM’de görüp, yapamayacağım bir deneyi BİLSEM’de yapabiliyorum.

(E2) evet var. Aldığınız eğitimler birbirini tamamlamakta ve her öğretmenin bilgi birikimi farklı olabilmektedir.

(E3) evet var. Bilgilerimi pekiştirme fırsatı buluyorum. Ayrıca sosyal ve akademik açıdan geliyorum.

(E8) evet var. Farklı bakış açısı katıyor.

(K7) evet var. Deneyim kazanma noktasında iyi.

Çok Yönlü Gelişim

(K2) evet var. Tek bir kurum bütün imkanları sağlayamaz ancak birden fazla kurum öğrenciyi ilgi alanına göre destekleyip, geliştirebilir.

(K3) evet var. Özellikle BİLSEM’de ilgi alanlarıma daha fazla odaklanabiliyorum.

Akademik Gelişim

(K1) evet var. Daha fazla bilgi edinme şansım olabiliyor.

(E1) evet var. İşlediğiniz farklı dersler olabiliyor.

(E4) evet var. Farklı şeyler öğretildiği takdirde avantajlıdır.

(E3) evet var. Bilgilerimi pekiştirme fırsatı buluyorum. Ayrıca sosyal ve akademik açıdan geliyorum.

(E7) evet var. Konular ekstra pekişmiş oluyor.

(E9) evet var. Birbirlerinden farklı şekilde eğitim verdikleri için avantajlı olduğunu düşünüyorum.

(K5) evet var. Bir yerde öğrendiğinin üzerine diğer yerde daha farklı bir şeyler katabilirsin.

(K9) evet var. Bir yerde öğrendiklerimi diğer yerde pekiştiriyorum. Okulda normal sisteme göre ders alırken, BİLSEM’de deney yaparak ya da proje hazırlayarak eğitim alabiliyorum.

(K11) evet var. Bilgi birikimi anlamında avantajlı.

(K6) evet var. Okulda örneğin matematikte eksikim varsa bunu BİLSEM öğretmeninden rica ederek eksikimi giderebiliyorum.

(E5) evet var. BİLSEM’de yeni şeyler öğreniyorum ve bu da beni diğer arkadaşlarımdan bilgi anlamında daha ileriye taşıyor.

Sosyal Çevre

(K4) evet var. Arkadaş çevrem genişledi. Okulda göremeyeceğim bir konuyu BİLSEM’de görüp, yapamayacağım bir deneyi BİLSEM’de yapabiliyorum.

(E3) evet var. Bilgilerimi pekiştirme fırsatı buluyorum. Ayrıca sosyal ve akademik açıdan geliyorum.

Avantajı Yok

(K8) Hayır yok. Çok yorucu oluyor.

(E6) hayır yok. BİLSEM’e yorgun gittiğim için hiçbir şey anlamıyorum. Ödevlerimi yetiştirmekte de zorlanıyorum. Bazı günler okul bazı günler BİLSEM olabilir. Hafta sonu BİLSEM’e gitmek tüm hafta sonlarımı bitiriyor.

Avantajı Var

(K10) evet avantajları olduğunu düşünüyorum (ayrıntı vermiyor).

Çalışmanın 3. Araştırma sorusu ‘Birden fazla kurumdan eğitim almanın sence dezavantajları var mıdır? Birden fazla kuruma gitmenin dezavantajları olduğunu düşünüyorsan neden dezavantajlı olduğunu lütfen nedenleriyle birlikte açıklayınız.’ Şeklinde. Öğrenci cevapları daha anlaşılır olması anlamında bu bölümde kategorilendirilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin, Birden Fazla Kurumdan Eğitim Almanın Dezavantajlarına İlişkin Görüşleri

Alt Problem	Kategori	Kod	f
Birden fazla kurumdan eğitim almanın avantajları	Zaman yönetimi	• Zamanın yetiştirememek, kendine zaman ayıramamam	2
	Yorgunluk, yoğun tempo	• Yorucu oluşu	16

Bilgi akışı	• Bilgi organizasyonu sorunu	1
Dezavantaj belirtmeyen		2

Tablo 4’de öğrencilerin birden fazla kurumdan eğitim almanın dezavantajlarına ilişkin görüşleri incelendiğinde zaman yönetimi problemi, yorgunluk ve bilgi akışında problem kategorilerinin olduğu görülmektedir. Aşağıda öğrencilerin birden fazla kurumdan eğitim almanın dezavantajlarına ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

Zaman Yönetimi Problemi

(E8) evet var. Zaman yönetimi noktasında sorun yaşıyorum.

(E9) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu ve kendime zaman ayıramamak.

Yorgunluk, Yoğun Tempo

(K3) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(K4) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(K5) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(E1) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(E2) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(E3) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(E4) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(E5) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(E6) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(E7) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(K7) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(K8) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu.

(K9) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu oluyor ancak sevdiğim için sorun etmiyorum.

(K11) evet var. Günler çok yoğun geçiyor.

(K2) evet var. Yoğun tempo ve bir yerden bir yere yetişmeye çalışmak yorucu.

(E9) evet var. İki okula birden gidiyor olmak yorucu ve kendime zaman ayıramamak.

Bilgi Akışı

(K1) evet var. Çok fazla şey öğrendiğinde zaman zaman bilgiler birbirine girebiliyor.

Dezavantaj Belirtmeyen

(K6) hayır yok.

(K10) hayır yok.

Çalışmanın son araştırma sorusu ise ‘Eğitim aldığın kurumlardan senin için hangisinin öncelikli olduğunu düşünüyorsun? Bu kurumun senin için neden öncelikli olduğunu nedenleriyle birlikte

lütfen açıklayınız'. Şeklindedir. Öğrenci ifadeleri daha anlaşılır olması anlamında kategorilendirilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin, Kendileri İçin Öncelikli Olan Kuruma İlişkin Görüşleri

Alt Problem	Kategori	Kod	f	
Öğrencilerin için Öncelikli kurum	Fen Lisesi	• Bilgi edinme	1	
		• Daha eğitim odaklı	1	
		• Eğitim/sınav sistemi	2	
		• Orta öğretim başarı puanı (OBP)	1	
		• Meslek için	1	
		• Yüksek Öğretim Kurumlar Sınavı (YKS)	3	
		• Akademik gelişim	2	
		• Öğretmen kalitesi	1	
		• Sadece Fen lisesi diyenler (ayrıntı yok)	2	
		• Bilim ve teknoloji	1	
	• Deney	1		
	• Yarışmalar (Tübitak, Teknofest)	1		
	BİLSEM	• Sadece BİLSEM diyenler (ayrıntı yok)	2	5
	Dershane	• Akademik başarı	1	
• Sosyal çevre		1	2	

Tablo 5’de öğrencilerin kendileri için öncelikli kurumların hangisi olduğuna ilişkin görüşleri incelendiğinde Fen lisesi, BİLSEM ve Dershane şeklinde kategoriler oluşturulmuştur. Aşağıda öğrencilerin kendileri için öncelikli kurumlarla ilgili görüşlerine yer verilmiştir:

Fen Lisesi

(K1) Fen Lisesi. Hayatım boyunca işime yarayacak bilgileri öğrendiğim için.

(K2) Eğitim aldığım kurumlar içerisinde daha eğitim odaklı olduğu için Fen Lisesi.

(K3) Eğitim sistemi adına Fen Lisesi ancak BİLSEM’in eğitimi daha iyi ve öncelikli olmasını dilerdim.

(K5) Fen Lisesi çünkü hem kendi okulum hem de orta öğretim başarı puanını oradan alacağım.

(E1) Fen Lisesi çünkü meslek sahibi olmamı orası sağlayacak.

(E6) YKS için Fen Lisesi çünkü BİLSEM’in YKS için bir faydası yok.

(E7) Fen Lisesi (ayrıntı vermemiştir)

(E9) Fen Lisesi çünkü sınav sisteminden dolayı tercihim okul.

(K6) Fen Lisesi (ayrıntı vermemiştir)

(K7) Fen Lisesi çünkü öğretmenlerim çok iyi.

(K8) Fen Lisesi çünkü YKS için gerekli.

(K9) Fen Lisesi çünkü dersler için okul önemli ancak seçebilsen BİLSEM derim.

(K10) Fen Lisesi çünkü beni geleceğe taşıyacak yer orası.

(K11) Fen Lisesi. Temel konular ele alınıyor ve bu anlamda üniversite sınavı için daha etkili.

BİLSEM

(K4) Fen Lisesi bana akademik olarak destek olurken, BİLSEM bilim ve teknolojiyi öğretiyor. BİLSEM’de sosyal derslerin olmayışı, bilim teknoloji ağırlıklı eğitim benim adıma daha avantajlı.

(E2) İkisi de önemli ve birbirlerini tamamlıyor ancak BİLSEM olarak düşünüyorum çünkü orada deney yapıyoruz.

(E4) BİLSEM (ayrıntı vermemiştir)

(E5) İlgi alanım Robotik kodlama olduğu için BİLSEM benim için önemli. Bu sayede Tübitak, Teknofest yarışmalarına katılabiliyorum.

Dershane

(E3) Dershaneye gidiyorum ve bu sayede ders notlarım yükseldi. Ayrıca halı saha maçı, yemek organizasyonları da yaptığı için bu kursu seviyorum. Dershane öğretmenleriyle de ilişkim oldukça iyi.

BİLSEM ve Dershane

(E8) BİLSEM ve dershane. Okul devlet dayatması.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

833

Çalışma bulgularında öğrencilerin severek ve isteyerek gittiği kurumun başında BİLSEM gelmektedir. Bunun sebebi olarak öğrenciler bu kurumda ders işlemediklerini, merak duygularını gidermek adına deneyler, etkinlikler yapabildiklerini ve bu kurumda eğlendiklerini ifade etmişlerdir. Bu kurumda bilim ve teknoloji ile içi içe olduklarını, yarışmalara katılabildiklerinin altını çizmişlerdir. Fen lisesini ise YKS sınavına hazırlık noktasında kendilerini akademik olarak geliştiren kurum olması sebebiyle tercih etmek durumunda kaldıklarını söylemişlerdir. Birden fazla kuruma devam etme noktasında akademik gelişim ve deneyim avantaj olarak görülürken, sürecin yorucu oluşu ise öğrenciler tarafından ortaya konan en güçlü dezavantajdır.

Özel yetenekli öğrenciler yoğun ilgi alanları ve derin bilişsel yetenekleri (Sak, 2021) sebebiyle zaman zaman akranlarıyla ortak ilgi alanları bulmakta zorlanabilirler. Özdemir (2010) çalışmasında özel yetenekli öğrencilerin özelliklerini sıralarken; öğrenme ve bilgiye devamlı ilgi duymalarını, meraklı olmalarını, çabuk öğrenmelerini, kavrama ve akılda tutma becerilerine sahip olmalarını, genelleme ve soyutlama yaparak ellerindeki bilgiyi diğer alanlara aktarabilmelerini, yaratıcı olmalarını ve bağımsız çalışmadan hoşlanmalarını ifade etmiştir. Bu anlamda çalışma bulgularında özel yetenekli öğrencilerin severek ve isteyerek gittiği BİLSEM’i tercih nedeni olarak Özdemir (2010) çalışmasında yer alan; öğrenme ve bilgiye devamlı ilgi duymaları, meraklı olmaları, yaratıcı olmaları ve bağımsız çalışmadan hoşlanmaları referans olarak gösterilebilir.

Özel yetenekli öğrenciler zamanlarının büyük bir bölümünü okullarında geçirirlerken, haftanın belirli günlerinde de BİLSEM’e giderek farklı çalışma ve uygulamalarla (proje vb.) yaratıcılıklarını ortaya koyma ya da kendilerini geliştirme fırsatı bulabilmektedirler (Pekdoğan ve Bozgün, 2017). Montgomery (2003) ve Sezer (2015) çalışmalarında özel yetenekli

öğrencilerin rutin ödevlerden ve tek tip faaliyetlerden sıkılabileceği, önlem olarak bireyselleştirilmiş ve zenginleştirilmiş eğitim programlarının bu bireyler için etkili olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Özel yetenekli bireyler hızlı öğrenip, derinlemesine bilgi edinmek isterler. Araştırmaya merak duyarlar. Gelişmiş hayal gücüne sahiptirler ve yaratıcı fikirleri vardır. Fen, matematik ve bilime ilgilidirler. Güncel sorunları sorgulayarak çözmeyi severler (Schreglmann, 2016). Bilime meraklı, araştırmayı seven özel yetenekli öğrencilerin topluma faydalı olması için bu bireylerin özelliklerinin, algılama şekillerinin ve davranışlarının ana sebeplerin ortaya çıkarılması gerekir (Çitil ve Ataman, 2018). Özel yetenekli bireyler, bilim insanı olma konusunda potansiyeli olan bireyler olup, bu bireylerin bilim insanına yönelik algıları, sonraki süreçte bilimsel çalışmalar yapmalarını da destekleyecektir (Kaya, Doğan ve Öcal, 2008). Çalışma bulgularına göz attığımızda özel yetenekli öğrencilerin ilgi ve merak duygularını farklı proje faaliyetleri içerisinde bulunarak ya da ileri düzeyde dersler görek BİLSEM’lerde bu duygularını doyuma ulaştırdıkları yorumunda bulunulabilir.

Özel yetenekli bireylerin dikkat süreleri uzundur. Meraklı olup, öğrenme isteğine sahiptirler. Bu sebeple ilgi duydukları konularda dikkat süreleri uzun olabilmektedir (Davaslıgil, Aslan ve Beşkardeş, 2000). Araştırma bulgularına göz attığımızda da özel yetenekli öğrencilerin BİLSEM’e severek ve isteyerek gitmelerinin ve burada merak duygularını tatmin etmelerinin nedenlerinden biri olarak bu durumlar gösterilebilir.

Yapılan çalışmalar özel yetenekli öğrencilerin pek çoğunun özgüven ve problem çözme becerisi geliştirme noktasında BİLSEM’leri tercih ettiğini ortaya koymaktadır (Epçaçan ve Oral, 2019; Bildiren ve Türkkkan, 2013). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018) göre özel yetenekli bireylere, eğitim aldıkları alanlarda üst düzey becerileri kazandıracak zenginleştirmelere yer verilmesi esastır. Bu anlamda BİLSEM’lerin önemi yadsınamaz.

Özel yetenekli bireylerle ilgili yaygın yanlış anlamalardan birisi, okullarda sunulan eğitimin bu çocuklar için yeterli olacağı inancıdır. Halbuki pek çok özel yetenekli öğrenci eğitim gördükleri okullarda bu yönde bir performans ortaya koyamamaktadır. Konuyla ilgili literatür tarandığında özel yetenekli öğrencilerin %9-%50’sinin yeteneklerinin altında performans ortaya koydukları saptanmıştır (Yaman ve Oğurlu, 2015). Özel yetenekli öğrenciler oldukça geniş bir bilgi tabanına sahiptir ve bu bilgiyi yararlarına kullanmada oldukça başarılıdır. Bu anlamda daha zorlayıcı çevreleri tercih ederler. Bu öğrencilerin bu anlamda gerekli yeterliliğe sahip kurumlarda eğitim alması önemlidir. BİLSEM’ler de bu kurumlardan biridir (Çelikten, 2017).

BİLSEM, özel yetenekli öğrencileri normal akranlarından ayırtmadan, okul dışı zamanlarda bu öğrencilere dönük zenginleştirilmiş eğitim veren kurumlardır. BİLSEM eğitimlerinin özünü proje çalışmaları oluşturmaktadır. Amaç, öğrencilerin bağımsız çalışma becerilerini ve yaratıcılıklarını geliştirmeyi hedeflemektir (Sak ve Diğ., 2015). Çalışma bulgularına göz attığımızda öğrencilerin proje faaliyetleri yürüttükleri ve uygulamalı eğitimler yaptıklarını ifade ettikleri BİLSEM’lerin misyonlarını yerine getirdiği yorumunda bulunulabilir.

Çalışmanın 2. araştırma sorusu, birden fazla kuruma devam etmenin avantajlarının olup olmadığı yönündedir. Öğrenciler bu soruya akademik olarak geliştikleri ve deneyim kazandıkları şeklinde cevaplar vermişlerdir. Koshy (2002) çalışmasında, özel yeteneklilerin eğitimle ilintili ihtiyaçlarının sunulması için okulda ilgi ve yeteneklerini geliştirebilecekleri, onları motive eden yaratıcı etkinliklerin sunulması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayas’a (2010) göre eğitimin temel amaçlarından biri; bireyin kişisel özelliklerini, ihtiyaçlarını ve bireysel farklılıklarını dikkate almaktır. Normal akranlarından anlamlı düzeyde üstün performans sergileyen özel yetenekli öğrencilerin gereksinimlerinin karşılanması, onların daha sağlıklı bireyler olarak yetişmesine katkı koyacaktır. Bu noktada almış oldukları eğitimin, onların gereksinimlerini en iyi şekilde karşılaması gerekmektedir. Bu sebeple özel yetenekli

öğrencilerin eğitsel gereksinimlerinin karşılanması maksadıyla birden fazla kurumda eğitim verilmesi, bu öğrencilerin ne kadar motive oldukları, eğitsel süreçlerin kendilerine ne kadar hitap ettiği ve bu tempoya ne kadar hazır olduklarıyla yakından ilişkilidir.

Farklı eğitim kurumlarından eğitim almanın öğrenmeyi tamamlayıcı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Kalıcı öğrenme noktasında bu durum bir avantaj sağlayabilir. Çok yönlü gelişim için farklı platformlarda farklı imkanların oluşu bu anlamda öğrenciler tarafından avantaja çevrilebilir. Özel yetenekli bireylerin BİLSEM’de aldıkları eğitimin kendi okullarında aldıkları eğitimle ne oranda ilişkilendirildiği soru işaretidir. BİLSEM ve okul programlarının uyumlu olması bir avantaj yaratabilir. Çünkü BİLSEM’de alınan eğitimin okul başarısına etkisi çoğu zaman bilinmemektedir. Öğrencilerin birden fazla eğitim kurumunda destek almasının öğrenciler üzerinde yarattığı olumlu etkiden söz edilebilir. Farklı kurumlardan aldığı eğitimin öğrencilerde başarıma duygusunu geliştirdiği, öğrencinin yeteneklerini geliştirme ve kişisel gelişimleri noktasında etkili olduğu söylenebilir.

Çalışmanın 3. araştırma sorusu, birden fazla kuruma devam etmenin dezavantajlarının olup olmadığı yönündedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu dezavantaj olarak yorulduklarından, sürecin yorucu oluşundan söz etmişlerdir. Kurumlar arası gidiş gelişler noktasında zaman yönetimi problemi ya da bu süreçte yaşanan fiziksel/mental yorgunluk hissini öğrenciler için dezavantaj oluşturduğu ve bu durumun öğrencilerin bir kuruma gitmeyi ihmal etmesine kadar olumsuz etkilerinin varlığından söz edilebilir. Ayrıca gerek ebeveynlerin gerek öğretmenlerin gerekse de öğrencinin sosyal çevresinin özel yetenekli öğrenciden yüksek düzeyde başarı beklentisinin bu yoğunluk altında ezilen öğrencinin kaygı düzeyini arttırabileceği, başarısızlık hissini yaşatabileceği ve öğrencinin yalnızlaşmasına sebep olabileceği de söylenebilir. Benzer şekilde Bahçeci ve Epçaçan (2020) da çalışmalarında birden fazla kuruma devam etmenin öğrencilerce yorucu bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç çalışma bulgularımızı destekler nitelikte bir sonuç olarak yorumlanabilir.

Çalışmanın son araştırma sorusunda öğrencilerin tercih yapmaları gerektiğinde hangi kurumu, ne sebeple tercih edeceğidir. Çalışma bulgularında öğrencilerin gelecek planları ve meslek sahibi olma noktasında Fen lisesini daha güvenilir liman olarak gördükleri söylenebilir. Çalışma bulgularında katılımcıların yeteneklerini belirli bir noktaya taşımaktansa, geleceklerini garanti altına almayı tercih ettikleri ve bunun için Fen lisesini ön plana koydukları söylenebilir. Kendi tercihlerine göre hareket etme şansları olsa birçoğunun BİLSEM’leri tercih etmeyi seçtikleri de öğrenci ifadelerinde görülebilmektedir. Türk (2018) ve Bahçeci ve Epçaçan (2020) çalışmalarında benzer bulgulara ulaşmışlardır. Her iki çalışmada da öğrencilerin daha ziyade BİLSEM’e gitmek istedikleri halde, gelecek kaygısı gibi sebeplerden dolayı önceliği Fen lisesine verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Sak ve diğ. (2015) BİLSEM’i yarıda bırakan pek çok özel yetenekli öğrencinin bırakma sebeplerinin başında buradaki çalışmalarına karşılık herhangi bir kazançlarının olmayışı ya da bu çalışmalarının üniversiteye girişlerinde kendilerine bir yararının olmayışdır.

Öğrencilere göre Fen lisesi zorunlu olduğu için ikinci plana itilen kurum BİLSEM olmaktadır. Çünkü BİLSEM’ler öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından severek ve isteyerek gidilen bir kurumdur. Fakat öğrencilerin gelecek kaygılarından ötürü yeteneklerini geliştirebilecekleri BİLSEM’lerden bu anlamda vazgeçebilme eğilimi sergiledikleri görülmektedir. Özbaş (2013) çalışmasında, farklı liselerdeki öğrencilerin okudukları okulların imkanları noktasında algılarını incelediği çalışmasında Fen lisesi öğrencilerinin, diğer lise öğrencilerine göre bir üst öğrenim kurumuna geçiş noktasında daha avantajlı oldukları algısının ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç üzerinde öğrencilerin tercihlerini oluştururken geleceklerini sağlam temeller üzerine inşa etme refleksinin öncelik oluşturduğu söylenebilir. Bunun içinse farklı yetenek/ilgilerini erteleyebilecekleri ya da ikinci plana itebilecekleri şeklinde bir davranış sergiledikleri söylenebilir. Bu sonuç çalışma bulgularını destekler niteliktedir. Birol ve Yazıcı (2011) özel

yetenekli bireyler çoklu potansiyele sahiptirler ve başarı performansları son derece yüksektir. Fen liseleri de özel yetenekli öğrencilerin bu çoklu potansiyellerini sergileyebilecekleri önemli okullardan biridir.

Özel yetenekli bireylere yönelik eğitim politikaları incelendiğinde bu bireylere dönük eğitimlerin BİLSEM ve destek eğitim odalarında verildiği gözlemlenmiştir. BİLSEM’lerde proje temelli eğitim verilmekte, müfredat uygulanmamaktadır. Örneğin İsrail’de müfredat doğrultusunda Arapça eğitim alan özel yetenekli bireylerin, müfredatı olmayan İbranice eğitim alan özel yetenekli bireylere oranla uluslararası sınavlarda daha iyi performans ortaya koydukları çalışmalarla ortaya konmuştur (David, 2019). Bu sonuç, müfredatın eğitim kalitesine olan pozitif katkısı olarak yorumlanabilir. Bu noktada ülkemizde BİLSEM’lerde sadece proje temelli eğitim değil, bu öğrenciler için müfredat programı hazırlanması (en azından denenmesi noktasında) bir yöntem olarak önerilebilir.

1950’li yıllarda Rusya’nın uzay çalışmalarında göstermiş olduğu başarıyı, Rusya’nın özel yetenekli bireylerle yapmış olduğu çalışmaların bir sonucu olarak görebiliriz. Bu başarı dünyada farkındalık oluşturmuş, ABD’de hazırlanan Marland raporunda (1972) neticesinde özel yetenekli bireylerin eğitimlerine dönük çalışmalar hız kazanmıştır. Ülkemizde ise Gökmen Uzay Havacılık Eğitim Merkezi (GUHEM) ve Türkiye Uzay Ajansı gibi kurumlarda yürütülen uzay çalışmalara özel yetenekli bireylerin dahil edilmediği görülmüştür (Atunel ve Göksal, 2022). Rusya’nın 1950’li yıllarda özel yetenekli bireylerini sürece dahil ederek elde ettiği başarı ortadayken, ülke olarak bizlerin özel yetenekli bireyleri bu derece üst düzey projelerin içerisine dahil etmeyerek, oyun dışında bırakıyor olmamız düşündürücüdür. Rusya ve Amerika’nın özel yetenekli bireylerle ilgili çalışmalarına nerdeyse yarım asır öncesinde başlamış olmaları ve elde ettikleri başarılar ortadayken, ülke olarak bizim özel yetenekliler konusunda emekleme evresinde olduğumuzu söylemek çok da yanlış olmasa gerek. Bu nedenle özel yetenekli bireyler konusunda başta politika yapımcıların ve STK’ların acil önlem alması ve öncelikli olarak 5,10, 20 belki sonraki süreçte 50-100 yıllık eylem planları oluşturması önemli durmaktadır.

Özel yetenekli öğrencilere, normal gelişim gösteren akranlarıyla birlikte eğitim aldıkları sınıflarında farklılaştırılmış öğretim programları uygulanmamakta, özel yetenekli öğrenciler tipik gelişim gösteren akranlarıyla aynı programlara dahil olmaktadır. Bu bireylerin bağımsız öğrenme özellikleri de dikkate alındığında, normal gelişim gösteren akranlarıyla eğitim sürecine dahil oldukları zaman diliminde, özel yetenekli öğrencilere farklılaştırma programları uygulanabilir.

Üniversite eğitimleri esnasında, meslek yaşamları süresince bu öğrencilerle uzak ya da yakın temas halinde olacak tüm öğretmen adaylarının özel yetenekliler konusunda kaliteli ve doyurucu bir eğitim alması önemlidir. Başta YÖK olmak üzere üniversiteler bu konuda müfredatlarını yeniden gözden geçirmeli ve bu öğrencilerle meslek yaşamları süresince temas halinde olacak tüm öğretmen adaylarının özel yetenekliler konusunda dünya standartlarında eğitim almalarının öneminden söz edilebilir. Dünya üniversitelerinde özel yeteneklilerle ilgili eğitim müfredatları, üniversite bünyelerinde bu çocuklar için açılan kurumlar, eylem planları, projeler vs. gözden geçirilerek ülkemiz yükseköğretim sistemine entegre edilerek, dünyadaki gelişmeler böylelikle yakından takip edilebilir.

BİLSEM’lerde haftanın belirli günlerinde ve kısıtlı zaman aralıklarında öğrenim gören özel yetenekli öğrencilerin, mevcut öğrenim gördükleri okullarında da benzer şekilde kendi gereksinimleri doğrultusunda eğitim alabilecekleri ortamların yaratılması önerilebilir. BİLSEM’lerin sahip olduğu donanıma benzer şekilde uygun ortamlar özel yetenekli öğrencilerin okullarında da oluşturulabilirse, bu öğrencilerin gelişimlerine daha fazla katkı sağlamak mümkün olabilir.

Özel yetenekli bireylerin tanımlama süreci oldukça uzun, emek isteyen ve yorucu bir süreç olarak tarif edilebilir. Bu süreci kısaltmak, daha pratik ve objektif sonuçlara ulaşmak için her geçen gün ilerleyen ve kendini yenileyen teknolojiden ve son dönemlerin gündemden düşmeyen konusu yapay zekadan bu konuda istifade edilebilir.

5. KAYNAKLAR

- Altunel, M., & Göksal, K. (2022). Özel yetenekli bireylere uygulanan eğitim politikalarının paydaş görüşleri bağlamında değerlendirilmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori Ve Uygulama*, 13(26), 353-385.
- Ayas, B. (2010). Bilimsel Üretkenlik Testi'nin ilköğretim 6. sınıf düzeyinde psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi, Eskişehir*
- Bahçeci, F., & Epçaçan, U. (2020). Özel yetenekli öğrenciler için bir bilmece: Birden fazla eğitim kurumunda olmak. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(17), 23-38.
- Bedur, S., Bilgiç, N., & Taşlıdere, E. (2015). Özel (üstün) yetenekli öğrencilere sunulan destek eğitim hizmetlerinin değerlendirilmesi. *HAYEF Journal of Education*, 12(1), 159-175.
- Bildiren, A. ve Türkkani, B. (2013). Üstün yetenekli öğrencilerin perspektifinden Bilim ve Sanat Merkezleri'nin hoş ve hoş olmayan özellikleri ve değişiklik talepleri. *Üstün Yetenekliler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), Özel Sayı, 128-135.
- Biröl, D. Z. N., ve Yazıcı, D. D. H. (2011). Fen ve Sosyal Bilimler lisesi öğrencilerinde mükemmeliyetçilik, benlik saygısı ve liderlik özellikleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, (12), 113-122.
- Bolat, H. (2023). Cumhuriyet dönemi kalkınma planlarında üstün zekalı ve yetenekli öğrencilere yönelik hedefler, politikalar ve uygulamalar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 94-113.
- Clark, B. (2015). Üstün zekâlı olarak büyüme, evde ve okulda çocukların potansiyellerini geliştirmek. (F. Kaya, Ü. Ogurlu, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Crowder, İ. G. (2011). Teachers' perceptions and practices of differentiated instruction at an innovative middle school for gifted and talented students. Doctor Of Philosophy, The University of Georgia, Athens.
- Çelikten, Y. (2017). Gifted Children and BILSEM. *Turkish Journal of Educational Studies*, 4(3).
- Çitil, M. ve Ataman, A. (2018). İlköğretim çağındaki üstün yetenekli öğrencilerin davranışsal özelliklerinin eğitim ortamlarına yansımaları ve ortaya çıkabilecek sorunlar. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 185-231
- Çitil, M. (2018). Türkiye'de üstün yeteneklilerin eğitimi politikalarının değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, Özel Sayı 47(220), 143-172. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Davaslıgil, U., Aslan, E., ve Beşkardeş, Ü. (2000). Üstün ve özel yetenekli çocuklara ilişkin alt komisyonu. Yer aldığı eser S. Usta, M. R. Şirin (Hazırlayanlar), I. İstanbul Çocuk Kurultayı Projeler Ki- Aileleri ve Sorunları. Ankara: Eduser tabı (ss. 291-304). İstanbul: İstanbul Yayınları. Çocukları Vakfı Yayınları No.1.
- David, H. (2019). Teaching mathematically gifted students in Israel: the state of the art. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 7(1), 57-69. doi: 10.17478/jegys. 466451.

- Davis, G.A. (2006). Gifted children and gifted education: A practical guide for teacher and parents. Scottsdale, AZ: Great Potential Press, Inc.
- Deneyap Teknoloji Atölyeleri (t.y.). Erişim adresi: <https://genclikhizmetleri.gov.tr/hizmetlerimiz/genclik-merkezleri/deneyap-atolyeleri>
- Dönmez, N. M. (2005). Üstün yeteneklilerin eğitimi ve Bilim Sanat Merkezleri. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi, 2(1-2), 84-89.
- Epçaçan, U. ve Oral, B. (2019). Özel yetenekli öğrencilerin BİLSEM'deki öğretim uygulamalarına ilişkin görüşleri. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13), 139-166.
- Hays, P. A. (2004). Case study research. K. De Marrais & S. D. Lapan (Ed.), Foundations for (research: Methods of inquiry in education and the social sciences in (pp. 218-234). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kaya, N. G., & Ataman, A. (2017). Effectiveness of teacher education program developed for teachers of gifted students. Journal for the Education of Gifted Young Scientists, 5(4), 1-30
- Kaya, O. N., Doğan, A., & Öcal, E. (2008). Turkish elementary school students' images of scientists. Eurasian Journal of Educational Research, 8(32), 83-100.
- Kaya, N. G., Mertol, H., Turhan, G., Araz, D., vd. (2022). Üstün yetenekli öğrencilerin eğitiminde farklılaştırma ve zenginleştirme uygulamalarına ilişkin yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, (41), 102-114.
- Koshy, V. (2002). Teaching gifted children 4-7: A guide for teachers. London: David Fulton Publishers
- Köktürk, G. V., Üstüner, H., Yılmaz, A., ve Özdemir, İ.D. (2021), Özel yetenekliler ve toplum inşası. Turkish Academic Research Review, 6 (3), 827-862. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/64962/948243>
- MEB. (2010). Millî Eğitim Bakanlığı Fen Liseleri Yönetmeliği. Ankara.
- MEB (2016). Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi, Tebliğler Dergisi, 79 (2710), s. 449.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2016a). Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_10/07031350_bilsem_yoner_gesi.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2016b). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Üstün Zekâ, Özel Yetenek ve Kaynaştırma. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/%C3%9Cst%C3%BCn%20Zek%C3%A2,%20%C3%96zel%20Yetenek%20ve%20Kayna%C5%9Ft%C4%B1rma.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2017). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Üstün Zekâlılar ve Özel Yetenekliler. http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller/%C3%9Cst%C3%BCn%20Zek%C3%A2lılar%20ve%20%C3%96zel%20Yetenekliler.pdf
- MEB. (2017). Bilim ve Sanat Merkezleri öğrenci tanılama kılavuzu 2017-2018. Ankara.
- Montgomery, D. (2003). Gifted And Talented Children With Special Educational Needs: Double Exceptionality. David Fulton

- Dönmez Baykoç, N. (2004). *Üstün yetenekli çocuklar bildiriler kitabı* (1. Baskı). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları (69-74).
- Özbaş, M. (2013). Genel lise ve fen lisesi öğrencilerinin ortaöğretimde fırsat ve imkân eşitliğine yönelik algılarının incelenmesi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(10), 1-18.
- Özdemir, Ö. (2010). *Üstün Yetenekli Öğrencilerde Yaratıcı Yazma Çalışmalarının Düzeyleri İlköğretim 6, 7, 8. Sınıf Örneği*. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2018). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=24736&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Pekdoğan, S., & Bozgün, K. (2017). Examination of postgraduate dissertations within the field of gifted education in Turkey: Content analysis study
- Renzulli, J. S. (2012). Reexamining the role of gifted education and talent development for the 21st century: a four-part theoretical approach. *Gifted Child Quarterly*, 56(3) 150-159.
- Sağlam, A. (2023). *Özel Yetenekli Öğrencilerin Davranışsal Problemlerine Yönelik Müdahale Yöntemleri*. Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı 1, 1192-1206.
- Sak, U., Bahadır Ayas, M., Bal Sezerel, B., Öpengin, E. N. Özdemir, N., & Demirel Gürbüz, Ş. (2015). Türkiye’de Üstün Yeteneklilerin Eğitiminin Eleştirel Bir Değerlendirmesi. *Turkish Journal of Giftedness and Education* 5(2), 110-132.
- Sak, U. (2009). *Üstün yetenekliler eğitim programları [Education programs for talented]*. Ankara: Maya Akademi
- Sak, U. (2011). An overview of the social validity of the Education Programs for Talented Students Model (EPTS). *Education and Science*, 36, 213-229.
- Sak, U. (2013). Education programs for talented students model (EPTS) and its effectiveness on gifted students’ mathematical creativity. *Education and Science*, 38, 51-61.
- Sak, U. (2021). *Özel Yetenekli Öğrencilerin Sosyal Duygusal ve Akademik Gelişimi* (1. baskı) Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sak, U. (2014). *Yaratıcılık Gelişimi ve Geliştirilmesi*. Ankara: Vize Yayıncılık
- Schreglmann, S. (2016). Türkiye’de üstün yetenekli öğrenciler ile ilgili yapılan yükseköğretim tezlerinin içerik analizi (2010–2015). *Üstün Yetenekliler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 14-26
- Sezer, Ş. (2015). *Üstün Yeteneklilerin Sınıf İçindeki Olumsuz Davranışları ve Yönetilmesine İlişkin Öğretmen Görüşleri*. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, 317-333.
- Swift, K. M. (2009). *The effect differentiated instruction in social studies has on student performance*. Master of Science Degree in Education, University of WisconsinStout, Menomonie.
- Türk, E. (2018). Fen lisesi öğrencileri üstün yetenekli mi? *Üstün yeteneklilerin eğitiminde Fen liselerinin önemi*. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(1), 437-444.
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK). (2004). *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi*. https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/Vizyon2023_St rateji_Belgesi.pdf

- Yaman, Y., & Ođurly, Ü. (2015). Üstün yetenekli öğrencilerde beklenmedik düşük akademik başarı. HAYEF Journal of Education, 11(2), 1-21.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. (1984). Case study research: design and methods. (3. Basım). California: Sage Publications.

Makale Geliş Tarihi

07.07.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Majör Depresyon Bozukluğunda Bilişsel Davranışçı Terapi: Olgu Sunumu

Cognitive Behavioral Therapy in Major Depressive Disorder: A Case Report

Ecem ANAR¹ Meryem KARAAZİZ²

¹ Sorumlu Yazar, Psk., Yüksek Lisans Öğrencisi, Yakın Doğu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Lefkoşa, KKTC

Orcid: <https://orcid.org/0009-0007-0422-6989>

²Doç. Dr. Yakın Doğu Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Lefkoşa, KKTC

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0085-612X>**Öz**

Bu çalışmanın amacı, danışanın aldatılması ve ilişkisini bitirmesi sonucunda ortaya çıkan depresif semptomlarını azaltmak ve yaşam kalitesini arttırmaktır. Danışanın Son 6 aydır çökkün ruh hali, değersizlik hissi, ilgi kaybı, uyku ve iştah sorunlarını yaşamasıyla birlikte Majör Depresyon Bozukluğu olduğu düşünülmüştür. Çalışma DSM-5 tanı kriterleri doğrultusunda yürütülmüştür. Kadın danışan ile sekiz seans yürütülmüştür. Seanslarda Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) yaklaşımı kullanılmıştır. Tedavi sürecinde ABC modeli, ev ödevi, gevşeme teknikleri ve rol oynama teknikleri kullanılmıştır. Bilişsel teknikler ile otomatik düşünceleri “Ben değersiz biriyim” ve ardından, “Ben sevilmeye layık biri değilim” temel inancı keşfedilerek işlevsel hale getirilmiştir. Bu adımdan sonra davranışsal teknikler kullanılarak, seanslarda gevşeme egzersizleri ile stresle başa çıkma stratejileri öğretilmiştir. Tedavi sürecindeki müdahaleler sonucunda, danışanın depresif semptomlarının azaldığı ve olumlu yönde ilerleme kaydettiği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak BDT temelli müdahaleler, danışanın psikolojik iyi oluşunu olumlu yönde etkilemektedir. Depresyon belirtilerini nüks etmemesi için BDT sürecinin sistematik ve hedefe yönelik sürdürülmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Depresyon Bozukluğu, Majör depresyon bozukluğu, Bilişsel Davranışçı Terapi

Abstract

The aim of this study is to reduce the depressive symptoms that emerged after the client was cheated on and ended her relationship, and to improve her quality of life. The client, a female university student, had been experiencing a depressed mood, feelings of worthlessness, loss of interest, and problems with sleep and appetite for the past six months. Based on these symptoms, she was considered to meet the criteria for Major Depressive Disorder, and the study was conducted in line with DSM-5 diagnostic criteria. Eight sessions were carried out using the Cognitive Behavioral Therapy (CBT) approach. During the treatment process, techniques such as the ABC model, homework assignments, relaxation techniques, and role-playing were utilized. Through cognitive techniques, the client's automatic thoughts—such as “I am

worthless”—and her core belief, “I am not worthy of love,” were identified and restructured into more functional alternatives. Subsequently, behavioral techniques were employed, including relaxation exercises, to teach stress management strategies. As a result of these therapeutic interventions, the client's depressive symptoms decreased, and she showed positive progress. In conclusion, CBT-based interventions had a beneficial impact on the client's psychological well-being. To prevent a relapse of depressive symptoms, it is recommended that the CBT process be continued systematically and with a goal-oriented approach.

Keywords: Depressive Disorder, Major Depressive Disorder, Cognitive Behavioral Therapy

Giriş

Depresyon, kişilerde derin üzüntü, çökkün duygudurumu ve değersizlik hissine neden olmakla birlikte kendini sosyal olarak soyutlama, uyku ve iştah kaybı, cinsel isteğinde azalma, etkinliklere karşı ilgi kaybı gibi belirtileri gösteren bir ruhsal bozukluktur (Pehlivan&Denkçi,2025).

Depresyon yaygın bir psikiyatrik rahatsızlık olmasıyla birlikte genellikle 25 ile 44 yaş aralığında görülmektedir. Depresyonun uzun vadede görülme yaygınlığı %1,5 ile %19 arasında olarak bulunmuştur. Türkiye’de ise bu oran %8 ile %20 olarak tespit edilmiştir. Depresyonun yaygınlığı araştırmalarında genellikle kadınlarda erkeklere göre daha fazla yaygın olduğu bulunmuştur. Fakat kadın ve erkeğin yaşları arttığında aralarındaki yaygınlık oranları birbirine yakın olduğu şekilde olduğu saptanmıştır. Depresyonun uzun vadeli olarak görülmesi erkeklerde %5-%12 arasında, kadınlarda %10 ile %25 arasında bulunmuştur (Helvacı Çelik&Hocaoğlu,2016).

Majör Depresyon Bozukluğu, bilişsel ve psikolojik açıdan çökkün duygudurumu, bilişsel dikkat sorunları, suçluluk ve değersizlik hisleri, anhedoni (keyif alamama), belirtileri olarak ele alınmaktadır. Bedensel belirtiler açısından ise ele uyku sorunları, iştah artması veya azalması cinsel isteksizlik belirtileri olarak ele alınmaktadır. MDB depresif bozukluklar kategorisinde yer alan ve toplum açısından ciddi öneme sahip olan bir ruhsal rahatsızlıktır (Subaşı Tekintaş vd.,2022).

DSM-4’e göre majör depresyon; bir veya birden fazla depresif dönemden oluşan en az 2 hafta süren çökkün duygudurum ya da daha önceden keyif aldığı aktivitelere karşı ilgisini yitirmesi ile birlikte; diğer depresif belirtilerden en az dördünün mevcut olması ile tanımlanan bir ruhsal bozukluk olarak ele alınmaktadır. Bu bozukluk kişinin sosyal çevresinde veya iş hayatında işlevselliğin bozulmasıyla kişide önemli bir rahatsızlığa yol açmaktadır (Yüksel,2006; akt. Aslan vd.,2012).

DSM-5’e göre majör depresyon; kişilerde en az 2 hafta boyunca, sürekli olarak çökkün duygudurum, etkinliklere karşı ilgi kaybı belirtilerinin ikisinden de mutlaka bulunmasıyla birlikte aynı zamanda iştahın azalması ve artması, uyku düzensizlikleri, ajitasyon(hareketlerde yavaşlama), enerji düşüklüğü, değersizlik hisleri, dikkat dağınıklığı, özkiyim düşünceleri gibi belirtilerinden de en az üç tanesinin bulunması gerekmektedir (Başgömez&Karaaziz,2024).

Majör depresyon bozukluğunu tetikleyen faktörler kesin olarak bilinmemektedir. Ancak genetik, biyolojik, kişisel özellikler ve sosyokültürel etmenler tetikleyerek ortaya çıkarabilir. Etiyolojideki bu etmenlerin hepsi birbirleriyle etkileşim halinde olmalarından, biyopsikososyal kavram olarak belirtilmesi gerekmektedir (Helvacı Çelik &Hocaoğlu,2016).

Majör Depresyon Bozukluğunun tüm dünyada yaygın olmasıyla birlikte, uzun vadeli ve sürekli olarak görülmesi %5 ile %19 olarak bulunmuştur. 2013 yılı Türkiye’de yapılan Türkiye Kronik Hastalık Sıklığı Araştırması’na göre; depresyonun kadınlarda görülme sıklığı %13.1 iken

erkeklerde görülme sıklığı %5.0 olarak saptanmıştır. Yaygınlık ile yapılan araştırmalarda kadınlarda, erkeklere göre depresyon 2 kat daha fazla görülmüştür. MDB kadınlarda; ekonomik ve sosyal açıdan düşük seviye, erken yaşamdan itibaren şiddet görmesi, eğitim seviyesinin düşüklüğü, hormonal dönemler(perimenstrüel, perimenopozal) ile karşı karşıya kalma gibi nedenlerden dolayı daha fazla görüldüğü varsayılmıştır. Majör Depresyon ve medeni durum arasındaki ilişki incelenmek üzere birbiri ile bağlantısı olmayan 11 kişi ile yapılan çalışmada; evli kişilere kıyasla evliliğini sonlandırmış kişilerde daha fazla MDB görülürken, evlilik yapmamış kişilerde; evliliğini sonlandırmış ve eşi vefat etmiş kişilere göre daha düşük MDB risk oranı saptanmıştır (Arslan,2021).

Majör depresyon bozukluğu ile başa çıkmak için antidepresan ilaçlar, psikoterapi, elektrokonvülsif terapi (EKT) ve somatik tedaviler gibi farklı tedavi yollarına başvurulmaktadır (Yünden,2024).

Depresyon farmakolojik yöntemle tedavi edilebilmektedir. Ancak nüks eden depresyon dönemlerini ve uzun sürmesini daha etkili yolla engellemek için Bilişsel Davranışçı Terapi önemli rol oynamaktadır (Yıldız vd., 2018).

Bilişsel Davranışçı Terapi kurucusu Aaron T. Beck olarak kabul edilmektedir. BDT, çeşitli teknikler uygulayarak gerçekçi olmayan düşüncelerin gerçekçi hale getirilmesini sağlamaktadır. BDT, kişilerde otomatik düşünceler ve temel inançların etrafında yapılandırılmış, hedef odaklı, kısa vadede çözüm sağlayan öncelikli olarak depresyon tedavisi için tasarlanmıştır (Altundal Duru &Yılmaz, 2023).

1980 yılında bilişsel ve davranışçı terapi ekolleri bir araya gelerek bilişsel davranışçı terapi halini almıştır. BDT kişilerin günlük yaşamlarını etkileyen sorunlardan kaynaklı olan bilişleri ve davranışları işlevsel hale getirmektedir. Bireylerdeki gerçekçi olmayan bilişlerin düzenlenmesinde bilişsel teknikler, işlevsel olmayan davranışların düzenlenmesinde ise davranışçı teknikler yöntemi kullanılmaktadır. Bilişsel ve davranışsal teknikleri ayrı ayrı kullanan ekoller de bulunmaktadır. Ancak iki tekniğin bir araya gelerek kullanılması BDT'yi oluşturmaktadır (Tekinsav Sütçü,2016).

Bilişsel Davranışçı Terapiler, bilimsel temellere dayanan çok sayıda kuramı ve uygulamaları içeren yaklaşımların içinde barındırmaktadır. BDT İlk olarak davranışçı uygulamalarla başlayıp daha sonra bilişsel teoriler ile birleşerek daha kapsamlı hale gelmiştir (Özdel,2015).

Bilişsel Davranışçı Terapi, otomatik düşüncelere odaklanarak zihinsel süreçleri yeniden düzenleyerek gerçekçi ve işlevsel hale getirmeyi amaçlamaktadır. Kişilerdeki ruhsal hastalığın şiddetine göre etkili olabilecek terapi planının belirlenmesiyle birlikte; nüks etmemesi sağlanmaktadır. Bu tedavi yönteminde maruz bırakma, gevşeme yeniden çerçeveleme, imgesel canlandırma, otomatik düşüncelerin kaydı teknikleri kullanılmaktadır (Vurucu, 2023).

Depresyonun nüks etmemesi için tedavi edilmeden önce ilk olarak gelen hastanın depresyon şiddetini hafif, orta, yüksek şeklinde değerlendirilip, intihar etme potansiyeli belirlenmesi gerekmektedir. BDT tedavisinde depresif semptomların azaltılması ana hedef olarak belirlenmiştir. Depresif semptomlar azaltıldıktan sonra ise işlevsel iyileştirilme hedeflenmektedir (Özbay&Vardarlı,2024).

Tedavi, kişinin yaşadığı depresyon derecesine göre değişebilmektedir. İlk antidepresan kullanımında hastaların %30'unda iyileşme görülmektedir. Ancak hastaların %13 ile %30'unda antidepresan ilaçların faydası olmamıştır. Depresyon tekrarlanabilen bir ruh rahatsızlığı olmasıyla birlikte; kişilerde %75 ile %95 arasında hastalığın nüks etme riski fazla olmaktadır. Depresyonun erken dönemlerde görülmesi, uzun sürmesi,ve nüks eden depresyon dönemlerinin olması, özkiyıma yönelik düşünce ve eylemler arasında ilişki olduğu saptanmıştır (Yünden,2024).

Vakada ele alınan 22 yaşındaki kadın danışan, partneri tarafından aldatılması ve romantik ilişkisini bitirmesi sonrasında depresif semptomlar yaşamıştır. Bu süreçte danışan kendisini değersiz hissetme, uyku bozuklukları, iştah kaybı, günlük yaşamında sorumluluklarını yerine getirmesinde zorlanma, motivasyon düşüklüğü belirtilerini yaşamıştır. DSM-5 tanı ölçütleri değerlendirildiğinde, danışanda Majör Depresyon Bozukluğu olduğu düşünülmüştür. Danışanla birlikte Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) çerçevesinde yürütülen psikoterapi süreci, haftada 1 olmak üzere toplam 8 oturum sürdürülmüş ve her oturum 50 dakika olarak planlanmıştır. Terapi sürecinde danışanın depresif belirtilerine yönelik bilişsel ve davranışsal müdahaleler uygulanmıştır..

Bu çalışmada bireysel bir durumun derinlemesine incelenmesini sağlayan nitel araştırma yöntemlerinden olgu sunumu deseni tercih edilmiştir.

Olgu sunumunda, hastanın tıbbi öyküsü, hastalığıyla ilgili yaşadığı belirtileri ve bulguları, tanısı, hastalığın tedavi süreci ile ilgili görülen durumlar derinlemesine aktarılmaktadır. Klinik ortamlarda kontrollü ve sistematik yöntemler kullanılması, bazı bilgilere ulaşmayı zorlaştırırken, olguların gerçek yaşam koşullarında incelenmesiyle birlikte bu bilgilere ulaşılabilmesine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda klinik uygulamalara yön vererek yeni araştırmalara öncülük etmesiyle tedavi yöntemleri hakkında yeni bilgiler sunmaktadır (Erol,2023).

Danışanla 10 bireysel oturum gerçekleştirilmiş olup, her bir oturum 50 dakika olarak yürütülmüştür. Danışandan bilgilendirilmiş onam alınarak ve kimliği gizli tutularak makaleye katkı sağlayacak bilgiler paylaşılmıştır.

Olgu

B.C 2003 yılında Girne’de doğmuştur. Ailenin tek çocuğudur. Ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Sosyoekonomik durumları yüksek seviyededir. Üniversite öğrencisidir. Babası 55,annesi 50 yaşındadır. Babası oto galeri sahibi, annesi ise butik işletmecisidir.

Babasının işkolik, ilgisiz ve sinirli ebeveyn olduğunu, annesinin ilgili, kendisine her zaman seven, değer gösteren, temizlik konusunda titiz bir ebeveyn olarak tanımlamıştır. Babası dışarıdaki insanlara her zaman sıcakkanlı olmasına rağmen ailesinin yanında soğuk ve sinirli olduğundan bahsetmiştir. B.C ebevenyelerinin isteği ve arzusu ile dünyaya geldiğinden bahsetmiştir.

B.C annesinin onu çok sevdiğinden ancak babasının sürekli sinirli bir şekilde azarlayıp, küfür etmesinden dolayı kendisini sevmediğini düşünmektedir. Anne ve babasının evliliklerinin kötü olduğunu ve genellikle tartıştıklarını söylemiştir.

Danışan 7 yaşında, devlet okulunda ilkokula başlamıştır. Ortaokulu aynı okulda devam etmiştir. Lise eğitimini de devlet okulunda tamamlayarak, üniversite’ye başlamıştır. Mimarlık bölümü, 2. sınıf öğrencisi olarak lisans hayatına devam etmektedir. Yaşamı boyunca okul hayatında başarılı bir öğrenci olduğundan ve okula gitmeyi çok sevdiğinden bahsetmiştir.

Danışanın ilkokula başladığı yıllarda babasının kumar oynayarak iflas durumları yaşadığını ve bu süreçte kendisine karşı çok fazla sinirli, küfürler eden ve ihmal eden bir ebeveyn olduğunu aktarmıştır.

Danışanın o süreçlerde yaşının küçük olmasına rağmen babasının iflas sürecinden haberdar olduğundan bu şekilde yorumlamaktadır. Babasının o dönemde annesine karşı sürekli bağırdığından ve ebevenyleri arasında kavgalar çıktığından bahsetmiştir. Ödevlerini kendi başına yaparak, uslu bir çocuk olarak, hatta ev işlerine dahi yardım ederek babasının

sinirlenmemesi ve mutlu olması için çabaladığından bahsetmiştir. Ancak çabalarına rağmen babasının sinirlenmesi ve kendisiyle ilgilenmemesi, danışanda sevilmediği hissini oluşturmuştur. Arkadaşlarının babalarıyla sürekli aktiviteler yaptığını gördüğünü ancak kendisinin o yaşlara dair babasıyla hiçbir anısı olmadığını anlatmıştır.

Danışan 16 yaşındayken, babasının annesini aldatması üzerine boşandıklarını ve babasının 1 yıl sonra başka bir kadınla evlendiğinden bahsetmiştir. Bu olayın ardından babası ile 2 yıl boyunca hiçbir şekilde iletişime geçmediğini ve o sürecin kendisine duygusal olarak bir travma bıraktığından bahsetmiştir. Bu süreçte yaşadıkları maddi ve manevi sıkıntılara rağmen, danışan bu dönemde annesiyle yalnız kaldıklarını ve çevrelerinden hiçbir destek görmediklerini söylemiştir. Danışan, eğitim hayatını boyunca başarılı bir öğrenci olduğunu ancak o dönemde derslerinin kötüye gittiğinden bahsetmiştir. Danışan, annesinin sık sık odasında gizlice ağlarken görmesi kendisinde derin bir üzüntü yarattığından bahsetmiştir.

Danışan, yaşadıklarının ve babasının kendisiyle ilgilenmemesi ve iletişime geçmemesinin, değersizlik duygusunun artmasına, bu süreçte ise uykusuzluk, iştah kaybı, ilgi kaybı ve motivasyon düşüklüğü yaşadığını ifade etmiştir. Danışan, şu anda yaşadığı hislerin, geçmişte yaşadıklarıyla benzer olduğunu söylemiştir. Zamanla annesinin aracılığıyla babasıyla tekrar görüşmeye başlamış ve babası diğer kadınla boşanarak tekrardan annesiyle evlenmiştir. Ancak kendisinde yaşananların izi kaldığından ve babasını affedemediğinden bahsetmiştir. Annesi bu süreçte kısa süreli olarak psikiyatrik destek aldığını, temizlik takıntısının olmasından OKB tanısı konularak ilaç tedavisine başladığını ancak ilacın olumsuz yan etkileri nedeniyle bıraktığını söylemiştir.

Üniversiteye ilk başladığı yılda kalabalık arkadaş grubu olduğunu ve birlikte çok güzel vakit geçirdiklerinden bahsetmiştir. Bu süreçte arkadaş grubundaki en yakın arkadaşı kendisini eski sevgilisiyle tanıştırmıştır. Birbirlerini ilk tanıdığı zamanlar çok etkilendiklerini, birlikte çok güzel vakit geçirdiklerini ve aşık olduklarından bahsetmiştir. 2 yıl süren bu romantik ilişkisini, 6 ay önce aldatılması nedeniyle sonlandırmıştır. İlişki süresinde yaşadığı ilişkiyle ilgili çevresinden sürekli olumsuz yorum almıştır. Partnerinin 28 yaşında olmasına rağmen üniversite mezunu olmaması, maddi açıdan ailesine bağımlı olmasından kaynaklı sürekli eleştirilmiştir. Tüm bu eleştirilere rağmen çok aşık olduğunu ve ilişkisini sürdürdüğünü söylemiştir. Partnerinin sinirli bir yapısının olmasından dolayı onu her zaman mutlu etmek için istediği her şeyi yaparak mutlu etmeye çalıştığını belirtmiştir. Karnı acıktığında en sevdiği yemeği yaptığını, onun istediği şekilde giyindiğini ve arkadaşlarıyla görüşmesini istemediğinde görüşmediğini ve bunlar gibi mutlu olacağı her şeyi yaptığını aktarmıştır. Ancak tüm bu çabalarına rağmen aldatıldığını ve bu yüzden de sevilmediğine inanarak değersizlik duyguları hissetmeye başladığını söylemiştir. Bu süreçte depresif duygudurumu, değersizlik duygusu, iştah kaybı, dikkat dağınıklığı, uyku düzensizlikleri, motivasyon kaybı yaşadığını, kendisini çevresine karşı soyutladığını ve hiçbir şeyden keyif alamadığından bahsetmiştir. Motivasyon kaybı yaşamıyla birlikte okula gitmek istemediğini ve sorumluluklarını yerine getiremediğini söylemiştir. İlişkisini bitirdikten 2 ay sonra, partnerini kendisini aldattığı kişiyle birlikte görmesi, ikinci bir travma etkisi yarattığını ve semptomlarının daha da arttığından bahsetmiştir. Eski sevgilisini unutmakta zorlandığını, sürekli eski anıların aklına geldiğini söylemiştir. Son 6 ayda yaşadığı sevgilisi tarafından aldatılma ve romantik ilişkisini bitirmesi süreci, kendisini değersiz hissetmesine neden olmuştur. Bu durumun ardından yaşadığı duygusal zorluklar ve psikolojik şikayetleri nedeniyle profesyonel destek almak istemiştir.

Çocukluk dönemine ait herhangi bir ameliyat ya da hastalık öyküsü bulunmamaktadır. Madde, sigara alkol kullanımı ve ilaç kullanımı bulunmamaktadır. Danışanın temel hedefleri; değersizlik duygusuyla başa çıkabilmek, yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyen depresif semptomlarının azalmasını sağlayabilmek ve eski neşeli haline geri dönmek olduğunu aktarmıştır.

Aile geçmiş hastalık öyküsünde annesi 10 yıl önce guatr ameliyatı geçirmiştir. Babasında ise kalp ritim bozukluğu olduğunu söylemiştir. Annesinin güncel olarak iyi hissettiğinden bahsetmiştir. Babasının psikiyatrik tedavi geçmişi yoktur.

Bulgular

Danışan ile haftada bir olmak üzere toplam sekiz seans gerçekleştirilmiş ve her seans 50 dakika sürmüştür. İlk seansta danışandan anemnez bilgileri alınmış, elde edilen bu bilgilere dayanarak danışanın aktarımlarına göre öykünün teknik özeti hazırlanmıştır.

Tablo.1 Öykünün teknik özetlemesi

Erken yaşam deneyimi	Baba sevgisi eksikliği ve babasının sinirlenip küfür etmesi
Temel inanç	Ben sevmeye layık biri değilim
İşlevselliği bozan varsayım	Değerli bir insan olabilmem için başkalarının isteklerini yaparak onları mutlu etmeliyim.
Kritik yaşam olayı	Sevgilisinin aldatması ve ayrılmaları
Olumsuz otomatik düşünceler	Ben değersiz biriyim
Belirtiler	Bilişsel: değersizlik düşünceleri, dikkat dağınıklığı Somatik: mide ağrısı , halsizlik, uyku düzensizliği Davranışsal: sosyal izolasyon, derse gitmek istememek Motivasyonel: motivasyonda düşme ve ilgi kaybı Duygusal: mutsuz ve neşesiz

Danışanla birlikte yürütülen terapi sürecin ilk adımında terapötik ilişki geliştirilerek , danışanın problemi üzerinde durulmuştur. Danışanın terapiye başvurma nedeni 6 ay önce sevgilisi tarafından aldatılması ve sonrasında yaşanan ayrılığın kendisini olumsuz yönde etkilemesidir. Danışanın Son 6 aydır çökkün ruh hali, değersizlik hissi, ilgi kaybı, dikkat dağınıklığı, uyku ve iştah sorunlarını yaşaması ve Beck Depresyon Envanterinden aldığı puanı doğrultusunda Majör Depresyon Bozukluğu olduğu düşünülmüştür. Çalışma DSM-5 tanı kriterleri doğrultusunda yürütülmüştür. 22 yaşında, üniversite öğrencisi olan kadın danışan ile sekiz seans yürütülmüştür. Tedavi sürecinde danışanla birlikte Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ekolü üzerinden ilerleneceği karar verilmiştir. BDT psikoeğitimi verilerek, bu ekolün ne olduğu, sürecin nasıl ilerleyeceği ve ev ödevleri hakkında detaylı bir şekilde bilgi verilmiştir. Majör Depresyon bozukluğunun farkındalığını kazanması için depresyonun tanımı, belirtilerinin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve başa çıkma yöntemleriyle ilgili detaylıca açıklaması yapılmıştır. Danışana ilk seansta ABC modeli açıklanmıştır.

Tablo.2 ABC modeli

Tetikleyici olay (A)	İnanç/Düşünce (B)	Sonuç/Belirtiler (C)
Romantik ilişkisini aldatılma nedeniyle sonlandırması	Ben değersiz biriyim	Enerji kaybı, ilgi kaybı, uyku düzensizlikleri, dikkat dağınıklığı ve iştah kaybı

ABC modelinde; danışanın romantik ilişkisini aldatılma nedeniyle sonlandırması(A), bunun sonucunda ortaya çıkan değersizlik düşüncesi(B) ve bu duygulara bağlı olarak yaşadığı enerji kaybı, etkinliklere karşı ilgisizlik, uyku düzensizlikleri, dikkat dağınıklığı ve iştah kaybı olduğu belirlenmiştir. Danışanın duygusal ve davranışsal tepkilerini anlamlandırılması ve farkındalık kazandırılması sağlanmıştır.

Majör depresyon bozukluğu tanısını almış başka kişilerin birbirleriyle ortak özellikleri hakkında bilgi verilerek, kendi durumuna dair farkındalık kazanması sağlanmıştır.

Bilişsel teknikler kullanılarak danışanın otomatik düşünceleri ile temel inançlarının arasındaki bağlantısı değerlendirilmiştir. Dıştan içeri doğru ilerleme tekniği ile sorunlarının dışsal belirtilerinden başlanıp, bu sorunlara sebep olan asıl kaynağına doğru sorular sorularak ilerlenilmiştir. Danışanın ilk olarak otomatik düşünceleri belirlenmiştir. Aklından geçenleri yazarak günlük tutması istenmiştir. Otomatik düşüncesi “Ben değersiz biriyim”. “Bu otomatik düşüncenin doğru olduğunu varsayalım ve kabullenelim, peki siz kendinizi nasıl hissedersiniz?” sorusuna ise “Ben sevilmeye layık biri değilim” demesi ise danışanın temel inancıdır. Dıştan içeri doğru ilerleme tekniği kullanılarak otomatik düşüncelere dayanan temel inançlar ortaya çıkarılmıştır. Kendisini değersiz hissetmesinin asıl nedeni gerçekçi olmayan bu inançların doğru olduğunu kabul etmesinden kaynaklanmıştır.

Devam eden tedavi sürecinde danışanın olumsuz otomatik inançları 3.- 4. ve 5. Seansta günlük düşünce kayıt formu ile keşfedilip, bilişsel teknikler ile çalışılmıştır. Danışanın olumsuz otomatik düşünceleri belirlendikten sonra, bu düşünceleri işlevsel olan alternatif düşüncelerle nasıl değiştirileceği açıklanmıştır. Danışanın olumsuz otomatik düşünceleriyle sağlıklı başa çıkma sürecinde kaydedilen ilerlemeler ve içgörü kazanması gözlemlenmiştir.

Tablo.3 Ev ödevi- Otomatik düşünceleri kaydetme tekniği

Tarih	Nerede	Nasıl	Olumsuz düşünce	otomatik düşünce
3.seans	Babası ile birlikte	Babası ile sohbet etmek için kahve yapıp götürmesine rağmen babasının onu dinlememesi ve çok konuşuyorsun sözü ile ortaya çıkmıştır.	Ne yaparsam yapayım babamdan istediğim değeri göremiyorum.	
4.seans	En yakın arkadaşı ile	Eski sevgilisini dışarıda gördüğünde kendisini kötü hissettiğinden arkadaşını araması ve arkadaşının, zaten seni	Ben her zaman herkesin en kötü gününde yanında oluyorum. Kimse benimle ilgilenmiyor bu yüzden	

		sevmiyordu boşver ben değersiz ve cevabını vermesi ile önemsiz biriyim ortaya çıkmıştır.
5. seans	Sınıfta bir arkadaşı ile	Son zamanlarda dersleri aksattığından dolayı sınıfa gittiğinde arkadaşından derste neler işledikleri hakkında not istemesi ve arkadaşının kendisine veremeyeceğini söylemesi üzerine oluşmuştur.

Danışanın depresyonla başa çıkma becerilerinin geliştirilmesi, işlevsel olmayan düşüncelerini gerçekçi düşüncelere göre düzenlenerek sağlıklı bir hale getirmek amaçlanmıştır. Bilişsel teknikler ile danışanın otomatik düşüncelerini işlevsel hale getirilmesi, danışanın duygusal dengesini kazanmasını sağlanması hedeflenmiştir. Danışanın geliş şikayeti “sevgilisinin aldatması ve ayrılmaları” bununla birlikte mutsuzluk, depresif ruh hali ve değersizlik düşüncelerini yaşamaktadır. Terapiden beklentisi bu düşüncelerinden ve bu psikolojik halinden kurtulmak istemektedir.

Oturum 1-2

İlk oturumda danışan ile terapötik ilişki kurulması hedeflenip, danışan ile tanışılmıştır. Danışanın başvuru nedeni, beklentileri ve şikayetleri alınmıştır. Danışana seans süreci, yapısı ve gizlilik kuralları anlatılmıştır. Danışandan geçmiş yaşam öyküsü, anamnez alınmıştır. Bilgilendirilmiş onam formu doldurulmuştur. Danışana BDT ve depresyon psikoeğitimi verilmiştir. ABC modeli tanıtılmıştır. Otomatik düşüncelerin duygudurum üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Danışanın terapiden beklentileri konuşulmuştur. Tedavi sürecinde belirlenen hedefleri üzerinde netleşilmiştir. Danışanın yaşadığı depresif semptomların şiddetini öğrenebilmek adına Beck Depresyon Envanteri uygulanmıştır. Değerlendirme sonucunda 28-Orta şiddette depresyon yaşadığı ortaya çıkmıştır. İkinci seansta, önceki seansın özeti üzerinde durulması ile başlanmıştır ve eski sevgilisiyle yaşadığı sorunlar üzerinde durulmuştur. Danışanın aklından gelen düşüncelerini ve o an ne hissettiği hakkında ev ödevi yapması istenmiştir. Ancak ev ödevi yapmaya hazır olmadığını ancak bir sonraki seansta yapmak istediğini söylemiştir. Romantik ilişkisini aldatma nedeniyle sonlandırması(A), Ben değersiz biriyim(B), Enerji kaybı, ilgi kaybı, uyku düzensizlikleri, dikkat dağınıklığı ve iştah kaybı(C)

Oturum 3-4

Gündem konuları haftalık olarak belirlenmiştir. Danışanın anlattığı gündem konularıyla, ABC modeli ile örnekler üzerinden psikoeğitim verilmiştir. Düşünceler, duygular ve davranışlar arasındaki bağlantılar üzerinde durulmuştur. Duygudurum kontrolü ve kısa güncelleme yapılmıştır. Danışanın sahip olduğu çökkün duygurumunu 1 ile 10 arasında değerlendirmesi istendiğinde 8 cevabını vermiştir. Olumsuz otomatik düşüncelerini fark edebilmesi ve değerlendirebilmesi amacıyla, ABC modeli'nin ne olduğu tanıtılmıştır ve birlikte yazarak ilerlenmiştir. ABC modeli kullanarak günlük yaşamından örneklerle olumsuz otomatik düşüncelerini kaydetmesi ev ödevi olarak verilmiştir.

Oturum 5-6

Gündem konuları haftalık olarak belirlenmiştir. İki konu üzerinden devam edilmiştir. Danışanın getirdiği güncel konu olan sevgilisinin aldatması ile ayrılmaları ve sonrasında yaşadığı psikolojik sorunlar ve kendisini değersiz hissetmesi üzerinde duruldu. Aldatılmanın kendi değerini belirleyen bir faktör olmadığı üzerine farkındalık kazandırıldı. Olayları, durumları, duygu ve düşüncelerini farklı bir açıdan yorumlaması için yeniden çerçeveleme tekniği kullanılmıştır. Önceki oturumda verilen günlük düşünce kayıt formu (ev ödevi) incelenmiştir. Dıştan içeriye doğru ilerleme tekniği kullanılarak olumsuz otomatik düşüncelerin altında yatan temel inançların keşfedilmesi sağlanmıştır. Bu inançlar ile erken yaşam deneyimleri sorgulanmıştır. Bu işlevsel olmayan inançların babasıyla arasındaki sorunların olduğu tespit edilmiştir. İşlevsel olmayan düşüncelerin daha gerçekçi düşüncelere dönüştürüleceği hakkında örnekler verilmiştir. Daha sonrasında danışanın olumsuz otomatik düşünceler hakkında farkındalık kazandığı ve ilerleme kaydettiği gözlemlenmiştir. Seansta stres yönetimi egzersizleri ve gevşeme teknikleri öğretilmiştir. Danışana fiziksel aktivitelerin (örneğin; yürüyüş, koşu) psikolojik iyi oluşun üzerindeki öneminden bahsedilmiştir. Danışana, kaybettiği aktivitelere karşı ilgi ve motivasyonunu yeniden kazanması için ilgisini kaybettiği etkinliklere küçük adımlar atmaya başlanması hedeflenmiştir. Gündem konusuyla ilgili rol oynama tekniği çalışılmıştır. Rol oynama tekniği ile danışana babası ile olan iletişimini nasıl düzeltebileceği açıklanmıştır. Danışan bu teknikte babasının yerine geçerek daha sonra tekrardan kendi yerine geçerek neler söylemek istediğinin daha gerçekçi bir şekilde farkına varmıştır. Rol oynama tekniğinde canlandırma kısmı bittiğinde danışana hangi duyguları hissettiği ve neler düşündüğü sorulmuştur. Ev ödevi olarak kendisine bir mektup yazması istenmiştir.

Oturum 7-8

Beck Depresyon Envanteri uygulandığında 4 puan almıştır. Çökkün duygudurumu 1 ile 10 arasında değerlendirilmesi istenildiğinde 1 cevabını vermiştir. İlerleme kaydettiği gözlemlenmiştir. Ve danışan tebrik edilerek motive edilmiştir. Aktivite planlaması yapılmıştır. Danışanın gelecekte karşılaşılabileceği zorlayıcı durumlarla nasıl başa çıkabileceği hakkında üzerinde durulmuştur. Terapide belirlenen hedeflerin çoğuna ulaşarak, danışanın farkındalık kazanarak ilerleme kaydettiği gözlemlenmiştir. Danışan 8. Seansta terapiyi sonlandırmak istemiştir. Terapinin sonunda içsel huzur bulduğunu ve kendi değerini fark ettiğini belirtmiştir. Düzenli olarak egzersizlerini yapmaya devam ettiğini, enerjik ve neşeli bir hale geri döndüğünü ifade etmiştir. Kontrol seansı bilgisi verilerek; istediği zaman tekrardan terapiye devam edebileceği bilgisi verilmiştir. Danışana ilk yardım çantası verilmiştir. Terapinin sonlanmasından sonra zorlandığı kısımlarda bu çantayı kullanmasının kendisine faydalı olacağı açıklanmıştır.

Tartışma

Bu olgu sunumunda ele alınan (B.C), sevgilisi tarafından aldatılması ve sonrasında yaşanan ayrılığın kendisini olumsuz etkilemesi nedeniyle terapiye başvurmuştur. Terapi süreci ilerledikçe danışanın temel probleminin yalnızca sevgilisinin aldatması değil; bu olayın tetiklediği geçmişten gelen babasıyla çözümlenmemiş duygusal yükleri olduğu anlaşılmıştır. Bilişsel Davranışçı Terapi ekolü uygulanarak danışanın duygusal dengesini yeniden kazanması sağlanmıştır.

BDT'nin depresyon tedavisindeki etkinliği, farklı uygulama biçimlerinde, farklı yaş gruplarında ve klinik ortamlarda desteklenmektedir. Ancak, diğer terapi ekolleri ile kıyaslandığında belirgin bir üstünlüğü olmamaktadır. Kısa süreli tedavi planlamasında, ilaç tedavisiyle benzerlik gösterirken, uzun süreli tedavi planlamalarında ise daha etkili olabileceği

düşünülmektedir. BDT ve ilaç tedavisi, yalnızca ilaç tedavisine göre daha etkili olabilmektedir, ancak yalnızca BDT'ye göre belirgin bir üstünlüğü olduğu görülmemektedir (Cuijpers et al.,2023).

BDT uygulamanın süresi, tedaviye başlamadan önceki depresyon şiddeti, danışanların programa devam etme oranları ve online terapilerde sunulan profesyonel destek gibi faktörlerin, tedavi sonuçları üzerinde belirgin etkiler yarattığı görülmüştür. Bu araştırma sonucu, BDT'nin etkinliğinin yalnızca uygulama farkları değil, aynı zamanda sürecin kalitesi ve bireysel ihtiyaçlara yanıt verme düzeyinden de etkilendiğini ortaya koymaktadır. Sonuçlar, hem yüz yüze hem de online BDT uygulamalarının etkili olabileceğini göstermektedir. Ancak hangi yöntemin hangi bireyde ve hangi koşullarda daha başarılı sonuçlar vereceğini belirlemede kişisel özelliklerin ve koşulların göz önünde bulundurulması önemli olmaktadır. Bu yönde, BDT müdahalelerin bireye özel şekilde planlanması , tedavi başarısını artırma potansiyeline sahip olmaktadır (Kambeitz-Ilankovic et al., 2022). Bu bağlamda, danışan ile 8 seans online olarak yürütülmüştür.

12 ile 21 yaş arasındaki genç bireylerde depresyon ve distimik bozuklukların tedavisinde kullanılan Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ile rutin tedavi uygulamaları(TAU), hem depresyon tanılarında hem de belirtilerin sayısında anlamlı bir azalma sağlanmıştır. Ancak tedavi sürecini tamamlayan katılımcıların büyük bir bölümünde, müdahale sonrası depresif semptomların hala daha yüksek seviyelerde devam ettiği görülmüştür. Bu karmaşık klinik örneklemede , BDT'nin TAU'ya göre daha etkili olduğu yönünde bir bulgu edilememiştir. Ayrıca, tedaviye yanıt üzerinde etkili olabilecek herhangi bir değişkene ulaşılammıştır (Stikkelbroek et al., 2020).

Majör Depreyon Bozukluk, toplumda yaygın olarak görülmektedir. Tanının erken konulması ve tanıdan sonra etkili tedavi uygulanması kişilerdeki işlevsellik kaybını önlemektedir. Hastalığın oluşmasından önce risk grupları belirlenirse; depresyonun yaygınlığını, sağlık üzerindeki olumsuz etkilerini ve tedavilerden kaynaklı ekonomik yükü azaltmaktadır (Anber vd.,2021).

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), Aaron Beck tarafından ortaya konulan, majör depresyondaki bilişsel çarpıtmalar ve gerçekçi olmayan düşünceler üzerinde durulmaktadır. Davranışsal teknikler kullanılarak depresyon bozukluğunda hastanın işlevsel olmayan davranışları değerlendirilerek buna yönelik gerçekçi davranış örüntüleri oluşturulmaktadır. Danışan ilk adımda düşüncelerini, duygularını, davranışlarını gözden geçirerek farkındalık kazanmaktadır. Ardından bu işlevsel olmayan düşüncelerinin, duygusal tepkilerini ve davranışlarını nasıl etkilediğini anlamlandırmaya çalışmaktadır. Hafif şiddetteki depresyon 8 ile 12 seans yeterli olurken, orta şiddetteki depresyon için 8-16 seanslık tedavi süreci gerekmektedir. Şiddetli depresyonda ise 16 seans ve daha fazlası gerekmektedir. Kronik depresyon vakalarında ise 1 ile 2 yıl tedavi süreci gerekir. Birçok araştırmada BDT'nin depresyon bozukluğunda etkili bir tedavi yöntemi olduğu bulunmuştur. Meta analizlerde, BDT ile ilaç tedavisinin birlikte etkili olduğunu ancak tek başına ilaç tedavisinin yeterli olmadığı bulunmuştur. BDT tedavisinin, tek başına ilaç tedavisine göre hastalığın nüks etme olasılığının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Depresyon bozukluğunun akut döneminin sonrasında bilişsel davranışçı terapinin sürdürülmesi hastalığın nüks etme riskini %14 olarak azaldığı düşünülmektedir (Arslan,2021).

Bu bağlamda, BDT ekolü uygulanan terapi sürecinde; ABC tekniği kullanılarak düşünceler, duygular ve davranışlar arasındaki bağlantılar üzerinde durulmuştur. Buna yönelik danışana farkındalık kazandırılmıştır. Olumsuz otomatik düşünceleri kaydedilerek gerçekçi düşüncelere dönüştürülmüştür. Beck Depresyon Envanteri uygulandığında 28 puan, orta şiddette depresyon olduğu ortaya çıkmıştır. Danışan ile 8 seans yürütülmüştür.

İlgar ve Coşgun İlgar (2019) tarafından yapılan çalışmada; BDT depresyon tedavisinde kullanılan yaygın bir tedavi yöntemi olsa da bazı bireylerde hastalığın nüks etmesini engelleyememektedir. Bu nedenle BDT her bireyde etkili bir tedavi yöntemi olmamaktadır. Ancak Motivasyonel Görüşme ile BDT birleştirilerek tedavinin daha etkili olabileceği ifade edilmiştir. Motivasyonel Görüşme yaklaşımı, terapötik iş birliğini güçlendirmeyi, danışanın direncini azaltmayı, empati ve hastanın merkeze alındığı aktif dinleme gibi klinik becerilerini kullanmaktadır.

Ele alınan olguda Motivasyonel Görüşme yaklaşımı olmaksızın yalnızca Bilişsel Davranışçı Terapi ile ilerlenmiştir.

Majör Depresyon Bozukluğa sahip kişilerde duygusal tepkilerin ve bilişsel süreçlerin yanlış yorumlanması, sosyal ve kişilerarası iletişimde zorlanmalara yol açmasına neden olmaktadır. Sosyal işlevselliğin bozulması ise depresyonu arttırmaktadır. Bu da kişilerin sosyal etkileşimden kaçınmasıyla birlikte, kişinin içe kapanması yalnızlığının artmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle bilişsel temelli psikoterapilerde, sosyal becerilerdeki bozulmalar fark edilmesi gerekmektedir (Şencan,2019).

Danışana küçük ve ulaşılabilir hedefler belirlenmiş ve aktivite planlamasıyla birlikte sosyal çevresiyle vakit geçirmesi desteklenmiştir. Sonucunda depresif semptomlarında azalma gözlemlenmiştir.

Ele alınan olgu sunumunda Majör Depresyon Bozukluğunda Bilişsel Davranışçı Terapi tedavisi ele alınmıştır. Danışanın yaşadığı depresif belirtilerin hayatını olumsuz etkilemesiyle birlikte, majör depresyon bozukluğu olduğu düşünülmüştür. Bilişsel teknikler ve ev ödevleri ile danışanın otomatik düşünceleri ve erken yaşam deneyimi ile bağlantılı olan temel inançları ortaya çıkarılmıştır. Tedavi süreci boyunca danışanın işlevsel olmayan duygu, düşünce ve davranışları düzenlenmiştir. İlk seansta uygulanan Beck Depresyon Envanteri danışanın depresyon düzeyinin belirlenmesi ve tedavi sürecindeki ilerlemenin izlenmesi amacıyla kullanılmıştır. Danışanla gevşeme teknikleri ve stres yönetimi egzersizleri, rol oynama teknikleri ile depresif semptomlarının azaltılması hedeflenmiştir. Tedavi sürecinde danışan ilerleme kaydetmiş olup tedavi sonunda memnun kaldığını belirtmiştir. Sonuç olarak bu olgu çalışması, depresyonun tedavisinde BDT'nin etkili bir tedavi yöntemi olduğunu ve terapi sürecinin danışana uygun bir şekilde yapılandırıldığında daha başarılı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda majör depresyon bozukluğu ciddi bir ruhsal rahatsızlık olmasıyla birlikte tedavi edilmediğinde kişide ciddi sorunlar yaşamasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle erken tanı ve tedavi de oldukça önemli olmaktadır.

Majör depresyon tedavisinde danışanın otomatik düşünceleri ve temel inançları belirlenerek gerçekçi düşünce ve inançlara dönüştürülmesi önemli olmasıyla birlikte; davranışsal tepkilerin de incelenerek değiştirilmesi gerekmektedir. Gelecek araştırmalara BDT'nin farklı depresyon alt tiplerinde, etkinliği arttırmaya yönelik stratejiler geliştirmeleri önerilmektedir. Ayrıca danışana özgü tedavi planları geliştirmeleri daha yararlı olacağı düşünülmektedir. BDT'nin depresyon tedavisindeki etkili sonuçları, daha geniş majör depresyon bozukluğu olan hastalara ulaşmasıyla birlikte daha fazla etkinliğinin artması hedeflenmektedir. Ayrıca tedavi sürecinin etkili olabilmesi ve hastalığın nüks etmemesi için terapinin düzenli olarak sürdürülmesi ve kişiye uygun tedavi planlaması yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Pehlivan, M., & Denkçi, N. (2025). Majör Depresif Bozukluk Ve Omega 3 Yağ Asitleri. *Balkan Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 164-186.
- Subaşı Tekintaş, N., Yanartaş, Ö., Benk Durmuş, F., & Sayar, K. (2022). Major Depresif Bozukluk Ve Fibromiyalji Sendromu Hastalarında İşlevsel Bedensel Belirtiler Ve Belirleyicileri. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 59(4), 274-280.
- Çelik, F. H., & Hocaoglu, Ç. (2016). Major Depresif Bozukluk'tanımı, Etyolojisi Ve Epidemiyolojisi: Bir Gözden Geçirme. *Çağdaş Tıp Dergisi*, 6(1), 51-66.
- Aslan, A. A., Sarı, B. A., & Kuruoğlu, A. (2012). Depresif Duygudurumdan Major Depresyona Klinik Spektrum. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 15(1), 56-64.
- Başgeçmez, Ö., & Karaaziz. (2024) M. Major Depresyonda Bilişsel Davranışçı Terapi: Bir Olgu Sunumu. *IJSSAR International Journal Of Social Sciences And Academic Research*, 2(3), 1-9
- Arslan, Ö. (2021) *Major Depresif Bozukluk Hastalarında İşlevselliğin, Çocukluk Çağı Travmalarının, Ruminasyonun, İşlevsel Olmayan Tutumların, Umutsuzluğun Ve Nörotizmin İlişkisi*, Uzmanlık Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum
- Yünden, S. (2024). *Depresif Bozuklukta İntihar Davranışını Öngörmeye Ses Analizi İncelenmesi*, Uzmanlık Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
- Yıldız, Y., Sunay, D., & Akkuş, M. A. (2018). Aile Hekimliği Uzmanlarının Depresyon Tedavisine Bakışı. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Ve Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 62-71.
- Duru, H. A., & Yılmaz, M. (2023). Depresyon Tanısı Alan Hastalara Uygulanan Bilişsel Davranışçı Terapide Psikiyatri Hemşiresinin Rolü: Literatür İncelemesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(1), 131-146.
- Sütcü, S. T. (2015). Bilişsel Davranışçı Grup Terapileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(1), 1-2.
- Özdel, K. (2015). Düünden Bugüne Bilişsel Davranışçı Terapiler: Teori Ve Uygulama. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, 8(2), 10-20.
- Vurucu, S. (2023). Bilişsel Davranışçı Terapinin Depresyon Düzeyi Yüksek Olan Bireylere Etkisi. *Proceeding Book*, 65.
- Özbay, A., & Vardarlı, C. İ. (2024). Duygu Durum Bozukluğu: *Kısa Bir Gözden Geçirme*. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 11(1), 157-163.
- Erol, A. (2023). *Olgu Sunumu Yazmanın Temel İlkeleri*. *Arch Neuropsychiatry*, 60(1), 1-2.
- Cuijpers, P., Miguel, C., Harrer, M., Plessen, C. Y., Ciharova, M., Ebert, D. D., & Karyotaki, E. (2023). Cognitive Behavior Therapy Vs. Control Conditions, Other Psychotherapies, Pharmacotherapies And Combined Treatment For Depression: A Comprehensive Meta-Analysis Including 409 Trials With 52,702 Patients. *World Psychiatry*, 22(1), 105-115
- Kambeitz-Ilankovic, L., Rzayeva, U., Völkel, L., Wenzel, J., Weiske, J., Jessen, F., Reininghaus, U., Uhlhaas, P. J., Alvarez-Jimenez, M., & Kambeitz, J. (2022). A Systematic Review Of Digital And Face-To-Face Cognitive Behavioral Therapy For Depression. *NPJ Digital Medicine*, 5(1), 144.
- Stikkelbroek, Y., Vink, G., Nauta, M. H., Bottelier, M. A., Vet, L. J. J., Lont, C. M., Van Baar, A. L., & Bodden, D. H. M. (2020). *Effectiveness And Moderators Of Individual Cognitive Behavioral Therapy Versus Treatment As Usual In Clinically Depressed Adolescents: A Randomized Controlled Trial*. *Scientific Reports*, 10(1), 14815.

ANBER, T., Akar, T., & Altun, F. (2021). Depresyon Ve Toplum Ruh Sağlığı. *Turkey Health Literacy Journal*, 2(2), 99-103.

İlgar, M. Z., & İlgar, S. C. (2019). Bilişsel Davranış Değişirme Ve Motivasyonel Görüşme. *Eğitimde Kuram Ve Uygulama*, 15(1), 47-73.

Şencan, B. (2019). Majör depresif bozuklukta zihin kuramı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 11(1), 42-54.

*Yazarlar, araştırmalarında doğrudan veya dolaylı ticari bağlantıları, maddi destekleri gibi konularda tamamen açık olmalıdır. Eğer yazarların bu tür ilişkileri varsa bunları belirtmek zorundadırlar. Aksi takdirde hiçbir ilişkileri olmadığını açıkça belirtmelidirler.

Yazarlar bu yazı için herhangi finansal destek almamıştır.

Makale Geliş Tarihi

11.07.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Anadoluculuğun Eklektik Analizi ve Sosyoekonomik Çözüm Önerileri (1923-1945)

Eclectic analysis of Anatolianism and socioeconomic solution suggestions (1923-1945)

Fahri ÖZTEKEDoç. Dr., Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Orcid: [0000-0002-6852-2089](https://orcid.org/0000-0002-6852-2089)**Öz**

Türkiye’de yapısal dönüşümlerin birbirini izlediği 19.yüzyılda düşünce dünyasında da kayda değer bir hareketlilik gözlemlendi. Her biri ayrı bir kurtuluş reçetesi öneren düşünce kalıplarının, çağı doğru okuyamaması üzerine 20.yüzyılın başlarında “gelenekçi” modernleşmeyi savunan Anadoluçuluk ortaya çıktı. Bu noktada düşünce, Anadolu ve Trakya topraklarının taşıdığı yüksek önem üzerine inşa edildi. Çeşitli öğelerden meydana gelen düşüncenin temel hedefi, üzerinde barınılan yerleri “vatanlaştırıp kalkındırmak” şeklinde kurgulandı. Anadoluçuluğun kotları ve hali hazırdaki geçerliliğini irdeleyen bu çalışmada sırasıyla düşüncenin doğuşu, ana değerleri, milliyet olgusuna yaklaşımı, Türk tarihine bakışı ve Türkiye’nin köklü sosyoekonomik meselelerine karşı ürettiği çözümler ele alındı. Bir hayli uzun zaman gerektiren kaynak temini aşamasından sonra süreli yayınlar titizlikle tarandı. Düşünürlerin buralarda yayımlanmış yazıları ekseninde çalışmaya biçim verildi. Entelektüel ve analitik düzeyi epey yüksek olan Anadoluçuluğun pragmatik yanları göz önüne serildi. Teorisyenler arasında yaşanan tartışma ve farklı açıdan yaklaşımların düşünceye sağladığı zenginlikler dile getirildi. Kronolojik gelişime bağlı kalınarak düşüncenin işlevselliği sorgulandı ve eğitim öğretim merkezli sonuçlara ulaşıldı. Ekonomik savlar, değerlendirmeler ve tespitlerin ülkenin ilerlemesi için nasıl bir ufuk açtığı mihenk taşına yatırıldı. Kısmen arşiv kaynaklarının da kullanıldığı çalışmada, Anadoluçuluk adı altında sunulanların sürdürülebilirliğinin sağlanması yapıldı. Varılan noktada, düşüncenin dinamiklerinin kronikleşmiş sorunlar karşısında çıkış yolu gösteren bir kimyasının bulunduğu saptandı.

Anahtar Kelimeler: Vatan, kültürel miras, tarih, eğitim öğretim, ekonomi.**Abstract**

In the 19th century, when structural transformations followed each other in Turkey, a significant movement was also observed in the world of thought. When thought patterns, each of which proposed a different prescription for salvation, failed to read the era correctly, Anatolianism, which advocated “traditional” modernization, emerged in the early 20th century. At this point, thought was built on the high importance of the lands of Anatolia and Thrace. The main goal of the thought, which consisted of various elements, was designed as “nationalizing and developing” the places it was located on. This study, which examined the characteristics and current validity of Anatolianism, addressed the birth of the thought, its core values, its approach to the concept of nationality, its perspective on Turkish history, and the solutions it produced against Turkey’s deep-rooted socioeconomic issues. After the resource acquisition phase, which required a considerable amount of time, periodicals were scanned meticulously. The study was shaped around the articles of thinkers published there. The pragmatic aspects of

Anatolianism, which has a very high intellectual and analytical level, were revealed. The discussions between theorists and the richness provided to the thought by different approaches were expressed. The functionality of the thought was questioned by adhering to the chronological development and results centered on education and training were reached. How economic arguments, evaluations and determinations opened a horizon for the progress of the country was laid on the cornerstone. In the study, where archive sources were also used in part, the sustainability of what was presented under the name of Anatolianism was ensured. At the point reached, it was determined that the dynamics of thought had a chemistry that showed a way out in the face of chronic problems.

Keywords: Homeland, cultural heritage, history, education, economy.

Giriş

Osmanlı devletinin son yüzyıllarında başlayan modernleşme süreci, çoğu alanda baş döndürücü bir değişimin yaşanmasına sebep oldu. Yeni beliren “çağcıl atmosfer” siyasetten ekonomiye, askeriyeden toplumsal olaylara kadar pek çok alana nüfuz etti. Mevcut ortamdan düşünce dünyası da nasibini aldı ve Türk entelijansiyasının zihin yapısı büyük ölçüde evrime uğradı. Ülke meseleleri hakkında kafa yoran aydınlar, Osmanlıların dağılmasını engellemek amacıyla Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük-Turancılık isimli düşün akımlarına sarıldı. Tarihsel süreç içinde büyük umutlar bağlanan, dini ya da etnik temelli “Üç Tarz-ı Siyaset” (Akçura, 2013) çok geçmeden rafa kaldırıldı. Osmanlıların ister istemez katıldığı I. Dünya Savaşı (1914-1918) olanca hızıyla sürerken, yeni bir ümit kapısı olarak Anadoluçuluk (Memleketçilik, Türkiyecilik) doğdu (Korkmaz, 2016, s. 11).

Anadoluçuluğun tarihsel arka planı ve sosyo siyasi şifrelerinde, anılan üç düşünceden de izlere rastlamak mümkündür. Sentez kimyası (muhafazakâr, milliyetçi ve mavi Anadoluçuluk) ile birlikte düşünce, tepkisel bir kimliğe sahipti. Strasbourg Üniversitesi’nde eğitim gören ve düşüncenin muhafazakâr kanadının önde gelen temsilcilerinden Nurettin Topçu (1909-1975) Osmanlıcılık, İslâmcılık ile Turancılığın ideolojik geçerliliğini/gerçekliliğini yitirdiğini söyledi. Her bir düşünce akımının millete zaman kaybettirmenin ötesine geçemediğini ileri sürdü. Onlar adına harcanan emekleri boş çabalar olarak nitelendirdi. Topçu’nun tarihsel özeleştirici tarzındaki ifadeleri, Anadoluçuluğun kotlarını ortaya koyan küçük bir manifestoydu:

“Bu milletin halkını bu toprak yaratmıştır. Bu hakikatten gafil olan memleket çocuğu, zaman zaman İslamcılık, Osmanlılık, Türkçülük gibi yabancı sevdalar peşinde koşmaktan yorulmuş, aldanmış; bir memleket mukadderatını her biri, bir devir içinde aldatmıştır.” (Topçu, 1939, s. 76).

İkinci Meşrutiyet’ten Millî Mücadele’ye (1918-1923), Tek Parti döneminden 1960 darbesine uzanan kritik süreçte bir hayli itibar gören Anadoluçuluk, Türklerin genlerinde var olan toprağı “vatan edinme” özelliğini bayraklaştıran bir aydın hareketi idi (Şeker, 1991, s. 147). Türk modernleşmesinin sembol isimlerinden Mehmet Şemsettin Günaltay (1883-1961) “toprak, milliyet ve aidiyet” bağlantısını ele alan ilk düşünürlerden birisi olup, Anadoluçuluğa rafine evresinde katkılar sundu. Günaltay, Cumhuriyet öncesi kaleme aldığı bir yazısında coğrafyaya kutsiyet atfetti. Türklerin yaşadığı ilk yerlerin ruh dünyalarına hatta İslâm’ı seçmelerine dahi tesir ettiği iddiası ile tarihe referansta bulundu. Tabiatıta var olan öğeleri milli yaşantının sembolleri arasında saydı:

“Semâ-peyvest dağlar, pâyânsız ovalar, müntehâsız çöller, gecelerin sıhhat ve sükûnu içinde parıldayan uzak yıldızlar Türk’e yıllarca bir şeyler okumuşlar, ruhunda başka hisler uyandırmışlardı. Türk, fikrini yükseltecek, kuvvetli damarlarında koşan kana şedid bir cevelân verecek, dinç ve gürbüz adalelerini işletecek bir din istiyordu.” (Günaltay, 1331, s. 868).

Coğrafyaya derin anlamlar yükleyen Anadoluçuluk, bazı açılardan spiritüalist yönleri bulunan jeo-felsefe bağlantılı bir düşün akımı olarak bilindi. Milli birlik ve beraberlik zemininde topyekûn kalkınmayı hedefleyen düşüncenin önemli yayın organlarından Dönüm dergisinin 13. Sayısında, toplumun kaderiyle bütünleşen vatan topraklarının ön koşulsuz sahiplenilmesi gerektiği şu sözlerle anlatıldı:

“Dönüm Türkiye'nin kendi cevherini, kendi içinde sakladığına kanidir. O, bütün eyilikleri ve güzellikleri memleketimizden alıyor. Ayıpları ve kusurları ile memleketi benimseyecek kadar yığittir.” (Dönüm, 1933, s. 3).

Basın yayın organları düşüncenin en önemli ifade aracı olarak dikkat çekti. Vatana sadakat, yüksek Anadolu kültürü, müşterek tarih mitosunu, memleket ilimciliği ve köylülerin yaşam standartının yükseltilmesi gibi prensipleri merkeze konuşturarak düşüncenin sözcülüğünü Bergsoncu Dergâh mecmuası, Anadolu mecmuası, köylü haklarının savunucusu Dönüm dergisi, Çığır dergisi, Hareket dergisi, Dikmen dergisi, Millet mecmuası ve Bizim Türkiye dergisi yaptı (Atabay, 2009, s. 515-517). Belirtilen dergilerden yapılmış alıntılara yer verilen bu çalışma beş bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde vatan algısı, ikinci bölümde milliyet anlayışı, üçüncü bölümde Türk tarihine bakış açısı, dördüncü bölümde “eğitim-toplum-kalkınma” üçgenine dair tespitler ve son olarak milli ekonomiyi geliştirmek için ileri sürülen öneriler irdelendi.

Ortak Vatan

Tarihin olayların olağan akışı ve doğal faktörler sonunda sınırları kesinleşen Anadolu, düşünce perspektifinde çoğu Türk devletinin merkezi sayıldı (Sevin ve Özfirat, 2001, s. 501). Asya'nın içleri yani Türkistan “ata vatan”, Anadolu topraklarıysa “ana vatan” şeklinde tanımlandı. Kültür devrimlerinin mühim öğelerinden Türk tarih teziyle örtüşen (Turan, 2008, s. 57) bu tanımlama, çeşitli dergilerde makaleleri yayımlanan Kazım Bey'in bir yazısında “*Filhakika Anadolu; Türkmenlerin eline geçtiği gündün beri, büyük saltanatlara ana olmuş bir ölkedir. Bu saltanatların doğuşunda ve oluşunda “Anavatan” vazifesini görmüştür*” (Kazım, 1933, s. 35) sözleriyle karşılık buldu. Anadolu'nun merkeze konuşturulması düşüncenin bütün bileşenlerine bir nevi yön verdi.

Fikirsiz izdüşümü tek bir ideolojiye denk düşmeyen Anadoluçuluğun mimarları, reel toprak parçasını esas alan “teritoryal milliyetçilik” olgusuna vurguda bulundular. İrredentist savları olan şovenist Türkçülerle bariz şekilde fikir ayrılığına düştüler. Haydar Necib “*Türk Ocağı bundan sonra Anadolu Ocağı olmalıdır*” (Haydar Necib, 1340, s. 263) çıkışıyla, Turancıları düşüncenin saflarına katılmaya çağırdı. Bu seslenişteki temel felsefe, Anadolu'nun birleştiriciliğine ve her zaman imar edilmesi gerektiğine dikkat çekmekti. Öyle ki, büyük bir uygarlık tesis ettiği halde Anadolu'yu görmezden geldiği kanısına varılan Osmanlı devleti dahi eleştiri oklarının hedefi oldu (Hamit Sadi, 1337, s. 61). Eğitim hayatının bir bölümünü yurtdışında tamamlayan (BCA, 180.9.0.0.36.191.2) ve ulusal kültürün inşasına katkı sağlayanlardan Remzi Oğuz Arık (1899-1954), Osmanlıların tarihte anavatanını ihmal eden tek imparatorluk olduğunu iddia etti. Sırf bu gerekçe nedeniyle Osmanlı yöneticileri ihanetle suçlandı:

“*Anavatanı müstemlekeleri yoluna, inanılmaz bir gafletle yahut başında müstemleke çocukları, dönmeler hüküm sürdüğü zaman, şuur parçalayıcı bir hıyanetle-harcamak; bizim imparatorluğu başka imparatorluklardan ayıran en mel'un vasıf olmuştur.*” (Arık, 1943, s. 29).

Vatan telakkisi, Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) kararları ve Mîsâk-ı Millî'de (28 Ocak 1920) deklare edilen ilkelerle (ATASE, İs.H.Kl. : 2708, D.No: 1, Fh.No: 4) eş değerlik gösteren düşünce, yeni Türk devletinin kuruluş felsefesine kısa sürede uyum sağladı (Bişirici, 2022, s. 1). Ulus devletinin inşası sırasındaki türdeşleştirme çabaları, çağa entegrasyon için

atılmış adımlar olarak görüldü. Cumhuriyet rejimi ve halk hükümeti sisteminin Türklerin tarihi kotlarıyla bağdaştığı kabul edildi (Turan, 2008, s. 16). Bu örtüşme, düşüncenin ideolojik kimliğe bürünmesi ve devlet destekçisi ardıl bir akım şeklinde varlığını sürdürmesine büyük oranda tesir etti (Çınar, 2013, s. 80). Rejiminin sağlamlştırılması için atılan adımlar sırasında da Anadolu aydınlar çok net bir tutum ortaya koydular. Erken Cumhuriyet yıllarında çıkan ayrılıkçı Şeyh Sait ayaklanması (13 Şubat-15 Nisan 1925) sürecinde (Kalafat, 1992, s. 149-348), modern Türk tarihçiliğinin kurucularından Profesör Mükrimin Halil Yinanç (1900-1961) düşüncenin tüm temsilcileri adına inisiyatifi üzerine aldı (BCA, 030.11.1.0.266.26.18). Yinanç, “*Hâlbuki hakikatte Anadolu’nun hiçbir tarafında Kürdistan denilecek bir yer yoktur*” (Mükrimin Halil, 1341, s. 3) tespiti sayesinde üniter devlet anlayışı ve Anadoluçuluk arasındaki koordinasyona vurguda bulundu.

Genel manada hüsnükabul görmüş vatan nosyonu dışında, milli sınır anlayışına derinlik kazandırmaya çalışan entelektüellerde vardı. Türkiye’de bütüncül sosyolojiyi hayata geçiren ve toplumsal evrimden yana tezleri ile bilinen Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1901-1974), “*Yani milli vatanın, milli arazinin devlet vatanından, devlet arazisinden başka olduğunu, hülasa, milli yurdun öz ve müstemleke kısımlarından ibaret olduğunu düşünmelidirler*” (Ziyaeddin Fahri, 1340, s. 203) savıyla Türkiye için “kültür vatani” gerçeğinin görmezden gelinemeyeceğini dile getirdi. Ne var ki, Fındıkoğlu’nun fikirleri konjonktürel koşullara uygun olmaması nedeniyle pek taraftar bulmadı. Düşünce yandaşları dahi Fındıkoğlu ile aynı fikirsel ekseninde olmaktan uzak durdular.

Düşünceye işlevsellik kazandırmak için uğraşan aydınlar, coğrafya ile üzerinde yaşayan toplum arasında mistik bir varoluşçuluğun bulunduğunu savundular. Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958), “*Milletler büyük muhâceretlerden sonra yerleştikleri toprakları kendi öz şahsiyetleri ile temsil etmişlerdir*” (Beyatlı, 2022, s. 263) ifadesiyle vatan toprağı ve milliyet arasındaki organik ilişkiye değindi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde 1953 yılında Profesörlüğüne (BCA, 030.11.1.0.239.26.10) atanan Mehmet Kaplan (1915-1986), Beyatlı’dan bir adım daha ileri gitti. Kaplan, coğrafya aracılığıyla doğan kolektif şuurun toplumu birbirine kenetlediğini ve bu yolla temin edilen sinerjinin kalkınmada başat rol oynadığını belirtti:

“*Coğrafyanın milletlerin hayatı üzerindeki zorlu ve sürekli tesiri ilim âlemince kabul ve tetkik edilmiş bir gerçektir. Coğrafya milletlerin sanayi, iktisadi, ticari, siyasi ve harsi hayatı üzerinde en mühim rolü oynar.*” (Kaplan, 1947, s. 1).

Ne Mutlu “Anadoluluyum” Diyene

Biyolojik varlık bağlamında ırk kavramının birleştirici vasıflarını yitirdiğine inanan düşüncenin mümessilleri için kimlik tayininde en temel enstrüman ikamet edilen coğrafyaya duyulan derin aidiyet hissi idi. Tarihi Malazgirt zaferi, millet/milliyet tanımı konusunda kırılma anı sayılarak artık Türklüğün yerini Anadoluğun aldığına inanıldı. Kaplan, Malazgirt’ten sonra Anadolu’da varlığını sürdüren insanlar arasında ayırım yapmadan hepsine “*Oğuz-Türkmen*” (Kaplan, 1939, s. 21) ismini verdi. Bir başka edebiyatçı Mehmed Halit Bayrı (1896-1958), üzerinde yaşanan toprağın topluma öz ırkından ayrı yeni bir millet karakteri kazandırdığını savundu. Onun neo-milliyetçi ve “sivri köşeli” görüşleri çoğu Anadolu düşünürün zihin dünyasının kotlarını göstermekteydi:

“*Biz Türk milletinden değiliz, Türk soyundanız. Türk soyunun diğer şubeleri unvanlarını ya tarihlerinden yahut muhitlerinden almışlar, kendilerine Türkistanlı, Şımallı, Azerbaycanlı demişlerdir. Milletimizin adını bizde bunlar gibi ya tarihimizden bulup çıkarmak yahut muhitimizden almayı tercih etmişiz; biz Anadoluluyuz, vatanımız Anadolu, milletimiz Anadolu milletidir.*” (Bayrı, 1341, s. 315).

Belirli dönem Demokrat Parti’de Seyhan Milletvekilliği görevini yürüten Arık (Bülbül, 2016, s. 83), Bayır ile aynı kanaatleri paylaştı. “*Ve artık nesiller tarihin boyunca şu vatandan ve şu millettendir*” (Arık, 1942, s. 33) düşüncesi doğrultusunda, toplumlar nerede yaşıyorsa milliyetinin ona göre şekillendiğini iddia etti. Siyasetin çetin koşullarında ayakta kalmayı başarmış bir diğer aydın Ali İhsan Balım (1923-2013) ise, “*Anadolu sevgisi millet hayatımızın gerçek dayanağı idi*” (Balım, 1947, s. 13) açıklamasıyla Anadolu’nun nasıl yapıştırmacı bir rol üstlendiğine değindi. Dünyanın büyük bir bölümü gibi Türkiye’de tarihsel bir dönemden geçerken düşünceye, millet olmanın şartlarına dair bir takım eklemeler yapıldı. Türk Milliyetçiler Derneğinin (BCA, 30.1.0.0.123.784.2) onursal başkanı kabul edilen Topçu, İslâm Rönesansı ve tasavvufunun Anadolu’da yeni bir sosyal antropoloji meydana getirdiğine dikkat çekti (Kılıç, 2011, s. 181-193). İslâm’dan soyutlanmış bir Anadolu kimliğinin tarihsel açıdan mümkün olamayacağını ileri sürdü:

“*Onuncu asırda Harran’da doğan İslam rönesansı ahlaki feyzini, İslamın mevsuk bir şekili, Muhammedin samimi tarikati olan tasavvufda verdi ve bu hareket ilk hamlesi ile İslam dinine giren Türkmenden o asırda Anadolu’da bir millet yarattı. Biz bu rönesansın yarattığı milletiz.*” (Topçu, 1939, s. 1)”.

Anadoluculuk, milletlerin değişmez parametreler etrafında ortaya çıkmış örgütsel yapılar olduğunu savunun ilkçi (primordialist) görüşe şiddetle karşı çıktı. Coğrafya ve din ile onların alanına giren olgular kadar dile ait unsurlarında, milleti zaman içinde biçimlendirdiği benimsendi (Özdoğan, 2015, s. 229). İstanbul Üniversitesi’nde deneysel psikoloji kürsüsünü kuranlardan Mümtaz Turhan (1908-1969), bir toplumun milletleşmesinde dilin stratejik konumunu gereçelendirdi. “*Süleymaniye, Selimiye, Yeşil, Çift minareli gibi camiler ve diğer sayısız şaheserler, Edirne, İstanbul, Bursa, Erzurum nasıl bizimse ve bizim kalacaksa bu dil de öylece bizimdir*” (Turhan, 1952, s. 2) inanmışlığıyla, Anadolu’da varlığın sonsuza kadar sürdürülmesini Türkçe’nin muhafaza altına alınmasına bağladı. Eserlerinde, modernleşme ve milletleşmeyi aynı bütünün parçası sayan Turhan, kitlesel eğitimin kalkınma ve millet olma şuurunu desteklediğine değindi (Turhan, 1942, s. 261). Anadolu insanının ancak bu yolla makûs talihini yeneceğine göndermeler yaptı.

“Anadolu asabiyesi” doktrinini ortaya atan ve bu yolda büyük emek sarf eden toplum bilimci Hilmi Ziya Ülken (1901-1974), millet olabilmenin unsurlarını biraz daha detaylandırdı (Ülken, 2019). Ancak Ülken’de insani vatanperverlik ekseninde dil birliği ve Türkçenin yaygın kullanımına büyük önem atfetti. Zengin bir düşünce dünyası ve geniş bir bilgi birikimi olan Ülken, dil müşterekliğinin milletleşme sürecine ivme kazandıracak kanısındaydı. Tıpkı devrimleri hayata geçiren Kemalist kadrolar gibi Türkçeyi siyasal rejimin temel yapı taşlarından biri olarak nitelendirdi. Dilin sivil vatandaşlarla devlet yönetimini kaynaştırdığını öne sürdü:

“*Bu vatanın üzerinde aynı dille, aynı duyguyla bir kültür birliği kuran, tarihten kalma veya bugün sokulmak isteyen herhangi bir sınıf rejiminin kurulmasına imkân bırakmayacak surette devletle tek vücut haline gelmiş şuurlu halk külesidir.*” (Ülken, 1976, s. 199).

Ülken ile yakın düşünce çizgisinde buluşarak, millet tanımına dair tartışmalara müdahil olan aydınlar arasında Ali Kâmi Akyüz’de (1873-1945) yer aldı (Canbaz, 2018, s. 154). Çok yönlü bir kişiliği bulunan Akyüz, “*kültür ve mefkûre birliği ile birbirlerine bağlı vatandaşların teşkil ettikleri siyasî ve içtimâî bir heyet*” (Akyüz, 1937, s. 17) olarak gördüğü Anadolu milletini, sosyopolitik bir konuma oturttu. Türk basın hayatına Gündüz dergisini kazandıran Akyüz (Akgün, 1994, s. 62-64), “*bu tarif bazı esaslara dayanır: siyasî birlik, dil birliği, yurt birliği, ahlakî karabet, ırk ve menşe birliği, tarihî karabet*” (Akyüz, 1937, s. 17) beyanında, millet varlığında etik değerlerin önemine işaret etti. Milletlerin somut ve yasalarda karşılığı bulunan unsurlarla birlikte, manevi öğeler aracılığıyla yaşama haklarının bulduklarını dillendirdi.

Anadolu'yu karış karış gezen idealist eğitimci Cahit Okurer'in (1917-1973) fikir dünyasında da millet salt ırktan ibaret değildi (Şehsuvaroğlu, 1973, s. 2). O, milletlerin dinamik yaşamın ve modern çağın şifrelerini anlayabildiği ölçüde ayakta kalmayı başaracaklarının altını çizdi. “Millet, birtakım pasif vasıfların ifadesi değil, aktif bir hayat vakıası cemiyetlerin yaşama ve medeniyet yolunda erişecekleri bir hayat seviyesi ve tarzıdır” (Okurer, 1944, s. 329) tezine sarılarak, millet olmakla kalkınmayı birbirine eş değer olgular olarak sınıflandırdı. Esasen hangi bakış açısıyla yaklaşırsa yaklaşsın Anadolu aydınların tamamına göre, millet olmanın biricikliği kan ve kemik yapısına dayalı antropolojik zorlamalara bağlı değildi. Tarih ve coğrafyadan damıtılan kültür merkezli unsurlar Anadolu milliyetini doğurmuştu.

Resmi Tarih Anlayışının Tersten Okunması

Düşüncenin en temel koordinatlarından biri, Türk tarihini özgün veriler ışığında farklı bir mantaliteyle ele alarak değerlendirmektir. Malazgirt'ten önceki Türk tarihi, “kable't-târih” yani tarih öncesi olarak isimlendirildi (Ülken, 2006, s. 107). Geçmişe ait olayların analizi sırasında siyasi ve kültürel etkenleri merkeze yerleştiren Yinanç (Kara, 2013, s. 436, 437), tarih biliminin literatürüne ilk defa “Anadolu Türk tarihi” ifadesinin girmesini sağladı. Anadolu'yu Türklüğün, Türk uygarlığının ve fetihlerin membaı kabul etti. Yinanç, Türk tarihini Anadolu öncesi ve Anadolu sonrası olmak üzere ikiye ayırarak; başka sınıflandırmalara set çekmeye çalıştı:

“Anadolu Türklerinin tarihi denilince milletimizin Anadolu'ya muhâceret ve istilâsından itibaren zamanımıza kadar cereyan eden vekayi hatıra gelir ve bunda gerek Selçukî gerek hanedanı gerek derebeyler ve gerekse Osmanlı ailesi zamanında vukua gelen bilumum vâkıât-ı siyasiye ve medeniye dâhil olur.” (Yinanç, 1340, s. 5, 6).

Çağdaşı olan birçok aydından farklı bir tarih teorisini savunan Anadolu düşünürler, Türk tarihinin sadece Cumhuriyet dönemine hapsedilmesinin önemli yanılgılara yol açacağı üzerinde durdular (Çelen, 2017, s. 91). Bu noktada Türk düşünce ve siyaset tarihinin kilit isimlerinden Ali Müfit İslamoğlu (1917-1998), devrimlerin yenilikçi atmosferinden esinlenerek ortaya atılan tarih tezlerinin bilimsellikten uzak olduğunu belirtti. “Tek Türk devleti” nazariyesinin savunucularından İslamoğlu, “demek istiyorum ki tarih iyi kötü her şeyi ile bizimdir. Tarih mazi-hal-istikbalin ebedi güneşi, eşsiz mürşididir” (İslamoğlu, 1943, s. 329) yaklaşımıyla geçmişin, sırf övgücü ya da yalnızca hicvedici ölçütlerle değerlendirilmesinin yanlışlığına dikkat çekti. Türk tarihinin belli zaman aralıklarına karşı reddiyelerde bulunanları, “bu zavallıların ne vatani, ne milliyeti ve ne de tarihi vardır” (İslamoğlu, 1943, s. 329) çıkışıyla kimliksizlikle itham etti.

Haydar Necib, Cumhuriyet öncesi Türk tarihini yok sayanlara karşı cevap niteliğinde bir doktrin ortaya attı. Bütüncül tarih felsefesi yaklaşımıyla konuya eğilerek, Dumlupınar zaferinin ikinci yıldönümü kutlamalarında (26 Ağustos 1924) takınılan tutumun içerdiği paradoksa vurguda bulundu. Törene dair eleştirilerini sıralarken, seneidevriyesi aynı zamana denk düşen Malazgirt'e hiç değinilmemesinin ulus devlet imgesini zedelediğini dile getirdi. Bazı abartılı ifadeler üzerinden Malazgirt'i, sonraki yıllarda kazanılmış tüm zaferlerin üstünde bir yere konumlandırdı. Büyük Taarruz'un Malazgirt'ten bağımsız bir başarı sayılamayacağını belirten Haydar Necib, dolaylı yoldan mevcut tarih çalışmalarındaki sığılıktan yakındı:

“Onun için Dumlupınar merasiminde eksik kalan bir nokta buluyoruz: Malazgirt Meydan Muharebesi'nde bir ilah gibi vuruşan ve bir peygamberlik gibi milletine zaferi ve fethi evvelden müjdeleyen büyük rehberi ve eserini anmamak. Anadolu her şeyden evvel kendisini kurtaranı, teşkil ve itimam eden ta'ziz etmelidir. Her harp, her zafer, Ağustosun yirmi altıncı günü Malazgirt ovasında kazanılan zaferin yanında küçüktür. Sonrakiler, o zaferin birer zeyli yahut son perdesidir.” (Haydar Necib, 1340, s. 269).

Tarih araştırmalarında uygarlıklar ve izlerinin sahiplenilmesine büyük önem veren düşünce, birbirinden farklı evreleri temsil eden eserlerin envanterlerinin itinayla tutulması gerektiğini savundu. Türk İslam sanatları üzerine kapsamlı araştırmalar gerçekleştirmiş Rıfkı Melül Meriç (1901-1964), “*Muhtelif sebeplerle ziyana uğrayan Türkiye hudutları haricine çıkarılan menkul sanat eserlerimiz mimari eserlerimizle mezar taşlarımız gibi milli tarih ve sanatımızın kayıp, iza ve ifna ettiğimiz en mühim vesikalarımızdır*” (Meriç, 1943, s. 293) ikazıyla doğrudan devlet büyüklerine seslendi. Meriç’e göre, yurtdışına kaçırılmış sanat eserleri milli tarihin sembolleri arasında önemli bir yere sahipti. Onların yeniden temini için devletin her hangi bir ekonomik kısıtlamaya gitmeden, bu durumu kalıcı bir politika haline dönüştürmesi gerektiğini hatırlattı (Meriç, 1943, s. 297).

Türk düşünce hayatına mühim isimlerin katılmasına öncülük eden Ahmet Kabaklı (1924-2001), maziyle barışıklığın devlet eliyle sağlanmasının büyük değer taşıdığı kanısındaydı. Bu noktada, çok partili hayata geçiş döneminin doğurduğu hümanist atmosferden istifadeyle Eminönü Halkevi’nde Türk el sanatları sergisinin açılmasını eski politikaların telafisi olarak yorumladı. Cumhuriyet kadrolarının bir nevi iadeitibar yaparak, geçmişle köprü kurmaya başladığından memnuniyetle bahsetti. Sergideki eserlerin tarihten devralınan kültür zenginliğini somut şekilde kanıtladığını belirtti:

“*Eminönü Halkevi bir Eski sanatlarımız ve El İşleri Sergisi açarak gözlere altı Türk asrının en mutena çinilerini izhar ediyor. Zarif porselenlerin yanında Abdülhamid’in bizzat yaptığı sedef kakmalı bir büfe, Süheyl Ünver’in hazırladığı bir camekân içinde minyatürler, sülüsler ve nefis Türk tezeynati. Bu güzel hareketten çıkan mana şudur: Millet bizi affetsin, mazinin ve müzenin kadrini şimalin Moskofu kadar olsun bilemedik. Köksüz bir ulusun yaşayacağını sanmış, aldanmış, iftiralar etmiştik.*” (Kabaklı, 1947, s. 11).

Sosyal bilimlerin çoğu alanında kalem oynatma yetisine sahip bir düşünür olan Topçu, tarih bilimine olduğundan fazla anlam yüklenilmesini eleştirerek farklı bir tartışma konusu başlattı. Duygu ve aklın harmanlanarak tarihin milli bir perspektifle doğru öğretilmesi ve öğrenilmesi zorunluluğuna işaret etti (Topçu, 2012, s. 113). Gelecek adına projeksiyon görevi yüklense dahi tarihin asıl vazifesinin yol göstericilik olmadığına değindi. Topçu, tarihin yalnızca her daim kendisine başvurulacak güvenilir bir arkadaş olduğunu dile getirdi:

“*Tarih bize üstat değil, samimiyetle danıştığımız bir dost olmalıdır. O zaman bilgilerin en kıymetlisi olabilir. Tarihi iyi bilen asrımızın çocuğu tezat halinde birçok şeylere aynı zamanda inanyor, iki düşmanı aynı zamanda sevebiliyor. Hâkimi güldüren bu müsamahakârlık, asrımızın âlimi kafasında taşıyor.*” (Topçu, 1939, s. 34).

Anadolucu düşün akımının önemli isimlerinin yaptığı kritiklere bakıldığında, tarihi belgelerin yansıttığı bilgileri yeniden yorumlayarak toplum eksenli bir tarih algısı benimsedikleri sezilmektedir. Belli parametreler ekseninde “olay-olgu” bağlantısı kurarak, 21.yüzyılda da üzerinde epey araştırma yapılan sosyal tarih türünden sıklıkla faydalandıkları görülmüştür. Cumhuriyet’in özellikle ilk çeyrek asrında adından söz ettiren tarihçilerin büyük bir bölümü Anadoluculuğa pozitif bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır.

Toplumsal Sorunlara Karşı Eğitim Odaklı Analitik Yaklaşım

Fertler gibi toplumları da biçimlendiren eğitim öğretim, düşüncenin ana temasını anlatan en önemli öğelerin başında geldi. Bu alanda, birikmiş problemlerin tabandan tavana çözümlenmeden kalkınmanın olanaksızlığına inanıldı. Türkiye’nin yaşadığı belli başlı eğitim meseleleri enine boyuna masaya yatırılarak tartışıldı. İlk olarak eğitim müfredatlarının, özgün ve sosyoekonomik gerçeklere endeksli bir şekilde tasarlanması gerektiği üzerinde epey kafa yoruldu.

Hassaten kırsal yörelerin geri kalmışlığının, toplumsal dokuya uygun bir eğitim modeliyle aşılacağı dillendirildi. Köylerde, şehir merkezlerinden farklı eğitim programlarının izlenmesi gerektiği vurgulandı. Milli Talim ve Terbiye Dairesinin kurucularından Mehmet Emin Erişirgil (1891-1965), çiftçi ailelerin çocuklarının ebeveynleri ile karşı karşıya gelmemesi adına köy ilkokullarına ait bir müfredat takip edilmesinin zorunluluğuna ilk işaret edenlerdendi. Böyle bir yöntemin pedagojik anlamda daha doğru sonuçlar doğuracağını söyledi. Erişirgil, köy ve ilçelerde tasarlanan düzeyde ilerleme sağlanıncaya kadar buralardaki öğrencilere yalnızca temel bilgilerin öğretilmesinin kâfi olduğunu savundu:

“Hâlbuki öyle köyler vardı ki, orada çocuğun senenin sekiz ayını tahsil devresi içinde geçirmesine imkân yoktur. Babası çoban veya çiftçi olana çocuk bizzarure ailesinin maişetine yardım edecektir. Köylerin iktisadi hayatı inkişaf edinceye kadar öyle elastiki bir maarif sistemi lazımdır ki, çocuk babasına yardım etmekle beraber kendisi için lazım gelen asgari malumattan mahrum kalmasin.” (Erişirgil, 1340, s. 56).

Topçu, Erişirgil’in fikirlerine ilaveten liselerdeki eğitim programlarının da ekonomik koşullar göz önünde bulundurularak tertip edilmesinden yanaydı. Ayrıca manevi değerlerle iktisat derslerinin birbiriyle harmanlanmasının lüzumuna değindi. Ciddi bir öngöründe bulunarak, insanlığı tehdit eden Siyonizm ile başa çıkmanın yolunun ahlak/helal temelli güçlü ekonomiden geçtiğini ifade etti. Ahlakçı ekonomik anlayışı benimsetmenin öncelikli yerinin liseler olduğu söylemini ortaya attı:

“Ekonomi dersi de liselerde okutulmalıdır. Yarının dünyası mutlaka ahlaka bağlı bir ekonomi sistemi üzerine kurulacaktır. Ve dünyamızda insanlık yolundaki her harekete düşman olan Yahudi hâkimiyetini yok edebilmek için bu düşmana kendi silahları ile karşı koymak yani ekonomi yönünden yürümek lazımdır. Yarın için ekmeğini alın teri ile kazanan, helal lokma ağzına koyan bir insanlığın temellerini kurmalıyız... Maarifte inkılabımız, lise sıralarında yarınki dünyanın hazırlığı endişeleri ile kıvranan bir neslin zafer sedalarında görülecektir.” (Topçu, 1943, s. 364).

Düşüncenin özünde, eğitim programlarının her ortam ve koşulda gereksinimler dikkate alınarak modifiye edilmesi önkoşulu yatmaktaydı. Mavi Anadoluculuğun yönlendirici isimlerinden Azra Erhat (1915-1982), yaşamın kendisi gibi eğitiminde dinamik bir döngüye sahip olduğunu savundu. *“Ben değişirim, siz değişirsiniz, toplumumuz değişir, hele dünya topluluğunda nice nice değişmeler olur. Evrenin bunca akışını bir yana bırakıp hep aynı şeyi geveleyip duracak değiliz ya bizler!”* (Erhat, 2003, s. 39) teşhisiyle durağanlıktan kaçınılmasını şiddetle tavsiye etti. Erhat, gerek duyulduğunda ders müfredatlarında ileri ülkeler ile entegrasyona gidilmesinde her hangi bir sakınca görmedi. Kısaca düşünce, bir tarafta ülke koşulları bir tarafta ise hızla gelişen dünyanın gerçekleri hesaba katılarak milli ve modern eğitim sistemini öncelikledi.

Türk eğitiminin öteden beri sürekli tartışıla gelen meselelerinden biri, ihtisaslaşma ve bunun başlatılma evresiydi. Eğitimin kronikleşmiş meselelerine eğilen Arık, ihtisaslaşmaya geçişmesinin tahmin edilenden daha çok olumsuzluklara yol açtığını vurguladı. *“Her genci kabiliyetine göre yetiştirmek için başka milletlerin başvurduğu çarelere sen ne zaman iltifat edeceksin”* (Arık, 1948, s. 4) çağrısıyla, yetkilileri acilen göreve davet etti. Gençlerin özellikle yükseköğretimde yeteneklerine uygun programlarda eğitim görmemesinin ülkeyi keşmekeşliğe sürüklediğini öne sürdü:

“Bütün ortaöğretimde, hatta ilk mektepte, müzik için en büyük hasreti, sevgiyi, kabiliyeti göstermiş olan şu kimsesiz genç, işte Orman Fakültesine sığınmıştır. Toprağın içinde ihtilal yapacağı kanaatiyle taşınmış şu genç, işte bir öğretmen mektebi peşindedir. Hele Hukuk Fakültesini dolduran ve yakında, Türkiye’nin hak anlayışında garip bir dampingi ihtar eden şu akına bakınız!” (Arık, 1948, s. 4).

Liyakat esaslı eğitim sistemine geçilmedikçe bireylerin kabiliyetlerinin köreldiğini hatırlatan Arık, “Böylece; Türk’te sanatın dehâsını aksettirecek olan insan, bir nahiyede silik bir müdür yahut bir kıtada iştahsız bir subaydır” (Arık, 1948, s. 4) cümlesiyle sosyolojik bir çıkarsamada bulundu. Eğitimle kişisel mutluluk arasındaki organik bağa dikkat çekti.

Anadolucular, eğitim ve öğretimin halka yayılması amacıyla öğretmenlerin yetiştirilme biçimine ayrıyeten eğildiler. Farklı farklı bileşenlerden oluşan eğitim öğretimde, öğretmen merkezli bir yaklaşım sergilediler. Teorikten çok pratiğe yönelmenin topyekûn modernleşenin kapılarını ardına kadar açacağına kanaat getirdiler. Yaşamını entelektüel bir nesil yetiştirmeye vakfetmiş Ülken, “sınıfla atelye ve bahçe arasında bağlantı kuran faal okulun kazandırdığı değerler eğitimi tamamlamak” (Ülken, 2022, s. 297) mesajıyla eğitim kurumlarına kompleks bir anlam yükledi. Toplum adına okullardan beklenen işlevin sağlanabilmesi için öğretmenlere büyük sorumluluklar düştüğünü hatırlattı. Türkiye’de birden fazla kurumda öğretmenlik eğitiminin verilmesini eleştirdi. Bu sahada tek elden organizasyonun büyük yararlar sağlayacağını söyledi:

“Üniversitenin lise ve ortaokul ihtiyaçlarına yetecek kadar öğretmen yetiştirmediği düşüncesiyle maarif vekâleti Ankara da Gazi Terbiye Enstitüsünü açtı. Bu kurum çok sayıda hoca ihtiyacını karşılamak için ilk öğretmen okulu mezunlarından sınavlara girenleri alıyor ve onları bir öğretimle ortaokullara öğretmen yapıyordu... Fakat daha başlangıçta bu kurum üniversiteyle veya onun öğretmen yetiştirme göreviyle yarışmak isteyen bir rol almaya başladı. Daha doğrusu maarif vekâletinin içinde öyle bir yarışma zihniyetine uyandıracak eğilimler belirdi.” (Ülken, 1969, s. 18, 19).

Düşüncenin, öğretmenlik mesleğine dair yürütülen eğitim programları hakkındaki serzenişleri sadece Ülken’in kaygılarından ibaret değildi. Öğretmenlerin çağı doğru analiz ederek eğitim vermesi gerektiği üzerine yoğunlaşan Anadoluculuk, Türkiye’nin dönüşümünde önemli payı olan Köy Enstitülerine pek de sıcak bakmadı. Eğitim meselelerini çözümlenmiş 21.yüzyıldaki birçok ülke tarafından dahi model alınan (Arayıcı, 1999, s. 328) Köy Enstitülerine karşı, mesafeli tutumun temelinde ideolojik sebepler yatmaktaydı. Düşüncenin yayın organları Köy Enstitülerinde Türk kültürü ve İslam inancına aykırı eserler okutulduğu tezini benimsediler. Ders müfredatlarının gençliği milli değerlerden uzaklaştırdığı iddiasına destek çıktılar. Hatta Millet Mecmuası, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’i (1897-1961) Enstitülerde Cumhuriyet yönetimi aleyhine bir ortamın oluşmasından sorumlu tuttu:

“Başından nihayetine kadar (Dünya Klasiklerinden Tercüme) i okudunuz mu? Bunlar arasında Türk milliyetine, Türk topraklarına, Türk hâkimiyetine, Türk dinine, Türk Allah’ına kastedenler Türkiye okullarına demirbaş olarak gönderilmiş, genç neslin dalalete düşürülmesi yolunda üstelik millet parası ödenerek rejime kastedilmiştir”. (Millet, 1948, s. 13).

Anadolucular, mevzu Köy Enstitüleri olunca tespitlerini dillendirmenin yanı sıra basından muhalefet aracı olarak da faydalandı. Bu yolla Hasan Ali Yücel’in Bakanlık koltuğundan ayrılmasına dair kamuoyu oluşturulup yerine gelen Reşat Şemsettin Sirer’e (1903-1953) methiyeler düzüldü. Yeni Bakanın Moskova’daki yüksekokullara benzetilen, Hasanoğlu Köy Enstitüsünü kapatması eğitimde bir devrim olarak addedildi. Enstitülere karşı tavır takınılması komünizm ile mücadele gibi algılandığı için doğrudan ders müfredatları hedef alındı. Müzik derslerinde çaldırılan enstrümanlardan yıl içinde sergilenen tiyatro oyunlarına kadar, yapılanların Türk köy yaşamıyla hiçbir ilgisi olmadığı yazılıp çizildi (Bizim Türkiye, 1948, s. 5). Fakat eğitimin uzun vadede sonuç alınacak bir alan olduğu ve politikaya alet edilmemesi önkoşulu çoğu zaman görmezden gelindi. Köy Enstitülerinin kuruluş felsefesine inanan İsmet İnönü (1884-1973) dahi dönemin koşullarında, Anadolucuların faaliyetlerine set çekemedi (Erten, 2010, s. 271). Böylece Köy Öğretmen Okullarının açılma süreci henüz Demokrat Parti iktidar olmadan önce başladı.

Cumhuriyet'in eğitim politikalarına yönelik öneri ve eleştiriler sunulduğu gibi doğrudan arka çıkılan uygulamalarda oldu. Yeni devletin inşa sürecinde faydalanılan yabancı uyruklu eğitim uzmanları, özellikle John Dewey (1859-1952) Anadoluocuların bir hayli ilgisini çekti. Türkiye'ye 1924 yazında bir ziyarette bulunan Dewey, eğitim sistemindeki aksaklıklar üzerine iki ayrı rapor hazırladı (Bal, 1991, s. 38-44). “Şehirlerde ve müterakki köylerde mümkün olduğu kadar süratle ikmal mektepleri açılmalıdır” (Dewey, 1939, s. 22) önerisi, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1901-1974) tarafından ısrarla desteklendi. Fındıkoğlu, Amerikalı pedagoğun teklifleri doğrultusunda sosyal yaşamla harmanlanmış programların hayata geçirilmesinin bireylerin becerilerini keşfetmesine yardımcı olacağını söyledi:

“Onun istediği şey, mektebi cemiyetin aynası yapmak, mektebi ferdi heveslerin fevkinde içtimai mefkûreye, insani gayeye eriştirmektir. Cemiyette bugün tesanüt, teavün, iş bölümü... var. Mektepte de aynı şeyler yaşamaalıdır.” (Fındıkoğlu, 1340, s. 326)”.

Dinamik ve üretken bir düşünsel kimyaya sahip olan Anadoluçuluğun temsilcileri, yükseköğretimde olup bitenlerle ilgili de fikir bildirdiler. “Batı ailesi” içinde bulunmak için gerçekleştirilen hamlelerin büyük bölümünü tasvip etmeyen eğitimci kökenli bürokrat Mahmut Şevket Esendal (1883-1952), Türk üniversitesinin her şeyden evvel milli olmasının zorunluluğuna değindi. Esendal, üniversiteyi milletin hafızası olarak görmüş ve yeni bir uygarlığın yükseköğretim aracılığıyla Anadolu'dan ilham alınarak kurulacağına inanmıştı. Öğretim üyelerini şuuruzca taklitçilikten uzak durmaları konusunda uyararak, onlardan milli kotlarına uygun davranmalarını istedi:

“Geçen gece Halkevi'nde birtakım genç profesörleri ve doçentleri toplayıp bu ideali [toprak medeniyeti] münakaşalaştık. Benim düşündüğüme göre, biz taklit edince her seferinde kötü bir şey yaptık. Kendimizden bir şey yapınca iyi yaptık. [...] Çıkaradığımız adamlara, görüşlerimize, yaptığımız işlere bakıp kendimize inanmalı ve birkaç asırdır düştüğümüz Avrupa hayranlığından kendimizi kurtarmalı ve bu topraklarda kuracağımız yeni bir medeniyetin yükünü taşıyabileceğimize inanmalıyız”. (Esendal, 2003, s. 422).

Eğitimde Tuba Ağacı nazariyesinin savunucularından Topçu'da yükseköğretime dair Esendal'a paralel fikirler benimsedi. “Bu üniversite ilim, felsefe, sanat ve din hayatını XX. asrın seviyesine yükseltecek ve milli kültürün her hareketine, musikisine, mimarisine, pedagojisine ve fabrikasına istikamet gösterecektir” (Topçu, 2012, 62) parolasıyla yükseköğretimin, yaşamın birçok alanını reforme edeceğine inandı. Üst düzey eğitim almış “elitistler” yetiştirmeyi tasarlayan Topçu, milli kültüre tekrar prestij kazandırmayı büyük ölçüde Türk yükseköğretiminin sorumluluğuna bıraktı.

Nihai aşamada düşünce milli, planlı, realist ve çağa uygun eğitim öğretimi ilerlemenin mühim bir aracı olarak gördü. Köy okullarından ülkedeki öğretmen yetiştirme metodolojisine, yurtdışından yabancı uyruklu bilginlerin getirilmesinden yükseköğretimdeki işleyişe kadar, geniş yelpazedeki problemler tek tek irdelendi. Düşünürler, her dönemde tartışılacak ve bugünlere ışık tutacak öneriler ileri sürdü. Bu durum Anadoluçuluğun, üretken bir fikir platformunda gelişmesine katkıda bulundu.

Yerli Ekonomik Kaynaklardan Maksimum Faydalanma Tasarıları

Millî Mücadele'nin (1918-1923) zaferle sonuçlanmasının akabinde yeni Türk devleti, çoğu alanda olduğu gibi ekonomik olarak da enkaz düzeyinde bir mirasla yüzleşmek mecburiyetinde kaldı (Tezel, 2002, s. 97). Üstüne üstlük, küresel mali buhran (1929) ve II. Dünya Savaşı (1939-1945) zaten çetin koşullarla boğuşan Türk ekonomisini içinden çıkılması hayli güç bir evreye sürükledi (Pamuk ve Toprak, 1988, s. 103). Böyle bir karamsar tablo karşısında Anadoluçuluğun müdahimleri, düşüncenin kotlarına uygun söylemler geliştirdiler. Kapitalizm ve sosyalizme karşılık, devlet güdümlü “milli iktisat” politikalarının arkasına sığındılar. Yarı

devletçi yarı liberal adımlar atılmasının (Bakırezer, 2005, s. 139) finansal dönüşümü hızlandıracağına dair yazılar kaleme aldılar. Bu bağlamda, devletin ekonomide kontrolü altında bulundurması gereken öncelikli alanın tarım olduğu vurgulandı. Hatta mesele hararetli tartışmalar eşliğinde siyasetçiler tarafından ara ara Meclis gündemine taşındı (C.H.P. , 1944, s. 8).

Gıda teknolojileri, milli yakıta geçilmesinin önemi ile arpa ve şeker üretiminin artırılması hakkında kapsamlı projeler yürüten Çay Kurumu yönetim kurulu üyesi Sait Tahsin Tekeli (1901-1988), çiftçiye düşük faizli/faizsiz kredi temininin devlet politikası haline getirilmesini salık verdi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'yu kasıp kavuran şiddetli kuraklığın sonuçlarını engellemek ve bu nedenle temel gıda maddelerinin fiyatlarında görülen fahiş artışı durdurmak amacıyla derhal ileri sulama tekniklerine geçilmesini istedi. Eski usul aletlerin kullanımının çiftçiye zaman kaybettirdiğini hatırlattı:

“Köylümüzün istihsal kudretini artırmada kendisine lüzumlu imkânları sağlamak lazım gelir. Köylümüzün istihsal kudretini artırmada alınan tedbirlerin derhal hâsıla vereceği de kabul edilemez. Esasen Türkiye’de ziraatın daha çok tabiata bağlı kalışı ve iptidai aletlerle yapılışı, verilen emeklerden zamanında ve yerinde hâsıla alınmasına mani oluyor. Buna mukabil zirai istihsalı kısa zamanda ve köylü takatının üstünde artırmak icap ediyor”. (Tekeli, 1943, s. 267).

Tarımda verimliliğin yükseltilmesi kadar hassas olan meselelerden biri de sebze yahut meyvelerin iç piyasaya sürümü sırasında yaşanan aksaklıkların telafisiydi. Anadoluocular, *“Türkiye’nin bir meyve ve tetkik ve tecrübe istasyonuna ihtiyacı vardır”* (Mustafa Sıtkı, 1933, s. 19) önerisine sıkı sıkıya tutundu. Üreticilerin (müstahsiller) mallarını şehirlerdeki komisyoncular eliyle değil, şahsen tesis ettikleri organizasyonlar üzerinden satmalarının onlar için ziyadesiyle kazançlı olacağı savunuldu. Sebze üreticileri adına İstanbul’un koordinasyon merkezine dönüştürülmesinin ihracata yönelik olumlu çıktılar elde edilmesine de katkıda bulunacağı iddia edildi:

“Bizim, satışı organize etmekten kastımız müstahsillerin birleşmeleri ve teşkilatlanmalarıdır. Çünkü ancak bu surettedir ki, sebzeçilik pazara hâkim olabilecek ve kendisini zaman zaman doğan buhranlardan kurtarabilecektir. Bundan başka sebze yetiştiricilerinin teşkilatı aynı zamanda, İstanbul sebzeçiliğinin işletme sistemleri üzerinde de müessir olabilecektir. Bunun gibi de konserve imalatı ve ihracatı da yine bu teşkilat ile şevklendirilebilecektir”. (Mehmet Şecaat, 1933, s. 22).

Tarım ve ticaretin efektif açıdan birbirini bütünlediği gerçeğine bağlı kalınarak, ihraç edilen zirai ürünlerde belirli bir standartın yakalanamaması Anadoluocuları hayli endişelendirdi. Ekonominin oldukça kırılgan bir zeminde ilerlediği 1942-1946 yılları arasında, Ziraat Vekilliği yapan Şevket Raşit Hatipoğlu (1898-1973) konuya özel olarak eğildi. O, tarım ürünlerindeki ambalajlama kalitesinin uluslararası kıstaslara uygun hale getirilmesinin bir vatanseverlik göstergesi olduğunu dillendirdi. Dış pazardaki nominal kayıplara ancak bu yolla set çekileceğine inanarak tavizsiz bir yaklaşım ortaya koydu:

“Memleketimiz şimdiye kadar dünyaya hem yığın mahsul verir, hem de bu yığınları en kötü en sefil bir şekilde müşterinin önüne çıkarırdı. Artık bu böyle devam edemez. Bizde mahsullarımızı temizlenmiş, ayıklanmış, standartlaştırılmış ve güzel bir şekilde sarılmış olarak dünyanın önüne çıkarmak mecburiyetindeyiz. Memleketimiz mahsullarının dünyada şöhret kazanmaları ve rağbet bulmaları için onların garantili ve hilesiz olarak verilmesi şarttır. Hâlbuki bu bizde tamamıyla yerleşmemiştir. Bundan birkaç sene evvel bir tüccarın Çek pazarını külliyetli miktarda hileli tütün teslim ettiğinden bize düşman bir hale getirdiğini biliyoruz”. (Hatipoğlu, 1933, s. 10).

Anadoluculuk ülke ekonomisinin dar kalıplara sıkıştırılmasına şiddetle karşı çıktı. Sınırlı alanlarda gayret göstererek değil, bunun yerine birbiriyle ilintili farklı sahalarda koordineli davranılarak ekonomide düzlüğe çıkılacağı belirtildi. Türkiye'nin doğal varlıklarının ziraat ya da hayvancılık kadar, madencilik ve sanayinin gelişmesine de olanak tanıdığı ileri sürüldü. Buna göre, tabii zenginliklerden rantabl faydalanılmalı ve bu konuda var olan engellere tamamen son verilmeliydi. Gelişmiş ülkelerin yakaladığı başarı çerçevesinde ziraatı ihmal etmeden ağır sanayi hamlesi tamama erdirilmeliydi. Düşünce, Avrupa'daki Endüstri Devriminin Türkiye'de gerçekleşmesini büyük fabrikaların tesisine bağladı:

“Şüphesiz bugünkü Türkiye’de iktisadi faaliyetin merkez-i sıklığı ziraat ve çobanlıktadır. Bazı yerlerde küçük ev sanayii mevzii bir terakkiye nail olmuşsa da fabrika sanayii başlangıç halindedir. Fakat bu vaziyet Türkiye’nin madenciliği ihmal etmesi için bir sebep teşkil etmez. Fransa hakikatte bir ziraat memleketi olduğu halde madencilik sahasındaki mesaisi şayan-ı hayret derecededir. Amerika ve Rusya’da da aynı vaziyeti görürüz. Bunlar ayrı ayrı birer şube olup biri tedennisini değil, belki terakkisini icap ettirmektedir. Bu sebeple Türkiye hem bir ziraat memleketi hem de maden ve sanayi memleketi olmak ihtiyacındadır. Memleketimizin şerait-i tabiiyesi her türlü faaliyet-i iktisadiyenin inkişafına müsaittir.” (Hamid Sadi, 1340: 246).

Atatürk'ün *“milli egemenlik ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir”* (İnan, 1972: 550) hedefine ulaşmak için yoğun mesai harcanması sonucu Anadolu bozkırları hızla sanayileşmeye başlamıştı. *“Tarım ve endüstri hareketlerimiz birbirini kollayan tedbirlerle yapılmaktadır”* (CHP, 1935: 28) diye açıklanan süreçte görmezden gelinmez sorunlar belirdi. Bunlar arasında özellikle imalat sanayinin çelimsizliği, ham maddelerin yerli sermayeyle işlenmemesi ve büyük çaplı sanayi kuruluşlarının bölgelere göre orantısız dağılımı Anadolu aydınların dikkatinden kaçmadı. Milli sanayinin güçlendirilmesi için atılan adımlara karşın, insan ve malzeme kaynaklarına duyulan gereksinim günden güne arttı (Ankara Sanayi Odası, 2013, 55). Ekonomik omurga sağlamlaştırılırken bazen para ve emek kayıplarına maruz kalındı. Böylesi noksanlıkların önüne geçilmesi amacıyla genç yaşlarda sorumluluk alarak siyasete atılmış Samet Ağaoğlu (1909-1982), önemli tespitlerde bulundu (Baban, 1970, s. 312). Büyük sanayi kuruluşlarının sırf metropollerde inşasının yol açtığı yanlışları teker teker sıraladı. Doğal kaynakların çıkarıldığı yerle bu paralelde kurulan tesisler arasındaki mesafenin kısaltılmasının mali giderleri düşüreceğini bildirdi. İzlenecek bu planla *“Endüstrileşmek, en büyük millî davalarımız arasında yer almaktadır”* (Tutanak Dergisi, 1937: 3) parolası gerçekleştirilecekti. Birbirinden farklı noktalarda ayrı sanayi dallarının oluşturulması neticesinde, ülkede bütünsel bir kalkınma eğilimi yakalanacaktı:

“Uzak yerlerden ham maddeyi getirerek bir yerde işleyecek büyük bir işletme merkezi yerine, ham maddenin bulunduğu yerde ve o ham maddeyi işlemeğe yeten büyüklükte bir sanayi kurmak, ham maddenin mahiyetine ve mamulün istihlak tarzına göre daha randımanlı olabilir. Mesela şeker ve dokuma sanayinde bütün dünyada son zamanlarda görülen küçülme temayülü, bundan ileri gelmektedir.” (Ağaoğlu, 1944, s. 310).

Düşünce, ekonomide verimliliğin yükseltilmesinin yolunun kentlerden ziyade köylerden geçtiğini benimsedi. “Köy-kent” projesinin temelleri Osmanlıların son döneminde atılmış olsa dahi projenin ilk seslendiricileri Anadoluocular olarak bilindi. Nusret Kemal Köymen (1903-1964), tarihte Anadolu köylüsüne en fazla değer verilen sürecin Atatürk dönemi olduğuna inanmış bir ideologdu. İddiasını çeşitli argümanlara dayandırıp Türk Devriminin şehirlerden önce kırsal yöreleri sanayileştirmeyi amaçladığını ispata çalıştı:

“Köy meselesinin memleketin milli müdafaa, devlet bütçesi, milli iktisat, sanayileşme, milli kültür, milli sıhhat ve nüfus meseleleri gibi bütün işlerinin hal ve inkişafının dayandığı ana mesele olduğunu artık her nurlu kafa anlamış bulunuyor.” (Köymen, 1934, s. 319).

Cumhuriyet hükümetleri, 1930 ve 1940'lı yıllarda tüm dünyayı kasıp kavuran ekonomik kriz karşısında sert tedbirlere başvurdular. Bir taraftan halkı yerli malı kullanmaya teşvik ederken, diğer yandan “makul vatandaş” profili doğrultusunda onları israftan uzak tutmaya uğraştılar. Öyle ki, yerli ahlak ve milli iktisat mefkûresine bağlı kalınarak Atatürk'ün direktifleriyle 14 Aralık 1929 günü “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” (BCA, 490.1.0.0.1.3.16) kuruldu. Anadoluçuluğun ekonomi algısı ile kesişen noktaları olan cemiyete, düşüncenin yayın organları arka çıktı. Cemiyetin, II. Dünya Savaşı Türk sınırlarına dayandığı aşamada sergilediği faaliyetler aydınlar arasında övgüyle anıldı. Millet dergisinde, cemiyetin vatandaşların yerli mallarından yararlanma duygusunu tekrar harekete geçirdiği anlatıldı. Ancak bu tür etkinliklerden uzun vadeli sonuçlar alınması için aynı heyecan ve kararlılıktan hiçbir zaman sapılmaması gerektiği anımsatıldı:

“Tasarruf ve İktisat Cemiyetinin, memleketimizde iktisat ve tasarruf ruhunu yerleştirmek üzere tertip ettiği haftanın on üçüncüsü, bu sene bu haftanın mahiyetine daha uygun bir şekilde yaşatılmıştır. Halkı tutumlu ve idareli yaşamaya alıştırmaya maksadiyle yapılan bu hafta kısa zamanda memlekette (yerli malı) kullanma ve (yerli malına değer verme) yoluna girmiştir. ... Tasarruf haftası; tutumlu yaşama zarureti hatırlatmak ve bu husustaki yolları öğretmekle gerçekten faydalı bir teşebbüştür. Ancak bunun millet ruhuna sinecek bir canlılıkta yapılmasını özlediğimizi söylemek burada doğru olur.” (Millet Mecmuası, 1943, s. 283).

Anadoluculuk dünya tarihinin ekonomi açısından en sıkıntılı zaman dilimlerinden birinde Türkiye'de tarım, hayvancılık, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi ana temasını işledi. Ekonomide kendi kendine yeterliliğin sağlanması, üretim ve ihracatın üst düzeye çekilmesini teşvik eden paylaşımlar yaptı.

Sonuç

Özcü bir perspektife sahip olan Anadoluçuluk, ırk merkezli milliyetçilik anlayışına reddiye özelliği taşıdı. Anadolu kökenli olmak, Türk soyundan türemiş olmanın yerine geçirildi. Türkçe konuşmak sosyal topografyanın belirlenmesinde merkeze konumlandırıldı. Düşünce coğrafya, tarih ve kültürü birbiriyle mezcederek ortak vatana sadakate yüksek değer biçti. Bu açılardan yerlilik söylemlerinin arttığı 21. yüzyıl Türkiye'sine yön verecek nitelikler kapsadı. Türkiye'nin tarihi haritası ve sosyolojik kimyası tekrar tanımlandı. Yeni tanımlamada, toplumsal kotlar Malazgirt Savaşı kritik eşik sayılarak revize edildi. Tarih alanında bilimsel dayanaklardan yoksun olduğu gerekçesiyle Türk tarih tezi tasvip edilmedi. Bunun yerine, etnografik verilerin ölçüt alındığı tarihçilik çalışmalarına yönelmenin isabetli bir adım olduğunun altı çizildi.

Anadolucu aydınlar, eğitim öğretimde toplum kimyası ile modern dünyanın olmazlarının harmanlandığı bir sistem meydana getirmeyi tasarladılar. Köy okullarındaki ders müfredatlarının çiftçi ailelerin yaşam tarzı baz alınarak düzenlenmesinden yana tavır koydular. Eğitimde ihtisaslaşmaya geç yaşlarda başlanılmasının sadece kişisel yetenekleri değil toplumsal becerileri de körelttiğine değindiler. Okullardaki işleyiş noktasında ise, öğretmen merkezli bir anlayışa bağlı kalındı. Köy Enstitülerine, öğretmen yetiştirmede izlenen metotlardan çok derslerdeki öğretilerinden dolayı karşı çıkıldı. Üniversiteler, Anadolu-Türk kültürünün geliştirilmesinde merkezi karargâh sayıldı.

Ekonomide, etik temelli bir akademik eğitim verilmesinin gerektiği Anadoluçuluğun her zamanki öncelikleri arasında bulundu. Tarımda halâ çok ciddi bir mesele olan, iç ve dış piyasalardaki ürünlerin pazarlanmasında yaşanan noksanlıklar kritize edildi. Bu konuda Türk ürünlerinin marka değerinin korunması adına ilkeli ve dürüst davranılmasının büyük önem taşıdığı dile getirildi. Sebze ve meyvelerin satışında köylülerin liberal korporatizme uygun teşebbüslerde bulunmasının enflasyonu aşağı çekeği vurgulandı. Köy merkezli kalkınma stratejisi gereği Atatürk, köy kent projesini hayata geçiren ilk lider olarak benimsendi.

Türkiye’de yıllardır gündemi meşgul eden muhtemel İstanbul depremine karşı uzmanlar, sanayiye yönelik de bazı uyarılar yapmaktadırlar. Bilim insanları, sanayi bölgelerinin yalnızca büyük şehirlere hapsedilmesinin deprem felaketi sonunda milli ekonomiyi çökerteceğini iddia etmektedirler. Oysa bu söylemi, yıllar önce ilk defa Anadolu aydınları kullandı. Atatürk’ün “endüstrileşme” hedefine en yakın düşünce akımlarının başında gelen Anadoluçuluk, Birinci Sanayi Planına dolaylı yoldan arka çıktı. Avrupa’daki tarihi Sanayinin Devriminin aksine Anadoluçuluk, Türkiye’de böyle bir devrimin şehirler yerine kırsalda başlamasını daha uygun gördü.

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederim.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030.11.1.0.239.26.10, (27.08.1953).

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 030.11.1.0.266.26.18, (10.10.1957).

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 180.9.0.0.36.191.2, (18.11.1926).

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.1.0.0.123.784.2, (20.01.1953).

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 490.1.0.0.1.3.16, (2.01.1930).

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi, (07.08.1335/07.10.1919),

İstiklal Harbi Klasörü: 2708, Dosya No: 1, Fihrist No: 4 (1).

Telif ve Tetkik Eserler

Ağaoğlu, S. (1944). Sanayi politikası. *Millet Mecmuası*, (22), 309, 310.

Akçura, Y. (2013). *Üç tarz-ı siyaset*. Ötüken Neşriyat.

Akgün, A. (1994). Osmanlı arşiv belgelerine göre: Edebiyatçılarımızın resmî hâl tercümeleleri:

XVII Ali Kami Akyüz. *Yedi İklim*, 46(6), 62-64.

Akyüz, A. K. (1937). Milliyet meselesi. *Çığır Mecmuası*, 5(53), 17-20.

Ankara Sanayi Odası (2013). *Bozkırdan sanayinin başkentine Ankara sanayi tarihi*.

Arayıcı, A. (1999). *Kemalist dönem Türkiye’sinde eğitim politikaları ve Köy Enstitüleri*.

Ceylan Yayınları.

Arık, R. O. (1943). Bizim milletçiliğimiz. *Millet Mecmuası*, 2(13), 28-32.

Arık, R. O. (1943). Maarifimizin Binbir Derdi. *Bizim Türkiye*, 23, 4.

- Atabay, M. (2009). "Anadoluculuk". T. Bora (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-4*, içinde (s. 515-532). İletişim Yayınları.
- Baban, C. (1970). *Politika galerisi büstler ve portreler*. Remzi Kitabevi.
- Bakırezer, G. (2005). "Türkiye’de sosyal liberalizm". M. Yılmaz (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-7*, içinde (s. 139-163). İletişim Yayınları.
- Bal, H. (1991). *John Dewey’in eğitim felsefesi ve 1924 raporunun Türk eğitimine etkileri*. Kor Yayınları.
- Balım, A.İ. (1947). Anadolu ve aydınlarımız. *Hareket Dergisi*, 3(13), 13.
- Bayrı, M.H. (1341). Milliyetperverliğin manası. *Anadolu Mecmuası*, 1(9, 10, 11), 313-316.
- Beyatlı, Y.K. (2022). *Mektuplar makaleler*. Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bişirici, D.A. (2022). *Hilmi Ziya Ülken’de jeo-felsefe kavramı olarak Anadoluculuk: Türk düşünce tarihindeki yeri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çorum.
- Bülbül, Ö. (2016). Remzi Oğuz Arık ve Anadolu milliyetçilik. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 73-94.
- Canbaz, C.Y. (2018). *Ali Kami Akyüz ve Gündüz dergisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cebesoy, A.F. (2019). *Milli Mücadele hatıraları*. Temel Yayınları.
- C.H.P. (1935). *Dördüncü büyük kurultayı görüşmeleri tutulgası*. Ulus Basımevi, Ankara.
- C.H.P. Genel Sekreterliği (1944). *Milli şef Cümhurreisi İsmet İnönü’nün Türkiye Büyük Millet Meclisinin 7 inci intihap devresinin 2 inci toplanma yılını açış nutku*.
- Çınar, M. (2013). *Anadoluculuk ve tek parti CHP’de sağ kanat*. İletişim Yayınları.
- Dewey, J. (1939). *Türkiye maarifi hakkında rapor*. Devlet Basımevi.
- Erhat, A. (2003). *Sevgi yönetimi*. Can Yayınevi.
- Erişirgil, M.E. (1340). Anadolu’da maarif nasıl taammüm edebilir? *Anadolu Mecmuası*, 1(2), 55-57.
- Erten, M. (2010). *Topraktan parlamentoya*. Boyut Yayınları.
- Esendal, M.Ş. (2003). *Oğullarıma mektuplar*. Bilgi Yayınevi.
- Fındıkoğlu, Z.F. (1340). John Dewey terbiye ve felsefesi. *Anadolu Mecmuası*, 1(7), 326-328.
- Günaltay, M.Ş. (1331). Türkler ve İslâmiyet. *İslâm Mecmuası*, 4(42), 868-877.
- Hamid Sami (1337). Küçük Asya. *Dergâh Mecmuası*, 1(2), 28.
- Hamid Sami (1340). Anadolu madenleri. *Anadolu Mecmuası*, 1(6), 245-248.

- Hatipoğlu, Ş.R. (1933). Türkiye’de ziraat ve ticaret. *Dönüm Dergisi*, 2(13), 5-10.
- Haydar Necib (1340). Dumlupınar merasimi. *Anadolu Mecmuası*, 1(6), 268-270.
- Haydar Necib (1340). Türk ocağı. *Anadolu Mecmuası*, 1(7), 261-263.
- İnan, A. (1972). *Devletçilik ilkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin birinci sanayi planı, 1933*. TTK Basımevi.
- İslamoğlu, A.M. (1943). Tarihten çizgiler. *Hareket Dergisi*, 2, Sayı: 11, s. 329-331.
- Kabaklı, A. (1947). Ayın hercümerci. *Hareket Dergisi*, 3(14), 11, 12.
- Kalafat, Y. (1992). *Şark meselesi ışığında Şeyh Sait olayı, karakteri, dönemindeki iç ve dış olaylar*.
Boğaziçi Yayınları.
- Kaplan, M. (1939). Oğuzlar. *Hareket Dergisi*, 1(1), 19-21.
- Kaplan, M. (1947). Yeni Türk milliyetçiliği. *Hareket Dergisi*, 3(20),1, 2.
- Kara, İ. (2013). “Nesillerin ruhu üzerinden “yeni” milliyetçilik tasavvuruna dair birkaç not”.
İ. Enginün ve Y. Çelik (Ed.). *Mehmet Kaplan*, içinde (s. 433-444). T.C. Kültür Bakanlığı.
- Kazım (1933). Memleket parçaları: Trabzon. *Dönüm Dergisi*, 2(13), 35-37.
- Kılıç, M. (2011). *Liberalleşme sürecinde Türk milliyetçiliği ve Türk milliyetçiler derneği (1945-1953)*.
Yayımlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Korkmaz, T. (2016). *Tipolojik ve kuramsal bağlamda milliyetçilik ve Anadoluçuluk*. A Kitap.
- Köymen, N.K. (1934). Köylü hanı. *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, (16), 319, 320.
- Mehmet Şecaat (1933). İstanbul sebzeçiliği ve satış meselesi. *Dönüm Dergisi*, 2(14), 20-22.
- Mustafa Sıtkı (1933). Meyvelerimizde çeşit meselesi. *Dönüm Dergisi*, 2(14), 15-19.
- Okurer, C. (1944). İdeal milliyetçilik. *Çığır Mecmuası*, 14(138), 329-333.
- Özdoğan, M. (2015). Türkiye’de Ulus İnşası ve Dil Devrimi, *Akademik Hassasiyetler*, 2(3), 227-263.
- Pakiş, A. (2013). *Kimlik ve siyaset bağlamında Anadoluçuluk hareketi*. Yayımlanmamış doktora tezi,
Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pamuk, Ş. & Toprak, Z. (1988). *Türkiye’de tarımsal yapılar (1923-2000)*. Yurt Yayınları.
- Ronald, D. (1984). *Liberalism and its critics*. M. J. Sandel (Ed.). p. 60-79. New York University.
- Sevin, V. & Özfırat A. (2001). Hakkari stelleri: Doğu Anadolu’da savaşçı çobanlar ilk not. *Bellekten*,
65(243), 501-518.
- Şeker, M. (1997). *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*. Diyanet İşleri Başkanlığı

Yayımları.

- Tekeli, S.T. (1943). Zirai istihsal işlerimiz. *Millet Mecmuası*, (9), 266, 267.
- Tezel, Y.S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Topçu, N. (1939). Rönesans hareketleri. *Hareket Dergisi*, 1(1), 1-6.
- Topçu, N. (1939). Asrımızın hareket adamları. *Hareket Dergisi*, 1(2), 33-39.
- Topçu, N. (1939). Bizde milliyet hareketleri. *Hareket Dergisi*, 1(3), 74-79.
- Topçu, N. (1943). Lise dersleri. *Hareket Dergisi*, 2(11), 361-364.
- Topçu, N. (2012). *İradenin davası/devlet ve demokrasi*. Dergâh Yayınları.
- Turan, R. (2008). “Türklerin Anadolu’ya akınları ve Malazgirt Zaferi’nden önce Anadolu’da Türk varlığı”. Z. Türkmen (Ed.). *Eski Ön Asya uygarlıklarından günümüze Anadolu’da Türk varlığı*, içinde (s. 57-82). Genelkurmay Basımevi.
- Turhan, M. (1942). Niçin milliyetçiyiz. *Millet Mecmuası*, 1(9), 257-261.
- Turhan, M. (1952). Yine dil hakkında. *Bilgi Dergisi*, 5(62), 2-4.
- Ülken, H.Z. (1340). Anadolu örfü ve destanlar-I. *Anadolu Mecmuası*, 1(1), 25-32.
- Ülken, H.Z. (1969). Eğitim krizinin kökleri ve üniversiteler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-22.
- Ülken, H. Z. (1976). *Millet ve tarih şuuru*. Pulhan Basımevi.
- Ülken, H. Z. (2006). *Anadolu kültürü ve Türk kimliği üzerine*. Ülken Yayınları.
- Ülken, H.Z. (2016). “Tarih şuuru ve vatan”. E. Yalçın (Ed.). *Millet ve tarih şuuru*, 4, içinde (s. 197-212).
- Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H.Z. (2019). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H.Z. (2022). *Eğitim felsefesi*. Doğu Batı Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1340). Milli tarihimizin ismi. *Anadolu Mecmuası*, 1(1), 1-6.
- Sürelî Yayınlar**
- Bizim Türkiye* (1948). Millî Eğitim Bakanı Sayın Bangioğluna açık mektup, (21), 5.
- Dönüm Dergisi* (1933). İkinci yıla girerken, (12), 3.
- Millet Mecmuası* (1943). Yerli malı ve tasarruf haftası, 1(9), 283.
- Millet Mecmuası* (1948). Türkiye 8 İnci Büyük Millet Meclisine, 5(122), 13.
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1973). Bir yorgun savaşçı: Cahid Okurer. *Tercüman*, (4214), 3.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1937). 20(3).
- Yinanç, M. H. (16.4.1341). Manasız bir isim Kürdistan. *Yeni Türk Gazetesi*, (16), 3.

Eclectic analysis of Anatolianism and socioeconomic solution suggestions (1923-1945)

Extended Abstract

The last century of the Ottoman Empire was very active in terms of the world of thought as in many other aspects. Various ideas such as Westernism, Ottomanism, Islamism, Decentralization and Turkism were put forward and discussed at length in order to rescue the state from the quagmire it had fallen into. However, none of the aforementioned thought patterns were sufficient to put a stop to the bad course. In the democratic and productive intellectual atmosphere of the Constitutional Monarchy II, a new school of thought, Anatolianism (Turkism, Homelandism), was born with the aim of preventing political, economic and social disintegration. The principles of Anatolianism were soon heard by large masses of people through press activities, efforts of intellectuals, educational institutions and politicians. Its encompassing structure, reasonable proposals and humanist identity played an important role in the idea's gathering supporters. The idea served as a platform where different figures from the conservative, nationalist and secular wings met. Anatolian intellectuals produced voluminous works on the understanding of the homeland, the new nationality, cultural identity, historical consciousness, the role of education in development and what needed to be done to strengthen the national economy. In fact, intellectuals such as Nurettin Topçu, Remzi Oğuz Arık, Mehmet Emin Erişirgil, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Samet Ağaoğlu, Hilmi Ziya Ülken and Nusret Kemal Köymen, in addition to being the brain trust of thought, also acted as locomotives.

The idea that “sanctified” Anatolia and Thrace considered them the center of Turkish culture and civilization. It was stated that Anatolia had given a distinct national identity to all the societies living on it throughout history, as well as to the people who inhabited it after Malazgirt. It was claimed that the sense of unity reinforced by the common homeland would make it easier to make the land more prosperous. The Ottoman Empire was harshly criticized by intellectuals for failing to take advantage of the synergy created by Anatolia as it should have. The representatives of the idea, who favored Anatolian origin over Turkish ancestry from an anthropological point of view, did not completely isolate Islam from the definition of identity. Anatolianism shied away from discourses that would confront the official ideology in terms of both the perception of Turkish nationalism and the understanding of religiosity.

The common ethnographic elements that Anatolia gave birth to, the widespread use of Turkish and the collective past that emerged after the Malazgirt victory were highly valued. Anatolianism's understanding of historical appropriation was quite different from the official doctrine. The preference for the term Anatolian Turkish history over Turkish history was believed to be a unifying source of morale for citizens. The historical mentality that ignored the Seljuk and Ottoman dynasties was fought relentlessly. It was emphasized that cultural artifacts, symbols of a common geography and co-produced past, should be recorded. It was emphasized that institutions teaching history should not approach the subject either emotionally or purely logically. The thesis of historiography, which analyzes the documents correctly by showing loyalty to national interests, was defended.

Anatolianism, which had a chemistry that was far from stagnation, searched for the codes of development in the elimination of defects in education and the strengthening of the national economy. Rather than relying on theory, he envisioned education and training to be implemented with practical equipment. Schools were reminded of the benefits of preparing programs by taking into account the conditions of the socio-economic cosmography. In popular parlance, education should not be about saving the day, but about organizing long-term plans. The coordination between the “education-ethics-economics” triangle and the solid steps to be taken in these areas will make Turkey a country with a high level of prosperity. It was

mentioned that it is of critical importance that education from primary school to higher education should be a system that prepares students for real life, rather than a mere acquisition of knowledge.

In the field of economy, which is at least as prominent as education, the thinking was wrapped up in proposals based entirely on national interests. It was pointed out that Turkey had to be strong in agriculture and industry by always relying on domestic resources. It was stated that progress in Anatolia, starting from the rural areas, would have positive effects on the cities as well. In order to establish a national industry, the discourses of Atatürk's thought and those in his mind were exactly the same. In order to eliminate the development gap between regions, thinkers put forward alternatives suitable for each period. It was pointed out that increasing diversity in the economy would support employment and production.

192 آفره

مجلس شورای ملی
مجلس شورای عالی
مجلس شورای عالی
مجلس شورای عالی

ولایت صیدیه

بار سده ارکه نولوزی تحصیلنده یونان و نری و نوزیکه، ولایت صیدیه لرینک تصویب آبرجه
تخصیص اینیکی یونان و سدیته ساعری مصارفی اولوی اوزره مخصوصانه عملدوقه یوزر ایلای
برایک رساله مساعد جویوسی معروضه لقم

۱۲۱ شماره تاریخ

مدفوعه صیدیه ۱۹۱۲

طبعیاً نامه سنک ۱۷ نمی ماده کی موجب بودجه موضوع ۱۸۷
فصلدن یوزرله لر برایک مورالجه بانق و سدیته اولای اسپایک
استعماله جاسیدمجا به مدیریت غیر تکفیم

کتابت تقریباً ماه
تصمیمی

۱۷۱

۴۷۹

۴۷۹ ۱۱ ۱۱

قدیم (۱۸۱۲) بدارق نامه منته بود لند و سدیته

عمرالدک مانکی داژه افاده سیله یازیلان اوراقه جواب تشکیل ایندیکنکه آرخمکی دجا اولدور (۱۷ ق)

180	09	36	191	2
-----	----	----	-----	---

۱

EK: Remzi Oğuz Arık'ın Paris'teki eğitimi sırasında devletce desteklendiğini kanıtlar belgenin örneği.

Makale Geliş Tarihi

04.08.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Mindfulness Temelli Müdahalelerin Anksiyete Üzerindeki Etkisi. Bir Derleme Çalışması

The Effect of Mindfulness-based Interventions on Anxiety. A Review Study

Aleyna KÖK¹ Meryem KAZAAZİZ²¹ Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa, KKTC.Orcid: [0009-0002-7197-8113](https://orcid.org/0009-0002-7197-8113)² Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa, KKTC. Orcid: [0000-0002-0085-612X](https://orcid.org/0000-0002-0085-612X)**Özet**

Bu derleme çalışması, mindfulness temelli müdahalelerin anksiyete üzerindeki etkilerini sistematik şekilde incelemektedir. Günümüzde artan stres faktörleri, anksiyete bozukluklarının yaygınlaşmasına neden olurken, geleneksel tedavi yöntemleri yetersiz kalabilmektedir. Mindfulness yaklaşımı; bireyin dikkatini yargılamadan şimdiki ana yönlendirmesini esas alarak, farkındalık yoluyla psikolojik dayanıklılığı artırmayı hedeflemektedir. MBSR ve MBCT gibi yapılandırılmış programlar, dikkat kontrolü, duygusal düzenleme ve bilişsel esneklik gelişimini desteklemektedir. İncelenen çalışmalar, mindfulness temelli uygulamaların anksiyete semptomlarını azaltmada etkili olduğunu ve bireyin stresle başa çıkma becerilerini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu uygulamaların bireysel, grup ve dijital ortamda başarıyla yürütülebilmesi, erişilebilirliğini artırmaktadır. Sonuç olarak, mindfulness temelli müdahaleler, kısa ve uzun vadeli ruhsal iyilik hâline önemli katkılar sunmaktadır.

874

Anahtar Kelimeler: Mindfulness, Anksiyete, Mindfulness Temelli Stres Azaltma, Mindfulness Temelli Bilişsel Terapi.**Abstract**

This review study systematically examines the effects of mindfulness-based interventions on anxiety. In today's world, increasing stress factors have contributed to the widespread prevalence of anxiety disorders, while traditional treatment methods may fall short. The mindfulness approach aims to enhance psychological resilience by directing the individual's attention to the present moment in a non-judgmental manner. Structured programs such as Mindfulness-Based Stress Reduction (MBSR) and Mindfulness-Based Cognitive Therapy (MBCT) support the development of attention control, emotional regulation, and cognitive

flexibility. The reviewed studies demonstrate that mindfulness-based practices are effective in reducing anxiety symptoms and strengthening individuals' coping skills. Moreover, the successful implementation of these interventions in individual, group, and digital formats increases their accessibility. In conclusion, mindfulness-based interventions significantly contribute to both short- and long-term mental well-being.

Keywords: Mindfulness, Anxiety, Mindfulness-Based Stress Reduction, Mindfulness-Based Cognitive Therapy

GİRİŞ

Küreselleşme, dijitalleşme, ekonomik dalgalanmalar ve teknolojinin bireyin yaşamında kapladığı alanın genişlemesiyle birlikte, bireyler günlük yaşamlarında daha yoğun stres faktörlerine maruz kalmaktadır. Bu faktörler yalnızca fiziksel sağlık değil, aynı zamanda zihinsel ve duygusal sağlık üzerinde de doğrudan etkili olmaktadır. Özellikle şehir yaşamı, yoğun iş temposu, akademik baskılar, ekonomik belirsizlikler, sosyal ilişkilerdeki karmaşıklıklar gibi unsurlar bireyin psikolojik direncini zorlamakta ve ruhsal bozuklukların görülme oranlarını artırmaktadır. Bu bağlamda en yaygın görülen ruhsal rahatsızlıklardan biri olan anksiyete bozuklukları, bireylerin gündelik yaşam işlevselliğini ve yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO, 2021) göre dünya çapında yüz milyonlarca insan anksiyete bozukluğu ile yaşamaktadır. Anksiyete; aşırı endişe, gerginlik, huzursuzluk, uyku problemleri ve konsantrasyon güçlüğü gibi belirtilerle karakterize edilen bir psikolojik durumdur. Geleneksel tedavi yaklaşımları arasında yer alan farmakolojik tedavi ve bilişsel davranışçı terapi (BDT), etkili olmakla birlikte bazı bireylerde sınırlı başarı göstermektedir. Özellikle ilaçların yan etkileri, bağımlılık riski ve psikoterapiye erişimdeki güçlükler, alternatif ve destekleyici müdahalelere olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu noktada son yıllarda dikkat çeken ve bilimsel araştırmalarda sıklıkla ele alınan bir yöntem mindfulness temelli müdahalelerdir.

Mindfulness, bireyin dikkatini bilinçli bir şekilde şimdiki ana odaklaması, içsel ve dışsal deneyimlerini yargılamadan fark etmesi olarak tanımlanmaktadır (Gu vd., 2015). Bu yaklaşım, bireyin stres, kaygı ve depresyon gibi zihinsel süreçlerle daha yapıcı bir ilişki kurmasını sağlamaktadır. Mindfulness temelli stres azaltma (MBSR) ve mindfulness temelli bilişsel terapi (MBCT) gibi yapılandırılmış programlar, bireyin duygularını düzenlemesine, otomatik düşüncelerini fark etmesine ve tepkilerini bilinçli şekilde yönlendirmesine olanak tanımaktadır (Creswell, 2017; Goldberg vd., 2018). Bu bağlamda mindfulness, yalnızca semptomları bastırmayı değil, bireyin psikolojik farkındalık düzeyini yükselterek uzun vadeli ruhsal iyilik haline ulaşmasını amaçlamaktadır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar mindfulness temelli uygulamaların anksiyete bozukluklarının tedavisinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan çalışmalarda, mindfulness uygulamalarının bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarda olumlu etkiler yarattığını görülmektedir (Goldberg vd., 2018; Weiss vd., 2020). Bu nedenle mindfulness temelli müdahalelerin anksiyete üzerindeki etkisini derinlemesine ele almak ve güncel literatür

doğrultusunda analiz etmek, hem klinik uygulamalara hem de akademik çalışmalara önemli katkılar sunacağı amaçlanmaktadır.

Anksiyetenin Tanımı ve Tarihçesi

Anksiyete, bireyin potansiyel bir tehdit ya da belirsizlik karşısında yaşadığı, aşırı endişe, korku ve kaçınma davranışlarıyla karakterize edilen duygusal bir tepkidir. Bu tepki, genellikle bilişsel çarpıtmalar ve fizyolojik uyarılma ile birlikte görülmektedir (Craske vd., 2011). Bu tepki, organizmanın potansiyel bir tehlike karşısında hayatta kalmak adına zihinsel ve fizyolojik olarak hazırlıklı olmasını sağlamaktadır. Anksiyete; kalp atış hızının artması, kas gerginliği, nefes alıp vermenin hızlanması gibi fizyolojik tepkilerin yanı sıra endişe, huzursuzluk ve korku gibi psikolojik belirtilerle kendini göstermektedir. Bu doğal tepki, kişinin yaşamı boyunca karşılaştığı sınav, topluluk önünde konuşma gibi olağan durumlarda dahi ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu tepkinin süreklilik kazanması, yoğunluğu artması ve bireyin işlevselliğini bozması durumunda anksiyete bozukluğu adı verilen klinik bir tablo ile karşı karşıya kalınmaktadır (Stein & Sareen, 2015).

Tarihte anksiyete kavramı farklı disiplinler ve dönemler tarafından çeşitli biçimlerde ele alınmaktadır. Eski Yunan'da Hipokrat, anksiyeteyi "melankoli" başlığı altında değerlendirirken, bu durumun beden sıvılarındaki dengesizlikten kaynaklandığını öne sürmektedir. Orta Çağ boyunca anksiyete ve benzeri ruhsal rahatsızlıklar, çoğunlukla mistik ya da şeytani etkilerle ilişkilendirilmiş, dini bağlamda cezalandırma ve dışlama davranışları sergilenmiştir. Rönesans ile birlikte akıl hastalıklarının daha bilimsel bir temelde ele alınmasıyla anksiyete, psikolojik ve fizyolojik bir bozukluk olarak tanımlanmaya başlanmıştır. 19. yüzyılda Freud'un psikanalitik kuramı, anksiyeteyi bilinçdışı dürtüler ve bastırılmış travmaların dışavurumu olarak değerlendirmektedir. Bu kuram, bireyin çocukluk deneyimlerinin yetişkinlikteki anksiyete seviyesini belirlediğini ileri sürmektedir. Freud'un görüşleri, bireysel psikoterapi tekniklerinin temelini oluşturmuş ve anksiyete tedavisinde konuşma terapilerinin gelişimine zemin hazırlamaktadır (Weiss vd., 2020).

Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde bilişsel-davranışçı terapiler, anksiyeteyi bireyin bilişsel çarpıtmalarına ve öğrenilmiş davranış kalıplarına dayandırarak açıklamaktadır. Bu yaklaşım, bireyin olumsuz otomatik düşüncelerini tanımasını ve bunları yeniden yapılandırmasını amaçlayan teknikler sunmaktadır. Beck ve Ellis gibi kuramcılar, anksiyeteyi sürdüren temel inançlar ve şemalar üzerinde durarak müdahale modelleri geliştirmiştir. Bilişsel-davranışçı terapinin etkinliği, özellikle yaygın anksiyete bozukluğu, fobiler ve panik bozukluk üzerinde yapılan randomize kontrollü çalışmalarla kanıtlanmıştır (Goldberg vd., 2018).

Günümüzde ise anksiyete, yalnızca bireysel düzeyde değil; toplumsal, kültürel ve teknolojik bağlamda da ele alınan bir sorun hâline gelmektedir. Küreselleşme, sosyal medya bağımlılığı, dijitalleşme, yalnızlık ve ekonomik eşitsizlikler gibi faktörler, modern insanın anksiyete düzeyini artıran çevresel etkenler olarak tanımlanmaktadır. Özellikle COVID-19 pandemisi sonrası yapılan araştırmalar, anksiyete bozukluklarının prevalansında önemli bir artış yaşandığını ortaya koymaktadır (WHO, 2021). Böyle bir bağlamda, anksiyetenin anlaşılması ve tedavisine yönelik bütüncül yaklaşımların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, anksiyete hem tarihsel hem de güncel bir olgu olarak, bireyin yaşamının her alanını etkileyen önemli bir ruhsal deneyim olmaktadır. Bu nedenle anksiyetenin tanımı, kökeni ve tarihsel gelişimi, ruh sağlığı alanında yapılan her çalışmanın temel yapı taşı oluşturmaktadır.

Anksiyetenin Etiyolojisi

Genetik Faktörler

Anksiyete bozukluklarının etiyolojisinde genetik faktörlerin etkisi uzun süredir araştırmacılar tarafından mercek altına alınmaktadır. İkiz çalışmaları, özellikle tek yumurta ikizleri üzerinde yapılan araştırmalar, genetik yatkınlığın anksiyete bozuklukları gelişimindeki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Tek yumurta ikizlerinde bir bireyde anksiyete bozukluğu varsa, diğer bireyde görülme olasılığı %30–50 arasında değişmektedir (Goldberg vd., 2018). Bu oran, çift yumurta ikizlerinde daha düşüktür, bu da genetik mirasın önemini göstermektedir.

Genetik faktörlerin etkisiyle ilgili olarak yapılan çalışmalar, özellikle serotonin taşıyıcı geninde yer alan polimorfizmlerin bireyin stres karşısındaki tepkilerini etkilediğini ve bu yolla anksiyete geliştirme riskini artırdığını göstermektedir. Serotonin, duygudurum ve kaygı üzerinde doğrudan etkili bir nörotransmitter olduğundan, bu genetik varyasyonlar bireyin nörokimyasal dengesini bozarak kaygı düzeyini yükseltebilmektedir. Benzer şekilde, GABA (Gamma-Aminobutirik Asit) sisteminde yer alan genetik varyasyonlar da anksiyete ile ilişkilendirilmektedir. GABA inhibitör bir nörotransmitter olup, sinir sisteminde sakinleştirici bir etkiye sahiptir. GABA reseptör genlerinde görülen mutasyonlar veya farklılıklar, bireyin stres tepkisinin düzenlenmesinde zayıflığa neden olabilmektedir (Creswell, 2017).

Genetik yatkınlığın sadece tek başına bir belirleyici olmadığı, çevresel faktörlerle etkileşim hâlinde çalıştığı bilinmektedir. Örneğin, genetik olarak anksiyeteye yatkın bireylerin çocukluk döneminde yaşadıkları travmalar, ihmal, istismar gibi çevresel stresörlerle karşılaştıklarında, anksiyete geliştirme riskleri daha da artmaktadır. Bu tür gen-çevre etkileşimi, psikopatolojinin karmaşık doğasını anlamada önemli bir anahtar sunmaktadır (Gu vd., 2015).

Son yıllarda yapılan epigenetik araştırmalar da genetik materyalin çevresel deneyimlerle nasıl şekillendiğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle erken çocukluk döneminde yaşanan olumsuz deneyimlerin, stres düzenleyici genlerin ifade düzeylerini değiştirdiği ve bu değişikliklerin bireyin anksiyete düzeyini etkilediği gösterilmiştir. Bu durum, sadece kalıtsal değil, aynı zamanda deneyimsel faktörlerin de genetik yatkınlık üzerinde şekillendirici bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Weiss vd., 2020).

Sonuç olarak, genetik faktörler anksiyete bozukluklarının gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu etki, çevresel ve psikolojik faktörlerle iç içe geçmiş, çok boyutlu bir yapıda değerlendirilmelidir. Genetik yatkınlık, anksiyete gelişimi için bir zemin oluştururken, bireyin yaşam öyküsü, sosyal ilişkileri ve başa çıkma becerileri bu sürecin şekillenmesinde belirleyici olmaktadır. Bu nedenle anksiyetenin genetik boyutunu anlamak, hem önleyici hem de müdahaleci yaklaşımlar açısından kritik bir öneme sahip olmaktadır.

Biyolojik Faktörler

Anksiyete bozukluklarının gelişiminde biyolojik faktörler önemli bir yere sahiptir. Bu faktörler, sinir sistemi yapıları, nörotransmitter sistemleri, hormonal düzenekler ve beyin işlevleri gibi organizmanın biyolojik temellerine dayanmaktadır. Bireyin biyolojik yapısı, hem anksiyete tepkisinin oluşumunda hem de bu tepkinin süreklilik kazanmasında belirleyici rol oynamaktadır. Anksiyetenin biyolojik boyutu, özellikle nörobilim ve psikofarmakoloji alanlarında yapılan çalışmalarla giderek daha iyi anlaşılır hâle gelmektedir (Creswell, 2017).

Anksiyete bozukluklarının nöroanatomik temelleri incelendiğinde, özellikle amigdala, hipokampus, prefrontal korteks ve anterior singulat korteks gibi beyin yapılarının önemli rol oynadığı görülmektedir. Amigdala, beynin duyguları işleyen kısmıdır ve özellikle korku ve tehdit algısında önemli rol oynamaktadır. Anksiyete yaşayan kişilerde amigdala, tehlike olmasa bile bir şeyleri tehdit olarak algılayabilmektedir. Bu da korku ve endişe tepkilerini artırmaktadır (Shin & Liberzon, 2010). Yapılan nörogörüntüleme çalışmaları, anksiyete bozukluğu olan bireylerin amigdala hacminde artış ve aktivitesinde yoğunluk olduğunu göstermektedir (Goldberg vd., 2018).

Prefrontal korteks ise duyguları düzenlemeye ve korku gibi tepkileri kontrol etmeye yardımcı olmaktadır. Anksiyete bozukluğu olan bireylerde bu bölge, özellikle amigdalanın aşırı tepkilerini bastırmakta yetersiz kalabilmektedir. Bu da kişinin tehditlere karşı aşırı endişe duymasına yol açmaktadır (Kim vd., 2011). Hipokampus ise hafıza ve öğrenme süreçleriyle ilişkilidir; anksiyete ile ilişkili travmatik anıların depolanması ve hatırlanmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca anterior singulat korteks, dikkat ve hata izleme işlevlerinde yer almakta olup, anksiyete durumlarında bu bölgede de işlevsel bozulmalar gözlemlenmektedir (Gu vd., 2015).

Biyolojik faktörler kapsamında nörotransmitter sistemlerinin rolü de oldukça belirleyicidir. Özellikle serotonin, dopamin, GABA ve norepinefrin sistemlerinde yaşanan dengesizlikler anksiyete belirtilerinin oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Serotonin düzeylerinin düşük olması, duygu durumun düzenlenmesinde yetersizliğe ve kaygı artışına yol açabilmektedir. GABA sisteminde gözlenen eksiklik ise bireyin sinir sisteminin aşırı uyarılmasına ve gevşeyememesine neden olmaktadır. Norepinefrin düzeylerindeki artış da, özellikle panik bozukluğu olan bireylerde yüksek uyarılma durumuna katkı sağlamaktadır (Weiss vd., 2020).

Bunlara ek olarak, HPA (hipotalamus-hipofiz-adrenal) aksı olarak adlandırılan stres yanıt sistemi de anksiyete bozukluklarıyla yakından ilişkilidir. Bu sistemin aşırı çalışması, kortizol adı verilen stres hormonunun sürekli olarak yüksek seviyelerde kalmasına neden olmaktadır. Bu durum uzun vadede beyin yapılarında yapısal değişikliklere, bağışıklık sistemi üzerinde olumsuz etkilere ve duygusal işlev bozukluklarına yol açmaktadır. Özellikle erken yaşta kronik strese maruz kalan bireylerde HPA aksının aşırı hassas hâle geldiği ve bunun anksiyete bozukluklarına zemin hazırladığı ileri sürülmektedir (Creswell, 2017).

Son yıllarda yapılan bazı epigenetik çalışmalar, biyolojik yapının çevresel faktörlerle nasıl değişebildiğini de ortaya koymaktadır. Örneğin, uzun süreli stres ya da travmatik yaşam

olayları, bazı genlerin ifade biçimini değiştirerek nörotransmitter üretimini ve reseptör hassasiyetini etkileyebilmektedir. Bu da bireyin biyolojik sisteminin anksiyeteye daha yatkın hâle gelmesine neden olmaktadır. Epigenetik bu noktada biyolojik ve çevresel faktörlerin kesiştiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Gu vd., 2015).

Tüm bu bulgular ışığında anksiyetenin biyolojik temelleri, sadece psikolojik değil, aynı zamanda fizyolojik bir fenomen olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla, anksiyete bozukluklarının tedavisinde yalnızca psikoterapötik yaklaşımlar değil, aynı zamanda biyolojik müdahaleler de önemli yer tutmaktadır. Özellikle mindfulness temelli yaklaşımların biyolojik sistemler üzerindeki düzenleyici etkileri üzerine yapılan araştırmalar, bu müdahalelerin hem davranışsal hem de nörofizyolojik düzeyde olumlu sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır (Goldberg vd., 2018).

Psikolojik Faktörler

Anksiyetenin ortaya çıkışında ve sürdürülmesinde psikolojik faktörler temel belirleyiciler arasında yer almaktadır. Bireyin kişilik özellikleri, bilişsel süreçleri, başa çıkma mekanizmaları ve yaşam deneyimleri gibi unsurlar, anksiyete düzeylerini doğrudan etkileyebilmektedir. Psikolojik yaklaşım, bireyin yaşadığı kaygı durumlarını, geçmiş yaşantıları, öğrenilmiş davranış kalıpları ve bilişsel yapılar üzerinden anlamlandırmaya çalışmaktadır (Beck, 2011).

Bilişsel teorilere göre, anksiyete bozuklukları bireyin olayları değerlendirme biçiminden kaynaklanmaktadır. Aaron T. Beck'in geliştirdiği Bilişsel Model, bireyin çevresel uyaranlara yönelik düşünce kalıplarının, özellikle de olumsuz otomatik düşüncelerin anksiyetenin temel nedeni olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin, “başaramayacağım”, “rezil olacağım” gibi çarpıtılmış düşünceler bireyde tehdit algısını artırır ve kaygı tepkisini tetiklemektedir. Bu çarpık düşünceler, kişinin geçmiş deneyimlerine dayanarak gelişmiş ve şemalar hâline gelmektedir. Özellikle “tehlike şemaları” olarak adlandırılan yapılar, bireyin nötr bir durumu dahi tehdit olarak algılamasına neden olabilmektedir (Clark & Beck, 2010).

Davranışçı kurama göre anksiyete öğrenilmiş bir tepkidir. Klasik koşullanma yoluyla bireyler, nötr bir uyarı tehdit edici bir uyarı ile ilişkilendirebilir ve bu durum kalıcı korku tepkilerine yol açabilmektedir. Örneğin, bir çocuk köpek tarafından ısırıldığında, sonrasında tüm köpeklerle karşı genel bir korku geliştirebilir. Zamanla bu öğrenilmiş korku kronik anksiyeteye dönüşebilmektedir. Operant koşullanma ise, bireyin kaygı uyandıran durumlardan kaçınma davranışlarını pekiştirmekte; bu kaçınma tepkileri kısa vadede rahatlama sağlasa da uzun vadede anksiyete belirtilerini sürdürür ve şiddetlendirmektedir (Craske vd., 2014).

Psikanalitik yaklaşımlar, anksiyeteyi bastırılmış içsel çatışmaların ve bilinçdışı dürtülerin sonucu olarak görmektedir. Ego, id ve süperego arasındaki çatışmaları yönetmekte zorlandığında kaygı ortaya çıkmaktadır. Özellikle çocukluk travmaları ve güvensiz bağlanma, bireyin benlik gelişimini olumsuz etkileyerek anksiyete riskini artırmaktadır (Fonagy & Luyten, 2016; Schore, 2012).

Günümüzde kabul gören bütüncül psikolojik yaklaşımlar, bireyin duygularını düzenleme kapasitesine ve stresle başa çıkma becerilerine de vurgu yapmaktadır. Özellikle duygu düzenleme zorlukları, bireyin kaygılı durumlarla etkili şekilde başa çıkmasını

engelleyebilmektedir. Duygularını bastırma, inkâr etme ya da yoğun şekilde yaşama gibi işlevsiz başa çıkma tarzları, anksiyetenin kronikleşmesine neden olabilmektedir. Bu durum, bireyin benlik saygısını zedeleyebilir ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkileyebilmektedir (Bishop vd., 2004).

Mindfulness temelli yaklaşımlar, psikolojik faktörlerin anksiyete üzerindeki etkisini azaltmada etkili stratejiler sunmaktadır. Bireyin düşünce ve duygularını fark etmesini, onlara mesafeli yaklaşmasını ve yargılamadan gözlemlemesini sağlayan mindfulness teknikleri, bilişsel çarpıtmaları fark etmeye ve işlevsel olmayan başa çıkma mekanizmalarını değiştirmeye olanak tanımaktadır. Ayrıca mindfulness, bireyin dikkatini geçmiş ya da gelecekteki tehditlerden uzaklaştırarak “şimdi”ye odaklanmasını teşvik etmektedir. Bu durum, bilişsel yükün azalmasını ve duygusal denge sağlanmasını kolaylaştırmaktadır (Segal vd., 2013).

Sonuç olarak, anksiyetenin psikolojik etiyolojisi karmaşık ve çok yönlü olduğu görülmektedir. Bireyin düşünce sistemleri, öğrenme geçmişi, kişilik özellikleri ve duygusal düzenleme becerileri, anksiyetenin gelişimi ve sürdürülmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle etkili bir müdahale için bireyin psikolojik işleyişinin derinlemesine anlaşılması ve bilişsel-davranışçı stratejilerle desteklenmesi büyük önem taşımaktadır.

Psikososyal ve Çevresel Faktörler

Anksiyetenin gelişiminde psikososyal ve çevresel faktörler oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Bu faktörler, bireyin içinde bulunduğu toplumsal yapı, aile ortamı, kültürel dinamikler, yaşam olayları ve çevresel stres kaynakları gibi dışsal unsurları kapsamaktadır. Psikososyal faktörler, bireyin sosyal ilişkileri ve yaşadığı çevreyle olan etkileşimini içerirken; çevresel faktörler, daha çok fiziksel ortam, ekonomik durum, yaşam tarzı ve travmatik yaşantılar gibi dışsal stresörleri içermektedir. Tüm bu unsurlar bireyin anksiyete düzeyini etkileyebilecek güçlü belirleyiciler olarak karşımıza çıkmaktadır (Creswell, 2017).

Çocukluk çağında yaşanan olumsuz yaşam olayları, anksiyete bozukluklarının gelişiminde önemli bir risk faktörüdür. Fiziksel, duygusal ya da cinsel istismara maruz kalmak, ihmal edilmek, ebeveyn kaybı yaşamak gibi deneyimler bireyin temel güvenlik duygusunu zedelemektedir. Bu tür travmatik yaşantılar, bireyin stres yanıt sistemini aşırı hassas hâle getirerek ileriki yaşlarda kaygı bozukluklarına zemin hazırlayabilmektedir. Ayrıca, duygusal olarak soğuk ya da aşırı koruyucu ebeveyn tutumları da çocuğun otonomisini ve özsaygısını zedeleyerek kaygılı bir kişilik yapısının gelişimine katkı sağlamaktadır (Goldberg vd., 2018).

Aile içi çatışmalar, boşanma, ebeveynlerin ruhsal hastalıkları ya da alkol-madde kullanımı gibi durumlar, bireyin sosyal destek sistemini zayıflatır ve stresle başa çıkmasını güçleştirmektedir. Sosyal destek, anksiyeteye baş etmede tampon işlevi gören önemli bir koruyucu faktör olmaktadır. Sosyal destek eksikliği, bireyin stresörlerle yalnız başa çıkmasına neden olarak, kaygı düzeyini artırmaktadır. Özellikle akran desteği, arkadaş ilişkileri ve romantik bağlar, genç yetişkinlik döneminde anksiyete üzerinde belirleyici etkilere sahiptir (Gu vd., 2015).

Kültürel faktörler de bireyin kaygı deneyimini şekillendiren önemli etmenlerdendir. Toplumun başarı, mükemmeliyetçilik, kontrol gibi değerlere verdiği önem, birey üzerinde sürekli bir performans baskısı yaratabilmektedir. Bu durum, özellikle bireyin başarısızlık korkusu, sosyal

onay ihtiyacı ve kendine yönelik eleştirel tutumlarını artırarak anksiyete gelişimine katkı sağlayabilmektedir. Bu nedenle kültürel bağlam, anksiyetenin hem deneyimlenişini hem de ifade biçimini etkileyebilmektedir (Segal vd., 2013).

Ekonomik zorluklar, işsizlik, yoksulluk ve barınma sorunları gibi yapısal çevresel stresörler, bireyde sürekli bir güvensizlik ve kontrolsüzlük duygusu yaratmaktadır. Bu durum anksiyete bozukluklarının gelişmesi için uygun bir psikolojik zemin hazırlamaktadır. Özellikle pandemi, doğal afetler veya savaş gibi geniş çaplı kriz dönemlerinde anksiyete seviyelerinin toplum genelinde arttığı görülmektedir. Bu durum, çevresel koşulların bireylerin ruh sağlığı üzerindeki doğrudan etkisini açıkça ortaya koymaktadır (Weiss vd., 2020).

Çevresel stresörlere karşı bireyin geliştirdiği başa çıkma mekanizmaları da anksiyete düzeyini belirlemede önemli rol oynamaktadır. İşlevsel başa çıkma becerilerine sahip bireyler, çevresel baskılara rağmen duygusal dengeyi koruyabilirken; kaçınma, bastırma ya da inkâr gibi işlevsiz stratejiler kullanan bireylerde anksiyete belirtileri daha yoğun ve kronik bir hâl alabilmektedir. Bu nedenle çevresel faktörlerin anksiyete üzerindeki etkileri, bireysel psikolojik yapı ile birlikte değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, psikososyal ve çevresel faktörler, anksiyete bozukluklarının hem ortaya çıkışında hem de sürdürülmesinde temel birer etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin yaşam deneyimleri, sosyal çevresi, kültürel değerleri ve ekonomik koşulları, anksiyete düzeyini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, anksiyetenin çok boyutlu yapısının anlaşılması ve müdahale programlarının bu çok katmanlı etmenleri içerecek şekilde tasarlanması büyük önem taşımaktadır.

Mindfulness'in Tanımı ve Tarihçesi

Mindfulness, bireyin dikkatini bilinçli olarak mevcut ana yöneltmesi ve bu deneyimleri yargılamadan kabul etmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca dikkat eğitimi değil; aynı zamanda kabul, açıklık ve duygusal esneklikle ilişkili bir tutum geliştirmeyi de içermektedir (Lindsay & Creswell, 2017). Mindfulness uygulamaları, bireyin içsel yaşantılarına yönelik farkındalığını artırmakta ve düşünce ile duygularına daha mesafeli ve kabul edici bir bakış açısı geliştirmesini desteklemektedir (Guendelman, Medeiros & Rampes, 2017). Bu nedenle mindfulness, stres, anksiyete ve duygu düzenleme süreçlerinde etkili bir psikolojik beceri olarak öne çıkmaktadır.

Mindfulness'in tarihçesi, köklerini 2500 yıl öncesine dayanan Budist meditasyon geleneklerine dayandırmaktadır. Özellikle Theravāda Budizmi'nde yer alan "sati" kavramı, farkındalık ve bilinçli uyanıklık anlamında kullanılmaktadır. Geleneksel olarak mindfulness, kişinin zihinsel berraklık ve huzur geliştirmesi için kullanılan bir ruhsal disiplin aracı olarak adlandırılmaktadır. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu kavram Batı psikolojisiyle tanışmış ve daha seküler bir biçimde psikoterapiye dahil edilmektedir.

Modern psikolojide mindfulness'in sistematik kullanımı Jon Kabat-Zinn'in 1979 yılında Massachusetts Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde başlattığı Mindfulness Temelli Stres Azaltma (MBSR) programıyla başlamıştır. Bu seküler ve yapılandırılmış program, kronik ağrı çeken hastalarda semptomların azaltılması ve stresle başa çıkma becerilerinin artırılması amacıyla

geliştirilmiştir. Kabat-Zinn'in yaklaşımı, Doğu'nun kadim bilgeliğini Batı'nın bilimsel metodolojisiyle harmanlayarak, mindfulness'ı psikolojik bir müdahale yöntemi hâline getirmiştir (Creswell, 2017).

MBSR programının başarısı, farklı psikolojik problemler için de mindfulness'ın bir müdahale modeli olarak benimsenmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda geliştirilen bir diğer önemli program da Segal, Williams ve Teasdale tarafından oluşturulan Mindfulness Temelli Bilişsel Terapi'dir (MBCT). MBCT özellikle depresyonun nüksünü önlemeye yönelik geliştirilmiş olup, bireyin olumsuz düşünce kalıplarını fark etmesine ve bunlarla özdeşleşmek yerine gözlemci konumda kalmasına yardımcı olmaktadır (Gu vd., 2015). MBCT'nin ardından, borderline kişilik bozukluğu, yeme bozuklukları, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) ve anksiyete bozuklukları gibi birçok psikolojik rahatsızlık için mindfulness temelli protokoller geliştirildiği bilinmektedir.

Mindfulness'ın psikolojik etkileri, son yıllarda yapılan nörobilimsel araştırmalarla da desteklenmektedir. Özellikle prefrontal korteks, amigdala ve anterior singulat korteks gibi beyin bölgelerinde mindfulness uygulamalarının yapısal ve fonksiyonel değişimlere yol açtığı gösterilmektedir. Örneğin, düzenli mindfulness pratiği yapan bireylerin beyinlerinde stresle ilişkilendirilen amigdala aktivitesinin azaldığı, duyu düzenleme ve dikkat kontrolüyle ilişkili bölgelerin ise daha etkin çalıştığı gözlenmektedir (Goldberg vd., 2018).

Mindfulness'ın anksiyete üzerindeki etkileri oldukça dikkat çekmektedir. Mindfulness, bireyin anksiyetik düşünce ve duyularını bastırmak yerine onları fark edip kabul etmesini teşvik etmektedir. Bu kabul temelli yaklaşım, bireyin kaçınma ve kontrol çabalarını azaltarak anksiyete ile daha işlevsel bir ilişki kurmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca mindfulness uygulamaları bireylerin düşüncelerini yeniden çerçevelendirmesine yardımcı olarak bilişsel esnekliği artırmaktadır. Bu bağlamda mindfulness, hem bir başa çıkma stratejisi hem de terapötik bir araç olarak işlev görmektedir (Creswell, 2017; Weiss vd., 2020).

Özetle mindfulness, sadece bir farkındalık becerisi değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde birçok terapist ve eğitimciler mindfulness uygulamalarını kendi meslek pratiğine entegre etmektedir. Eğitimden iş hayatına, sağlıktan cezaevlerine kadar birçok farklı alanda mindfulness temelli müdahalelerin kullanıldığı ve etkili sonuçlar verdiği bilimsel araştırmalarla ortaya konmaktadır (Gu vd., 2015). Dolayısıyla mindfulness'ın tarihsel kökenleri ve çağdaş uygulamaları dikkate alındığında, bireyin zihinsel sağlığını geliştirmede güçlü bir araç olduğu söylenebilmektedir.

Mindfulness Temelli Stres Azaltma (MBSR)

Mindfulness Temelli Stres Azaltma (MBSR) programı, ilk olarak 1979 yılında Jon Kabat-Zinn tarafından Massachusetts Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde geliştirilmiştir. Program, başlangıçta kronik ağrı yaşayan bireylerin stres düzeylerini azaltmak ve yaşam kalitelerini artırmak amacıyla uygulanmıştır (Creswell, 2017). Ancak zamanla, bu müdahale yalnızca fiziksel rahatsızlıklarla sınırlı kalmamış; depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu gibi çeşitli psikolojik sorunların tedavisinde de etkili olduğu gösterilmektedir (Creswell, 2017; Goldberg vd., 2018). Güncel araştırmalar, MBSR'nin bireylerin psikolojik iyilik halini

artırdığını, stresle başa çıkma becerilerini geliştirdiğini ve duygusal regülasyonu desteklediğini ortaya koymaktadır (Gu vd., 2015).

MBSR sekiz haftalık grup temelli bir müdahale programıdır. Katılımcılar haftada bir kez grup oturumlarına katılmaktadır (genellikle 2.5 saatlik). Program boyunca bireylerden günlük olarak ev egzersizlerini yapmaları beklenmektedir. MBSR uygulamaları; beden taraması, oturarak farkındalık meditasyonu, farkındalıkla yoga ve gündelik yaşam aktivitelerinde farkındalık gibi pratikleri içermektedir (Creswell, 2017).

MBSR'nin temel amacı, bireylerin mevcut anın farkına varmasını ve bu anı yargılamadan kabul etmesini sağlamaktır. Bu bağlamda program, katılımcıların stresli durumlara verdikleri otomatik tepkileri fark etmelerine ve bu tepkilere alternatif farkındalıklı tepkiler geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Özellikle anksiyete bozukluğu olan bireylerde, geleceğe dair aşırı düşünme ve kontrolsüz zihinsel senaryolar, kaygının temel kaynaklarından biri olmaktadır. MBSR, bireyin bu düşünce kalıplarını fark etmesini ve anda kalabilmesini teşvik ederek bu döngüyü kırmayı hedeflemektedir (Segal vd., 2013).

Yapılan sistematik derlemeler ve meta-analiz çalışmaları, MBSR'nin anksiyete belirtilerini anlamlı düzeyde azalttığını göstermektedir. Goldberg ve arkadaşlarının (2018) yaptığı bir meta-analiz, MBSR uygulamalarının klinik ve klinik olmayan örneklerde anksiyete düzeylerini anlamlı şekilde azalttığını ortaya koymaktadır. Özellikle bilişsel kaçınma, duygusal tepkisellik ve olumsuz otomatik düşünceler gibi anksiyeteyi sürdüren faktörlerde belirgin bir azalma gözlenmektedir.

MBSR'nin etkili olmasında nörobiyolojik mekanizmaların da rol oynadığı ileri sürülmektedir. Mindfulness uygulamalarının amigdala aktivitesini azalttığı, prefrontal korteks ile amigdala arasındaki bağlantıyı güçlendirdiği ve böylece duygu düzenleme süreçlerini iyileştirdiği gösterilmektedir (Gu vd., 2015). Ayrıca mindfulness pratiğinin HPA aksı üzerindeki düzenleyici etkisi sayesinde kortizol düzeylerinde de düşüş sağlandığı görülmektedir (Weiss vd., 2020).

Sonuç olarak, MBSR programı bireylerin anksiyete ile başa çıkmalarına hem bilişsel hem de fizyolojik düzeyde yardımcı olabilecek güçlü bir müdahale biçimi olarak öne çıkmaktadır. Bu program, bireylerin farkındalık kapasitelerini geliştirerek stres ve kaygı ile daha etkili ve sağlıklı bir biçimde başa çıkmalarına imkân tanımaktadır.

Mindfulness Temelli Bilişsel Terapi (MBCT)

Mindfulness Temelli Bilişsel Terapi (Mindfulness-Based Cognitive Therapy, MBCT), depresyonun nüksetmesini önlemek amacıyla geliştirilmiş bir psikoterapi yaklaşımıdır. Teasdale, Segal ve Williams tarafından 1990'lı yılların sonunda geliştirilen bu yöntem, geleneksel bilişsel davranışçı terapi ilkeleriyle mindfulness pratiklerini bütünleştirmektedir. MBCT, özellikle tekrarlayan depresyon öyküsü olan bireyler için tasarlanmış olsa da, yapılan birçok çalışma bu yaklaşımın yaygın anksiyete bozukluklarında da etkili olduğunu göstermektedir (Hoge vd., 2022).

MBCT programı, sekiz haftalık grup temelli bir yapıya sahiptir. Her hafta 2 saat süren grup oturumları gerçekleştirilir ve katılımcılar ev ödevleri ile desteklenmektedir. Program, mindfulness meditasyonları, bilişsel farkındalık çalışmaları, otomatik düşünceleri tanıma, duygu düzenleme teknikleri ve tekrarlayan olumsuz düşüncelere karşı yeni tutum geliştirme uygulamalarını içermektedir. Bu terapinin temelinde, bireyin kendi içsel deneyimlerini fark etmesi, onları yargılamadan gözlemlemesi ve bu gözlemlerle zihinsel kalıplar arasında mesafe kurabilmesi hedeflenmektedir (Segal vd., 2013).

MBCT'nin anksiyete üzerindeki etkileri giderek daha fazla araştırma ile desteklenmektedir. Yapılan çalışmalarda, MBCT'nin, özellikle kaygıyı tetikleyen olumsuz düşünce döngülerini fark etmede ve bu düşüncelere yönelik farkındalıklı bir mesafe geliştirmede oldukça etkili olduğu bulunmuştur. Bu yaklaşım sayesinde bireyler, kaygılarını bastırmak yerine onları gözlemlemeyi, kabul etmeyi ve bu deneyimleri dönüştürmeyi öğrenmektedirler. Böylece anksiyete bozukluklarının sürdürülmesinde etkili olan kaçınma, bastırma ve kontrol çabaları yerini kabul ve farkındalık temelli stratejilere bırakmaktadır (Creswell, 2017).

MBCT'nin özellikle dikkat kontrolü, bilişsel esneklik ve duygusal düzenleme becerilerini geliştirdiği görülmektedir. Bu da bireylerin stresli durumlarla daha sağlıklı başa çıkmasını sağlamaktadır. Ayrıca, yapılan bazı nörogörüntüleme çalışmaları, MBCT uygulamalarının amigdala aktivitesini azalttığını, prefrontal korteksin aktivasyonunu artırdığını ve duyguların daha etkili bir şekilde düzenlendiğini göstermektedir (Gu vd., 2015).

Bir başka dikkat çekici bulgu ise MBCT'nin etkilerinin zaman içinde kalıcı olabilmesidir. Mindfulness becerileri günlük yaşamın bir parçası hâline geldikçe, bireyin yaşam olaylarına karşı geliştirdiği zihinsel tutum da değişmektedir. MBCT eğitimi alan bireylerde anksiyete düzeylerinde hem kısa vadede hem de takip çalışmalarında anlamlı azalmalar görülmektedir (Goldberg vd., 2018).

Sonuç olarak, MBCT hem bilişsel hem de duygusal süreçleri hedefleyen bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde bireyler, anksiyete ile mücadelede içsel kaynaklarını kullanmayı öğrenmekte, zihinsel ve bedensel farkındalıklarını geliştirerek stresörlere karşı daha dayanıklı hâle gelmektedirler. MBCT, özellikle tekrarlayan olumsuz düşünce döngülerini fark etme ve bu döngülere karşı farkındalık temelli yeni yanıtlar geliştirme konusunda etkili bir müdahale biçimi olarak öne çıkmaktadır.

İlgili Araştırmalar

Son yıllarda yapılan araştırmalar, mindfulness temelli müdahalelerin anksiyete düzeylerini azaltmada etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Goldberg ve arkadaşları (2018) tarafından yürütülen çalışmada, mindfulness temelli uygulamaların klinik ve klinik olmayan örneklerde anlamlı düzeyde anksiyete azalmasına yol açtığı belirtilmiştir. Bu çalışma, hem Mindfulness Temelli Stres Azaltma (MBSR) hem de Mindfulness Temelli Bilişsel Terapi (MBCT) protokollerinin anksiyete belirtileri üzerindeki etkilerini göstermektedir. Benzer şekilde Creswell (2017), mindfulness pratiğinin dikkat odağını güçlendirdiğini ve bireyin kaygı yaratan düşünceler üzerinde daha yüksek kontrol geliştirdiğini vurgulamaktadır.

Gu ve arkadaşlarının (2015) yaptığı sistematik derlemede, mindfulness uygulamalarının bireylerin otomatik düşünce döngülerini fark etmesine olanak sağlayarak anksiyeteye yol açan bilişsel çarpıtmaları azalttığı görülmektedir. Ayrıca, prefrontal korteks ve amigdala arasındaki bağlantıların mindfulness uygulamalarıyla güçlendiği, bu sayede duygusal regülasyon becerilerinin geliştiği ifade edilmektedir.

Weiss ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan araştırmalar, mindfulness temelli terapilerin yalnızca semptom azaltmaya değil, aynı zamanda bireylerin psikolojik esnekliğini artırmaya da katkı sunduğunu belirtmektedir. Bu araştırmada, özellikle anksiyete bozukluğu tanısı almış bireylerde MBCT programının hem kısa hem uzun vadeli olumlu etkiler yarattığı görülmektedir.

2020 sonrası dönemde yapılan çalışmalar, mindfulness müdahalelerinin dijital platformlar üzerinden de etkili bir biçimde uygulanabileceğini göstermektedir (Hoge vd., 2022). Özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde yürütülen çevrimiçi MBCT programlarının, sosyal izolasyon ve belirsizlik kaynaklı anksiyete semptomlarını hafifletmede başarılı olduğu gözlemlenmiştir.

Bu araştırmaların ortak noktası, mindfulness temelli uygulamaların anksiyeteye karşı etkili bir koruyucu ve terapötik faktör olduğunu göstermesidir. Ancak müdahalelerin süresi, uygulama biçimi, hedef kitle özellikleri ve kültürel bağlam gibi değişkenlerin, etkinlik düzeyini etkileyebileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda, mevcut tez çalışmasında mindfulness temelli müdahalelerin etkililiğini ele alan çalışmalar incelenmiş ve bu alandaki güncel bulgular sistematik biçimde değerlendirilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu derleme çalışması kapsamında 2010–2025 yılları arasında yayımlanmış çalışmalar incelenerek, mindfulness temelli müdahalelerin anksiyete üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, mindfulness uygulamalarının anksiyete semptomlarını azaltmada etkili olduğunu ve bu etkinin dikkat odağını geliştirme, düşünce-duygu farkındalığını artırma, otomatik tepkileri azaltma ve zihinsel esnekliği destekleme gibi psikolojik mekanizmalar üzerinden gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca mindfulness temelli müdahalelerin bireysel, grup temelli ve dijital uygulamalara uygun olması, bu yaklaşımın farklı bağlamlarda esnek biçimde uygulanabilirliğini ve erişilebilirliğini artırmaktadır.

Araştırmalar, mindfulness temelli programların yalnızca anksiyeteyi azaltmakla kalmayıp, bireyin genel psikolojik iyilik hâlini desteklediğini de göstermektedir. Bu yönüyle mindfulness, önleyici ve tamamlayıcı bir ruh sağlığı aracı olarak değerlendirilmektedir. Mindfulness uygulamalarının hem terapi sürecine entegre edilmesi hem de toplum temelli ruh sağlığı hizmetlerinde kullanılması, daha geniş kitlelere ulaşma potansiyelini beraberinde getirmektedir.

Bununla birlikte, incelenen çalışmaların çoğunun kısa vadeli etkileri ele alması, uzun dönemli etkilerin yeterince araştırılmamış olması önemli bir sınırlılık olarak göze çarpmaktadır. Gelecekteki araştırmaların daha uzun izlem süreleri içermesi ve farklı kültürel bağlamlarda

mindfulness uygulamalarının etkililiğini değerlendirmesi, alandaki bilgi birikimini derinleştireceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, mindfulness temelli müdahaleler, anksiyete bozukluklarının önlenmesi ve tedavisinde etkili, esnek ve sürdürülebilir bir yaklaşım sunmaktadır. Bu nedenle hem klinik uygulamalarda hem de akademik araştırmalarda mindfulness'ın daha yaygın biçimde ele alınması ve desteklenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Beck, A. T. (2011). "Cognitive Therapy: Current Status and Future Directions." *Annual Review of Medicine*, 62, 397–409.

Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., Segal, Z. V., Abbey, S., Speca, M., Velting, D., & Devins, G. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11(3), 230–241.

Clark, D. A., & Beck, A. T. (2010). *Cognitive therapy of anxiety disorders: Science and practice*. New York: Guilford Press.

Craske, M. G., Stein, M. B., Eley, T. C., Milad, M. R., Holmes, A., Rapee, R. M., & Wittchen, H.-U. (2011). Anxiety disorders. *Nature Reviews Disease Primers*, 2, 16036.

Craske, M. G., Treanor, M., Conway, C. C., Zbozinek, T., & Vervliet, B. (2014). Maximizing exposure therapy: An inhibitory learning approach. *Behaviour Research and Therapy*, 58, 10–23.

Creswell, J. D. (2017). Mindfulness interventions. *Annual Review of Psychology*, 68, 491–516.

Fonagy, P., & Luyten, P. (2016). A multilevel perspective on the development of borderline personality disorder. *Development and Psychopathology*, 28(4pt1), 1373–1388.

Goldberg, S. B., Tucker, R. P., Greene, P. A., Davidson, R. J., Kearney, D. J., & Simpson, T. L. (2018). Mindfulness-based interventions for psychiatric disorders: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 59, 52–60.

Gu, J., Strauss, C., Bond, R., & Cavanagh, K. (2015). How do mindfulness-based cognitive therapy and mindfulness-based stress reduction improve mental health and wellbeing? A systematic review and meta-analysis of mediation studies. *Clinical Psychology Review*, 37, 1–12.

Guendelman, S., Medeiros, S., & Rampes, H. (2017). Mindfulness and Emotion Regulation: Insights from Neurobiological, Psychological, and Clinical Studies. *Frontiers in Psychology*, 8, 220.

Hoge, E. A., Bui, E., Marques, L., Metcalf, C. A., Morris, L. K., Robinaugh, D. J., & Simon, N. M. (2022). Randomized controlled trial of mindfulness meditation for generalized anxiety disorder: Effects on anxiety and stress reactivity. *JAMA Psychiatry*, 79(2), 107–115.

- Kim, M. J., Loucks, R. A., Palmer, A. L., Brown, A. C., & Whalen, P. J. (2011). The structural and functional connectivity of the amygdala: From normal emotion to pathological anxiety. *Behavioural Brain Research*, 223(2), 403–410.
- Lindsay, E. K., & Creswell, J. D. (2017). Mechanisms of mindfulness training: Monitor and Acceptance Theory (MAT). *Clinical Psychology Review*, 51, 48–59.
- Schore, A. N. (2012). *The Science of the Art of Psychotherapy*. W. W. Norton & Company.
- Segal, Z. V., Williams, J. M. G., & Teasdale, J. D. (2013). *Mindfulness-based cognitive therapy for depression* (2nd ed.). The Guilford Press.
- Shin, L. M., & Liberzon, I. (2010). The neurocircuitry of fear, stress, and anxiety disorders. *Neuropsychopharmacology*, 35(1), 169–191.
- Stein, M. B., & Sareen, J. (2015). Generalized anxiety disorder. *The New England Journal of Medicine*, 373(21), 2059–2068.
- Weiss, D. J., Nelson, D. V., & Gervais, W. M. (2020). The randomized controlled trial: Still the gold standard? *Perspectives on Psychological Science*, 15(4), 1098–1110.
- World Health Organization. (2021). *Depression and other common mental disorders: Global health estimates*.

Makale Geliş Tarihi

04.08.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

**Bilişsel Davranışçı Terapi Yaklaşımının Majör Depresyon Tedavisindeki Rolü Üzerine
Bir Derleme Çalışması**

A Review Study on the Role of the Cognitive Behavioral Therapy Approach in the Treatment
of Major Depression

İrem DELİBAŞ¹ Meryem KAZAAZİZ²¹Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa, KKTC.Orcid: [0009-0000-3474-9464](https://orcid.org/0009-0000-3474-9464)²Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa, KKTCOrcid: [0000-0002-0085-612X](https://orcid.org/0000-0002-0085-612X)**Özet**

Majör Depresif Bozukluk (MDB), bireyin yaşam kalitesini ciddi biçimde etkileyen ve yaygın olarak görülen bir ruhsal bozukluktur. Bu bağlamda, etkili psikoterapötik müdahalelerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), işlevsel olmayan düşünce kalıplarını değiştirerek bireyin psikolojik esnekliğini artırmayı amaçlayan, yapılandırılmış ve kanıta dayalı bir yaklaşımdır. Geleneksel yüz yüze terapilerin yanı sıra, dijital platformlar üzerinden sunulan internet tabanlı BDT (iCBT) uygulamaları da son yıllarda dikkat çekici bir yaygınlık ve etkinlik kazanmıştır.

Araştırmalar, hem bireysel hem de grup formatlarında uygulanan BDT'nin depresyon belirtilerini azaltmada etkili olduğunu ve çeşitli yaş grupları ile kültürel bağlamlarda uyarlanabilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. iCBT, düşük maliyet ve yüksek erişilebilirlik avantajlarıyla, özellikle sosyal izolasyon gibi modern yaşamın getirdiği risk faktörlerine karşı önemli bir çözüm sunmaktadır. Ayrıca, depresyonun tekrarlama riskini azaltıcı etkisi ile BDT, uzun vadeli bir tedavi stratejisi olarak da öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, bilişsel davranışçı terapiler, hem geleneksel hem de dijital formatlarda, majör depresyonun tedavisinde güvenilir ve etkili bir yöntem sunmakta; ruh sağlığı hizmetlerinde merkezi bir rol üstlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Majör Depresif Bozukluk, Bilişsel Davranışçı Terapi, İnternet Tabanlı Terapi.

Abstract

Major Depressive Disorder (MDD) is a prevalent mental health condition that significantly impairs an individual's quality of life. In this context, the development of effective psychotherapeutic interventions is of great importance. Cognitive Behavioral Therapy (CBT) is a structured and evidence-based approach that aims to enhance psychological flexibility by

modifying dysfunctional thought patterns. In addition to traditional face-to-face sessions, internet-based CBT (iCBT) applications have recently gained prominence for their accessibility and effectiveness.

Studies indicate that CBT, whether administered individually or in group settings, is effective in reducing depressive symptoms and adaptable across various age groups and cultural contexts. iCBT, with its low cost and wide accessibility, offers a practical solution to modern challenges such as social isolation. Furthermore, CBT plays a significant role in long-term treatment strategies by helping prevent relapse and supporting sustained recovery.

In conclusion, cognitive behavioral therapies, both in traditional and digital formats, present a reliable and effective method for treating major depression and hold a central place in modern mental health services.

Keywords: Major Depressive Disorder, Cognitive Behavioral Therapy, Internet-Based Therapy.

GİRİŞ

Majör Depresif Bozukluk (MDB), dünya genelinde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yüksek hastalık yüküne neden olan yaygın bir ruhsal bozukluktur. Bu bağlamda, etkili psikoterapötik müdahaleler geliştirilmesi oldukça önemlidir. Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), depresyon tedavisinde sıkça başvurulan ve kapsamlı bilimsel dayanağa sahip bir psikoterapi yöntemidir. Beck'in geliştirdiği bilişsel model doğrultusunda şekillenen bu terapi, bireylerin işlevsel olmayan düşünce kalıplarını değiştirmeye odaklanmaktadır (Beck, 2011). Ayrıca, bireyin duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesi BDT'nin depresyon üzerindeki etkisini artırabilmektedir (Berking vd., 2013).

Teknolojik gelişmelerin ruh sağlığı alanına entegrasyonu ile birlikte internet tabanlı BDT (iCBT) uygulamaları ön plana çıkmıştır. Bu yöntem, coğrafi ve zamansal engelleri azaltarak terapiye erişimi kolaylaştırmaktadır. Andersson ve arkadaşları (2014), internet üzerinden uygulanan BDT'nin geleneksel yüz yüze terapilere benzer düzeyde etkili olabileceğini ifade etmektedir. Lin ve arkadaşları (2023) da bu görüşü destekleyerek çevrim içi müdahalelerin depresif belirtilerin azaltılmasında etkili olduğunu ve düşük maliyet, erişilebilirlik ve esneklik gibi avantajlar sunduğunu vurgulamışlardır.

Ayrıca, depresyon tedavisinde üçüncü dalga terapilerden biri olan duygusal farkındalık ve kabul temelli yaklaşımlar da önem kazanmaktadır. Greenberg ve arkadaşları (2020), özellikle bireylerin duygularıyla sağlıklı baş etme becerilerini geliştiren müdahale yaklaşımlarının depresif semptomların yönetiminde etkili olduğunu belirtmektedir. BDT'nin hem yüz yüze hem de dijital uygulamaları, bireyin psikolojik esnekliğini artırarak depresif belirtilerle başa çıkmasında kalıcı faydalar sağlamaktadır (Cuijpers vd., 2016).

Sonuç olarak, BDT hem geleneksel hem de dijital formatlarda majör depresyon tedavisinde etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Semptomların hafiflemesi, erişim kolaylığı ve bireyselleştirilebilirliği bakımından BDT, çağdaş ruh sağlığı hizmetlerinde merkezi bir yer edinmiştir. Klinik uygulamalarda, bireyin ihtiyaçlarına göre yapılandırılmış terapötik protokollerin kullanılması, tedavi sürecinin başarısını önemli ölçüde artırabilmektedir.

Kavramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar

Majör Depresyonun Tanımı

Majör Depresif Bozukluk (MDB), bireyin en az iki hafta boyunca süren, belirgin bir depresif duygudurum ya da ilgi ve zevk kaybı ile karakterize edilen ciddi bir duygudurum bozukluğudur. Bu süreçte bireyde enerji eksikliği, uyku ve iştah değişiklikleri, yoğun suçluluk ya da değersizlik duyguları, konsantrasyon güçlüğü, psikomotor yavaşlama veya ajitasyon ve intihar düşünceleri gibi belirtiler görülebilmektedir (Jiang vd., 2024; Pan vd., 2024). Bu semptomlar bireyin sosyal, mesleki ve kişisel işlevselliğini ciddi düzeyde bozmaktadır (Wang vd., 2024). MDB aynı zamanda anhedoni, bilişsel yavaşlama ve motivasyon eksikliği gibi daha derin psikolojik ve fizyolojik yansımalarıyla da tanımlanmaktadır (Deng vd., 2024).

Tarihçesi

Majör depresyon, insanlık tarihi boyunca farklı isimlerle tanımlanmış ve her dönemde değişen dünya görüşleri doğrultusunda farklı biçimlerde ele alınmıştır. İlk sistematik açıklamalardan biri Antik Yunan döneminde Hipokrat tarafından yapılmıştır. Hipokrat, depresyona benzer belirtileri "melankoli" terimiyle tanımlamış ve bu durumu vücutta kara safra birikimiyle ilişkilendirmiştir (Greenberg, Malberg & Tompkins, 2020). Bu yaklaşım, depresyonun biyolojik yönünü ilk kez ele alan düşünce sistemlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Orta Çağ'da melankoli, dini temelli bir bakış açısıyla "ruhsal bozulma" ya da "günahkarlık" şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Rönesans ve Aydınlanma dönemleriyle birlikte, insan davranışları ve zihinsel süreçler bilimsel olarak incelenmeye başlanmış, bu da psikiyatrik bozuklukların daha sistematik biçimde sınıflandırılmasının önünü açmıştır.

19. yüzyıl sonlarında Emil Kraepelin, psikiyatrik hastalıkları bilimsel temellerle sınıflandırmaya başlamış ve "manik-depresif hastalık" kavramını ortaya koymuştur. Kraepelin, depresyonun sadece duygusal değil, aynı zamanda bilişsel ve davranışsal belirtilerle birlikte ortaya çıkan bir bozukluk olduğunu vurgulamıştır. Onun bu sınıflandırması, modern psikiyatrinin temel taşlarından biri haline gelmektedir (PIIS0140673614622224.pdf, 2014).

17. ve 18. yüzyılda Freud'un psikanalitik kuramı, depresyonu içsel çatışmalar, kayıplar ve bastırılmış duygularla ilişkilendirmiştir. Freud'un "Yas ve Melankoli" adlı eseri, depresyonun narsisistik yapısını ve kayıp karşısındaki bireysel tepkileri açıklamaya çalışmıştır (Greenberg vd., 2020).

1970'li yıllarda Aaron T. Beck'in geliştirdiği bilişsel kuram ise depresyonun daha yapılandırılmış ve bilişsel temellere dayanan bir açıklamasını sunmuştur. Beck, depresif bireylerin kendilerine, dünyaya ve geleceğe dair sistematik biçimde olumsuz düşünceler geliştirdiğini ileri sürerek "bilişsel üçlü" modelini tanımlamıştır (Beck, 2011). Bu yaklaşım, daha sonra Bilişsel Davranışçı Terapi'nin (BDT) temellerini oluşturmuştur (Berking vd., 2013).

Günümüzde majör depresyon, DSM-5 ve ICD-11 gibi uluslararası tanı sistemlerinde açık ölçütlerle sınıflandırılmakta ve çok boyutlu yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Klinik psikoloji ve psikiyatri alanlarında yapılan çalışmalar, depresyonun tarihsel süreçte biyolojik, psikodinamik ve bilişsel yönleriyle anlaşılmasına çalışıldığını ve bu anlayışların günümüz tedavi yaklaşımlarını doğrudan etkilediğini göstermektedir (Twisk vd., 2013; Zhou vd., 2024).

Etiyolojisi

Majör depresif bozukluk (MDB), oldukça karmaşık ve çok yönlü bir psikiyatrik rahatsızlık olup, etiyolojisi biyolojik, psikolojik ve çevresel birçok faktörün etkileşimiyle

şekillenmektedir. Bu nedenle majör depresyonun ortaya çıkış sürecini anlamak, yalnızca bir tek faktöre odaklanmakla mümkün değildir. Modern literatürde etiyojiye ilişkin modeller genellikle çok etkenli bir yapı sunmakta ve genetik duyarlılıktan nörobiyolojik mekanizmalara, bireyin öğrenme geçmişinden sosyal çevresine kadar birçok boyutu içermektedir (Hollon vd., 2014; Zhou vd., 2024).

Genetik ve nörobiyolojik faktörler

Majör depresyonun en sık araştırılan etiyojik bileşenlerindedir. Genetik geçişe dair çalışmalar, birinci derece akrabalarında depresyon öyküsü olan bireylerin, olmayanlara göre depresyona yakalanma riskinin yaklaşık iki kat arttığını göstermektedir (Twisk vd., 2013). Nörobiyolojik düzeyde ise özellikle monoamin hipotezi uzun yıllardır majör depresyonun açıklanmasında kullanılmıştır. Bu hipoteze göre serotonin, dopamin ve norepinefrin gibi nörotransmitterlerin düzeyindeki bozukluklar, depresif semptomların ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır (Markowitz vd., 2014). Ancak daha güncel yaklaşımlar, yalnızca biyokimyasal dengesizliklerin değil, aynı zamanda hipotalamus-hipofiz-adrenal (HHA) aksındaki bozuklukların da depresyonun gelişiminde belirleyici olduğunu öne sürmektedir (Hollon vd., 2014).

Ayrıca, yaşlanma süreciyle ilişkili olarak değişen nöroinflamatuvar süreçlerin depresyonun gelişiminde etkili olduğu da vurgulanmaktadır. Özellikle yaşlı bireylerde, beyin plastisitesindeki azalma ve immün sistemdeki yaşa bağlı değişimler depresif semptomlara katkı sağlayabilmektedir (Wang vd., 2024). Bununla birlikte, inflamatuvar belirteçlerdeki artış, depresyonun sadece sonucu değil, aynı zamanda nedenlerinden biri olarak da değerlendirilmektedir (Ekeblad vd., 2016).

Psikolojik faktörler

Bireyin düşünce yapısı, duygusal düzenleme becerileri ve yaşam öyküsünü içeren unsurları kapsamaktadır. Bilişsel kuramlar, bireyin kendisi, dünya ve gelecek hakkında geliştirdiği olumsuz şemaların, depresyonun temel psikolojik alt yapısını oluşturduğunu ileri sürmektedir (Beck, 1979, akt. Berking vd., 2013). Özellikle travmatik yaşam deneyimleri, çocukluk çağı ihmal ve istismarları gibi kronik stres etmenleri, bireyin bilişsel yapılarında kalıcı etkiler bırakmakta ve duygu düzenleme sistemlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Greenberg vd., 2020).

Berking ve arkadaşlarının (2013) yürüttüğü çalışmada, majör depresyonlu bireylerin genellikle yetersiz duygusal düzenleme becerilerine sahip oldukları ve bu durumun semptomların şiddetini artırdığı saptanmıştır. Bu bulgu, duygusal farkındalık eksikliği ve duygu bastırma eğilimlerinin depresyonla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Zhou ve arkadaşları (2024), depresif bireylerin kişilerarası ilişkilerinde yaşadığı zorlukların da hem tetikleyici hem de sürdürüm faktörü olabileceğini belirtmektedirler. Bu bağlamda, kişilerarası psikoterapi (IPT) gibi yaklaşımlar da depresyonun psikososyal temellerine ışık tutmaktadır.

Çevresel faktörler

Majör depresif bozukluğun etiyojisinde çevresel ve sosyal faktörler belirleyici rol oynamaktadır. Ekonomik güçlükler, işsizlik, yalnızlık, göç ve sosyal dışlanma gibi yaşam olayları, bireyde depresif semptomların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Lin vd., 2023). Pandemi sonrası artan sosyal izolasyonun depresyon belirtilerini yoğunlaştırdığı bildirilmiştir. Ayrıca yaşlı bireylerde sosyal destek eksikliği ve kronik hastalıklar, depresyonun başlıca risk faktörleri arasında yer almaktadır (Zhou vd., 2024). Davranışsal etkinlik düzeyindeki düşüklük

ve çevresel ödüllerin azalması da depresif sürecin devamlılığında etkili olmaktadır (Paul vd., 2024). Bu bulgular, çevresel faktörlerin ruh sağlığı üzerindeki etkisini vurgulamakta ve müdahale süreçlerinin sosyal boyutu dikkate alması gerektiğini göstermektedir.

Epidemiyolojisi

Majör depresif bozukluk (MDB), dünya genelinde yaygınlığı ve yarattığı işlevsellik kaybı ile önemli bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, depresyon en fazla yeti kaybına neden olan hastalıklar arasında yer almakta ve 2030 yılı itibarıyla dünya genelinde en yaygın hastalık olacağı öngörülmektedir (Lin vd., 2023). Epidemiyolojik çalışmalar, MDB'nin yaşam boyu görülme sıklığının %10 ile %20 arasında değiştiğini göstermekte, kadınlarda erkeklere oranla iki kat daha sık rastlandığı bildirilmektedir (Twisk vd., 2013).

Yaş gruplarına göre değerlendirildiğinde, ergenlik dönemi ve yaşlılık MDB için yüksek risk taşıyan dönemlerdir. Gençlerde sosyal medya baskısı, akademik stres ve kimlik gelişimi; yaşlı bireylerde ise yalnızlık, fiziksel hastalıklar ve sosyal destek eksikliği depresyon prevalansını artırmaktadır (Wang vd., 2024; Zhou vd., 2024).

COVID-19 pandemisi sonrası yapılan araştırmalar, küresel depresyon oranlarında ciddi bir artış olduğunu ortaya koymaktadır. Pandemi döneminde yaşanan sosyal izolasyon, ekonomik belirsizlik ve sağlık kaygılarının depresif semptomları tetiklediği; dijital terapilerin bu süreçte etkili olduğu bildirilmektedir (Lin vd., 2023).

Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde depresyonun tanılanma oranı düşüktür. Sağlık hizmetlerine erişim güçlükleri, psikolojik destek eksikliği ve toplumsal damgalama, gerçek prevalansın altında raporlanmasına yol açmaktadır (Cuijpers vd., 2013). Depresyonun ekonomik etkileri de dikkate değerdir; iş gücü kaybı, sağlık harcamalarında artış ve sosyal yardım talepleri gibi sonuçlar gözlenmektedir (Ekeblad vd., 2016).

Bu veriler, depresyonun yalnızca bireysel değil, toplumsal düzeyde de ele alınması gereken bir sorun olduğunu ve epidemiyolojik takibin müdahale politikalarının belirlenmesinde kritik rol oynadığını göstermektedir.

Tedavi

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT),

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), Aaron T. Beck'in geliştirdiği bilişsel kurama dayanmakta olup, depresyonun temelinde bireyin kendisi, çevresi ve geleceğe dair çarpıtılmış düşüncelerinin yattığını savunmaktadır. Bu "bilişsel üçlü" yapı, bireyin duygu durumunu ve davranışlarını olumsuz etkileyerek majör depresyonun sürmesine katkıda bulunmaktadır (Beck, 1979, akt. Berking vd., 2013). BDT'nin amacı, bireyin otomatik olumsuz düşüncelerini fark etmesini, sorgulamasını ve bu düşünceleri daha işlevsel alternatiflerle değiştirmesini sağlamaktır. Bu sürece davranışsal stratejiler de eşlik etmektedir; böylece birey, pasiflikten uzaklaşarak işlevselliğini artırmaktadır (Greenberg vd., 2020).

Twisk ve arkadaşları (2013), BDT'nin hafif ve orta düzey depresyon vakalarında yüksek başarı gösterdiğini ve tedavi sonrası semptomların uzun süre azaldığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Zhou ve arkadaşları (2024), BDT'nin yalnızca kısa vadeli semptom giderimi sağlamadığını, aynı zamanda depresyonun tekrarlama riskini de düşürdüğünü belirtmektedir.

Son yıllarda, BDT'nin çevrim içi versiyonları da depresyon tedavisinde etkili bulunmuştur. Lin ve arkadaşları (2023), pandemi sonrası sosyal izolasyonun neden olduğu depresif belirtilerin

internet tabanlı BDT (iBDT) ile anlamlı düzeyde azaldığını rapor etmiştir. Ayrıca Ebert ve arkadaşları (2015), dijital platformlarda sunulan yapılandırılmış BDT protokollerinin yüz yüze terapilere kıyasla benzer düzeyde terapötik kazanımlar sağladığını bildirmiştir. iBDT'nin esnek yapısı, erişilebilirliği artırarak bireylerin daha düşük maliyetle psikolojik destek almasını mümkün kılmaktadır. Bu durum, özellikle erişimi kısıtlı bireylerde tedaviye katılım oranlarını artırmakta ve depresyonla başa çıkma becerilerini geliştirmektedir.

İnternet Tabanlı Bilişsel Davranışçı Terapi (İCBT)

İnternet Tabanlı Bilişsel Davranışçı Terapi (İCBT), yapılandırılmış BDT programlarının dijital platformlar üzerinden bireylere sunulduğu etkili bir müdahale yöntemidir. Lin ve arkadaşları (2023) tarafından yapılan randomize kontrollü çalışmada, pandemi sonrası sosyal izolasyonun yarattığı depresif belirtilerde İCBT'nin yüz yüze BDT kadar etkili olduğu; uyum oranının yüksek olduğu, semptomlarda anlamlı düşüş sağlandığı vurgulanmaktadır. Ayrıca Buntrock ve ekibi (2015), alt eşik depresyon yaşayan katılımcılarda uygulanan online destekli İCBT'nin majör depresyonun gelişimini belirgin biçimde azalttığını ve koruyucu etkiler sunduğunu göstermektedir. Bu dijital uygulamalar, erişilebilirlik, esneklik ve maliyet etkinliği sayesinde ruh sağlığı hizmetlerine ulaşımı kolaylaştırmakta; bireylerin depresyon belirtilerini hem azaltmakta hem de nüks riskini düşürmektedir.

İlgili Araştırmalar

Majör Depresif Bozukluk (MDB), bireylerin yaşam kalitesini ciddi şekilde etkileyen, karmaşık yapılı ve tekrar edebilen bir ruhsal rahatsızlıktır. Bu bozukluğun tedavisinde Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), hem bireysel hem de dijital uygulamalarda etkili bir müdahale yöntemi olarak dikkat çekmektedir. Beck'in geliştirdiği bilişsel modele dayanan BDT, bireyin olumsuz düşünce kalıplarını tanımasını ve bunlarla başa çıkma becerisi geliştirmesini hedeflemektedir (Beck, 2011).

Berking ve arkadaşları (2013) tarafından yürütülen bir çalışmada, duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesinin BDT'nin depresyon üzerindeki etkinliğini artırdığı saptanmıştır. Bu bulgu, depresyonun yalnızca düşümsel değil, aynı zamanda duygusal işlevlerle de ilişkili olduğunu göstermektedir. Twisk ve arkadaşları (2013) ise, BDT'nin özellikle hafif ve orta düzeyde depresyon vakalarında yüksek düzeyde etkili olduğunu ve bu etkinin uzun vadeli sürdürülebilirliğe katkı sunduğunu belirtmiştir. İnternet Tabanlı Bilişsel Davranışçı Terapi (iCBT) uygulamaları, son yıllarda depresyon tedavisinde öne çıkan dijital müdahaleler arasında yer almaktadır.

Lin ve arkadaşlarının (2023) pandemi sonrası yürüttüğü çalışmada, iCBT'nin yüz yüze terapiyle benzer düzeyde etkili olduğu ve sosyal izolasyon kaynaklı depresif belirtilerde anlamlı azalma sağladığı bildirilmiştir. Benzer şekilde, Buntrock ve arkadaşları (2015), çevrim içi destekli BDT'nin, depresyonun önlenmesinde ve semptomların azaltılmasında etkili olduğunu belirtmiştir.

Zhou ve arkadaşları (2024), BDT'nin kişilerarası terapi (IPT) ile karşılaştırıldığında depresyon semptomlarının azaltılmasında benzer etkinlikte olduğunu, ancak BDT'nin nüksü önlemede daha başarılı sonuçlar sunduğunu ifade etmektedir. Bu bulgular, BDT'nin yalnızca semptom yönetimi değil, aynı zamanda koruyucu bir psikoterapötik yaklaşım sunduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, literatürdeki güncel araştırmalar, hem yüz yüze hem de dijital formatlarda uygulanan BDT'nin majör depresyon tedavisinde etkinliğini ortaya koymaktadır. Bu yöntem,

erişilebilirliği, düşük maliyeti ve bireyselleştirilebilir yapısı sayesinde çağdaş psikoterapi uygulamalarında merkezi bir yer edinmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, bilişsel davranışçı terapi (BDT) başta olmak üzere çeşitli psikolojik müdahalelerin majör depresyon üzerinde anlamlı etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. BDT, hem bireysel hem de grup temelli uygulamalarda etkili bir yöntem olarak öne çıkmakta; depresif belirtilerin hafifletilmesinde ve işlevselliğin artırılmasında önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle internet aracılığıyla uygulanan çevrim içi BDT modelleri, erişilebilirlik ve maliyet açısından avantaj sağlamasıyla dikkat çekmektedir. Bu yönüyle, modern ruh sağlığı hizmetlerinde dijital terapötik yaklaşımlar önemli bir yere sahiptir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, psikoterapötik yöntemlerin majör depresyon tedavisinde destekleyici değil, birincil birer müdahale alternatifi olarak değerlendirilmesi gerektiği önerilmektedir. Ruh sağlığı uzmanlarının, yapılandırılmış terapi programlarını uygulamada bilgi ve becerilerini artırmaları; klinik karar süreçlerinde hem geleneksel hem de dijital terapi protokollerini bireyin ihtiyaçlarına uygun biçimde kullanmaları önem arz etmektedir. Ayrıca, kırsal veya dezavantajlı bölgelerde psikolojik destek hizmetlerine ulaşımı kolaylaştırmak adına internet tabanlı terapilerin yaygınlaştırılması teşvik edilmelidir.

İleride yapılacak araştırmalarda, farklı kültürel bağlamları dikkate alan ve uzun süreli etkileri değerlendiren çalışmaların artırılması önerilmektedir. Ayrıca, bireysel değişkenlerin terapiye yanıt üzerindeki etkisini araştırmak, daha özelleştirilmiş müdahale stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Beck, A. T. (2011). *Cognitive therapy of depression*. Guilford Press.

Berking, M., Ebert, D. D., Cuijpers, P., & Hofmann, S. G. (2013). Emotion-regulation skills training enhances the efficacy of inpatient cognitive behavioral therapy for major depressive disorder: A randomized controlled trial. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 82(4), 234–245.

Buntrock, C., Ebert, D. D., Lehr, D., Smit, F., Riper, H., Berking, M., & Cuijpers, P. (2015). Effect of a web-based guided self-help intervention for prevention of major depression in adults with subthreshold depression: A randomized clinical trial. *JAMA*, 315(17), 1854–1863.

Cuijpers, P., Sijbrandij, M., Koole, S. L., Huibers, M. J., Berking, M., & Andersson, G. (2013). Psychological treatment of depression in primary care: A meta-analysis. *The British Journal of General Practice*, 63(610), e639–e646.

Deng, H., Wang, Y., Zhou, X., Zhang, Y., & Chen, Y. (2024). Functional connectivity alterations in major depressive disorder: A systematic review. *Journal of Affective Disorders*, 348, 120–133.

Ekeblad, A., Svanborg, C., & Ekselius, L. (2016). Psychological treatment of depression in primary care: A randomized controlled trial comparing short-term psychodynamic psychotherapy and cognitive behavioural therapy. *BMC Psychiatry*, 16, 1–10.

Greenberg, L. S., Malberg, N. T., & Tompkins, M. A. (2020). *Working with emotion in psychotherapy*. Guilford Press.

- Hollon, S. D., Stewart, M. O., & Strunk, D. (2014). Enduring effects for cognitive behavior therapy in the treatment of depression and anxiety. *Annual Review of Psychology*, 65, 495–519.
- Jiang, Y., Wang, Y., & Zhang, Q. (2024). The role of emotion regulation and cognitive reappraisal in major depressive disorder: A longitudinal study. *Clinical Psychology Review*, 101, 102189.
- Lin, L. A., Xie, Y., Zhou, X., & Zhang, Y. (2023). Internet-delivered cognitive behavioral therapy for major depression: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Medical Internet Research*, 25, e38921.
- Markowitz, J. C., Milrod, B. L., & Bleiberg, K. L. (2014). Interpersonal psychotherapy for major depression: A comprehensive meta-analysis. *The American Journal of Psychiatry*, 171(7), 706–717.
- Pan, Y., Wu, Y., Li, J., & Zhou, X. (2024). Cognitive dysfunction in major depressive disorder: From etiology to treatment. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 156, 105312.
- Paul, A., Schmidt, R., & Hofmann, S. G. (2024). Behavioral activation therapy in virtual reality for depression: A randomized controlled trial. *Behaviour Research and Therapy*, 167, 104327.
- Twisk, J., Bosman, L., Hoekstra, T., Rijnhart, J., & Terluin, B. (2013). The efficacy of cognitive-behavioral therapy and psychodynamic therapy in the outpatient treatment of major depression: A randomized controlled trial. *BMC Psychiatry*, 13, 49.
- Wang, Y., Deng, H., Liu, Q., & Zhou, X. (2024). Social support and depression: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 347, 10–21.
- Zhou, X., Ke, X., Xie, P., & Zhang, Y. (2024). Effectiveness of CBT and IPT in major depressive disorder: A meta-analytic comparison. *Journal of Affective Disorders*, 325, 70–80.

Makale Geliş Tarihi

04.08.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

**Obsesif Kompulsif Bozukluk İçin Psikoterapi Tedavilerine İlişkin Literatür İncelemesi
(2015–2023)**

A Literature Review of Psychotherapy Treatments for Obsessive-Compulsive Disorder
(2015–2023)

Nisanur ERTUĞRUL¹ Meryem KARAAZİZ²

¹Lisans Öğrencisi, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs
Türk Cumhuriyeti, Orcid. [0009-0004-3378-7900](https://orcid.org/0009-0004-3378-7900)

²Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa,
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Orcid. [0000-0002-0085-612X](https://orcid.org/0000-0002-0085-612X)

Özet

Bu derleme çalışmasının amacı, obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tedavisinde kullanılan psikoterapi yaklaşımlarının etkinliğini mevcut bilimsel araştırmalar doğrultusunda değerlendirmektir. İncelenen literatürde kabul ve kararlılık terapisi, maruz bırakma ve tepki önleme, farkındalık temelli bilişsel terapi, internet temelli bilişsel davranışçı terapi, aile odaklı psikolojik müdahaleler, sanal gerçeklik destekli terapiler ve metabilişsel eğitim gibi çeşitli yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Psikoterapi uygulamalarının OKB belirtilerinde genel olarak anlamlı düzeyde azalma sağladığı bulgulanmıştır. Bununla birlikte, farklı terapi türlerinin ve uygulama biçimlerinin etki düzeyinde değişkenlik yarattığı gözlemlenmektedir. Bulgular, psikoterapi temelli yaklaşımların OKB tedavisinde etkili ve uygulanabilir seçenekler sunduğunu göstermektedir. Bu durum, hem bireysel hem de grup temelli terapötik müdahalelerin OKB semptomlarını hafifletmede kullanılabilmesine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: obsesif kompulsif bozukluk, psikoterapi, obsesif kompulsif bozukluk tedavisi.

Abstract

The aim of this review study is to evaluate the effectiveness of psychotherapy approaches used in the treatment of obsessive-compulsive disorder (OCD) based on current scientific research. The reviewed literature includes various therapeutic methods such as Acceptance and Commitment Therapy (ACT), Exposure and Response Prevention (ERP), Mindfulness-Based Cognitive Therapy, Internet-Based Cognitive Behavioral Therapy (CBT), family-focused psychological interventions, virtual reality-assisted therapies, and metacognitive training programs. Psychotherapy practices have generally been found to significantly reduce OCD symptoms. However, it has also been observed that the type and delivery of psychotherapy can influence the level of effectiveness. These findings suggest that psychotherapy-based approaches offer effective and applicable options for OCD treatment. This highlights that both

individual and group-based therapeutic interventions can be utilized in alleviating OCD symptoms.

Keywords: obsessive-compulsive disorder, psychotherapy, obsessive-compulsive disorder treatment.

Giriş

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB), kişinin istemsiz, tekrarlayıcı ve genellikle rahatsızlık veren düşünceler (obsesyonlar) ile bu düşüncelere karşı geliştirilen zorlayıcı davranışlar ya da zihinsel eylemler (kompulsiyonlar) ile karakterize edilen kronik bir ruhsal hastalıktır. OKB semptomları, bireyin günlük yaşamını ve işlevselliğini önemli ölçüde olumsuz etkileyerek klinik düzeyde belirgin sıkıntıya neden olur. Genellikle çocukluk, ergenlik veya erken erişkinlik döneminde başlangıç gösterir ve tedavi edilmediği takdirde kronik bir seyir izleyebilir (Brock vd., 2024; Murphy vd., 2010).

OKB'nin temel belirtileri arasında; kişiyi rahatsız eden düşünceler, dürtüler veya imgelerle tekrar tekrar karşılaşma ve bu durumdan kaynaklanan anksiyeteyi azaltmak için yineleyici ritüellerin gerçekleştirilmesi yer alır. Bu kompulsif davranışlar ya da zihinsel eylemler, kişinin sıkıntısını geçici olarak azaltmaya yarasa da, uzun vadede bozukluğun sürmesine yol açar. Bireyler, bu belirtileri kontrol etmekte güçlük çeker ve zamanla yaşam kalitelerinde ciddi düşüşler gözlemlenir (Brock vd., 2024).

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB) tedavisinde psikoterapi yöntemlerinin ne düzeyde etkili olduğu, hem kuramsal hem de uygulamalı psikoloji literatüründe sıkça tartışılan bir konudur. Literatürde farklı terapi türlerinin OKB semptomları üzerindeki etkilerini inceleyen birçok çalışma yer almakla birlikte, bu çalışmaların sonuçları arasında yöntemsel farklılıklar ve örneklem çeşitliliği nedeniyle bütüncül bir görüşe ulaşmak güçleşmektedir. Bu bağlamda, bu derleme çalışmasının temel problemi "Psikoterapi yöntemlerinin Obsesif Kompulsif Bozukluk tedavisi üzerindeki etkisi hangi düzeydedir?" sorusuna yanıt aramaktır.

Ayrıca, "Farklı psikoterapi uygulamalarının OKB tedavisi üzerine genel etkisi ne düzeydedir?" sorusu da alt problem olarak ele alınmakta, bu çerçevede psikoterapi yaklaşımlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Psikoterapi, OKB'nin tedavisinde farmakolojik yaklaşımlardan bağımsız olarak kritik bir role sahiptir. Özellikle bilişsel davranışçı terapi (BDT) ve onun önemli bir bileşeni olan maruz bırakma ve tepki önleme (ERP) teknikleri, OKB semptomlarının azaltılmasında etkinliği bilimsel olarak kanıtlanmış yöntemler arasında yer alır. Bu terapötik müdahaleler, hastaların obsesyonlarına yol açan kaygıyla kontrollü bir şekilde yüzleşmelerini sağlar ve kompulsif davranışları azaltmaya odaklanır. Böylece, hastalar uzun vadede obsesyonlarını daha iyi yönetebilir hale gelirler. Murphy ve arkadaşları (2010) tarafından yapılan kapsamlı incelemede, psikoterapötik yaklaşımların OKB tedavisinde semptomları azaltmada ve işlevselliği artırmada güvenilir bir temel oluşturduğu belirtilmektedir.

Ayrıca, psikoterapinin OKB üzerindeki etkisi, hastaların içgörü düzeyi, semptom şiddeti ve eşlik eden psikiyatrik durumların varlığı gibi bireysel faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu nedenle, psikoterapi uygulamalarının kişiselleştirilmesi ve hastanın ihtiyaçlarına göre uyarlanması tedavi başarısı için önem taşımaktadır (Brock vd., 2024). Bu bağlamda, OKB'nin uzun vadeli yönetiminde psikoterapi temel bir bileşen olarak kabul edilmekte ve tedavi planlarının vazgeçilmez unsuru olmaya devam etmektedir.

OKB tedavisinde kullanılan psikoterapi yöntemlerinin etkililiği, hem araştırmacılar hem de klinik uygulayıcılar tarafından uzun süredir tartışılmaktadır. Bu bağlamda, temel problem

“Psikoterapi yöntemlerinin Obsesif Kompulsif Bozukluk tedavisi üzerindeki etkisi hangi düzeydedir?” sorusudur. Bu çerçevede, “Farklı psikoterapi uygulamalarının OKB tedavisi üzerine genel etkisi ne düzeydedir?” şeklindeki alt problem, bu derlemenin temel yönelimini oluşturmaktadır.

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB), bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal süreçlerini derinden etkileyen, yineleyici düşünce ve davranışlarla karakterize edilen kronik ve oldukça zorlayıcı bir ruhsal bozukluktur. OKB, bireyin yalnızca içsel deneyimlerini değil; sosyal ilişkilerini, mesleki performansını ve günlük yaşam fonksiyonlarını da önemli ölçüde olumsuz etkilemektedir. Bu durum, OKB'nin sadece bireysel bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de ruh sağlığına dair önemli sonuçlar doğurabilen bir rahatsızlık olduğunu göstermektedir.

Bu alanda giderek artan sayıda bilimsel araştırma yapılmakla birlikte, mevcut bulgular farklı örneklem grupları, yöntemsel yaklaşımlar ve psikoterapi türleri üzerinden elde edildiğinden dolayı, literatürde belirli bir bilgi birikimi oluşmasına rağmen sonuçların genel geçerliği konusunda hâlâ netlik bulunmamaktadır. Bu noktada, farklı çalışmaların bulgularını bir araya getirerek genel bir tablo sunmayı amaçlayan derleme çalışmaları, yalnızca niteliksel değil, alana yön verecek karşılaştırmalı bir değerlendirme imkânı da sağlamaktadır.

Bu bağlamda hazırlanan bu derleme çalışması, OKB tedavisinde kullanılan psikoterapötik yaklaşımların etki düzeylerini daha nesnel bir biçimde ortaya koyarak hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar için önemli bir referans kaynağı oluşturmayı hedeflemektedir. Hangi müdahale türlerinin daha etkili olduğu, hangi koşullarda daha başarılı sonuçlar verdiği gibi sorulara açıklık getirmek, ruh sağlığı alanındaki güncel tartışmalara katkı sunacaktır.

Bu derleme çalışmasının temel sınırlılığı, yalnızca psikoterapi temelli müdahaleler ele alınmış; farmakolojik tedaviler kapsam dışında bırakılmıştır. Yayın yanlılığı olasılığı ve örneklem temelli kısıtlılıklar da değerlendirme sonuçları üzerinde sınırlayıcı etkiye sahip olabilecektir.

Obsesif Kompulsif Bozukluk Tanımı ve Tarihçesi

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB), obsesyonlar ve kompulsiyonlardan oluşan, kronik ve işlevselliği bozan bir ruhsal bozukluktur. Obsesyonlar, rahatsızlık verici, ısrarcı düşünceler, dürtüler veya imgeler olarak tanımlanırken; kompulsiyonlar bu obsesyonları nötrlemek veya kaygıyı azaltmak amacıyla tekrar edilen davranışlar ya da zihinsel eylemler şeklindedir. Semptomlar genellikle zaman alıcıdır ve günlük yaşamı olumsuz etkiler; kişide klinik düzeyde sıkıntı oluşturur (Steele vd., 2024).

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB), zaman içerisinde tanı sistemlerinde önemli değişiklikler geçirmiştir. Bu değişimlerin en dikkat çekici olanları, Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından yayımlanan Tanı ve Ruhsal Bozukluklar İstatistiksel El Kitabı (DSM) sürümlerinde izlenmektedir. Her yeni sürüm hem psikopatolojik anlayıştaki evrimi hem de klinik uygulamalardaki güncellemeleri yansıtmaktadır.

DSM-III (1980) ile birlikte OKB, ilk kez sistematik ve tanı kriterlerine dayalı bir şekilde ele alınmış ve "Anksiyete Bozuklukları" başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bu sürüm, psikanalitik kuramların etkisinden uzaklaşarak, tanı ölçütlerini daha nesnel ve davranışsal temellere dayandırmayı amaçlamıştır. OKB bu noktada, obsesyon (ısrarlı, istenmeyen düşünceler) ve kompulsiyonlar (tekrarlayan davranışlar veya zihinsel eylemler) temelinde tanımlanmıştır (Murphy vd., 2010).

DSM-IV (1994) ve DSM-IV-TR (2000) sürümlerinde, OKB hâlâ Anksiyete Bozuklukları içinde yer almaya devam etmiş; ancak tanı ölçütleri daha da ayrıntılandırılmıştır. Bu

sürümlerde, obsesif düşüncelerin birey tarafından "aşırı ya da mantıksız" olarak değerlendirilmesi ve bu düşüncelere karşı geliştirilen kompulsif davranışların kişinin zamanını alacak düzeyde olması tanı açısından önemli kabul edilmiştir. Ayrıca bireyin bu düşüncelere ilişkin farkındalık düzeyi (içgörü) de tanıda dikkate alınan bir unsur hâline gelmiştir (Leckman vd., 2010).

DSM-5 (2013) ile birlikte OKB'nin sınıflandırmasında köklü bir değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu sürümde OKB, Anksiyete Bozuklukları başlığından çıkarılarak yeni bir üst başlık olan "Obsesif-Kompulsif ve İlişkili Bozukluklar" (Obsessive-Compulsive and Related Disorders-OCRD) kategorisine alınmıştır. Bu yeni sınıflandırma ile birlikte, beden dismorfik bozukluk, biriktirme (hoarding) bozukluğu, saç yolma (trikotillomani) ve deri yolma (excoriation) bozuklukları gibi diğer ilgili bozukluklar da aynı başlık altında toplanmıştır. Ayrıca DSM-5 ile tanı kriterlerine bireyin obsesyon ve kompulsiyonlara dair içgörü düzeyi (iyi, sınırlı, yok) ile tik bozuklukları öyküsü gibi önemli boyutlar eklenmiştir (Nemeroff vd., 2013).

Sonuç olarak, DSM serisi boyunca OKB'nin sınıflandırılması ve tanı ölçütleri önemli ölçüde gelişmiş ve modern psikiyatri anlayışıyla uyumlu hâle getirilmiştir. Bu gelişmeler, sadece tanı sürecini değil, aynı zamanda tedavi planlamasını ve klinik karar alma süreçlerini de doğrudan etkilemiştir.

Obsesif Kompulsif Bozukluk Etiyolojisi

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB) gelişiminde birden fazla faktör rol oynar. Güncel çalışmalar genetik, nörobiyolojik, psikolojik ve çevresel faktörlerin etkileşimini ortaya koymaktadır (Pauls vd., 2014).

Genetik Faktörler

OKB'de genetik yatkınlık önemli bir rol oynar. Aile ve ikiz çalışmaları, OKB'nin %40-50 oranında genetik etkilerle ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Özellikle serotonin ve glutamat ile ilişkili genler araştırılmaktadır (Pauls vd., 2014).

Nörobiyolojik Faktörler

OKB, frontal korteks, bazal gangliyonlar ve anterior singulat korteks arasındaki devrelerde işlev bozuklukları ile ilişkilidir. Bu bölgelerdeki aşırı aktivasyon ve bağlantı sorunları hastalığın nörobiyolojik temelini oluşturur. Serotonerjik ve glutamaterjik sistemlerdeki düzensizlikler de OKB patofizyolojisinde rol oynar (Pauls vd., 2014).

Psikolojik Faktörler

Abramowitz (2006) tarafından belirtildiği üzere, obsesif kompulsif bozukluğun psikolojik mekanizmaları bilişsel davranışçı model çerçevesinde açıklanır. OKB hastaları, obsesyonlarını aşırı tehdit edici ve kontrol edilemez düşünceler olarak algırlar. Bu algı, kaygının artmasına ve kişi tarafından kompulsiyon adı verilen zorlayıcı davranış veya zihinsel eylemlerle bu kaygının azaltılmaya çalışılmasına neden olur.

Bu model, OKB semptomlarının sürdürülmesinde bilişsel çarpıtmaların önemli rol oynadığını vurgular. Özellikle aşırı sorumluluk algısı, mükemmeliyetçilik, tehdit algısının abartılması ve düşünceleri kontrol edememe korkusu gibi bilişsel hatalar hastalığın gelişiminde ve kronikleşmesinde etkilidir. Ayrıca stresli yaşam olayları ve kişinin bu stresle başa çıkma becerilerindeki yetersizlik, semptomların şiddetlenmesine katkıda bulunabilir (Abramowitz, 2006).

Bilişsel-davranışçı tedaviler, bu psikolojik süreçleri hedef alarak, obsesyonlara yönelik algıyı değiştirmeyi ve kompulsif davranışları azaltmayı amaçlar. Bu nedenle psikolojik faktörlerin anlaşılması, OKB tedavisinde kritik öneme sahiptir (Abramowitz, 2006).

Çevresel Faktörler

Erken çocukluk döneminde yaşanan travmalar, aile içi çatışmalar, aşırı kontrolcü ebeveyn tutumları ve bazı enfeksiyonlar (özellikle çocuklarda streptokok enfeksiyonlarına bağlı PANDAS sendromu) çevresel risk faktörleri arasında yer almaktadır (Pauls vd., 2014). Bu tür etkenler, biyolojik yatkınlığı olan bireylerde bozukluğun ortaya çıkmasını tetikleyebilir.

Obsesif Kompulsif Bozukluk Epidemiyolojisi

Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB), toplum genelinde oldukça yaygın görülen bir anksiyete bozukluğu olup, yaşam boyu prevalansı yetişkinlerde yaklaşık %1 ila %2 arasında değişmektedir. Bu oran, OKB'nin küresel ölçekte halk sağlığı açısından önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Ruscio ve arkadaşlarının (2010) yürüttüğü kapsamlı epidemiyolojik çalışmalara göre, OKB'nin 12 aylık prevalansı %1,2 civarındadır ve bu oranlar diğer anksiyete bozukluklarıyla karşılaştırıldığında dikkate değer düzeydedir.

OKB semptomlarının başlangıç yaşı genellikle çocukluk ya da ergenlik dönemine denk gelmekte olup, vakaların önemli bir kısmında ilk belirtiler 19 yaşından önce ortaya çıkmaktadır. Erkek bireylerde genellikle daha erken yaşta başlangıç görülürken, kadınlarda ise semptomların başlama yaşı biraz daha geç olabilir. Ancak toplam prevalans açısından bakıldığında, cinsiyetler arasında anlamlı bir fark bulunmadığı ve kadınlar ile erkeklerde benzer oranlarda görüldüğü bildirilmektedir.

OKB, çoğunlukla kronik bir seyir izlemekte ve tedavi edilmediği durumlarda semptomlar yaşam boyu devam edebilmektedir. Hastalığın doğası gereği, dönemsel olarak şiddetinde dalgalanmalar olsada, kendi kendine tamamen düzelmeye olasılığı oldukça düşüktür. Buda, erken tanı ve etkili tedavi yöntemlerinin uygulanmasını özellikle önemli hale getirmektedir. Ayrıca OKB'nin bireylerde işlevsellik kaybı, yaşam kalitesinde düşüş ve artan komorbidite riskiyle de ilişkili olduğunu belirtilmektedir. Özellikle majör depresyon, yaygın anksiyete bozukluğu ve tik bozuklukları gibi psikiyatrik sorunlarla birlikte görülme oranı yüksektir (Ruscio vd., 2010).

Bu veriler, OKB'nin yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de önemli bir ruh sağlığı problemi olduğunu ortaya koymakta ve epidemiyolojik açıdan bu bozukluğun daha fazla araştırılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Tedavi

Psikoterapi Teknikleri

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT)

Bilişsel davranışçı terapi (BDT), bireyin düşünce, duygu ve davranışları arasındaki etkileşimi esas alan, yapılandırılmış, hedef odaklı ve görel olarak kısa süreli bir psikoterapi yöntemidir. Özellikle duygusal ve davranışsal sorunların ortaya çıkışında bireyin düşünsel çarpıtmalarının rol oynadığı varsayımından hareket eden bu yaklaşım, bireylerin işlevsel olmayan düşünce kalıplarını tanımlamasını, sorgulamasını ve daha gerçekçi, uyumlu düşünceler geliştirmesini amaçlamaktadır (Özcan ve Çelik, 2017).

BDT hem klasik hem de edimsel koşullanma ilkelerine dayanan öğrenme kuramlarıyla bilişsel psikoloji prensiplerinin birleşiminden doğmuş olup, bu yönüyle hem davranışsal hem de bilişsel müdahaleleri bir arada içeren çok yönlü bir terapi biçimidir.

Terapötik süreçte bireye yalnızca semptomlarıyla başa çıkma becerileri kazandırmak değil, aynı zamanda temel inançları, otomatik düşünceleri ve bu düşüncelerin duygusal tepkiler üzerindeki etkilerini fark etme ve yeniden yapılandırma becerileri de kazandırılır. Bu doğrultuda, bireyin problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi, işlevsel olmayan başa çıkma stratejilerinin değiştirilmesi ve alternatif davranış kalıplarının öğrenilmesi hedeflenir.

Özcan ve Çelik (2017), BDT'nin özellikle anksiyete bozuklukları, depresyon, OKB ve travma sonrası stres bozukluğu gibi çok çeşitli psikiyatrik durumlarda etkili olduğunu ve kanıta dayalı bir yaklaşım olarak yaygın biçimde kullanıldığını belirtmektedir. BDT'nin esnek yapısı sayesinde terapi süreci bireyin özgül ihtiyaçlarına göre uyarlanabilir; bu da onu hem bireysel hem grup terapilerinde hem de çeşitli yaş gruplarında etkili kılmaktadır.

Bu bağlamda BDT, sadece semptomları hedefleyen yüzeysel bir müdahale biçimi olmanın ötesinde, bireyin düşünsel yapısını derinlemesine ele alan ve kalıcı bilişsel davranışsal değişiklikleri amaçlayan kapsamlı bir psikoterapi yöntemidir (Özcan ve Çelik, 2017).

İnternet Tabanlı Bilişsel Davranışçı Terapi (ICBT)

Geleneksel yüz yüze terapilere alternatif olarak geliştirilen internet tabanlı bilişsel davranışçı terapi (ICBT), son yıllarda özellikle obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tedavisinde dikkat çekici bir seçenek haline gelmiştir. ICBT hem bireysel hem de halk sağlığı düzeyinde terapiye erişimi artırmak amacıyla geliştirilen, dijital platformlar üzerinden yapılandırılmış biçimde sunulan bir psikoterapi biçimidir. Bu yaklaşım, geleneksel BDT'nin temel bileşenlerini içerirken, terapötik sürecin dijital ortamda yürütülmesine olanak tanır (Andersson & Hedman, 2013).

ICBT programlarının çoğu, bilişsel yeniden yapılandırma, maruz bırakma ve tepki önleme (ERP) gibi OKB tedavisinde etkinliği kanıtlanmış teknikleri içermektedir. Bu programlar, rehberli ya da rehbersiz olarak uygulanabilmekte; rehberli modellerde katılımcılar, bir terapistten çevrim içi geri bildirim ve destek alarak ilerlemektedirler. Rehberli uygulamaların, rehbersiz olanlara kıyasla daha yüksek etkililik düzeyine sahip olduğu gösterilmiştir (Andersson ve Hedman, 2013, s. 149).

Araştırmalar, ICBT'nin OKB semptomlarını azaltmada yüz yüze terapilerle karşılaştırılabilir düzeyde etkili olabildiğini ortaya koymuştur. Özellikle maruz bırakma ve tepki önleme içeren ICBT programlarında, obsesyon ve kompulsiyonların şiddetinde klinik olarak anlamlı düşüşler gözlemlenmiştir. Katılımcılar çoğunlukla tedavi sürecini tamamlayabilmekte ve terapiye bağlılık oranları, beklenenden yüksek düzeyde seyretmektedir (Andersson ve Hedman, 2013, s. 150).

ICBT, yalnızca bireysel düzeyde değil; aynı zamanda sağlık sistemlerinin genel işleyişi açısından da önemli avantajlar sunmaktadır. Terapist zamanının daha verimli kullanılması, coğrafi ve fiziksel engellerin aşılması, maliyetlerin azaltılması ve bekleme sürelerinin kısaltılması gibi nedenlerle ICBT, psikoterapi hizmetlerinin yaygınlaştırılması açısından stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Özellikle pandemi döneminde dijital terapötik müdahalelerin artmasıyla birlikte, ICBT'nin önemi daha da görünür hale gelmiştir.

Genel olarak, ICBT hem bilimsel kanıtlarla desteklenen bir müdahale modeli olarak hem de ruh sağlığı hizmetlerinin erişilebilirliğini artıran yenilikçi bir uygulama biçimi olarak

değerlendirilmektedir (Andersson ve Hedman, 2013). Bu nedenle, OKB tedavisinde etkili, esnek ve yaygınlaştırılabilir bir alternatif sunma potansiyeline sahiptir.

Kendi Kendine Yönlendirilen İnternet Üzerinden Sunulan BDT

Kendi kendine yönlendirilen, çevrimiçi modüller aracılığıyla sunulan internet tabanlı bilişsel davranışçı terapi (ICBT), terapist rehberliği olmadan bireylerin kendi başlarına tamamlayabildikleri bir müdahale biçimidir. Bu yaklaşım, terapist desteği gerektirmediği için, ruh sağlığı hizmetlerine erişimi artırma ve maliyetleri düşürme potansiyeli taşımaktadır. Kendi kendine yönlendirilen programlar, kullanıcıların kendi hızlarında ilerlemelerine olanak sağlarken, temel bilişsel ve davranışsal tekniklerin uygulanmasına odaklanır (Karyotaki vd., 2017).

Yapılan araştırmalar, bu tür programların terapist rehberli BDT'ye kıyasla daha sınırlı olmakla birlikte, orta düzeyde etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle depresyon, anksiyete ve OKB gibi bozukluklarda kendi kendine yönlendirilen ICBT programları, semptom şiddetinde anlamlı azalmalar sağlamaktadır. Ancak, terapist desteği olmadan uygulanan bu müdahalelerde bağlılık oranlarının daha düşük olduğu ve bazı bireylerin programı tamamlamada zorluk yaşayabildiği rapor edilmiştir (Karyotaki vd., 2017).

Buna rağmen, kendi kendine yönlendirilen ICBT, geniş kitlelere ulaşabilme kapasitesi ve düşük maliyeti nedeniyle ruh sağlığı alanında önemli bir tamamlayıcı tedavi yöntemi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, bazı durumlarda minimal rehberlik ile birlikte uygulandığında etkilerinin artabileceği de ortaya konmuştur. Bu bağlamda, özellikle yoğun terapist kaynağı bulunmayan bölgelerde veya terapiye ulaşımın kısıtlı olduğu durumlarda kendi kendine yönlendirilen ICBT programları, tedavi seçenekleri arasında değerli bir alternatif oluşturmaktadır (Karyotaki vd., 2017).

Maruz Bırakma ve Tepki Önleme (ERP)

Maruz Bırakma ve Tepki Önleme (ERP), obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tedavisinde etkinliği bilimsel olarak kanıtlanmış temel bilişsel davranışçı terapi yöntemlerinden biridir. Bu yöntem, bireylerin kaygı ve rahatsızlık uyandıran uyaranlarla kontrollü, planlı ve sistematik şekilde yüzleşmesini sağlar. Terapötik süreçte, danışanlar korkulan durumlar veya düşüncelerle maruz bırakılırken, aynı zamanda bu uyaranlara karşı geliştirdikleri zorlayıcı ve tekrarlayıcı davranışlar (kompulsiyonlar) bilinçli olarak engellenir. Bu şekilde, kompulsiyonların geçici rahatlama sağlaması engellenirken, zamanla kaygının doğal yollarla azalması ve davranışsal değişim hedeflenir (Franklin vd., 2022).

Franklin ve arkadaşlarının (2022) kapsamlı incelemelerine göre, ERP'nin OKB semptomlarını azaltmada güçlü bir etkisi olduğunu hem rastgele kontrollü deneylerde hem de gerçek dünya klinik uygulamalarında tutarlı biçimde gözlemlenmiştir. Araştırmalar, ERP uygulanan hastaların semptom şiddetinde belirgin düşüşler yaşadığını ve işlevselliklerinin önemli ölçüde iyileştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, tedaviye düzenli olarak devam eden bireylerde uzun dönem semptom iyileşmelerinin sürdürülebilir olduğu raporlanmıştır.

Bunun yanı sıra, Franklin ve arkadaşları (2022), ERP tedavisinin başarısında terapistin rolünün ve tedaviye katılımın devamlılığının kritik olduğunu vurgulamaktadır. Terapötik süreçte, hastaların ERP tekniklerini öğrenmeleri, korkularıyla yüzleşme cesaretini kazanmaları ve zorlayıcı davranışları kontrol etmeyi başarmaları, tedavi sonuçlarının kalıcılığı açısından önem taşır.

Bilişsel Terapi (BT)

Bilişsel terapi, bireyin duygusal sıkıntılarının temelinde yer alan işlevsiz düşünce biçimlerini belirlemeye ve bunları daha işlevsel bilişsel yapılarla değiştirmeye odaklanan, yapılandırılmış ve zamana duyarlı bir psikoterapi yaklaşımıdır. 1960'lı yıllarda Aaron T. Beck tarafından geliştirilen bu yaklaşım, bireyin yaşam olaylarını algılayış biçiminin, duygusal ve davranışsal tepkilerini önemli ölçüde etkilediğini savunur. Bilişsel terapide temel varsayım; olayların kendisinden çok, bu olaylara yüklenen anlamların kişide psikolojik sorunlara yol açtığıdır.

Bilişsel terapi sürecinde terapist, bireyin otomatik düşüncelerini fark etmesine yardımcı olur. Bu düşünceler genellikle bilinçdışı biçimde ortaya çıkar ve bireyin duygu durumunu belirler. Terapi, bu otomatik düşüncelerin doğruluğunu sorgulama, çarpıtılmış bilişleri belirleme ve bunlara alternatif düşünceler geliştirme üzerine kurulur. Böylece birey, daha gerçekçi ve dengeli düşünce kalıpları geliştirerek duygusal belirtilerinde azalma yaşar (Beck, 2020).

Beck'in modeline göre, işlevsiz temel inançlar bireyin düşünce sistematüğünü etkiler; bu nedenle terapide sadece yüzeydeki otomatik düşüncelerle değil, daha derin düzeydeki temel inançlarla da çalışılır. Terapi süreci genellikle şu basamakları içerir: bireyin düşüncelerinin fark edilmesi, bu düşüncelerdeki bilişsel çarpıtmaların tanımlanması, alternatif düşünce örüntülerinin oluşturulması ve davranışsal deneyimlerle bu yeni düşüncelerin pekiştirilmesi. Bu sayede bireyin duygusal dayanıklılığı artar ve yeni baş etme stratejileri geliştirmesi desteklenir.

Bilişsel terapi, depresyon, anksiyete bozuklukları, obsesif kompulsif bozukluk (OKB), travma sonrası stres bozukluğu ve birçok psikolojik problemde etkili olduğu bilimsel olarak kanıtlanmış bir yöntemdir. Yapılan meta-analiz çalışmaları, bilişsel terapinin hem kısa vadede semptomların azaltılmasında hem de uzun vadede nükslerin önlenmesinde yüksek etki büyüklüklerine sahip olduğunu göstermektedir (Beck, 2020).

903

Metabilişsel Kendi Kendine Yardım Müdahalesi (myMCT)

Metabilişsel Kendi Kendine Yardım Müdahalesi (myMCT), obsesif-kompulsif bozukluğa (OKB) özgü bilişsel ve metabilişsel çarpıtmaları hedef alan, yapılandırılmış ve kendi kendine uygulanabilir bir müdahale programıdır. myMCT, özellikle OKB semptomlarına neden olan veya bu semptomları sürdüren hatalı düşünce örüntülerini tanımlamaya ve bu örüntülerle başa çıkma becerileri kazandırmaya odaklanmaktadır. Müdahale, geleneksel bilişsel davranışçı terapilerin sınırlılıklarını aşmayı ve kullanıcıların terapist rehberliği olmadan da bilişsel farkındalık geliştirmelerini hedeflemektedir (Miegel vd., 2022).

Program, sekiz modülden oluşmaktadır ve her modül OKB'de sık görülen farklı metabilişsel çarpıtmalara yöneliktir. Bu modüller; mükemmeliyetçilik, belirsizliğe tahammülsüzlük, düşünce eylem birleşimi, düşünceleri kontrol etme ihtiyacı, tehdidin abartılması ve aşırı sorumluluk hissi gibi temalara odaklanır. Ayrıca program, dikkat yanlılıklarını azaltmak ve bilişsel esnekliği artırmak için çeşitli egzersizler, örnekler ve psiko eğitici materyaller içerir. Katılımcılar, "association splitting" gibi bilişsel teknikler yardımıyla obsesif düşüncelerin etkisini zayıflatmayı öğrenir.

myMCT programı, terapist desteği olmadan bireylerin kendi başlarına uygulayabileceği şekilde tasarlanmıştır. Katılımcılar için rehber kitapçıklar ve çevrim içi kaynaklar ücretsiz olarak sunulmaktadır. Programın grup formatında uygulandığı pilot çalışmalar, semptomlarda anlamlı düşüşler sağlandığını ve %90'ın üzerinde katılımcı memnuniyeti elde edildiğini göstermiştir. Ayrıca, OKB'nin yanı sıra anksiyete ve depresyon belirtilerinde de önemli düzeyde azalma gözlemlenmiştir (Miegel vd., 2022).

Farkındalık Temelli Bilişsel Terapi (MBCT)

OKB’de kullanılan MBCT, geleneksel 8 haftalık MBCT programından uyarlanarak; mindfulness pratikleri, bilişsel terapi öğeleri, öz-şefkat ve kabul stratejileri ile birleşik, grup temelli yapılandırılmış bir müdahaledir. OKB’ye özgü obsesif inançlar, bilişsel yanlışlıklar ve kompulsiyonlarla ilişkili zihinsel mekanizmaların farkındalıklı olarak gözlemlenmesini, yargısız kabulü ve bilişsel esnekliği geliştirmeyi hedefler (Külz vd., 2014; Didonna, 2009)

Bu uyarılama, özellikle ERP veya ilaç tedavisine kısmen yanıt veren (rezidüel semptomlu) OKB hastalarında tamamlayıcı tedavi olarak uygulanmaktadır. Yapılan kontrollü araştırmalar, MBCT’nin OKB semptomlarında, depresyon ve anksiyete düzeylerinde anlamlı azalmalara; mindfulness becerilerinde ve öz-şefkate artışa yol açtığını göstermektedir (Key vd., 2017; Külz vd., 2014).

Kısa Aile Temelli Müdahale (BFBI)

Kısa aile temelli müdahaleler, genellikle birkaç haftadan birkaç aya yayılan sınırlı süreli programlar olup, aile üyelerinin aktif katılımını içerir. Bu yaklaşımın amacı hem çocuk/adolesan sorun davranışlarını hem de aile dinamiklerini hedef alarak genel psikososyal işlevselliği geliştirmektir. Örneğin, BEST MOOD adlı müdahale modeli, ebeveyn yönelimli stratejilere ve bilişsel davranışçı tekniklere odaklanarak hem gençlerdeki depresyon belirtilerini hem ebeveynlerin stres düzeyini azaltmayı hedefler. RCT sonuçları, bu tür kısa aile odaklı programların ebeveyn stresinde ve depresyon belirtilerinde anlamlı düşüşler sağladığını, gençlerde ise benzer derecede depresyon semptomlarında iyileşmeler gösterdiğini ortaya koymuştur (Poole vd., 2018).

904

Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme Terapisi (EMDR)

Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme Terapisi (EMDR), uyumsal bilgi işleme modeline dayanan, bütünleştirici ve çok boyutlu bir psikoterapi yaklaşımıdır. Bu model, ruhsal rahatsızlıkların temelinde işlevsiz biçimde depolanmış ve yanlış işlenmiş anıların bulunduğunu varsayar. EMDR terapisi, bu tür anıların yeniden işlenmesini sağlayarak, klinik belirtilerin azalmasına ve bireyin psikolojik işlevselliğinin artmasına olanak tanır (Oren ve Solomon, 2012).

EMDR sürecinde, danışan travmatik veya rahatsız edici anılarını göz hareketleri veya diğer çift taraflı uyarım teknikleri eşliğinde yeniden deneyimleyerek, bu anıların sağlıklı ve adaptif bilişsel yapılara entegre edilmesi hedeflenir. Bu terapi yaklaşımı, anıların duyarsızlaştırılması ve bilişsel yeniden yapılandırma süreçlerini bir arada yürütür. Böylece, kişinin geçmiş travmaları veya olumsuz deneyimleri, mevcut yaşamını olumsuz etkilemeyecek biçimde yeniden işlenir ve bütünleştirilir.

EMDR’nin etki mekanizmaları üzerine yapılan araştırmalar, çift taraflı uyarımın beyin fonksiyonları üzerinde dikkat dağıtıcı ama aynı zamanda işlemeyi kolaylaştırıcı etkilerinin olduğunu göstermektedir. Bu süreç, travmatik anıların depolanma biçimini değiştirerek, semptomların azalmasına yol açar (Oren ve Solomon, 2012).

Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT)

Kabul ve kararlılık terapisi, bireyin olumsuz düşüncelere takılmadan yaşadığı “an” ile bağlantı kurmasını sağlayan, üçüncü dalga davranışçı terapi yaklaşımıdır. Temel amacı, psikolojik esnekliği artırmak ve bireyi değerleriyle uyumlu davranışlara yönlendirmektir. Terapide kullanılan kabul stratejileri, bireyin zorlayıcı düşünce ya da duygulara direnmek yerine, bunları gözlemlemesine ve yaşamda ilerleyişi sürdürmesine olanak tanır. Ayrıca zihinsel süreçleri yeniden yapılandırmak adına farkındalık teknikleriyle bilişsel defüzyon (düşüncelerden uzaklaşma) sağlanır. Böylece düşüncelerin içeriğine müdahale etmek yerine, kişi bu düşüncelerle birlikte yaşama becerisi kazanır.

ACT’in etki mekanizmasının temelinde yer alan “psikolojik esneklik” modeline dikkat çeker. Bu modele göre, psikolojik esneklik, kişinin zorlayıcı duygular, düşünceler, fiziksel duyular ve anımsanan geçmiş olaylar karşısında değerlerine uygun şekilde davranabilme yetisidir. ACT, değerlerle uyumlu eylemi destekleyerek, bireyin yaşam hedeflerine ulaşmasını sağlamak üzere altı temel süreç üzerinden çalışır: kabul, bilişsel defüzyon, farkındalık, özbenim, değerler ve taahhütlü eylem (Hayes, 2019).

Karma Gerçekliğe Maruz Bırakma Terapisi (VRET)

Karma Gerçekliğe Maruz Bırakma Terapisi, bireylerin korku, anksiyete, fobi veya travma gibi psikolojik sorunlarını, kontrollü ve güvenli bir sanal ortamda yeniden deneyimlemelerine ve bu duygularla başa çıkmayı öğrenmelerine olanak tanıyan yenilikçi bir psikoterapi yöntemidir. VRET, geleneksel maruz bırakma terapisi prensiplerine dayanmakla birlikte, teknolojinin sunduğu etkileşimli ve gerçekçi sanal ortamlar sayesinde hastaların, gerçek hayatta karşılaşmakta zorlandıkları durumlara daha kolay ve etkili biçimde maruz kalmasını sağlar (Freeman vd., 2018).

Bu terapi yöntemi, kullanıcıların korku ve anksiyete tetikleyicileriyle kontrollü bir şekilde yüzleşmelerine imkân tanırken, aynı zamanda terapi sürecinin güvenli, izlenebilir ve tekrarlanabilir olmasını sağlar. Sanal gerçeklik teknolojisi, ortamın hastanın ihtiyaçlarına göre uyarlanabilmesi ve bireyselleştirilebilmesi açısından önemli avantajlar sunar. Ayrıca, hastalar için daha motive edici ve dikkat çekici bir deneyim yaratması nedeniyle, geleneksel yöntemlere kıyasla tedaviye uyum ve katılım oranları artabilmektedir (Freeman vd., 2018).

Freeman ve arkadaşları (2018), ortamda sağlanan kontrollü maruz bırakma, hastaların korkularını güvenli sınırlar içinde keşfetmelerine ve duyarsızlaşma sürecini başarıyla tamamlamalarına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, psikoterapötik süreçlerde teknolojinin entegrasyonunun geleceğinde önemli bir yer tutmakta ve ruh sağlığı hizmetlerinin erişilebilirliğini artırma potansiyeline sahiptir.

İlgili Araştırmalar

Obsesif-kompulsif bozukluk (OKB), tekrarlayan obsesyonlar ve kompulsiyonlarla karakterize kronik bir psikiyatrik rahatsızlıktır. Tedavisinde psikoterapi yöntemleri özellikle bilişsel davranışçı terapi (BDT) yaygın ve etkili bir yaklaşımdır. BDT, bireylerin olumsuz ve işlevsiz düşünce kalıplarını tanımasını, bu düşüncelerle başa çıkmasını ve davranışlarını değiştirmesini hedefleyen yapılandırılmış bir terapi biçimidir (Özcan ve Çelik, 2017). OKB'de özellikle maruz kalma ve tepki önlemeye dayalı davranış terapisi (ERP) BDT'nin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilir ve birçok çalışmada semptomların azalmasında önemli etkilere sahip olduğu gösterilmiştir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, internet tabanlı rehberli bilişsel davranışçı terapi yöntemleri de OKB tedavisinde kullanılmaya başlanmıştır. Andersson ve Hedman (2013), internet üzerinden uygulanan BDT'nin, geleneksel yüz yüze terapilerle benzer etkinlikte olduğunu ve bu sayede tedaviye erişimin arttığını belirtmiştir. Bu yöntem, hastaların coğrafi, zamansal ve sosyal engellerden bağımsız olarak terapiye ulaşabilmelerini sağlamaktadır. Meta-analizler de bu tür online müdahalelerin OKB belirtilerini anlamlı biçimde azalttığını desteklemektedir.

Son yıllarda, üçüncü dalga davranışçı terapilerden kabul ve kararlılık terapisi (ACT) OKB tedavisinde alternatif veya tamamlayıcı bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. ACT, psikolojik esnekliği artırarak, bireylerin takıntılı düşüncelerine aşırı odaklanmalarını engellemek ve değerleri doğrultusunda işlevsel davranışlar geliştirmek üzerine kuruludur (Hayes vd., 2011). Bu yaklaşımda, hastaların obsesyonları tamamen ortadan kaldırmaları beklenmez; bunun yerine, bu düşüncelere takılmadan anlamlı ve değer odaklı yaşamalarına destek verilir.

Özetle, kabul, obsesif kompulsif bozukluk tedavisinde psikoterapiler, özellikle BDT ve ERP yöntemleri hem klinik çalışmalarda hem de günlük uygulamalarda etkinliği kanıtlanmış temel yaklaşımlardır. İnternet tabanlı tedaviler ve üçüncü dalga terapiler, tedavi seçeneklerini genişleterek bireyselleştirilmiş ve erişilebilir müdahaleler sunmaktadır. Ayrıca, farmakolojik tedavilerle kombine edildiğinde psikoterapilerin etkinliği daha da artmaktadır. Bu çok yönlü yaklaşım, OKB hastalarının semptomlarını azaltmak ve yaşam kalitelerini artırmak için önemli bir potansiyel taşımaktadır (Andersson ve Hedman, 2013; Hayes vd., 2011; Özcan ve Çelik, 2017; Wilhelm vd., 2008).

Obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tedavisinde internet tabanlı bilişsel davranışçı terapi (ICBT) uygulamaları, özellikle geleneksel terapiye erişimde zorluk yaşayan bireyler için alternatif bir seçenek olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yürütülen bir çalışmada, üçüncü dalga terapi yaklaşımlarını da içeren yönlendirilmemiş ICBT programının OKB semptomlarını azaltmadaki etkinliği incelenmiştir. Çalışma kapsamında, kendini OKB semptomlarına sahip olarak tanımlayan 128 birey rastgele olarak müdahale grubuna (ICBT) ya da olağan bakım kontrol grubuna atanmış ve sekiz hafta sonra çevrim içi yeniden değerlendirme yapılmıştır. Bulgular, müdahale grubunda semptomlarda orta düzeyde bir azalma olduğunu göstermiştir. Ayrıca, internet kullanım sıklığının bu etkiyi anlamlı şekilde etkilediği, günde daha fazla zamanını internette geçiren bireylerin müdahaleden daha az fayda sağladığı belirlenmiştir. Araştırma, iCBT uygulamasının OKB semptomlarını hafifletmede potansiyel taşıdığını; ancak kullanıcı uyumu gibi faktörlerin daha fazla araştırılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Schröder vd., 2020).

Mancebo ve arkadaşları (2021) tarafından gerçekleştirilen randomize kontrollü bir çalışmada, düşük gelirli bireyler için hizmet sunan toplum ruh sağlığı merkezlerinde obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tedavisinde maruz bırakma ve tepki önleme (ERP) terapisinin uygulanabilirliği ve kabul edilebilirliği araştırılmıştır. Araştırmada, bilgi toplama oturumları, 12 haftalık grup ERP uygulaması ve evde koçluk seanslarını içeren Davranış Terapisi Ekibi (BTT) modeli değerlendirilmiştir. ERP terapisi alan bireylerin ilk terapi seansına katılım oranlarının ve toplam seans sayılarını artırdığı, tedaviye daha yüksek bağlılık gösterdiği ve tedavi sonrası OKB belirtilerinde anlamlı azalmalar yaşadığı belirlenmiştir. Ancak bu etkinin 3 ve 6 aylık takiplerde sürdürülemediği gözlenmiştir. Araştırma sonuçları, toplum ruh sağlığı merkezlerinde ERP uygulamasının hem mümkün hem de hastalar tarafından kabul edilebilir olduğunu göstermekte; ancak terapist eğitimi ve uygulayıcı destek sistemlerinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Thompson-Hollands ve arkadaşları (2014) tarafından yürütülen bu çalışmada, obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tanılı yetişkin bireylerin aile üyelerine yönelik geliştirilen bir müdahalenin ailevi uyum (accommodation) düzeyleri üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Çalışmada, hastalar klasik maruz bırakma ve tepki önleme (ERP) terapisi alırken, aile üyeleri rastgele şekilde iki gruba ayrılmış; bir grup yalnızca gözlemci kalırken, diğer grup iki oturumdan oluşan psiko-eğitim ve beceri eğitimi içeren ek bir müdahale almıştır. Müdahale alan aile üyelerinde klinisyen puanlamasına dayalı Aile Uyum Ölçeği puanlarının anlamlı düzeyde azaldığı (etki büyüklüğü $d = 1.05$), buna paralel olarak ilgili hastaların da tedavi süreci boyunca daha belirgin OKB semptom azalması gösterdiği (etki büyüklüğü $d = 1.27$) saptanmıştır. Ayrıca, aile uyumundaki değişimin, sonraki semptom düzeyleri üzerinde anlamlı yordayıcı etkisi olduğu bulunmuştur ($\beta = .45$, $p = .02$). Bu bulgular, aile uyumunu azaltmaya yönelik müdahalelerin, yalnızca bireysel ERP'ye kıyasla daha hızlı ve etkili bir iyileşme sağlayabileceğini göstermekte; dolayısıyla OKB tedavisinde aile dinamiklerinin dikkate alınmasının önemine işaret etmektedir.

Twohig ve arkadaşları (2018) tarafından yürütülen bu çok merkezli randomize kontrollü çalışmada, Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT) ile Maruz Kalma ve Tepki Önleme (ERP) yöntemlerinin birlikte uygulanmasının, tedaviye yönelik kabul düzeyi, maruz kalma oturumlarına katılım ve tedaviyi tamamlama oranları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmaya OKB tanısı almış 58 yetişkin birey (ortalama yaş = 27) katılmış; katılımcılar haftada iki kez olmak üzere toplam 16 bireysel seans sürecek şekilde ERP veya ACT + ERP müdahalelerinden birine rastgele atanmıştır. Tedavi öncesi, sonrası ve altı ay sonraki takip sürecinde OKB semptomları, depresyon, psikolojik esneklik ve obsesyonel inançlar değerlendirilmiştir. Bulgular, her iki grupta da tedaviye katılım ve maruz bırakma oturumlarına bağlılık düzeylerinin yüksek olduğunu ve ACT + ERP ile yalnızca ERP arasında tedavi kabulü, beklenti düzeyi, bırakma oranları ya da semptom azaltma açısından anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir. Her iki müdahale de OKB, depresyon, psikolojik katılık ve obsesyonel inançlarda anlamlı ve kalıcı azalma sağlamıştır. Bu sonuçlar hem ERP'nin hem de ACT ile bütünleştirilmiş ERP'nin OKB tedavisinde yüksek etkililiğe sahip olduğunu ve süreç değişkenleri açısından benzer işlevsellik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Son yıllarda dikkat çekici bir şekilde öne çıkan farkındalık temelli terapiler, obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tedavisinde alternatif bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, Mathur ve arkadaşları (2021) tarafından yürütülen randomize kontrollü bir çalışmada, Farkındalık Temelli Bilişsel Terapi'nin (FTBT), stres yönetimi eğitimi (SYE) ile karşılaştırmalı etkinliği incelenmiştir. Çalışmaya DSM-IV-TR tanı ölçütlerine göre OKB tanısı almış 60 ayaktan birey katılmış ve katılımcılar rastgele olarak FTBT ($n=30$) ve SYE ($n=30$) gruplarına atanmıştır. Müdahaleler 12 haftalık grup oturumları şeklinde yapılandırılmış, değerlendirmeler bağımsız bir kör değerlendirici tarafından yapılmıştır. Sonuçlar, FTBT grubunda belirgin düzeyde daha fazla katılımcının tedaviye olumlu yanıt verdiğini (FTBT: %80, SYE: %27) göstermiştir. Ayrıca, Yale-Brown Obsesif-Kompulsif Ölçeği puanlarında, sorumluluk/tehdit tahmini ile mükemmeliyetçilik/belirsizliğe tahammülsüzlük gibi obsesif inanç alanlarında ve anksiyete düzeylerinde anlamlı azalmalar gözlemlenmiştir. Çalışmanın sınırlılıkları arasında küçük örneklem büyüklüğü ve kontrol grubunda yüksek oranda katılım kaybı yer alsa da, elde edilen bulgular FTBT'nin OKB semptomlarını azaltmada etkili bir müdahale olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlar, gelecekte FTBT'nin doğrudan BDT ile karşılaştırıldığı ve uzun vadeli sürdürülebilirliğin değerlendirildiği çalışmaların yapılmasını önermektedir.

Obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tedavisinde kılavuzlar tarafından önerilen kanıta dayalı müdahalelere rağmen, yardım arayan bireylerin önemli bir kısmı bu tedavilere erişememektedir. Bu eksikliği gidermeye yönelik olarak geliştirilen Metabilişsel Grup Eğitimi (MCT-OCD), kolay uygulanabilir yapısı ve yüksek derecede standartlaştırılmış olması sayesinde daha az deneyimli uygulayıcılar tarafından da yürütülebilmesiyle dikkat çekmektedir. Miegel ve arkadaşları (2021) tarafından yürütülen ve değerlendirici körlüğü

ilkesine göre tasarlanmış randomize kontrollü bir çalışmada, MCT-OCD (n = 39) müdahalesi ile olağan bakım (n = 40) karşılaştırılmıştır. Birincil sonuç ölçütü olarak Yale-Brown Obsesif Kompulsif Ölçeği (Y-BOCS) kullanılmış; ikincil ölçütler ise tedavi süreçlerine odaklanmıştır. Müdahale sonrası ve üç ay sonraki takip ölçümlerine göre, MCT-OCD grubunda OKB belirtilerinde orta düzeyde anlamlı bir azalma ($\eta^2p = 0.078$) gözlemlenmiştir. Özellikle kompulsiyonlar ve disfonksiyonel metabilizlerde hem kısa vadede hem de takip sürecinde kontrol grubuna kıyasla daha fazla azalma rapor edilmiştir. Katılımcılar tarafından müdahalenin kabul edilebilir bulunması, bu yöntemin saha uygulamaları açısından taşıdığı potansiyeli desteklemektedir. Çalışmanın bulguları, MCT-OCD'nin OKB semptomlarını ve ilgili bilişsel süreçleri azaltmada etkili bir tamamlayıcı müdahale olduğunu göstermektedir.

Son yıllarda, kabul ve kararlılık terapisi (ACT) obsesif-kompulsif bozukluk (OKB) tedavisinde umut vadeden yöntemlerden biri olarak öne çıkmıştır. Bireysel ACT'nin etkinliğini destekleyen kanıtlar artarken, grup ortamında uygulanan Grup Kabul ve Kararlılık Terapisi'nin (GACT) etkinliği üzerine araştırmalar henüz sınırlıdır. Bu kapsamda yapılan bir çalışmada, OKB tanısı almış 72 hasta rastgele GACT uygulanan grup ve bekleme listesi kontrol grubu olarak ikiye ayrılmıştır. Sekiz haftalık GACT programı sonrası, GACT grubunda OKB belirtilerinde anlamlı ve orta düzeyde azalma gözlenmiş ve bu iyileşme sekiz haftalık takipte de devam etmiştir. Buna karşılık kontrol grubunda belirgin bir değişim saptanmamıştır. Ayrıca, psikolojik esneklik ve bilişsel kaynaşma gibi süreç ölçümlerinde yalnızca GACT grubunda anlamlı gelişmeler kaydedilmiştir. Bilişsel kaynaşmadaki değişimlerin OKB belirtilerindeki değişimle ilişkili olması, GACT'nin özellikle bilişsel çözülme mekanizması aracılığıyla etkili olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, Grup Kabul ve Kararlılık Terapisi'nin OKB tedavisinde etkili bir yöntem olduğunu destekleyen önemli öncü veriler sunmaktadır (Lee vd., 2023)

Obsesif-kompulsif bozuklukta bilişsel müdahalelerin etkinliği randomize kontrollü çalışmalarla test edilmesine rağmen, bu müdahalelerin etkilerini nasıl sağladığına dair mekanizmalar üzerine çalışmalar sınırlıdır. Bir araştırmada, internet tabanlı bilişsel davranışçı terapi (iBDT) uygulanan 101 katılımcıdan elde edilen verilerle, kısa bir bilişsel müdahalenin aracılık etkisi incelenmiştir. Müdahale öncesi, sırasında ve sonrasında obsesif inançlar ölçülmüş; ayrıca on hafta boyunca OKB belirtileri haftalık olarak değerlendirilmiştir. Bulgular, başlangıçta iBDT grubunda obsesif inançların arttığını; fakat bu artışın tedavinin ilerleyen dönemlerinde OKB semptomlarında daha olumlu sonuçlar getirdiğini göstermiştir. Tedavi sonundaki kesitsel verilere göre ise obsesif inançlarda belirgin azalma saptanmıştır. Bu sonuçlar, erken dönemde obsesif inançlardaki artışın tedavi sürecinde olumlu bir gösterge olabileceğini düşündürmektedir (Andersson vd., 2015).

Obsesif-kompulsif bozuklukta (%30'a varan oranlarda) bilişsel davranışçı terapiden (BDT) yeterince yarar sağlanamayan hastalar için tamamlayıcı tedavi seçenekleri araştırılmaktadır. Bir klinik çalışmada, BDT sonrası kalan belirtileri olan 125 OKB hastası, farkındalık temelli bilişsel terapi (FTBT) ve psikoeğitim programı (OCD-EP) olmak üzere iki gruba randomize edilmiştir. Tedavi sonunda, klinisyen değerlendirmesine dayalı OKB belirtilerinde FTBT'nin OCD-EP'ye üstünlüğü anlamlı bulunmazken, hastaların kendi bildirimlerine dayalı ölçümlerde FTBT grubunda belirtilerde daha hızlı iyileşme, obsesif inançlar ve yaşam kalitesinde daha fazla gelişme gözlenmiştir. Altı aylık takipte ise her iki grubun belirtilerinde benzer ve kalıcı iyileşmeler sağlandığı, ancak genel etkilerin sınırlı olduğu rapor edilmiştir. Bu sonuçlar, FTBT'nin OKB tedavisinde tamamlayıcı ve hızlandırıcı bir rol oynayabileceğini ancak ek tedavi seçeneklerinin gerekliliğini göstermektedir (Külz vd., 2019).

Bu çalışmada, obsesif-kompulsif bozukluk (OKB) hastalarında kabul ve kararlılık terapisi (ACT) ile geleneksel maruz bırakma ve tepki önleme terapisi (ERP) entegrasyonunun tedavi kabulü, maruz kalma katılımı ve tedavi tamamlama oranlarını artırıp artırmadığı araştırılmıştır. 58 yetişkin OKB hastası, ACT+ERP ya da yalnızca ERP tedavisi olmak üzere iki gruba

randomize edilmiştir. Her iki grupta da OKB semptomlarında, depresyonda, psikolojik esneklikte ve obsesyonel inançlarda tedavi sonrası ve 6 aylık takipte anlamlı azalmalar gözlenmiştir. Tedavi kabulü, maruz kalma katılımı ve tedavi terk oranları açısından gruplar arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Sonuçlar, ACT+ERP ve ERP'nin OKB tedavisinde etkili olduğunu ve her iki yöntemin de benzer kabul ve uygulama düzeylerine sahip olduğunu göstermektedir (Javaherirenani vd., 2022).

Sonuç ve Öneriler

Bu derleme çalışmasında, psikolojik müdahalelerin obsesif kompulsif bozukluk (OKB) semptomları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bulgular, psikoterapi temelli yaklaşımların OKB semptomlarını azaltmada anlamlı ve güçlü bir etki yarattığını göstermektedir. Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT), Maruz Kalma ve Tepki Önleme (ERP), Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ve internet tabanlı uygulamalar gibi farklı yöntemlerin hem bireysel hem de grup formatlarında etkili biçimde kullanılabilirliği görülmüştür.

Psikolojik müdahalelerin yapılandırılmış protokollerle uygulanması hem bireylerin yaşam kalitesini artırmakta hem de ruh sağlığı hizmetlerinin etkinliğini güçlendirmektedir. Özellikle internet tabanlı ve grup temelli müdahalelerin erişilebilirlik ve kaynak verimliliği açısından avantaj sunduğu dikkate değerdir. Elde edilen bulgular, psikoterapötik yaklaşımların yalnızca bireysel tedavi süreçlerinde değil, aynı zamanda toplum temelli ruh sağlığı politikalarında da stratejik bir rol oynayabileceğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, bazı sınırlılıklar da dikkat çekmektedir. İncelenen çalışmaların çoğu kısa süreli etkiler üzerine odaklanmış, uzun vadeli takip verileri ise sınırlı kalmıştır. Ayrıca kültürel çeşitlilik ve bireysel farklılıkların müdahale etkinliği üzerindeki rolü yeterince ele alınmamıştır.

Gelecek araştırmalarda, uzun dönemli etkilerin değerlendirildiği, kültürel farklılıkları dikkate alan çalışmalar yapılması önerilmektedir. Klinik uygulayıcılar için ise BDT, ACT ve ERP gibi yapılandırılmış yaklaşımların kişiye özel müdahale planlarıyla uygulanması önemli bir adımdır. Aynı zamanda, teknoloji destekli uygulamaların yaygınlaştırılması da terapiye erişimi kolaylaştırabilir.

Sonuç olarak, psikolojik müdahaleler, OKB tedavisinde etkili, erişilebilir ve sürdürülebilir bir seçenek sunmaktadır. Bu nedenle hem akademik araştırmalarda hem de klinik uygulamalarda bu yaklaşımların daha yaygın şekilde ele alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Abramowitz, J. S. (2006). The psychological treatment of obsessive—compulsive disorder. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 51(7), 407-416.

Andersson, G., & Hedman, E. (2013). Effectiveness of guided internet-based cognitive behavior therapy in regular clinical settings. *Verhaltenstherapie*, 23(3), 140-148.

Andersson, E., Ljótsson, B., Hedman, E., Hesser, H., Enander, J., Kaldö, V., ... & Rück, C. (2015). Testing the mediating effects of obsessive beliefs in internet-based cognitive behaviour therapy for obsessive-compulsive disorder: Results from a randomized controlled trial. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 22(6), 722-732.

Beck, J. S. (2020). *Cognitive behavior therapy: Basics and beyond*. Guilford Publications.

Brock, H., Rizvi, A., & Hany, M. (2024). *Obsessive-compulsive disorder*. In StatPearls. StatPearls Publishing.

Didonna, F. (2009). Mindfulness and obsessive-compulsive disorder: Developing a way to trust and validate one's internal experience. In *Clinical handbook of mindfulness* (pp. 189-219). New York, NY: Springer New York.

Franklin, M. E., Abramowitz, J. S., Levitt, J. T., Kozak, M. J., & Foa, E. B. (2022). Effectiveness of exposure and ritual prevention for obsessive-compulsive disorder: Randomized compared with nonrandomized samples. In *Obsessive-Compulsive Disorder and Tourette's Syndrome* (pp. 256-264). Routledge.

Freeman, D., Haselton, P., Freeman, J., Spanlang, B., Kishore, S., Albery, E., ... & Nickless, A. (2018). Automated psychological therapy using immersive virtual reality for treatment of fear of heights: a single-blind, parallel-group, randomised controlled trial. *The Lancet Psychiatry*, 5(8), 625-632.

Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (2011). *Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change*. Guilford press.

Hayes, S. C. (2019). Acceptance and commitment therapy: towards a unified model of behavior change. *World psychiatry*, 18(2), 226.

Javaherirehani, R., Mortazavi, S. S., Shalbafan, M., Ashouri, A., & Farani, A. R. (2022). Virtual reality exposure and response prevention in the treatment of obsessive-compulsive disorder in patients with contamination subtype in comparison with in vivo exposure therapy: a randomized clinical controlled trial. *BMC psychiatry*, 22(1), 740.

Karyotaki, E., Riper, H., Twisk, J., Hoogendoorn, A., Kleiboer, A., Mira, A., ... & Cuijpers, P. (2017). Efficacy of self-guided internet-based cognitive behavioral therapy in the treatment of depressive symptoms: a meta-analysis of individual participant data. *JAMA psychiatry*, 74(4), 351-359.

Key, B. L., Rowa, K., Bieling, P. J., & McCabe, R. E. (2017). Mindfulness-based cognitive therapy as an augmentation treatment for obsessive-compulsive disorder: A randomized controlled trial. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 24(5), 1109–1120.

Külz, A. K., Landmann, S., Cludius, B., Hottenrott, B., Rose, N., Heidenreich, T., ... Moritz, S. (2014). Mindfulness-based cognitive therapy in obsessive-compulsive disorder: Protocol of a randomized controlled trial. *BMC Psychiatry*, 14, Article 314.

Külz, A. K., Landmann, S., Cludius, B., Rose, N., Heidenreich, T., Jelinek, L., ... & Moritz, S. (2019). Mindfulness-based cognitive therapy (MBCT) in patients with obsessive-compulsive disorder (OCD) and residual symptoms after cognitive behavioral therapy (CBT): a randomized controlled trial. *European archives of psychiatry and clinical neuroscience*, 269(2), 223-233.

Leckman, J. F., Denys, D., Simpson, H. B., Mataix-Cols, D., Hollander, E., Saxena, S., ... & Stein, D. J. (2010). Obsessive-compulsive disorder: a review of the diagnostic criteria and possible subtypes and dimensional specifiers for DSM-V. *Depression and anxiety*, 27(6), 507-527.

Lee, S. W., Choi, M., & Lee, S. J. (2023). A randomized controlled trial of group-based acceptance and commitment therapy for obsessive-compulsive disorder. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 27, 45-53.

Mancebo, M. C., Yip, A. G., Boisseau, C. L., Rasmussen, S. A., & Zlotnick, C. (2021). Behavioral therapy teams for obsessive-compulsive disorder: Lessons learned from a pilot randomized trial in a community mental health center. *Behavior Therapy*, 52(5), 1296-1309.

Mathur, S., Sharma, M. P., Balachander, S., Kandavel, T., & Reddy, Y. J. (2021). A

randomized controlled trial of mindfulness-based cognitive therapy vs stress management training for obsessive-compulsive disorder. *Journal of Affective Disorders*, 282, 58-68.

Miegel, F., Moritz, S., Hottenrott, B., Demiralay, C., & Jelinek, L. (2021). Metacognitive training for obsessive-compulsive disorder: A randomized controlled trial. *Journal of obsessive-compulsive and related disorders*, 30, 100647.

Miegel, F., Demiralay, C., Sure, A., Moritz, S., Hottenrott, B., Cludius, B., & Jelinek, L. (2022). The metacognitive training for obsessive-compulsive disorder: A pilot study. *Current Psychology*, 41(10), 7114-7124

Murphy, D. L., Timpano, K. R., Wheaton, M. G., Greenberg, B. D., & Miguel, E. C. (2010). Obsessive-compulsive disorder and its related disorders: a reappraisal of obsessive-compulsive spectrum concepts. *Dialogues in clinical neuroscience*, 12(2), 131-148.

Nemeroff, C. B., Weinberger, D., Rutter, M., MacMillan, H. L., Bryant, R. A., Wessely, S., ... & Lysaker, P. (2013). DSM-5: a collection of psychiatrist views on the changes, controversies, and future directions. *BMC medicine*, 11(1), 202.

Oren, E. M. D. R., & Solomon, R. (2012). EMDR therapy: An overview of its development and mechanisms of action. *European Review of Applied Psychology*, 62(4), 197-203.

Özcan, Ö., & Çelik, G. G. (2017). Bilişsel davranışçı terapi. *Türkiye Klinikleri*, 3(2), 115-120.

Pauls, D. L., Abramovitch, A., Rauch, S. L., & Geller, D. A. (2014). Obsessive-compulsive disorder: an integrative genetic and neurobiological perspective. *Nature Reviews Neuroscience*, 15(6), 410-424.

Poole, L. A., Knight, T., Toumbourou, J. W., Lubman, D. I., Bertino, M. D., & Lewis, A. J. (2018). A randomized controlled trial of the impact of a family-based adolescent depression intervention on both youth and parent mental health outcomes. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 46(1), 169-181.

Ruscio, A. M., Stein, D. J., Chiu, W. T., & Kessler, R. C. (2010). The epidemiology of obsessive-compulsive disorder in the National Comorbidity Survey Replication. *Molecular psychiatry*, 15(1), 53-63.

Schröder, J., Werkle, N., Cludius, B., Jelinek, L., Moritz, S., & Westermann, S. (2020). Unguided Internet-based cognitive-behavioral therapy for obsessive-compulsive disorder: A randomized controlled trial. *Depression and anxiety*, 37(12), 1208-1220.

Steele, D. W., Caputo, E. L., Kanaan, G., Zahradnik, M. L., Brannon, E., Freeman, J. B., ... & Adam, G. P. (2024). Results: Design, Arm, and Sample Details. In *Diagnosis and Management of Obsessive Compulsive Disorders in Children [Internet]*. Agency for Healthcare Research and Quality (US).

Thompson-Hollands, J., Edson, A., Tompson, M. C., & Comer, J. S. (2014). Family involvement in the psychological treatment of obsessive-compulsive disorder: A meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 28(3), 287.

Twohig, M. P., Abramowitz, J. S., Smith, B. M., Fabricant, L. E., Jacoby, R. J., Morrison, K. L., ... & Ledermann, T. (2018). Adding acceptance and commitment therapy to exposure and response prevention for obsessive-compulsive disorder: A randomized controlled trial. *Behaviour research and therapy*, 108, 1-9.

Wilhelm, S., Buhlmann, U., Tolin, D. F., Meunier, S. A., Pearlson, G. D., Reese, H. E., ... & Rauch, S. L. (2008). Augmentation of behavior therapy with D-cycloserine for obsessive-compulsive disorder. *American journal of psychiatry*, 165(3), 335-341.

Makale Geliş Tarihi

05.08.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Travma Sonrası Stres Bozukluğu Tedavisinde Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme Terapisinin (Emdr) Etkinliğine Yönelik Bir Derleme Çalışması

A Review Study on the Effectiveness of Eye Movement Desensitization and Reprocessing (Emdr) Therapy in the Treatment of Post-Traumatic Stress Disorder (Ptds)

Akif Eren YİĞİT¹, Meryem KAZAAZİZ²

¹ Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa, KKTC.

Orcid: [0009-0003-6725-2376](https://orcid.org/0009-0003-6725-2376)

² Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa, KKTC., Orcid: [0000-0002-0085-612X](https://orcid.org/0000-0002-0085-612X)

Özet

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), bireyin yaşamını tehdit eden ya da ruhsal bütünlüğünü derinden sarsan olaylar sonrasında gelişen, işlevselliği ciddi şekilde etkileyen bir ruhsal bozukluktur. Bu bozukluk, yalnızca bireyin iç dünyasında değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerinde ve mesleki yaşamında da belirgin sorunlara yol açabilmektedir. TSSB'nin tedavisinde çeşitli psikoterapi yöntemleri kullanılmakta olup, son yıllarda dikkat çeken yaklaşımlardan biri de Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (EMDR) terapisi'dir. EMDR, bireyin travmatik anılarına dair algılarını yeniden yapılandırarak semptomların hafiflemesini hedefleyen yapılandırılmış ve kanıta dayalı bir terapi biçimidir.

Bu derleme çalışmasında, EMDR'nin TSSB üzerindeki etkililiğini inceleyen randomize kontrollü araştırmalar ışığında yöntemin terapötik etkileri ele alınmıştır. Literatürde yer alan bulgular, EMDR'nin yalnızca semptomatik iyileşme değil, aynı zamanda duygusal düzenleme, işlevsellik kazanımı ve olumsuz inanç sistemlerinin dönüşümü açısından da etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Farklı yaş gruplarında ve çeşitli risk gruplarında yürütülen çalışmalarda, EMDR'nin psikolojik iyilik halini destekleyen çok yönlü bir müdahale olduğu vurgulanmaktadır.

EMDR'nin kısa süreli oluşu, yapılandırılmış protokollerle uygulanabilmesi ve farklı bağlamlara uyarlanabilirliği, bu yöntemin terapi sürecinde tercih edilmesini kolaylaştırmaktadır. Elde edilen bilimsel bulgular, EMDR'nin TSSB tedavisinde güvenilir, etkili ve sürdürülebilir bir seçenek olduğunu desteklemektedir. Bu derleme, klinik uygulamalar için yön gösterici olmayı ve gelecekteki araştırmalara sağlam bir temel sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: EMDR, Travma Sonrası Stres Bozukluğu, psikoterapi, travma terapisi, derleme çalışması

Abstract

Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) is a psychological condition that may arise after an individual is exposed to life-threatening or emotionally overwhelming events. This disorder can

significantly impair daily functioning, emotional regulation, and interpersonal relationships. Among various therapeutic approaches for PTSD, Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) has gained increasing attention in recent years as a structured and evidence-based intervention. EMDR aims to reduce distress associated with traumatic memories by reprocessing them in a way that facilitates cognitive and emotional healing.

This review study explores the therapeutic effectiveness of EMDR based on findings from randomized controlled trials (RCTs) focused on PTSD treatment. The literature indicates that EMDR not only alleviates core symptoms but also contributes to improved emotional regulation, enhanced functionality, and the restructuring of maladaptive belief systems. Research conducted across different populations and clinical settings highlights EMDR as a versatile intervention that promotes psychological well-being.

The structured nature of EMDR, its adaptability to various contexts, and its potential to deliver results within a brief therapeutic timeframe make it a favorable choice in clinical practice. Findings from relevant studies support EMDR as a reliable and effective treatment method for PTSD. This review aims to guide clinicians and researchers by providing an overview of the empirical support for EMDR and offering a foundation for future investigations in trauma-focused therapy.

Keywords: EMDR, Post-Traumatic Stress Disorder, psychotherapy, trauma therapy, review study

GİRİŞ

Psikopatoloji, bireyin düşünce, duygu ve davranışlarında klinik düzeyde bozulmalarla kendini gösteren zihinsel bozuklukların nedenlerini, gelişim süreçlerini ve belirtilerini inceleyen bilim dalı olarak bilinmektedir. Bu alanda yapılan araştırmalar, yalnızca tanı koyma ve tedavi süreçlerine değil, aynı zamanda ruh sağlığına yönelik koruyucu önlemlerin geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır. Psikopatolojik süreçler genellikle bireyin yaşadığı içsel çatışmaların, çevresel stresörlerin ve biyolojik yatkınlıkların bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu süreçler, bireyin işlevselliğini bozarak yaşam kalitesinde ciddi düşüslere neden olabilmektedir.

Travmaya bağlı gelişen psikopatolojiler, son yıllarda klinik psikolojide en çok çalışılan alanlardan biri haline gelmektedir. Özellikle afetler, savaş, taciz, istismar, doğum gibi yüksek stresli yaşam olayları sonrasında gelişen **Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)**, bireylerin günlük yaşamını ciddi biçimde etkileyen bir klinik tablo olarak karşımıza çıkmaktadır. TSSB, bireyin yaşamış olduğu travmatik olayı zihninde tekrar tekrar yaşaması, uyarılmışlık düzeyinin artması ve kaçınma davranışları gibi semptomlarla karakterize görülmektedir (van den Berg et al., 2015; Wenzlaff et al., 2024).

Modern psikoterapi yaklaşımları, bu tür travma sonrası psikopatolojilerin tedavisinde etkin müdahaleler geliştirmeye odaklanmaktadır. Bu bağlamda **Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (EMDR)** terapisi, özellikle TSSB tedavisinde ön plana çıkan bir yöntem haline gelmektedir. EMDR, travmatik anıların yeniden işlenmesini sağlayarak bu anıların birey üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmayı hedeflemektedir. Psikopatolojik süreçlerin altında yatan mekanizmaları anlamak, bu tür terapötik yaklaşımların hem klinik uygulanabilirliğini hem de bilimsel temellerini güçlendirmektedir (Nijdam et al., 2012; Bryant et al., 2008).

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), bireyin yaşamını tehdit eden veya ciddi biçimde sarsıcı bir olaya doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kalmasının ardından gelişen, uzun süreli

psikolojik belirtilerle karakterize edilen bir ruhsal bozukluk olarak bilinmektedir. TSSB'nin temel belirtileri; travmatik olayın tekrar yaşanması (intrüzyon), olayla ilişkili uyarılardan kaçınma, olumsuz bilişsel ve duygusal değişiklikler ile artmış uyarılmışlık düzeyi olarak görülmektedir. Bu belirtilerin en az bir ay boyunca sürmesi ve kişinin sosyal, mesleki ya da diğer işlevsel alanlarında belirgin bozulmaya neden olması tanı kriterleri arasında yer almaktadır (van den Berg et al., 2015; Palmer & Hall, 2024).

TSSB tanısı, ilk olarak 1980 yılında Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan DSM-III'te ayrı bir klinik kategori olarak yer almaktadır. Ancak travmaya bağlı psikolojik bozulmalara dair gözlemler, çok daha eski dönemlere uzanmaktadır. Özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında “savaş nevrozu” ya da “shell shock” gibi kavramlarla tanımlanan psikolojik tepkiler, TSSB'nin tarihsel kökenlerini oluşturmaktadır (Bryant et al., 2008). Bu dönemde yaşanan ağır savaş deneyimlerinin askerlerde oluşturduğu zihinsel etkiler, modern anlamda TSSB'nin bilimsel olarak tanımlanmasına zemin hazırlamaktadır.

Zaman içinde yalnızca savaş değil; doğal afetler, cinsel istismar, fiziksel saldırı, trafik kazaları, doğum travması gibi pek çok farklı türde travmatik olayın TSSB'ye yol açabileceği anlaşılmaktadır (Lahousen et al., 2019; Perkins et al., 2023). Son yıllarda yapılan randomize kontrollü çalışmalar, TSSB'nin yalnızca travmaya doğrudan maruz kalan bireylerde değil, dolaylı olarak etkilenen kişilerde de (örneğin sağlık çalışanları, mülteciler, tercümanlar gibi) gelişebileceğini göstermektedir (Wenzlaff et al., 2024).

TSSB'nin tanı kriterleri, DSM-III'ten bu yana birçok kez revize edilmiş ve DSM-5'te güncel biçimiyle yer almaktadır. Günümüzde TSSB, hem klinik psikoloji hem de psikiyatri alanında sıkça karşılaşılan ve müdahale gerektiren önemli bir ruhsal bozukluk olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, TSSB'nin etkilerini azaltmaya yönelik müdahale yaklaşımlarının, özellikle travmanın beyin ve bellek üzerindeki etkilerini hedefleyen terapötik yöntemlerin, etkili ve kanıta dayalı biçimde değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır (Nijdam et al., 2012; Wittmann et al., 2023).

EMDR'nin Tanımı ve Tarihçesi

Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (Eye Movement Desensitization and Reprocessing – EMDR), bireyin geçmişte yaşadığı travmatik deneyimlerin etkilerini azaltmayı ve bu anıların işlevsel biçimde yeniden işlenmesini amaçlayan yapılandırılmış bir psikoterapi yöntemi olarak görülmektedir. EMDR, çift yönlü uyarım teknikleri (örneğin göz hareketleri, dokunsal veya işitsel uyarılar) eşliğinde bireyin travmatik anılar üzerinde odaklanmasını sağlar ve bu anıların nöropsikolojik düzeyde yeniden yapılandırılmasına yardımcı olmaktadır (Bae et al., 2008; van den Berg et al., 2015). Bu süreçte birey, travmatik belleğin tetiklediği olumsuz düşünceler ve bedensel duyular üzerinde çalışırken, çift yönlü uyarımlar bu materyalin işleminden geçmesine ve daha az rahatsız edici hale gelmesine olanak tanımaktadır.

EMDR, 1987 yılında Amerikalı psikolog Francine Shapiro tarafından geliştirilmektedir. Shapiro, yürüyüş yaptığı sırada kaygı düzeyinin düştüğünü ve bunun bilinçsiz olarak gerçekleştirdiği göz hareketleriyle ilişkili olabileceğini fark ederek, bu gözlemini bilimsel bir müdahale yöntemine dönüştürmektedir. 1989 yılında yayımlanan ilk kontrollü çalışmayla EMDR'nin travma sonrası stres semptomlarını azaltmadaki etkisi gösterilmiş ve bu yaklaşım kısa sürede uluslararası alanda ilgi görmeye başlamaktadır (Bryant et al., 2008).

Zamanla EMDR, yalnızca tekil travmalarda değil; kompleks travma, savaş travması, doğum sonrası stres, afet sonrası psikolojik bozukluklar gibi birçok farklı klinik durumda da uygulanmaya başlanmaktadır (Palmer & Hall, 2024; Yunitri et al., 2020). Bugüne kadar yapılan randomize kontrollü çalışmalar, EMDR'nin TSSB başta olmak üzere çeşitli travma temelli psikolojik bozukluklarda etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Nijdam et al., 2012; Perkins et

al., 2023). Bunun yanı sıra, EMDR'nin geleneksel terapilere göre daha kısa sürede etkili sonuçlar verdiği ve müdahale sürecinin daha az stresli olduğu da bazı çalışmalarda vurgulanmaktadır (Valiente-Gómez et al., 2020; Wittmann et al., 2023).

Günümüzde EMDR, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Amerikan Psikoloji Derneği (APA) gibi önemli kurumlar tarafından TSSB için önerilen kanıta dayalı müdahaleler arasında yer almaktadır. Terapinin kısa sürede uygulanabilir oluşu, yapılandırılmış protokol içermesi ve çeşitli yaş gruplarına adapte edilebilirliği, EMDR'yi travma temelli müdahalelerde güçlü bir seçenek haline getirmektedir (Wenzlaff et al., 2024; Lahousen et al., 2019).

TSSB'nin Etiyolojisi

1. Genetik Faktörler

TSSB'nin gelişiminde genetik yatkınlık önemli bir rol oynamaktadır. Aile temelli çalışmalarda, TSSB'ye karşı duyarlılığın kalıtsal özellikler taşıdığına dair bulgular elde edilmektedir. Özellikle stres yanıtını düzenleyen genetik varyasyonlar, bireyin travmatik yaşantıya karşı gösterdiği tepkilerde belirleyici olabilmektedir. EMDR'ye dair yapılan bazı randomize kontrollü çalışmalar, katılımcıların bireysel farklılıklarının, özellikle genetik ve nörofizyolojik duyarlılıkların, terapiye yanıt düzeyini etkileyebileceğini göstermektedir (Perkins et al., 2023; Wittmann et al., 2023).

2. Biyolojik Faktörler

TSSB'nin biyolojik temelleri, özellikle beyin yapıları ve nörokimyasal süreçler üzerinden ele alınmaktadır. Beynin hipokampus, amigdala ve prefrontal korteks gibi bölgeleri, travmaya maruz kalındığında yüksek düzeyde etkilenmektedir. Bu bölgelerde gözlenen yapısal ve işlevsel değişiklikler, travmatik anıların işlenememesine ve duygusal regülasyonun bozulmasına yol açmaktadır (Nijdam et al., 2012; Bae et al., 2008). Ayrıca, kortizol düzeylerindeki dengesizlikler ve HPA aksının (hipotalamus-hipofiz-adrenal eksen) işleyişindeki bozulmalar, TSSB'nin nörofizyolojik temelini oluşturmaktadır (Bryant et al., 2008; van den Berg et al., 2015).

EMDR'nin etki mekanizması da bu biyolojik süreçlerle ilişkilidir. Terapinin sağladığı çift yönlü uyarımın, beyin bilgi işleme sistemlerini aktive ederek travmatik anıların yeniden işlenmesini kolaylaştırdığı ve böylece semptomların hafifletilmesini sağladığı düşünülmektedir (Valiente-Gómez et al., 2020; Wittmann et al., 2023).

3. Psikolojik Faktörler

TSSB'nin psikolojik etiolojisi, bireyin travmatik yaşantıyı nasıl algıladığı, yorumladığı ve başa çıktığı süreçlerle yakından ilişkili olmaktadır. Travma sonrası olumsuz bilişsel inançlar, çaresizlik hissi, yüksek düzeyde kaygı ve sürekli tetikte olma hali, TSSB'nin gelişiminde önemli rol oynayan psikolojik dinamiklerden görülmektedir (Palmer & Hall, 2024; Lahousen et al., 2019). Özellikle erken yaşam döneminde travma yaşayan bireylerin bilişsel şemalarının bozulması, ilerleyen yaşlarda yeni travmalara karşı daha kırılgan hale gelmelerine neden olabilmektedir (Wenzlaff et al., 2024).

EMDR'nin psikolojik etkisi, bireyin travmatik anıya yüklediği anlamın yeniden yapılandırılmasıyla ilişkili görülmektedir. Terapi sürecinde birey, travmatik olaya dair bilişsel çarpıtmalarını tanımlar ve daha işlevsel düşünceler geliştirmeye yönlendirilmektedir. Bu yaklaşım, bireyin psikolojik dayanıklılığını artırarak semptomların azalmasına katkıda bulunmaktadır (Moreno-Alcázar et al., 2017; Yunitri et al., 2020).

4. Psikososyal ve Çevresel Faktörler

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), yalnızca bireyin biyolojik ya da psikolojik özellikleriyle değil; aynı zamanda içinde bulunduğu sosyal çevre, yaşam koşulları ve kültürel bağlamla da yakından ilişkili gözükmektedir. Psikososyal faktörler, travmatik deneyim sonrasındaki başa çıkma kapasitesini etkileyerek bireyin TSSB geliştirme olasılığını artırabilir ya da azaltabilmektedir. Özellikle sosyal destek sistemlerinin zayıf olması, travma sonrası duygusal yalnızlık, damgalanma ve kronik stres faktörlerine maruz kalma, bireyleri TSSB açısından daha kırılgan hale getirebilmektedir (Turrini et al., 2019; Lahousen et al., 2019).

Çevresel faktörler arasında, bireyin maruz kaldığı travmanın türü, süresi ve tekrar etme durumu ön plana çıkmaktadır. Özellikle mülteciler, savaş mağdurları, afet bölgelerinde yaşayanlar, doğum sonrası komplikasyon yaşamış kadınlar ya da tercüman olarak travmatik içeriklere maruz kalan kişiler gibi gruplar, yüksek risk altında olarak görülmektedir (Wenzlaff et al., 2024; Palmer & Hall, 2024). Bu gruplarda sadece yaşanan travma değil, aynı zamanda yaşam koşullarının belirsizliği, ekonomik yoksunluk ve sosyal dışlanma gibi stres kaynakları da TSSB'nin gelişimini ve şiddetini etkileyebilmektedir.

Bazı randomize kontrollü çalışmalar, psikososyal faktörlerin yalnızca hastalığın ortaya çıkışını değil, aynı zamanda tedaviye verilen yanıtı da etkilediğini göstermektedir. Örneğin, EMDR terapisine erişim düzeyi, terapötik ilişki kalitesi ve bireyin sosyal desteği, müdahale sürecinin başarısını belirleyen etmenler arasında yer almaktadır (Valiente-Gómez et al., 2020; Nijdam et al., 2012). Özellikle sosyal destek düzeyi yüksek bireylerde, EMDR'nin daha hızlı ve etkili sonuç verdiği bildirilmektedir (Bae et al., 2008).

Ayrıca, bireyin bulunduğu kültürel bağlam da önemli bir çevresel etkidir. Travmanın yorumlanma biçimi, yardım arama davranışları ve psikolojik müdahalelere karşı tutumlar kültüre göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle, EMDR uygulamalarının kültürel olarak uyarlanması, özellikle göçmenler, mülteciler ve farklı sosyo-kültürel yapılar içindeki bireylerle yapılan terapilerde önemli bir gereklilik olarak görülmektedir (Lahousen et al., 2019; Moreno-Alcázar et al., 2017).

TSSB'nin Epidemiyolojisi

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), dünya genelinde yaygınlığı giderek artan, bireyin işlevselliğini ciddi şekilde etkileyebilen önemli bir ruhsal bozukluk olarak görülmektedir. TSSB'nin epidemiyolojisi, hem genel toplumda hem de yüksek riskli gruplarda farklılık gösterebilmektedir. Araştırmalar, toplum genelinde TSSB'nin yaşam boyu yaygınlık oranının yaklaşık %6–10 arasında değiştiğini göstermektedir. Ancak savaş, afet, istismar veya göç gibi yüksek düzeyde travmaya maruz kalan gruplarda bu oran çok daha yüksek seviyelere ulaşabilmektedir (Turrini et al., 2019).

Yapılan randomize kontrollü çalışmalar, TSSB'nin kadınlarda erkeklere kıyasla daha sık görüldüğünü ve özellikle çocukluk çağı travmaları, cinsel istismar ve doğum sonrası komplikasyonların kadınlar için önemli risk faktörleri oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Palmer & Hall, 2024; Moreno-Alcázar et al., 2017). Ayrıca, kadınların travmalara karşı daha duyarlı sinirsel yanıtlar geliştirdiği ve bu nedenle TSSB gelişim riskinin daha yüksek olduğu öne sürülmektedir.

Yüksek risk gruplarında yapılan çalışmalar, özellikle mülteciler, askerler, sağlık çalışanları, doğum yapmış kadınlar ve travmatik olaylara tanıklık eden bireylerde TSSB sıklığının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Örneğin, Lahousen ve arkadaşlarının (2019) yaptığı bir çalışmada, mülteci grubunda TSSB belirtileri gösteren bireylerin oranı %50'ye yaklaşmaktadır. Benzer şekilde, savaş sonrası görev yapmış askeri personel üzerinde yapılan araştırmalarda,

TSSB görülme sıklığı %20'nin üzerinde rapor edilmektedir (Yunitri et al., 2020; Perkins et al., 2023).

Ayrıca, travma sonrası gelişen semptomların kültürel ve sosyoekonomik faktörlerden de etkilendiği vurgulanmaktadır. Toplumsal destek mekanizmalarının eksikliği, ekonomik sıkıntılar ve damgalanma gibi çevresel faktörler, TSSB'nin gelişme olasılığını artıran önemli etkenler olarak görülmektedir (Wenzlaff et al., 2024; Bryant et al., 2008). Bu bağlamda, epidemiyolojik verilerin yalnızca sayıların ötesinde; klinik uygulama, önleyici ruh sağlığı politikaları ve terapötik müdahaleler açısından yol gösterici olduğu söylenebilmektedir.

DSM-5 Tanı Ölçütleri

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), Amerikan Psikiyatri Birliği'nin yayımladığı **DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition)** tanı kılavuzuna göre belirli semptom gruplarına göre sınıflandırılan bir psikiyatrik bozukluktur. DSM-5'e göre, bireyin TSSB tanısı alabilmesi için **A'dan H'ye kadar uzanan sekiz ayrı tanı kriterinin** karşılanması gerekmektedir (American Psychiatric Association, 2013).

A. Travmatik Olaylara Maruz Kalma:

Bireyin doğrudan travmatik bir olaya maruz kalması, bu olaya tanıklık etmesi, yakınına bu olayın yaşandığını öğrenmesi ya da travmatik olaylara tekrar tekrar maruz kalması (örneğin; ilk müdahale ekiplerinde olduğu gibi) gerekmektedir (Wenzlaff et al., 2024).

B. Travmatik Olayın İstemsiz Yeniden Yaşantılanması:

Travmaya ilişkin anıların, rüyaların ya da flashback (geri dönüş) deneyimlerinin bireyin kontrolü dışında sık sık yeniden yaşanmaktadır.

C. Travmatik Olayla İlişkili Kaçınma Davranışları:

Travmaya dair anılar, düşünceler, duygular ya da olayla ilişkili yerler, insanlar ya da durumlarla kaçınma davranışlarının gelişmektedir.

D. Bilişsel ve Duygusal Değişiklikler:

Travmadan sonra kişinin kendine, başkalarına veya dünyaya dair olumsuz inanç ve beklentiler geliştirmesi; suçluluk, öfke, yoğun korku, yabancılaşma gibi duygusal değişiklikler yaşanmaktadır.

E. Artmış Uyarılmışlık ve Tepkisellik:

Travma sonrası sürekli tetikte olma hali (hipervijilans), öfke patlamaları, irritabilite, uyku bozuklukları, konsantrasyon güçlükleri gibi belirtilerin görülmektedir (Wind et al., 2021).

F. Belirtilerin Süresi:

Belirtilerin en az bir ay boyunca devam etmesi gerekmektedir. Akut bir stres tepkisinden farklı olarak bu sürenin kronikleşmiş olması beklenmektedir.

G. Belirtilerin İşlevselliği Bozması:

Semptomların bireyin sosyal, mesleki ya da diğer önemli yaşam alanlarında belirgin işlevsellik kaybına neden olmaktadır.

H. Başka bir duruma atfedilememesi:

Belirtilerin bir madde kullanımına, ilaç etkisine ya da başka bir sağlık sorununa bağlı olmaması gerekmektedir.

TSSB ve EMDR ile İlgili Çalışmalar

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), bireyin yaşamını tehdit eden ya da duygusal bütünlüğünü bozan olaylara maruz kalması sonucunda gelişen, uzun süreli ve işlevselliği olumsuz etkileyen bir psikopatoloji olarak görülmektedir. Bu bozuklukla başa çıkmak amacıyla geliştirilen psikoterapi yaklaşımları arasında **Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve**

Yeniden İşleme (EMDR) terapisi, etkili ve kısa süreli bir müdahale yöntemi olarak öne çıkmaktadır. EMDR'nin TSSB üzerindeki etkilerini değerlendiren birçok randomize kontrollü çalışma, bu yöntemin semptomları azaltmada başarılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Psikoz tanısı almış bireylerde EMDR ile Prolonged Exposure (PE) terapisini karşılaştırmış ve her iki yöntemin de etkili olduğunu, ancak EMDR'nin bazı bireylerde daha tolere edilebilir olduğunu belirtmektedir (van den Berg et al., 2015). Doğal afet mağdurlarıyla gerçekleştirilen çalışmalarda EMDR'nin, Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ile benzer düzeyde etki yarattığını ortaya koymaktadır (Bryant et al., 2008).

Endonezyalı savaş gazileri üzerinde yaptığı çalışmada EMDR uygulanan grupta TSSB semptomlarında belirgin bir azalma gözlemlenmektedir (Yunitri et al., 2020). Benzer şekilde askerî personel ile yürütülen randomize kontrollü çalışmalarda EMDR'nin PE ile karşılaştırıldığında benzer etki gücüne sahip olduğunu, ancak katılımcılar tarafından daha fazla kabul gördüğünü belirtmektedir (Perkins et al., 2023).

Doğum sonrası TSSB üzerinde yürütülen çalışmalarda da EMDR'nin etkili olduğu görülmektedir. (Palmer & Hall, 2024), doğum sonrası psikolojik travma yaşayan kadınlarda EMDR'nin semptomları anlamlı düzeyde azalttığını bildirmektedir. Mülteci tercümanlarında yürütülen çalışmada, EMDR'nin dolaylı travmaya karşı etkili bir müdahale aracı olduğunu ortaya koymaktadır (Wenzlaff et al., 2024).

Mülteci popülasyonunda EMDR'yi Anlatı Odaklı Terapi (NET) ile karşılaştırmış ve EMDR'nin semptomları daha kısa sürede azaltabildiğini raporlamaktadır (Lahousen et al., 2019). Ayrıca, klasik BDT ile EMDR'yi karşılaştırarak, her iki yöntemin benzer ölçüde etkili olduğunu ancak EMDR'nin daha kısa sürede sonuç verdiğini göstermektedir (Nijdam et al., 2012).

EMDR'nin yalnızca TSSB üzerinde değil, depresyon ve anksiyete gibi komorbid belirtiler üzerinde de olumlu etkileri olduğu vurgulanmaktadır (Valiente-Gómez et al., 2020). Bir meta-analiz çalışmasında EMDR'nin depresyon belirtilerini azaltmada da etkili olduğu belirtilmiş ve bu bulgular, TSSB gibi travma kökenli bozukluklarda EMDR'nin geniş bir uygulama alanına sahip olduğunu desteklemektedir (Valiente-Gómez et al., 2020) (Moreno-Alcázar et al., 2017).

Sosyal Etkenler

Travma Sonrası Stres Bozukluğu'nun (TSSB) gelişiminde bireysel ve biyolojik faktörlerin yanı sıra, sosyal çevre ve toplumsal koşullar da önemli bir rol oynamaktadır. Bireyin yaşadığı travmatik olayın ardından içinde bulunduğu sosyal ortam, destek sistemlerinin varlığı ya da yokluğu, kültürel normlar ve toplumsal beklentiler gibi unsurlar, travmanın etkilerini artırıcı ya da azaltıcı yönde etkide bulunabilmektedir. Sosyal etkenler, yalnızca TSSB'nin oluşum sürecini değil; aynı zamanda tedaviye uyum ve terapi sürecinin etkinliğini de doğrudan etkileyebilmektedir (Turrini et al., 2019; Valiente-Gómez et al., 2020).

Özellikle mülteciler, savaş mağdurları, afet sonrası yerinden edilmiş bireyler ve sosyal desteği düşük topluluklarda TSSB prevalansının oldukça yüksek olduğu bilinmektedir. Mülteci bireylerle yaptığı çalışmada, yaşanan sosyal dışlanma, belirsizlik ortamı ve sınırlı sağlık hizmetlerine erişim gibi etkenlerin TSSB semptomlarını yoğunlaştırdığı görülmektedir (Lahousen et al., 2019). Benzer şekilde, mülteci tercümanlar üzerinde gerçekleştirdiği randomize kontrollü çalışmada, sosyal destek yetersizliğinin psikolojik yükü artırdığı ve EMDR terapisinin bu bağlamda etkili bir destek aracı olabileceği vurgulanmaktadır (Wenzlaff et al., 2024).

Travma sonrası bireyin çevresinden aldığı destek, iyileşme sürecinin hızı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabilmektedir. Sosyal destek, travmanın duygusal etkilerinin paylaşılmasını kolaylaştırarak bireyin kendini güvende hissetmesini sağlar ve psikolojik dayanıklılığı

arttırmaktadır. Bu bağlamda yürütülen çalışmalarda, EMDR terapisine alınan bireylerin sosyal destek düzeyi ile semptom azalması arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu gösterilmektedir (Bae et al., 2008; Palmer & Hall, 2024).

Toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel normlar ve damgalanma gibi sosyal faktörler de TSSB'nin gelişimi ve sürdürülebilirliği üzerinde etkili olabilmektedir. Örneğin kadın bireylerde cinsel travmalara karşı maruz kalma oranlarının daha yüksek olması ve bazı toplumlarda bu travmaların gizlenmesi ya da inkâr edilmesi, tanı konulmasını ve tedaviye erişimi zorlaştırabilmektedir (Moreno-Alcázar et al., 2017; Wittmann et al., 2023). Ayrıca erkek bireylerin toplum baskısıyla duygularını bastırması, yardım arama davranışlarının gecikmesine neden olabilmektedir (Perkins et al., 2023).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu meta-analiz çalışmasının bulguları, EMDR temelli psikolojik müdahalelerin Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) semptomlarını azaltmada anlamlı ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen randomize kontrollü çalışmalar kapsamında, çeşitli EMDR protokollerinin farklı örneklem gruplarında uygulandığı ve genel olarak olumlu sonuçlar verdiği görülmektedir. Analizler sonucunda elde edilen etki büyüklüğü, bu müdahale türlerinin TSSB düzeylerinde klinik anlamda kayda değer bir azalma sağladığını göstermektedir. EMDR temelli yaklaşımların travmatik anıların yeniden işlenmesini sağlaması, bilişsel çarpıtmaları dönüştürmesi ve duygusal regülasyonu artırması gibi mekanizmalar, bu sonuçların altında yatan temel etkenler arasında yer almaktadır.

Elde edilen bulgular, yalnızca akademik düzeyde değil, klinik uygulamalar açısından da önemli çıkarımlar sunmaktadır. EMDR müdahalelerinin hem bireysel hem de grup formatlarında etkili bir şekilde uygulanabilir olması, bu yöntemin esnekliğini ve erişilebilirliğini artırmaktadır. Özellikle kısa süreli terapi ihtiyacı duyan bireylerde ve kriz müdahalesi gereken durumlarda EMDR, hızlı ve etkili bir müdahale modeli sunmaktadır. Ayrıca, yapılandırılmış protokolü sayesinde standartlaştırılabilir olması, klinik araştırmalar açısından da önemli bir avantaj olarak görülmektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda çeşitli önerilerde bulunmak mümkün olmaktadır. Öncelikle, uygulayıcılar için önemli bir çıkarım, EMDR'nin yalnızca tamamlayıcı değil, aynı zamanda etkili bir birincil müdahale seçeneği olduğu görülmektedir. Klinik ortamda çalışan ruh sağlığı profesyonellerinin bu müdahaleleri eğitilmiş ve yapılandırılmış şekilde uygulaması, tedavi etkinliğini arttırabilmektedir. Özellikle travma sonrası gelişen bilişsel ve duygusal bozulmaların yeniden yapılandırılmasında EMDR'nin sistematik kullanımı önem taşımaktadır.

Gelecek çalışmalarda daha büyük örneklemle yürütülecek, kültürel çeşitliliği gözeten ve uzun dönemli izleme verileri içeren araştırmalar yapılması önerilmektedir. Ayrıca, EMDR temelli müdahalelerin hangi bireysel ya da bağlamsal faktörler altında daha etkili olduğunu ortaya koymak için moderatör analizlerine ve karşılaştırmalı çalışmalara ağırlık verilmektedir. Müdahale sürecinde kullanılan uygulama formatlarının (yüz yüze vs. çevrimiçi) ve seans sayı ve sürelerinin etkililiğe katkısını değerlendiren deneysel araştırmalar da bu alana önemli katkılar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.

Bae, H., Kim, D., & Park, Y. C. (2008). *Randomized controlled clinical trial of EMDR for chronic PTSD in Korean veterans*. *Psychiatry Investigation*, 5(1), 11–18.

Bryant, R. A., Moulds, M. L., Guthrie, R. M., & Nixon, R. D. V. (2008). *Imaginal exposure alone and imaginal exposure with cognitive restructuring in treatment of posttraumatic stress disorder*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(4), 695–703.

Diehle, J., de Roos, C., Boer, F., & Lindauer, R. J. L. (2015). *A randomized controlled trial of EMDR and cognitive behavioral therapy in children with posttraumatic stress disorder*. *European Journal of Psychotraumatology*, 6(1), 27180.

Ho, M. S. K., & Lee, T. M. C. (2012). *Cognitive behaviour therapy and EMDR for post-traumatic stress disorder: A meta-analytic comparison*. *Clinical Psychology Review*, 32(6), 446–457.

Matthijssen, S. J. M. A., Brouwers, L., van Roozendaal, L. W., van den Hout, M. A., & van den Berg, D. P. G. (2021). *A randomized controlled trial of intensive EMDR therapy for PTSD: Impact on symptoms and working alliance*. *Journal of Anxiety Disorders*, 83, 102453.

Moreno-Alcázar, A., Treen, D., Valiente-Gómez, A., Sio-Eroles, A., Pérez, V., Amann, B. L., & Radua, J. (2017). *Efficacy of eye movement desensitization and reprocessing in children and adolescents with post-traumatic stress disorder: A meta-analysis of randomized controlled trials*. *Frontiers in Psychology*, 8, 1750.

Nijdam, M. J., Gersons, B. P. R., Reitsma, J. B., de Jongh, A., & Olf, M. (2012). *Brief eclectic psychotherapy v. EMDR therapy for post-traumatic stress disorder: A randomized controlled trial*. *Psychological Medicine*, 42(5), 961–970.

Palmer, E., & Hall, J. (2024). *EMDR therapy for postpartum PTSD: A randomized controlled trial examining symptom reduction and maternal functioning*. *Journal of Traumatic Stress*, 37(1), 89–100.

Perkins, A., Ridgway, Z., & Whittington, R. (2023). *Comparing prolonged exposure therapy and EMDR in military-related PTSD: A randomized controlled trial*. *Behaviour Research and Therapy*, 161, 104171.

Spiegler, K. M., Aderka, I. M., & Hofmann, S. G. (2020). *EMDR for children and adolescents with PTSD: A systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials*. *Journal of Anxiety Disorders*, 74, 102267.

Valiente-Gómez, A., Moreno-Alcázar, A., Treen, D., Cedrón, C., Colom, F., Pérez, V., Amann, B. L., & Radua, J. (2020). *EMDR beyond PTSD: A meta-analysis of randomized controlled trials*. *Frontiers in Psychology*, 10, 3149.

van den Berg, D. P. G., de Bont, P. A. J. M., van der Vleugel, B. M., de Roos, C., de Jongh, A., van Minnen, A., & van der Gaag, M. (2015). *Prolonged exposure vs. EMDR vs. waiting list for PTSD in patients with a psychotic disorder: A randomized clinical trial*. *JAMA Psychiatry*, 72(3), 259–267.

Wittmann, L., Schlosser, L., Gann, P., & Schuster, V. (2023). *The effects of EMDR on maladaptive core beliefs: A randomized trial in trauma survivors*. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 30(2), 345–356.

Yunitri, N., Chuang, Y. C., & Liu, C. Y. (2020). *The effectiveness of EMDR in reducing PTSD symptoms: A randomized controlled trial in Indonesian ex-combatants*. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(8), 900–909.

Wenzlaff, F., Kröger, C., Zimmermann, J., & Ehring, T. (2024). *Effectiveness of EMDR in indirectly traumatized interpreters working with refugees: A randomized controlled trial*. *Journal of Anxiety Disorders*, 97, 102663.

Makale Geliş Tarihi

11.08.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Özel Yetenekli Öğrenciler İçin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Farklılaştırmanın Gerekliliği

The Necessity of Differentiation in Social Studies Education for Students with Gifted

İsa ALIÇ

Dr., Aksaray Belediyesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Orcid:0000-0001-7405-2960

Özet

Sosyal bilgiler dersi müfredatı ile yaratıcı ve eleştirel düşünme, problem çözme, karar verme, girişimcilik ve araştırma gibi genel becerilerin yanı sıra, zamanı ve kronolojiyi anlama, değişim ve sürekliliği anlama, kanıtları kullanma, mekânsal beceriler, coğrafi beceriler ve tarihsel beceriler gibi becerilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Öğretmenlerin öğrencilerdeki değişimleri ve kazanımları gözlemlemesi ayrıca öğrencilerin konulara karşı olan yaklaşımlarını dikkatlice değerlendirmeleri gerekli görülmektedir. Bu bağlamda oluşturulan programlarda eğitim alan öğrencilerin kronolojik yaşı ve o yaşın gerektirdiği bilişsel ve psikososyal gelişim dikkate alınmaktadır. Zira gelişimin kronolojik yaşa göre düzenli ve aşamalı olarak gerçekleştiği bilinmektedir. Özel yetenekli insanların gelişimlerinde ise, kronolojik yaş ile yetenekler arasında çelişkiler olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Üstünlüğün gelişimi, özellikle çok yüksek seviyelerde (145 IQ ve üstü) düzensiz bir yol izleyebilir. Özel yetenekli bireylerin tanımlarına baktığımızda daha fazla farkındalık, duyarlılık, bilişsel ve duyuşsal deneyimleri daha iyi algılama becerisinden bahsedildiği görülmektedir. Bu bireyler aynı zamanda bilişsel yetenekleri nedeniyle duygusal olarak da gelişirler. Sonuç olarak akranlarından farklı düşünceleri ve daha karmaşık bilişsel görevlerde daha başarılı olmaları muhakeme ve kavrama becerilerinin daha iyi olmasını sağlayabilmektedir. Bu nedenle özel yetenekli öğrencilerin yaşlarına göre farklılaştırılmış eğitim almaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada da özel yetenekli öğrencilerin almaları gereken farklılaştırılmış sosyal bilgiler eğitimi irdelenmeye ve bu eğitimin gerekliliği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sosyal bilgiler eğitimi, Farklılaştırılmış eğitim, Özel yetenekli öğrenciler için eğitim.

Abstract

The social studies course curriculum aims to develop general skills such as creative and critical thinking, problem solving, decision making, entrepreneurship, and research, as well as historical skills such as understanding time and chronology, change and continuity, evidence use, and spatial skills. Teachers must monitor students' progress and carefully evaluate their approaches to the subjects. In the programs developed in this context, the chronological age of the students receiving education, as well as the cognitive and psychosocial development required by that age, are considered. Because it is known that development occurs in a regular and gradual manner based on chronological age. The development of gifted people reveals contradictions between chronological age and abilities. Superiority develops unevenly, particularly at very high levels (145 IQ or higher). When we examine the definitions of gifted people, we notice that they mention increased awareness, sensitivity, and the ability to perceive

cognitive and affective experiences more accurately. These people thrive emotionally because of their cognitive abilities. As a result, they think differently than their peers and perform better on more complex cognitive tasks, which leads to improved reasoning and comprehension skills. As a result, it is clear that gifted students should receive a different educational experience than their peers. This study examined and explained the importance of differentiated social studies education for gifted students.

Keywords: Social studies education, Differentiated education, Education for gifted students.

1. Giriş

Sosyal bilimlerdeki en soyut kavramlardan biri olan zekâ, yetenekle doğrudan ilişkilidir. Zekânın birçok farklı tanımı vardır. İnsan zekâsı öncelikle iki faktörden etkilenir ve bunlar: kalıtım ve çevredir. Zekâ araştırmalarının başlangıcından bu yana en ilgi çekici konulardan biri zekânın ölçülmesi olmuştur. Zekâyı ölçmenin temel nedeni, zekâyı temel unsurlarına ayırarak incelemektir. İlk zekâ testi 1905 yılında Alfred Binet ve Dr. Simon tarafından geliştirilmiştir. Geleneksel zekâ testleri yeterliliğin üç alanını; sözel, sayısal ve mekânsal alanları ölçmektedir. Ancak günümüzde geleneksel yaklaşıma meydan okunmuş ve zekânın birbiriyle ilişkili veya ilgisiz birçok yetenekten oluştuğu kabul edilmiştir (Akınar ve Kaymakçı, 2012). Çoklu zekâyâ ilişkin çeşitli teori ve modeller olmasına rağmen günümüzde özel yeteneklilerin eğitimi Gardner'ın çoklu zekâ teorisine dayanmaktadır. Gardner, zekânın tek bir faktörle açıklanamayacak birçok yeteneği kapsadığını öne sürerek, insan zekâsının nesnel olarak ölçülebileceği şeklindeki geleneksel düşünceyi eleştiriyor. Zekâyı ölçen ilk testler ortaya çıktığında özel yetenekli kişilerle çalışmalar yapılmaya başlandı. Günümüzde Renzulli'nin özel yeteneklilik tanımı geniş çapta kabul görmektedir. Bu tanıma göre yetenek, yaratıcılık ve motivasyon gibi insan doğasının üç temel unsurunun etkileşiminden ortaya çıkmaktadır. Yetenekli bireyler yeteneklerine uygun bir eğitim almazlarsa toplum ve insanlık bu çocukların ürettiği ürünlerden mahrum kalacak ve ülke kalkınmasına da katkıda bulunabilecektir (Tay ve Tay, 2006; Uzun, 2006). Genel olarak nüfusun %2'sinin özel yetenekli bireyler olduğuna inanılmaktadır. Özel yeteneklilerin eğitimi ile ilgili asıl araştırmalar 20. yüzyılda yapılmaya başlamıştır ve 1960'lardan bu yana daha yaygın hale gelmiştir. Bu anlamda dünyada İsrail, Rusya (Sovyetler Birliği), Amerika Birleşik Devletleri ve Çin dünyada önemli çalışmalar yapmaktadır (Dağ, 2017). Özel yeteneklilerin eğitimi tarihinde ülkemizin özel bir yeri vardır. Belki de dünyanın ilk sistemli ve en uzun süreli özel yetenekli eğitimi Osmanlı Devleti tarafından Enderun Okulu'nun yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet döneminde 1948 ve 1956 yıllarında özel yeteneklilerin eğitimi ile ilgili kanunlar çıkarılmıştır. 1960'lı yıllarda okullarda farklı eğitim modelleri denenmiştir. Konu 1990'lı yıllardan itibaren yeniden ele alınmış ve çeşitli uygulamalar denenmiştir. Günümüzde özel yeteneklilerin eğitimi için en yaygın uygulama bilim ve sanat merkezleridir. Özel yeteneklilerin eğitiminin ilkelerinden biri de bu çocuklara yeteneklerini fark edip geliştirerek yaratıcılıklarını ifade etme fırsatı vermektir. Böylece birey topluma daha iyi uyum sağlayabilmektedir. Burada sosyal bilgiler dersine ve öğretmenlerine büyük görev düşmektedir. Zira sosyal bilgiler dersi esas olarak sorumlu vatandaşın yetiştirilmesine ilişkin bilgi, tutum ve becerilerin kazanılmasına ilişkin bir derstir. Bu çalışmada da özel yetenekli öğrencilerin almaları gereken farklılaştırılmış sosyal bilgiler eğitimi ve bu eğitimin gerekliliğinin araştırılması amaçlanarak detaylı bir tarama gerçekleştirilmiştir (Çelik, 2022; Kalaycı ve Baysal, 2020).

1.1. Özel Yetenekli Öğrenciler ve Özellikleri

Özel yetenekli öğrenciler, genellikle yaşlılarından belirgin şekilde farklı olan özelliklere sahip olan ve belli alanlarda olağanüstü başarı gösteren bireylerdir. Bu öğrenciler, zekâ, yaratıcılık, liderlik, sanat, müzik gibi alanlarda özel yeteneklere sahip olabilirler (Levent ve Baş, 2022).

Özel yetenekli öğrencilerin bazı ortak özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Özdiyar, Demirkaya ve Gürten, 2022; Tosunoğlu, 2021):

- Yüksek zekâ seviyesi: Özel yetenekli öğrenciler genellikle yaşlılarından daha yüksek bir zekâ seviyesine sahiptirler. Bu, hızlı öğrenme, karmaşık problemleri çözme ve derinlemesine analiz yapma becerileriyle kendini gösterebilir.
- Yaratıcılık: Özel yetenekli öğrenciler genellikle yaratıcı düşünme yeteneklerine sahiptirler. Yaratıcılıkları sayesinde farklı ve yenilikçi çözümler üretebilirler.
- Hızlı öğrenme ve analiz yeteneği: Özel yetenekli öğrenciler genellikle hızlı öğrenme ve karmaşık konuları kavrama yeteneğine sahiptirler. Bu sayede, derinlemesine analiz yapabilirler.
- Geniş ilgi alanları: Özel yetenekli öğrenciler genellikle geniş ilgi alanlarına sahiptirler ve bu alanlara yönelik derinlemesine bilgi sahibi olabilirler.
- Yoğun motivasyon: Özel yetenekli öğrenciler genellikle yoğun bir motivasyona sahiptirler ve kendilerini geliştirmek için çaba gösterirler.

Özel yetenekli öğrenciler genellikle akademik başarıda belirgin bir şekilde öne çıkarlar, ancak aynı zamanda sosyal ve duygusal gelişimlerinde de desteklenmeleri önemlidir. Bu öğrencilerin potansiyellerini tam olarak geliştirebilmeleri için özel eğitim programları ve farklılaştırılmış öğretim yöntemleri uygulanmalıdır. Bu sayede, özel yetenekli öğrencilerin kendilerini ifade etmeleri ve potansiyellerini tam anlamıyla ortaya koymaları sağlanabilir (Çalışkan ve Baloğlu, 2023).

1.2. Sosyal Bilgiler Eğitimi

Sosyal bilimler geçmişten günümüze insan ve toplumla ilgili araştırmalar yapan bilim dallarıdır. İnsanı ve toplumu ilgilendiren sorunlara ilişkin metodolojik ilkeler çerçevesinde üretilen bilimsel bilgilerdir. Sosyal bilgiler dersi şu an 4-5-6-7. sınıflarda okutulmaktadır. Sınıflarda izlenen dersler Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen müfredata göre programlanmaktadır. Sosyal bilgiler, akademik ortamda üretilen bilgiyi sosyal bilimler alanında kullanır ve bunu özel bir kitle olan öğrencilere sunar. Konu olarak insanı, toplumu ve çevreyi ilişkilerinde inceler (Altay, 2020). Sosyal bilgiler, değişen ulusal ve dünya koşullarının hemen her alanında bilinçli kararlar verebilen ve sorunları çözebilen etkili vatandaşlar yetiştirmek amacıyla sosyal bilimler ve beşerî bilimlerin bilgi ve yöntemlerini birleştiren bir müfredattır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere değişen dünyada bilgi edinme süreçleri önemli hale gelmiş, bu sayede elde edilen bilgiler aşırı bilgi yüklemesi yerine sorunların çözümünde kullanılabilir. Öğrenciye insan ve toplum arasındaki ilişkiye dair deneyim geliştirme fırsatı vermeli, bireyin kendini ve çevresini tanımasına ve keşfetmesine ortam hazırlayan bir ders olmalıdır (Çakmak ve Taşkıran, 2020; Öztürk, 2020).

Sosyal bilgiler programları özel yetenekli bireylerin yararına olan son derece gelişmiş ve uygun fırsatları sağlamalı/geliştirebilir olmalı ve onlara becerilerini kullanma fırsatları yaratmalıdır. Bu ders kapsamında; okuma, tartışma, yazma ve işbirlikçi projeler üzerinde çalışma fırsatı, özel yetenekli kişilerin yapılandırılmış gerçek hayat sorunlarına alternatif çözümler bulmasını, eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmesini ve üst bilişsel işlevlerinde uzmanlaşmasını amaçlamaktadır (Akçalı ve Uztemur, 2022; Ateş, 2020).

1.3. Sosyal Bilgiler Eğitiminin Amaçları

Sosyal bilim, insanların temel ihtiyaçları, bunları giderme yolları, sosyal yaşam ve davranışlarıyla ilgilendirir. Sosyal bilgiler öğretiminin amaçları, diğer hedeflerin yanı sıra, insan ilişkilerinin önemini anlamak, kendisi ve başka ülkeler hakkında bilgi edinmek ve ekonomik

hayata ilişkin bilgi, beceri ve tutumları geliştirmektir. Ülkemizde şu ana kadar uygulanan sosyal bilgiler dersinin amaçları ortaöğretim tarih ve coğrafya konularının eğitimine altyapı oluşturmayı amaçlamaktadır. Böylece içerik oldukça arttı ve program akılda kalıcı hale gelmiştir. Böyle bir durum, ezbercilikten kaçınan özel yetenekli bireylerde sosyal bilgiler derslerine karşı olumsuz bir tutum oluşturabilmektedir (Öner, 2022). 1926, 1930, 1932, 1948, 1962, 1968, 1993, 1998, 2005, 2006 yıllarında sosyal bilgiler planlarımızda düzenlemeler yapılmıştır ve günün şartlarına göre de düzenlemeler devam etmektedir. Bu nedenle yeni programda, bilginin değeri ve bireyin mevcut deneyimleri göz önünde bulundurularak, bireyin hayata aktif katılımını, doğru kararlar almasını ve sorun çözmesini destekleyen ve geliştiren bir yaklaşım vurgulanmaktadır. Bu yaklaşımın amacı, öğrenci merkezli, sosyal bilgi ve becerileri dengeleyen, kişinin deneyimleri ve bireysel farklılıklarına dayalı olarak çevreyle etkileşime geçmesine olanak tanıyan yeni bir anlayışı hayata geçirmektir (Sever, 2021).

2.1. Sosyal Bilgilerde Özel Yetenekli Öğrenciler ve Özellikleri

Sosyal bilgilerde özel yetenekli öğrenciler, genellikle diğer öğrencilerden daha hızlı öğrenme kapasitesine, derinlemesine analiz ve sentez yapabilme becerisine, geniş ve karmaşık düşünme yeteneğine sahip olan öğrencilerdir. Bu öğrenciler genellikle olağanüstü bellek kapasitesine, geniş kelime dağarcığına ve yüksek analitik düşünme yeteneğine sahiptirler (Bolat, 2020).

Özel yetenekli öğrenciler genellikle karmaşık konuları hızlı bir şekilde anlarlar ve derinlemesine inceleme yapma yetenekleri sayesinde konuları daha geniş bir perspektiften değerlendirebilirler. Ayrıca, yaratıcı düşünme yetenekleri sayesinde sorunlara farklı ve yenilikçi çözümler bulabilirler. Bu öğrenciler aynı zamanda yoğun ilgi alanlarına sahiptirler ve bu ilgi alanlarına yönelik olarak derinlemesine araştırma yapma eğilimindedirler (Doğrukök, 2022). Bu nedenle, sosyal bilgilerde özel yetenekli öğrenciler için özel olarak tasarlanmış programlar ve etkinlikler bu öğrencilerin potansiyellerini tam olarak ortaya çıkarmalarına yardımcı olacaktır. Özel yetenekli öğrenciler genellikle akranlarıyla iletişimde zorluk yaşamaları ve akademik beklentilerini karşılamada sıkıntılar yaşamaları gibi nedenlerle, bu öğrencilerin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarına da dikkat edilmesi ve gerektiğinde destek sağlanması önemlidir (Tay ve Çakmak, 2020).

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin o alanda hangi öğrencilerin özel yetenekli olduğuna inandıklarını belirlemek için aramaları gereken özelliklerin aşağıdakileri içerdiği öne sürülmüştür (Atalay, 2014; Bolat, 2020);

- Kavramsal olarak yaşına göre ileri düzeydedir.
- Geniş konulara odaklanan ileri düzey ve odaklanmış bir okuyucudur.
- Yüksek teknik bilgiye veya çok kesin bilgiye sahiptir.
- Zor ya da zorlayıcı görevleri sever.
- Bağımsız projeler için yüksek standartlar belirler.
- Sınıf arkadaşları onu yeni fikir ve bilgi kaynağı olarak görüyor.
- Zamana ve yere göre değişen sosyal durumlarda yön bulma hayal gücüne ve yeteneğine sahiptir.
- Sınıf arkadaşları onu bir grup stratejisti veya organizatörü olarak görür.
- İnsan ilişkilerinde mizahı görür ve kendine gülmeyi bilir.
- Geniş ve/veya çok geniş ilgi alanları vardır.
- Diğer insanların görmediği ilişkileri görür.

- Bilgiyi kolay ve hızlı bir şekilde alın.
- İnsanların ve sosyal etkileşimlerin sonuçlarına karşı duyarlılık, başkalarının fikirlerine ve ahlaki değerlerine gerçek ilgi ve takdir göstermeyi bilir.
- Yaratıcı hikayeler anlatır veya yazar.
- Özellikle insanların davranışlarını değerlendirmenin gerekli olduğu durumlarda eleştirel düşünebilme yetisine sahiptir.
- Zaman duygusu ve ardışık olayların diğer olaylarla ilişkisini görme yeteneği vardır.
- Sosyal problemlerde araştırma, uygulama, problem sınırlarını algılama, bilgiyi depolama, kanıtları organize etme, hipotezler üretme, anlamlı sonuçlar çıkarma ve sonuçları yazılı veya sözlü sunumlar için etkili bir şekilde organize etme becerisi vardır.

Sonuç olarak, sosyal bilgilerde özel yetenekli öğrenciler, özel öğrenme ihtiyaçlarına ve özel yeteneklerine uygun olarak desteklenmelidirler. Bu şekilde, bu öğrencilerin potansiyelleri tam olarak geliştirilebilir ve kendilerini en iyi şekilde ifade etmelerine olanak tanınabilir (Atalay, 2015).

2.2. Özel Yetenekli Öğrenciler İçin Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmenin Rolü

Özel yetenekli öğrenciler için sosyal bilgiler öğretimi, öğretmenin özel bir rol üstlendiği ve dikkatle planlanması gereken bir süreçtir. Bu öğrenciler genellikle diğer öğrencilerden daha hızlı öğrenme kapasitesine sahiptirler ve daha derinlemesine öğrenme ihtiyacı duyabilirler. Bu nedenle, öğretmenlerin özel yetenekli öğrencilere uygun bir şekilde yaklaşması ve onların potansiyellerini ortaya çıkarmalarına yardımcı olmaları önemlidir (Uzun, 2006).

Öğretmenler, özel yetenekli öğrenciler için farklılaştırılmış öğretim stratejileri kullanmalıdırlar. Bu stratejiler, öğrencilerin bireysel özelliklerini ve öğrenme ihtiyaçlarını dikkate alarak ders içeriğini ve öğretim yöntemlerini uyarlamayı içerir. Örneğin, öğrencilerin ilgi alanlarına göre konular seçilebilir, derinlemesine araştırma ve proje tabanlı öğrenme fırsatları sunulabilir. Öğretmenler ayrıca özel yetenekli öğrencilerin öğrenme süreçlerini desteklemeli ve onları motive etmelidirler (Doğrukök, 2022). Bu öğrenciler genellikle daha fazla teşvik ve meydan okuma gerektirebilirler. Öğretmenler, öğrencilerin potansiyellerini fark etmelerine ve kendilerini geliştirmelerine yardımcı olacak geri bildirimler vermelidirler. Öğretmenlerin aynı zamanda özel yetenekli öğrencilerin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmaları önemlidir. Bu öğrenciler bazen diğer öğrencilerden farklı olarak kendilerini yalnız veya anlaşılmamış hissedebilirler. Bu nedenle, öğretmenlerin empati göstermeleri ve destek olmaları önemlidir (Atalay, 2014).

Sosyal bilimler, multidisipliner bir yapıya sahiptir. Bu durumda aslında özel yetenekli öğrencilerin özelliklerine uygun bir eğitim ortamı oluşturulabilir. Multidisipliner yaklaşım, farklı disiplinlerin belirli bir ilgi alanı için veya bir sorunu çözmek için bir araya getirilmesi olarak anlaşılabilir. Sosyal bilgiler dersi günlük bir problemin çözümü için birden fazla konunun bir araya getirilmesini gerektiren bir problem iken, sosyal bilgiler dersi konusu başlı başına ilgi çekici olan ve birden fazla konunun anlaşılmasını gerektiren bir disiplindir. Bu tür sorunlara örnek olarak kentsel planlama, kırsal dönüşüm, köprü ve baraj inşaatları gösterilebilir ve sorunlara örnek olarak kirlilik, yoksulluk, çevre ve nükleer enerji verilebilir (Korkut, 2017). Örneğin tamamlanmış bir şehir planı, istatistiksel, ekonomik, felsefi analizlerin, kentleşmeye ilişkin ahlaki yargıların, binaların tarihi değeri hakkındaki ifadelerin, nüfus dağılımına ilişkin istatistiksel tabloların, tipik olarak fiziksel, botanik, biyolojik, jeolojik vb. bilimsel ifadelerin bir karışımıdır. Bu karışımın ifadeleri kapsam olarak multidisipliner bir yapıya sahiptir. Sosyal bilgiler dersi özel yetenekli öğrencilere yönelik zenginleştirme uygulamaları açısından oldukça iyi yapılandırılmıştır. Sosyal bilgiler dersleri, projeler ve eylemsel öğrenme, popüler ve etkili

kısımların öğretilmesi için metodolojik olarak uygundur. Sosyal bilgiler dersinin amacı topluma aktif vatandaşlar kazandırmaktır. Güncel konuları ele alan topluma hizmet projeleri özel yeteneklilerin rahatlıkla benimseyebileceği uygulamalardır (Doğrukök ve Kurnaz, 2023).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında özel yetenekli öğrenciler için sosyal bilgiler öğretimi, öğretmenin özenle planladığı ve öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun olarak uyguladığı bir süreç olmalıdır. Bu şekilde, özel yetenekli öğrencilerin potansiyellerini tam olarak geliştirmelerine ve kendilerini en iyi şekilde ifade etmelerine olanak tanınabilir.

3.1. Özel Yetenekli Öğrenciler İçin Özel Öğretimin Gerekliliği

Özel yetenekli öğrenciler için özel öğretim uygulamalarının gerekliiği, bu öğrencilerin özel öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak ve potansiyellerini tam olarak geliştirmek için önemlidir. Bu öğrenciler genellikle diğer öğrencilerden farklı öğrenme hızlarına, derinlemesine analiz yapma yeteneklerine ve geniş ilgi alanlarına sahiptirler. Bu nedenle, geleneksel eğitim yöntemleri genellikle onların öğrenme ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmaktadır (Çatak, 2015).

Özel yetenekli öğrenciler için özel öğretim uygulamaları, öğrencilerin bireysel özelliklerini ve öğrenme ihtiyaçlarını dikkate alarak öğretim programlarını ve yöntemlerini uyarlamayı içerir. Bu uygulamalar, öğrencilerin ilgi alanlarına ve yeteneklerine uygun olarak ders içeriğinin seçilmesini, daha derinlemesine öğrenme fırsatlarının sunulmasını ve öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerini yönetmelerine olanak tanınmasını kapsamaktadır. Bu öğrenciler için özel öğretim uygulamaları aynı zamanda bu öğrencilerin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarına da odaklanır. Bu öğrenciler genellikle akademik başarılarının yanı sıra sosyal ve duygusal gelişimlerinde de desteklenmeye ihtiyaç duyarlar. Bu bağlamda özel yetenekli öğrenciler için özel öğretim uygulamalarının gerekliiği, bu öğrencilerin potansiyellerini tam olarak geliştirmek ve kendilerini en iyi şekilde ifade etmelerini sağlamak için önemlidir. Bu uygulamalar, bu öğrencilerin eğitimde başarılı olmalarını ve topluma faydalı bireyler olarak yetişmelerini destekler (Atalay, 2015; Ateş, 2020).

3.2. Özel Yetenekli Öğrenciler İçin Sosyal Bilgiler Öğretiminin Farklılaştırılmasının Gerekliiği

Özel yetenekli öğrenciler için sosyal bilgiler eğitiminde farklılaştırmanın gerekliiği büyük önem taşır. Bu öğrenciler, diğer öğrencilerden farklı öğrenme ihtiyaçlarına sahip olabilirler ve geleneksel eğitim yöntemleri onların potansiyelini tam olarak ortaya çıkaramayabilir. Bu nedenle, özel yetenekli öğrenciler için farklılaştırılmış eğitim yaklaşımları uygulanması önemlidir (Eşsizozlu, 2013).

Farklılaştırılmış eğitim, özel yetenekli öğrencilerin bireysel özelliklerini ve öğrenme ihtiyaçlarını dikkate alarak eğitim programlarının ve yöntemlerinin uyarlanması anlamına gelir. Bu yaklaşım, öğrencilerin ilgi, yetenek ve öğrenme hızlarına göre ders içeriğinin ve öğretim yöntemlerinin ayarlanmasını içerir. Özel yetenekli öğrenciler için farklılaştırılmış sosyal bilgiler eğitimi, öğrencilerin ilgi alanlarına ve yeteneklerine uygun konuların seçilmesini, daha derinlemesine ve karmaşık düşünme becerilerini geliştiren soruların sorulmasını, proje tabanlı öğrenme ve araştırma yapma fırsatlarının sunulmasını içerir. Ayrıca, öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerini yönetmelerine ve kendi ilgi alanları doğrultusunda öğrenme fırsatlarına sahip olmalarını sağlar (Epeçan ve Oral, 2019). Farklılaştırılmış eğitim, özel yetenekli öğrencilerin potansiyellerini tam olarak geliştirmelerine ve kendilerini en iyi şekilde ifade etmelerine olanak tanır. Bu şekilde, sosyal bilgiler eğitimi sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme ve iletişim becerilerini geliştirdiği bir süreç haline gelir. Sosyal bilgiler eğitiminde özel yetenekli öğrenciler için farklılaştırılmış öğretim stratejileri, bu öğrencilerin özel ilgi alanları, hızlı öğrenme yetenekleri ve derinlemesine düşünme becerileri göz önünde bulundurularak tasarlanmalıdır (Arslan ve Acar,

2022). Bu stratejiler, öğrencilerin potansiyellerini maksimize etmeyi ve onları daha motive edici bir öğrenme deneyimi sunmayı hedeflemelidir. Farklılaştırılmış öğretim stratejileri arasında öğrencilerin ilgi alanlarına göre konuların seçilmesi, proje tabanlı öğrenme yöntemlerinin kullanılması, zenginleştirilmiş müfredatlar oluşturulması, derinlemesine araştırma ve analiz yapma fırsatları sunulması ve öğrencilerin kendi hızlarında ilerlemelerine izin verilmesi gibi yöntemler yer almaktadır. Özel yetenekli öğrenciler için farklılaştırılmış öğretim stratejileri ayrıca öğrencilerin sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmalıdır. Bu öğrenciler genellikle yaşlılarından farklı düşünme ve algılama şekillerine sahip oldukları için, sınıf içinde ve okul genelinde destekleyici bir ortam oluşturulması önemlidir (Vural, 2008).

Sosyal bilgiler eğitiminde özel yetenekli öğrenciler için ileri düzeyde içerikler hazırlanması, bu öğrencilerin özel ilgi alanlarını ve hızlı öğrenme yeteneklerini dikkate alınarak yapılmalıdır. Bu öğrenciler genellikle yaşlılarından daha hızlı öğrenebilir ve daha derinlemesine düşünebilirler, bu nedenle standart müfredatın ötesine geçen zenginleştirilmiş içeriklere ihtiyaç duyabilirler. İleri düzeyde içerikler hazırlanırken, öğrencilerin ilgi alanlarına uygun konular seçilmeli ve bu konular daha derinlemesine ele alınmalıdır. Örneğin, tarih derslerinde genel olarak işlenen konuların özel yetenekli öğrenciler için daha detaylı ve karmaşık bir şekilde incelenmesi sağlanabilir (Gökçe ve Tosun, 2022). Ayrıca, öğrencilere daha fazla araştırma yapma ve analiz becerilerini kullanma fırsatı veren projeler ve görevler de sunulabilir. İleri düzeyde içerikler hazırlanırken öğrencilerin sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmak önemlidir. Bu öğrenciler genellikle yaşlılarından farklı düşünme ve algılama şekillerine sahip oldukları için, sınıf içinde ve okul genelinde destekleyici bir ortam oluşturulması gerekmektedir. Sosyal bilgiler eğitiminde özel yetenekli öğrenciler için öğrenci merkezli yaklaşımın da gerekliliği büyük önem taşımaktadır. Bu öğrenciler genellikle standart müfredatı daha hızlı öğrenirler ve daha derinlemesine düşünebilirler (Pehlivan ve Demirel, 2022). Bu nedenle, öğrenci merkezli yaklaşım, özel yetenekli öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına daha iyi cevap verebilecek, daha etkili bir öğrenme deneyimi sunar. Öğrenci merkezli yaklaşım, öğrencilerin ilgi alanları ve öğrenme stillerine göre öğretim yöntemlerinin ve materyallerinin seçilmesini içerir. Bu yaklaşım, öğrencilerin öğrenme sürecine daha fazla katılım sağlayarak motivasyonlarını artırabilir ve öğrenmeyi daha keyifli hale getirir. Öğrenci merkezli yaklaşım ayrıca özel yetenekli öğrencilerin derinlemesine düşünme ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine de yardımcı olur. Bu öğrenciler genellikle karmaşık sorunları çözme ve analiz etme konusunda yeteneklidirler, bu nedenle öğrenci merkezli yaklaşım, bu becerilerin daha da geliştirilmesine olanak tanır. Sosyal bilgiler eğitiminde özel yetenekli öğrenciler için destekleyici bir ortamın gerekliliği büyük önem taşımaktadır. Bu öğrenciler genellikle yaşlılarından farklı düşünme ve öğrenme şekillerine sahip olurlar (Ocak, Yazıcı, Kısa ve Dönmez, 2012). Bu nedenle, destekleyici bir ortam, bu öğrencilerin potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarına yardımcı olur. Destekleyici bir ortam, özel yetenekli öğrencilerin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için önemlidir. Bu öğrenciler genellikle yaşlılarından farklı algı ve düşünme yeteneklerine sahip oldukları için, sınıf içinde ve okul genelinde destekleyici bir ortam oluşturulması gerekmektedir. Bu, öğrencilerin kendilerini kabul edilmiş ve değerli hissetmelerini sağlayabilir ve öğrenme süreçlerine olumlu bir şekilde katkıda bulunur. Destekleyici bir ortam ayrıca özel yetenekli öğrencilerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak için de önemlidir. Bu öğrenciler genellikle standart müfredatı daha hızlı öğrenirler ve daha derinlemesine düşünebilirler, bu nedenle öğretmenlerin bu öğrenciler için özelleştirilmiş öğrenme planları oluşturması ve uygulaması gerekir. Destekleyici bir ortam, öğrencilerin öğrenme sürecine daha fazla katılım sağlamalarını ve potansiyellerini en iyi şekilde ortaya çıkarmalarını sağlayabilir (Çınar, Yazıcı ve Kaya, 2023; Kaya, Mertol, Turhan, Araz ve Uçar, 2022).

Sosyal bilgiler eğitiminde özel yetenekli öğrenciler için öğretim ortamlarının düzenlenmesinin yanı sıra profesyonel gelişimin gerekliliği büyük önem taşımaktadır. Bu öğrenciler genellikle standart müfredatı daha hızlı öğrenirler ve daha derinlemesine düşünebilirler, bu nedenle öğretmenlerin bu öğrencileri etkili bir şekilde desteklemek için özel eğitim ve stratejiler geliştirmeleri gerekebilir. Profesyonel gelişim, öğretmenlerin özel yetenekli öğrencilerin ihtiyaçlarını ve özelliklerini anlamalarına ve onlara uygun öğretim stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olabilir. Bu bağlamda eğitim verecek olan öğretmenlerin de kendilerini eğitim verdikleri öğrencilerin özelliklerine göre geliştirmiş olması gerekmektedir. Bu, öğrencilerin potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarını sağlayabilir ve öğrenme deneyimlerini daha etkili hale getirir. Profesyonel gelişim ayrıca öğretmenlerin özel yetenekli öğrencilerin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını da anlamalarına yardımcı olur. Bu öğrenciler genellikle yaşatlarından farklı düşünme ve algılama şekillerine sahip oldukları için, öğretmenlerin bu öğrencilerle nasıl etkili bir iletişim kuracaklarını ve nasıl destekleyici bir ortam oluşturacaklarını öğrenmeleri önemlidir (Bedur, Bilgiç ve Taşlıdere, 2015; Sarılarhamamı ve Demirkaya, 2021).

4. Sonuç ve Tartışma

Sosyal bilgiler eğitiminde özel yetenekli öğrenciler için farklılaştırılmış öğretim stratejileri, bu öğrencilerin potansiyellerini en iyi şekilde ortaya çıkarmayı amaçlamalıdır. Bu stratejiler, öğrencilerin ilgi alanlarına ve öğrenme ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sunarak onların başarılı olmalarını desteklemelidir. Özel yetenekli öğrenciler için ileri düzeyde içerikler hazırlanması, bu öğrencilerin özel ihtiyaçlarını karşılayarak potansiyellerini en iyi şekilde ortaya çıkarmalı ve bu içerikler, öğrencilerin ilgi alanlarına ve öğrenme ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sunarak onların başarılı olmalarını desteklemelidir. Bunların yanı sıra öğrenci merkezli yaklaşımın gerekliliği, bu öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını ve potansiyellerini en iyi şekilde ortaya çıkarmayı amaçlar. Bu yaklaşım, öğrencilerin daha motive olmalarını sağlayabilir ve daha derinlemesine öğrenmelerine olanak tanır. Bu nedenle, öğretmenlerin özel yetenekli öğrenciler için öğrenci merkezli yaklaşımı benimsemeleri ve uygulamaları önemlidir. Son olarak, özel yetenekli öğrenciler için profesyonel gelişimin gerekliliği, öğretmenlerin bu öğrencilere daha etkili bir şekilde öğretim sunmalarına yardımcı olmaktadır. Bu, öğrencilerin akademik başarılarını artırabilir ve potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarını sağlaması nedeniyle okulların ve eğitim kurumlarının öğretmenlerin profesyonel gelişimine önem vermeleri ve bu alanda destek sağlamaları önemlidir. Bu nedenle özel yetenekli öğrenciler için her bakımdan destekleyici bir ortamın gerekliliği, bu öğrencilerin duygusal, sosyal ve akademik ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar. Bu ortam, öğrencilerin özgüvenlerini ve motivasyonlarını artırabilir ve daha başarılı bir öğrenme deneyimi yaşamalarını sağlar. Bu nedenle, öğretmenlerin ve okulların bu öğrenciler için destekleyici bir ortam oluşturmaya özen göstermeleri önemlidir.

Sosyal bilgiler eğitiminde özel yetenekli öğrencilerin eğitim gereklilikleri, genellikle diğer öğrencilerden farklılık gösterir ve bu öğrencilerin potansiyellerini tam olarak geliştirebilmeleri için özel önlemler alınmalıdır. Sosyal bilgiler eğitiminde özel yetenekli öğrencilerin eğitim gereklilikleri, öğrencilerin bireysel özelliklerine ve öğrenme ihtiyaçlarına uygun olarak belirlenmelidir. Bu öğrencilerin potansiyellerini tam olarak geliştirebilmeleri için farklılaştırılmış ve destekleyici bir eğitim ortamı sağlanabilmelidir.

5. KAYNAKLAR

- Akçalı, A. A., & Uztemur, E. (2022). Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanında Özel Gereksinimli Bireylerle İlgili Araştırmalar. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(2), 1244-1261.
- Akpınar, M., & Kaymakçı, S. (2012). Ülkemizde Sosyal Bilgiler Öğretiminin Genel Amaçlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 605-626.
- Altay, N. (2020). Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanında Yazılan Makalelerin Değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 22-35.
- Arslan, M., & Acar, H. (2022). Özel Yetenekli Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Kavramına İlişkin Bilişsel Yapılarının Kelime İlişkilendirme Testi Yoluyla İncelenmesi. *Journal Of Innovative Research In Social Studies*, 5(2), 115-137.
- Atalay, Z. (2015). Üstün Zekâlı Ve Yetenekli Bireyler İçin Farklılaştırılmış Sosyal Bilgiler Dersinde Uygulanabilecek Öğretim Stratejileri. *Hayef Journal Of Education*, 11(2), 339-358.
- Atalay, Z. Ö. (2014). *Farklılaştırılmış Sosyal Bilgiler Öğretiminin Üstün Zekâlı Öğrencilerin Akademik Başarı, Tutum, Eleştirel Düşünme Ve Yaratıcılıklarına Etkisi* [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Ateş, H. (2020). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Üstün Yetenekli Çocuklar İçin Zenginleştirilmiş Program Önerisi* [Doktora Tezi].
- Bedur, S., Bilgiç, N., & Taşlıdere, E. (2015). Özel (Üstün) Yetenekli Öğrencilere Sunulan Destek Eğitim Hizmetlerinin Değerlendirilmesi. *Hayef Journal Of Education*, 12(1), 159-175.
- Bolat, H. (2020). Üstün Zekâlı Ve Yetenekli Öğrencilerin Bilim Ve Sanat Merkezindeki Ve Okuldaki Sosyal Bilgiler Dersine Yönelik Metaforik Alguları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 1135-1144.
- Çakmak, Z., & Taşkiran, C. (2020). Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanındaki Çalışmaların Analizi: Bir Meta Sentez Çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 9(3), 1243-1261.
- Çalışkan, K., & Baloğlu, M. (2023). Bilsen'e Öğrenci Aday Gösteren Ve Göstermeyen Öğretmenlerin Üstün Yetenekliler Eğitimine İlişkin Özyeterliliklerinin İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (55), 210-230.
- Çatak, M. (2015). Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitim Programlarının İncelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, (62), 69-94.
- Çelik, M. (2022). *Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çoklu Zekâ Alanlarının Belirlenmesi Ve Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Çınar, T. Ö., Yazıcı, H., & Kaya, M. T. (2023). Opinions Of Gifted Students On Augmented Reality Application In Social Studies Course/Özel Yetenekli Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Dersinde Artırılmış Gerçeklik Uygulamasına Yönelik Görüşleri. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 254-271.
- Dağ, N. (2017). Gardner'ın Zihin Tasnifi Işığında Sınıf Öğretmenlerine İlişkin Bir Tahlil Denemesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 3(1), 51-60.
- Doğrukök, B. (2022). *Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Uygulanan Farklılaştırma Eğitiminin Öğretmenlerin Ve Özel Yetenekli Öğrencilerin Becerileri Üzerine Etkilerinin İncelenmesi* [Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi].

- Doğrukök, B., & Kurnaz, A. (2023). Öğretmen Eğitiminde Bir Model: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerine Uygulanan Mentör Destekli Farklılaştırma Öğretmen Eğitim Modelinin Özel Yetenekli Öğrencilerin Becerileri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 52(1), 577-600.
- Epçaçan, U., & Oral, B. (2019). Özel Yetenekli Öğrencilerin Bilssem'deki Öğretim Uygulamalarına İlişkin Görüşleri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 139-166.
- Eşsizoglu, G. (2013). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Proje Tabanlı Öğrenmenin Üstün Zihin Düzeyindeki Öğrencilerin Erişilerine, Yaratıcı Ve Eleştirel Düşünme Düzeylerine Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü].
- Gökçe, N., & Tosun, A. (2022). Özel Yetenekli Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Dersinde Mekânsal Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesi: Eğitim Modülü.
- Kalaycı, N., & Baysal, S. B. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Analizi (2005-2017-2018). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 106-129.
- Kaya, N. G., Mertol, H., Turhan, G., Araz, D., & Uçar, H. (2022). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Eğitiminde Farklılaştırma Ve Zenginleştirme Uygulamalarına İlişkin Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Dicle University Journal Of Ziya Gökalp Education Faculty*, (41).
- Korkut, Ş. (2017). *Üstün Yetenekli Öğrencilerin Eğitiminde Bütünleştirilmiş Müfredat Modeline Göre Farklılaştırılmış Sosyal Bilgiler Öğretimi* [Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü].
- Levent, F., & Baş, Ş. (2022). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Karakter Gelişimleri Ve Karakter Eğitimine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 23(4), 911-930.
- Ocak, G., Yazıcı, S., Kısa, Y., & Dönmez, L. (2012). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Hikâyelerle İşlenen Sosyal Bilgiler Öğretimine Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi (Manisa İl Merkezi Örneği). *Afyon Kocatepe University Journal Of Social Sciences*, 14(2).
- Öner, G. (2022). *Kapsayıcı Eğitim Yaklaşımıyla Sosyal Bilgiler Öğretimi: Bir Eylem Araştırması* [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi].
- Özdiyar, Ö., Demirkaya, A. S., & Gürten, E. (2022). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Eğitimine İlişkin Konu Alanı Uzmanlarının Görüş Ve Önerilerinin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 23(4), 831-852.
- Öztürk, S. A. (2020). Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Sosyal Bilgiler Alanında Yapılan Çalışmaların İncelenmesi. *Journal Of Innovative Research In Social Studies*, 3(1), 70-89.
- Pehlivan, H., & Demirel, Ö. (2022). Örnek Olay Ve Oyun Yoluyla Öğretimin Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrenme Düzeyine Etkisi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(3), 1923-1932.
- Sarılarhamamı, H., & Demirkaya, H. (2021). Özel Gereksinimli Öğrencilerin Eğitiminde Sosyal Bilgiler Dersinin Yeri Ve Önemi. *International Journal Of Field Education*, 7(1), 131-143.
- Sever, I. (2021). Türkiye'de Sosyal Bilgiler Eğitimi Konusunda Yazılan Doktora Tezlerinin İncelenmesi: Bir İçerik Analizi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(32), 601-624.
- Tay, B. A., & Çakmak, M. A. (2020). Bilssem'deki Özel Yetenekli Öğrencilerde Ve Örgün Eğitimdeki Öğrencilerde Bant Karikatürleriyle Desenlenmiş Örnek Olay Yönteminin Sosyal Bilgiler Dersinde Başarıya Etkisi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(33).

- Tay, B., & Tay, B. A. (2006). Sosyal Bilgiler Dersine Yönelik Tutumun Başarıya Etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 73-84.
- Tosunoğlu, E. (2021). Özel Yetenekli Öğrencilerin Öğretiminde Dijital Tabanlı Uygulamalar: Son 10 Yılda Yapılan Araştırmalardaki Eğilimlerin İncelenmesi. *Instructional Technology And Lifelong Learning*, 2(1), 53-74.
- Uzun, A. (2006). *Üstün Veya Özel Yetenekli Öğrencilerin Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Tutumları İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki* [Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü].
- Vural, C. T. (2008). *Sosyal Bilgiler Eğitiminde Yaratıcı Düşünme: Yeni İlköğretim Programı Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretiminde Kullanılan Etkinliklerin Yaratıcılığı Geliştirmesi Açısından Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Makale Geliş Tarihi

11.10.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Borderline Kişilik Bozukluğu Tedavisinde Diyalektik Davranış Terapisinin Etkinliğine Yönelik Bir Derleme Çalışması

A Review Study on the Effectiveness of Dialectical Behavior Therapy in the Treatment of Borderline Personality Disorder

Nisanur AYTAÇ¹, Meryem KAZAAZİZ²

¹ Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa, KKTC.

Orcid: [0009-0000-2832-0506](https://orcid.org/0009-0000-2832-0506)

² Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefkoşa, KKTC, Orcid: [0000-0002-0085-612X](https://orcid.org/0000-0002-0085-612X)

Özet

Bu çalışma, 2013-2023 yılları arasında yayımlanmış randomize kontrollü deneysel çalışmaların meta-analizi yoluyla Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB) tedavisinde Diyalektik Davranış Terapisi'nin (DBT) etkinliğini sistematik olarak değerlendirmektedir. DBT, BKB'nin temel belirtileri olan duygusal düzensizlik, kendine zarar verme davranışları, intihar riski ve sosyal işlevsellik problemlerine yönelik geliştirilmiş, kanıt temelli bir terapi modeli olarak kabul görmektedir. Analizler, DBT uygulanan gruplarda duygusal düzenleme becerilerinde ve dürtü kontrolünde anlamlı iyileşmeler olduğunu göstermiş; özellikle kendine zarar verme ve intihar girişimleri sıklığında belirgin azalmalar saptanmıştır. Sosyal işlevsellik ve yaşam kalitesine yönelik ölçümler de tedavi grubunda pozitif değişiklikler ortaya koymuş, bu da DBT'nin sadece semptomatik iyileşme sağlamanın ötesinde, bireylerin toplumsal uyum ve yaşam doyumunu artırmada kapsamlı bir psikososyal iyileşme modeli sunduğunu göstermektedir. Demografik değişkenler ve tedavi süresi gibi faktörlerin etkinlik üzerindeki etkisi anlamlı bulunmazken, metodolojik heterojenlik ve örneklem farklılıkları gibi sınırlılıklar sonuçların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Sonuç olarak, elde edilen bulgular DBT'nin BKB tedavisinde güvenilir ve etkili bir yöntem olduğunu güçlü biçimde desteklemekte olup, terapinin klinik uygulamalarda öncelikli tedavi seçeneği olarak benimsenmesi önerilmektedir; ayrıca, gelecekte yapılacak araştırmaların tedavi mekanizmalarını daha ayrıntılı incelemesi ve uzun dönemli etkinlik değerlendirmelerine odaklanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Borderline Kişilik Bozukluğu, Diyalektik Davranış Terapisi, Meta-analiz, Duygusal Düzenleme, Kendine Zarar Verme, Sosyal İşlevsellik

Abstract

This review aims to examine the effectiveness of Dialectical Behavior Therapy (DBT) in individuals diagnosed with Borderline Personality Disorder (BPD) using a meta-analysis based on randomized controlled trials. BPD is a complex mental health disorder characterized by emotional volatility, impulsive behaviors, self-harm, and impairments in psychosocial functioning. In this context, eligible studies published between 2013 and 2023 were reviewed

and the effect of DBT on these symptoms was evaluated. The findings indicate that DBT provides significant improvements in emotional regulation, impulse control, and general functioning, as well as a significant reduction in self-harming behaviors and suicide attempts. Subgroup analyses revealed that these effects persisted regardless of demographic variables such as age, gender, and duration of treatment. The results support DBT as an effective and reliable approach in the treatment of BPD, suggesting the need to expand this therapy method into clinical practice, increase training programs for mental health professionals, and encourage local research within a cultural context.

Keywords: Borderline Personality Disorder, Dialectical Behavior Therapy, Meta-Analysis, Emotion Regulation, Randomized Controlled Trials, Psychosocial Functioning

GİRİŞ

Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB), bireyin benlik algısında, duygudurum düzenlemesinde ve kişilerarası ilişkilerde süreklilik gösteren dengesizliklerle tanımlanan, klinik yönetimi oldukça güç olan bir kişilik bozukluğudur (American Psychiatric Association [APA], 2013). Bu bozukluğa sahip bireylerde genellikle dürtüsel davranışlar, yoğun terk edilme korkusu, kendine zarar verme eğilimleri, kronik boşluk duyguları ve duygusal istikrarsızlık gibi belirtiler yaygın biçimde görülmektedir (Selby & Joiner, 2009; Stiglmayr ve ark., 2005). BKB, genellikle ergenlikte ya da erken erişkinlikte başlamakta ve tedavi edilmediği takdirde uzun süreli bir seyir izleyerek bireyin hem psikolojik hem de sosyal işlevselliğini ciddi şekilde bozmaktadır (Zanarini ve ark., 2012; Gunderson ve ark., 2018).

Geleneksel psikodinamik veya destekleyici psikoterapilerin bu bozukluk üzerindeki sınırlı etkililiği, daha yapılandırılmış ve bilişsel-davranışçı temelli yaklaşımlara olan ilgiyi artırmıştır (Paris, 2007; Bateman & Fonagy, 2008). Bu bağlamda geliştirilen Diyalektik Davranış Terapisi (Dialectical Behavior Therapy [DBT]), özellikle intihar eğilimi ve kendine zarar verme davranışları olan BKB hastalarında umut vadeden sonuçlar ortaya koymuştur (Linehan, 1993; Linehan ve ark., 2006). DBT, bireyin hem duygusal regülasyon becerilerini artırmayı hem de dürtüsel davranışlarını azaltmayı hedefleyen, davranışsal, bilişsel ve diyalektik ilkeleri harmanlayan çok bileşenli bir terapötik modeldir (Neacsiu ve ark., 2010).

Terapide mindfulness (bilinçli farkındalık), kişilerarası beceriler, sıkıntıya tahammül ve duygu düzenleme olmak üzere dört temel modül üzerinde çalışılmaktadır (Linehan, 1993; Bohus ve ark., 2021). DBT'nin etkinliği üzerine yapılan klinik araştırmalar, bu terapötik yaklaşımın semptom şiddetini azalttığını, intihar ve kendine zarar verme oranlarını düşürdüğünü ve genel psikososyal işlevselliği anlamlı biçimde artırdığını ortaya koymaktadır (Koons ve ark., 2001; Stoffers ve ark., 2012; Rizvi ve ark., 2013).

Bununla birlikte, bu etkiler genellikle bireysel çalışmalar üzerinden değerlendirilmiş olup, daha bütüncül bir değerlendirme için sistematik derlemelere ve meta-analizlere ihtiyaç duyulmaktadır (Cristea ve ark., 2017). Bu çalışma, Diyalektik Davranış Terapisi'nin Borderline Kişilik Bozukluğu üzerindeki etkililiğini, randomize kontrollü çalışmalar temelinde ele alarak, çeşitli kültürel ve klinik örneklerdeki sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır (Stepp ve ark., 2016; Valentine ve ark., 2020). Elde edilecek veriler, hem ruh sağlığı uzmanları hem de sağlık politikaları geliştiriciler açısından önemli kanıtlar sunacaktır.

Problem Durumu

Borderline Kişilik Bozukluğu, toplumun yaklaşık %1-2'sinde görülen ancak sağlık hizmetleri kullanım oranı çok daha yüksek olan, işlevsellik üzerinde ciddi etkiler yaratan psikiyatrik bir bozukluktur (Leichsenring ve ark., 2011; Trull ve ark., 2010). Duygusal dengesizlik, dürtü

kontrol zorlukları, kişilerarası ilişkilerde istikrarsızlık ve yoğun boşluk duyguları gibi semptomlar bu bireylerde yaygın biçimde görülmekte, yaşam kalitesi ciddi biçimde düşmektedir (Links ve ark., 1999; Lieb ve ark., 2004). Bu bireylerde intihar girişimleri %70'in üzerinde, intiharla ölüm riski ise yaklaşık %10 oranındadır (Black ve ark., 2004).

Geleneksel psikoterapilerin bu semptomlar üzerinde sınırlı etkili olması, BKB'ye yönelik daha yapılandırılmış ve kanıta dayalı terapötik müdahalelerin gerekliliğini ortaya koymuştur (Paris, 2005; Clarkin ve ark., 2007). DBT bu ihtiyaç doğrultusunda geliştirilmiş ve özellikle kendine zarar verme davranışları, duygusal regülasyon problemleri ve sosyal işlevsellik alanlarında önemli gelişmeler sağladığı gösterilmiştir (McMain ve ark., 2009; Priebe ve ark., 2012).

Ancak DBT'nin etkililiğine dair mevcut literatür, çoğunlukla küçük örneklerle yürütülen bireysel çalışmalar temelinde şekillenmektedir (Feigenbaum ve ark., 2012). Bu durum, uygulayıcılar ve politika yapıcılar açısından genel geçer çıkarımlar üretmeyi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, sistematik bir derleme ve meta-analizle DBT'nin terapötik etkilerinin daha objektif ve bütüncül şekilde incelenmesi gerekmektedir (Storebo ve ark., 2020).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Diyalektik Davranış Terapisi'nin (DBT), Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB) tanısı almış bireylerde ne ölçüde etkili olduğunu sistematik biçimde ortaya koymaktır. Özellikle duygusal düzenleme, dürtüsel davranışların kontrolü, kendine zarar verme eğilimlerinin azaltılması ve genel psikososyal işlevsellik gibi alanlarda DBT'nin müdahale gücünü değerlendirmek hedeflenmektedir. Bu kapsamda, randomize kontrollü deneysel araştırmalardan elde edilen veriler meta-analiz yöntemiyle bütünleştirilerek DBT'nin terapötik etkisi nicel olarak analiz edilmiş ve klinik uygulamalar açısından genel geçer çıkarımlar sunulmuştur.

Araştırmanın Önemi

Borderline Kişilik Bozukluğu'nun hem bireyler hem de sağlık sistemleri üzerinde yarattığı ciddi yük göz önüne alındığında, bu bozukluğa yönelik kanıta dayalı tedavi yaklaşımlarının değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın önemi, DBT'nin etkililiğini yalnızca bireysel araştırmalar düzeyinde değil, bütünsel ve karşılaştırmalı bir perspektifle sunmasıdır. Elde edilecek bulgular, ruh sağlığı profesyonelleri için uygulamaya rehberlik edici nitelikte olup, tedavi sürecinde doğru müdahale stratejilerinin belirlenmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca, DBT'nin farklı kültürel ve demografik gruplarda da geçerliliğini test ederek literatüre özgün bir katkı sunması beklenmektedir.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. İlk olarak, meta-analize dahil edilen çalışmaların yalnızca İngilizce dilinde yayımlanmış olması, diğer dillerdeki potansiyel verilerin dışarıda bırakılmasına yol açmıştır. Ayrıca, seçilen çalışmaların yalnızca randomize kontrollü deneysel araştırmalarla sınırlı tutulması, daha geniş ölçekli gözlemsel veya karma yöntemli çalışmaların kapsam dışı kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, çalışmalarda kullanılan ölçüm araçlarının çeşitliliği ve metodolojik farklılıklar, etki büyüklüğü analizinde varyans yaratmış olabilir. Yayımlanmamış çalışmaların dahil edilememesi de olası yayın yanlılığı riskini artırmaktadır.

YÖNTEM

Veri Toplama Süreci

Veri toplama aşamasında, sistematik inceleme ve meta-analiz çalışmalarında rapor kalitesini yükseltmek için oluşturulan PRISMA yönergeleri doğrultusunda bir akış şeması uygulanmıştır. Literatürde PRISMA yönergelerinin kullanımıyla, sistematik derlemelerde raporlamanın daha şeffaf ve yapılandırılmış hâle geldiği gösterilmiştir (Moher ve ark., 2009). Bu nedenle, çalışma kapsamında 2013-2023 yılları arasında yürütülen çalışmalar taranmıştır. Bu bağlamda iki araştırmacı 2013-2023 yılları arasında, Google Akademik, PubMed, APA PsycNet, DOAJ, CORE, OpenAlex ve ResearchGate veri tabanında Yayınlanmış araştırmaları ayrı ayrı incelemiştir. Bu veri tabanının tercih edilme sebebi esasen psikoloji alanında yoğunlaşması, yayınların herkes tarafından erişilebilir olması ve genelde yüksek etki faktörüne sahip dergileri barındırmasıdır.

Bu bağlamda, bu çalışmada yer alan araştırmaların içerik geçerliliği sunabileceği düşünülmektedir. Bahsi geçen veri tabanları "Borderline Kişilik Bozukluğu" ve "Diyalektik Davranış Terapisi" Anahtar kelimelerle taranmış ve toplamda 2240 çalışma başlığı ile özetleri üzerinden değerlendirilmiştir. İlerleyen süreçte, aynı çalışmalardan bazıları çıkarılıp geriye kalan çalışmaların tam metinleri incelenmiş ve dahil edilme koşulları belirlenmiştir. Dahil etme koşulları aşağıdaki gibidir:

Çalışma, Borderline kişilik bozukluğunun tedavisinde kullanılan Diyalektik davranış terapi yöntemi incelemiştir

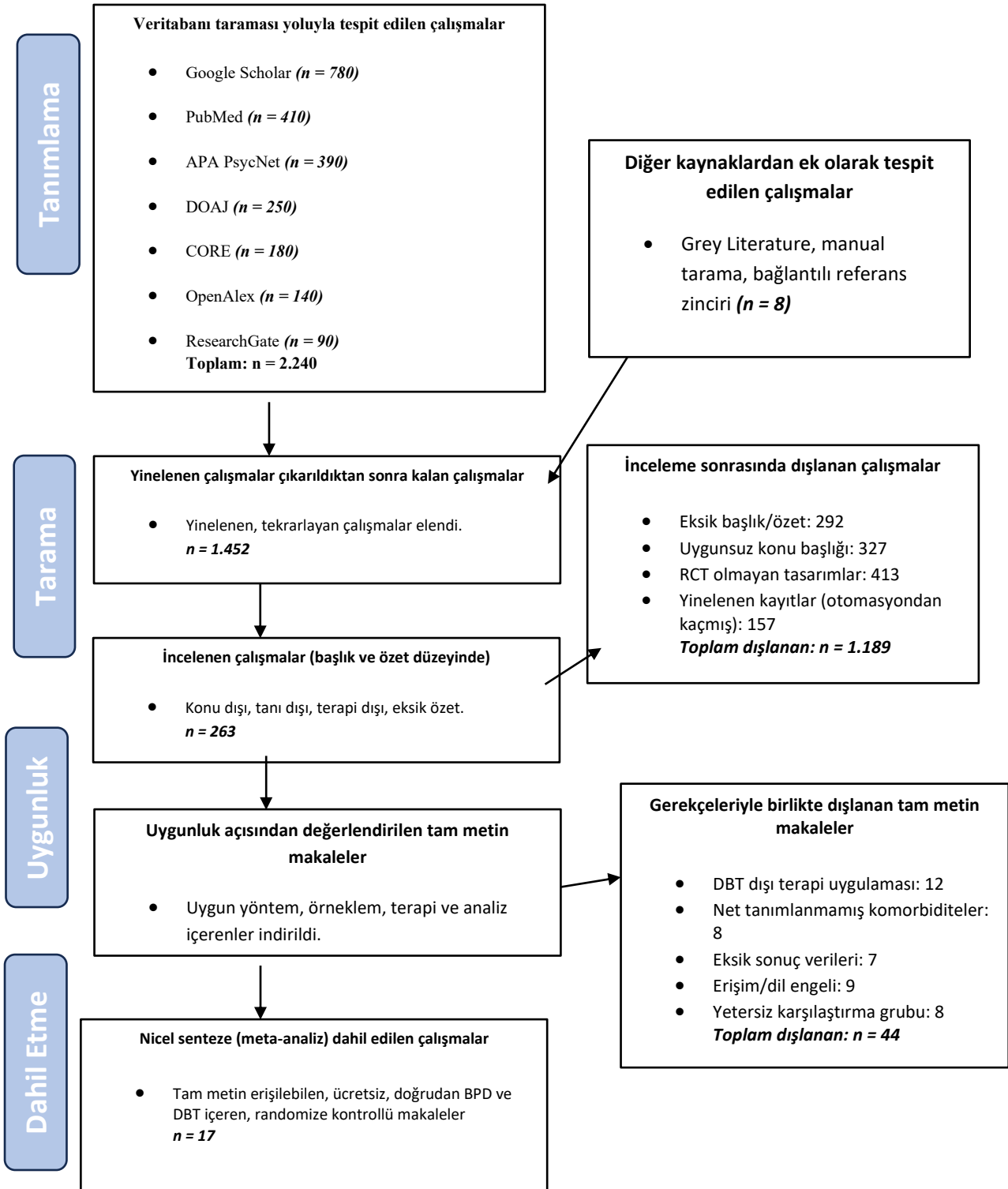
Çalışma, meta-analiz için gerekli olan korelasyon katsayısı ve örneklem büyüklüğü gibi istatistiksel bilgileri içermektedir.

Çalışma, ortalama (M), standart sapma (SD), örneklem büyüklüğü (n), p değeri, t veya F test sonuçları gibi yeterli nicel veriler içermektedir.

Çalışma, yayın dili, araştırma alanı, örneklem özellikleri ve yıl değişkeni hakkında bilgi içermektedir.

Belirtilen dâhil etme kriterlerini karşılayan on yedi çalışma belirlenmiş ve araştırma, bu 17 çalışmadan elde edilen bilgiler kullanılarak yürütülmüştür. Çalışmanın tarama sürecini şeffaf hale getirmek amacıyla, PRISMA tarafından önerilen akış şeması Tablo 1'de sunulmuştur (PRISMA, 2009)

Tablo 1. Akış Şeması

Veri Analizi

Tablo 4.Heterojenlik İstatistikleri

Tau	Tau ² (SE = 0.7222)	I ² (%)	H ²	R ²	Serbestlik Derecesi (df)	Q	p
1.396	1.9499	95.79	23.770	.	16.000	317.130	< .001

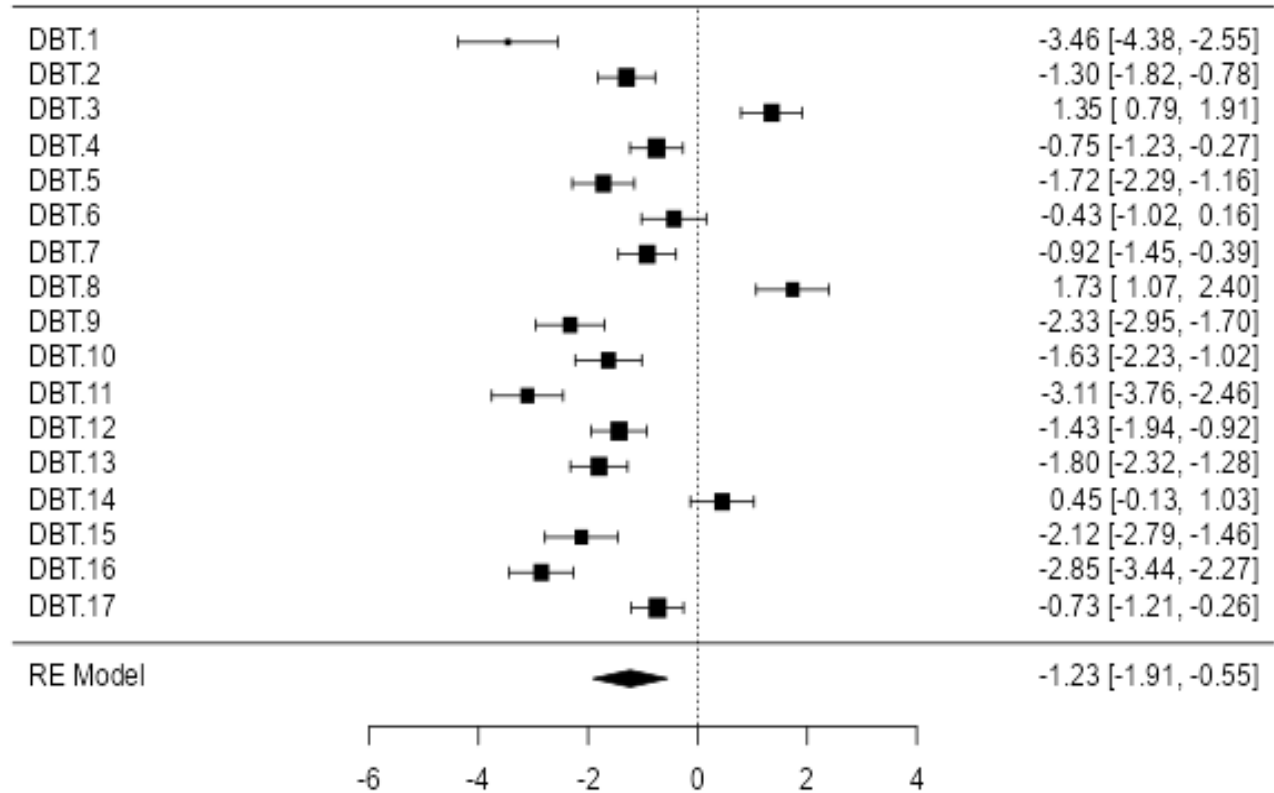
Not: Tau² Tahmincisi: Kısıtlı Maksimum Olabilirlik (Restricted Maximum-Likelihood)

Yayın Yanlılığı Değerlendirmesi

Yayın yanlılığına ilişkin yapılan değerlendirmede, Rosenthal yöntemiyle hesaplanan Fail-Safe N değeri 1680 olarak bulunmuş ve bu sonuç istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($p < .001$). Bu durum, elde edilen etkinin yayınlanmamış çalışmalar dahil edildiğinde de büyük ölçüde korunacağını göstermektedir. Begg ve Mazumdar sıralama korelasyonu ($r = -0.265$, $p = 0.151$) ile Egger regresyon testi ($\beta = -1.507$, $p = 0.132$) sonuçları istatistiksel olarak anlamlı çıkmamış, dolayısıyla güçlü bir yayın yanlılığına işaret etmemiştir. Trim and Fill yöntemiyle tahmin edilen eksik çalışma sayısı ise yalnızca 2 olarak belirlenmiştir. Bu bulgular genel olarak çalışmada yayın yanlılığının sınırlı düzeyde olduğunu düşündürmektedir.

938

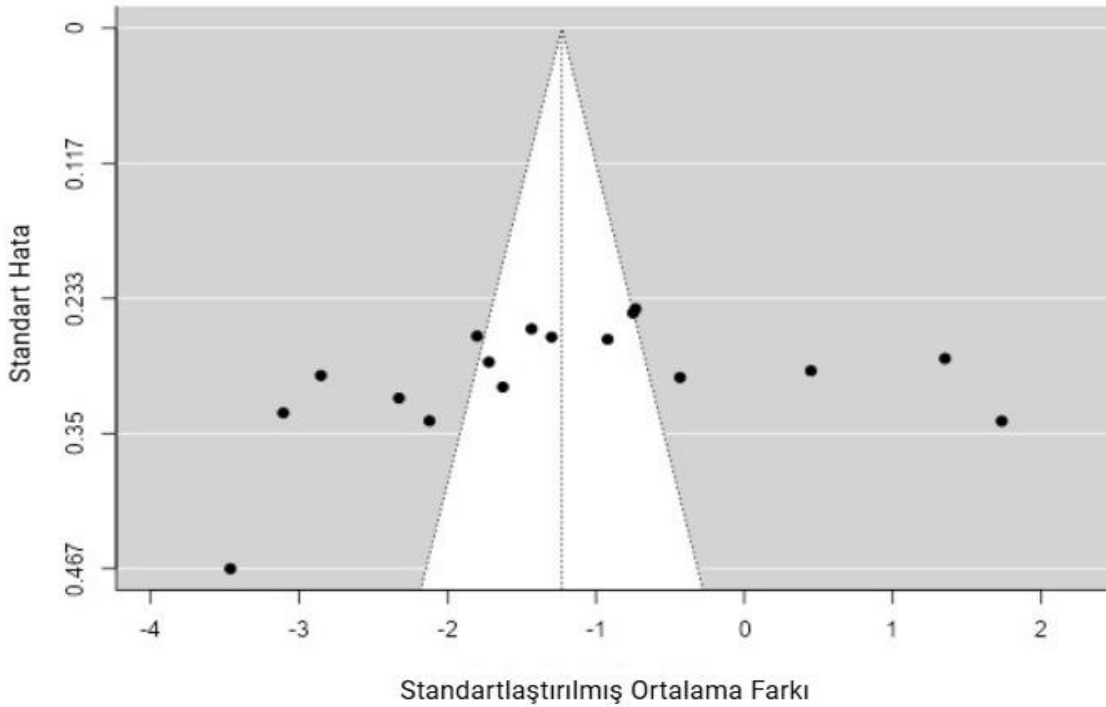
Şekil 1. Forest Plot

Tablo 5. Yayın Yanlılığı Değerlendirmesi

Test Adı	Değer	p
Fail-Safe N	1680.000	< .001
Begg ve Mazumdar Sıralama Korelasyonu	-0.265	0.151
Egger Regresyonu	-1.507	0.132
Trim and Fill Çalışma Sayısı	2.000	

Not: Fail-safe N hesaplaması Rosenthal Yaklaşımı kullanılarak yapılmıştır.

Şekil 2. Funnel Plot

TARTIŞMA

Bu meta-analiz çalışmasında, Diyalektik Davranış Terapisi'nin (DBT) Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB) tanısı almış bireyler üzerindeki etkisi sistematik olarak değerlendirilmiştir. 2013-2023 yılları arasında yayımlanan 17 deneysel çalışma incelenmiş ve DBT'nin semptom

azaltımı üzerindeki genel etki büyüklüğü anlamlı bulunmuştur. Bulgular, DBT'nin özellikle intihar eğilimleri, dürtüsellik ve duygudurum dengesizliği gibi BKB'nin temel belirtileri üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Linehan (1993) tarafından geliştirilen DBT'nin teorik alt yapısını desteklemekte ve uygulamanın hem duygusal regülasyonu hem de kişilerarası işlevselliği iyileştirmedeki başarısını ortaya koymaktadır.

Analiz sonuçları, random etkiler modeliyle elde edilen genel etki büyüklüğünün orta-yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, DBT'nin farklı bağlamlarda ve kültürel ortamlarda da etkinliğini koruduğunu düşündürmektedir. Ancak heterojenlik analizleri sonucunda I² değerinin yüksek çıkması, çalışmalar arasında metodolojik farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, örneklem büyüklüğü, müdahale süresi, uygulayıcı eğitimi ve ölçüm araçlarındaki çeşitlilik gibi faktörlerle açıklanabilir. Nitekim bazı çalışmalarda DBT yalnızca bireysel terapi olarak uygulanırken, bazılarında grup çalışmaları ve beceri eğitimi modülleri de dahil edilmiştir. Bu farklılıklar, etki büyüklüğünün çeşitlenmesine neden olmuş olabilir.

DBT'nin özellikle duygusal düzenleme becerileri üzerinde sağladığı gelişim, diğer terapötik yaklaşımlarla kıyaslandığında anlamlı bir üstünlük sağlamaktadır. Bu sonuç, özellikle BKB'de gözlemlenen duygusal dalgalanmaların nörobiyolojik temelleriyle de örtüşmektedir (Bandelow ve ark., 2010). Ayrıca, bireyin özkıyım eğilimlerini azaltma noktasındaki başarısı, DBT'nin yapılandırılmış doğası ve kriz yönetimine odaklanan modülleri ile açıklanabilir. Literatürde de bu yönüyle öne çıkan DBT, diğer bilişsel-davranışçı terapi türlerine göre daha geniş kapsamlı bir müdahale paketi sunmaktadır (Linehan, 2014).

Bu çalışmada yayın yanlılığına dair yapılan analizlerde belirgin bir risk tespit edilmemiştir. Funnel Plot grafiği ve Egger testi sonuçları, çalışmalarda anlamlı yayın yanlılığına işaret etmemektedir. Bununla birlikte, çalışmaların büyük çoğunluğunun yüksek etki büyüklüğü bildirmesi, pozitif sonuç eğiliminin hâlen bir ölçüde etkili olabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle ilerleyen çalışmaların negatif veya etkisiz sonuçları da raporlayan daha şeffaf bir yayın politikası izlemesi önemlidir.

Sonuç olarak, bu meta-analiz DBT'nin BKB tanısı almış bireyler için etkili ve yapılandırılmış bir müdahale yöntemi olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, terapi süresinin kısaltılması, kültürel uyarlamaların yapılması ve çevrimiçi uygulama modellerinin geliştirilmesi gibi alanlarda hâlen geliştirmeye açık yönler bulunmaktadır. Ayrıca, DBT'nin yalnızca semptomları azaltmakla kalmayıp işlevselliği artırma ve yaşam kalitesini yükseltme üzerindeki etkilerinin uzun vadeli olarak takip edilmesi, terapinin sürdürülebilir etkilerini anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

SONUÇ VE ÖNERİ

Bu meta-analiz çalışmasında, Diyalektik Davranış Terapisi'nin (DBT) Borderline Kişilik Bozukluğu (BKB) tanısı almış bireylerdeki etkisi sistematik bir şekilde incelenmiştir. 2013–2023 yılları arasında yayımlanan 17 deneysel çalışmanın analiz edilmesiyle elde edilen bulgular, DBT'nin BKB'ye özgü temel semptomlar üzerinde anlamlı düzeyde etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle duygusal regülasyon güçlükleri, dürtüsellik, intihar düşünceleri ve kişilerarası ilişkilerdeki sorunlar gibi BKB'nin belirleyici özelliklerinde DBT'nin terapötik katkısının güçlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Terapi protokolünün yapılandırılmış oluşu, beceri eğitimi modülleri ve kriz müdahalesine dair stratejiler, bu etkililiğin arkasındaki temel mekanizmalar arasında sayılabilir.

Analizlerde genel etki büyüklüğü orta-yüksek düzeyde saptanmış, bu da DBT'nin geniş bir uygulama potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Yayın yanlılığına dair yapılan

değerlendirmeler sonucunda belirgin bir yanlılık saptanmamış olsa da, çalışmalarda gözlemlenen heterojenlik, metodolojik çeşitlilik ve uygulama farklılıkları bağlamında dikkat çekicidir. Müdahale süresi, örneklem özellikleri, kültürel bağlamlar ve ölçüm araçları gibi değişkenlerin etki büyüklükleri üzerinde farklı yönlerde etkiler yaratabileceği değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, DBT'nin hem bireysel hem grup formatında uygulanabilirliği, bu terapötik yaklaşımın esnek ve ölçeklenebilir olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, ileride yapılacak çalışmalarda aşağıdaki öneriler dikkate alınabilir:

- DBT'nin uzun vadeli etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla daha fazla takip çalışmasına ihtiyaç vardır. Terapinin sürdürülebilir etkisinin anlaşılabilmesi için uzun dönemli veriler önemlidir.
- Kültürel farklılıkların terapi süreci üzerindeki etkileri daha derinlemesine incelenmeli ve farklı coğrafyalarda DBT'nin nasıl uyarlanabileceği araştırılmalıdır.
- Çevrim içi ya da hibrit DBT uygulamaları gibi dijitalleşen müdahale modellerinin etkisi, erişilebilirlik ve maliyet-etkililik açısından değerlendirilmelidir.
- Meta-analiz çalışmalarında metodolojik standardizasyon sağlanarak, ölçüm araçları ve raporlama biçimlerinin tutarlılığı artırılmalıdır.

Sonuç olarak, bu çalışma DBT'nin BKB tedavisinde etkili bir yöntem olduğunu göstermekte; uygulayıcılar, araştırmacılar ve ruh sağlığı politikaları geliştirenler için önemli çıkarımlar sunmaktadır. DBT'nin sistematik ve çok boyutlu yapısı, BKB gibi kompleks bozukluklarda umut verici bir müdahale modeli sunmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.

American Psychiatric Association, DSM 5 Task Force. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.

Bandelow, B., Krause, J., Wedekind, D., Broocks, A., Hajak, G., & Rüther, E. (2005). Early traumatic life events, parental attitudes, family history and birth factors in patients with borderline personality disorders and healthy controls. *Psychiatry Research*, 139(2), 169–179.

Bateman, A., & Fonagy, P. (2008). 8-year follow-up of patients treated for borderline personality disorder: Mentalization-based treatment versus treatment as usual. *American Journal of Psychiatry*, 165(5), 631–638.

Black, D. W., Blum, N., Pfohl, B., & Hale, N. (2004). Suicidal behavior in borderline personality disorder: Prevalence, risk factors, prediction, and prevention. *Journal of Personality Disorders*, 18(3), 226–239.

Bohus, M., Kleindienst, N., Hahn, C., Müller-Engelmann, M., Ludäscher, P., & Steil, R. (2021). Dialectical behavior therapy for posttraumatic stress disorder and borderline personality disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 89(3), 193–204.

Clarkin, J. F., Levy, K. N., Lenzenweger, M. F., & Kernberg, O. F. (2007). Evaluating three treatments for borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 164(6), 922–928.

Cochran, W. G. (1954). The combination of estimates from different experiments. *Biometrics*, 10(1), 101–129.

- Cristea, I. A., Gentili, C., Cotet, C. D., Palomba, D., Barbui, C., & Cuijpers, P. (2017). Efficacy of psychotherapies for borderline personality disorder: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Psychiatry*, *74*(4), 319–328.
- Feigenbaum, J. D., Fonagy, P., Pilling, S., Jones, A., Wildgoose, A., & Bebbington, P. E. (2012). A real-world study of DBT. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, *200*(4), 316–324.
- Gunderson, J. G., Herpertz, S. C., Skodol, A. E., Torgersen, S., & Zanarini, M. C. (2018). Borderline personality disorder. *Nature Reviews Disease Primers*, *4*(1), 18029.
- Koons, C. R., Robins, C. J., Tweed, J. L., Lynch, T. R., Gonzalez, A. M., Morse, J. Q., & Bastian, L. A. (2001). Efficacy of DBT in women veterans with BPD. *Behavior Therapy*, *32*(2), 371–390.
- Leichsenring, F., Leibing, E., Kruse, J., New, A. S., & Leweke, F. (2011). Borderline personality disorder. *The Lancet*, *377*(9759), 74–84.
- Lieb, K., Zanarini, M. C., Schmahl, C., Linehan, M. M., & Bohus, M. (2004). Borderline personality disorder. *The Lancet*, *364*(9432), 453–461.
- Linehan, M. M. (1993a). *Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder*. Guilford Press.
- Linehan, M. M. (1993b). *Skills training manual for treating borderline personality disorder*. Guilford Press.
- Linehan, M. M., Comtois, K. A., Murray, A. M., Brown, M. Z., Gallop, R. J., Heard, H. L., & Lindenboim, N. (2006). Two-year randomized controlled trial and follow-up of dialectical behavior therapy vs therapy by experts for suicidal behaviors and borderline personality disorder. *Archives of General Psychiatry*, *63*(7), 757–766.
- McMain, S. F., Guimond, T., Streiner, D. L., Cardish, R. J., & Links, P. S. (2009). Dialectical behavior therapy compared with general psychiatric management for borderline personality disorder: Clinical outcomes and functioning over a 2-year follow-up. *American Journal of Psychiatry*, *166*(12), 1365–1374.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., & PRISMA Group. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Open Medicine*, *3*(3), 123–130.
- Neacsiu, A. D., Rizvi, S. L., & Linehan, M. M. (2010). Dialectical behavior therapy skills use as a mediator and outcome of treatment for borderline personality disorder. *Cognitive and Behavioral Practice*, *17*(4), 413–421.
- Paris, J. (2005). Borderline personality disorder. *Canadian Medical Association Journal*, *172*(12), 1579–1583.
- Paris, J. (2007). The nature of borderline personality disorder: Multiple dimensions, multiple symptoms, but one diagnosis. *Harvard Review of Psychiatry*, *15*(1), 23–31.
- Priebe, S., Bhatti, N., Barnicot, K., Bremner, S., Gaglia, A., Katsakou, C., & Zinkler, M. (2012). Effectiveness of dialectical behaviour therapy in routine outpatient care. *Psychotherapy and Psychosomatics*, *81*(5), 356–365.
- Rizvi, S. L., Steffel, L. M., & Carson-Wong, A. (2013). An overview of dialectical behavior therapy for professional psychologists. *Psychotherapy*, *50*(1), 171–176.

- Selby, E. A., & Joiner, T. E. (2009). Cascades of emotion: The emergence of borderline personality disorder from emotional and behavioral dysregulation. *Clinical Psychology Review*, 29(2), 147–161.
- Stepp, S. D., Pilkonis, P. A., Hipwell, A. E., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., & Keenan, K. (2016). Proximal and distal predictors of BPD symptoms in girls. *Journal of Personality Disorders*, 30(4), 513–531.
- Stoffers, J. M., Völlm, B. A., Rucker, G., Timmer, A., Huband, N., & Lieb, K. (2012). Psychological therapies for people with borderline personality disorder. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (8).
- Storebø, O. J., Stoffers-Winterling, J. M., Völlm, B. A., Kongerslev, M. T., Mattivi, J. T., Jørgensen, M. S., ... & Simonsen, E. (2020). Psychological interventions for borderline personality disorder. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (5).
- Trull, T. J., Jahng, S., Tomko, R. L., Wood, P. K., & Sher, K. J. (2010). Borderline personality disorder and substance use disorders: A review and integration. *Journal of Abnormal Psychology*, 119(3), 682–692.
- Valentine, S. E., Bankoff, S. M., Poulin, R. M., Reidler, E. B., & Pantalone, D. W. (2020). The use of dialectical behavior therapy across cultural groups: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 76, 101828.
- Viechtbauer, W. (2010). Conducting meta-analyses in R with the metafor package. *Journal of Statistical Software*, 36(3), 1–48.
- Zanarini, M. C., Frankenburg, F. R., Reich, D. B., & Fitzmaurice, G. (2012). The 10-year course of borderline personality disorder: A prospective follow-up study. *Archives of General Psychiatry*, 69(5), 506–513.

Makale Geliş Tarihi

02.09.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Cumhuriyet Döneminden Günümüze Sosyal Bilgiler Öğretiminin Dönüşümü

The Transformation of Social Studies Teaching from the Republic Period to Today

İsa ALIÇ

Dr., Aksaray Belediyesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, isa.alic@hotmail.com

Orcid:0000-0001-7405-2960

Özet

Türkiye’de ilkököl ve ortaokullarda okutulan sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin sosyal hayata etkin bir şekilde katılımı için gerekli temel bilgi, beceri ve değerleri kazandırmada merkezi bir rol üstlenmektedir. Bu yeterliliklerin önemli bir bölümü, özellikle ilkököl düzeyinde okutulan sosyal bilgiler ve hayat bilgisi dersleri aracılığıyla edinilmekte, böylece öğrencilerin sosyal, ahlaki ve vatandaşlık gelişimlerinin temeli atılmaktadır. Bu konumlandırma, sosyal bilgileri yalnızca akademik bir ders olmaktan çıkararak müfredatın en kritik unsurlarından biri haline getirmekte ve bireyleri vatandaşlık bilinci ile yaşam boyu sosyal katılım için hazırlamaktadır.

Türkiye’de eğitim sisteminin tarihsel gelişimi incelendiğinde, program geliştirme çalışmalarının hiçbir zaman durağan olmadığı görülmektedir. Aksine, eğitim programları sürekli olarak toplumsal ihtiyaçlardaki değişimlere ve siyasi-ideolojik koşullardaki dönüşümlere bağlı olarak yeniden şekillenmiştir. Temel eğitim programının merkezinde yer alan sosyal bilgiler dersi de bu dinamiklerden bağımsız düşünülemez. Bazı dönemlerde siyasi ve ideolojik kaygılar ön plana çıkarken, diğer dönemlerde modernleşme, küreselleşme ve toplumsal değişimlerin gereklilikleri programın içeriğini belirlemiştir. Dolayısıyla sosyal bilgiler eğitimi, hem dönemin sosyo-politik iklimini yansıtan hem de genç nesillerin vatandaşlık ve ahlaki yönelimlerini biçimlendiren bir araç niteliği taşımaktadır.

Sosyal bilgilerin önemi sınıf içi bağlamın ötesine uzanmaktadır. Dersin temel işlevi yalnızca bilgi aktarmak değil, aynı zamanda öğrencilere sosyal normları, etik değerleri ve evrensel ilkeleri içselleştirme imkânı sunmaktır. Bu açıdan sosyal bilgiler, çift yönlü bir işlev üstlenmektedir: Bir yandan ulusal kimliği ve kültürel mirası öğrencilere aktarırken, diğer yandan evrensel insani değerleri beslemekte; küresel farkındalık ve kültürlerarası anlayışın gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışma, Cumhuriyet döneminden günümüze kadar Türkiye’de sosyal bilgiler eğitiminin geçirdiği dönüşümleri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda özellikle öğretim programları ve ders kitaplarının gelişimi üzerinde durulmuştur; çünkü bu unsurlar, eğitim politikalarının ve pedagojik önceliklerin en somut yansımalarını oluşturmaktadır. Tarihsel ve pedagojik bir analiz yoluyla, sosyal bilgilerin zaman içerisinde değişen siyasi, toplumsal ve kültürel bağlamlara nasıl uyum sağladığı ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak bu araştırma, sosyal bilgilerin yalnızca akademik bilgi aktaran bir ders olmadığını, aynı zamanda öğrencilerin sosyal, ahlaki ve evrensel değerlerle donanmış bireyler olarak yetişmesinde hayati bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Elde edilen bulgular, program

geliştirme ve değerler eğitimi üzerine yapılan tartışmalara katkı sağlamayı ve sosyal bilgiler öğretimine yönelik gelecek politika ve uygulamalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler öğretimi, program geliştirme, Eğitim-öğretim, Eğitimde dönüşüm

Abstract

The social studies course, implemented in primary and lower middle schools in Türkiye, plays a pivotal role in equipping students with the fundamental knowledge, skills, and values necessary for active participation in social life. A substantial portion of these competencies is first acquired in the early years of schooling through social studies and life sciences courses, which together lay the foundation for students' social, moral, and civic development. This positioning renders social studies one of the most crucial elements of the national curriculum, not only in terms of academic content but also in terms of preparing individuals for citizenship and lifelong social engagement.

Throughout the historical trajectory of the Türkiye education system, curriculum development has never been a static process. Instead, it has continuously undergone modifications in response to changing societal needs and shifting political or ideological contexts. The social studies curriculum, situated at the core of primary education, has similarly been shaped by these dynamics. At certain periods, political-ideological considerations have dominated curriculum reforms, while in other instances, the demands of modernization, globalization, and evolving societal challenges have been the driving forces. Thus, social studies education represents both a reflection of the socio-political climate of its time and a tool for shaping the civic and moral orientations of younger generations.

The importance of social studies education goes far beyond the classroom context. Beyond the acquisition of factual knowledge, students are encouraged to internalize social norms, ethical values, and universal principles that enable them to participate responsibly in democratic life. In this regard, the course has a dual function: while transmitting national identity and cultural heritage, it simultaneously cultivates universal human values, fostering global awareness and intercultural understanding.

This study aims to examine the transformation of social studies education in Türkiye from the early Republican period to the present day. Within this framework, particular emphasis is placed on the evolution of curricula and textbooks, as they represent the most tangible reflections of educational policies and pedagogical priorities. By conducting a historical and pedagogical analysis, the study seeks to uncover how social studies education has adapted to changing political, social, and cultural contexts over time.

Ultimately, this research underscores the centrality of social studies in shaping well-rounded individuals who are equipped not only with academic competencies but also with the social, moral, and universal values required in contemporary society. The findings aim to contribute to the broader discussion on curriculum reform and values education, offering insights that may inform future policy and practice in social studies teaching.

Keywords: Social studies teaching, curriculum development, Education-training, Transformation in education

1.GİRİŞ

Cumhuriyet döneminden günümüze sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü, Türkiye'nin eğitim sistemindeki genel değişimler ve sosyal bilgilerin öğretimindeki özel gelişmelerin bir yansımasıdır. Cumhuriyet döneminde, eğitimde modernleşme ve Batılılaşma çabalarıyla birlikte sosyal bilgilerin yeri ve önemi de değişmeye başlamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyal bilgiler öğretimi, ulusal kimliği güçlendirmeye yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Bu dönemde sosyal bilgiler dersleri, Türkiye'nin tarihini, coğrafyasını ve kültürünü vurgulayarak öğrencilerin milli kimliklerini oluşturmaya katkı sağlamıştır. 1950'lerden itibaren ise Türkiye'de çok partili siyasi sisteme geçişle birlikte eğitimde de değişimler yaşanması nedeniyle sosyal bilgiler dersleri, daha eleştirel düşünmeyi teşvik eden, demokratik değerlere vurgu yapan bir yapıya doğru evrilmiştir (Taşkın ve Şimşek, 2017; Şimşek ve Çakmakçı, 2019). 1980'lerde ise askeri darbenin etkisiyle eğitim sistemindeki merkezîyetçilik artmış, müfredat ve ders içerikleri yeniden düzenlenmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum süreci ve eğitimde yapılan reformlarla birlikte sosyal bilgiler öğretimi daha da değişmiştir. Bu dönemde öğrenci merkezli, etkileşimli ve uygulamaya dayalı yöntemler ön plana çıkmış, ders içerikleri güncellenmiş ve daha evrensel değerlere vurgu yapılmıştır (Aktan, 2006; Keskin, 2012). Günümüzde ise teknolojinin gelişimiyle birlikte sosyal bilgiler öğretimi dijital platformlara taşınmış, interaktif uygulamalar ve sanal geziler gibi yöntemlerle daha etkili hale getirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca küreselleşme ve iletişim olanaklarının artmasıyla birlikte sosyal bilgiler öğretimi daha çok küresel perspektife açılmış, öğrencilerin farklı kültürleri ve düşünce sistemlerini anlamaları teşvik edilmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminden günümüze sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve kültürel yapısındaki değişimlerin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte sosyal bilgiler öğretiminin amacı ve içeriği farklılaşmış, öğretim yöntemleri ve materyalleri yenilenmiş ve öğrencilerin dünya ile daha etkili bir şekilde iletişim kurmaları hedeflenmiştir.

Bu çalışmada sosyal bilgiler dersinin cumhuriyet döneminden bugüne kadarki dönüşümünün incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda derinlemesine bir literatür taraması gerçekleştirilerek öğretim programları ve ders kitaplarının da incelenmesi sağlanmıştır.

1.1.Kuramsal Çerçeve

1.1.1.Sosyal Bilgiler Dersi İçeriği

Sosyal bilgiler dersi, öğrencilere toplumun işleyişi, tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, psikoloji gibi alanlardaki temel kavramları ve bilgileri öğreten bir ders olarak karşımıza çıkar. Bu ders, öğrencilere toplumda aktif ve bilinçli bireyler olabilmeleri için gerekli olan bilgileri ve becerileri kazandırmayı amaçlar (Akpınar ve Kaymakçı, 2012). Dersin içeriği genellikle aşağıdaki başlıkları içermektedir (MEB, 2024):

- Tarih: Türkiye ve dünya tarihi üzerine genel bir bakış, önemli tarihî olaylar, dönemler ve kişiler.
- Coğrafya: Türkiye ve dünya coğrafyası, doğal ve beşerî unsurlar, harita okuma ve yorumlama.
- Vatandaşlık ve demokrasi: Vatandaşlık bilgisi, demokrasi ve insan hakları konuları.
- Ekonomi: Temel ekonomik kavramlar, ekonomik sistemler, tüketici bilinci.
- Toplum ve Kültür: Toplumun temel yapıları, kültür ve kültürel değerler, farklı kültürler arası etkileşim.

- Çevre ve sürdürülebilirlik: Çevre kavramı, doğal kaynakların korunması, sürdürülebilirlik.
- Medya ve iletişim: Medyanın toplum üzerindeki etkisi, iletişim becerileri.
- Küresel Sorunlar: Küresel ısınma, göç, yoksulluk gibi küresel sorunlar ve çözüm önerileri.

Sosyal bilgiler dersi genellikle öğrencilere soru-cevap, grup çalışması, proje ve sunum gibi etkileşimli yöntemlerle işlenir. Öğrencilere bilgiyi sadece ezberlemek yerine anlamaları ve içselleştirmeleri amaçlanır. Bu şekilde sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin eleştirel düşünme, sorun çözme, iletişim ve iş birliği gibi becerilerini geliştirmeyi hedefler (Altay, 2020).

Ders kitapları, Milli Eğitim Programının temel amaç ve hedeflerine ulaşmayı, programın kazanımlarını, kavramlarını, değerlerini ve becerilerini öğrencilere aktarmayı amaçlayan, okulda öğretilen temel öğretim materyalleridir. Son yıllarda pek çok görsel, işitsel, basılı ve teknolojik öğrenme aracı geliştirilmiş olmasına rağmen ders kitapları hala sınıflarda en çok kullanılan kaynaktır (Öğreten, 2017). Bu bakımdan örgün eğitim sürecinde öğrenci ve öğretmenlerin öğretim araçları önemli bir rol oynamaktadır. Hatta birçok ülkede ders öğretmeninden sonra en temel kaynak olarak kabul edilmektedir. Ders kitapları, müfredatta “sınıfta öğretilen/öğrenilen” olarak tanımlanan içeriğe sahiptir. Çoğu öğretmenin görüşüne göre de ders kitapları Ulusal Müfredatın içeriğinde yer alan akademik fikirlerin dağıtımını sağlayan materyallerdir. Bu bağlamda çoğu öğretmen günlük ders planlarını veya etkinliklerini ders kitabını takip ederek yapmaktadır. Müfredatta soyut olarak koyulan hedeflerin somut bir yansıması olarak görülen ders kitapları, birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de öğretmen ve öğrenciler için temel bilgi kaynağı olarak görülmekte ve dersler için temel bilgi kaynağı olarak kullanılmaktadır (Taş ve Kıroğlu, 2017). Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı'nın okullara öğrencilerin ek kaynak almasına izin verilmemesi yönündeki uyarısı, kaynak çeşitliliği ve alternatif kaynaklar nedeniyle derslerin iptal edilmesine neden olmaktadır (Kalaycı ve Baysal, 2020).

1.1.2.Sosyal Bilgiler Dersinin Amaçları

Sosyal bilgiler dersinin amaçları, öğrencilerin sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamda bilgi sahibi olmalarını sağlamanın ötesinde, onların toplumda aktif ve sorumlu bireyler olarak yetişmelerine katkıda bulunmayı hedefler (Coşkun, Kodal ve Ersoy, 2022). Bu amaçlar şu şekilde sıralanabilmektedir (Ballı ve Kartal, 2020; MEB, 2024):

- Toplumsal bilinç ve sorumluluk: Öğrencilerin toplumsal sorunları anlamalarını, toplumsal değerleri kavramalarını ve topluma karşı sorumlu davranışlar geliştirmelerini sağlamak.
- Demokratik vatandaşlık: Öğrencilerin demokratik değerleri, insan haklarını, hukukun üstünlüğünü ve demokratik katılımı anlamalarını sağlamak.
- Vatandaşlık bilinci kazandırma: Öğrencilere demokratik vatandaşlık değerlerini, insan haklarına saygıyı, eşitlik ve adalet kavramlarının öğretilmesi.
- Tarih ve kültür bilinci: Öğrencilerin tarih bilgisini artırmak, geçmişten günümüze kültürel sürekliliği ve değişimi anlamalarını sağlamak.
- Tarih bilgisi edinme: Öğrencilere tarih bilgisi ve geçmişten günümüze uzanan olaylar zincirini anlama imkânının sunulması.
- Küresel ve çok kültürlü farkındalık: Öğrencilerin farklı kültürleri anlamalarını, küresel sorunları tanımlarını ve küresel vatandaşlık bilincini geliştirmelerini sağlamak.

- Çevre bilinci ve sürdürülebilirlik: Öğrencilerin çevre sorunlarına duyarlı olmalarını, doğal kaynakları koruma ve sürdürülebilir yaşam bilincini geliştirmelerini sağlamak.
- Eleştirel düşünme ve analiz yeteneği: Öğrencilerin bilgiyi eleştirel bir şekilde sorgulamalarını, çeşitli kaynaklardan bilgi toplama ve analiz etme becerilerini geliştirmek.
- İletişim ve iş birliği becerileri: Öğrencilerin etkili iletişim kurma, iş birliği yapma ve çatışmaları çözme becerilerini geliştirmek.

Yukarıda sıralanan amaçlar doğrultusunda sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin bilgiyi sadece öğrenmelerini değil, aynı zamanda öğrendikleri bilgileri günlük hayatta kullanmalarını ve toplumsal sorunlara çözüm üretmeye katkıda bulunmalarını hedefler.

1.1.3.Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı

Sosyal Bilgiler dersi, ilkokuldan başlayarak ortaokula kadar öğrencilere verilen bir derstir. Bu ders, öğrencilere toplumun işleyişi, tarih, coğrafya, ekonomi, siyaset gibi konularda bilgi verirken aynı zamanda sosyal becerilerini de geliştirmeyi hedefler. Türkiye'de Sosyal Bilgiler dersi için belirlenmiş bir öğretim programı vardır. Bu program, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenir ve güncellenir. Program, dersin içeriğini, amaçlarını, kazanımlarını, değerlendirme yöntemlerini ve öğretim metotlarını belirlemektedir. Öğretim programı, öğrencilerin sosyal bilgiler alanında bilgi sahibi olmalarını, çevrelerini anlamalarını, farklı kültürleri ve tarihleri öğrenmelerini, demokratik değerlere sahip bireyler olmalarını amaçlar. Bu doğrultuda, ders içeriği genellikle tarih, coğrafya, vatandaşlık, demokrasi, insan hakları gibi konuları kapsar. Öğrencilerin yaş ve gelişim düzeylerine uygun olarak düzenlenen ders materyalleri, etkinlikler ve projeler aracılığıyla öğrencilerin aktif katılımı ve deneyimlemesi teşvik edilir (Öner, 2022; Öztürk ve Kafadar, 2020). Bu sayede öğrenciler, öğrendiklerini günlük hayatlarıyla ilişkilendirme fırsatı bulur ve daha kalıcı öğrenme sağlanır (Kaçar ve Bulut, 2020). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı şu temel bileşenleri içermektedir (Beldağ ve Teymur, 2018; Ertürk ve Güler, 2017):

- Dersin amacı ve kapsamı: Programın genel amacı ve dersin içeriği hakkında bilgi verilir.
- Dersin temel ilkeleri: Öğretim sürecinde dikkate alınması gereken temel ilkeler belirlenir. Bu ilkeler arasında öğrenci merkezli öğretim, etkileşimli öğrenme, çoklu zekâ teorisi gibi kavramlar yer alır.
- Dersin kazanımları: Öğrencilerin dersi tamamladıklarında edinmeleri gereken bilgi, beceri ve değerler belirlenir. Bu kazanımlar genellikle bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlardadır.
- Öğretim yöntemleri ve materyalleri: Dersin işlenmesinde kullanılacak yöntemler ve materyaller belirlenir. Bu kısımda öğrenci etkinlikleri, projeler, alan çalışmaları gibi uygulamalar da yer alır.
- Değerlendirme ve ölçme: Öğrencilerin kazanımları değerlendirmek için kullanılacak yöntemler ve değerlendirme kriterleri belirlenir.
- Ders içeriği: Tarih, coğrafya, vatandaşlık, ekonomi, çevre gibi konu başlıkları altında öğrencilere sunulacak bilgi ve beceriler belirlenir.
- Ek bilgiler ve kaynaklar: Programın uygulanmasında dikkate alınabilecek ek kaynaklar ve öneriler yer alır.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programı, zaman zaman güncellenir ve revize edilir. Bu revizyonlar genellikle eğitim sistemindeki genel değişimler, pedagojik yaklaşımlardaki gelişmeler ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda yapılır. Bu sayede programın etkinliği artırılmaya çalışılır ve öğrencilere daha güncel ve etkili bir eğitim sağlanmaya çalışılır (Çelikkaya ve Kürümlüoğlu, 2018).

2. YÖNTEM

Bu çalışma, sosyal bilgiler eğitiminde müfredat ve ders kitaplarının tarihsel gelişimini sistematik olarak incelemeyi amaçlayan nitel bir içerik analizidir. Araştırmada kullanılan yöntemler aşağıda detaylandırılmıştır:

2.1.İncelenen Programlar ve Ders Kitapları

Araştırmada, Türkiye Cumhuriyeti döneminde yayımlanmış sosyal bilgiler müfredat programları ve ders kitapları analiz edilmiştir. İncelenen programlar kronolojik olarak şunlardır: 1924, 1936, 1948, 1968, 2005 ve 2018 yıllarına ait resmi müfredat dokümanları. Her bir programa karşılık gelen ders kitapları ve öğretim materyalleri de değerlendirmeye alınmıştır.

2.2.Sınıflandırma Ölçütleri

Müfredat programları ve ders kitapları aşağıdaki ölçütlere göre sınıflandırılmıştır:

Kronolojik yapı: Programların yayımlandığı tarih ve dönemsellik özellikler.

Müfredat yaklaşımı: Programların pedagojik yaklaşımı (milli eğitim odaklı, değerler odaklı, küreselleşme ve demokrasi temelli).

İçerik yoğunluğu: Her programın öğrenci kazanımlarında yer alan konu başlıkları ve temalar.

Tematik dağılım: Vatandaşlık, değerler eğitimi, demokrasi, küreselleşme, toplumsal sorumluluk gibi temel temaların işlenme yoğunluğu.

2.3.Analiz Temaları

İçerik analizi, önceden belirlenen temalar üzerinden yapılmıştır. Bu temalar şunlardır:

Vatandaşlık eğitimi: Bireyin hak ve sorumluluklarının tanıtımı, yurttaşlık bilinci.

Değerler eğitimi: Ahlaki, etik ve kültürel değerlerin aktarımı.

Demokrasi ve katılımcılık: Katılımcı eğitim, demokratik süreçler, toplumsal karar alma süreçlerine ilişkin farkındalık.

Küreselleşme ve dünya bilinci: Uluslararası ilişkiler, kültürel farkındalık ve global vatandaşlık perspektifi.

2.4.Analiz Yöntemi

Veriler, içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiş; temalar hem nicel (temaların programlar ve kitaplar içerisindeki dağılımı) hem nitel (temaların işleniş biçimi ve pedagojik yaklaşımı) boyutlarıyla incelenmiştir. Bu sayede, her program ve ders kitabının tarihsel bağlamda sosyal bilgiler eğitimine katkısı, değerler ve demokrasi perspektifi üzerinden kıyaslanabilir hâle getirilmiştir.

3.BULGULAR

3.1.Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Ders Kitapları

Temel eğitim programları, milli eğitimin amaçlarını, temel eğitimin amaçlarını, temel eğitimin eğitim ve öğretim ilkelerini, ayrıca okul eğitiminde beden ve eğitim bilimleri dikkate alınarak uyulması gereken bilgi, beceri, uygun görgü ve alışkanlıkları gösterir. Ülkemizde sosyal bilgiler öğretim programının temelini 1329 (1913) tarihli "Mekatib-i İbtidaiyye ders müfredatı" (ilkokul ders müfredatı) oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu tarihten sonra yayınlanan ilkököl müfredat programları 1338 (1922), 1340 (1924), 1926, 1936, 1948, 1962 ve 1968; 1340 (1924), 1927, 1931-1932, 1937, 1938, 1949, 1970-1971 ve 1995 ile 1995 yılları ve sonrasında programlarında sosyal bilgiler dersi içeriği zamanın şartlarına göre değişim göstermiştir (Koçoğlu, 2012; Tuncer, 1999).

Cumhuriyet döneminde sosyal bilgiler öğretimi ve ders kitapları, Türkiye'deki eğitim sisteminin ve ideolojisinin bir yansıması olarak önemli değişiklikler yaşamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türkiye'de eğitim alanında köklü reformlar gerçekleştirilmiş ve bu reformlar sosyal bilgiler öğretimini de etkilemiştir. Cumhuriyet döneminde sosyal bilgiler öğretimi, ulusal kimliğin oluşturulması ve milli değerlerin benimsetilmesi amacıyla büyük önem kazanmıştır. Bu dönemde sosyal bilgiler dersleri, öğrencilere milli tarih, Atatürk ilke ve inkılapları, vatandaşlık ve milli birlik konularını öğretmeyi amaçlamıştır. Ders kitapları da bu ideolojiyi yansıtan içeriklere sahip olmuştur. Cumhuriyet döneminde sosyal bilgiler ders kitapları, zamanla değişen eğitim politikaları ve ideolojik yaklaşımlar doğrultusunda şekillenmiştir (Berk, 2008). Özellikle 1930'lu yıllardan itibaren Atatürk'ün önderliğinde yapılan reformlarla birlikte sosyal bilgiler dersleri ve ders kitapları daha milli ve laik bir içerikle yeniden düzenlenmiştir. Cumhuriyet döneminde sosyal bilgiler ders kitapları, öğrencilere sadece tarih ve coğrafya bilgileri vermekle kalmamış, aynı zamanda vatandaşlık bilinci, demokrasi anlayışı ve toplumsal sorumluluk gibi konuları da öğretmeyi hedeflemiştir. Bu dönemde sosyal bilgiler dersleri, öğrencilerin milli kimliklerini güçlendirmeyi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin değerlerini benimsemelerini sağlamayı amaçlamıştır (Kan, 2010; Sağdıç, 2019).

1924 yılından itibaren ilkokulların müfredatı, mevcut müfredatın yeni oluşturulan ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaması ve vatandaşlık eğitimine uygun olmaması nedeniyle hazırlanmıştır. Ayrıca o dönemde eğitimin yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla ilkokullar parasız hale getirilmiştir. Bu müfredat eğitimin bazı ilkelerini sunmaktadır. Bunlar arasında; serbest disiplin ilkesi ve çocukların okul yaşamına sorumlu katılımı; ahlaki ve sosyal uygulamaların desteklenmesi ilkesi; yeri bilme ilkesi; yaklaşıklık ilkesi, örneklerden kurallara geçiş ilkesi; öğrenci gözlemlerine ve testlerine öncelik verilmesi ilkesi yer almıştır. Bu programda haftalık ders saatleri de kısaltıldı, ders süreleri ve uzun teneffüsler kısaltılmış ve öğrenmede düzenleme yapıldı. Ayrıca uygun görülmeyen 3 ders programdan çıkarılmıştır (Aykaç, 2011; Sönmez ve Kılıçoğlu, 2016). 1926'dan itibaren ilkokulların müfredatları Dewey'in "Hayat Bilimleri, Kitle Eğitimi ve İşletme Okulu" kavramlarına dayandırılmıştır. Kitle eğitimi burada "aynı köken ve amaçtaki konu ve etkinliklerin (derslerin) doğal ilişki ve bağlantılarını bozmadan, organik bir bütün olarak paralel ve birbirleri içinde sayıları azaltılarak, bir eksen etrafında öğretilmesi" olarak tanımlanmaktadır. Programın sosyal bilgiler dersinin temel amacı "okulun bulunduğu köy ve kasaba ile çevresinin tanım ve tasvirlerine bakarak coğrafyaya, ünlü bina ve anıtlar hakkında bilgi vererek tarihe hazırlık yapmak olmuştur (Gökdemir ve Polat, 2019). Programda sunulan ilke ve yöntemler şunlardır (Güngördü ve Güngördü, 1966):

- Kolay öğrenme ilkesi,
- Çocukların yararına hareket etme ilkesi,
- Gözlem ve araştırma yöntemlerinin kazandırılması,

- Grup çalışması becerisinin kazandırılması.

3.2.Modern Türkiye'nin İnşasında Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Ders Kitapları

Modern Türkiye'nin inşasında sosyal bilgiler öğretimi ve ders kitapları, ülkenin tarihini, kültürünü ve toplumsal yapısını öğrencilere aktarmada önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'de sosyal bilgiler dersleri, öğrencilere vatandaşlık bilinci kazandırmayı, demokratik değerleri öğretmeyi ve milli birlik ve beraberliği pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu dersler, öğrencilere tarih, coğrafya, vatandaşlık, demokrasi, insan hakları gibi konularda bilgi verirken, aynı zamanda eleştirel düşünme, sorgulama ve araştırma becerilerini geliştirmeye yöneliktir (Faiz ve Avcı, 2018).

Modern Türkiye'nin inşasında sosyal bilgiler ders kitapları da önemli bir rol oynamıştır. Bu kitaplar, tarihi olayları, önemli şahsiyetleri ve toplumsal değişimleri doğru bir şekilde aktararak öğrencilere geçmişini anlama ve bugünü değerlendirme fırsatı sunar. Ayrıca, ders kitapları milli birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirmek, farklılıklara saygı duymayı öğretmek ve demokratik değerleri vurgulamak amacıyla da özenle hazırlanmaktadır. Ancak, sosyal bilgiler öğretimi ve ders kitapları zaman zaman eleştirilere de maruz kalmaktadır (Demir ve Özyurt, 2021). Bazı eleştirmenler, ders kitaplarının tarih konusunda yeterince tarafsız olmadığını, bazı olayları yanlış veya eksik aktardığını ve öğrencilere sorgulayıcı düşünme becerisi kazandırmadığını iddia etmektedir. Bu eleştiriler, sosyal bilgiler öğretiminin sürekli olarak gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir (Şahin, 2004).

Ders programları derslerin ve ders kitaplarının ana kaynağıdır. Öğretmenler ve kullandıkları araç ve gereçler, müfredatta yer alan bilgi, beceri ve değerlerin öğrencilere kazandırılmasında oldukça etkilidir. Okul öğrenme süreçlerinde en sık kullanılan materyal ders kitaplarıdır. Ders kitapları, müfredatta yer alan konuların bilgilerini sistematik ve düzenli bir şekilde inceleyen, açıklayan ve bir bilgi kaynağı olarak öğrenciyi dersin amaçları doğrultusunda yönlendiren ve yetiştiren temel unsurdur. Ders kitabı, her tür ve seviyedeki örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılan, materyalleri müfredata uygun olarak derlenen ve eğitim amaçlı kullanılan basılı eser olarak tanımlanmaktadır. Ders kitabı kullanmanın birçok avantajı vardır. Zira ders kitapları düzenlenir, programın amaçlarına ulaşılır, ders kitapları müfredata uygun olarak hazırlandığı için, ders kitapları verilen müfredatın içeriğine uygun şekilde sıralandığından, ders kitabı öğretim amaçlı da kullanılabilir (Taş, 2019; Topkaya ve Tokcan, 2016). Araç, ders kitaplarını takip etmek ve ödev yapmak kolaydır. Ders kitaplarındaki metinler, resimler/resimler, etkinlikler, ölçme ve değerlendirme bölümleri programın hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Sosyal bilgiler öğretim programında tanımlanan kazanımlar ve değerler, sosyal bilgiler ders kitaplarının içeriği aracılığıyla öğrencilere tanıtılmaktadır. Müfredatta tanımlanan kazanım ve değerlerin ders kitaplarıyla tutarlı olmaması, bu kazanım ve değerlerin doğru şekilde verilmemesi, hedeflere ulaşmada büyük boşluklar yaratabilmektedir. Aslında literatürde müfredat değerlerinin ders kitaplarına yeterince yansıtılmadığını gösteren pek çok çalışma bulunmaktadır. Sosyal Bilgiler dersinde öğretmen ve öğrenciler tarafından en çok kullanılan kaynak olarak sosyal bilgiler öğretim programında yer alan hangi değerlerin ders kitaplarında yer aldığı, değerlere ne kadar yer verildiği ve hangilerine yer verildiği oldukça önemlidir (Erbaş, 2021).

3.3.Cumhuriyet Döneminde Günümüze Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Değişimi

Cumhuriyet döneminden günümüze kadar Türkiye'de sosyal bilgiler öğretim programları birçok değişiklik geçirmiştir. Cumhuriyet döneminin başlarında, eğitimde modernleşme ve ulus devletinin ideolojisi doğrultusunda milli eğitim anlayışı benimsenmiş ve sosyal bilgiler dersleri de bu doğrultuda şekillendirilmiştir. Bu dönemde, sosyal bilgiler dersleri, milli birlik ve beraberlik duygularını pekiştirmeyi, Türk milletinin tarihini ve kültürünü öğretmeyi amaçlamıştır. 1930'lar ve 1950'ler arasında Türkiye'de uygulanan sosyal bilgiler dersi öğretim

programları, dönemin siyasi ve ideolojik yapısından etkilenmiştir. Bu dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları ve modernleşme sürecinin yoğun olarak yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu bağlamda, sosyal bilgiler dersleri, Cumhuriyet ideolojisinin temel değerlerini ve Türk ulusunun tarihini vurgulamıştır. 1930'ların başlarında, sosyal bilgiler dersleri genellikle tarih, coğrafya, vatandaşlık ve milli kültür konularını içermiştir. Bu dönemde, derslerin amacı, genç nesilleri milli birlik ve beraberlik duygularıyla donatmak, Türk tarihini ve kültürünü benimsetmek ve modern bir ulus devletin gerektirdiği değerleri aşlamak olarak belirlenmiştir. 1940'lar ve 1950'lerde ise, sosyal bilgiler dersleri daha çok vatanseverlik, Türk milletinin büyük tarihi şahsiyetleri ve milli kahramanları vurgulayan bir anlayışı benimsemiştir. Bu dönemde, özellikle Atatürk ve inkılapları üzerinde durulmuş, gençlerin Cumhuriyet değerlerine bağlılık duyguları güçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak, eleştirilere rağmen bu dönemdeki sosyal bilgiler ders programları, o dönemdeki siyasi ve ideolojik koşullar göz önüne alındığında oldukça etkili olmuş ve Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemdeki sosyal bilgiler dersleri, Türk ulusunun milli kimliğini oluşturma sürecinde önemli bir araç olarak kullanılmıştır (Yalçın ve Akhan, 2019).

Daha sonraki yıllarda, sosyal bilgiler öğretim programları farklı yönelimler kazanmıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, eğitimde yaşanan siyasi ve ideolojik değişimler sosyal bilgiler derslerini de etkilemiş, ders içerikleri ve yaklaşımları değişmiştir. Özellikle demokrasi, insan hakları, çevre bilinci gibi konuların vurgulanmasıyla programlar güncellenmiştir. 1960'lar ve 1990'lar arasında Türkiye'de uygulanan sosyal bilgiler dersi öğretim programları önemli değişikliklere ve gelişmelere sahne olmuştur. Bu dönemde, Türkiye siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan büyük değişimler yaşamış, bu değişimler sosyal bilgiler öğretim programlarına da yansımıştır. 1960'lı yıllarda, Türkiye'de demokrasiye geçiş süreci ve siyasi istikrarsızlık sosyal bilgiler derslerine yansımıştır. Bu dönemde, sosyal bilgiler dersleri daha çok vatandaşlık bilinci, demokrasi ve insan hakları gibi konular üzerinde durmuştur. Ancak, 1960 darbesiyle birlikte eğitim sistemi ve dolayısıyla sosyal bilgiler dersleri de büyük değişikliklere uğramıştır (Koyuncu, 2015). 1970'ler ve 1980'lerde ise, Türkiye'de siyasi belirsizlik ve terör olayları yaşanmış, bu dönemde sosyal bilgiler dersleri milli birlik ve beraberlik duygularını pekiştirmeyi amaçlamıştır. Ders kitapları ve öğretim programları bu dönemde milliyetçilik vurgusuyla şekillenmiş, Türk milletinin tarihini ve kültürünü ön plana çıkarmıştır. 1990'lar ise Türkiye'de çok önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle 1997 yılında yaşanan "postmodern darbe" ile birlikte eğitim sistemi ve sosyal bilgiler dersleri yeniden şekillendirilmiştir. Bu dönemde, demokrasi, insan hakları, çevre bilinci gibi konuların vurgulanmasıyla sosyal bilgiler öğretim programları güncellenmiş ve daha demokratik bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Genel olarak, 1960'lar ve 1990'lar arasında uygulanan sosyal bilgiler dersi öğretim programları, Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimlere paralel olarak şekillenmiş ve farklı dönemlere göre farklı vurgular yapmıştır. Bu dönemlerde sosyal bilgiler dersleri, öğrencilere vatandaşlık bilinci kazandırmayı, milli birlik ve beraberlik duygularını pekiştirmeyi ve demokratik değerleri öğretmeyi amaçlamıştır (Keskin, 2002; Nalçacı, 2001).

2000'li yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum süreci ve küreselleşme etkisiyle sosyal bilgiler öğretim programları yeniden gözden geçirilmiş ve güncellenmiştir. Bu dönemde, öğrencilere eleştirel düşünme becerileri kazandırılması, farklı kültürleri anlama ve saygı duyma, demokratik değerleri benimseme gibi hedefler öne çıkmıştır. 2000'lerden 2020'lere kadar olan dönemde Türkiye'de uygulanan sosyal bilgiler dersi öğretim programları da önemli değişikliklere ve güncellemelere sahne olmuştur. Bu dönemde, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum süreci, küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve toplumsal değişimler sosyal bilgiler öğretim programlarını etkilemiştir. 2000'lerin başlarında, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecine yönelik reformlar kapsamında eğitim sisteminde değişiklikler yapılmıştır.

Bu dönemde sosyal bilgiler derslerinde demokrasi, insan hakları, çevre bilinci gibi konuların vurgulanması ve öğrencilere eleştirel düşünme becerileri kazandırılması önem kazanmıştır. 2010'lu yıllarda ise, teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte eğitimde dijitalleşme ve teknolojiye dayalı öğrenme yaklaşımları sosyal bilgiler derslerine de yansımıştır. Bu dönemde sosyal bilgiler öğretim programları daha interaktif, uygulamalı ve öğrenci merkezli hale getirilmiştir. Öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme ve iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. 2020'lerin başlarında ise, dünya genelinde yaşanan COVID-19 pandemisi eğitim sistemini ve dolayısıyla sosyal bilgiler öğretim programlarını etkilemiştir. Bu dönemde uzaktan eğitim ve dijital öğrenme yöntemleri ön plana çıkmış, sosyal bilgiler dersleri de bu yeni eğitim ortamına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Genel olarak, 2000'lerden 2020'lere kadar olan dönemde Türkiye'de uygulanan sosyal bilgiler dersi öğretim programları, Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel koşullara uygun olarak sürekli olarak güncellenmiş ve geliştirilmiştir. Bu dönemde sosyal bilgiler dersleri, öğrencilere demokratik değerleri, insan haklarını, çevre bilincini ve küresel sorunları anlama ve çözme becerilerini kazandırmayı amaçlamıştır (Kaz, 2013; Sönmez ve Kılıçoğlu, 2016).

Günümüzde, sosyal bilgiler öğretim programları daha çok öğrencilerin eleştirel düşünme, sorgulama ve araştırma becerilerini geliştirmeye yönelik olarak tasarlanmaktadır. Aynı zamanda, küresel sorunlarla ilgili farkındalık oluşturma, çevre bilinci ve sürdürülebilirlik gibi konular da önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde Türkiye'de uygulanan sosyal bilgiler dersi öğretim programları, öğrencilere vatandaşlık bilinci kazandırmayı, demokratik değerleri öğretmeyi, insan haklarına saygı duymayı ve toplumsal sorunlara duyarlı bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, sosyal bilgiler dersleri, öğrencilere tarih, coğrafya, vatandaşlık, demokrasi, insan hakları gibi konularda bilgi verirken, aynı zamanda eleştirel düşünme, sorgulama ve araştırma becerilerini geliştirmeye yöneliktir. Günümüzdeki sosyal bilgiler öğretim programları, öğrencilerin günlük hayatta karşılaştıkları sorunlara çözüm üretebilecekleri becerileri kazanmalarını hedefler. Bu kapsamda, öğrencilerin analitik düşünme, problem çözme, iletişim ve iş birliği becerilerini geliştirmeleri önemsenmektedir. Ayrıca, günümüzde sosyal bilgiler dersleri, dijital vatandaşlık, sürdürülebilirlik, küresel sorunlar, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konuları da ele almaktadır. Bu konuların önemi ve güncelliği göz önüne alındığında, sosyal bilgiler derslerinin öğrencilere sadece bilgi aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda onları dünyadaki değişen koşullara uygun şekilde donatmayı amaçladığı söylenebilir. Bu doğrultuda, sosyal bilgiler öğretim programları sürekli olarak gözden geçirilmekte ve güncellenmektedir.

4.SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sosyal bilgiler eğitim programı, bireyin uzun vadeli eğitim hedeflerine ulaşmasını amaçlayan, her türlü öğrenme deneyimini içeren, öğrencinin zihinsel, kinestetik, duygusal ve sosyal gelişimini destekleyen bir programdır. Bu noktada sosyal bilgiler öğretimi konusu oldukça önemli bir kavram haline gelmektedir. Ancak bundan önce öğretimin öneminin iyi anlaşılması gerekmektedir. Öğrenmenin gerçekleşmesini sağlayan öğretme kavramına planlı ve programlı etkinlik denir. Öğretmen, özellikle sosyal bilgiler öğretiminde etkinliklerin düzenlenmesinde en önemli unsur olduğundan, öğretmenin konu bilgisi, kullanılacak yöntem ve teknikleri belirleme becerisi, araç kullanma becerisi gibi belirli niteliklere sahip olması gerekir. Diğer önemli unsurlar ise öğretim programları ve ders materyalleridir (Canbaba, 2023).

Sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü, milli öğretim programı açısından büyük önem taşımaktadır. Milli öğretim programları, bir ülkenin eğitim sisteminin temelini oluşturur ve genç nesillerin yetişmesinde büyük rol oynar. Bu nedenle, sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü, milli öğretim programlarının genel yapısını ve hedeflerini etkiler. Sosyal bilgiler

öğretiminin dönüşümü, öğrencilere daha çağdaş, eleştirel düşünme becerilerini geliştiren, demokratik değerlere ve insan haklarına saygıyı vurgulayan bir eğitim sunmayı amaçlar. Bu dönüşüm, öğrencilerin sadece bilgiyi ezberlemekle kalmayıp, onu anlamalarını, sorgulamalarını ve çeşitli bakış açılarıyla değerlendirmelerini sağlar. Bu da öğrencilerin daha bilinçli, sorumlu ve demokratik vatandaşlar olarak yetişmelerine katkı sağlar. Ayrıca, sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü, toplumsal ve kültürel çeşitliliği vurgulayarak öğrencilerin farklılıklara saygı duymasını, hoşgörülü ve empatik bireyler olmalarını teşvik etmesinin yanı sıra toplumsal barış ve uyumun sağlanması açısından önemli bir adımdır.

Sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü, bazı olumsuz yanları da beraberinde getirebilir. Bu olumsuz yanlar genellikle uygulama sürecinde ortaya çıkabilir ve dikkatle ele alınması gereken konulardır. Birinci olarak, sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü bazı geleneksel öğretim yöntemlerinin göz ardı edilmesine neden olabilir. Öğrencilerin bilgiyi sadece ezberlemek yerine anlamalarını ve sorgulamalarını teşvik etmek önemli olsa da bazı durumlarda bu yaklaşım öğrencilerin temel bilgi birikimini zayıflatabilir. İkinci olarak, sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü, öğretmenlerin ve okulların bu dönüşüme ayak uydurma konusunda yaşadığı zorlukları da beraberinde getirebilir. Yeni yöntemlerin ve içeriklerin uygulanması için yeterli kaynak ve destek sağlanmazsa, öğretmenlerin ve okulların başarılı olmaları zorlaşabilir. Üçüncü olarak, sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü, öğrenciler arasında eğitimdeki fırsat eşitsizliğini artırabilir. Yeni yöntemler ve teknolojiye dayalı uygulamaların her öğrenciye eşit şekilde sunulmaması durumunda, bazı öğrenciler geride kalabilir ve eğitimde adaletsizlikler ortaya çıkabilir.

Sonuç olarak, sosyal bilgiler öğretiminin dönüşümü, milli öğretim programlarının temel amaçları olan demokratik, çağdaş, evrensel ve insan haklarına dayalı bir eğitimi hayata geçirme çabasının bir parçasıdır. Elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Müfredatın Güncellenmesi ve Temaların Dengesi: Analizler, bazı programlarda demokrasi ve küreselleşme temalarının yeterince işlenmediğini göstermektedir. Bu nedenle, müfredat geliştirme süreçlerinde tüm temaların dengeli ve kapsamlı bir şekilde yer almasına özen gösterilebilir. Özellikle küresel vatandaşlık ve kültürel farkındalık konuları, çağdaş eğitim anlayışıyla daha fazla entegre edilebilir.

Değerler Eğitiminin Güncel Yaklaşımlarla Desteklenmesi: Değerler eğitimi, geçmiş programlarda çoğunlukla milli ve kültürel değerler odaklı işlenmiştir. Güncel müfredat geliştirme süreçlerinde evrensel etik değerler, insan hakları ve toplumsal sorumluluk gibi konulara daha fazla yer verilebilir.

Ders Kitaplarının İçerik ve Yöntem Açısından Zenginleştirilmesi: Ders kitaplarının yalnızca bilgi aktarımı yerine, öğrenci merkezli etkinlikler ve tartışma temelli yöntemlerle hazırlanabilir. Böylece öğrenciler, demokrasi, katılımcılık ve değerler temalarını daha aktif ve deneysel biçimde öğrenebilirler.

Öğretmenlerin Mesleki Gelişimi ve Eğitim Programları: Sosyal bilgiler öğretmenlerinin müfredattaki temaları etkili biçimde işleyebilmeleri için sürekli mesleki gelişim programlarına ihtiyaç vardır. Demokrasi eğitimi, küresel bilinç ve değerler eğitimi üzerine atölye ve seminerler düzenlenebilir.

Araştırma ve İzleme Süreçlerinin Geliştirilmesi: Müfredat değişikliklerinin ve ders kitaplarının etkinliğini değerlendirmek amacıyla periyodik araştırmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, öğrenci kazanımlarının ve temaların işleniş kalitesinin izlenmesini sağlayarak sürekli iyileştirmeye katkıda bulunabilir.

Uluslararası Deneyimlerden Yararlanma: Almanya, Kanada ve Finlandiya gibi ülkelerde sosyal bilgiler eğitimi programlarının deneyimlerinden yararlanılarak, demokratik katılım,

değerler ve küreselleşme temalarının ders içeriklerine entegrasyonu konusunda öneriler geliştirilebilir.

5.KAYNAKLAR

Akpınar, M., & Kaymaccı, S. (2012). Ülkemizde sosyal bilgiler öğretiminin genel amaçlarına karşılaştırmalı bir bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 605–626.

Aktan, S. (2006). *Sosyal bilgilerin bir öğretim alanı olarak gelişimi ve cumhuriyet dönemi program tasarımlarına olan yansımalar* (Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.

Altay, N. (2020). Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının beceriler açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 276–297.

Aykaç, N. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze sosyal bilgiler programının eğitim programı öğeleri açısından değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 10(2), 406–420.

Ballı, F. E., & Kartal, S. (2020). Eğitimin siyasal işlevi; sosyal bilgiler ders kitabı örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 36–49.

Beldağ, A., & Teymur, N. (2018). Sosyal bilgiler dersi öğretim programında çokkültürlü eğitim: Bir içerik analizi. *Türk Akademik Yayınlar Dergisi (TAY Journal)*, 2(2), 117–129.

Berk, F. (2008). *Eski ve yeni ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarında tarih konularının karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.

Canbaba, Z. (2023). *Türkiye'de sosyal bilgiler öğretim programları. Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 16-20

Coşkun, D., Kodal, T., & Ersoy, A. (2022). Ortaokul sosyal bilgiler dersinde ve okul uygulamalarında sosyal katılım becerisinin geliştirilmesi sürecinin değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 55, 129–154.

Çelikkaya, T., & Kürümlüoğlu, M. (2018). Yenilenen sosyal bilgiler dersi öğretim programına yönelik öğretmen görüşleri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11, 104–120.

Demir, A. Y., & Özyurt, M. (2021). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarının 21. yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1254–1290.

Erbaş, A. A. (2021). Sosyal bilgiler öğretim programındaki değerlerin sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımaları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 23–40.

Ertürk, M., & Güler, E. (2017). 5, 6 ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının öğretmen görüşlerine göre incelenmesi (Muğla ili örneği). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8, 64–76.

Faiz, M., & Avcı, E. K. (2018). 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları “etkin vatandaşlık” öğrenme alanında yer alan becerilerin ve değerlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 2(1), 1–21.

Gökdemir, A., & Polat, B. (2019). 1924 ile 2005 yılları arasındaki sosyal bilgiler öğretim programlarında yer alan hukuk konularının incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 20, 344–360.

- Güngördü, K., & Güngördü, N. (1966). *Yeni ilkokul programı uygulama kılavuzu ve program geliştirme tarihçesi*. Acar Matbaası.
- Kaçar, T., & Bulut, B. (2020). Sosyal bilgiler öğretim programı ve 4–7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının coğrafya kavramları bağlamında değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 652–679.
- Kalaycı, N., & Baysal, S. B. (2020). Sosyal bilgiler öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi (2005–2017–2018). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 106–129.
- Kan, Ç. (2010). ABD ve Türkiye’de sosyal bilgilerin tarihsel gelişimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 505–520.
- Kaz, V. (2013). *Cumhuriyetten günümüze ilköğretim 1. kademe sosyal bilgiler programlarının Türk devrimine göre değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Keskin, Y. (2002). *Türkiye’de II. Meşrutiyet’ten günümüze kadar uygulanmış olan sosyal bilgiler öğretim programlarının analizi ve karşılaştırılması* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Keskin, Y. (2012). Cumhuriyet dönemi ortaokul tarih programlarına yönelik bir analiz: Politik ve ideolojik yaklaşımların programlara yansımaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(40), 109–128.
- Koçoğlu, E. (2012). Cumhuriyetten günümüze insan hakları ve demokrasi kavramları açısından sosyal bilgiler dersi eğitim programının incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 1–20.
- Koyuncu, B. (2015). *Cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler programlarının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2024). *Sosyal bilgiler öğretim programı*. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354>
- Nalçacı, A. (2001). *Cumhuriyetten günümüze ilköğretim sosyal bilgiler programındaki değişmelerin değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Öğreten, A. (2017). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programındaki temel becerileri kazandırmada ilkokul dördüncü sınıf sosyal bilgiler ders kitabı içeriğinin yeterliliğine ilişkin öğretmen görüşleri* (Yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Öner, G. (2022). *Kapsayıcı eğitim yaklaşımıyla sosyal bilgiler öğretimi: Bir eylem araştırması* (Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Öztürk, C., & Kafadar, T. (2020). 2018 sosyal bilgiler öğretim programının değerlendirilmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 112–126.
- Sağdıç, M. (2019). Türkiye’de sosyal bilgiler eğitiminde disiplinlerarası öğretim yaklaşımının tarihsel gelişimi. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(2), 390–403.
- Sönmez, Ö. F., & Kılıçoğlu, G. (2016). Değerlendirme boyutu ile sosyal bilgiler programları (1924–2005). *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 36–49.
- Şahin, H. (2004). Etkili bir sosyal bilgiler ders kitabının nitelikleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 95–110.

- Şimşek, A., & Çakmakçı, E. (2019). Cumhuriyet dönemi ilkokul tarih ders kitaplarında Millî Mücadele. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 189–227.
- Taş, C. (2019). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programları ve ders kitaplarında çok kültürlülük: 1998–2017 sosyal bilgiler ders kitaplarının karşılaştırılması* (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.
- Taş, H., & Kiroğlu, K. (2017). İlkokul sosyal bilgiler dersi öğretim programı'nın öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Elementary Education Online*, 17(2), 697–716.
- Taşkın, A., & Şimşek, A. (2017). Cumhuriyet dönemi ilkokul tarih/sosyal bilgiler ders kitaplarında eskiçağ tarihinin öğretimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(4), 1533–1548.
- Topkaya, Y., & Tokcan, H. (2016). Sosyal bilgiler öğretim programının belirlediği değerlerin 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımaya düzeylerinin karşılaştırılması. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 10(3), 33–43.
- Tuncer, U. (1999). Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretiminde karşılaşılan içerik. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(6), 41–46.
- Yalçın, A., & Akhan, N. E. (2019). Cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler programlarının sosyal bilgiler öğretim yaklaşımlarına göre incelenmesi. *Journal of Theoretical Educational Science*, 12(3), 842–873.

Makale Geliş Tarihi

26.09.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Obsesif Kompulsif Bozukluğu ve Kabul ve Kararlılık Terapisi Üzerine Derleme

A Review on Obsessive Compulsive Disorder and Acceptance and Commitment Therapy

Melis ÖZÇAĞLI¹, Meryem KARAAZİZ²¹Lisans Öğrencisi, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Fakültesi / Psikoloji Bölümü, Lefkoşa/KKTC, Orcid: [0000-0003-0346-8808](https://orcid.org/0000-0003-0346-8808)²Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Fakültesi / Psikoloji Bölümü, Lefkoşa/KKTC, Orcid: [0000-0002-0085-612X](https://orcid.org/0000-0002-0085-612X)**Özet**

Bu derleme çalışması, obsesif kompulsif bozukluk (OKB) yaşayan bireylerde Kabul ve Kararlılık Terapisi'nin (KKT) etkililiğini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Derleme makalesi, belirli bir konuyla ilgili daha önce yapılmış araştırmaları inceleyip, bu çalışmaların bulgularını bir araya getirerek konuya dair genel bir değerlendirme yapan bir yazı türüdür. Bu tür makaleler, mevcut literatürdeki eğilimleri, çelişkileri ve araştırma boşluklarını belirleyerek, alandaki yeni araştırmalar için bir temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda, 2019-2024 yılları arasında yayımlanmış ve Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Çin, İran ve Güney Kore gibi farklı ülkelerde yürütülmüş altı çalışma incelenmiştir. Çalışmalarda herhangi bir ölçek kullanılmamış, yalnızca literatür taramasına dayalı içerik analizi yöntemiyle bulgular değerlendirilmiştir. OKB, bireyin kontrol etmekte zorlandığı, tekrar eden düşünceler (obsesyonlar) ve bu düşüncelerle başa çıkmak amacıyla yapılan yineleyici davranışlar (kompulsiyonlar) ile karakterize edilen bir ruhsal bozukluktur. KKT ise bireyin içsel deneyimlerini bastırmak yerine kabul etmesini ve kendi değerlerine uygun eylemler gerçekleştirmesini esas alan üçüncü dalga bir terapi yaklaşımıdır. Derleme kapsamında ulaşılan bulgular, KKT'nin OKB semptomlarını azaltmada etkili olduğunu, bireylerin psikolojik esnekliklerini artırarak tedaviye uyumlarını güçlendirdiğini göstermektedir. Özellikle obsesyonların kabullenilmesi ve bu düşüncelerle savaşmaktan vazgeçilmesi, bireylerin yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, KKT'nin diğer terapi yöntemleriyle birlikte kullanıldığında sinerjik etkiler yaratarak tedavi başarısını artırdığı görülmüştür. Sonuç olarak, KKT OKB tedavisinde umut vadeden ve etkili bir terapi yöntemi olarak değerlendirilmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı kültürel bağlamlar ve geniş örneklemelerle KKT'nin etkililiğinin daha derinlemesine incelenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Obsesif-Kompulsif Bozukluk, Obsesyonlar ve Kompulsiyonlar, Kabul ve Kararlılık Terapisi

Abstract

This review study was conducted to examine the effectiveness of Acceptance and Commitment Therapy (ACT) in individuals with obsessive-compulsive disorder (OCD). A review article is a type of article that analyses previous research on a specific topic and makes a general evaluation of the topic by bringing together the findings of these studies. Such articles provide

a basis for new research in the field by identifying trends, contradictions and research gaps in the existing literature. In this context, six studies published between 2019 and 2024 and conducted in different countries such as the United States, Turkey, China, Iran and South Korea were analysed. No scale was used in the studies, and the findings were evaluated only by content analysis method based on literature review. OCD is a mental disorder characterised by repetitive thoughts (obsessions) and repetitive behaviours (compulsions) to cope with these thoughts. ACT is a third-wave therapy approach based on the individual's acceptance of his/her inner experiences instead of suppressing them and taking actions in accordance with his/her own values. The findings of this review show that ACT is effective in reducing OCD symptoms and strengthens individuals' compliance with treatment by increasing their psychological flexibility. Especially the acceptance of obsessions and giving up fighting with these thoughts positively affect the quality of life of individuals. In addition, it was observed that when ACT was used in combination with other therapy methods, it created synergistic effects and increased treatment success. In conclusion, ACT is considered as a promising and effective therapy method in the treatment of OCD. In future studies, it is recommended to examine the effectiveness of ACT in more depth with different cultural contexts and large samples.

Keywords: Obsessive-Compulsive Disorder, Obsessions and Compulsions, Acceptance and Commitment Therapy

1. GİRİŞ

Birçok insan müdahaleci düşüncelere ya da karşı konulamaz davranışsal dürtülere sahip olmuştur. Obsesif kompulsif bozukluk, obsesyonlar ve kompulsiyonların aşırı hale gelip yaşamı etkileyici bir düzeye ulaştığı, genel nüfusta %2,5-3 oranında görülen ve toplumsal açıdan önemli bir sağlık ile ekonomik yük yaratan bir durumdur. Bu bozukluk, nörobilim açısından ciddi zorluklar ortaya koyan, engelleyici ve ciddi bir psikiyatrik hastalıktır. Bu bozukluk, en çok kontrol etme ve yıkama gibi aşırı endişe ve kirlenme korkularıyla ilişkili davranışlarla ifade edilen, ciddi ve engelleyici bir durum olabilmektedir (Robbins ve diğerleri, 2019). Obsesif kompulsif bozukluk, en engelleyici ve maliyetli ruh sağlığı bozuklukları arasında yer almakta olup, tekrarlayan obsesyonlar ve bunlara eşlik eden kompulsiyonlarla nitelendirilmektedir. Genellikle ergenlik döneminde başlayan ve tedavi edilmediğinde kronikleşen OKB, yaşam kalitesinde, iş hayatında ve sosyal işlevsellikte ciddi bozulmalara yol açmaktadır (Bürkle ve diğerleri, 2025). Kabul ve kararlılık terapisi, Steven Hayes ve meslektaşları tarafından kademeli olarak geliştirilen bir psikoterapi yöntemidir. KKT, farkındalığı ana tekniklerinden biri olarak kullanılmaktadır. Farkındalık meditasyonu beyin işlevini etkileyebilmekte ve bilişsel işlevi iyileştirebilmektedir (Liu ve diğerleri, 2023). KKT, bilişsel davranışçı terapilerin üçüncü dalgasının bir parçasıdır (Öst, 2008). KKT, sıkıntılı düşünceler ve duygulara (takıntılar ve bunlarla birlikte gelen sıkıntılar gibi) karşı istekli olmayı vurgularken, değere dayalı (zorlayıcı davranışlar ya da kaçınmaya dayalı davranışlar yerine) bir davranış sergilemeyi teşvik etmektedir. Bu nedenle, KKT, obsesif kompulsif bozukluğun tedavisinde başarılı bir şekilde kullanılabilir (Evey & Steinman, 2023). Bu çalışmanın amacı, derleme yöntemi ile obsesif kompulsif bozukluk yaşayan bireylerde kabul ve kararlılık terapisinin kullanılması hakkında alan yazın taraması ile inceleme yapmaktır.

1.1. Obsesif Kompulsif Bozukluğu Tanımı

Obsesif Kompulsif Bozukluk, tahmini yaşam boyu prevalansı %1 ile %3 arasında değişen kronik bir nöropsikiyatrik hastalıktır. OKB, zaman alıcı ve klinik olarak fark edilir bir rahatsızlığa veya yaşam işleyişinde aksamalara sebebiyet veren obsesyonlar ve kompulsiyonlarla nitelendirilmektedir. Obsesyonlar, kişinin kontrol etmekte zorlandığı, genellikle bir amaca hizmet etmeyen, yineleyici, müdahaleci düşünceler, dürtüler veya zihinsel

imgeler olup sıklıkla olumsuz duygudurum ve sıkıntı ile ilişkili, kompulsiyonlar ise obsesyonların yol açtığı sıkıntıyı azaltmak veya korkulan olayları önlemek amacıyla bireyin kendini tekrar tekrar yapmaya mecbur hissettiği yineleyici davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Strom vd., 2021). Yaygın kompulsiyon örnekleri arasında aşırı el yıkama veya temizlik, tekrarlayıcı kontrol davranışları, düzenleme veya simetri sağlama kompulsiyonları ve çok çeşitli zihinsel ritüeller bulunmaktadır. Herkesin istenmeyen düşünceleri olsa ve ritüellerle meşgul olsa da, OKB'si olan insanlar düşüncelerini ve sıkıntılarını gidermeye çalışırken bir döngüye saplanıp kalırlar ve bu da işleyişi büyük ölçüde bozmaktadır (Hershfield ve Aguirre , 2023). Obsesif kompulsif bozukluk, çoğu zaman ciddi, işlevselliği önemli ölçüde bozan ve kronik bir ruhsal bozukluk olarak kabul edilmekte ve bu durum özellikle tedavi edilmediği takdirde geçerli olmaktadır (Kühne vd., 2020).

1.2. Obsesif Kompulsif Bozukluğunun Etiyolojisi

Biyolojik Etkenler

Obsesif kompulsif bozukluk, etiyolojisi bilinmeyen, yaygın ve oldukça heterojen bir hastalıktır. Diğer psikiyatrik bozukluklara benzer şekilde, OKB muhtemelen genetik ve çevresel risk faktörlerinin karmaşık bir etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Yirminci yüzyılın başından bu yana, aile çalışmaları sürekli olarak OKB'nin ailesel bir bozukluk olduğunu bildirmiştir. OKB heterojen bir bozukluk olduğundan, bazı OKB fenotiplerinin (yani erken başlangıçlı veya tik ile ilişkili OKB) diğerlerinden daha ailesel/kalıtısal olması mümkün olabilmektedir (Blanco-Vieira vd., 2023). OKB'nin biyolojik temellerine yönelik önde gelen açıklamalardan biri, prefrontal korteks, striatum, globus pallidus ve talamus gibi bazal gangliyon yapılarının yer aldığı frontal-striatal-talamik devrelerdeki işlevsel bozulmalara odaklanmaktadır. Bu bozukluklar, dopamin, serotonin ve glutamat gibi nörotransmitterlerin veya nöromodülatörlerin yapısal farklılıkları veya işlevsel dengesizliklerinden kaynaklanabilmektedir (Taylor, 2013).

960

Sosyal Etkenler

Obsesif kompulsif bozukluk gelişiminde sosyal çevre, aile yapısı ve toplumsal ilişkiler önemli rol oynamaktadır. Araştırmalar, erken yaşamda yaşanan olumsuz sosyal deneyimlerin –örneğin aile içi çatışma, ebeveyn ilgisizliği, sosyal izolasyon veya düşük düzeyde sosyal destek OKB semptomlarının ortaya çıkışında etkili olabileceğini göstermektedir (Briggs ve Price, 2009) ; (Lochner vd., 2002). Özellikle çocukluk çağında yaşanan ihmal, duygusal travma veya yetersiz sosyal destek, bireyin stresle başa çıkma becerilerini zayıflatarak kompulsif davranışlara zemin hazırlayabilmektedir. Ayrıca, sosyoekonomik durum, ebeveyn eğitimi, hane geliri ve kültürel normlar gibi toplumsal faktörler bireyin OKB geliştirme riskini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir (Brander vd., 2016). Bu bağlamda, sosyal çevrenin koruyucu ya da risk artırıcı etkileri, OKB'nin hem başlangıcında hem de şiddetinde belirleyici olabilmektedir (Palardy vd., 2018).

Psikolojik Etkenler

Obsesif kompulsif bozukluk, sadece biyolojik temelli değil, aynı zamanda çeşitli psikolojik faktörlerle de ilişkilendirilen çok yönlü bir ruhsal bozukluktur (Salkovskis P. , 1985).

OKB'li bireyler diğer çeşitli psikolojik sorunlar açısından risk altındadır; OKB'li kişilerin %62-92'sinin en az bir psikiyatrik komorbiditeye sahip olduğu tahmin edilmektedir (Guzick vd., 2017). OKB, geniş spektrumlu psikiyatrik hastalıklar içerisinde en fazla işlev kaybına yol açan bozukluklardan biri olarak kabul edilmektedir. Takıntılı düşünceler ve bunlara eşlik eden kompulsif davranışlar, bireyin kişisel, sosyal ve mesleki işlevselliğinde ciddi bozulmalara neden olabilmektedir. OKB sıklıkla depresyon, intihar eğilimleri ve belirgin sosyal izolasyon gibi ciddi psikiyatrik sonuçlarla birlikte görülmektedir. Hastalığın farklı alt tiplerinin varlığı, tedaviye yanıtın çeşitliliğini ve patofizyolojik mekanizmaların heterojenliğini ortaya

koymaktadır. Mevcut tedavi seçeneklerine rağmen, OKB'nin etkin yönetimi psikiyatristler için önemli bir klinik zorluk olmaya devam etmektedir (Nelson, 2021).

1.3. Obsesif Kompulsif Bozukluğunun Epidemiyolojisi

OKB, dünya çapında psikiyatrik morbiditenin önde gelen nedenlerinden biridir ve nüfusun %1 ila %3'ünü etkilemektedir. OKB sıklıkla komorbid psikiyatrik durumlarla ilişkilidir. OKB genellikle yaşamın erken dönemlerinde başlamakta ve genellikle kronik bir nedeni bulunmaktadır. En yaygın etkilenen demografik aralık 18 ila 29 yaş arasındadır. Erkeklerin yaklaşık %25'i OKB semptomlarını 10 yaşından önce gösterirken, kadınlarda başlangıç yaşı genellikle ergenliktir. Kadınların OKB'ye yakalanma olasılığı erkeklere göre yaklaşık 1,6 kat fazladır. OKB tanısı konulan bireylerin yaklaşık %90'ı, anksiyete bozuklukları, duygudurum bozuklukları, dürtü denetimi bozuklukları ve madde kullanım bozuklukları gibi en az bir psikiyatrik eş tanı kriterini karşılamaktadır. Bozukluğun önemli etkileri olmasına rağmen, OKB'de teşhis ve tedavi yetersizliği sıkça görülmekte, hastaların yalnızca küçük bir bölümü uygun tıbbi yardımdan faydalanabilmektedir (Brock vd., 2024).

1.4. Obsesif Kompulsif Bozukluğunun Belirtileri

Obsesif kompulsif bozukluk, genellikle kaygıya neden olan müdahaleci düşünceler, görüntüler veya dürtüler ve kaygıyı kontrol etmek amacıyla gerçekleştirilebilecek zorlayıcı davranışlar veya zihinsel eylemlerle karakterize uzun süreli ve engelleyici bir hastalıktır. OKB genellikle genç yaşta ortaya çıkar ve yaşam kalitesinde ve fonksiyonel sonuçlarda önemli bozulmalara neden olabilmektedir. Obsesif kompulsif semptomların belirtileri heterojendir ve OKB dört ana boyuttan oluşmaktadır: patolojik şüphe/kontrol, kontaminasyon korkusu/kompulsif yıkama, kabul edilemez agresif/cinsel görüntüler ve simetri/sıralama takıntısıdır (Lee vd., 2023). Obsesif-kompulsif bozukluğu olan bireylerde, sorumluluk duygusu, tehdit abartma, mükemmeliyetçilik ve düşünceleri kontrol etme ihtiyacı gibi işlevsel olmayan inançlar yaygındır. OKB'li bireyler, inançlarının doğruluğu konusunda farklı içgörü seviyelerine sahiptir; bazıları inançlarını kabul ederken, diğerleri sanrısız inançlar geliştirebilmektedir. Düşük içgörü, daha kötü uzun vadeli sonuçlarla ilişkilidir. OKB'li bireylerin yaklaşık %30'u, özellikle çocuklukta OKB başlangıcı olan erkeklerde, yaşamlarında bir tik bozukluğu yaşamıştır (Association, 2013).

1.5. Obsesif Kompulsif Bozukluğunun Kuramsal Temellerle Açıklanması

Psikanalitik Yaklaşım

1909 yılında, obsesyonel nevroz (daha sonra obsesif kompulsif bozukluk olarak bilinen) hakkındaki psikanalitik kavramlar Freud'un dikkat çekici 'Fare Adam' vakasını yayınlamasıyla tanımlanmıştır. 1945 yılında OKB'nin psikopatolojisini, ego ve süperego arasındaki çatışma ile id'den kaynaklanan saldırgan ve cinsel dürtüler arasındaki bir denge olarak açıklanmıştır. Bu kavram, psikanalitik literatürde erken bir dönemde büyük ilgi görmüş ve OKB'nin tedavisinde psikanalitik yaklaşımlar hala geçerli olmuştur. OKB semptomları, ego'nun dayanılmaz dürtülerle mücadelesinin bir sonucu olarak görülmekte ve takıntılı karakterde vicdanlılık ile mükemmeliyetçilik, engellenen agresif ve cinsel dürtüleri kontrol etme çabalarının bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir (Mukhopadhyay vd., 2010).

Bilişsel Davranışçı Yaklaşım

Bilişsel davranışçı yaklaşım, kognitif düşünceleri ve düşünmeyi ifade eden bir terimdir. Psikoterapideki bilişsel yaklaşımlar, düşüncelerimizle olan ilişkimizi inceler ve bizi, sağlıklı davranışları tetikleyecek yeni bakış açıları oluşturmaya yönlendirir. Davranışçı yaklaşımlar, gerçekleştirdiğimiz bireysel eylemleri incelemekte ve bizi farklı eylemleri deneyimleyerek öğrenmeye teşvik etmektedir. Bilişsel davranışçı terapi (BDT), düşündüğümüz şeyin ne

hissettiğimiz ve bu duygularla ne yaptığımızla nasıl ilişkili olduğunu daha iyi anlamamıza yardımcı olmak üzere bu iki kavramı birleştirmektedir (Hershfield ve Aguirre, 2023). Davranışçı yaklaşımın en güçlü yönlerinden biri, günümüzde obsesif-kompulsif bozukluk (OKB) için en iyi bilinen psikolojik tedavi olan maruz bırakma ve tepki önleme (MTO) yönteminin geliştirilmesine yol açmış olmasıdır (Salkovskis vd., 1997). BDT, OKB için birinci tercih edilen tedavi yöntemidir. Bu terapi, kaygı uyandıran düşüncelere maruz kalmayı ve zorlayıcı ritüelleri yapmamayı içeren bir modelle, hem obsesyonları hem de kaygıyı azaltmayı hedeflemektedir. Yapılan meta-analizler, BDT tedavilerinin %75-85 oranında olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir. Ancak, tedaviye katılmayan veya yarıda bırakan hasta oranı %40'a kadar çıkabilmektedir. Ayrıca, bazı OKB alt tipleri BDT'den yeterince fayda sağlamamaktadır. Son araştırmalar, obsesyonel davranışları sürdüren bilişsel faktörlerin bu süreçte önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Aardema ve O'Connor, 2004).

Nesne İlişkileri Kuramı

"Nesne ilişkileri" kavramı, Freud'un cinsel içgüdünün, libidonun, tatmin edilecek bir nesne veya kişi arayışının kaderini tartışmasıyla ortaya çıkmıştır (Scharff, 1995). Nesne ilişkileri kuramı, Melanie Klein'in erken bebeklik dönemindeki içselleştirilmiş nesnelere üzerine yaptığı çalışmalarla 1932'de Klein ardından 1952'de Fairbairn ve 1958-1965'de Winnicott tarafından geliştirilmiştir. Bu teorik ve klinik çalışmalar, daha sonra sentez ve entegrasyon için bir araya gelmiştir. Harry Guntrip, bu alandaki entegrasyon çabasına önemli bir başarıyla katkıda bulunmuş ve nesne ilişkileri kuramını genişleterek ego teorisinin uygulamaları ve tekniklerinde önemli bir gelişim sağlamıştır. Guntrip'in katkıları, aynı zamanda kişinin erken dönem normal ve patolojik gelişimini anlamada yeni bir perspektif sunmuştur (Hopkins ve Fine, 1977). Nesne ilişkileri kuramına göre, bireylerin doğuştan gelen temel amacı anlamlı ilişkiler kurmaktır. Gruplar, katılımcıların geçmişte geliştirdikleri savunma mekanizmalarını aşmalarına ve yakınlık kurma yeteneklerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Grup ortamı, üyelerin başkalarıyla ilişkilerini keşfetmeleri ve daha sağlıklı etkileşim biçimleri geliştirmeleri için bir fırsat sunmaktadır. Bu süreçte, düzeltici bir ilişkisel deneyim, bireylerin başkalarıyla alışılmadık şekillerde bağ kurmalarına olanak sağlamakta ve bu deneyim karşılıklı yansıtma yoluyla anlamlandırılmaktadır (Buchele ve Rutan, 2017).

962

1.6. Obsesif Kompulsif Bozukluğunun DSM 5 Sınıflandırması ve Tarihiçesi

Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı (DSM), psikiyatrik hastalıkların tanımlanması ve sınıflandırılmasında temel bir başvuru kaynağı olarak kabul edilmektedir. DSM, klinik uygulamalar için standart bir referans haline gelerek, ruhsal bozuklukların tanı kriterlerini belirler (Association, 2013). DSM-I'den DSM-5'e kadar, obsesif-kompulsif bozukluk tanısı, tanımlanan semptomlar ve içgörü düzeyindeki değişikliklerle birçok değişim geçirmiştir. İlk olarak DSM-I'de "obsesif kompulsif reaksiyon" olarak tanımlanan bu bozukluk, sonraki yıllarda OKB olarak kabul edilmiştir. DSM-III ve DSM-III-R, hastaların obsesyon ve kompulsiyonlarının mantıksız olduğunu, ancak yine de bireylerin bu düşüncelerinin farkında olduklarını belirtmiştir. DSM-IV, "zayıf içgörü" belirtecini eklemiş ve bu durum, kişinin obsesyonlarının aşırı olduğunu kabul etmediği hallerde tanı almasını sağlamıştır. DSM-5 ise, OKB'yi "obsesif-kompulsif ve ilişkili bozukluklar" kategorisinde sınıflandırarak, içgörü düzeyi zayıf veya yok olan bireylerin OKB tanısı alabileceğini belirtmiştir (Moritz vd., 2025).

A. Obsesyonların, kompulsiyonların veya her ikisinin varlığı:

Obsesyonlar (1) ve (2) ile tanımlanır:

1. Rahatsızlık sırasında bir süre müdahaleci ve istenmeyen olarak yaşanan ve çoğu bireyde belirgin kaygı veya sıkıntıya neden olan tekrarlayan ve ısrarcı düşünceler, dürtüler veya görüntüler.

2. Birey, bu tür düşünceleri, dürtüleri veya imgeleri görmezden gelmeye veya bastırmaya veya bunları başka bir düşünce veya eylemle (yani bir zorlama gerçekleştirerek) etkisiz hale getirmeye çalışır.

Kompulsiyonlar (1) ve (2) ile tanımlanır:

1. Bireyin bir saplantıya yanıt olarak veya katı bir şekilde uygulanması gereken kurallara göre yönlendirildiğini hissettiği tekrarlayan davranışlar (örneğin, el yıkama, sipariş verme, kontrol etme) veya zihinsel eylemler (örneğin, dua etme, sayma, kelimeleri sessizce tekrarlama).

2. Davranışlar veya zihinsel eylemler, kaygı veya rahatsızlığı önlemeyi veya azaltmayı veya korkunç bir olay veya durumu önlemeyi amaçlar; Bununla birlikte, bu davranışlar veya zihinsel eylemler, nötralize etmek veya önlemek için tasarlandıkları şeylerle gerçekçi bir şekilde bağlantılı değildir veya belirgin şekilde aşırıdır.

Not: Küçük çocuklar bu davranışların veya zihinsel eylemlerin amaçlarını ifade edemeyebilir.

B. Obsesyonlar veya kompulsiyonlar zaman almaktadır (ör., günde 1 saatten fazla sürer) veya sosyal, mesleki veya diğer önemli işlevsellik alanlarında klinik olarak önemli sıkıntı veya bozulmaya neden olur.

C. Obsesif kompulsif belirtiler, bir maddenin (örneğin, kötüye kullanılan bir ilaç) veya başka bir tıbbi durumun fizyolojik etkilerine atfedilemez.

D. Rahatsızlık, başka bir zihinsel bozukluğun semptomlarıyla daha iyi açıklanamaz (örneğin, yaygın anksiyete bozukluğunda olduğu gibi aşırı endişeler; beden dismorfik bozukluğunda olduğu gibi iştahla meşgul olma; biriktirme bozukluğunda olduğu gibi eşyaları atma veya onlardan ayrılma zorluğu; trikotillomanide [saç çekme bozukluğu] olduğu gibi saç yolma; ekskoriyasyon (deri yolma) bozukluğunda olduğu gibi deri yolma; stereotipler, stereotipik hareket bozukluğunda olduğu gibi; yeme bozukluklarında olduğu gibi ritüelleştirilmiş yeme davranışı; maddeye bağlı ve bağımlılık yapıcı bozukluklarda olduğu gibi madde veya kumarla meşgul olmak; hastalık anksiyete bozukluğunda olduğu gibi bir hastalığa sahip olmakla meşgul olmak; parafilik bozukluklarda olduğu gibi cinsel dürtüler veya fanteziler; dürtüler, yıkıcı, dürtü kontrolü ve emir vermede olduğu gibi; majör depresif bozuklukta olduğu gibi suçlu ruminasyonlar; şizofreni spektrumu ve diğer psikotik bozukluklarda olduğu gibi düşünce yerleştirme veya delusional meşguliyetler; veya otizm spektrum bozukluğunda olduğu gibi tekrarlayan davranıştır.

Eğer belirtiniz:

İyi veya orta düzeyde içgörü ile: Birey, obsesif-kompulsif bozukluk inançlarının kesinlikle veya muhtemelen doğru olmadığını ya da doğru olup olmayabileceğini kabul eder.

Zayıf içgörü ile: Birey obsesif-kompulsif bozukluk inançlarının doğru olduğunu düşünür.

İçgörü yokluğu/sanrısız inançlar: Birey, obsesif-kompulsif bozukluk inançlarının doğru olduğuna tamamen inanır.

Eğer varsa belirtin:

Tik ile ilişkili: Bireyin şu anda veya geçmişte bir tik bozukluğu öyküsü vardır (Association, 2013).

1.7. Obsesif Kompulsif Bozukluğunun Tedavisi

Obsesif kompulsif bozukluğun (OKB) tedavi yönetiminde bilişsel davranışçı terapi (BDT), yaygın olarak kullanılan ve etkili sonuçlar veren bir terapi yaklaşımı olup; özellikle maruz kalma ve tepki önleme (ERP) tekniği, kaygı uyandıran durumlara karşı zorlayıcı davranışlardan kaçınılmasını sağlamaktadır. BDT, bireysel, grup ve internet tabanlı formatlarda etkili olup, hastaların evdeki ERP egzersizlerine bağlılıkları tedavi başarısını artırmaktadır. BDT genellikle farmakolojik tedavilerden daha iyi sonuçlar vermekte ancak bu sonuçlar hastanın semptomlarının şiddetine ve tedavi tercihlerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Yoğun BDT protokollerinin ciddi OKB vakalarında etkili olduğu ve umut verici sonuçlar sağladığı görülmektedir (Brock vd., 2024). OKB tedavisinde kabul ve kararlılık terapisi (KKT), danışanın takıntılı düşünceler ve endişeli duygularla yeni bir ilişki kurmasına yardımcı olmayı hedeflemektedir. KKT, takıntıların yalnızca başka bir düşünce olarak deneyimlenebileceğini ve endişenin sadece hissedilecek bir duygu olduğunu kabul etmeyi öğretmektedir. Bu yaklaşım, bireyin takıntıları azaltmaya veya endişeli duygulardan kaçınmaya çalışmak için aşırı zaman harcamak yerine, anlamlı olan ve değer verdiği şeylere odaklanmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Bu sayede, danışanlar takıntılı düşüncelerin ve olumsuz duyguların etkisi altında kalmadan, yaşamlarını daha tutarlı ve amaç odaklı bir şekilde sürdürebilmektedir (Towhig vd., 2006).

1.8. Kabul ve Kararlılık Terapisinin Tanımı

Kabul ve kararlılık terapisi, bireyin içsel içerik; düşünceler, duygular, anılar ile ilişkisini değiştirmeyi ve davranışlarının bireysel bağlama daha esnek bir şekilde uyum sağlamasını sağlamayı amaçlayan üçüncü dalga terapilerindedir (Pittman vd., 2024). KKT, danışanın psikolojik esnekliğini oluşturmak için kabul ve farkındalık süreçlerini ve bağlılık ve davranış değişikliği süreçlerini teşvik eden psikolojik müdahaleye yönelik süreç temelli bir yaklaşımdır (Falletta-Cowden ve Hayes, 2022). Kabul ve kararlılık terapisi, kırk yıldır varlığını sürdürmekte ve de birçok bireysel psikopatolojiye ve psikososyal zorluğa başarıyla uygulanmıştır. Bu süreç, bireylerin kendi önemli değerlerini ve eylem niteliklerini açıkça tanımlamalarına destek olmayı hedeflemektedir. Temel amaç, hoş olmayan duygusal, bilişsel veya anısal içsel deneyimler söz konusu olduğunda dahi, psikolojik esneklik mekanizmaları aracılığıyla bu değerlerle tutarlı, kararlı eylemleri sürdürmelerini sağlamaktır. Psikolojik esnekliği geliştiren herhangi bir müdahale, kuramsal olarak Kabul ve Kararlılık Terapisi (KKT) ile uyumlu kabul edilebilmektedir. Ancak KKT'nin ana odağı; duygusal deneyime açıklık, otomatik düşüncelerden psikolojik mesafe (bilişsel ayrışma), şimdiki ana odaklanma (farkındalık), perspektif alma, değerleri netleştirme ve bu değerlerle uyumlu davranışlar geliştirme olan bu temel unsurları artırmaya yönelik müdahalelerdir. Bu KKT ilkeleri, bireylerin psikolojik esnekliklerini artırarak daha uyumlu ve değer odaklı bir yaşam sürmelerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Barraca vd., 2025).

1.9. Kabul ve Kararlılık Terapisinin Tarihçesi

Davranış terapisi, genel olarak üç ana dalga veya kuşak şeklinde sınıflandırılmaktadır. İlk dalga, davranış terapistlerinin bilimsel ilkelerle uyumlu, açıkça tanımlanmış ve titizlikle test edilmiş terapötik yaklaşımlar geliştirmeye odaklandığı bir dönemi temsil etmektedir. İkinci dalga ise öğrenme teorilerinin ötesine geçerek bilişsel süreçleri daha merkezi bir şekilde ele almakta ve bilişsel davranışçı terapilerin (BDT) temellerini atmış bulunmaktadır. Üçüncü dalga ise, kabul ve kararlılık terapisi gibi yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu yeni dalga, bireylerin düşüncelerini ve duygularını değiştirmeyi amaçlamak yerine, bu içsel deneyimlerle daha sağlıklı bir ilişki kurmalarını ve değerlerle uyumlu eylemleri teşvik etmeyi hedeflemiştir (Hayes, 2004).

1.10. Obsesif Kompulsif Bozukluğunda KKT Terapisi

Obsesif kompulsif bozukluk (OKB) için en çok desteklenen psikososyal tedavi, ritüel önleme (ERP) veya bilişsel terapi prosedürleriyle ERP (genellikle OKB için BDT olarak etiketlenir) ile maruz kalmadır; ancak birçokları için etkili olsa da, bu tedaviler herkes için etkili değildir. Bu nedenle, OKB'nin ek tedavi seçeneklerine ve kavramsallaştırmalarına ihtiyaç vardır. OKB tedavisi için artan ampirik desteğe sahip bir tedavi yaklaşımı, kabul ve kararlılık terapisi (Twohig vd., 2015). İlişkisel çerçeve teorisine dayanan KKT, insan davranışına doğrudan deneyim olmadan dilsel ilişkisel çerçevelerin hakim olabileceğini vurgulamaktadır. Edebi içerik, bilişsel füzyon sürecindeki düşünceler ve duygular gibi içsel deneyimlerle iç içe geçmiştir. Aşırı bilişsel füzyon, sırayla, tahmin edilen istenmeyen deneyimlerden kaçınmayı veya bastırmayı amaçlayan deneyimsel kaçınmaya yol açabilmektedir. Kuralla yönetilen bu davranış OKB'de yaygındır ve kaçınma ve zorlayıcı ritüeller gibi gereksiz beklenmedik durumlara yol açan takıntılı düşüncelerle örneklendirilmektedir. OKB için KKT'nin önemli bileşenleri şunları içermektedir; takıntılar, kaygı ve belirsizlik varlığında esnek bir şekilde deneyimleme ve yanıt verme isteğini teşvik etmek; düşünceleri ve duyguları yargılayıcı olmayan bir şekilde tanımak (yani, "bilişsel defüzyon"); ve hastaların istemedikleri şeyleri takıntı haline getirmek yerine yaşamlarında değer verdikleri şeylere doğru ilerlemektir (Lee vd., 2023).

2.YÖNTEM

Araştırmada literatür taramasına dayalı bir yöntem yürütülmüştür. Derleme makalesi, orijinal veri sunmaktan ziyade mevcut literatürün derlendiği, seçildiği ve yorumlandığı bir yazı türüdür. Bu tür makaleler, belirli bir konuya ilişkin daha önce yapılmış araştırmaların bulgularını toplamakta ve ilgili alandaki araştırmacılara faydalı bilgiler sunmayı amaçlamaktadır. Derleme makalesinin temel özelliği, yeni bir araştırma yapmaktan ziyade, daha önce yapılmış çalışmaların ele alınarak bir araya getirilmesi ve bunların genel bir değerlendirmesinin yapılmasıdır. Bu makaleler genellikle 100'ün üzerinde referans içermekte ve daha önce yapılmış çalışmaları eleştirel bir bakış açısıyla sunan bir yazı türüdür (Ketcham ve Crawford, 2007). Araştırma kapsamında, elektronik veri tabanları kullanılarak İngilizce dilinde yayımlanmış; özet ve tam metinlerine ilgili anahtar kelimeler aracılığıyla erişilebilen pilot çalışmalar, randomize kontrollü deneyler, yarı deneysel araştırmalar, öntest-sontest tasarımı çalışmalar, sistematik derlemeler, derleme niteliğindeki makaleler, akademik kitaplar ve tezler analiz edilmiştir. Derleme sürecinde tutarlılığı sağlamak amacıyla çalışma başlıklarında yer alan terimlere yönelik temel bir tarama yapılmıştır. Öncelikli olarak başlık ve özet kısımları gözden geçirilmiş, bu bölümlerin yeterli bilgi içermediği durumlarda ise tam metinler incelenerek gerekli bilgiler elde edilmiştir.

3.BULGULAR

Bu derleme için çevrim içi literatür taraması, Google Akademik, YÖK Tez Merkezi, Mendeley ve ScienceDirect veri tabanları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu veri tabanları, psikoloji ve ilgili alanlardaki geniş kapsamları, bilimsel güvenilirlikleri ve hakemli makalelere kolay erişim sağlamaları sebebiyle tercih edilmiştir. Tarama, Ocak 2019 ile Aralık 2024 yılları arasında yayımlanmış olan çalışmaları içerecek şekilde sınırlandırılmış; bu zaman aralığı, obsesif kompulsif bozukluk (OKB) tedavisinde kabul ve kararlılık terapisi (KKT) üzerine yapılan en güncel ve ilgili araştırmaları yansıtmayı amaçlamıştır. Çalışmaların dahil edilme kriterleri; OKB ve KKT'yi doğrudan konu alan araştırmalar olmaları, tam metin erişiminin bulunması, hakemli dergilerde yayımlanmış makaleler veya YÖK Tez Merkezi'nde yer alan tezler olmaları,

Türkçe veya İngilizce dillerinde olmalarıydı. Dışlama kriterleri ise; konuyla doğrudan ilgili olmayan çalışmalar, editöryal yazılar, kitap bölümleri veya konferans özetleri, yayınlanmamış çalışmalar veya raporlardı. Bu titiz tarama ve seçim süreci sonucunda, belirlenen kriterlere uygun bulunan 6 çalışma incelemeye alınmıştır. Söz konusu çalışmalar Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Güney Kore, Çin ve İran'da yürütülmüştür.

Schneider ve Petersen (2024) tarafından Amerika'da yapılan çalışmada, pediatrik OKB hastalarına yönelik kabul ve kararlılık terapisi ile maruz kalma ve yanıt önlemeyi birleştiren bir pilot grup temelli tele-sağlık tedavisi değerlendirilmiştir. Çalışmaya 25 ergen katılmıştır. Tedavi süreci boyunca ergenlerde OKB semptomlarında önemli bir azalma ve kaygı ile depresyon seviyelerinde anlamlı düşüşler gözlemlenmiştir. Ebeveynler de çocuklarının OKB semptomlarında iyileşmeler bildirmiştir. Bu çalışma, KKT'nin ergenlerde OKB tedavisinde etkili bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır.

Lee ve diğerlerinin (2023) Güney Kore'deki çalışmasında, 72 OKB hastası rastgele olarak grup kabul ve kararlılık terapisi (GKKT) grubuna veya bekleme listesi kontrol grubuna atanmıştır. 8 hafta süren tedavi sonrasında GKKT'nin OKB semptomlarını azaltmada orta düzeyde etkili olduğu ve bu etkinliğin 8 haftalık takip sürecinde de devam ettiği bulunmuştur. Ayrıca, GKKT grubunda psikolojik esneklik ve bilişsel füzyon gibi süreç ölçümlerinde anlamlı iyileşmeler gözlemlenmiştir. Bu çalışma, GKKT'nin OKB tedavisinde etkinliğini ve bilişsel defüzyon aracılığıyla semptomları azaltmadaki faydasını desteklemektedir.

Zou ve diğerlerinin (2022) Çin'de yapmış olduğu çalışmasında ise obsesif kompulsif bozukluğu olan 63 hasta rastgele kabul ve kararlılık terapisi (KKT) grubu ve tekrarlayan transkraniyal manyetik stimülasyon (rTMS) grubu olarak ikiye ayrılmıştır. Her iki grup da sertralin hidroklorür ile tedavi edilmiştir. Çalışma sonucunda, her iki grup da tedavi sonrası semptomlarında anlamlı azalmalar göstermiştir. Ancak, KKT grubunda psikolojik esneklik ve bilişsel füzyon skorlarında belirgin iyileşmeler gözlemlenirken, rTMS grubunda bu farklar anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgular, KKT'nin rTMS'ye kıyasla daha güçlü bir psikolojik esneklik iyileşmesi sağladığını göstermektedir.

Pirbazari ve diğerlerinin (2021) İran'daki çalışmasında, OKB olan 60 hasta iki deneysel grup ve iki kontrol grubuna rastgele atanmıştır. Çalışma sonucunda KKT'nin OKB semptomlarında önemli bir azalma sağladığı ve hastaların yaşam kalitesinde anlamlı bir artışa yol açtığı bulunmuştur. Ayrıca, OKB aile öyküsünün KKT'nin etkinliği üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Keskin (2020) tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen bir çalışmada, İstanbul il sınırlarında yaşayan 30 OKB tanısı almış birey ve 30 sağlıklı kontrol katılımcısı yer almıştır. Araştırma bulguları, kabul ve eylem bileşenleri, yaşantısal kaçınma düzeyi, anda kalma ve bilinçli farkındalık seviyelerinin OKB üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Bu çalışma, kabul ve kararlılık modelinin OKB tedavisinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Shabani ve diğerlerinin (2019) İran'daki çalışmasında, 69 ergen OKB hastası rastgele üç gruptan birine atanmıştır: KKT + SSRI (selektif serotonin geri alım inhibitörü), BDT + SSRI veya devam eden SSRI tedavisi. Çalışma sonucunda, KKT + SSRI ve BDT + SSRI gruplarının, devam eden SSRI tedavisine kıyasla OKB şiddetinde önemli bir azalma sağladığı görülmüştür. Ayrıca, KKT + SSRI grubunun psikolojik esneklik, farkındalık ve değerli yaşamda takipte sürdürülen anlamlı iyileşmeler gösterdiği tespit edilmiştir.

Amerika (Schneider ve Petersen, 2024), İran (Shabani vd., 2019) ve Güney Kore (Lee vd., 2023) gibi ülkelerde yapılan çalışmalarda, ergenlere yönelik terapilerde KKT ve benzeri modellerin etkili olduğu görülmüştür. Özellikle ergenlerde psikolojik esneklik ve bilişsel defüzyon gibi süreçler üzerinde anlamlı iyileşmeler gözlemlenmiştir. Türkiye (Keskin, 2020)

ve İran (Pirbazari vd., 2021) gibi ülkelerde yapılan çalışmalarda ise yetişkin katılımcılar üzerinde yapılan değerlendirmeler, OKB'nin tedavisinde kabul ve kararlılık modelinin etkinliğini ortaya koymuştur. Yetişkinlerde semptomlarda kayda değer bir azalma ve yaşam kalitesinde artış gözlemlenmiştir.

Çalışmalarda tedavi süreleri genellikle 8-10 hafta arasında değişmektedir. Ancak bazı çalışmalar daha yoğun tedavi programlarını benimsemiştir. Amerika'daki (Schneider ve Petersen, 2024) çalışmada, haftada dört gün, toplam 10 saatlik bir tedavi programı uygulanmıştır. Çin'de (Zou vd., 2022) ise daha kısa sürede etkin sonuçlar elde edilmiştir. Birçok çalışmada, KKT modelinin yanı sıra diğer terapi yöntemleri (BDT, KKT, SSRI ile kombinasyon) kullanılmıştır. Çin (Zou vd., 2022) KKT ile rTMS'nin kombinasyonu; İran (Shabani vd., 2019) ve Türkiye'de (Keskin, 2020) ise yalnızca KKT kullanılarak semptomlar üzerinde değişiklikler gözlemlenmiştir. Amerika (Schneider ve Petersen, 2024) ve Güney Kore (Lee vd., 2023) gibi ülkelerde yapılmış çalışmalarda ergenlerde KKT ve GKKT'nin, OKB tedavisinde etkili olduğu ve semptomların azaldığı, kaygı ve depresyon seviyelerinde anlamlı düşüşler sağlandığı gözlemlenmiştir. Çin (Zou vd., 2022) ve İran (Shabani vd., 2019)'da yapılan çalışmalarda OKB tedavisinde KKT'nin etkili olduğu ve özellikle psikolojik esneklik üzerine uzun vadeli iyileşmeler sağladığını bulmuştur. Türkiye'de yapılan çalışmada (Keskin, 2020) yetişkinlerde, kabul ve kararlılık terapisi modelinin OKB semptomları üzerinde olumlu etkiler gösterdiği, özellikle farkındalık düzeylerinin arttığı ve semptomların azaldığı saptanmıştır.

Genel olarak, tüm çalışmalarda kabul ve kararlılık terapilerinin OKB semptomlarını önemli ölçüde azalttığı ve psikolojik esneklik, farkındalık gibi psikolojik süreçlerde iyileşmeler sağladığı bulunmuştur. Ancak her ülkedeki araştırma, farklı tedavi süreci ve yöntemler kullanıldığı için küçük farklılıklar gözlemlenmiştir.

4. TARTIŞMA

Son yıllarda kabul ve kararlılık terapisi OKB tedavisinde umut verici bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. OKB için KKT'nin önemli bileşenleri şunları içermektedir: takıntılar, kaygı ve belirsizlik varlığında esnek bir şekilde deneyimleme ve yanıt verme isteğini teşvik etmek; düşünceleri ve duyguları yargılayıcı olmayan bir şekilde tanımak (yani, "bilişsel defüzyon"); ve hastaların istemedikleri şeyleri takıntı haline getirmek yerine yaşamlarında değer verdikleri şeylere doğru ilerlemektir (Lee vd., 2023).

Genel bulgulara baktığımızda, KKT'nin OKB tedavisinde etkili bir yöntem olduğunu ve hem obsesyon hem de kompulsiyon semptomlarını azaltmada olumlu katkılar sağladığını göstermektedir. Özellikle psikolojik esneklik, bilişsel defüzyon, farkındalık ve değer odaklı yaşam gibi süreç odaklı kazanımların terapinin başarısında önemli rol oynadığı saptanmıştır. Bununla birlikte, araştırmaların tedavi protokollerinde, hedef yaş gruplarında ve kombinasyon terapilerinde farklılık göstermesi, bulgular arasında bazı çeşitliliklere yol açmıştır. Yaş grupları açısından değerlendirildiğinde, Amerika'da Schneider ve Petersen (2024) tarafından yapılan çalışmada, ergenlerde KKT'nin maruz bırakma ve yanıt önleme terapileriyle birlikte uygulanmasının OKB semptomlarında, kaygı ve depresyon düzeylerinde belirgin azalmalar sağladığı görülmüştür. Benzer şekilde Güney Kore'de Lee ve arkadaşlarının (2023) yürüttüğü çalışmada, ergen katılımcılarda psikolojik esneklik ve bilişsel defüzyonda anlamlı artış gözlemlenmiştir. Bu iki çalışma, ergenlerde sürece yönelik müdahalelerin etkili olduğunu, özellikle duygusal regülasyon becerilerini geliştirmede KKT'nin önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Yetişkin gruplar üzerinde yapılan araştırmalarda ise, Türkiye'de Keskin (2020) ve İran'da Pirbazari ve arkadaşlarının (2021) çalışmaları, KKT'nin OKB semptomlarını azaltmakla birlikte bilinçli farkındalık düzeylerini artırdığını ve yaşam kalitesini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu durum, KKT'nin hem ergen hem de yetişkin bireylerde yaşa

bağlı olmaksızın işlevsel sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Terapötik yaklaşımlar açısından incelendiğinde, çalışmaların bazıları Kabul ve Kararlılık Terapisi'ni (KKT) tek başına bir müdahale yöntemi olarak ele alırken (Keskin, 2020; Pirbazari ve diğ., 2021), bazı araştırmalar ise KKT'yi diğer yöntemlerle (örneğin Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), Selektif Serotonin Geri Alım İnhibitörleri (SSRI), tekrarlayan transkraniyal manyetik uyarım (rTMS) kombinleyerek uygulamıştır.

Çin'de Zou ve arkadaşlarının (2022) yürüttüğü çalışmada, KKT'nin rTMS'ye kıyasla daha güçlü psikolojik esneklik kazandırdığı; İran'da Shabani ve arkadaşlarının (2019) çalışmasında ise KKT + SSRI kombinasyonunun, SSRI tedavisine göre daha etkili olduğu bulunmuştur. Bu veriler, KKT'nin hem bağımsız bir terapi modeli olarak etkili olduğunu hem de diğer tedavi yaklaşımlarıyla kombine edildiğinde sinerjik etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Tedavi süresi ve yoğunluğu açısından farklılıklar gözlemlenmiştir. Çoğu çalışmada 8–10 hafta süren müdahale protokolleri kullanılırken, Amerika'daki çalışmada haftada 4 gün ve toplam 10 saatlik yoğun bir tele-sağlık programı uygulanmıştır. Tedavi süresinin yoğunluğu ile semptomlardaki iyileşme derecesi arasında doğrudan bir ilişki kurulmasa da daha yapılandırılmış ve sürekli müdahalelerin, özellikle genç bireylerde olumlu sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Özellikle OKB tedavisinde, KKT'nin yoğun programlarla uygulanması, semptom şiddetinde önemli azalmalar sağlamakta, iyileşmenin sürdüğü görülmekte ve de tedavi süresinin, yoğunluğunun tedavi sonrası iyileşmenin sürdürülebilirliğini artırdığını ortaya koymaktadır (Selles vd., 2021). Kültürel farklılıklar, terapötik sürecin etkinliği üzerinde belirleyici olabilmektedir. Özellikle değerlerin belirlenmesi ve deneyimlerin kabul edilmesi gibi süreçler, bireylerin kültürel altyapılarına göre farklı algılanabilmektedir. Bu bağlamda, KKT protokollerinin kültüre duyarlı biçimde uyarlanması, terapinin etkililiğini artırabilecek bir faktör olarak değerlendirilebilir. Örneğin, İran ve Türkiye'deki çalışmalar, daha geleneksel aile yapılarının etkili olduğu toplumlarda, bireysel farkındalık ve kabul sürecinin terapötik işlevini vurgulamaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Obsesif kompulsif bozukluk (OKB), kişilerin günlük yaşamlarını ve işlevselliklerini ciddi şekilde etkileyebilir ve tedavi edilmediğinde bireylerin yaşam kalitesinde belirgin bir düşüşe yol açabilmektedir. Araştırmalar, OKB'nin genetik, çevresel ve biyolojik faktörlerin etkileşimiyle ortaya çıktığını ve tedavisinde birden fazla yaklaşımın etkili olduğunu ortaya koymaktadır. OKB tedavisinde en çok kullanılan yöntemler arasında bilişsel-davranışçı terapiler ve ilaç tedavileri yer alırken, son yıllarda kabul ve kararlılık terapisi de önemli bir tedavi seçeneği olarak öne çıkmaktadır. Kabul ve kararlılık terapisi, OKB tedavisinde önemli bir yer tutmaktadır. KKT, bireylerin olumsuz düşünceler ve duygularla yüzleşmelerini sağlayarak, bu düşünceleri değiştirmeye çalışmak yerine, kişiyi onları kabul etmeye ve şimdiki anı farkındalıkla yaşamaya yönlendirmektedir. KKT'nin temel amacı, bireylerin değerlerine uygun bir yaşam sürmelerini sağlamak ve psikolojik esneklik kazanmalarına yardımcı olmaktır. OKB'de, bireylerin takıntılarından kaçınmak yerine, onlarla sağlıklı bir şekilde başa çıkmaları öğretilmektedir. Bu terapi, bireylerin takıntılı düşüncelerine karşı daha esnek bir yaklaşım geliştirmelerine ve bunlarla olan etkileşimlerini değiştirmelerine olanak tanımaktadır. OKB tedavisinde KKT'nin etkili olduğu pek çok araştırma ile desteklenmiştir. Bu terapi yöntemi, OKB semptomlarını azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü bireylerin düşüncelerine yükledikleri anlamı azaltmalarına ve takıntılı düşüncelerle olan ilişkilerini değiştirmelerine yardımcı olmaktadır. KKT ayrıca, bireylerin düşüncelerinin sadece düşünce olduğunu kabul etmelerini ve bu düşüncelerin onları tanımlamadığını anlamalarını sağlamaktadır. KKT'nin amacı, bireylere daha bilinçli ve esnek bir yaklaşım kazandırarak, takıntılarla daha sağlıklı bir şekilde başa çıkmalarını sağlamaktır. KKT, OKB tedavisinde etkili bir yöntem olarak kabul

edilmektedir. KKT, özellikle kişilerin takıntılarla başa çıkma ve bu takıntılarla sağlıklı bir şekilde baş etme konusunda önemli bir tedavi edici bir seçenektir.

Kültürel farklılıklar, terapötik sürecin etkinliği üzerinde belirleyici olabilmektedir. Özellikle değerlerin belirlenmesi ve deneyimlerin kabul edilmesi gibi süreçler, bireylerin kültürel altyapılarına göre farklı algılanabilmektedir. Bu bağlamda, KKT protokollerinin kültüre duyarlı biçimde uyarlanması, terapinin etkililiğini artıracak bir faktör olarak değerlendirilebilir. Örneğin, İran ve Türkiye'deki çalışmalar, daha geleneksel aile yapılarının etkili olduğu toplumlarda, bireysel farkındalık ve kabul sürecinin terapötik işlevini vurgulamaktadır. Değerlendirilen altı çalışmanın tamamı, KKT'nin OKB semptomlarında anlamlı azalma sağladığını ve bireylerin psikolojik süreçlerinde (esneklik, farkındalık, değer odaklılık) olumlu değişiklikler meydana getirdiğini ortaya koymaktadır. Ancak yöntemsel farklılıklar, örneklem grubu çeşitliliği ve uygulama protokollerindeki değişkenlikler, bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Gelecekte, daha büyük örneklerle yürütülecek, kültürel farklılıkları da dikkate alan randomize kontrollü çalışmaların yapılması, KKT'nin OKB tedavisindeki yerini daha sağlam temellere oturtacaktır. Ayrıca, uzun vadeli takip çalışmalarıyla tedavi etkilerinin sürdürülebilirliği de değerlendirilmelidir.

İncelenen altı çalışmanın bulguları doğrultusunda, kabul ve kararlılık terapisinin obsesif-kompulsif bozukluk belirtilerinin hafifletilmesinde ve semptomların ortadan kaldırılmasında etkili bir müdahale yöntemi olduğu anlaşılmıştır. KKT'nin, OKB semptomlarında farklı tedavi yöntemlerine kıyasla daha hızlı ve sürdürülebilir iyileşmeler sağladığı düşünülmektedir. Türkiye'de obsesif kompulsif bozukluğun tedavisinde, kabul ve kararlılık terapisinin henüz yaygın bir kullanım alanı bulmadığı görülmektedir. Avrupa ülkelerinde yapılan OKB ile ilgili çalışmalar, klinik gözlemler ve OKB'ye yönelik KKT çalışmaları oldukça fazla olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar, KKT'nin, bireylerin takıntılı düşüncelerini ve zorlayıcı davranışlarını yönetmelerine yardımcı olduğunu ve psikolojik esneklik kazandırdığını ortaya koymaktadır. Literatüre bakıldığında, Türkiye'de OKB ve KKT için yapılan çalışmaların az olduğu görülmektedir. Kabul ve kararlılık terapisi ile ilgili çalışmaların sayısı artırılabilir ve KKT'nin günümüzdeki kullanımından daha yaygın hale gelmesi sağlanabilir. Klinisyenler, KKT'yi kullanarak, OKB belirtilerini hızlı ve verimli olarak tedavi edebileceklerini gözlemleyebilirler. Bu terapi, bireylerin takıntılı düşünceleri ve zorlayıcı davranışlarıyla başa çıkmalarına yardımcı olarak, yaşam kalitelerini artırmada önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir.

6.KAYNAKLAR

Aardema , F., & O'Connor, K. (2004). Beyond Reasonable Doubt: Reasoning Processes in Obsessive-Compulsive. *John Wiley & Sons Inc.*

Association, A. P. (2013). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition (DSM-5) (5th edition). *American Psychiatric Publishing.*

Barraca, J., Polanski, T., Duarte-Díaz, A., & Perestelo-Pérez, L. (2025). Acceptance And Commitment Therapy For Couples: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 35(100867). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2024.100867>

Blanco-Vieira, T., Radua, J., Marcelino, L., Bloch, M., Mataix-Cols , D., & Rosário , M. (2023). The genetic epidemiology of obsessive-compulsive disorder: a systematic review and meta-analysis. *Translational Psychiatry*, 13(230). <https://doi.org/https://doi.org/10.1038/s41398-023-02433-2>

- Brander, G., Pérez-Vigil, A., Larsson, H., & Mataix-Cols, D. (2016). Systematic review of environmental risk factors for Obsessive-Compulsive Disorder: A proposed roadmap from association to causation. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 65, 36-62. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2016.03.011>
- Briggs, E., & Price, I. (2009). The Relationship Between Adverse Childhood Experience And Obsessive-Compulsive Symptoms And Beliefs: The Role Of Anxiety, Depression, And Experiential Avoidance. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(8), 1037-1046. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2009.07.004>
- Brock, H., Rizvi , A., & Hany , M. (2024). Obsessive-Compulsive Disorder. StatPearls Publishing.
- Buchele , B. J., & Rutan, J. S. (2017). An Object Relations Theory Perspective. *International Journal of Group Psychotherapy*, 74(1), S36–S43. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/00207284.2016.1238748>
- Bürkle, J. J., Schmidt , S., & Fendel , J. C. (2025). Mindfulness- And Acceptance-Based Programmes For Obsessive-Compulsive Disorder: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Journal of Anxiety Disorders*, 110(102977). <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2025.102977>
- Evey, K. J., & Steinman, S. A. (2023, Nowember). A Systematic Review of the Use of Acceptance and Commitment Therapy to Treat Adult Obsessive-Compulsive Disorder. *Behavior Therapy*, 54(6), 1006-1019. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.beth.2022.02.009>
- Falletta-Cowden, N., & Hayes, S. C. (2022). 6.03 - Acceptance and Commitment Therapy: Applying Contextual Behavioral Science to the Therapeutic Process. *Comprehensive Clinical Psychology (Second Edition)*(6). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818697-8.00173-4>
- Guzick, A., Reid, A., Balki, A., Flores, C., Hancock-Smith, A., Olsen, B., Muller, G., Geffken, G., & McNamara, J. (2017). Diagnostic Description and Prevalence. W. Blackwell, J. Abramowitz, D. McKay, & E. Storch (Dü) içinde, *The Wiley Handbook of Obsessive Compulsive Disorders*. Malden; John Wiley & Sons.
- Hayes, S. C. (2004). Acceptance and Commitment Therapy, Relational Frame Theory, and the Third Wave of Behavioral and Cognitive Therapies. *Behavior Therapy*, 35(4). [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(04\)80013-3](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0005-7894(04)80013-3)
- Hershfield, J., & Aguirre , B. (2023). The Unwanted Thoughts and Intense Emotions Workbook: CBT and DBT Skills to Break the Cycle of Intrusive Thoughts and Emotional Overwhelm. *New Harbinger Publications*.
- Hopkins, W. P., & Fine, H. J. (1977). The End Of Jim Morrison: A Schizoid Suicide-A Phenomenological Study In Object-Relations. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 14(4), 423-427. <https://doi.org/https://doi.org/10.1037/h0087515>
- Keskin, S. (2020). Obsesif Kompulsif Bozukluk ve Sağlıklı Kontrollerde Kabul ve Kararlılık (ACT) Modelinin İncelenmesi. *Yök Tez Merkezi, Yüksek Lisans Tezi*.
- Ketcham, C. M., & Crawford, J. M. (2007). The Impact Of Review Articles. *Laboratory Investigation*, 87(12), 1174-1185. <https://doi.org/https://doi.org/10.1038/labinvest.3700688>
- Kühne, F., Ay, D. S., Marschner, L., & Weck, F. (2020). The Heterogeneous Course Of OCD – A Scoping Review On The Variety Of Definitions. *Psychiatry Research*, 285(112821). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112821>

- Lee, S. W., Choi, M., & Lee, S. J. (2023). A Randomized Controlled Trial Of Group-Based Acceptance And Commitment Therapy For Obsessive-Compulsive Disorder. *Journal of Contextual Behavioral Science*(27), 45-53. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2022.11.009>
- Lee, S., Choi, M., & Lee, S. (2023). Is Acceptance and Commitment Therapy Effective for Any Obsessive-Compulsive Symptom Dimensions? *Psychiatry Investigation*, 20(10), 991-996. <https://doi.org/https://doi.org/10.30773/pi.2023.0109>
- Liu , H., Liu, N., Chong, S. T., Yau, E., & Badayai, A. (2023, March). Effects Of Acceptance And Commitment Therapy On Cognitive Function: A Systematic Review. *Heliyon*, 9(3). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e14057>
- Lochner, C., Toit, P., Zungu-Dirwayi, N., Marais, A., Kradenburg, J., Seedat, S., Niehaus, D., & Stein, D. (2002). Childhood Trauma In Obsessive-Compulsive Disorder, Trichotillomania, And Controls. *Depression and Anxiety*, 15(2), 66-68. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/da.10028>
- Moritz, S., Leucht, S., Hoyer, L., Schmotz, S., Abramovitch, A., & Jelinek, L. (2025). Towards the DSM-6: The intersection of OCD and psychosis. Expert perspectives on insight in the diagnosis of OCD. *Psychiatry Research*, 344(116306). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.psychres.2024.116306>
- Mukhopadhyay, P., Tarafder, S., Bilimoria, D. D., Paul, D., & Bandyopadhyay, G. (2010). Instinctual Impulses In Obsessive Compulsive Disorder: A Neuropsychological. *Asian Journal of Psychiatry*, 3(4). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ajp.2010.10.002>
- Nelson, J. (2021). Obsessive-Compulsive Disorder: Symptoms, Therapy and Clinical Challenges. *Nova Science Publishers Inc.*
- Öst, L. G. (2008, March). Efficacy Of The Third Wave of behavioral Therapies: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Behaviour Research and Therapy*, 46(3). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.brat.2007.12.005>
- Palardy, V., El-Baalbaki, G., Fredette, C., Rizkallah, E., & Guay, S. (2018). Social Support and Symptom Severity Among Patients With Obsessive-Compulsive Disorder or Panic Disorder With Agoraphobia: A Systematic Review. *Europe's Journal of Psychology*, 14(1), 254-286. <https://doi.org/https://doi.org/10.5964/ejop.v14i1.1252>
- Pittman, J., Richardson, T., & Palmer-Cooper, E. (2024). The Relationship Between Psychosis And Psychological Flexibility And Other Acceptance And Commitment Therapy Processes: A Systematic Review And Meta-Analysis. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 33(100800). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2024.100800>
- Pirbazari , M., Narimani, M., Mikaeili , N., & Abolghasemi, A. (2021). Effectiveness Of Acceptance And Commitment Therapy On Improving Symptoms And Increasing Quality Of Life In Patients With Obsessive-Compulsive Disorder In Interacting With OCD Family History. *Journal of Modern Psychology*, 1(1), 37-50. <https://doi.org/https://doi.org/10.22034/jmp.2021.126768>
- Robbins, T. W., Vaghi, M. M., & Banca, P. (2019, April). Obsessive-Compulsive Disorder: Puzzles and Prospects Author Links Open Overlay Panel. *Neuron Review*, 102(1), 27-47. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.neuron.2019.01.046>
- Salkovskis, P. (1985). Obsessional-Compulsive Problems: A Cognitive-Behavioural Analysis. *Behaviour Research and Therapy*, 23(5), 571-583. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0005-7967\(85\)90105-6](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0005-7967(85)90105-6)

- Salkovskis, P. M., Westbrook, D., Davis, J., Jevons, A., & Gledhill, A. (1997, March). Effects Of Neutralizing On Intrusive Thoughts: An Experiment Investigating The Etiology Of Obsessive-Compulsive Disorder. *Behaviour Research and Therapy*, 35. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(96\)00112-X](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0005-7967(96)00112-X)
- Scharff, D. E. (1995). Object Relations Theory and Practice: An Introduction. Jason Aronson. <https://doi.org/ISBN-13 978-1568214191>
- Schneider, R., & Petersen, J. M. (2024). Preliminary Feasibility, Acceptability, And Effectiveness Of A Pilot Telehealth-Based Intensive Outpatient Program Incorporating Acceptance And Commitment Therapy For Adolescents With Obsessive Compulsive Disorder. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 31(100716). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2023.100716>
- Selles, R., Naqqash, Z., Best, J., Franco-Yamin, D., Qiu, S., Ferreira, J., Deng, X., Hannesdottir, D., Oberth, C., Belschner, L., Negreiros, J., Farrell, L., & Stewart, S. (2021). Effects of Treatment Setting on Outcomes of Flexibly-Dosed Intensive Cognitive Behavioral Therapy for Pediatric OCD: A Randomized Controlled Pilot Trial. *Frontiers in Psychiatry*, 12(669494). <https://doi.org/https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.669494>
- Shabani, M., Mohsenabadi, H., Omid, A., Lee, E., Twohig, M., Ahmadvand, A., & Zanjani, Z. (2019). An Iranian Study Of Group Acceptance And Commitment Therapy Versus Group Cognitive Behavioral Therapy For Adolescents With Obsessive-Compulsive Disorder On An Optimal Dose Of Selective Serotonin Reuptake Inhibitors. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, 22(100440). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jocrd.2019.04.003>
- Strom, N. I., Soda, T., Mathews, C. A., & Davis, L. K. (2021, July). A Dimensional Perspective On The Genetics of Obsessive- Compulsive Disorder. *Translational Psychiatry*, 11(401). <https://doi.org/https://doi.org/10.1038/s41398-021-01519-z>
- Taylor, S. (2013). Molecular Genetics Of Obsessive–Compulsive Disorder: A Comprehensive Meta-Analysis Of Genetic Association Studies. *Molecular Psychiatry*, 18(7), 799-805. <https://doi.org/https://doi.org/10.1038/mp.2012.76>
- Twohig, M., Hayes, S., & Masuda, A. (2006). Increasing Willingness to Experience Obsessions: Acceptance and Commitment Therapy as a Treatment for Obsessive-Compulsive Disorder. *Behavior Therapy*, 37(1), 3-13. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.beth.2005.02.001>
- Twohig, M. P., Vilardaga, J. C., Levin, M. E., & Hayes, S. C. (2015). Changes In Psychological Flexibility During Acceptance And Commitment Therapy For Obsessive Compulsive Disorder. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 4(3). <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2015.07.001>
- Zou, J., Wu, S., Yuan, X., Hu, Z., Tang, J., & Hu, M. (2022). Effects of Acceptance and Commitment Therapy and Repetitive Transcranial Magnetic Stimulation on Obsessive–Compulsive Disorder. *Frontiers in Psychiatry*, 12(720518). <https://doi.org/https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.720518>

Makale Geliş Tarihi

29.09.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Endüstri Mirası Olarak Maden Mirası: Balya Madenlerine Yönelik Bir Araştırma

Mining Heritage as Industrial Heritage: A Study on Balya Mines

Ahmet KARATAŞDr., Araştırmacı, Turizm, Orcid: [0000-0003-2460-1751](https://orcid.org/0000-0003-2460-1751)**Özet**

Üretim teknolojisindeki gelişmelere ayak uyduramayarak işlevlerini yitiren endüstriyel miras eserleri kullanılmadığında âtıl duruma gelirler. İnşa edildikleri dönemdeki sosyal, kültürel, teknolojik, ekonomik yaşamın içinde şekillenen endüstriyel ve kültürel tarihe tanıklık eden bu eserler toplumların hafızasında önemli yere sahiptir. Endüstriyel mirasın ekonomik, sosyal ve kültürel kimliğin inşasındaki etkisi onun alt unsurlarından olan maden mirasına yönelik ilgiyi artırmıştır. Geçmişte yapılan madencilik faaliyeti ile ilgili toplumsal değerler maden mirası aracılığıyla temsil edilmektedir. Kullanım ömrünü tamamlayan maden mirası gibi endüstriyel varlıkların yeniden işlevlendirilerek korunması kültürel mirasın sürdürülebilirliği için önemlidir. Endüstriyel miras eserlerinin korunarak gelecek nesillere ulaştırılması son zamanlarda yerli ve yabancı araştırmalarda üzerinde durulan önemli konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmada ülkedeki maden mirası varlıkları açısından tarihi en eski olan ve Osmanlılarda ilk maden ihracatının yapıldığı Balya ilçesi madenlerinin maden mirası kapsamında korunmasını değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Endüstri Miras, Maden Mirası, Balya**Abstract**

Industrial heritage sites, which become obsolete when they fail to keep pace with advancements in production technology, often fall into disuse. Reflecting the industrial and cultural history shaped by the social, cultural, technological, and economic conditions of their time, these structures hold a significant place in the collective memory of societies. The growing recognition of industrial heritage's role in shaping economic, social and cultural identities has led to increased interest in mining heritage, a key subcategory. Mining heritage serves as a medium through which the social values associated with historical mining activities are represented. For the sustainability of cultural heritage, it is crucial that industrial assets such as those related to mining that have completed their functional lifespan are preserved and adaptively reused. The conservation of industrial heritage for future generations has recently gained prominence in both national and international studies. Accordingly, this study examines the preservation of mining sites in the Balya district, which holds a unique position in the country's mining history as the location of the first mineral exports during the Ottoman period, within the framework of mining heritage.

Keywords: Industrial Heritage, Mining Heritage, Balya

Giriş

Endüstrileşme ile üretim yöntemindeki değişimlere adapta olmak için yapılan binalar, fabrikalar vb., inşa edildikleri zamanın sanayi ve gelişimi gösterirken bugün de geçmişten izler taşıyan, toplumsal kimliğin inşasında kullanılan eserler olarak kabul edilmektedir. Teknik ve ekonomik gerekçelerle yapılan sosyal, kültürel ve mimari açıdan toplumsal yaşamda köklü değişimlere yol açan bu eserlerin değişen teknolojik ve mekânsal dönüşüme cevap verememesi nedeni ile kullanılmadığı zaman yok olma tehlikesi ile yüz yüze kalırlar. Toplumların hafızasında önemli yeri olan ve tarihe tanıklık eden endüstriyel miras eserleri orijinal işlevlerini yerine getiremeseler de henüz fiziksel ömrünü tamamlamadığı için yeniden işlevlendirilerek kullanılabilirler.

İşlevini kaybetmesi nedeni ile terkedilen endüstriyel miras eserleri ilgisizlikten bakımı yapılmadığında zaman içerisinde tahrip olurlar. Doğa koşulları, rant kavgası, önemsememe, yanlış kullanım gibi farklı nedenler eserlerin tahribatını hızlandırmaktadır. Bu durumda olan eserleri yeniden aktif olarak kullanmak onun ömrünü uzatmak için çözüm yolu olarak görülmektedir (Güneş, 2014). İşlevini yitiren endüstri miras eserlerini koruyarak gelecek nesillere aktarılması için onların özgün kimlikleri muhafaza ederek yeniden işlevlendirme yapılabilir (Trinder ve Föhl, 1992). Yeniden işlevlendirme eserin niteliğine uygun olarak farklı tarzlarda olabilir.

Tarihin bir dönemine tanıklık etmiş ve faaliyette buldukları dönemde toplumsal yaşamın içinde şekillenmiş ve sosyal, ekonomik hayatı şekillendirmiş endüstriyel miras eserleri fiziksel ve işlevsel özelliklerini yitirerek atıl duruma gelir. Endüstriyel eserler kültürel hafızanın korunmasında ve toplumsal kimliğin sürdürülebilirliğinde geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi görür. Bu eserler fiziksel özellikleri muhafaza edilerek toplumun sosyal, ekonomik, kültürel hayatını düzenleyecek şekilde yeniden kullanılabilir. Endüstriyel miras eserlerinin yeniden işlevlendirilmesi mimari özgünlüğünde çevre ile bütünleştirilerek eğitim merkezi, kültür merkezi, müze, kütüphane, spor tesisi vb. olarak toplumsal yapıya katkı sunacak nitelikte yapılabilir.

Sanayi üretimi ile alakalı her türlü faaliyet endüstriyel miras olarak adlandırılır. İnsanlık tarihi boyunca madencilik endüstriyel üretimin merkezinde yer almaktadır. Maden işletmeleri, üretim işlevleri bittikten sonra gerek maden yatakları gerekse madencilik faaliyetinde kullanılan ekipman ve maden sahaları ile endüstri mirası kapsamında değerlendirilebilecek önemli kültürel varlıklar arasında yer almaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin en eski ve önemli madenlerinin bulunduğu Balya ilçesinde maden mirasının gün yüzüne çıkartılması ve korunarak gelecek nesillere ulaştırılması amaçlanmaktadır.

Endüstri Miras Kavramı

Endüstriyel miras sosyal, kültürel, tarihi, mimari ve bilimsel değeri olan faaliyette bulunulan dönemin toplumsal ve ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer alan mekanik araçlarla üretimin gerçekleştirildiği endüstriyel kalıntılar (fabrika, sanayi alanları, depolar, kanallar, atölyeler) şeklinde tanımlanabilir (Demirbulat, 2020). Endüstriyel miras, sanayileşme ile birlikte üretim süreçlerinde kullanılan fabrikalar, imalathaneler, üretim tesisleri, üretim sürecinde kullanılan araç ve gereçler, sanayi tesisleri, maden ocakları, enerji üretim ve nakil hatları, demiryolları, limanlar, değirmenler gibi sosyal, kültürel, mimari ve teknolojik değeri olan unsurlardan oluşur.

Endüstriyel miras eserleri tek başlarına ait oldukları dönemin teknik, mimari, sosyal, kültürel özelliklerini yansıtamazlar. Bu eserler arkeolojik çevre, peyzaj dokusu, sit alanları ile esere ait tüm unsurlar bütüncül olarak ele alınmalıdır (Karıptaş, vd. 2019). Endüstriyel miras ürünleri teknik, fiziksel ve çevresel kurguları ile bulunduğu bölgenin tarihsel öğelerini içerir. Taşınmazların endüstriyel miras açısından değerlendirilebilmesi için sosyal, toplumsal,

çevresel, mekanik, işlevsel değere sahip olması gerekmektedir (Pozo, 2016). Bir endüstriyel eserin miras kategorisinde yer alabilmesi için şu kriterlerden ikisine sahip olması gerekir (Köksal, 2005).

- İnsan dehasını gösterebilecek bir formun olması
- Bir dönemin yapı stili, peyzaj tasarımı gibi alanlarda kültürel, teknik ve mimarideki gelişimi göstermesi
- Bir toplumun, uygarlığın tarihine tanıklık etmesi,
- Bir dönemi yansıtan üretim, teknik, mimari ve peyzaj düzenlemesinin göze hitap eden örneği olması
- Bir kültürün simgesi, yerleşim yerinin simgesi veya arazi kullanımının örneğini yansıtması,
- Doğrudan veya dolaylı olarak inanç, gelenek gibi toplumsal önemi olan sanat veya edebi eserlere konu olması

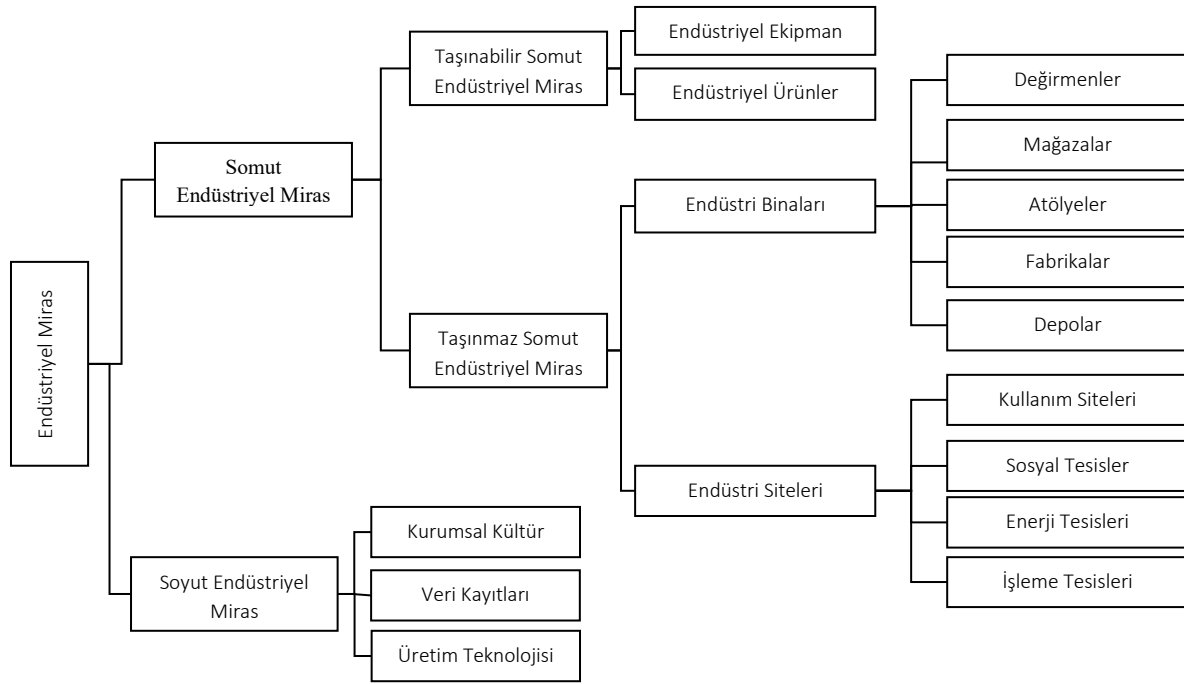
Eski bir sanayi sitesinin, madenin veya endüstriyel ürünün korunması sadece bir mimari eserin korunması değil toplumsal kültür ve tarihsel süreç açısından ele alınması gereken konudur. Endüstriyel miras inşa edildiği dönemin toplumsal yapısı, günlük faaliyetleri hakkında bilgi verdiği gibi dönemin sanayisi geçmişi hakkında da bilgi verir. Yine bu eserler; tesislerin ve binaların büyüklüğü, mimari tarzı, iletişim ve ulaşım hizmetleri, üretim faaliyetleri, endüstriyel üretimde kullanılan malzemeler ve bunların kalitesi, çalışan profili, iş ve iş gücü alışkanlıkları, sektörel gelenekler, işletme yapıları gibi iş hayatına ait bilgilere ulaşılır. (Çurčić ve ark., 2015).

Endüstriyel miras eserlerinin korunmasına yönelik ilk farkındalık 1940'lı yıllarda İngiltere'de ortaya çıkmıştır. İkinci dünya savaşının etkisi ile toplumsal değer olarak kabul edilen önce kanalların sonra köprü ve demiryollarının bakımı yapılmayarak korunmadığı fark edilmiş ve bunların korunması için girişimlerde bulunulmuştur. 1960'lı yıllarda korunması gereken endüstri miras eserlerinin kapsamı, demir döküm atölyeleri, değirmen, maden ocaklarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Trinder, 1980). 1960'lı yıllarda tüm Avrupa ülkelerine yayılan endüstri miras eserlerinin kayıt altına alınarak koruma çalışmaları 1973 yılında uluslararası düzeye taşınarak Birinci Uluslararası Endüstri Anıtların Koruma Kongresi (FICCIM) düzenlenmiştir. 1975 yılında düzenlenen bu kongrenin devamında 1978 yılında TICCİH oluşturulmuştur.

Endüstri miras eserlerinin tespit edilmesi, kayıt altına alınması, korunması ve toplumsal farkındalığın oluşması için ulusal ve uluslararası birçok kuruluş bulunmaktadır. Bunların önde gelenleri; ICOMOS, "tarihi anıt ve sitlerin korunmasına yönelik prensipleri tespit etmek, teknik uygulamaları belirlemek", TICCİH, "tarihsel değeri olan endüstriyel miras eserlerinin korunarak geleceğe aktarılması için çalışmalar yürütmek", Avrupa Endüstri Mirası Rotası (ERIH), "endüstriyel miras eserleri arasında temasına göre seyahat rotaları oluşturarak bunların ziyaret edilmesini sağlamak" amacıyla kurulmuştur. Türkiye'de İstanbul Hava Kuvvetleri Müzesi, Çamlık Buharlı Lokomotif Müzesi, Kağıt Fabrikası SEKA Kâğıt Müzesi, Hasanpaşa Gazhanesi, İstanbul'da Hasköy Lengerhane-i Amire Rahmi Koç Endüstri Müzesi, Silahtarağa Elektrik Santrali Santral İstanbul Enerji Müzesi, Merinos Yünlü Dokuma fabrikası Merinos Tekstil Sanayi ve Merinos Enerji Müzesi, Eski İpek Fabrikası Tofaş Bursa Anadolu Arabaları Müzesi, Zonguldak Maden Müzesi Sirkeci Garı İstanbul Demiryolu Müzesi olmak üzere 11 eser ERIH rotasında yer almaktadır.

Endüstri devrimi sonrası inşa edilen fabrikalar, sanayi tesisleri, değirmenler, enerji üretim santralleri, depolar ve imalatta kullanılan endüstriyel aletler sahip olduğu farklı özellikleri ile faaliyette bulunduğu dönemin tarihi özelliğini yansıtan taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) ve Uluslararası Endüstriyel Mirası Koruma Komitesi (TICCIH)'nin endüstri mirasının korumasına yönelik yayınladığı Dublin ortak ilkelerinde endüstriyel miras “somut olan” ve “somut olmayan” şeklinde 2 gruba ayırmıştır (https-1). Somut endüstriyel miras inşa edildiği dönemin mimari, teknik, kültürel özelliğini yansıtan binalar, tesisler, fabrikalar, endüstri siteleri, sosyal tesisleri içeren taşınmaz endüstri miras eserleri ile üretim sürecinde kullanılan ve dönemin teknik özelliklerini yansıtan endüstri ekipmanlar, makineler ve endüstriyel ürünleri içeren taşınır kültür varlıklarını oluştururken soyut endüstriyel miras ise toplumsal ve kültürel yapıyı değiştiren endüstrileşme ile ilgili teknik bilgiler, veri kayıtları ve üretim yapan birimlerin kurumsal kültüründen oluşmaktadır. Endüstriyel mirası Bazazzadeh, vd. (2022) aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır.

Şekil 1. Endüstriyel mirasın sınıflandırılması

Kaynak: Bazazzadeh, H., Nadolny, A., Attarian, K., Najjar, B. S. & Safaei, S.S.H (2022). Evaluating the attribute of industrial heritage in urban context on natural movement distribution. The case study of dezful city. International Journal of Conservation Science. 13 (2), 579-592.

Endüstriyel üretimle ilişkisi olan tüm yapılar ve sahip oldukları donanımlar, üretim sürecinde kullanılan makineler ve diğer ekipmanlar, fabrika binaları, sosyal ve kültürel gelişimin bir yansıması olarak üretim süreci sonucunda ortaya çıkan tüm ürünler endüstriyel miras olarak kabul edilebilir (Mazlum vd., 2024). Taşınabilir somut endüstriyel mirasın yanında, Fabrikalar ve üretim tesisleri, demiryolları ve limanlar, tarihi enerji santralleri, endüstriyel kentler ve bölgeler, madenler ve taş ocakları bu kapsamda değerlendirilebilir.

Endüstri Mirası Olarak Maden Mirası

Endüstriyel mirasın toplumsal kimliğin gelişimi üzerindeki etkisi maden mirasına yönelik ilgiyi de artırmıştır. 20. yüzyılın 2. yarısında kullanılmayan maden sahalarının ve madencilikle alakalı eşyaların miras olarak kabul edilebileceğine yönelik yaygın kabul maden mirasını içine alan endüstri miras kavramının daha kapsamlı değerlendirilmesini sağlamıştır (Blockley 1999). Bir zamanlar kişilerin, şirketlerin çıkarları için herhangi bir işlem yapılmadan bırakılan maden

sahaları kültürel değerler veya ticari ilişkiler doğrultusunda nitelikli personel tarafından yönetilmesi maden mirasının öneminin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır (Lowenthal 1998).

Madencilik mirası, madencilik faaliyetleriyle ilgili eserleri, kalıntıları kullanmak, korumak veya muhafaza etmek isteyen çevreciler, işletmeciler, yerel yöneticiler gibi kamu ve özel sektör paydaşları tarafından yerel ve bölgesel gelişime katkı sağlayan potansiyel alanlar olarak değerlendirilmektedir (Oakley, 2016). Kültürel özelliği olan bu eserleri tarihi anımsatacak şekilde değerlendiren paydaşların maden mirasına yönelik amaçları arasında önemli farklılıklar vardır. Her biri kendi beklentisi doğrultusunda maden mirasına yaklaşılarak onu tanımlamakta, yorumlamakta, yönetmekte ve koruma altına alınmasını sağlayarak gelecek nesillere ulaştırmaya çalışmaktadır. Maden mirasının değerlendirilmesinde etkin olan paydaşlar mirasın gelecek nesillere erişilebilir kılınarak aktarılması için sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğine dikkat etmelidir.

Madencilik müzeleri, erişilebilir maden galerileri, madencilik teknoloji sergileri maden mirasının en sık görülen örnekleridir. Maden ocaklarının ve cevher işleme tesislerinin yeniden düzenlenmesi ve bakımı fazla masraflı olduğundan, buralara yönelik koruma çalışmaları, madencilik mirasına ait yönetim binaları, taşıma sistemleri, hareketli makineler, maden çıkarmada ve işlemede kullanılan teknik eşyalara yönelik koruma çalışmalarına göre daha az yürütülmektedir.

Koruma programları ve yeniden düzenleme çalışmaları ile ziyaretçi çekim merkezine dönüştürülen maden bölgeleri yerel ve bölgesel kalkınmanın önemli unsurlarındandır. Madencilik mirasından turizm amaçlı ve ticari odaklı yararlanmaya yönelik dünyadaki uygulamaların en seçkin örneği Almanya'nın Ruhr bölgesinde yer alan Zollverein maden ocağı ile İtalya Torino'da bulunan Scoprini maden müzesidir. Özellikle Zollverein kömür madeni kompleksi alt yapı ve mimari dönüşümündeki başarısı ile UNESCO'nun kültürel miras listesinde yer almaktadır.

Maden mirasına konu olan madencilik faaliyetinin doğaya da birçok olumsuz etkisi vardır. Madencilik faaliyetleri sırasında doğal bitki örtüsünün yok edilmesi, o alandaki canlıların ve faunanın zarar görmesi, yüzey ve yer altı su yapılarındaki değişiklik, pasa ve cevher zenginleştirme atıklarının oluşturduğu kirlilik insan sağlığına ve çevreye zarar vermektedir. Bu zararın ortadan kaldırılması için bozulan arazinin ve maden kalıntılarının rehabilitasyonu yapılarak maden sahalarının yeniden doğaya kazandırılması gerekmektedir. Madenin kapatıldıktan sonra atıkların ve bozulan çevrenin yeniden doğaya kazandırılması projelerinde fiziksel ve biyolojik duyarlılığa dikkat edilmeli, düzenleme faaliyetleri yörenin coğrafı ve iklimsel şartları hesaplanarak bölgede yaşayan insanların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yapılmalıdır (Karapınar, 2011: 5).

Balya Madenleri

Balya, Balıkesir ilinin kuzey batısında 952 km² alana sahip 2024 yılı verileri ile toplam nüfusu 12.695 (http-2) olarak açıklanan küçük bir ilçedir. Engebeli bir alana kurulduğunda yerel halk geçimini tarım, hayvancılık ve madencilik ile sağlamaktadır. Konum olarak Marmara ve Ege denizine eşit mesafede olan ilçenin ortalama yüksekliği 230 m'dir.

Balya madenleri ile ilgili Osmanlı devrine ait en eski kayıtlar 1544 yılına kadar gitmektedir. 1647 yılında top güllesi imal edilen Balya madenleri 1651 yılından 1802 yılına kadar yerel halkın katılımı ile hazine-i hassa adına işletilmiştir (Arslan, 2010). Balya madenleri tanzimatla birlikte yabancı sermaye ile anılmaya başlanmıştır. 1868 yılında almanlar, 1876 yılında Fransızların işlettiği madenler 1892 yılında "Balya Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi" tarafından işletilerek kömür, kurşun, çinko, manganez, gümüş madenleri çıkartılmıştır (Bülbül 2010). Şirket Mancılık'taki kömür madeninin işletilmesinde 1901 yılında bir elektrik

santrali kurmuş ve üretilen elektriğin ihtiyaçtan fazlası Balya'ya getirilerek şehrin aydınlatılmasında kullanılmıştır (Arslan, 2010).

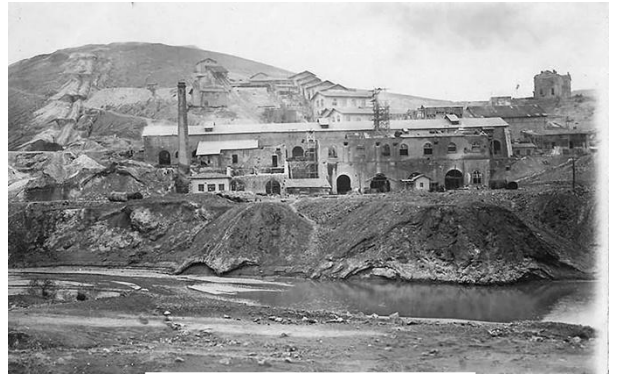
Sağladığı istihdam imkanları nedeni ile çevre köylerin dışında yurt içinde ve yurt dışında farklı milletlerden, farklı inançlardan insanlar Balya'ya göç etmiştir. Şehrin nüfusu 1887-1907 yılları arasında 21.509'dan 52.689'a çıkmıştır. Şehirdeki refah seviyesinin artması ve elektriğin gelmesi demografik, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıyı etkilemiştir. Madencilik faaliyetinin sağladığı iş imkanları farklı bölgelerden şehre göç eden işçiler yeni barınma, beslenme, eğitim, ibadethane ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 20 yüzyılın ilk çeyreğinde balya; madenden-bankaya, fabrikadan-mağazaya, okuldan-fabrikaya, camiden-kiliseye, eczaneden-hastaneye, otelden-lokantaya varan pek çok iş yeri bulunan gelişmiş bir şehir olmuştur. Gazinosu, eğlence mekanları, barları, sineması, bandolu musiki takımı, beş yataklı frengi pavyonu, yirmi beş yataklı hastanesi, yapımevinin bulunması hatta işçilerin haklarını aramak için gittikleri grevler Balya'nın sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgi vermektedir (Görücü, 2023).

Faaliyette bulunduğu dönemde yaklaşık 400.000 ton civarında metal kurşunun üretildiği madenden çıkan izabe ve flotasyon atıkları, ilçesinin yaklaşık olarak 1-2 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (Resim 6). Hastane tepe'nin kuzeydoğusunda çevreye yayılan ve yağmur suları ile taşınan tahmini 3.000.000-3.500.000 ton miktarındaki atık Balya-Gönen yoluna kadar maden deresi boyunca devam etmektedir. İşletmeden kalan harabe binalar, flatasyon tesisleri ise maden deresinde gözlenmektedir. Sahada doğaya bırakılan atıkların rekültivasyon ve restorasyonu için herhangi bir çalışma yapılmamıştır (Baştürk ve Aydoğan, 2022).

Maden çıkarmada kullanılan aletler, ocaklarda bulunan asansörler, çıkartılan madenleri limanlara sevk etmek için döşenen travers ve dekovil hattı, maden ergime ve ayrıştırma işleminde kullanılan fırınlar, işçi konutları dönemin mimari ve teknik özelliklerini içermektedir. Tarihi belleğin sürekliliği için özelliklerini kaybeden bu eserler onarılarak yeniden işlevlendirilerek kullanılır hale getirilebilir.

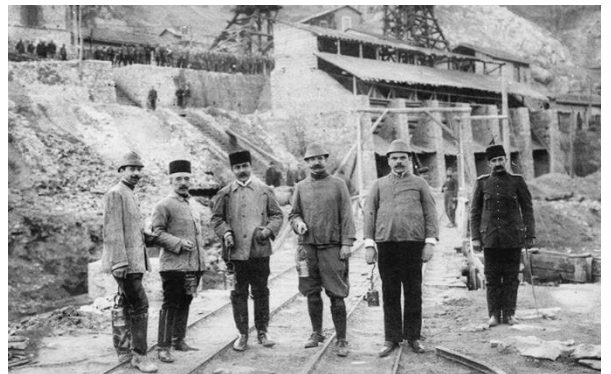
Resim 1: Flatasyon tesisi

Resim 2: Maden bölgesi

Resim 3: Dekovil

Resim 4: Maden işçileri

Resim 5: Maden kalıntıları

Resim 6: Maden atıkları

Görücü, E. (2022). Balya madenleri Osmanlı dönemi 1. *Balyalılar Bağımsız Aktüel Magazin Yorum Dergisi*, 7(21), 3-10; <https://saltonline.org/tr/2727/madde-ve-reaksiyon-20-yuzyilda-hizla-sonen-bir-kent-ideali-ve-balya-madeni>;

Sonuç

Madencilik endüstri miras alanları bakımından oldukça önemlidir. Kültürel miras gibi özgün kimliği olan maden mirası korunarak gelecek nesillere aktarılabilir. Bunun için miras alan ve yapılarının ortaya çıkarılması, özgün kimliklerinin korunması ve şehrin tarihi için önemi nedeni ile bu mirasın gündemde tutulması gerekmektedir. Maden sahası çevreyi etkilediğinden tüm unsurları ile miras değeri taşımaktadır. Bunun için doğanın korunması ve madenin onarımı konusunda tüm insanlar bilinçlendirilmelidir.

Asırlar boyu kullanılan Balya madenlerinin şehir için paha biçilemez tarihi, kültürel, sosyal değeri vardır. Madenlerin toplumsal bellekteki yerinin muhafazası için maden mirası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Balya maden deresinde yer alan Fransız maden sahasında flatasyon, izabe tesisi, çalışma binaları kalıntıları maden mirasının en somut örnekleridir.

Maden mirasına sahip çıkılabilmesi için acilen yapılması gereken çalışmalar bulunmaktadır. Öncelikle bölgedeki maden kalıntıları taşıdığı endüstri miras niteliği ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescili yapılmalı ve madenden kalan eserler tespit edilerek envanteri çıkarılmalıdır. Madene ait tesislerin rölöve ve restitüsyon çizimleri yapılarak restorasyon projeleri ile desteklenmelidir. Maden mirasına ait bu kalıntılar kültürel mirasın sürdürülebilmesi için en uygun kullanım alanı (müze, galeri, sanat merkezi, vb.) tespit edilmeli ve endüstriyel miras kapsamında yeniden işlevlendirmesi yapılmalıdır. Maden sahasından Kadıköy/Gönen yoluna yayılan flotasyon ve izabe atıkları çevreye vereceği zararların önlenmesi için doğa onarımı ve peyzaj düzenlenmesi yapılmalıdır. Bu kapsamda atıkların bulunduğu alan park, etkinlik alanı, yürüyüş yolları, gölet, botanik bahçesi, karavan turizm merkezi, vb. şekilde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Arslan, İ. (2010). Tanzimat'tan cumhuriyet'e bir maden şehri: Balya (1839–1923). *International Journal of Social Science*, 3-2, p. 41-54.
- Baştürk, A. ve Aydoğan, M. S. (2021). Balya (Balıkesir, KB Türkiye) bölgesindeki flotasyon ve izabe atıklarında jeostatistiksel parametreler kullanarak modelleme ve kaynak hesabına örnek bir çalışma. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, Sayı 65, ss. 53-78.
- Blockley, M. (1999) A case study of Ironbridge gorge. *Managing Historic Sites And Buildings: Reconciling, Presentation and Preservation*, ed. G. Chitty, Routledge, Londra, New York, s. 142-152.
- Bazazzadeh, H., Nadolny, A., Attarian, K., Najjar, B. S. ve Safaei, S. S. H. (2022). Evaluating the attribute of industrial heritage in urban context on natural movement distribution. The case study of dezfulcity. *International Journal of Conservation Science*. 13 (2), 579-592.
- Bülbül, İ. (2010). Balya-Karaaydın maden şirketi işçileri (1901-1922). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 13 Sayı 24, ss.227-240.
- Ćurčić, N., Garaça, V., Vukosav, S. and Bradic, M. (2015). Regeneration of industrial heritage in terms of sustainable tourism development. *International Scientific Conference Geobalkanica*, 5(7), 471-479.
- Demirbulat, Ö. G. ve Saatci, G. (2020). Endüstriyel miras turizmi üzerine Zonguldak ili özelinde bir değerlendirme. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, 1(1): 35-49.
- Görücü, E. (2022). Balya madenleri Osmanlı dönemi 1. *Balyalılar Bağımsız Aktüel Magazin Yorum Dergisi*, 7(22), 3-10.
- Güneş, G. (2014.) Maden ve taş ocakları örneğinde endüstri mirasının korunması ve yeniden kullanımı. *Ulusal Mermer ve Taş Ocakları Onarım Teknikleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Süleyman Demirel Üniversitesi, 18-20 Eylül 2014, Isparta, 324-334.
- Karapınar, N. (2011). Maden atıklarının sınıflandırılması. *Atık Yönetimi Sempozyumu*, 16-21 Nisan 2011, Antalya.
- Karıptaş, F. S. (2019). Endüstriyel miras kavramı çerçevesinde endüstri yapılarının yeniden işlevlendirilmesi ve elektrik santralleri örneği üzerinden analizi. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*.
- Köksal, T.G. (2005). İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: *İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü*.
- Lowenthal, D. (1997). *The heritage crusade and the spoils of history*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mazlum B., Karataş A. ve Şahin S. (2024). Endüstriyel miras turizmi. *Örnek Olaylarla Alternatif Turizm*, Dağdeviren Ayhan, Editör, Detay Yayıncılık, ss.182-203.
- Trinder, B. (1980). Ironbridge: Industrial archaeology in England, *Archaeology*, vol. 33, No. 1, s. 44-52.
- Trinder, B., Föhl, A. vd. (1992). *Blackwell's encyclopedia of industrial archaeology*, Oxford, England.
- Oakley, P. (2016). A permanent state of decay: contrived dereliction at heritage mining sites. In *Reanimating Industrial Spaces*, edited by H. Orange, 49–71. London and New York: Routledge.

Pozo, P. B. D. (2016). Urban renewal, industrial heritage and tourism: A process with some success in aviles. *Boletin de la Asociacion de Geografos Espanoles*, 72, 285–304.

[https-1://https://ticcih.org/about/about-ticcih/dublin-principles/](https://ticcih.org/about/about-ticcih/dublin-principles/)20.07.2025.

[https-2://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr/](https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr/)20.06.2025

Makale Geliş Tarihi

18.10.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Küresel İklim Değişikliği İle İlgili Tarsus Çiftçilerin Görüşlerinin İncelenmesi

Examining Tarsus Farmers' Views on Global Climate Change

Muhammet Eren ERİNMEZ¹, Halil Dünder CANGÜVEN²¹Hadiye Kuradacı Bilim ve Sanat Merkezi, Öğrenci, Orcid:0009-0002-0482-5803²Hadiye Kuradacı Bilim ve Sanat Merkezi, Öğretmen, Orcid:0000-0002-7931-9449**Öz**

Bu çalışmanın amacı küresel iklim değişikliği ile ilgili Tarsus çiftçilerin görüşlerinin incelenmesidir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi desenlerinden durum çalışması kullanılırken, veri toplama yöntemi olarak görüşme tekniği tercih edilmiştir. 7 gönüllü katılımcıya toplam 12 adet açık uçlu soru sorulmuştur. Analizlerin yapımı esnasında görüşmecilerin fikirlerinden çokça alıntı yapılarak ve bu kapsamda veri toplama, araştırma örnekleme, araştırmanın modeli ve analiz yöntemi detaylı bir şekilde anlatılarak geçerlilik ve güvenilirlik sağlanmıştır. Çalışmaya istekli katılımcıların katılması da güvenilirliği sağlamaktadır. Analizler yapılırken en doğru sonuca ulaşabilmek adına bağımsız bir şekilde değerlendirme yapılmış ve daha sonra bulgular karşılaştırılarak ortak noktalar belirlenmiştir. Kodlar tablolar haline getirilmiş, yatay ve dikey olarak incelemeler yapılmıştır. Katılımcıların traktör arkasına takılarak çalıştırılan, pulluk, holder, römork, rotivatör gibi çok önemli parçalara sahip oldukları, ayrıca birçok tarımsal mekanizmayı edinmede özen gösterdiği ve teknolojik gelişmeleri de takip ederek kendilerini modernleştirmeye de çalıştıkları söylenebilir. İklim şartları ve mevsim geçişlerinin tarımsal üretim takvimi belirlemede önemli etkenler olduğu, iklim değişikliğinin tarımsal üretim takviminde aksamalara neden olabileceği görüşlerine ulaşılmıştır. Küresel iklim değişikliğinden etkilenmenin en aza indirgenmesi değişimler ve ürünlerin yetiştirilmesi konusunda yeterli bilgilendirmeyle mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hava sıcaklığındaki değişimler, Sanayi devrimi, Sera gazları, Hızlı nüfus artışı, Tarım

Abstract

The purpose of this study is to examine Tarsus farmers' views on global climate change. In this study, a case study from qualitative research methods was used, while the interview technique was preferred as the data collection method. A total of 12 open-ended questions were asked to 7 volunteer participants. During the analysis, the interviewers' ideas were frequently quoted and the data collection, research sample, research model and analysis method were explained in detail, thus ensuring validity and reliability. The participation of willing participants in the study also ensures reliability. While the analyses were being conducted, an independent evaluation was made in order to reach the most accurate result, and then the findings were compared to determine common points. The codes were converted into tables, and horizontal and vertical examinations were made. It can be said that the participants had very important parts such as plows, holders, trailers and rotivators that were attached to the back of tractors, and that they

also took care to acquire many agricultural mechanisms and tried to modernize themselves by following technological developments. It has been concluded that climate conditions and seasonal changes are important factors in determining the agricultural production calendar, and that climate change may cause disruptions in the agricultural production calendar. Minimizing the impact of global climate change will be possible with sufficient information about changes and growing products.

Keywords: Changes in air temperature, Industrial revolution, Greenhouse gases, Rapid population growth, Agriculture

1. Giriş

Son zamanlarda etkisi oldukça artmış olan iklim değişikliği sebebiyle yağışlar azalmış ve hava sıcaklığında bazı değişimler oluşmuştur. Hava sıcaklığında yaşanan bu değişimler sadece iklimden kaynaklı olarak değildir, buna ek olarak; hızlı nüfus artışı, sanayileşme, fosil yakıt kullanımının artması ve bunların sonucu olarak atmosfere zararlı gazların salınması hava sıcaklığının artmasında rol oynayan bir diğer etmendir [1]. İnsan ve doğa arasında önemli bir denge vardır. İnsan doğaya iyi baktıkça doğada insana iyi bakar. Ama günümüzde çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde yaşanan hızlı nüfus artışı ve bunun sonucu olarak yaşanmakta olan bilinçsiz tüketim ve israf, çevrede bulunan hammaddelerin aşırı kullanımı, meydana gelen hızlı teknolojik değişimler gibi faktörler insanları daha da fazla üretmeye teşvik etmekte ve bunu yapmak için de doğayı yıpratmaktan çekinmemektedirler [2]. Bu yüzden insan ve doğa arasındaki denge zarar görmektedir.

İnsan ve doğa arasındaki bu önemli dengenin böyle bir boyuta taşınmasındaki en belirgin sebep çoğu hareketliliğin başlangıcı sayılan sanayi devrimi olarak kabul edilmiştir [3]. Sanayi devrimiyle birlikte kurulmaya başlanılan fabrikalardan çıkan zararlı gazlar doğaya zarar vermektedir. Sanayi devrimiyle 1860'lı yıllarda başlamış bulunmakta olan modern endüstri çağının sebep olduğu aşırı miktardaki üretim ve tüketim ortamı, etrafa yüksek miktarda zararlı gaz yaymaktadır [4].

Sera gazları adı verilen bu gazlar atmosfere ciddi zarar vermektedirler. Sanayi devrimi sonrası atmosferde yüksek miktarda birikmeye başlayan karbondioksit (CO₂) ve diğer sera gazlarının (Metan (CH₄), Ozon (O₃), Nitroz oksit (N₂O)) yeryüzünden yansımakta olan uzun dalgalı kızılötesi ışınları tutması sonucunda ortalama yüzey sıcaklıkları belirgin bir artış göstermektedir [5]. Sıcaklıktaki bu artış canlı ortamına zarar vermektedir.

İklim değişikliğinden kaynaklanan bu sıcaklık artışı tarımla uğraşanlara bazı sorunlar çıkarmaktadır. Küresel iklim değişikliği; ürünlerin sulanma miktarı, ürün kalitesi ve ürün verimi gibi faktörleri olumsuz etkilemektedir. Bu yüzden küresel ısınma tarımla uğraşanların ürün kalitesine ve gelir düzeyine etki etmektedir.

Bu çalışmanın amacı küresel iklim değişikliği ile ilgili Tarsus çiftçilerin görüşlerinin incelenmesidir.

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır.

Katılımcıların temel özellikleri seçilirken amaca uygun olmasına özen gösterilmiştir ve katılımcılar seçilirken amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmaya 7 gönüllü çiftçi katılmıştır. Bu çalışmada katılımcıların tarımla uğraşan kişiler olması göz önünde

bulundurulmuş, cinsiyet ve yaş faktörü dikkate alınmamıştır. Bundan dolayı cinsiyet ve yaş çalışmanın önemli unsurlarından biri değildir.

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme yönteminin sağladığı yeterli seviyede standartlık ve esneklikten dolayı eğitimbilim çalışmalarına daha uygun bir yöntem olduğuna karar verilmiştir. Bu konuyla ilgili araştırmacılar tarafından alanyazın taraması yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur.

Uzman görüşüne başvurulduktan sonra formda demografik özelliklerin bulunduğu sorulara ve 12 adet açık uçlu görüşme sorusuna yer verilmiştir. Katılımcılar belirlenmesi sırasında amaca uygun cevapların bulunabileceği katılımcıların seçilmesine önem verilmiştir.

Analiz bölümünde iki farklı araştırmacı tarafından katılımcıların görüşleri incelenmiştir. Analizin hedefi konusunda nitel veri analiziyle ilgili fikirler farklı olabilmektedir. Elde edilen verinin analizi; anlama, betimleme, açıklama veya yorumlama şeklinde yapılabilir [6]. Bu çalışmada görüşmecilerin düşüncelerini sağlıklı ve doğru bir şekilde yansıtabilmek amacıyla görüşmecinin ifadesinden doğrudan alıntılar yapılarak betimsel analiz, elde edilen verileri anlamlandırmak amacıyla kavramlarla bağlantılar oluşturularak içerik analizi yapılmıştır [7]. Sonrasında ise analizler yorumlanarak açıklanmıştır.

Analizlerin yapımı esnasında görüşmecilerin fikirlerinden çokça alıntı yapılarak ve kapsamda veri toplama, araştırma örnekleme, araştırmanın modeli ve analiz yöntemi detaylı bir şekilde anlatılarak geçerlilik ve güvenilirlik sağlanmıştır. Çalışmaya istekli katılımcıların katılması da güvenilirliği sağlamaktadır. Analizler yapılırken en doğru sonuca ulaşabilmek adına bağımsız bir şekilde değerlendirme yapılmış ve daha sonra bulgular karşılaştırılarak ortak noktalar belirlenmiştir.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmaya ait bulgulara yer verilmiştir. Veriler tablolar halinde verilmiş, dikey ve yatay olarak incelemeler yapılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

Yaş	Cinsiyet	Eğitim seviyesi	Medeni durum	Çocuk sayısı
40	Erkek	Üniversite	Evli	3
20	Erkek	Üniversite	Bekâr	0
26	Kadın	Üniversite	Bekâr	0
40	Kadın	Üniversite	Evli	2
22	Erkek	Lise	Bekâr	0
36	Erkek	Yüksek lisans	Bekâr	0
36	Erkek	Üniversite	Evli	2

Tablo 2. Katılımcıların “Sahip olduğunuz tarımsal araçlar ve donanımlar nelerdir? (örneğin traktör, römork, pulluk, sera... v.b)” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 Traktör	X	X	X	X	X	X	X	7
2 Pulluk		X	X	X		X		4
3 Holder	X		X					2
4 Çizelge		X						1
5 Römork		X		X	X	X		4
6 Biçerdöver		X						1
7 Kültivatör		X						1
8 Makas			X					1
9 Atomizer				X				1
10 Rotivatör				X		X	X	3
11 Dal kırma				X				1
12 Pülverizatör						X		1
13 Köten					X			1
14 Kobli							X	1
15 İlaçlama makinesi							X	1
	2	6	4	6	3	5	4	30

Tablo 2’ye bakıldığında katılımcıların “Sahip olduğunuz tarımsal araçlar ve donanımlar? (örneğin traktör, römork, pulluk, sera... v.b)” sorusuna verilen yanıtlara ait toplam 15 kod üretildiği ve bu kodların 30 defa kullanıldığı görülmektedir. Bu kodlardan en çok “Traktör” kullanılmıştır. “Traktör” 7, “Pulluk” 4, “Römork” 4, “Rotivatör” 3, “Holder” 2 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tabloya dikey olarak bakıldığında Ç1 2, Ç5 3, Ç6 5, Ç3 ve Ç7 4’er, Ç2 ve Ç4 6’şar kod üretmiştir.

Ç1: Traktör – Holder.

Ç2: 2 adet traktör, pulluk, çizelge, 3 adet römork, biçerdöver, kültivatör.

Ç3: Traktör, pulluk, makas, holder.

Ç4: Traktör, atomizer, rotivatör, dal kırma, römork, pulluk.

Ç5: Traktör, römork, köten.

Ç6: Traktör, römork, pulluk, rötovatör, pülverizatör.

Ç7: Traktör, kobli, ilaçlama makinesi, rotivatör.

Tablo 3. Katılımcıların “Hangi tarım ürünleriyle uğraşmaktasınız?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 Şeftali	X					X	X	3
2 Nektarın	X			X		X	X	4
3 Buğday	X	X						2
4 Ay çekirdeği		X						1
5 Üzüm		X						1
6 Zeytin		X	X		X			3
7 İncir			X					1
8 Narenciye				X				1
9 Sebze				X				1
10 Limon						X		1
11 Mandalina						X	X	2
12 Nar						X		1
13 Kayısı							X	1
14 Erik							X	1
15 Yenidünya							X	1
	3	4	2	3	1	5	6	24

Tablo 3’te katılımcıların “Hangi tarım ürünleriyle uğraşmaktasınız?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar görülmektedir. Bu kodlardan en çok “Nektarın” kullanılmıştır. “Nektarın” 4, “Şeftali” 3, “Zeytin” 3, “Buğday” 2, “Mandalina” 2 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tabloya dikey olarak bakıldığında Ç2 4, Ç3 3, Ç5 1, Ç6 5, Ç7 6, Ç1 ve Ç4 3’er kod üretmiştir. Toplam 15 kod üretilmiş ve bu kodlar 24 kez kullanılmıştır.

Ç1: Şeftali, Nektarın, Buğday.

Ç2: Un yapımı için tahıl grilerden olan buğday ve yağ yapımı için ay çekirdeği, pazarda taze tüketilmek üzere üzüm, yine yağlık için zeytin.

Ç3: Zeytin, incir.

Ç4: Narenciye, sebze, nektarın.

Ç5: Zeytin.

Ç6: Şeftali meyvesi, limon meyvesi, mandalina meyvesi, nektarın meyvesi, nar meyvesi.

Ç7: Şeftali, nektarın, kayısı, erik, mandalina, yenidünya.

Tablo 4. Katılımcıların “Yılda kaç kez üretim yapmaktasınız? Bu üretimler nelere bağlıdır?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 1 defa	X		X		X		X	4
2 1 veya 2		X		X				2
3 3-4 kez						X		1
	1	1	1	1	1	1	1	7

Tablo 4 incelendiğinde ise katılımcıların “Yılda kaç kez üretim yapmaktasınız? Bu üretimler nelere bağlıdır?” sorusuna verilen yanıtlara ait toplam 3 kod üretildiği ve bu kodların 7 kez kullanıldığı görülmektedir. Bu kodlardan en çok “1 defa” kullanılmıştır. “1 defa” 4, “1 veya 2” 2 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tablo dikey olarak incelendiğinde tüm katılımcıların 1’er kod ürettikleri görülmektedir.

Ç1: 1 defa.

Ç2: 1 veya 2 üretim senenin ılıman yağışlı geçmesine bağlıdır.

Ç3: 1 kez, bitki besleme ve ilaçlama.

Ç4: Sebze de 2 ürün, ağaç grubu tek ürün.

Ç5: 1 kez.

Ç6: 3-4 kez üretim yapmaktayız.

Ç7: Yılda bir hasat yapmaktayız.

Tablo 5. Katılımcıların “Tarımsal üretim takviminizi nelere göre belirlersiniz?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 İklim şartları				X			X	2
2 Maliyet ve Pazar talebine göre	X							1
3 İhracat şartları.						X		1
4 Kalıntısız insan sağlığı						X		1
5 Meteoroloji		X						1
6 Mevsim geçişleri				X	X			2
7 Mevsim		X						1
8 Bitkinin durumu			X					1
9 Ürünün değerliliği							X	1
10 İklimsel veriler			X					1

11	Hava şartları					X				1
		1	2	2	2	2	2	2	2	13

Tablo 5'e bakıldığında ise "Tarımsal üretim takviminizi nelere göre belirlersiniz?" sorusuna verilen yanıtlara ait toplam 11 kod üretildiği ve bu kodların 13 defa kullanıldığı görülmektedir. Bu kodlardan "İklim şartları" ve "Mevsim" 2 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tabloya dikey olarak bakıldığında Ç1 1 kalan katılımcılar ise 2'şer kod üretmiştir.

Ç1: Maliyetlere ve pazar talebine göre.

Ç2: Genel olarak meteorolojiye bağlı olarak düzenleriz ve mevsime.

Ç3: İklimsel verilere göre ve bitkinin durumuna göre belirlerim.

Ç4: İklim şartlarına, mevsimsel geçişlere göre.

Ç5: Mevsim geçişlerine göre ve hava şartlarına.

Ç6: İhracat şartları, kalıntısız insan sağlığı açısından önemli tarihlerde üretim yaparız.

Ç7: İklim koşullarına ve ürünün değerliliğine göre belirliyorum.

Tablo 6. Katılımcıların "Küresel iklim değişikliği ile ilgili her hangi bir bilginiz var mı? Varsa bu bilgileri nasıl edindiniz?" sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 Görsel medya	X							1
2 Yazılı medya	X							1
3 Medya				X				1
4 Gündemi takip etmek		X						1
5 Haber kanalları			X					1
6 Makale okumak			X					1
7 İnternet				X				1
8 Hayır yok					X			1
9 Yurtdışı haber kaynakları						X		1
10 İklim programları						X		1
11 Hava programları						X		1
12 Üniversite araştırmaları							X	1
	2	1	2	2	1	3	1	12

Tablo 6'da katılımcıların "Küresel iklim değişikliği ile ilgili her hangi bir bilginiz var mı? Varsa bu bilgileri nasıl edindiniz?" sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar görülmektedir. Tabloya dikey

olarak bakıldığında Ç6 3, Ç2, Ç5 ve Ç7 1'er, Ç1, Ç3 ve Ç4 2'ser kod üretmiştir. Toplam 12 kod üretilmiş ve bu kodlar birer defa kullanılmıştır.

Ç1: Var. Görsel ve yazılı medyadan bilgi edindim.

Ç2: Kullanılan fosil yakıtlar ve yanlış tarım bunun önünde geliyor gündemi takip ederek

Ç3: Haber kanallarından ve makaleler okuyarak edindim. Küresel iklim değişikliği, insan nüfusunun artması, enerji ve su kaynaklarının kontrolsüz bir şekilde kullanılması sonucunda son yıllarda olumsuz etkilenmiştir.

Ç4: Evet var. Medyadan, internetten edindim.

Ç5: Hayır yok.

Ç6: Yurtdışı haber kaynaklarını, iklim ve hava programlarını takip ediyoruz.

Ç7: Bilgim bulunmakta. Üniversitede üzerine yaptığımız araştırmalardan.

Tablo 7. Katılımcıların “İklim değişikliğinin sulama miktarınıza nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 Su ihtiyacı	X							1
2 Sulama imkânı		X						1
3 Su kaynaklarında azalma			X					1
4 Sulama miktarında artış			X				X	2
5 Sulama sayısında artış			X				X	2
6 Daha az sulama				X				1
7 Çok etkisi var					X			1
8 Sulama zamanları aksaması						X		1
9 Kuraklığın artması							X	1
	1	1	3	1	1	1	3	11

Tablo 7 incelendiğinde ise katılımcıların “İklim değişikliğinin sulama miktarınıza nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlara ait toplam 9 kod üretildiği ve bu kodların 11 kez kullanıldığı görülmektedir. Bu kodlardan “Sulama miktarında artış” ve “Sulama sayısında artış” 2 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tablo dikey olarak incelendiğinde Ç1, Ç2, Ç4, Ç5 ve Ç6 1'er, Ç3 ve Ç7 3'er kod ürettikleri görülmektedir.

Ç1: Bitkilerin su ihtiyacını artırıyor.

Ç2: İklim değişikliği sulama imkânımızı direk olarak bitirme yönünde çünkü dolması gereken sulama yaptığımız barajlar dolmuyor.

Ç3: İklim değişikliği sonucu su kaynaklarında azalma olmuştur. Bu durum ben de dahil birçok çiftçinin damlama sulama sistemine geçmesini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca bahar aylarında

yağması gereken yağmurlar yağmadığı için sulama sayısı ve miktarında artış meydana gelmiştir.

Ç4: Sulama kanallarına haftada bir gün su verildiğinde daha az sulama yapıyoruz. Meyveler büyümüyor sebzeler kuruyor ya da hastalanıyor.

Ç5: Çok etkisi var.

Ç6: Olumsuz yönde etkileri oldu. Sulama zamanları aksaması oldu.

Ç7: Çukurova bölgesinde kuraklığın artması nedeni ile sulama miktarında sık sık ve daha uzun süre sulamaktayım.

Tablo 8. Katılımcıların “İklim değişikliğinin ürünlerinizden aldığınız verime etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 Kesinlikle etkili	X							1
2 Artan kuraklık		X						1
3 Üretim düşer		X						1
4 Olumsuz iklim koşulları			X					1
5 Don olayı			X				X	2
6 Evet				X	X			2
7 Verim kaybı						X		1
	1	2	2	1	1	1	1	9

990

Tablo 8’e bakıldığında ise katılımcıların “İklim değişikliğinin ürünlerinizden aldığınız verime etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlara ait toplam 7 kod üretildiği ve bu kodların 9 defa kullanıldığı görülmektedir. Bu kodlardan “Evet” ve “Don olayı” 2 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tabloya dikey olarak bakıldığında Ç1, Ç4, Ç5, Ç6 ve Ç7 1’er, Ç2 ve Ç3 2’şer kod üretmiştir.

Ç1: Kesinlikle etkili.

Ç2: Evet artan kuraklık sonucunda dekar başına alınan kg üretim düşmektedir ve ürünün kalitesine de etki etmektedir.

Ç3: Bitkiler bazı dönemde belirli bir sığa ve soğuğa ihtiyaç duyarlar. Eğer o dönemlerde olumsuz iklim koşulları gerçekleşirse bitkiden istenilen verim alınmaz. Örneğin çiçek açma döneminde beklenmeyen bir don olayının olması açan çiçekleri kurutur ve verim ciddi anlamda olumsuz etkilenir.

Ç4: Evet.

Ç5: Evet.

Ç6: Verim kaybı yaşadık.

Ç7: İklim değişikliği ile ilkbahar geç donlarından dolayı ürün kaybı yaşanmaktadır.

Tablo 9. Katılımcıların “İklim değişiminin ürünlerinizin kalitesine nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 Oldukça etkili	X							1
2 Kuraklık		X						1
3 Küçük taneler		X						1
4 Hastalıklı ürün		X						1
5 Meyvelerde şekil bozukluğu			X					1
6 Tozlanmanın etkilenmesi	olumsuz		X					1
7 Meyvenin parlaklığı						X		1
8 Meyvenin büyüklüğü			X			X		2
9 Kalite kaybı				X		X	X	3
10 Raf ömrünün azalması							X	1
11 Ürünlerde hasar oluşması				X				1
12 Verimin azalması					X			1
	1	3	3	2	1	3	2	15

Tablo 9’da katılımcıların “İklim değişiminin ürünlerinizin kalitesine nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar görülmektedir. Bu kodlardan en çok “Kalite kaybı” kullanılmıştır. “Kalite kaybı” 3, “Meyvenin büyüklüğü” 2 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tabloya dikey olarak bakıldığında Ç1 ve Ç5 1’er, Ç4 ve Ç7 2’ şer, Ç2, Ç3 ve Ç6 3’er kod üretmiştir. Toplam 12 kod üretilmiş ve bu kodlar 15 kez kullanılmıştır.

Ç1: Oldukça etkili.

Ç2: Kuraklık sonucunda taneler daha küçük hastalıklı bir ürün elde ediyoruz.

Ç3: Arılar iklim değişikliğinden olumsuz etkilendiğinde tozlanma da olumsuz etkilenir ve bu da meyvelerde şekil bozukluğuna sebep olur. Ayrıca sıcaklık değişimleri de meyvelerin irileşmesini olumsuz yönde etkileyebilir.

Ç4: Zamanından erken çiçek açıyor. Arkasından don ya da dolu vuruyor. Ürün kalmıyor ya da kalanlarda hasar oluşuyor. Kalite düşüyor. İthal şansı kalmıyor.

Ç5: Verim az oluyor.

Ç6: Meyvenin kalitesinde büyüklüğünde parlaklığında kalite kaybı oldu.

Ç7: Ani sıcaklık değişikliğinden kaynaklı kalite kaybı yaşanmaktadır. Ürün raf ömrü azalmaktadır.

Tablo 10. Katılımcıların “İklim değişikliğinin ürünleriniz üzerindeki etkilerini azaltmak için çalışmalarda buldunuz mu?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 Çeşit seçimi	X							1
2 İklim'e göre planlamak		X						1
3 Damlama sulama sistemi			X					1
4 Sera yapmak				X				1
5 Hayır					X			1
6 Soğuk önleyici pervane						X		1
7 Mum ile ısı yalıtımı							X	1
	1	1	1	1	1	1	1	7

Tablo 10 incelendiğinde ise katılımcıların “İklim değişikliğinin ürünleriniz üzerindeki etkilerini azaltmak için çalışmalarda buldunuz mu?” sorusuna verilen yanıtlara ait toplam 7 kod üretildiği ve bu kodların 7 kez kullanıldığı görülmektedir. Tablodaki tüm kodlar birer defa kullanılmıştır. Tablo dikey olarak incelendiğinde tüm katılımcıların 1'er kod ürettikleri görülmektedir.

Ç1: Çeşit seçimi yaparken bu durumu göz önüne alıyorum.

Ç2: Bulduk. İklim'e ayak uydurmayı öğrendik. Ekim zamanlarımızı ve hangi ürünleri üretmemizi İklim'e göre planladık.

Ç3: Ben damlama sulama sistemini kullanarak su kaynaklarının korunmasına destek oluyordum.

Ç4: Sera yaparak buldum ağaç üzeri sera ve sebze serası yağmur suyu biriktirme havuzları.

Ç5: Hayır.

Ç6: Evet, soğuk önleyici pervane taktırdık.

Ç7: İlkbahar geç donlarına karşı mum ile ısı yalıtımını yapıyordum. Bitki sisleme çalıştırmıyordum. Ürün kalitesi için farklı besleme yöntemleri denenmektedir.

Tablo 11. Katılımcıların “İklim değişikliği ile ilgili takip ettiğiniz bir site var mı?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 Yok	X				X	X		3
2 Twitter		X						1
3 Tema Vakfı			X					1

4	Çevre şehircilik ve iklim değişikliği bakanlığı	X							1
5	Hayır							X	1
		1	1	1	1	1	1	1	7

Tablo 11'e bakıldığında katılımcıların "İklim değişikli ile ilgili takip ettiğiniz bir site var mı?" sorusuna verilen yanıtlara ait toplam 5 kod üretildiği ve bu kodların 7 defa kullanıldığı görülmektedir. Bu kodlardan en çok "Yok" kullanılmıştır. "Yok" 3 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tabloya dikey olarak bakıldığında tüm katılımcıların 1'er kod ürettikleri görülmektedir.

Ç1: Yok.

Ç2: Twitter.

Ç3: Tema vakfını takip ediyorum.

Ç4: Çevre şehircilik ve iklim değişikliği bakanlığının sitesini takip ediyorum.

Ç5: Yok.

Ç6: Yok.

Ç7: Hayır.

Tablo 12. Katılımcıların "Ürünlerinizin kalitesini arttırmak için herhangi bir devlet kurumundan yardım alıyor musunuz?" sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

993

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kullanımı	Kod
1 Hayır.	X	X	X		X	X		5	
2 Ziraat odası ilçe tarım müdürlüğü.				X				1	
3 Almıyorum.							X	1	
	1	1	1	1	1	1	1	7	

Tablo 12'de katılımcıların "Ürünlerinizin kalitesini arttırmak için herhangi bir devlet kurumundan yardım alıyor musunuz?" sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar görülmektedir. Bu kodlardan en çok "Hayır" kullanılmıştır. "Hayır" 5 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tabloya dikey olarak bakıldığında tüm katılımcıların 1'er kod ürettikleri görülmektedir. Toplam 3 kod üretilmiş ve bu kodlar 7 kez kullanılmıştır.

Ç1: Hayır.

Ç2: Hayır.

Ç3: Hayır.

Ç4: Ziraat odası ilçe tarım müdürlüğünden yardım alıyorum.

Ç5: Hayır.

Ç6: Hayır yok.

Ç7: Almıyorum.

Tablo 13. Katılımcıların “Sonradan eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı?” sorusuna verilen yanıtlara ait kodlar

Kodlar	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Toplam Kod Kullanımı
1 Yok	X				X			2
2 Hayır			X					1
3 Çevre temizliğine dikkat etmek				X				1
4 Devlet desteği		X						1
5 Kaynakları verimli kullanmak						X		1
6 Tarımın önemini anlamak							X	1
	1	1	1	1	1	1	1	7

Tablo 13 incelendiğinde ise katılımcıların “Sonradan eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı?” sorusuna verilen yanıtlara ait toplam 6 kod üretildiği ve bu kodların 7 kez kullanıldığı görülmektedir. Bu kodlardan en çok “Yok” kullanılmıştır. “Yok” 2 defa, kalan kodlar ise birer defa kullanılmıştır. Tablo dikey olarak incelendiğinde tüm katılımcıların 1’er kod ürettikleri görülmektedir.

Ç1: Yok.

Ç2: Genel anlamda iklim değişikliği planlanarak ve devlet desteği ile kontrol altına alınabilir fakat ülkemizde bu pek mümkün değildir.

Ç3: Hayır.

Ç4: Çevre temizliğine dikkat ederek küresel ısınmanın önüne geçebiliriz.

Ç5: Yok.

Ç6: Küresel iklim değişikliği her geçen gün daha kötüye gitmekte, kaynaklarımızı en verimli şekilde kullanmalıyız.

Ç7: Tarımın önemini daha çok anlamalı ve anlatmalıyız. Devlet ürün alımı için garantör olması gerekmektedir.

4. Sonuçlar ve Tartışma

Tablo 2 den yola çıkılarak katılımcıların traktör arkasına takılarak çalıştırılan, pulluk, holder, römork, rotivatör gibi çok önemli parçalara sahip oldukları söylenebilir. Ayrıca katılımcıların birçok tarımsal mekanizmayı edinmede özen gösterdiği ve teknolojik gelişmeleri de takip ederek kendilerini modernleştirmeye de çalıştıkları söylenebilir.

Tablo 3 den yola çıkılarak ise katılımcıların nektarın, şeftali, zeytin, buğday, mandalina ve benzeri birçok farklı çeşit ürün yetiştirdikleri görülmektedir ve bu ürünler arasında en çok nektarın yetiştirildiği söylenebilir. Bu da katılımcıların genelinde nektarın yetiştirmeye önem verdiklerini göstermektedir.

Tablo 4 den yola çıkılarak da katılımcıların farklı sıklıklarda üretim yaptıkları ve katılımcıların çoğunun yılda bir kez üretim yaptıkları görülmektedir. Yıl içinde bir defa üretim yapan kesim için doğru zamanı belirlemek çok önemlidir. Çünkü yıl içindeki gelirleri tek seferde heba olabilir şeklinde değerlendirilebilir. Değişen yağış miktarı ve sıcaklık dağılımı tarım takviminin oldukça etkilemiştir. Başoğlu ve Telayor [8] yağış rejimindeki değişimlerin ürün kalitesi ve miktarını etkileyeceğini belirtmişlerdir. Buradan yola çıkılarak iklimlerdeki değişimin tarımsal ürünlerdeki takvimde de belirsizliklere yol açtığı böylece giderek bir belirsizliğe doğru ilerlendiği düşünülebilir.

Tablo 5 den yola çıkılarak katılımcıların iklim şartları ve mevsim geçişlerinin tarımsal üretim takvimi belirlemede önemli etkenler olduğu söylenebilir. Bu durumdan yola çıkılarak iklim değişikliğinin tarımsal üretim takviminde aksamalara neden olabileceği yorumu yapılabilir. Bu da üretimden alınan verimin düşmesine neden olabilir şeklinde değerlendirilebilir. Aydın ve Sarptaş [9] iklimin bitkiler üzerindeki etkileri göz önde bulundurulduğunda, gelecekte tarımsal aktivitelerin büyük ölçüde etkileneceğini söylemişlerdir.

Tablo 6 dan yola çıkılarak katılımcıların küresel iklim değişikliği ile ilgili makale, haber kanalları ve medya gibi birçok kaynaktan yararlandıkları görülmektedir. Şahin ve Üzelgün 'e [10] göre medya, iklim değişikliği gibi çok boyutlu, sonuçları önceden belirlenemeyen ve hızlı politik kararlar alabilmeyi gerektiren konuları toplumların gündemine taşıma açısından önemli bir role sahiptir.

Tablo 7 den yola çıkılarak katılımcıların küresel iklim değişikliğinin sulama miktarında artışa, su kaynaklarında azalmaya ve sulama zamanlarının aksamasına yol açtığını düşündükleri görülmektedir. Bu da çiftçilerin ürünlerini yeterince sulamakta zorluk çektiklerini göstermektedir. Demirbaş ve Aydın' a [9] göre Akdeniz bölgesinde sadece iklim değişikliğinden kaynaklı olarak 21. yüzyılın bitimine doğru, sulama talebinin yaklaşık %4-%18 arasında artması söz konusu olabilir.

Tablo 8 den yola çıkılarak katılımcıların iklim değişikliğinden dolayı ürünlerden elde ettikleri verimin azaldığı görülmektedir. Örneğin don olayları ürünlerde çok fazla verim kaybına sebep olmaktadır. Demirbaş ve Aydın' a [11] göre farklı ürünleri ve bölgeleri ele almakta olan birçok çalışma sonucu iklim değişikliğinin tarımsal ürün veriminde olumlu etkilerinden çok olumsuz etkileri olduğu görülmüştür.

Tablo 9 dan yola çıkılarak katılımcıların iklim değişikliğinden kaynaklı olarak ürünlerinin kalitesinin düştüğü görülmektedir. Örneğin iklim değişikliği sebebiyle hastalıklı, küçük taneli, şekli bozuk ya da raf ömrü kısa ürünler elde edildiği söylenebilir. Özer ve Özer' e [12] göre artan sıcaklıklar meyve kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Düşen ürün kalitesi hem üreticilerde hem de tüketicilerde memnuniyetsizliklere yol açabilir.

Tablo 10 dan yola çıkılarak katılımcıların iklim değişikliğinin ürünler üzerindeki etkileri azaltmak için mum ile ısı yalıtımı yaptırmak, soğuk önleyici pervane taktırmak, sera yapmak, damlama sulama sistemi kullanmak gibi yöntemler kullandıkları görülmektedir. Doran, Koca ve Kılıç'a [13] göre kuraklık ve iklim değişimine karşı alınabilecek en iyi önlemlerden biri damlama sulama sistemidir ve tarımsal kuraklığın etkisini önleyebilmek için damlama sulama sistemi kullanılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

Tablo 11 den yola çıkılarak katılımcıların bazılarının iklim değişikliği ile ilgili twitter, tema vakfı, çevre şehircilik ve iklim bakanlığından yardım aldıkları görülmektedir. Bazıları ise iklim değişikliği ile ilgi hiçbir siteden yardım almamıştır. Eren ve Aydın [14] sosyal medyanın her alanda kullanılan çok etkin bir güç olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum tarımsal aktivitelerin takvim belirleme işleminde sosyal medyanın daha etkin kullanılması gerektiği şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 12 den yola çıkılarak katılımcıların genelinin ürünlerin kalitesini arttırmak için bir devlet kurumundan yardım almadığı söylenebilir. Ayrıca katılımcıların kendi çabalarıyla ürün kalitesini arttırmaya çalıştıkları söylenebilir. Gürçam ve Türkan [15] Türkiye’de organik ürün çeşidi ve miktarının artırılmasında devlet tarafından üreticilere önemli desteklerin verildiğini, ayrıca hazine arazilerinin kiralanması gibi çalışmaların yapıldığını belirtmişlerdir. Yerli ve milli tohum çalışmaları, TARSİM (tarım sigortaları), toprak ve ürün analizlerinin yapılması üreticilere yapılan devlet desteklerine örnek olarak verilebilir.

Tablo 13 den yola çıkılarak katılımcıların iklim değişikliği ile ilgili çevre temizliğine dikkat edilmesi, kaynakların verimli kullanılması, tarımın öneminin daha iyi anlaşılması ve devlet desteği ile küresel ısınmanın önüne geçilebilmesi hakkında önerileri bulunmakta oldukları görülmektedir. Bayraktar ve Erkmen’ e [16] göre sürdürülebilir bir çevreyi gelecek nesillere bırakabilmek için hızla tüketilmekte olan doğal kaynakların verimli kullanılması önem arz etmektedir.

5. Öneriler

Yapılan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar gözönüne alındığında;

Üreticilerin sosyal medya gibi kitlesel iletişim araçlarını etkili bir şekilde kullanmaları gerektiği,

Devlet desteklerinden etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için devlet kurumlarıyla iletişime geçmeleri gerektiği,

Bilimsel tarım anlayışının benimsenmesi gerektiği,

Küresel iklim değişikliği ve kuraklıkla mücadelede bireysel toplu tedbirlerini almaları gerektiği,

Önerileri sunulmuştur.

996

Araştırmacıların Katkı Oranı

Kaynakça

Çeçen, Z., ve Güvenç, F. (2022). İklim Değişikliği Ve Küresel Isınmanın Toplum Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi. SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi, 4(1), 14-25.

Çiftçioğlu, A. (2019). Türkiye’de yerel yönetimler ve çevre sorunlarının çözümündeki sorumlulukları, rolleri ve önemi. Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 117-128.

Palmer, S. (2021). Climate-Friendly Eating. Today’s Dietitian, 23(1), 22.

Yaman, K., & Muşmul, G. (2018). Çevre ve ekonomi ilişkisi üzerine genel bir değerlendirme. Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi, 2(1), 66-86.

Soltekin, O., Altındışli, A., & Burçak, İ. Ş. Ç. İ. (2021). İklim değişikliğinin Türkiye’de bağıcılık üzerine etkileri. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 58(3), 457-467.

Kuş, E. (2006). Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara Seçkin Yayıncılık.

- Baçođlu A, Telatar OM. “İklim değişikliğinin etkileri: tarım sektöru üzerine ekonometrik bir uygulama”. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6, 8-25, 2013.
- Aydın, F., & Sarptaş, H. (2018). İklim değişikliğinin bitki yetiştiriciliğine etkisi: model bitkiler ile Türkiye durumu. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 24(3), 512-521.
- Şahin, Ü., & Üzelgün, M. A. (2016). İklim değişikliği ve medya. İpm-Merkator Politika Notu.
- Demirbaş, M., & Aydın, R. (2020). 21. Yüzyılın en büyük tehdidi: küresel iklim değişikliği. Ecological Life Sciences, 15(4), 163-179.
- Özer, H., & Özer, S. (2003). İklim değişikliği ve tarım üzerindeki etkileri. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 34(3), 287-292.
- Doran, İ., Koca, Y. K., & Kılıç, T. (2009). Olası iklim değişiminin Diyarbakır tarımına etkileri. V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 16-17.
- Eren, V., & Aydın, A. (2014). Sosyal medyanın kamuoyu oluşturmadaki rolü ve muhtemel riskler. Karamanođlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014(3), 197-205.
- Gürçam, Ö. S., & Türkan, M. (2020). Organik tarım destekleri: Türkiye özelinde bir araştırma. Iğdir University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences, (5), 59-72.
- Bayraktar, H., & Erkmen, B. (2023). Atıksuların Su Kalite Parametrelerinin Değerlendirilmesi ve Tarımsal Sulama Suyu Olarak Kullanımı: Ankara Örneği. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 3(2), 164-177.

Makale Geliş Tarihi

21.10.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Milli Mücadele Döneminde Kamu Yönetiminin Medya Araçları: Destekleyici ve Karşıt Söylemlerin Analizi

Media Tools of Public Administration During the National Struggle Period: An Evaluation of Supportive and Opposing Policies

Mustafa Gökberk ERTAN

Araştırma Görevlisi, Kapadokya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: [0000-0001-9484-4463](https://orcid.org/0000-0001-9484-4463)

Özet

Bu makalede, milli mücadele döneminde yayın yapan gazetelerin sürece olan etkileri incelenmiştir. İnceleme çerçevesinde, dönemin basınının hem halkı bilgilendirme ve direniş ruhunu besleme yönünden olumlu katkıları hem de işgal güçleriyle işbirliği yaparak mücadeleyi zayıflatma çabaları değerlendirilmiştir. Anadolu'da çıkan gazetelerin, milli bilincin oluşumundaki rolü vurgulanırken; İstanbul merkezli bazı gazetelerin ise kamuoyunu yanıltarak direnişi engellemeye çalıştıkları gösterilmiştir. Bu bağlamda, basının dönemin siyasi atmosferindeki belirleyici gücüne dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Türk Siyasal Hayatı, Toplum, Stratejik Yönetim

998

Abstract

This article examines the impact of newspapers published during the national struggle on the process. Within the scope of the study, the positive contributions of the press of the period in terms of informing the public and fostering the spirit of resistance, as well as its efforts to weaken the struggle by collaborating with the occupying forces, are evaluated. While the role of newspapers published in Anatolia in the formation of national consciousness is emphasized, it is also shown that some Istanbul-based newspapers attempted to hinder the resistance by misleading the public. In this context, attention is drawn to the decisive power of the press in the political atmosphere of the period.

Keywords: National Struggle, Turkish Political Life, Society, Strategic Management

GİRİŞ

Basın, bireyin düşüncesini şekillendiren, kişiye hakim olmadığı konular hakkında fikir veren halkın ortak ve milli konularda bütünleşmesini sağlayan ve toplumu kriz anlarında kenetleyen bir iletişim aracıdır. Osmanlı Devletindeki ilk basın - yayın çalışmaları ise modernleşme çalışmaları ile birlikte 1831 yılında Takvim-i Veyaki gazetesi ile görülmektedir. Kanuni-esasi ise getirdiği özgürlük anlayışı ile basının özgür çalışması gerekliliğini vurgulamış ve bu sayede basılan gazete sayısında artış yaşanmıştır. Anayasanın istibdat dönemine yerini bırakmasıyla ise gazete sayısında gerileme yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. 31 Mart olayı sonrası çehresi değişen Osmanlı basınında hareket serbestisi kazanılmış, devletin baskısı azalmış ve

tahakküm yerini anlayışa bırakmaya başlamıştır. Son Osmanlı halkında oluşmaya başlayan gazete okuma bilinci yerel gazetelerdeki çeşitliliğin artışı hız kazanmış taşra halkının gazete okuma alışkanlığı artmıştır. Birinci dünya savaşı sonrası parçalanma tehdidi ile karşı karşıya kalan halk, milli mücadele önderlerinin basın yolu ile verdiği demeçler sayesinde inancını korumuş ve kurtuluşun topyekün bir savaş ile olacağına inanmıştır. Ülkenin işgal altında kalmasının haksız olduğunu tüm dünyaya kanıtlanma arzusu basından yararlanılarak gerçekleşmiştir. Milli mücadelenin propagandası bu sayede yapılmış Mustafa Kemal ve arkadaşlarına olan destek çığ gibi büyümüş, İzmir'in işgali sonrası oluşmaya başlayan Kuva-i Milliye ruhu basın sayesinde bütünlük kazanmıştır.

Düşmanı yurttan atmakla birlikte kazanılacak bağımsızlık inancı ve ulus devletlerin oluşmasıyla halkın cumhuriyet rejimini kabul etme isteği artmış, basın sayesinde ulus devletin inşasında meşruiyet kazanılmaya çalışılmıştır.

Milli mücadele dönemi boyunca yaklaşık yüz adet gazete çıkarılmış, çoğunluğu milli mücadeleye destek vermiştir. 1919'da Sivas ilinde yayımlanan İrade-i Milliye ve 10 Ocak 1920'de Ankara ilinde yayımlanan Hakimiyet-i Milliye gazeteleri milli mücadele hareketinin yarı resmi organları haline gelmiştir. İstanbul'da basılan milli mücadele destekçisi gazeteler ise: Tasvir-i Efkar, Vakit, İstiklal, İleri, Yeni Şark ve Tanin olarak öne çıkmaktadır. İrade-i ve Milliye ve Hakimiyet-i Milliye dışında anadolu basınında milli mücadeleyi destekleyen gazeteler ise: İzmir'e Doğru, Babalık, Yeni Gün, Açıksoz, İstikbal, Yeni Adana, gazeteleridir.

İstanbul Hükümetinin milli mücadeleye olan karşı tutumu basına da yansımıştır. Basın baskı altına alınmaya çalışılmış, mücadelenin ilk yıllarında özellikle İstanbul'da yayımlanan gazeteler sansürlenmiştir. Savaşın getirdiği yıkım ekonomiyi de derinden etkilemiş dolayısıyla gazetelerin basımında kağıt ve mürekkep eksiklikleri milli mücadele kalemlerini olumsuz etkilemiştir. Milli mücadeleye taraftar olan gazeteler ve gazete yazarları olduğu gibi bu dönemde milli mücadeleye karşı olan, İstanbul hükümeti yanlısı gazetelerde bastırılmıştır. İstanbul Hükümeti taraftarı gazetelerin önde gelenleri ise: Peyam-ı Sabah, Alemdar ve Ferda'dır. Gazete kalemlerinin iktidar – muhalefet çekişmesinde taraf tutma yoluna gitmesi milli mücadele döneminin politik gerçeğidir.

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Milli Mücadele dönemine ait arşiv gazeteleri, dönemin siyasi ve toplumsal atmosferini yansıtması açısından sistematik biçimde incelenmiştir. Araştırmada hem Milli Mücadele yanlısı (örneğin İrade-i Milliye, Hakimiyet-i Milliye) hem de karşıtı (örneğin Alemdar, Peyam-ı Sabah) gazetelerin içerikleri; kullandıkları dil, halk üzerindeki etkileri ve siyasi duruşları üzerinden analiz edilmiştir.

Gazetelerin politik eğilimleri, dönemin halk algısı üzerindeki etkisi ve kamuoyunda nasıl bir yönlendirme gücü oluşturduğu tarihsel bağlam içinde yorumlayıcı analiz yöntemiyle ele alınmıştır. Bu yöntem sayesinde gazetelerin sadece bilgi aktarıcı değil, aynı zamanda siyasi aktör gibi işlev gördükleri savı desteklenmiştir.

Milli Mücadele Yanlısı Gazetelere Genel Bir Bakış

Halkın bilincinin arttırılmasında gazetelerin çok önemli olduğu düşüncesini benimseyen Mustafa Kemal milli mücadele başlamadan önce Minber gazetesinin çıkarılmasında büyük bir rol oynamıştır. Zor şartlar altında mücadeleyi sürdüren ve milletini ayakta tutmaya çalışan Anadolu halkına Anadolu'da çıkarılan gazeteler itici güç olmuştur. 6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansının kurulması ile halka siyasi yönde bilgi aktarılmış, telsizle haberleşme sağlanmış, kitaplar yayınlanmış ve milli mücadelenin dünyaya karşı propagandasını gerçekleştirmek için farklı dillerde haberler yayınlanıp çeşitli ülkelere haberler servis edilmiştir (Akalin, 2004; 16).

Dönemin gazetelerinde dilin oldukça duygusal olduğunu söylemek mümkündür. Kahramanlık ile ilgili yazılar ve şiirler gazetelerin içeriklerini süslemektedir. Düşman işgalinden kurtuluş en büyük gaye olarak göze çarpmaktadır. Haber başlıkları yalın ve anlaşılır ifadelerden oluşurken metinlerin içeriği biraz daha süslüdür. Milleti direncini kıracak olayları haber edinmek yerine pozitif olaylar ekseninde haberler yapılarak bütünlük duygusunu pekiştirmek ana amaçtır. Önceleri Millet-i Sadıka olarak anılan Ermeniler artık öteki algısı ile işlenmekte ve Batı tamamen düşman olarak hedef gösterilmiştir. Şark'ın Garp karşısındaki mücadelesi bir onur mücadelesi hassasiyeti içinde işlenmiştir. Kuva-i Milliye'de olduğu gibi gazetelerde de her bölgede bütünlük ve beraberlik, yardımlaşma söz konusudur. Birbirlerine karşı son derece yardıma açık, fikir alışverişine müsaittirler.

Düşmanın eline geçen bölgelerde büyük bir yayın yasağı uygulanmış fakat Türk milletini bağımsızlığa kavuşturmayı amaçlayan gazeteciler susmamıştır. Türk basını topyekün savaşta büyük bir erdem göstererek yoksulluklar içinde mücadelesini sürdürmüştür. Bu zorlukların en başında gelen bir hususa değinmek gerekirse milli mücadele karşısı gazeteler Avrupa'dan kaynak desteği alırken milli mücadeleye destek olan gazeteler ambalaj kağıdına basım yaparak yayın hayatına devam etmiştir. İstanbul hükümeti ve işgalci ülkeler el birliği ile gazeteleri ortadan kaldırmaya, gazeteleri kapatıp milli bilincin uyanmasına engel olmaya çalışsalar da bunu başaramamışlardır (Karahana, 1988; 5).

Dönemin gazeteleri büyük imkansızlıklar içinde yayın hayatlarını sürdürmeye çalışmıştır. Yeni Gün Gazetesi Ankara'da yayımlandığı sıralarda yazarların çalışabilecekleri masalarının dahi olmadığı, dizleri üzerinde yazı yazdıklarını ifade etmekte fayda vardır. Buna ek olarak sahip oldukları basım makinesinin de el ile çalıştığını yani kol gücü ile çevrilerek çalışabildiğini belirtmek gerekmektedir (Arsoy, 2019; 39).

İstanbul Hükümetinin artan baskıları bazı gazetelerin isim değişikliği yönetimini seçmesine sebep olmuştur. Buna bir örnek bağlamında araştırmada değinilmeyen Konya'da yayınlanan Öğüt gazetesi verilebilir. Bu gazetenin ismi Nasihat gazetesi olarak değiştirilmiş sonrasında da gazete İngiliz hükümetinin kararı ile zor kullanılarak kapatılmıştır. İstanbul hükümetinin bu tür baskıları İkinci İnönü Savaşına kadar sürmüştür (Bayat, 2015; 10-12).

Düşman işgalinin artması ve İzmir'in işgal edilmesi sonrasında milli mücadelenin sembolü haline gelen ilk kurşun Hasan Tahsin tarafından atılmıştır. Sonrasında ise Hasan Tahsin işgalci güçler tarafından şehit edilmiştir. Hasan Tahsin'in şehit olmadan önce Avni Muhiddin ile birlikte çıkardığı "Hukuki Beşer" gazetesi milli mücadelenin ilk gazetelerindendir (Yalçınkaya, 2019; 20). Bir gazetecinin düşmana kurşun sıkması gazetecilerinde milli mücadele ekseninde daha yüksek bilinç ile mücadele etmelerine neden olmuştur. Hasan Tahsin'in ve Hukuki Beşer gazetesinin milli mücadele adına muazzam bir kamuoyu yarattığını söylemek mümkündür.

İstanbulda yayımlanan gazetelerin daha çok baskı altında olması nedeniyle dilini apolitik göstermesi ve milli mücadele konusunda fanatik şekilde yayım yapmadığını söylemek mümkünken Anadolu basınının görece daha az sansür ve daha az baskı altında olduğu için milli mücadeleye daha net destek verdiğini söylemek mümkündür.

İstanbul'da Basılan Milli Mücadele Yanlısı Gazeteler

"Tasvir-i Efkar" gazetesi, kuruluşu 1862 yılına dayanan Şinasi çıkarılan, milli mücadele döneminde Ankara tarafına destek veren fakat milli mücadele döneminde kurulmayan bir gazetedir. 1909 yılında Ebüzziya Tefvik tarafından yayın hayatına merhaba diyen gazete İstanbul hükümetinin yaptırımlarına rağmen milli bilinci uyandırmaya yönelik yayımlar yapmış politikasından taviz vermemiştir. Bu gazetenin dikkat çeken diğer bir farklılığı ise döneminde

Mustafa Kemal'in biyografisini yayınlayan ilk gazete olmasıdır (Karahan,1988; 23). Bu sayede halk inandığı lideri yakından ve detaylı tanıma fırsatı yakalamıştır. Gazete bünyesinde çalışan Ruşen Eşref Ünaydın milli mücadelenin yakın takibi için Sivas Kongresine katılmış detaylı bilgiler edinerek kongre kararlarını okuyucuları ile paylaşmıştır. Gazete yöneticileri mücadeleyi yakından takip etmek için Batı Cephesindeki çeşitli bölgelere muhabirlerini göndermiştir. 1921 yılından itibaren ismi değişen ve yayın hayatına Tevhid-i Efkâr olarak devam eden gazete günlük yayınlarına devam etmiştir. Gazete kendisini “Müstakil-ül Efkâr Gazete” olarak tanımlamıştır (Koçak, 2018; 1). Dört sayfadan oluşan gazete günlük yayınlanmıştır. Gazetenin ilk sayfalarında ulusal düzeyde yaşanan en önemli siyasi gelişmeler yer alırken milli mücadele konularına yer verilmiş, ikinci ve üçüncü sayfalarından dış siyaset hakkında da gelişmeler okuyuculara aktarılmıştır.

“Vakit Gazetesi” 1875-1884 yılları arasında Osmanlı Devletinde yayımlanmış, ara verildiği dönem sonrasında Mondros Ateşkesinden bir yıl önce 1917 yılında tekrar basılmaya başlanmıştır. O dönem Ahmet Emin Yalman gazetenin yeni kurucusu ve başyazarıdır. İstanbul’da basılan bir gazete olan Vakit, İstanbul hükümetinin baskısını üzerinde fazlasıyla hissetmiş ve mücadelenin ilk yıllarındaki sayılarında Anadolu direnişine pek fazla yer verememiştir. Günün şartları ekseninde Anadolu’da haber alma konusunda da zorluklar yaşamıştır. 4 Temmuz 1920’de “İzmir Cephesinde Vaziyet” ismiyle yayınlanan haberde Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmağın resimlerini yayınlamakla haber yapması sebebiyle gazetenin yayın yapmasına on bir günlük ara verilmiştir (Yalçınkaya, 2019; 29). Bu gelişmelerin ardından Vakit Gazetesi ayakta kalabilmek için misyonuna ters olan yayınlar yapmak zorunda kalmıştır. Gazetede, cephelelerdeki gelişmelerin paylaşılması bakımından Batı Cephesi başı çekmektedir. 1921’den itibaren Doğu ve Batı Cephesi ile ilgili ayrıntılı gelişmeler verilmeye başlanmıştır. Gazete Anadolu’daki direnişin mutlu sonla tamamlanmasının ardından bu haberi okuyucularına çiçek desenleri ile servis etmiştir. Savaşın bitmesinin ardından barış anlaşmalarını ve konferansları da yakından takip eden gazete Mudanya Konferansı, Londra Konferansı, saltanatın kaldırılması gibi konuları da okuyucuları ile paylaşmıştır.

“İleri Gazetesi”, Celal Nuri ve Suphi Nuri tarafından 1919 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Milli mücadele döneminde cephelelerdeki gelişmelerin en net şekilde öğrenildiği İleri gazetesi milli mücadelenin İstanbul ayağı konumundaydı (Akalin, 2004; 31). Gazete dört sayfadan oluşmakta ve her gün yayınlanmaktaydı. Atatürk’ün kaleminden dökülen lakin başka isimlerin imzası altında birçok makale yine bu gazetede yayınlanmıştır (Karahan, 1988; 34). Gazete 1924 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüş ve İstanbul Hükümetine karşı bir tutum sergilemiştir. İstanbul’da olmasına rağmen sert ve kesin bir dili olan gazete dönemin sivri gazetelerinden olmuştur. Mustafa Kemal, bu gazetenin kritik bir rol üstlendiğini kurmaylarına her fırsatta deklare etmiş gazetenin maddi açıdan sürekli desteklenmesini ve göz ardı edilmemesini istemiştir. Gazete milli mücadele döneminde görevini yerine getirmiş 1924 yılında ortadan tamamen kalkmıştır.

“Tanin Gazetesi” diğer Ankara yanlısı gazetelere bakıldığında farklı özellikleri ile göze çarpmaktadır. Özünde İttihatçı bir gazete olan Tanin’de, Hüseyin Cahit önderliğinde milli mücadele döneminde cumhuriyet rejiminin egemen olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Ancak acele edildiğine ve hilafetin kaldırılmasına kamuoyunun hazır olmadan kalkışılması gerektiğine dair görüşlere sahiptir. İkinci Abdülhamid döneminin en çok satılan gazetesi olan Tanin Gazetesi yıllar geçtikçe eski tirajını kaybetmiştir. Milli mücadele dönemi esnasında Hintli müslümanların önderi Ağa Han İsmet Paşaya mektup göndererek halifeliği korumasını istemiş ve bu durum haberleştirilerek çeşitli gazetelerde yayımlanmıştır. Sonrasında başta Hüseyin Cahit olmak üzere İktidam’dan Ahmet Cevdet, Tevhid’i Efkâr’dan Velid Ebüzziya İstiklal Mahkemelerinde vatana ihanet suçundan yargılanmışlardır (Karahan, 1988; 27).

Milli mücadelenin ilk yılında yayın hayatına başlayıp bir sene kadar kısa bir süre yayın yapan “Hadisat Gazetesi” Türkçülük mottosuyla yola çıkmış, devletin içinde bulunduğu durumun acı verici olduğunu ve başta İstanbul olmak üzere tüm batılı güçlerin ülkeden çıkarılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Yazar kadrosunda Cenab Şahabettin, Süleyman Nazif, Yusuf Ziya Ortaç gibi isimler bulunmaktadır (Kocabaş, 2019; 3). İstanbulda itilaf devletlerinin baskısının en yoğun olduğu dönemde yayınlarına devam etme gayretinde bulunan gazete sansüre maruz kalmış ayakta kalmak için gerekli finansı tam anlamıyla sağlayamamıştır. Doğu illerinin Ermenilere asla verilmemesi gerektiği ifade eden gazetede bu bölgenin Türklere ait olduğu net ve kararlı bir dil ile belirtilmiştir. Mondros Ateşkes Anlaşması’nın hükümleri, diğer itilaf devletleri ile yapılan barış anlaşmaları, Enver Paşa’nın yurt dışına çıkışı, Paris Barış Konferansı gibi çok önemli konular okuyucular ile paylaşılmıştır. Osmanlı son dönemindeki Babıali’nin sürekli değiştiği günlerde Ahmet İzzet Paşa hükümetine inanıldığına yönelik yayınlar yapılmış ve onların millete hainlik yapmayacağına kanaat getirilmiştir. Askeri, iktisadi, sosyal konuların yanı sıra yabancı dilde yayınlanan gazetelerinde bazı yazıları gazetede yer almıştır. Gazetede yayınlanan “Kara Bir Gün” isimli yazı, İstanbul’a ayak basan Fransız komutanını ayıplamış ve Paris kentinde bir zamanlar Almanlar tarafından işgal edildiğini yazarak büyük bir dikkat çekmiştir (Taşçı, 2015; 6). Gazetede Rusya’da düşman olarak nitelendirilmiş, Türk’ün Türkten başka dostu yoktur şeklindeki düşünce aktarılmıştır. Rusların, Ermeni devleti kurma fikri de sert bir dille eleştirilen gazetede Çanakkale cephesinin açılmasında bile Ermeniler suçlanmıştır. Süleyman Nazif, Talat Paşanın genellikle üretmek yerine yıkmak üzerine bir hareket yönü olduğunu ve devletin önemli kademelerine nepotizm ile yakınlarını getirdiğini ifade etmiştir. Nazif, Enver Paşa için de askerlerin can güvenliğini düşünmediği ve gereksiz hırslara sahip olduğu yönünde eleştirilerde bulunmuştur (Taşçı, 2015; 11).

Milli mücadele döneminin akşam saatlerinde dağıtılan gazetesi olan “Yeni Şark Gazetesi” İstanbulda okuyucuları karşısına çıkmıştır. Başyazarı Rauf Ahmet Bey’dir. Her gün okuyucuları ile buluşmuştur. Gazetenin ilk sayfasında politik ve Türk ordusunun durumu üzerine haber işlediği, ikinci sayfasında Anadolu’nun içinde bulunduğu karmaşayı paylaştığı, diğer sayfalarında ise görece daha güncel konuları yazdığını ifade etmek söz konudur. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden itibaren ülkenin büyük bir buhran içinde olduğunu Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile parçalanmak ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını, bu durumun sadece milletçe sorumluluk alarak değişebileceği yazılmıştır. Bu düzensizlik ortamından yeni devlet kurma bağlamına geçildiğinde ekonomi, ilim, tecrübe gibi değerlerin öne çıkması gerektiği ifade edilmiştir. İstanbul Hükümeti’nin onayladığı Sevr Anlaşmasını kesinlikle tanımadığını ifade eden gazete yönetimi, bu anlaşma ile devletin idam sehvasına sürüklendiğini belirtmiştir. Gazetede sosyal konulara da değinilmiş, kadın hakları, kadının güncel hayattaki yeri üzerine makaleler yayınlanmıştır. Gazetenin yazarları batı cephesinde savaşın devam ettiği sırada Afyon’un stratejik konumu dolayısıyla alınması gerektiğini ve alındığı takdirde Uşak-Gediz arasının güvende olacağını bu sayede Yunan ordusunun gücünün kırılacağını vurgulamıştır. Batı Cephesindeki gelişmelerin Türkler adına olumlu devam etmesi üzerine Edirne Komutanı Cafer Tayyar Bey’in Yunanlılara karşı bir beyanatına yer verilmiştir. Beyanatta Yunan ordusunun zannettiği gibi Türk ordusunun zayıf olmadığını ve onların hayal kırıklıklarına uğradığını ifade etmiştir (Demirci, 2019; 26). Dış basını sürekli takip eden gazete çokça diğer yayınlardan alıntı yapmaktadır. Yunan basını özellikle takip edilmiş, cephelerdeki gelişmelere göre verdikleri reaksiyonlar Yeni Şark Gazetesinde yayınlanmıştır. Yunan komutanı Nider’in Mustafa Kemal ve savaşın durumu hakkındaki demecini yayınlayan gazete Nider’in, Mustafa Kemal için eşine az rastlanır bir lider sözünü yayınlamıştır (Demirci, 2019; 34).

Anadolu'da Basılan Milli Mücadele Yanlısı Gazeteler

“İrade-i Milliye Gazetesi” kurtuluş savaşının sembol haline gelen ve en çok bilinen gazetelerinden birisidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Sivas kongresinde adeta Kuva-i Milliye hareketinin sesi haline gelecek İrade-i Milliye Gazetesinin kurulmasına karar vermiştir. Bu gazete ile Mustafa Kemal'in amacı gerekli kamuoyunu oluşturmak, milli mücadele rotasını halka anlatmak ve milleti arasında bütünlük sağlamaktır. Mustafa Kemal'in bu gazetede birçok makalesi yayınlanmıştır. Mustafa Kemal'in Sivas'tan ayrılmasının ardından misyonundan çok farklı noktalara gelen İrade-i Milliye gazetesi, gazetenin iki yazarı Hayri Lütfullah ile İttihat Ve Terakki sempatisizani Halis Turgutun çekişmeleri sonucu kapatılmıştır. İrade-i Milliye'de batı sömürgeciliği karşısında duran Sovyet Rusya dost bir ülke olarak ele alınmaktadır. İrade-i Milliye, diğer Kemalist Anadolu basın gibi uluslararası politikada Ankara'yı izlemiştir. Dünya barışı üzerine geliştirdiği söylemleri ile İrade-i Milliye'nin "ütopik" bir bakış açısı da vardır (Tamer, 2003; 18).

Şekil 1: Milli Mücadelenin Sesi : İrade-i Milliye Gazetesi

Mustafa Kemal'in kurduğu diğer bir gazete ise Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olan “Hakimiyet-i Milliye” gazetesidir. 10 Ocak 1922 tarihinde yayın hayatına başlayan gazete ilk çıktığı zamanlarda haftada iki gün basılırken zamanla cumartesi günleri dışında haftanın her günü çıkmaya başlamıştır. Mustafa Kemal gazetesinin topluma ulaşabilmesi için gazetenin meclis üyeleri eliyle dağıtılmasını sağlamıştır. Hakimiyet-i Milliye milli mücadeleye destek vermesinin yanı sıra yeni kurulan Millet Meclisinin vizyonu hakkında da halkı aydınlatmıştır. Gazete 1934-1971 yılları arasında da Ulus ismiyle yayın hayatına devam etmiştir (Yalçınkaya, 2019; 22).

Anadolu'da milli bilincin uyanmasında önemli gazetelerden birisi de Kastamonu da yayınlanan “Açıksöz Gazetesi”dir. 15 Haziran 1919'da yayın hayatına başlayan gazetede Mehmet Akif Ersoy'un yazdığı milli marşımız okuyucular ile paylaşılmıştır (Yetim, 2015; 7). Açıksöz Gazetesi de büyük zorluklar ile yayın hayatına devam etmiştir. İlk zamanlarında haftada tek gün çıkarırken Kastamonu'nun Kuva-i Milliye'ye katılmasından sonra haftada iki, İstanbul'dan Anadolu'ya ulaştırılan gazetelerin getirilmesinden sonra ise her gün dağıtılmıştır. (Akalin, 2004; 24). Batıya karşı sert bir tutum içerisinde olan gazete İstanbul Hükümetini de hain olarak lanse etmiş çığ gibi büyüyen milli mücadelenin Batı Karadeniz ayağı haline gelmiştir. Bölgedeki çevre illere de dağıtılan gazete beklenilenden daha büyük kitlelere hitap etmiştir. Bazı zamanlarda İstanbul'da bile dağıtıldığı olmuştur. Dönemin gazetelerinin en

büyük özelliklerinden birisi olan bütünleştiricilik ilkesi çerçevesinde Zonguldakta kutlanan İstiklal-i Osmani Günü okuyucular ile paylaşılmıştır. Ziya Gökalp'inde yazısının yer aldığı sayıda gazete bugüne değinerek birçok etnikten kişinin konuşmasına yer vermiş Mustafa Kemale olan güveni göstermiş TBMM'ye tam destek çağrısı yapılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ülkeyi zilletten ve esaretten kurtardığını ifade etmişlerdir (Eski, 2009; 218-226).

1910 yılında faaliyete başlayan “Babalık Gazetesi” milli mücadele dönemine iz bırakan ve otuz iki sene faaliyet gösteren döneminin rüştünü ispatlamış gazetelerden biridir. Mücadele döneminde gazetenin bir numaralı ismi Yusuf Mazhar Bey olarak göze çarpmaktadır. Konya ilinin yerel bir gazetesi olarak karşımıza çıkan gazete mücadele döneminde yayınlarına haftada tek gün olarak başlayıp zamanla her gün yayın yapmıştır. Konya'nın işgali sırasında halkı düşmana karşı mücadele etmek için harekete geçirmiştir. Bölümleri dahili haberler, harici haberler, içtimai faaliyetler ve vilayet haberleri olarak dörde ayrılmaktadır (Bayat, 2015; 16). Gazete mücadele döneminde hemen her sayısında Mustafa Kemal'in yanında olduğunu deklare etmiş ve toplumun direncini attırma konusunda tetiklemiştir. Mustafa Kemal'in Konya iline sık ziyaret yapmasından dolayı bu gezintiler gazetede yer almıştır. Anadolu'ya özgü bir gazete olmasına karşı İstanbul Hükümetinin baskısını hisseden gazete 1921'den itibaren hükümetin direnci kırıldıktan sonra daha özgür yayınlar yapmış kimi zaman ordunun zafer haberlerinde akşam baskıları da dağıtılmıştır. Gazete saltanatın kaldırılmasını okuyucuları ile paylaşmış ve bu durumun getireceği değişimin maddelerini ortaya koymuştur. Milli Şef İsmet İnönü, bu gazete için kadim dost benzetmesi yapmıştır.

Ankara ilinde çıkan ilk günlük gazete olan “Yeni Gün Gazetesi” İstanbul Hükümeti tarafından yoğun baskılar altında kalmış ve merkezini bir dönem Anadolu'ya taşımak zorunda kalmıştır. Bünyesinde bulundurduğu yazarların birçoğu meclis üyesi olup donanımlı insanlardan oluşmaktadır. O günün şartlarında SSCB'nin ideolojisi benimsemiştir. Manda ve himayenin kesin olarak reddi ve hür bir devlet vurgusu yapılmıştır. Yeni kurulacak ülke ile ilgilide planları, öngörülerini olan gazete tarım ve sanayinin gelişimiyle kalkınmanın gerçekleşeceğini savunmuştur. Bu gazete milli mücadeleyi desteklerken Ankara Hükümetine koşulsuz bağlı değildir. Yayınlandığı sürede günlük olarak servis edilen gazete 1921 yılında milli mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından misyonunu tamamlayıp ortadan kalkmıştır. Gazetenin başyazarı Yunus Nadi, o günlerde batı cephesinde mücadele edilen Yunanlıları ikiye ayırmış bunu bir çalışmada paylaşmıştır. Ona göre Emperyalizme hizmet eden Yunanlılar ve Türklerle savaşmak niyetinde olmayan Yunanlılar şeklinde iki grup vardır. İngiltere'nin Türk toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için onları maşa olarak kullandığını belirtmiştir (Arsoy, 2019; 40). Yusuf Nadi'nin yanı sıra Ziya Gökalp, Mahmut Esat, Aka Gündüz gibi isimleriyle dikkat çekmektedir. Yusuf Nadi'nin 1924 yılında Cumhuriyet gazetesini kurduğu döneme kadar yayın hayatına devam etmiştir.

Şekil 2: Milli Mücadele Dönemi Yeni Gün Gazetesi

Akdeniz bölgesinin incisi Adana'nın itilaf devletleri kuvvetlerince işgal edilmesinden sonra Adana'da kamuoyu oluşturma zorunluluğu ortaya çıkmış akabinde Ahmet Remzi Bey'in başı çektiği Avni Bey'inde bünyesinde bulunduğu bir ekiple "Yeni Adana Gazetesi" yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin yazı işleri müdürü Ferit Celal Bey, başyazarı Ferid Celal Güvendir. Yeni Adana gazetesi haftada iki gün basılmıştır. Bununla birlikte gazetenin logosunda "Kilikya Türk Ülkesidir" yazısı yer almaktadır. Akdeniz Bölgesinin en önemli kamuoyu gücü olan Yeni Adana Gazetesi maddi açıdan da bir o kadar tersine sıkıntılar çekmiştir. Mersin ve Tarsusta milli mücadele bilincinin oluşması adına gazete bu bölgelerde de dağıtılmıştır (İslam, 1995; 18). Kuva-i Milliye'nin güçlenmesi adına çağrışımlar yapılmış eli silah tutanlardan cephelelere katılım arzulanmıştır. Gazetenin ilk sayfasında devletin siyasi meseleleri ve askeri mühimmatı paylaşılmıştır. Yapılan haberler Anadolu Ajansının paylaştığı haberler ile paraleldir. Diğer sayfalarda ise yerel meseleler ağırlıklı işlenmiştir. TBMM'nin açılmasından sonra zaman zaman TBMM hakkında yayınlar yapılmıştır. Gazeteye ait özel bir binanın olmamasının yanı sıra kağıt bulma sorunu ile yüz yüze kalınmış ve soba yakıtlarının artıklarından mürekkep yapılmıştır. Bu denli zor şartlar altında yayın yapan bir gazetenin okuyucuları da "düşmanı yurttan atma" konusunda çok gayretli olmuştur. Bölgedeki Fransızlara karşı hem savaş meydanında hem de savaş meydanı arkasında mücadele edilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra bu haberi paylaşan gazeteye Fransız güçleri tarafından yasaklar getirilmiştir. Bu durum itilaf devletlerinin Yeni Adana Gazetesinden ne denli çekindiklerini göstermektedir. Gazete, Mustafa Kemal son derece inanmış ve güvenmiş, siyasi ve ekonomik anlamda tam bağımsız bir Türk devletinin kurulacağını sürekli deklare etmiştir. Mustafa Kemal'in yazdığı Yunan Haydutları'nın Son Cinayetleri, İnsaniyet Utansın beyannameleri gazete okuyucuları ile paylaşılmıştır (İslam, 1995; 65). Gazete Londra Konferansıyla yakından ilgilenmiş ve gelişmeleri takip etmiştir. Mustafa Kemal'in başkomutanlığı alması ve Tekalif-i Milliye Emirlerinin tamamı gazetede okuyucular ile paylaşılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasını büyük bir coşku ile yayınlayan gazete başta Mustafa Kemal olmak üzere tüm orduya şükranlarını belirtmiştir.

1005

Milli mücadele döneminde Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun başyazarlığını yaptığı kökeni 1894 yılına dayanan "İkdam Gazetesi" İzmir'in işgali olmak üzere İstanbul'un durumunu da işlemiştir. Yazarları Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Rasim, Babanzade İsmail Hakkı gibi dönemin önde gelen isimlerdir. İstanbuldaki direnişin halka duyurulması ve bilinç oluşturulması adına döneminde İstanbul'a muhabir yollayan ilk gazete olarak tarihe geçmiştir. Yakup Kadri'nin gazetede yayınladığı makaleler incelenecek olursa batı ile doğuyu karşılaştırdığı, Batıyı gelişmiş ve modern; Doğuyu ise geride kalan, kendisini geliştiremeyen medeniyetler olarak gördüğü belirtilebilir. Batı'dan gelen medeniyeti kabul etme konusunda siyasilerin hata yaptığını ve bugünlere gelmesinde benimsenen Batı hayranlığını suçlamıştır. Yakup Kadri, Ermeni ve Yunan konularıyla ilgilide yazılar paylaşmıştır. Rumları ve Yunanlıları, Türk'ün düşmanı olarak görmüştür. Rum ve Yunan dükkanlarından ürün almama konusunda halkı uyaran Yakup Kadri, Ermeni meselesine ise Yunan tutumu kadar sert bakmamış yüzyıllardır Millet-i Sadıka olarak görülen Ermeniler'in Avrupa'nın oyununa düştüğünü yazılarında ifade etmiştir. Düşmanın silah ve sayısal olarak üstünlüğünü Türk halkının azim ve dirençle kırabileceğini ifade etmiş ve bu topraklarda verilen savaşı emperyalizmden kurtuluşun savaşı olarak değerlendirmiştir (Büyükarman, 2002; 25-38).

"İstikbal Gazetesi" mücadelenin ilk yılında basılmış ve Trabzon ilinin milli mücadele taraftarı olarak görülen bir gazetedir. Gazetenin sahibi ve başyazarı Faik Ahmet Barutçudur. Muhafaz-i Hukuk-i Milliye cemiyetinin basın ayağını oluşturmuştur. Gazete ilk yıllarında haftanın iki günü basılırken sonraki yıllarda her gün hizmet vermiştir. Anadolu Ajansı'nın haberlerine bolca yer verilmiş, yurttaki gelişmeler Trabzon halkına aktarılmaya çalışılmıştır. Pontus konusuna değinilmiş, Birinci TBMM seçim sonuçları ile ilgili bilgiler okuyucular ile paylaşılmıştır.

Tekalif-i Milliye emirleri diğer gazetelerde olduğu gibi İstikbalde gazetesinde de yayımlanmıştır. Batı cephesinde kazanılan zaferlerden detaylıca bahsedilmiş milletin moral ve motivasyonu sürekli artırılmaya ve orduya destek olunmasını sağlamaya çalışmıştır. Diğer bir husus ise Faik Ahmet'in yazılarında yerel yönetimler, bolşeviklik konularına bolca değinmesidir. Trabzon ilinde yapılan mitinglere sürekli katılmış ve çıkardığı notları okuyucuları ile paylaşmıştır. Sevr Anlaşmasını onaylayan İstanbul Hükümetini sert bir dille eleştiren gazete onları hain olarak nitelendirmiştir. Milletin bu hükümleri kabul edemeyeceği ve zulme başkaldıracağı paylaşılmıştır. İzmir'in kesinlikle Türk yurdu olduğunu ve bu durumdan asla taviz verilmeyeceği belirtilmiş, hukukun uygulanması gerekliliği ve İzmir'de çok büyük oranda Türkün yaşadığı meselesi vurgulanarak İzmir'in işgalci güçlere bırakılmayacağı aktarılmıştır. Gazetede Ermenistan konusunda Gümrü Anlaşmasının gayet doğru şekilde yapıldığına maddelerinin her iki taraf içinde uygun olduğuna kanaat getirilmiştir. Lozanda, İtilaf Devletlerinin hem İstanbul Hükümetini hem de Ankara'yı davet etmesinin kesinlikle kötü niyet unsuru olduğu belirtilmiştir.

Anadolu'nun en önde gelen gazetelerinden olan "İzmir'e Doğru" 16 Kasım 1919'da yayın hayatına başlamış ve mottosunu Kuva-i Milliye'nin bu ülkenin kurtuluşunun garantisini olarak oluşturmuştur. Balıkesir merkezli olan gazete İzmir'in Yunanistan tarafından işgalini konu edinilmiş ve İzmir'in başta olmak üzere tüm yurdun bu zulumden kurtulması üzerine yayınlar yapılmıştır. Gazetenin kurulma kararı Üçüncü Balıkesir Kongresinde alınmıştır. Mustafa Necati Bey önderliğinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin diğer önde gelen isimleri Esat Bey ve Vasıf Bey'dir (Kaya, 2008; 296). Gazete başlarda haftada üç gün yayınlanmış ancak ekonomik sıkıntılar sebebiyle yayın süresi iki güne düşürülmüştür. Yunan milisleri tarafından yayınlanmasına engel olmaya çalışılmış fakat gazete bir sembol haline gelmiş ve beklenilenden çok daha fazla satılmıştır. Üç bin kadar sayısının basıldığı ve çevre iller başta olmak üzere birçok ile servis edildiği dönemler olmuştur. Diğer şehirlerden özel olarak aboneleri bulunan Kuva-i Milliye ruhunu derinden hissettiren bir gazete halini almıştır. Toplumunu harekete geçirme potansiyeli olan isimlerin yaptığı mitingler özellikle yayınlanmış, konuşmaların içeriğiyle okuyuculara "düşmanı topraklardan atma" duygusu kazandırılmaya çalışılmıştır. Kara Fatma, Şerife Bacı, Gördesli Makbule gibi isimlerin kahramanlıkları okuyuculara aktararak "milli ruh" sağlanmaya çalışılmıştır (Ayhan, 2008; 334). Birliktelik duygusunun aşılması bağlamında cuma namazlarından sonra yapılacak mitinglerin haberleri paylaşılmış dolayısıyla halkın mitinglere katılımı sağlanmıştır. Öğüt gazetesinin haksız bir şekilde yayın hayatına son verilmesinin ardından gazete bu durumu okuyucuları ile paylaşmış ve düşman kuvvetlerine veryansın edilmiştir. Gazetenin bir numaralı ismi Mustafa Necati Bey, Wilson ilkelerinin hakkıyla uygulanmadığı ve Türklere karşı büyük bir haksızlık yapıldığını belirtmiştir. Türklerin diğer devletler gibi zalim olmadığı bilakis Rumların yıllarca hiç şiddet ve soyutlanma görmeden bu topraklarda yaşadığı ifade edilmiştir. Yunana karşı "düşman" algısı gazetede çekinmeden yapılmış sorunun onlara ancak anladıkları dilden cevap vererek çözüleceği yazılmıştır. San Remo Konferansında ülkenin adeta faciaya sürüklenmesi şeklinde alınan kararlara değinilmiş ve bu kararlar sert bir şekilde eleştirilmiştir (Kaya, 2008; 307). Gazete milli mücadele döneminde üstüne düşen görevi hakkıyla yapmış 1927 yılında yayın hayatına son vermiştir.

Şekil 3: İzmir'e Doğru Gazetesi'nin çıkarılmasına karar verilen Balıkesir Kongresi'nden

Milli Mücadeleye Muhafiz Gazeteler

“Peyam-ı Sabah”, 1913 yılında kurulmuş, dokuz sene yayın yapmıştır. 1919 yılında gazetenin başına eski Dış İşleri Bakanı Ali Kemal getirilmiştir (Karahana, 2014; 45). Peyam-ı Sabah gazetesi milli mücadeleye kesinlikle karşı çıkmış bu süreçte Damat Ferit Paşaya olan desteğini sürekli vurgulamıştır. Ali Kemal, Dış İşleri Bakanlığını yürüttüğü dönemde Mustafa Kemal'in ordudan ihraç edilmesini istemiş lakin bu talebi kabul edilmemiş sonrasında görevinden ayrılmıştır. Mustafa Kemal'e karşı şahsi bir tavır içinde olduğunu söylemek gayet mümkündür. Bu durum yazılarında sürekli görülmüştür. Bakanlık görevi sonrası Peyam-ı Sabah gazetesinin başına geçen Ali Kemal İngilizlere karşı geçmişten beri hayranlık beslemekte ve onlara karşı sempati duymuştur. Paris Barış Konferansında alınan kararlar çerçevesinde İstanbul'un ana yurttan koparılacağını okuyucularına aktaran gazete, bu durumu şiddetle kınamış bilhassa İstanbul'un, Osmanlı Devleti'nin değişilmez başkenti olduğu ifade edilmiştir. Ülkenin bu kadar aciz bir duruma düşmesi artık iktidarda bulunmayan İttihat ve Terakkiye bağlanmıştır. Paris Konferansında İstanbul'u Osmanlıdan koparıp yeni başkentin İç Anadolu'ya çekileceğini paylaşan gazete boğazların da kontrolden çıktığını belirtmiştir. Londra Konferansından yirmi dört saat önce basılan sayıda, Türklerin bu konferansta nüfus olarak azınlıkta olduğu bölgelerden talep ettiği haklarından vazgeçmesi gerektiği vurgulanmış ve boğazların diğer güçlerden geri alınması gerekliliği aktarılmıştır.

Ali Kemal'e göre Ermeni konusunda Avrupalı devletlerin kesin tutumu Osmanlı için büyük bir tehdit oluşturmaktadır (Karahana, 2014; 66). Ülkenin içinde bulunduğu durumun Damat Ferit Paşa hükümetinin görevden ayrılmasından sonra daha da kötüye gittiği savunulmuştur. Gazetede Londra Konferansında İzmir'in alınmamasının gerekçesi İtilaf Devletleri ile gerekli olumlu münasebetlerin kurulamamasına atfedilmiştir. Peyam-ı Sabah'a göre Londra Konferansından sonra İstanbul'un alınması sonucunda Kuva-i Milliye'nin İtilaf donanmalarına

karşı silahlı mücadeleye girmesi kesinlikle yanlış ve geri dönülmesi gereken bir hamledir. Nitekim sonrasında anlaşma hükümlerine uymayarak İstanbulun işgali gerçekleşince bu durumun en büyük müsebbibi olarak Kuva-i Milliye işaret edilmiştir. Salih Paşanın istifasının ardından Damat Ferit Paşanın başbakan olmasıyla bu durumdan duyduğu memnuniyeti dile getiren Ali Kemal, İtilaf Devletleri ile daha sıkı pazarlıklar yapılabileceğini düşünmüştür. San Remo Konferansı sırasında şartlar Osmanlı'nın aleyhinde işlerken Peyam-ı Sabah gazetesi bu durumu halka sahte bir şekilde aksettirmiş, Damat Ferit Paşaya adeta toz kondurmamıştır. Bu olumsuzlukların en başında İzmir'in Yunanistan kontrolüne girmesi gelmektedir. Sevr Anlaşmasının şartlarının ağırlığına dikkat çeken Ali Kemal, bu durumun müsebbibi olarak yine itilaf devletleri ile iş birliğinde bulunmayan kuva-i milliyeyi işaret etmiştir. Yunanistanı, Avrupanın şımarık çocuğu olarak gören Ali Kemal; Yunanistan'nın İstanbul, Edirne, Aydın gibi yerlerin yönetimini kesinlikle sağlayamayacağını yazmıştır. Sevr Anlaşmasının getirdiği sonuçlardan üzüntü duyan gazete yine de bu itilaf devletlerinin sunduğu şartlara uyulması gerekliliğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal'i Damat Ferit Paşaya suikast düzenlemekle suçlamıştır. Kuva-i Milliye'ye mensup kişilerin sivil halktan zorla para topladığı ve Anadolu halkının onları desteklemediği yazılmıştır.

Gümrü Anlaşmasında kazanılan zaferin manasız olduğunu ifade eden Ali Kemal bu durumun ülkenin bekası hususunda hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini savunmuştur. Bolşevikler ile olumlu münasebetlerin sahte olduğu yazıldığı gazetede Ruslara güvenilmemesi gerektiğini belirtilmiş, en büyük düşman oldukları gerçeğinin unutulmaması gerekliliği ifade edilmiştir. Batı cephesinde başarılar kazanılmaya başladıktan sonra Ali Kemal, Damat Ferit Paşanın, Kuva-i Milliye'ye dış gösteremediğini ve görevini bırakmasının vakti geldiğini ifade etmiştir. Doğu ve Batı cephesinde kazanılan zaferlerin nihayete erdirilemeyeceğini düşünmüş devleti büyük bir yıkımın beklediğini belirtmiştir. Peyam-ı Sabahta, Londra Konferansında iki tarafında çağrılmasının tuzak olduğu ve bu noktada beraber hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İstanbul Hükümetinin siyasi kanadı, Ankara ilinin askeri tarafı üstlenmesini önerilmiştir. İkinci İnönü sonrası dengelerin değiştiğini ifade eden Ali Kemal, İtilaf Devletlerinin Yunanistana eski desteği vermediğini ifade etmiştir. Eskişehir-Kütahya savaşının kaybedilmesinden sonra İngiltere ile anlaşarak Yunanistan'ın saf dışı edilebileceğini yazan gazete Ankara'ya hiçbir zaman destek vermemiştir.

Sakarya Meydan savaşı ve Büyük Taaruz sonrası askeri zaferlerin politik anlamda diğer devletlere kabul ettirilmeden hiçbir değeri olmadığı ve bunu başarmanın çok zor olduğu savunulmuştur. İkinci Abdülhamid dönemindeki Teselya Savaşı bu duruma örnek gösterilmiştir. Cephede alınan zaferlerin kesinlikle ölçüt olmadığını savunan Ali Kemal bu düşüncelerini; karşımıza moskof çıkar, Yunan çıkar, Bulgar çıkar, Sırp çıkar onlarla boğaz boğaza gelir çarpışır dururuz diyerek örneklendirmiştir (Karahan, 2014; 240).

Milli mücadeleye muhalif olan, Adana'da çıkarılan "Ferda Gazetesi" Osmanlı için büyük riskler oluşturan Mondros Ateşkesinden sonra Fransız askerlerin işgalinden itibaren yayın hayatına başlamıştır. Üç yıl yayın hayatını sürdüren gazete haftada iki gün basılmıştır. Adana'da milli mücadeleye karşıtlığı ile bilinen Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin sözcüsü konumunda bulunan gazetenin en önde gelen ismi Ali İlmî Efendi'dir. Fransa ile beraber hareket eden bu grup halkın milli mücadele yönündeki direncini kırmak için sürekli bu yönde yayınlar yapmıştır. Saltanatın devam etmesi gerektiğini düşünen gazete Damat Ferit Paşa hükümetinin yanında yer almıştır. İşgal kuvvetleri komutanlarının demeçlerini yayınlayan gazete, Türkler için en iyi yolun silahları bırakıp Fransız birliklerine karşı direnmek olduğunu paylaşmıştır. General Dofieux'un, Adananın Fransız yönetimine geçtikten sonra bölgeye adalet ve servet gelecek şeklindeki sözü Çukurova halkı ile paylaşmıştır (İslam, 2009; 163). İşgalden sonra Fransa yönetiminin aldığı kararları paylaşan gazete; Adana halkının izin belgesi, ikamet kağıdı gibi belgeleri almaları gerektiğini ifade etmiştir. Yüreğir vvasındaki bir

çarpışmadan sonra geriye çekilen Kuva-i Milliye için ‘‘kaç-kaç’’ şeklinde haber yapılan gazete halktan çok büyük bir tepki çekmiştir. Kuva-i Milliye’nin halkı aldattığını Fransızlar ile kesinlikle mücadele edemeyeceğini ifade eden gazete bu işgallerin artmasında da Kuva-i Milliye’yi suçlamıştır. Kuva-i Milliye’yi ‘‘çete’’ olarak tanımlayan gazete her geçen gün tepkisini arttırmıştır. Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin Adana il başkanı Hafız Mahmut’un Kuva-i Milliye için kullandığı ‘‘Kuva-i Milliye kelimesi yalandır, maskedir bu adamlara inanmayın’’ şeklindeki sözleri gazetede yayınlanmıştır (Karahana, 1988; 135). Ankara’nın kendisini milletin temsilcisi olarak tanımlamasının ardından bu durumu kesinlikle kabullenmeyen Ferda Gazetesi, Osmanlı Padişahı bu milletin yegane temsilcisidir şeklinde haber yapmıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının milli mücadele hareketine ‘‘Milli Bakkaliye’’ yakıştırması yapan gazete bu harekete destek veren kişileri meczup olarak tanımlamıştır (İslam, 2009; 168). Bolşevikler ile yakınlaşan milli mücadele önderlerini eleştiren gazete bu durumun itilaf devletlerini öfkeliendirdiğini ifade etmiştir. Çukurovanın Türk yönetimine katılmasından sonra gazete yöneticileri milli mücadelenin nihayetlendirilmesini beklemeden ülkeden kaçmışlardır.

‘‘Alemdar Gazetesi’’ yayın hayatına 1911 yılında başlamıştır. 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra gazete beş sene kapalı kalmıştır. 1918 yılında tekrar piyasaya çıkan gazetenin başyazarı Refi Cavittir. Gazetenin diğer önde gelen isimleri ise Aka Gündüz, Mustafa Sabri, Ahmet Kadri gibi isimler olmuştur. Gazetenin tekrar kurulmasından iki sene sonra başyazarlığa Mahir Sait’in geldiği açıklanmıştır. Gazetede baş yazılarda Mustafa Sabri’nin nicel olarak önde olması dikkat çekmektedir. Milli mücadelenin karşısında olan gazete Kuva-i milliye hareketini ve Mustafa Kemali şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının eylemlerine destek olan gazete yönetimi İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile de fazla şekilde içli dışlı olmuştur. Kurtuluşu, milli mücadelede değil büyük devletler ile olumlu diyalog sağlamakta gören gazete İttihatçı zihniyetin devamı olarak nitelendirdiği Kuva-i Milliyeyi ülkeye zarar vermekle suçlamıştır. Refi Cavit, yılanın zehrini kertenkeleden alması ile Kuva-i Milliye’nin de zehrini İttihat ve Terakki düşüncesinden almasına benzetmiştir (Tüzün, 2019; 25). Gazetenin bir diğer haberinde Kuva-i Milliye’nin çete olduğu ve halka zulmettiği haberi paylaşılmıştır. Sevr Antlaşmasının hükümlerinin ağır olduğunu kabul eden gazete yönetimi anlaşmanın imzalanmasından başka çare olmadığını aksi takdirde Osmanlı Devletinin tamamen silinip yok olacağını savunmuştur. Sevr Antlaşması’nın en çok Yunanistana fayda getirdiğini düşünen Mustafa Sabri, İzmir’in Yunanistana verilmesi hususunda İngiltereye kırgın olduklarını belirtmiştir. Hilafet makamının kaldırılmayacağını ve İstanbul dışına çıkmaması gerektiğini savunan gazete bunun tersi olduğu takdirde İslam dünyasında kırılmalar olacağını sarf etmiştir. Refi Cavit’in ‘‘İngilizleri İstiyoruz’’ başlığı ile verdiği yazıda İngiliz Muhipleri Cemiyetinin direktifi ile ‘‘İngilizler ile hareket edelim; ilime, bilime ihtiyacımız var kurtuluşumuz ancak bu şekilde gerçekleşir’’ şeklinde bir ifadesi yayınlanmıştır (Tüzün, 2019; 39) İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nin ülkenin diğer bölgelerinde yayılmasını ve yeni şubeler açmasını paylaşan gazete bu cemiyete olan desteğini yine göstermiştir. Sait Molla’nın düşünceleri birçok gazetede başka isimlerin altında paylaşılmıştır. Gazetenin sınırları zorladığı yazılarından biriside Anzavur’u Mustafa Kemal’e, Yunan’ı da Türke tercih ederiz şeklindeki yayınıdır. Mustafa Kemal ve kurmaylarının memleketlerini sevmediğini savunan gazete, delice hareketleriyle halkı zor duruma soktuklarını belirtmiştir. Kuva-i Milliye’nin çapulcu olduğunu ve eşkıyalık içinde olduğunu ve zihniyetlerinin sadece çalmak ve çürümek çerçevesinde şekillendiğini ifade etmiştir.

BULGULAR

Milli Mücadele döneminin basın üzerinden okunması, dönemin siyasal atmosferini anlamak için son derece elverişli bir zemindir. Zira gazeteler, yalnızca haber aktarma işleviyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda kamuoyunun şekillendirilmesinde, ideolojik yönelimlerin

meşrulaştırılmasında ve farklı siyasal kampların kendilerini ifade etmelerinde önemli araçlar olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda incelenen metinler, bir yandan “kurtuluş” fikrinin etrafında kenetlenen toplumsal enerjiyi, diğer yandan ise bu fikrin nihai aşaması olan cumhuriyetin ilanına yönelik kuşkuları, dirençleri ve alternatif tahayyülleri yansıtmaktadır. Özellikle İstanbul merkezli basında gözlemlenen temkinli ve çoğu zaman muhalif tavır, dönemin siyasal çoğulluğunu ve iktidar mücadelesinin basın yoluyla yürütülen yönlerini görünür kılmaktadır.

Elde edilen bulgular, basının Milli Mücadele sürecinde yalnızca tek sesli bir destek platformu olmadığını, aksine farklı ideolojik kampların mücadelesine ev sahipliği yaptığını ortaya koymaktadır. Bu çeşitlilik, hem ulusal birlik söyleminin inşa edilmesi önündeki engelleri hem de genç cumhuriyetin toplumsal meşruiyet kazanma sürecinde karşılaştığı güçlükleri açıklamaktadır. Kurtuluş mücadelesine gösterilen destek, çoğunlukla ortak bir tehdit algısı etrafında birleşirken; cumhuriyetin ilanı ile birlikte bu birliktelik çözülmüş, geleneksel otorite yapılarının devamını savunan kesimlerin direnci daha görünür hale gelmiştir. Bu durum, cumhuriyet fikrinin yalnızca askeri ve siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir mücadele alanı olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, basında görülen direniş, modernleşme ve siyasal dönüşüm süreçlerine yönelik genel bir toplumsal refleks de ifadesi olarak değerlendirilebilir. Cumhuriyetin getirdiği radikal kopuş, özellikle monarşik düzenin sürekliliğini savunan ya da mevcut statükodan fayda sağlayan kesimler tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Bu bağlamda gazetelerde dile getirilen eleştiriler ve kuşkular, yalnızca muhalif bir retoriğin ürünü değil, aynı zamanda geçiş sürecinin sosyo-politik sancılarının yansıması olarak okunmalıdır.

Sonuç olarak, Milli Mücadele dönemi basınına yönelik bu inceleme, erken Cumhuriyet’in siyasal kültürünü anlamak açısından kritik bir pencere açmaktadır. Gazetelerdeki destek ve direniş söylemleri, yalnızca dönemin siyasal mücadelelerini belgelemekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal hafızanın inşasında da belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu nedenle, basının sunduğu çok seslilik, Cumhuriyet’in kuruluş sürecinin yalnızca bir zafer hikâyesi değil, aynı zamanda çeşitli dirençlerin, müzakerelerin ve ideolojik çatışmaların iç içe geçtiği bir tarihsel kesit olduğunu gözler önüne sermektedir.

SONUÇ

Türk Milleti, Mondros Ateşkesinden itibaren çok zor şartlar altında işgale maruz bırakılmış ülkenin en önemli vilayetlerine düşman donanmaları yerleşmiştir. Osmanlı Devletini sadece Anadolu coğrafyasında etkisiz bir devlet olarak görmek isteyen itilaf devletlerinin yıllardır belirlediği ideal gerçekleştirilmeye yaklaşmıştır. İstanbul Hükümeti bu duruma baş kaldırmak yerine çözümü itilaf devletleri ile olumlu diyaloglar kurmakta aramıştır. Bu çözüm yolu başta Mustafa Kemal olmak üzere Türk milletinin kabullenebileceği bir durum olmamıştır. Kuva-i Milliye ismiyle şekillenen milletin direniş öyküsü basın ile toplumsal ve politik bir boyut kazanmıştır. Millî Mücadele dönemi (1919–1923), yalnızca cephede değil, aynı zamanda basın alanında da yoğun bir mücadeleye sahne olmuştur.

İstanbul başta olmak üzere Ankara, İzmir, Adana, Konya gibi önemli vilayetlerde milli mücadeleye destek veren gazeteler ortaya çıkmıştır. Milli bilincin ve beraberliğin sağlanması bağlamında gazetelerin halkın direncini yükseltmesi, ülkedeki gelişmeleri paylaşması, itilaf devletlerinin ve İstanbul hükümetinin Türk milletine uyguladığı zulmün anlatılması milli mücadele yanlısı gazeteler sayesinde daha hızlı ve daha aktif şekilde aktarılmıştır. Bu bağlamda İrade-i Milliye, Tasvir-i Efkâr, İleri, İzmirli Doğru ve birçok gazetenin oluşturduğu direnç millete olumlu anlamda geçmiş Mustafa Kemale olan destek çıkış gibi büyümüştür. Ancak, basın organları arasında millî mücadele'yi destekleyenler olduğu gibi, milli mücadeleye karşı çıkanlar

da olmuştur. Milli Mücadeleye engel olmak isteyen Peyam-ı Sabah, Alemdar gibi dönemin önemli gazeteleri ise ülkenin ancak Avrupa Devletlerinin hakimiyeti altına girerek ayakta kalabileceğini savunmuş milli mücadele hareketine karşı çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Akalın, s. (2004). Milli mücadele dönemi türk basınında tarihsel bir tartışma : manda mı? Himaye mi? Bağımsızlık mı? *Osmangazi üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü*, 16.

Ayhan, b. (2008). Kuva-yı millîye'nin propaganda gazetesi : izmir'e doğru . *Selçuk üniversitesi, sosyal bilimler dergisi*, 333-340.

Bayat, s. (2015). Milli mücadele döneminde konya halkının durumu ve babalık gazetesi. *Dokuz eylül üniversitesi , atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi enstitüsü*.

Büyükarman, d. A. (2002). Yakup kadri karaosmanoğlu'nun ikdam gazetesinde 1919-1922 yılları arasında yazmış olduğu makalelerin çevirimi-incelemesi. *Kocaeli üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü*, 225-238.

Demirci, h. (2019). Yeni şark gazetesine göre milli mücadele'de batı cephesi. *Atatürk üniversitesi, atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi enstitüsü*, 8-34.

Ersoy, b. (2019). "anadolu'da yeni gün" gazetesinde milli mücadele dönemi ekonomisi. *Marmara üniversitesi , sosyal bilimler enstitüsü*, 39.

Eski, m. (2009). Zonguldak'ta yapılan istiklal-i osmani günü. *Kastamoonu eğitim dergisi*, 218-226.

İslam, i. (1995). Milli mücadele'de yeni adana gazetesi. *Atatürk üniversitesi*, 10-76.

İslam, i. (2009). Milli mücadeleye muhalif bir gazete : ferda. *Dicle üniversitesi , ziya gökalp eğitim fakültesi dergisi*, 161-170.

Karahan, a. K. (1988). Milli mücadele basını. *Marmara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü*, 27-34.

Karahan, k. (1988). Milli mücadele basını. *Marmara üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü*, 34.

Kaya, e. (2008). Milli mücadelede izmire doğru gazetesi. *Erzincan üniversitesi*, 296-309.

Kocabaş, e. (2019). Hadisat gazetesi. *Marmara üniversitesi, türkiyat araştırmaları enstitüsü*, 3.

Koçak, m. (2018). Tevhid-i efkâr gazetesinin milli mücadele'ye bakışı. *Marmara üniversitesi, türkiyat araştırmaları enstitüsü*, 1.

Tamer, a. (2003). İrade-i milliye (1919-1922) (kurtuluş savaşı'nın ilk resmi basın organının tarihi). *Ankara üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü*, 18.

Taşçı, c. (2015). Süleyman nazif'in hadisat gazetesindeki yazıları. *Marmara üniversitesi, türkiyat araştırmaları enstitüsü*, 3-24.

Tüzün, d. (2019). Türk basın hayatında muhalif tavır : alemdar gazetesi. *Aksaray üniversitesi*, 11-47.

Yalçınkaya, a. (2019). Vakit gazetesinde millî mücadele. *Atatürk üniversitesi, atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi enstitüsü*, 22-33.

Yetim, m. (2015). Birinci inönü zaferinden izmir'in kurtuluşuna kadar açık söz gazetesi'nde harici haberler. *Erzincan üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü*, 7.

Yılmaz, h. (2014). Peyam-sabah gazetesinde milli mücadele. *Marmara üniversitesi, türkiyat araştırmaları enstitüsü*, 54-240.

Makale Geliş Tarihi

22.10.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Çocukluk Çağı Travmalarının Narsisizm, Makyavelizm ve Psikopati İle İlişkisi Üzerine Bir Derleme

A Review on the Relationship Between Childhood Trauma and Narcissism, Machiavellianism and Psychopathy

Ceren SÜRER¹, Meryem KARAAZİZ²

¹Sorumlu Yazar, Yüksek Lisans Öğrencisi, Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Fakültesi / Psikoloji Bölümü, Lefkoşa-KKTC, Orcid: [0009 0005 4189-4682](https://orcid.org/0009-0005-4189-4682)

²Doç.Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Fakültesi / Psikoloji Bölümü, Lefkoşa-KKTC, Orcid :[0000-0002-0085-612X](https://orcid.org/0000-0002-0085-612X)

Öz

Bu derleme çalışmasının amacı çocukluk çağı travmalarının narsisizm, makyavelizm ve psikopati ile ilişkisinin incelenmesidir. Narsisizm, makyavelizm ve psikopatinin birleşimine karanlık üçlü adı verilir. Bu amaçla çocukluk çağı travmaları, narsisizm, makyavelizm ve psikopatinin tanımlamalarını ve Çocukluk çağı travmalarının karanlık üçlüyle olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Çocukluk çağında yaşanan travmatik olaylar ileride bireyin kişiliğinin karanlık yönlerini ortaya çıkarabilmektedir. Çocukluk çağı ve karanlık üçlü terimleri her geçen gün daha sık bir arada incelenmeye başlanmıştır. Bu nedenle bu derleme bu alanda yapılan çalışmaları barındırdığı için önem taşımaktadır. Çocukluk çağında yaşadığı travmaları olan genç yetişkinlerde kişilik özelliklerinin olumsuz yönde şekillenmesini önlemek için erken müdahale programları uygulanmalıdır. Özellikle psikoeğitim ve bireysel/danışmanlık temelli müdahaleler, olası uyum sorunlarını azaltmada etkili olabilir. Ulaşılan sonuca bakıldığında zaman Çocuklukta yaşadığı travmatik durumların yetişkinlik döneminde bireyin yaşayacağı problemlerin en aza indirilmesi açısından bu çalışma büyük önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: çocukluk çağı travmaları, karanlık üçlü, narsisizm, makyavelizm, psikopati,

Abstract

The aim of this review study is to examine the relationship between childhood traumas and the traits of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. The combination of these three personality traits is referred to as the Dark Triad. Within this framework, definitions of childhood trauma, narcissism, Machiavellianism, and psychopathy are provided, and the relationship between childhood traumas and the Dark Triad is evaluated. Traumatic experiences encountered during childhood may later reveal the darker aspects of an individual's personality. The concepts of childhood trauma and the Dark Triad have increasingly begun to be examined together in recent years. Therefore, this review holds significance as it brings together studies conducted in this field. To prevent the negative shaping of personality traits in young adults who have experienced childhood traumas, early intervention programs should be implemented. In particular, psychoeducational and individual or counseling-based interventions can be

effective in reducing potential maladjustment problems. In conclusion, considering the findings obtained, this study is of great importance in minimizing the problems that individuals may experience in adulthood as a result of traumatic events in childhood.

Keywords: Childhood traumas, Dark Triad, Narcissism, Machiavellianism, Psychopathy

GİRİŞ

Travmanın Tarihçesi

Travmalar, insanlık tarihi boyunca yaşamın bir parçası olmuştur. Ancak 18. yüzyıla kadar, travmaların psikolojik etkileri olmadığına inanılmaktaydı. O dönemde psikolojik sorunların temelinde kişinin hastalıklara yatkınlığı, zihinsel sorunları veya biyolojik kökenli rahatsızlıkların yattığı düşüncesi yaygındı. Savaşlar sonrasında bu anlayış değişmeye başlamış ve travmaların yalnızca fiziksel değil, psikolojik etkilerinin de olduğu görülmüştür (Wessely, 2005). Özellikle 1870 yılında Fransa ve Prusya arasında gerçekleşen savaşta, askerlerde savaş sırasında yaşanan olayları yeniden deneyimleme, tepkisizlik ve duygusal ilgisizlik gibi belirtiler görülmüş ve ilk kez “Travmatik Nevroz” tanısı konmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında da benzer gözlemler yapılmış ve “Savaş Nevrozu” olarak tanımlanmıştır (Oktay, 2016).

1941 yılında Coconat Grove gece kulübünde çıkan yangın sonrası travma kaynaklı semptomlar gözlenmiş ve bu durum DSM-I’de yer almıştır (Karal, 2022). Ruppert (2014) travmayı, yaralanma ve zarar görme olarak tanımlamış; bireyin bilişsel, duygusal, fiziksel ve psikolojik gelişim alanlarında engellenmesini ve duraksamasını ifade etmiştir. 19. yüzyılda tıp sözlüğüne de giren travma, Türkçe sözlüklerde hem doku veya organ zararına yol açan yaralanma hem de psikolojik ve fiziksel yaralanmaya sebep olan yaşantı olarak tanımlanmıştır (Parman, 2017). Kısaca, travma bireyin ruhsal yapısını ve bedensel bütünlüğünü önemli ölçüde etkileyen durumlar olarak açıklanabilir.

Çocukluk Çağı Travmaları

Travmatik deneyimler yaşamın her döneminde ortaya çıkabilse de, çocukluk çağında yaşanan travmalar birey açısından daha yıkıcı etkilere sahiptir. Çocuğun 0–18 yaş arasında, sağlığını veya güvenliğini tehdit eden olumsuz deneyimlere maruz kalması, çocukluk çağı travması olarak tanımlanmaktadır. Bu tür travmalar, bireyin çocukluk döneminde karşılaştığı ve yoğun acı verici olayları kapsamaktadır (Öztürk, 2011). Çocuğun ilk sosyal ilişkilerini kurduğu anne, baba, kardeş veya bakım veren kişiler, kimi zaman gelişimini olumsuz etkileyebilecek davranışlarda bulunabilmektedir. Bu davranışlar; duygusal, fiziksel ya da psikolojik açıdan zarar verici cezalar, cinsel istismar, fiziksel saldırılar ya da çocuğun bakım, beslenme ve eğitim ihtiyaçlarının ihmal edilmesi şeklinde görülebilmektedir. Böyle durumlar, çocuğun güvenliğini tehlikeye atarak psikolojik, duygusal, sosyal, fiziksel ve cinsel açıdan kalıcı zararlar doğurabilmektedir. Çocuklukta yaşanan travmalar yalnızca o dönemde değil, yetişkinlikte de etkilerini sürdürebilmekte veya yeniden ortaya çıkabilmektedir (Lamont, 2010).

Erken yaşta karşılaşılan olumsuz deneyimler, bireyde olumsuz bilişsel şemaların gelişmesine yol açabilmekte ve bu şemaların yetişkinlikte devam etmesi, çeşitli psikolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Çocukluk çağı travmaları tarih boyunca oldukça yaygın olmasına karşın, konuya yönelik bilimsel araştırmalar daha çok son yıllarda hız kazanmıştır. Çocukluk dönemi, bireyin fiziksel, duygusal ve bilişsel gelişiminde kritik bir süreçtir. Bu dönemde maruz kalınan istismar veya ihmal, yaşam boyu sürebilecek ruhsal, sosyal ve fiziksel sonuçlara yol açabilmektedir. Literatürde istismar ve ihmal türleri genellikle dört ana başlık

altında incelenmektedir: fiziksel istismar, duygusal istismar, cinsel istismar ve ihmal (Karal, 2022).

Fiziksel İstismar

Fiziksel istismar, çocuğun ebeveyn, bakıcı veya otorite figürleri tarafından kasten zarar verici davranışlara maruz bırakılmasıdır. Buna vurma, tekmeleme, yakma, sarsma veya fiziksel acıya yol açacak diğer davranışlar dahildir. Fiziksel istismar, yalnızca görünür yaralanmalarla sınırlı olmayıp, çocuğun gelişim sürecinde güvenlik algısını da zedelemektedir (World Health Organization, 2020).

Duygusal İstismar

Duygusal istismar, çocuğun sürekli olarak küçümsenmesi, tehdit edilmesi, yok sayılması veya sevgiden mahrum bırakılması şeklinde ortaya çıkar. Çocuğun benlik saygısını zedeleyen bu tür istismar, uzun vadede anksiyete bozuklukları, depresyon ve bağlanma sorunları ile ilişkilendirilmektedir (Glaser, 2011).

Cinsel İstismar

Cinsel istismar, çocuğun rızası veya gelişimsel kapasitesi dışında cinsel davranışlara maruz bırakılmasıdır. Bu kapsamda fiziksel temas içeren ya da çocuğun cinsel içeriklere maruz bırakılması gibi temas içermeyen davranışlar da değerlendirilir. Çocukluk çağı cinsel istismarı, bireyin yaşam boyu ruhsal travmalar yaşamasına neden olabilmektedir (Finkelhor, 2009).

Duygusal İhmal

İhmal, çocuğun temel ihtiyaçlarının (beslenme, barınma, sağlık, eğitim ve duygusal destek) sistematik olarak karşılanmaması durumudur. İhmale maruz kalan çocuklarda gelişimsel gecikmeler, öğrenme güçlükleri ve sosyal uyum problemleri sıkça görülmektedir (Dubowitz, 2013).

Epidemiyoloji

Çocukluk çağı travmaları, dünya genelinde oldukça sık görülen, bireylerin yaşam boyu sosyal ve bedensel işlevselliklerini etkileyen önemli bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) raporlarına göre her yıl milyonlarca çocuk duygusal, fiziksel ya da cinsel istismara maruz kalmaktadır. Epidemiyolojik veriler, dünya çapında çocukların yaklaşık %20'sinin duygusal istismar, %25'inin fiziksel istismar ve %10'unun cinsel istismar yaşadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalar, ihmalin istismardan daha yaygın olduğunu ve özellikle düşük sosyoekonomik koşullara sahip aileler veya toplumlarda bu oranların arttığını göstermektedir (World Health Organization, 2020).

Türkiye'de yürütülen araştırmalar da benzer sonuçlara işaret etmektedir. Farklı örneklemelerle gerçekleştirilen çalışmalarda, çocukların %30-40'ının yaşamlarının herhangi bir döneminde en az bir tür ihmal veya istismara maruz kaldığı saptanmıştır. İstismar türleri arasında duygusal istismar en yaygın biçim olarak öne çıkarken, cinsel istismar daha düşük oranda görülmesine rağmen bireyler üzerinde en ağır ruhsal sonuçlara yol açmaktadır. Çalışmalarda dikkat çeken bir diğer bulgu ise yaşam alanlarının da etkili olduğudur. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan çocukların, kentsel bölgelerde yaşayanlara kıyasla daha yüksek oranda ihmal yaşadığı, bunun da sosyoekonomik düzey, ebeveyn eğitimi ve aile yapısı gibi faktörlerle ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Çolakkadıoğlu, 2018).

Etiyoloji

Gelişimsel süreçleri şekillendiren en önemli risk faktörlerinden biri çocukluk çağı travmalarıdır. Travmaların etiyojisi, çevresel, genetik ve sosyal faktörlerin etkileşimiyle açıklanabilir. Aile içi ihmal, şiddet, istismar, ekonomik güçlükler, sosyal destek eksikliği ve

ebeveyn kaybı, çocuklarda travmatik yaşantıların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan başlıca unsurlar arasında yer almaktadır (Cicchetti, 2005).

Çocukluk döneminde yaşanan travmaların, bireyin kişilik gelişimi üzerinde kalıcı etkiler bıraktığı ve yetişkinlikte psikolojik işlevselliği doğrudan etkilediği bilinmektedir. Bu tür olumsuz deneyimler güvenli bağlanmanın oluşumunu engelleyerek güvensizlik, duygusal düzenleme sorunları ve kişilerarası ilişkilerde zorluklara yol açabilmekte; bu da ilerleyen dönemlerde olumsuz kişilik özelliklerinin gelişimine zemin hazırlayabilmektedir (Widom, 2000).

Kişilik

Kişilik kavramı, uzun yıllardır psikolojinin temel inceleme alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Kişiliği açıklamak amacıyla farklı dönemlerde pek çok kuram geliştirilmiştir. Kişilik, soyut bir yapı olarak tutarlı davranış örüntülerini kapsar ve bireyleri birbirinden ayıran özellikleri ifade eder (Okray, 2020). Kişiliğin belirli özelliklerden oluştuğunu ilk kez tanımlayan kuramcılardan biri G.W. Allport'tur. Allport, kişiliği bireyin belirli eğilimleri doğrultusunda çeşitli durumlara benzer tepkiler verme biçimi olarak ele almıştır. Ayrıca Allport'a göre kişilik, bireyin algılarını şekillendirmekte, davranışlarını yönlendirmekte ve motivasyon kaynaklarından biri olarak işlev görmektedir (Müezzın & Okray, 2021).

Kişilik psikolojisi kavramının; klinik psikoloji, sosyal psikoloji ve örgütsel psikoloji gibi farklı alanlarda giderek daha fazla ilgi gördüğü belirtilmektedir (Campbell & Miller, 2011). Örgütsel psikoloji çalışmalarında kişilik genellikle normal özellikler üzerinden incelenmiş, bu durum çıkarıcılık, bencillik ve manipülasyon gibi karanlık yönlerin ele alınmasını sınırlandırmıştır. Ancak bu sınırlılığın fark edilmesiyle birlikte, 2010'lu yıllardan itibaren dünya genelinde kişiliğin olumsuz yönleri de araştırmalara dâhil edilmiştir. Türkiye'de ise bu konuda yapılan çalışmalar, kaynakların azlığı nedeniyle sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda narsisizm, makyavelizm ve psikopatinin bir arada ele alınarak incelenmesi önem taşımaktadır (Özsoy & Ardıç, 2021).

Karanlık Üçlü

Karanlık Üçlü (Dark Triad) kavramı, Paulhus ve Williams tarafından 2002 yılında geliştirilmiştir. Bu kavram, kişiliğin karanlık yönünü temsil eden üç bileşeni; subklinik narsisizm, makyavelizm ve subklinik psikopati olarak ele alır. Bu üç özellik, sorumsuzluk ve uyumsuzluk boyutlarında benzerlik gösterir ve psikoloji alanında büyük ilgi görmüştür (Furnham vd., 2013). Karanlık üçlüde yer alan bu kişilik özellikleri; manipülasyon ve kontrol, empati eksikliği, bencillik ve kendine düşkünlük, düşük ahlaki değerler ve yüksek güç arzusu gibi ortak özelliklerle tanımlanır. Bireyin davranışlarında kötü niyetli olarak gözlemlenen bu üç özellik, klinik boyuta ulaşmayan narsisizm, makyavelizm ve psikopatili kapsar (Ata, 2023).

Karanlık üçlü kişilik özellikleri taşıyan bireyler, art niyetli ve çıkarıcı davranışlar, duygusal soğukluk, iki yüzlülük, kendini ön plana çıkarma ve saldırganlık sergileyebilir (Paulhus & Delroy, 2009). Bu kişiler aynı zamanda heyecan arama, dürtüsel hareket etme ve öznel çıkarılarını gözetme eğilimindedir (Jones, 2009). Uzun vadede, bu özellikler bireye olumsuz etkiler yaratabilir (Kaiser, 2015). Kendi çıkarıları için etik ve toplumsal kuralları ihlal eden bu bireyler, yalan söyleme, aldatma ve zorbalık gibi davranışlar sergileyebilir (Cömert, 2020; Temelli, 2021).

Narsisizm

Narsisizm, belirli bir düzeyde olduğunda normal bir kişilik özelliği olarak kabul edilmektedir ve buna normal narsisizm denir. Normal narsisizmde bireyin özgüveni ve kişisel farkındalığı yüksektir; olumsuz eleştiriler benlik saygısını fazla etkilemez. Patolojik düzeye ulaştığında ise

narsisizm, kişinin çıkarları uğruna yalan söylemesine ve eleştirilere tahammülsüz olmasına neden olabilir (Akgün, 2019).

Narsisizm özellikleri taşıyan bireyler, kendilerini başkalarından üstün görerek başkalarını kendi çıkarları için kullanır. Bu kişiler, çevrelerinden kendilerine yüksek değer verilmesini bekler (Karaaziz & Atak, 2013). Narsisizm terimi, Yunan mitolojisindeki Narkissos efsanesinden türetilmiştir. Narkissos, suya eğildiğinde kendi yansımına aşık olmuş ve ölümüne yol açan davranışlar sergilemiştir (Turan, 2022). Türk Dil Kurumu'nda narsisizm, "özseverlik" olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2025). Freud, narsisizmi bedenine odaklanma ve tatmin sağlama olarak tanımlamış, bu bireylerin aşırı ilgi ve beğenilme arzusu taşıdığını belirtmiştir (Freud, 2014; Köroğlu, 2011). DSM-5 ölçütlerine göre narsist kişilik özellikleri; büyülenme, kıskançlık, kendini beğenmişlik, başkalarını kullanma ve saygısız tutumlar olarak sıralanabilir (Köroğlu).

Makyavelizm

Makyavelizm kavramı, Niccolò Machiavelli'nin düşüncelerine dayanır. Christie ve Geis (1970), Machiavelli'nin "Hükümdar" kitabında vurguladığı stratejilerin bireysel farklılıklarla uyumlu olduğunu ve bu özelliklerin makyavelizm olarak adlandırılabilirliğini belirtmiştir. Mach-IV ölçeği, makyavelizmi ölçmek için uluslararası alanda kullanılan bir araçtır (Özsoy & Ardıç, 2021).

Makyavelizm, amaca ulaşmak için her yolun mübah olduğunu savunur. Makyavelist bireyler, çıkarlarını en üst seviyeye taşımak amacıyla yalan söyleyebilir, insanları manipüle edebilir ve olası çatışmalardan kaçınabilirler. İnsan doğasına güvenilmez ve tehlikeli bir yaklaşım sergiler, sır saklama ve bilgiyi kontrol etme eğilimindedir. Bu bireyler kişisel menfaatler doğrultusunda manipülasyon yapabilir ve bencil davranışlar gösterebilir (Paulhus & Delroy, 2009; Yıldız, 2021).

Psikopati

Psikopati, duygusal yoksunluk, antisosyal davranış ve suça yatkınlık ile karakterize edilen bir kişilik bozukluğudur. McCord (1964), psikopatı diğer insanlarla kalıcı duygusal bağ kuramayan, asosyal, saldırgan ve dürtüsel bireyler olarak tanımlamıştır. Hare (2003) ise psikopatik özellikleri 20 tanısız özellik üzerinden incelemiştir. Psikopat bireyler duygusal olarak sığ, benmerkezci, manipülatif, antisosyal ve dengesizdir. Psikopati, diğer antisosyal bozukluklardan daha ciddi ve kalıcı duygusal sorunlar içerir (Griffiths, 2017).

Toplumda Karanlık Üçlünün Yeri

Karanlık üçlü olarak adlandırılan kişilik özellikleri (narsisizm, makyavelizm ve psikopati), toplumda klinik düzeyde bir bozukluk olarak görülmemekle birlikte belirli oranlarda gözlenmekte ve iş yaşamı, sosyal uyum ile kişilerarası ilişkiler üzerinde kayda değer etkiler oluşturmaktadır (Paulhus, 2002). Yapılan araştırmalar, narsisistik eğilimlerin toplumun yaklaşık %6-10'unda, makyavelist eğilimlerin %10-15 aralığında ve psikopatik eğilimlerin ise nüfusun yaklaşık %1'inde görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu oranlar klinik patoloji düzeyine ulaşmasa da, toplumsal işlevsellik açısından önemli riskler barındırmaktadır (Webster vd., 2009).

Cinsiyet Farklılıkları

Alan yazındaki bulgular, bu kişilik özelliklerinin cinsiyete göre farklılık gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Kadınlarda narsisistik eğilimlerin daha yaygın olduğu, erkeklerde ise psikopatik özelliklerin daha yüksek oranlarda görüldüğü bildirilmektedir. Ayrıca kültürel bağlamın da önemli bir belirleyici olduğu vurgulanmakta; bireyci kültürlerde narsisistik, kolektivist kültürlerde ise makyavelist eğilimlerin daha sık gözlemlendiği rapor edilmektedir. Türkiye'de

gerçekleştirilen bir çalışmada, genç yetişkinlerde karanlık üçlü özelliklerinin belirli düzeylerde bulunduğu ve özellikle üniversite öğrencileri arasında narsistik eğilimlerin görece daha yaygın olduğu saptanmıştır (Stoltenborgh, 2015).

Karanlık Üçlü Etiyolojisi

Karanlık üçlü kişilik özelliklerinin etiyolojisi incelendiğinde, çocuklukta yaşanan olumsuz deneyimlerin belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir (Furnham vd., 2013). Narsistik eğilimlerin reddedilme, eleştirilme veya duygusal ihmale; makyavelist eğilimlerin güvensiz bağlanma ve öğrenilmiş manipülatif davranışlara; psikopatik eğilimlerin ise sıklıkla ihmal, istismar ve travmatik çevresel koşullara bağlı olarak geliştiği belirtilmektedir (Campbell, 2011).

Dolayısıyla, çocukluk çağı travmaları ile karanlık üçlü kişilik özelliklerinin gelişiminde ortak bir temel olarak erken yaşantıların ve çevresel koşulların etkisi öne çıkmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, çocukluk dönemi travmaları yalnızca bireysel gelişim açısından değil, aynı zamanda kişilik yapılanmaları ve toplumsal uyum bağlamında da kritik bir etiyojik unsur olarak değerlendirilmektedir (Jonason, 2010).

İlgili Araştırmalar

Son on yılda, kişilik özelliklerinin karanlık yönlerine ilişkin araştırmalarda belirgin bir artış gözlenmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan biri, Taylor J. Vossen ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiştir. 661 katılımcı üzerinde yürütülen araştırmada, karanlık üçlü ile B kümesi kişilik bozuklukları (antisosyal, borderline, histrionik ve narsistik) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bulgular, tüm kişilik bozukluklarıyla karanlık üçlü özellikleri arasında pozitif ilişkiler bulunduğunu ve her bir bozukluk için en az bir karanlık üçlü özelliğinin anlamlı katkı sunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, karanlık üçlü özelliklerinin birbirleriyle genellikle pozitif yönde ilişkili olduğu ve bu korelasyonların 0,20 ile 0,60 arasında değiştiği belirlenmiştir. Çalışmanın bir diğer dikkat çekici bulgusu ise erkeklerin kadınlara kıyasla daha yüksek puan almış olmasıdır. Bu tür araştırmalar, mevcut kişilik bozukluğu patolojilerinin altında yatan boyutsal özelliklerin anlaşılmasına katkıda bulunmakta ve yeni tanı modellerinin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır (Vossen vd., 2017).

Türkiye’de yürütülen çalışmalar da bu alana önemli katkılar sağlamıştır. Örneğin, 2012 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği’nin (CTQ) Türkçe uyarlamasının geçerlik ve güvenilirliği incelenmiş; ölçeğin güvenilir bulunduğu ve iç tutarlılığının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma, sonraki araştırmalar için metodolojik açıdan önemli bir referans niteliği taşımaktadır (Şar & Öztürk, 2012). Benzer şekilde, 2018 yılında Kısa Karanlık Üçlü Ölçeği’nin (SD3) Türkçe uyarlaması yapılmış ve ölçeğin geçerli dayanaklara sahip olduğu gösterilmiştir. Türkçe versiyonların kullanımı, sonraki çalışmaların metodolojik güvenilirliğini artırmış ve literatüre önemli katkılar sunmuştur (Ermiş, 2018).

Bu bağlamda Jin ve arkadaşları (2020), üniversite öğrencileri üzerinde yürüttükleri bir çalışmada, çocukluk ihmali ile “kötücül yaratıcılık” arasındaki ilişkide karanlık üçlünün kısmi aracılık rolü oynadığını ortaya koymuştur. Carvalho ve Melo (2022) tarafından gerçekleştirilen meta-analiz ise olumsuz erken yaşantıların kişilik örüntülerini şekillendirdiğini göstermiştir. Çalışma, psikopati ile duygusal/fiziksel istismar ve ihmal arasında orta düzeyde pozitif ilişkiler bulunduğunu rapor ederek, çocukluk döneminde yaşanan istismar ve travmaların yetişkinlikte olumsuz yansımaları olabileceğini ortaya koymuştur.

Benzer şekilde Li, Ng ve Wong (2023), çocuklukta yaşanan kötü muamelenin özellikle kırılğan narsisizm ile güçlü biçimde ilişkili olduğunu; grandiyöz narsisizm ile ise daha zayıf ancak anlamlı bir ilişki bulunduğunu bildirmiştir. Bu bulgular, çocuklukta yaşanan olumsuz deneyimlerin narsisizmin farklı boyutları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Narsisizm,

karanlık üçlü içerisinde en sık karşılaşılan ve bireyin hem kendisine hem de çevresine zarar verme potansiyeliyle dikkat çeken bir kişilik özelliğidir (Li & Wong, 2023).

Türkiye’de yürütülen güncel bir çalışmada ise Çakmak Tolan (2023), Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği (CTQ) ve Kısa Karanlık Üçlü (SD3) envanterlerini kullanarak, çocukluk travmaları ile karanlık üçlü arasındaki ilişkileri incelemiştir. Bulgular, bu kişilik özelliklerinin çocukluk travmalarıyla pozitif yönde ilişkili olduğunu ve karanlık üçlünün obsesif inanışlar üzerinde kısmi aracılık rolü oynadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, CTQ ve SD3 puanları arasında pozitif ve anlamlı korelasyonlar bulunmuştur.

Genel olarak, bu araştırmalar karanlık üçlü ile çocukluk dönemi travmaları arasında güçlü ilişkiler olduğunu ortaya koymakta ve kişilik bozukluklarının anlaşılmasında önemli ipuçları sunmaktadır.

Sonuç

Çalışmanın konusu olan çocukluk çağı ve karanlık üçlü terimleri geçmişe göre günümüzde daha sık ele alınmaktadır. Türkiye’de ise bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde sınırlı sayıda çalışma karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada çocukluk çağı travmaları, narsisizm, makyavelizm ve psikopati ile ilgili yapılan araştırmalar ele alınmıştır. Bireyin erken yaşta yaşamış olduğu olumsuz deneyimlerin yetişkinlik döneminde karanlık kişilik özellikleriyle (narsisizm, makyavelizm, psikopati) olan ilişkisini ele alarak, pratik ve kuramsal düzeyde katkılar sunmayı amaçlamıştır. Yapılan Çocukluk çağında yaşanmış olan travmalar ve karanlık üçlü arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Yapılan birçok çalışma sonucunda, o dönem de (çocukluk çağı) kişinin maruz kaldığı istismar, ihmal ve buna benzer durumların bireyin yetişkinlikteki döneminde kalıcı izler bırakabildiği tespitini gözler önüne koymuştur (Köroğlu, 2011). Bunun yanında çocukluk çağında yaşanan travmalar ve karanlık üçlü (narsisizm, makyavelizm ve psikopati) eğilimleri ile ilişkisine yönelik çalışmalarda sınırlı olduğu görülmektedir (Furnham vd., 2013).

Yapılan araştırmaların sonucunda; çocukluk çağı travmaları, narsisizm, makyavelizm ve psikopati ile anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Öneri

Üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı travmalarının uzun vadeli etkilerini dikkate alan ruh sağlığı taramaları yaygınlaştırılmalıdır. Bu taramalarda yalnızca depresyon ve kaygı belirtileri değil, aynı zamanda narsisizm, makyavelizm ve psikopati eğilimleri de değerlendirilmelidir. Travma ile karanlık üçlü kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin nedenselliğini daha net ortaya koyabilmek için boylamsal araştırmalar yapılmalıdır. Nicel bulguların yanı sıra, nitel araştırmalarla öğrencilerin travma deneyimlerini ve kişilik gelişim süreçlerini derinlemesine anlamaya yönelik çalışmalar önerilmektedir.

Kaynakça

Ağralı Ermiş Ş., M. Y. (2018). The Adaptation Of Short Dark Triad (Sd3) Inventory To The Turkish Sample: The Study Of Validity And Reliability. Eğitim Ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 138-156.

Akgün Z. , Y. U. (2019). Toplumsal Cinsiyet Ve Narsisizm İlişkisi. Dünya Sağlık Ve Tabiat Bilimleri Dergisi, S. 31-32.

- Ata, N. S. (2023). Kişiliğin Karanlık Üçlüsü. *Özgür Yayınları*.
- Campbell, W. K. (2011). *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder*. Hoboken, NJ: Wiley. Hoboken, NJ: Wiley.
- Cicchetti, D. &. (2005). Child maltreatment. . *Annual Review of Clinical Psychology*,, 409-438.
- Cömert, E. v. (2020). Üniversite öğrencilerinde karanlık üçlü: HEXACO kişilik özelliklerinin yordayıcı rolü. . 127-159.
- Çakmak Tolan, S. (2023). Çocukluk Çağı Travmalarının Karanlık Üçlü Kişilik Özellikleri Ve Obsesif İnanışlarla İlişkisi. *International Journal Of Contemporary Educational Research*, 10(2), 345–360.
- Çolakradioğlu, O. &. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi. *Ürk Psikoloji Yazıları*, 45-60.
- Dubowitz, H. (2013). Neglect in children. *Pediatric Annals*. *Pediatric Annals*, 42(4), 73–77.
- Furnham, A. R. (2013). The Dark Triad Of Personality: A 10 Year Review. . *Social And Personality Psychology Compass*,, 7(3), 199-216.
- Finkelhor, D. (2009). The prevention of childhood sexual abuse. *The Future of Children*, 19(2), 169–194.
- Glaser, D. (2011). How to deal with emotional abuse and neglect—Further development of a conceptual framework (FRAMEA). . *Child Abuse & Neglect*, 35(10), 866–875.
- Jonason, P. K. Webster. (2009). Triad: Facilitating A Short-Term Mating Strategy İn Men. *European Journal Of Personality*, 23(1), 5-18. *European Journal Of Personality*, 23(1), 5-18.
- Jonason, P. K. (2010). The Dirty Dozen: A Concise Measure Of The Dark Triad. . *Psychological Assessment*, 22(2), 420-432.
- Jones, D. N. (2009). Machiavellianism. In M. R. Leary Ve R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook Of Individual Differences İn Social Behavior*. The Guilford Press., 93–108.
- Jin X., Z. X. (2020). Childhood Neglect, Dark Personality, And Malevolent Creativity. . *Frontiers İn Psychology*.
- Karal E., H. A. (2022). Çocukluk Çağı Ruhsal Travmaları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 82-103.
- Karaaziz M, İ. E. (2013). Narsisizm Ve Narsisizmle İlgili Araştırmalar. *Nesne Dergisi*, 48.
- Kaiser, R. B. (2015). The Dark Side Of Personality And Extreme Leader Behavior. . *Applied Psychology*, 64(1), 55-92.
- Köroğlu, E. v. (2011). *Kişilik Bozuklukları*,. Ankara.: HYB Basım Yayın:.
- Lamont, A. (2010). Effects Of Child Abuse And Neglect For Children And Adolescents. *Australian Institute Of Family Studies*, . 1-7.
- Li, N. N. (2023). The Association Between Child Maltreatment And Pathological Narcissism: A Three-Level Meta-Analytic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*. Advance Online Publication. *Trauma, Violence, & Abuse*. Advance Online Publication. <https://doi.org/10.1177/15248380221150666>.
- Okray. (2020). *Kişilik: Tanımı, Sınıflamaları Ve Kişilik Bozuklukları*. Efe Akademi.

Oktay, D. (2016). Klinik Dışı Kadın Örnekleme Çocukluk Çağı Ruhsal Travmaları İle Dissosiyatif Yaşantı Düzeyleri Ve Afektif Sinirbilim Kişilik Ölçeği Sonuçlarının Değerlendirilmesi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Özsoy, E. R. (2017). Reliability And Validity Of The Turkish Versions Of Dark Triad Dirty Dozen (Dtdd-T), Short Dark Triad (Sd3-T), And Single Item Narcissism Scale (Sms-T), Personality And Individual Differences. S. 117, 11-14.

Öztürk, M. (2011). Çocuk Hakları Açısından Çocuk İhmal Ve İstismarı. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Parman, T. (2017). Eden Bilimsel Bir Unsur Olarak Travma Ve Psikanaliz. Psikanaliz Yazıları Dergisi, 34,19-26.

Paulhus, D. L. (2002). The Dark Triad Of Personality: Narcissism, Machiavellianism, And Psychopathy. Journal Of Research In Personality, 36(6), 556-563. Journal Of Research In Personality, 36(6), 556-563.

Paulhus, D. N. (2009). Machiavellianism (S. The Guilford Press. 257–273. Isbn 978-1-59385-647-2.). Newyork/ London: The Guilford Press.

Stephanie Y. Griffiths, J. V. (2017, September). A Comprehensive Neuroimaging Review Of Pcl-R Defined Psychopathy. Aggression And Violent Behavior, S. 60-75.

Stoltenborgh, M. B.-K. (2015). The Neglect Of Child Neglect: A Meta-Analytic Review Of The Prevalence Of Neglect. . Social Psychiatry And Psychiatric Epidemiology, , 48(3), 345-355.

Temelli, E. K. (2021). Karanlık Üçlü Kişilik Özelliklerinde Genetiğin Rolü. Adli Tıp Bülteni, 197-204.

Turan, K. (2022). Narsisistik Kişilik Bozukluğu Ve Psikodinamik Alt Tipleri. Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi, S. Cilt:5 / Sayı:9.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr> Adresinden Alındı.(2025)

Vossen J. T., 1, F. L. (2017). Exploring The Dark Side: Relationships Between The Dark Triad Traits And Cluster B Personality Disorder Features. Colorado,: Psychology Department, University Of Colorado, .

Wessely, J. &. (2005). Shell Shock To Ptsd, Military Psychiatry From 1900 To The Gulf War. Hove: Psychology Press. E. &. Jones İçinde, Military Psychiatry From 1900 To The Gulf War. London.

Widom, C. S. (2000). Posttraumatic Stress Disorder İn Abused And Neglected Children Grown Up. American Journal Of Psychiatry,, 1223-1229.

World Health Organization. (2020). Child Maltreatment: Key Facts. Adresinden Alındı.

Yıldız, E. (2021). Liderin Makyavelist Davranışlarının Algılanan Lider. 7.

Makale Geliş Tarihi

23.11.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

**Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planlarında Cinsiyet Temelli İfadeler: 2010–2028
Dönemi Karşılaştırmalı Bir Analiz**

Gender-Based Expressions in the Strategic Plans of the Ministry of National Education: A
Comparative Analysis of the Period 2010–2028

Gönül ŞENER

Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Orcid: [0000-0003-3212-7703](https://orcid.org/0000-0003-3212-7703)

Özet

Bu çalışmada, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 2010-2028 yılları arasındaki stratejik planlarında yer alan kız öğrenciler ve kadın çalışanlar ile ilgili ifadelerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Stratejik planlar, eğitim sisteminin yönünü, önceliklerini ve politika dilini belirleyen temel belgeler olduğundan, bu planlarda cinsiyet temelli ifadelerin görünürlüğü ve niteliği, eşitlikçi eğitim anlayışının kurumsal düzeydeki yansımalarını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Araştırma, doküman incelemesine dayalı nitel bir çalışma olarak desenlenmiş; veri kaynağı olarak MEB'in 2010–2014, 2015–2019, 2019–2023 ve 2024–2028 stratejik planlarının tam metinleri kullanılmıştır. Veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonuçları, planlarda toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin ifadelerle yer verme düzeyinin yıllar içinde değiştiğini göstermektedir. 2010–2014 Stratejik Planı, özellikle “kız–erkek okullaşma farkı”nı azaltmaya yönelik performans göstergeleriyle cinsiyete duyarlı yaklaşımın en yoğun olduğu dönem olarak dikkat çekmektedir. 2015–2019 döneminde kız öğrenciler “özel politika gerektiren grup” olarak anılmakla birlikte cinsiyet temelli ifadelerin oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. 2019–2023 Stratejik Planında cinsiyet temelli vurgu daha da azalmış; yalnızca yönetici pozisyonlarında kadın oranlarına ilişkin performans göstergesi ile kız öğrencilerin dezavantajlı grup olarak tanımlanmasına yer verilmiştir. Buna karşın 2024–2028 Stratejik Planında kadınların güçlendirilmesi, sosyal kapsayıcılık, fırsat eşitliği ve dezavantajların giderilmesine yönelik daha kapsamlı ifadeler yer almaktadır. MEB stratejik planlarında toplumsal cinsiyet eşitliği ifadelerinin dönemsel olarak dalgalandığı bazı dönemlerde görünürlük kazanırken bazı dönemlerde geri planda kaldığı görülmektedir. Araştırma sonucunda eğitim politikalarında toplumsal cinsiyet duyarlılığının sürdürülebilir bir politika yaklaşımı olarak güçlendirilmesi gerektiği önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Stratejik plan, toplumsal cinsiyet, kız öğrenciler, kadın çalışanlar, doküman analizi.

Abstract

This study aims to examine the statements related to female students and women employees included in the strategic plans prepared by the Ministry of National Education between the years 2010 and 2028. Since strategic plans are fundamental documents that determine the direction, priorities, and policy language of the education system, the visibility and quality of gender-based statements in these plans are critical for understanding how an equality-oriented education approach is reflected at the institutional level. The study was designed as a qualitative

research based on document analysis, and the full texts of the Ministry's 2010–2014, 2015–2019, 2019–2023, and 2024–2028 strategic plans were used as data sources. The data were analyzed through content analysis. The findings of the study reveal that the extent to which the plans include statements related to gender equality has changed over the years. The 2010–2014 Strategic Plan stands out as the period in which gender-sensitive approaches were most prominent, particularly through performance indicators aimed at reducing the 'female–male schooling gap.' In the 2015–2019 period, although female students were mentioned as a 'group requiring special policy measures,' gender-based statements were found to be limited. In the 2019–2023 Strategic Plan, gender emphasis decreased even further; the plan only included a performance indicator regarding the proportion of women in managerial positions and the classification of female students as a disadvantaged group. In contrast, the 2024–2028 Strategic Plan presents more comprehensive discourse on women's empowerment, social inclusion, equal opportunities, and the reduction of disadvantages. Overall, it is observed that the discourse on gender equality in the Ministry's strategic plans fluctuates over time — gaining visibility in some periods while remaining in the background in others. Based on the findings, it is recommended that gender sensitivity be strengthened as a sustainable policy approach within education policy

Keywords: Strategic plan, gender, female students, women employees, document analysis.

1. GİRİŞ

Eğitim politikalarında stratejik planlama, devletlerin uzun vadeli hedeflerini, önceliklerini ve kaynak dağılımını resmileştiren temel araçlardan biridir (Işık ve Aypay, 2004). Stratejik planlar yalnızca idari ve mali düzenlemeleri değil, aynı zamanda eşitlik, kapsayıcılık ve dezavantajlı gruplara yönelik politikaların da yönünü yansıtır. Bu çerçevede toplumsal cinsiyet eşitliği, özellikle kız çocuklarının eğitime erişimi ve kadınların eğitim sistemindeki konumu (öğretmen, yönetici, uzman vb.) açısından ulusal stratejik planlarda yakından izlenmesi gereken bir boyut hâline gelmiştir. Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nda, özellikle SKA 4 (Nitelikli Eğitim) ve SKA 5 (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği), eğitim ve toplumsal cinsiyet birbirini tamamlayan iki temel hedef olarak ele alınmaktadır (United Nations, 2015). UNESCO (2015) ise eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğini üç düzlemde tanımlamıştır. Bunlar; eğitime erişim, eğitimin içeriği ve süreçleri ve eğitim yoluyla güçlenmedir. Bu tanımlar, yalnızca okullaşma oranlarına odaklanmanın yeterli olmadığını ders kitapları, öğretim uygulamaları, okul iklimi, yönetsel yapı ve mezuniyet sonrası fırsatların da toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi gerektiğini vurgular. Küresel raporlar hâlen okul dışında kalan milyonlarca kız çocuğunun olduğunu ve okuryazar olmayan nüfusun çoğunluğunu yetişkin kadınların oluşturduğunu göstermektedir (UNESCO, 2020).

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmeye yönelik önemli girişimlerden biri, Avrupa Birliği ve Ülkemiz tarafından desteklenen Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi (ETCEP) olmuştur. Bu proje ders kitaplarının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi, öğretmenlerin cinsiyet eşitliği konusunda eğitilmesi ve okullar için cinsiyet eşitliği güvencesi aracı geliştirilmesi gibi uygulamalar içermiştir. Bu kapsamda hazırlanan değerlendirme raporları, okul iklimi ve eğitim içeriklerinde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının hâlen güçlü olduğunu ortaya koymuştur (KADEM, 2019).

Ülkemizde 2010-2018 yılları arasında dört önemli stratejik plan hazırlanmıştır. Bu planlardan ilki olan 2010–2014 Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planı, Türkiye'de eğitim sisteminin yapısal sorunlarını çözmeyi, erişim ve fırsat eşitliğini artırmayı ve kaliteyi yükseltmeyi amaçlayan kapsamlı bir yol haritasıdır. Plan, özellikle eğitime erişimde bölgesel ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin azaltılması, kız çocuklarının okullaşmasının desteklenmesi, cinsiyete

dayalı okullaşma farklarının düşürülmesi, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması ve öğretmen niteliğinin artırılması gibi hedeflere odaklanmıştır. Bu dönem, performans göstergelerinin net biçimde tanımlandığı, kız-erkek okullaşma oranlarının izleme kriteri olarak kullanıldığı ve cinsiyet temelli eşitsizliklerin açık şekilde sorun alanı olarak tanımlandığı bir stratejik plan dönemidir. Eğitimde kalite, erişilebilirlik ve kurumsal kapasiteyi güçlendirmeye yönelik çok boyutlu hedefler içermesiyle MEB'in en kapsamlı planlama dönemlerinden biri olarak öne çıkar (MEB, 2009). Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2015–2019 Stratejik Planı, kamu yönetiminde stratejik planlamanın kurumsallaşması sürecinde hazırlanan ikinci plan olup, 2010–2014 döneminin devamı niteliğindedir. Bu planın temel amacı, Türkiye'nin eğitim sistemini daha nitelikli, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmadır. “Stratejik amaçlar, hedefler, performans göstergeleri ve risk yönetimi” gibi temel bileşenler etrafında şekillenen plan, beş temel stratejik hedefe odaklanmaktadır (MEB, 2015). Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2019–2023 Stratejik Planı, Türkiye'nin eğitim sistemini nitelikli, kapsayıcı ve etkili bir yapıya dönüştürmeyi amaçlayan kapsamlı bir plandır. Plan, ulusal kalkınma hedefleriyle uyumlu biçimde hazırlanmış, performans yönetimi sistemiyle entegre edilmiş ve önceki stratejik planlara kıyasla daha geniş bir katılımı oluşturulmuştur. Eğitimde fırsat eşitliği, kalite, kurumsal kapasite, insan kaynağı verimliliği ve toplumla iletişim gibi başlıklar altında onlarca hedef ve gösterge tanımlanarak eğitim sistemine yön verilmiştir (MEB, 2019). Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2024–2028 Stratejik Planı, Türkiye'nin eğitim politikalarında yönetim, kapsayıcılık ve dijital dönüşüm hedefleriyle şekillenen kapsamlı bir yol haritasıdır. Bakanlığın önceki stratejik plan deneyimlerinden elde edilen kazanımlar doğrultusunda hazırlanan bu belge, eğitimde eşitlik, nitelik, erişim ve verimlilik ilkeleri temelinde yapılandırılmıştır. Plan, güncel ihtiyaçlara uygun olarak oluşturulmuş stratejik amaçlar ve performans göstergeleriyle desteklenmektedir (MEB, 2024).

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan stratejik planlar, Türkiye'nin orta ve uzun vadeli eğitim politikalarının resmi çerçevesini oluşturmaktadır. 2010–2014, 2015–2019, 2019–2023 ve 2024–2028 dönemlerini kapsayan dört plan, bakanlığın hedeflerini, performans göstergelerini ve dezavantajlı gruplara yönelik politikalarını içerirken, aynı zamanda toplumsal cinsiyetin nasıl ele alındığını da göstermektedir. 2010–2028 dönemine bakıldığında kız öğrencilerin eğitime erişimi, okullaşma oranları ve kadın çalışanların yönetici pozisyonlarına katılımı gibi konuların farklı dönemlerde değişen ağırlıklarla ele alındığı görülmektedir. Ancak bu ifadelerin hangi yıllarda güçlendiği, hangi dönemlerde zayıfladığı ve cinsiyet temelli politikaların nasıl bir dönüşüm geçirdiği sistematik olarak ele alınmamıştır. Bu durum, Millî Eğitim Bakanlığı'nın uzun yıllara yayılan stratejik belgelerinde cinsiyet eşitliğine ilişkin yaklaşımın incelenmesi ihtiyacını doğurmaktadır. Bu araştırmanın amacı Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 2010-2028 stratejik planlarında yer alan kız öğrenciler ve kadın çalışanlar ile ilgili ifadelerin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. 2010-2014 stratejik planında kız öğrenciler ve kadın çalışanlar ile ilgili hangi ifadelere yer verilmiştir?
2. 2015-2019 stratejik planında kız öğrenciler ve kadın çalışanlar ile ilgili hangi ifadelere yer verilmiştir?
3. 2019-2023 stratejik planında kız öğrenciler ve kadın çalışanlar ile ilgili hangi ifadelere yer verilmiştir?
4. 2024- 2028 stratejik planında kız öğrenciler ve kadın çalışanlar ile ilgili hangi ifadelere yer verilmiştir?
- 5.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2010–2028 yıllarını kapsayan dört stratejik planındaki kız öğrenciler ve kadın çalışanlara yönelik ifadeleri incelemek amacıyla nitel araştırma yaklaşımı kapsamında yürütülmüş doküman analizi desenindedir. Doküman analizi, yazılı materyallerin sistematik biçimde incelenmesi ve anlamlandırılması sürecidir (Bowen, 2009). Bu desen, politika belgelerinin karşılaştırılmasına olanak sağlayarak çalışmanın amacına uygun bir çerçeve sunmaktadır.

2.2. Verilerin Analizi

Araştırmada incelenen dokümanlar Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan dört stratejik plandan oluşturmaktadır. Bu planlar 2010–2014 Stratejik Planı, 2015–2019 Stratejik Planı, 2019–2023 Stratejik Planı, 2024–2028 Stratejik Planı'dır. Veriler, ilgili stratejik planların resmî PDF sürümlerinin incelenmesiyle toplanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, metindeki anlamlı birimlerin kodlanması, kategorilere ayrılması ve temaların oluşturulması sürecidir (Krippendorff, 2019). Her plan önce bütüncül bir okuma sürecinden geçirilmiş, kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Veriler üzerinde yapılan kodlamaların tutarlılığını sınamak için kodlar arası uyum incelenmiştir. Bu kapsamda uzman görüşü alınmış; oluşturulan kodların ve temaların uygunluğu, uzman iki akademisyen tarafından bağımsız olarak incelenmiştir. Bunun yanında, araştırmanın güvenilirliğini desteklemek amacıyla stratejik planlardan doğrudan alıntılara yer verilmiştir.

3. BULGULAR

Bu araştırmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2010–2028 yılları arasında hazırlanmış dört stratejik plan, kız öğrenciler ve kadın çalışanlara yönelik ifadeler bakımından sistematik olarak incelenmiştir. Oluşturulan temalar ve temalara ilişkin frekanslar aşağıda sunulmuştur. 2010–2014 Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planında Cinsiyet Temelli İfadelere ilişkin analizler Tablo 1'de gösterilmiştir.

1024

Tablo 1

2010–2014 Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planında cinsiyet temelli ifadelerle ilişkin analizler

Tema	Frekans (f)	Yüzde (%)
Okullaşma- Kız Çocukları	7	%53.85
Dezavantajlı Kız Öğrenciler	1	%7.69
Kız–Erkek Okullaşma Farkı	2	%15.38
Eğitimde Zorunluluk (Kız–Erkek)	2	%15.38
Ekonomik Teşvik (Kızlara Yönelik)	1	%7.69

Tablo 1 incelendiğinde, 2010–2014 Stratejik Planındaki “Okullaşma – Kız Çocukları” temasının en yüksek frekansa sahip olduğu görülmektedir (f=7). Bu durum, ilgili stratejik planda kız çocuklarının okullaşmasının temel odak noktası olduğunu ve politika söyleminin büyük ölçüde bu konu etrafında şekillendiğini göstermektedir. Bu temayı “Kız–Erkek Okullaşma Farkı” (f=2) ve “Eğitimde Zorunluluk (Kız–Erkek)” (f=2) temaları izlemektedir. Bu iki tema, cinsiyetler arası farkın izlenmesi ve zorunlu eğitim kapsamında her iki cinsiyetin

vurgulanması bakımından önemli politik göstergelerdir. “Dezavantajlı Kız Öğrenciler” (f=1) ve “Ekonomik Teşvik (Kızlara Yönelik)” (f=1) ise daha düşük sıklıkta yer almakta olup, planda dezavantaj tespiti ve teşvik mekanizmalarının sınırlı düzeyde ifade edildiğini göstermektedir. Bu planın cinsiyet temelli ifadelerin büyük oranda kız çocuklarının okullaşmasına odaklandığını göstermektedir. Stratejik Planda yer alan örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur.

“Bu sistemin etkin olarak kullanımının yanı sıra “Haydi Kızlar Okula Kampanyası” çalışmaları sürdürülecektir.”

“Taşınması uygun ve ekonomik olmayan taşımaların yerine öğrencilerin YİBO’larda barınmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır. Taşınmalı sistemden yararlanan dezavantajlı öğrencilerimizin (kız öğrenciler başta olmak üzere) ortaöğretimde de taşınması önem arz etmektedir.”

“Kızların ve dezavantajlı bireylerin eğitime erişimini arttırmak için pansiyon ve burs hizmetlerinden daha çok yararlanmaları sağlanacaktır.”

“Kız çocuklarının okullaştırılmasına özel önem verilmeye devam edilecek...”

“Cinsiyet ayrımcılığını önleyici projelerin uygulanmasına devam edilecektir...”

“Kız–erkek brüt okullaşma oranları arasındaki fark...”

“İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur...”

“Şartlı Nakit Transferi uygulaması ile ailelere para yardımına devam edilecektir...”

2015–2019 Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planında Cinsiyet Temelli İfadelere ilişkin analizler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2

2015–2019 Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planında cinsiyet temelli ifadelere ilişkin analizler

1025

Tema	Frekans (f)	Yüzde (%)
Kız Öğrencilerin Eğitime Katılımı	5	%38.46
Özel Politika Gerektiren Grup – Kız Öğrenciler	5	%38.46
Kız Çocukları – Proje ve Protokoller	3	%23.08

2015–2019 Stratejik Planına ilişkin Tablo incelendiğinde, “Kız Öğrencilerin Eğitime Katılımı” ve “Özel Politika Gerektiren Grup – Kız Öğrenciler” temalarının eşit düzeyde en sık tekrar eden ifadeler olduğu görülmektedir (f=5). Bu durum, ilgili stratejik planda kız öğrencilerin hem doğrudan eğitime katılımını artırmaya yönelik politikaların hem de kız öğrencilerin dezavantajlı grup olarak tanımlanmasının güçlü şekilde vurgulandığını göstermektedir. “Kız Çocukları – Proje ve Protokoller” teması ise daha düşük bir sıklıkla (f=3) yer almaktadır. Bu bulgu, kız çocuklarına yönelik proje ve protokollerin planda yer aldığını ancak iki temel temaya kıyasla daha sınırlı biçimde ifade edildiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak tablo, cinsiyet temelli ifadelerin orta düzeyde çeşitlilik gösterdiğini; ancak politika söyleminin ağırlıklı olarak kız öğrencilerin eğitime erişimi ve dezavantajlı konumlarının tanımlanması üzerine yoğunlaştığını göstermektedir. Stratejik Planda yer alan örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur.

“Örgün eğitim ve öğretimin her kademesinde okullaşmanın ve hayat boyu öğrenmeye katılımın, özellikle kız öğrenciler ve engelliler olmak üzere özel politika gerektiren grupların eğitime erişim olanaklarının artması beklenmektedir.”

“Kız öğrencilerin... eğitime katılımını yaygınlaştıracak politika ve stratejiler geliştirmek, uygulamak ve koordine etmek.”

“...hayat boyu öğrenmeye katılımın, özellikle kız öğrenciler ve engelliler olmak üzere özel politika gerektiren grupların eğitime erişim olanaklarının artması beklenmektedir.”

“Kız çocukları başta olmak üzere özel politika gerektiren grupların eğitim ve öğretime erişimlerine yönelik proje ve protokoller artırılacaktır.”

2019–2023 Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planında Cinsiyet Temelli İfadelere ilişkin analizler Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3

2019–2023 Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planında cinsiyet temelli ifadelerle ilişkin analizler

Tema	Frekans (f)	Yüzde (%)
Yönetici Cinsiyet Oranı (Risk)	1	%14.29
Kadın Çalışanların Yönetici Talebi	1	%14.29
Eğitime Katılma – Kız Öğrenciler	3	%42.86
Eğitim Düzeyi (Kadın Çalışanlar)	1	%14.29
Şiddetle Mücadele	1	%14.29

2019–2023 Stratejik Planına ilişkin ifadeler incelendiğinde, “Eğitime Katılma – Kız Öğrenciler” temasının en yüksek frekansa sahip ifade olduğu görülmektedir (f=3). Bu durum, ilgili planda kız öğrencilerin eğitime erişiminin öncelikli bir politika alanı olarak ele alındığını göstermektedir. Bu temayı eşit oranlarda tekrar eden “Yönetici Cinsiyet Oranı (Risk)” (f=1), “Kadın Çalışanların Yönetici Talebi” (f=1), “Eğitim Düzeyi (Kadın Çalışanlar)” (f=1) ve “Şiddetle Mücadele” (f=1) temaları izlemektedir. Bu bulgular, planda kadın çalışanlara ilişkin vurgu ve risk tespitlerinin yer aldığını göstermektedir. Planda cinsiyet temelli ifadelerin sınırlı olduğunu; ancak kız öğrencilerin eğitime katılımının diğer temalara kıyasla daha görünür biçimde ele alındığını ortaya koymaktadır. Stratejik Planda yer alan örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur.

“Kız çocukları ile özel politika gerektiren gruplar başta olmak üzere tüm öğrencilerin ortaöğretime katılımlarının artırılmasına, devamsızlık ve sınıf tekrarlarının azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılacaktır.”

“Yönetici cinsiyet oranı (%)”

“Yönetici kadrolarının kadın çalışanlar tarafından yeterli düzeyde talep edilmemesi.”

“Örgün eğitim ve öğretimin her kademesinde okullaşmanın ve hayat boyu öğrenmeye katılımın, özellikle kız öğrenciler ve engelliler olmak üzere özel politika gerektiren grupların eğitime erişim olanaklarının artması beklenmektedir.”

“Başta çocuk ve kadına yönelik olmak üzere şiddetle mücadele bağlamında farkındalık eğitimleri düzenlenmesi,”

2024–2028 Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planında Cinsiyet Temelli İfadelere ilişkin analizler Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4

2024–2028 Millî Eğitim Bakanlığı Stratejik Planında cinsiyet temelli ifadelere ilişkin analizler

Tema	Frekans (f)	Yüzde (%)
Eğitime Katılım	2	%28.57
Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi	1	%14.29
Kadınların Eğitime ve İstihdama Katılımı	1	%14.29
Dezavantajlı Gruplar	2	%28.57
Eğitim Düzeyi (Kadın Çalışanlar)	1	%14.29

2024–2028 Stratejik Planına ilişkin bulgular incelendiğinde, “Eğitime Katılım” (f=2) ve “Dezavantajlı Gruplar” (f=2) temalarının en yüksek frekansa sahip olduğu görülmektedir. “Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi” (f=1) ve “Kadınların Eğitime ve İstihdama Katılımı” (f=1) temalarının yalnızca birer kez yer alması, kadının güçlenmesine yönelik politika referanslarının bulunduğunu ancak sınırlı düzeyde ifade edildiğini göstermektedir. Ayrıca “Eğitim Düzeyi (Kadın Çalışanlar)” temasının da tek bir örnekle yer aldığı (f=1) görülmektedir. 2024–2028 stratejik plan döneminde cinsiyet temelli ifadelerin yüksek yoğunlukta olmamakla birlikte, kadınların eğitime katılımı, dezavantajların azaltılması ve güçlenmeye yönelik ulusal stratejilere uyumun vurgulandığını ortaya koymaktadır. Stratejik Planda yer alan örnek ifadeler aşağıda sunulmuştur.

“Diğer gruplara göre eğitiminde ve istihdamında daha fazla güçlük çekilen kadınlar, gençler, uzun süreli işsizler...”

“Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı”

“Kadınların Eğitime ve İstihdama Katılımı”

“Dezavantajlı gruplara (kadınlar, gençler, yaşlılar, engelliler, uzun süreli işsizler...) eğitim verilecektir.”

“Kız öğrencilerin, engellilerin ve toplumun özel ilgi bekleyen diğer kesimlerinin eğitime katılımını yaygınlaştıracak politika ve stratejiler geliştirmek, uygulamak ve uygulanmasını koordine etmek,”

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2010–2028 yıllarını kapsayan dört stratejik planındaki kız öğrenciler ve kadın çalışanlara yönelik ifadeleri incelemek amacıyla yapılan çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde; 2010–2014 Stratejik Planındaki “Okullaşma – Kız Çocukları” temasının en yüksek frekansa sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, ilgili stratejik planda kız çocuklarının okullaşmasının temel odak noktası olduğunu ve politika söyleminin büyük ölçüde bu konu etrafında şekillendiğini göstermektedir. Bu temayı “Kız–Erkek Okullaşma Farkı” ve “Eğitimde Zorunluluk (Kız–Erkek)” temaları izlemektedir. Bu iki tema, cinsiyetler arası farkın izlenmesi ve zorunlu eğitim kapsamında her iki cinsiyetin vurgulanması bakımından önemli politik göstergelerdir. “Dezavantajlı Kız Öğrenciler” ve “Ekonomik Teşvik (Kızlara Yönelik)” ise daha düşük sıklıkta yer almakta olup, planda dezavantaj tespiti ve teşvik mekanizmalarının ifade edildiğini göstermektedir. Bu planın cinsiyet temelli ifadelerin büyük oranda kız çocuklarının okullaşmasına odaklandığını görülmektedir. 2015–2019 Stratejik Planı

incelendiğinde, “Kız Öğrencilerin Eğitime Katılımı” ve “Özel Politika Gerektiren Grup – Kız Öğrenciler” temalarının eşit düzeyde en sık tekrar eden ifadeler olduğu görülmektedir. Bu durum, ilgili stratejik planda kız öğrencilerin hem doğrudan eğitime katılımını artırmaya yönelik politikaların hem de kız öğrencilerin dezavantajlı grup olarak tanımlanmasının vurgulandığını göstermektedir. “Kız Çocukları – Proje ve Protokoller” teması ise daha düşük bir sıklıkla yer almaktadır. Bu bulgu, kız çocuklarına yönelik proje ve protokollerin planda yer aldığını ortaya koymaktadır. Bu plan, cinsiyet temelli ifadelerin orta düzeyde çeşitlilik gösterdiğini ancak politika söyleminin ağırlıklı olarak kız öğrencilerin eğitime erişimi ve dezavantajlı konumlarının tanımlanması üzerine yoğunlaştığını göstermektedir. 2019–2023 Stratejik Planına ilişkin ifadeler incelendiğinde, “Eğitime Katılma – Kız Öğrenciler” temasının en yüksek frekansa sahip ifade olduğu görülmektedir. Bu durum, ilgili planda kız öğrencilerin eğitime erişiminin öncelikli bir politika alanı olarak ele alındığını göstermektedir. Bu temayı eşit oranlarda tekrar eden “Yönetici Cinsiyet Oranı”, “Kadın Çalışanların Yönetici Talebi”, “Eğitim Düzeyi (Kadın Çalışanlar)” ve “Şiddetle Mücadele” temaları izlemektedir. Bu bulgular, planda kadın çalışanlara ilişkin vurgu ve risk tespitlerinin yer aldığını göstermektedir. Planda cinsiyet temelli ifadelerin sınırlı olduğu, ancak kız öğrencilerin eğitime katılımının diğer temalara kıyasla daha görünür biçimde ele alındığını göstermektedir. 2024–2028 Stratejik Planına ilişkin bulgularda ise “Eğitime Katılım” ve “Dezavantajlı Gruplar” temalarının en yüksek frekansa sahip olduğu görülmektedir. “Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi” ve “Kadınların Eğitime ve İstihdama Katılımı” temalarının yer alması, kadının güçlenmesine yönelik politika referanslarının bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca “Eğitim Düzeyi (Kadın Çalışanlar)” temasının da tek bir örnekle yer aldığı görülmektedir. 2024–2028 stratejik plan döneminde cinsiyet temelli ifadelerin yüksek yoğunlukta olmamakla birlikte, kadınların eğitime katılımı, dezavantajların azaltılması ve güçlenmeye yönelik ulusal stratejilere uyumun vurgulandığı söylenebilir.

Millî Eğitim Bakanlığı’nın 2010–2028 yıllarını kapsayan stratejik planları cinsiyet temelli ifadeler bakımından incelendiğinde, dönemler arasında belirgin bir dalgalanmanın olduğu görülmektedir. En yoğun cinsiyet vurgusu 2010–2014 döneminde ortaya çıkmakta; özellikle kız çocuklarının okullaşmasına ilişkin ifadeler ve kız–erkek okullaşma farkının azaltılmasına yönelik performans göstergeleri bu dönemin temel politika odağını oluşturmaktadır. Bu dönemde cinsiyet farkının izlenmesi, performans göstergesi olarak tanımlanması ve kız çocuklarına yönelik ekonomik teşviklerin belirtilmesi, cinsiyet eşitliğinin plan metninde görünür biçimde yer aldığını göstermektedir. 2015–2019 dönemine gelindiğinde, cinsiyet temelli ifadelerin nicel olarak azaldığı ve vurgu alanının daraldığı görülmektedir. Bu dönemde kız öğrenciler “özel politika gerektiren grup” olarak tanımlanmakta ve kız öğrencilerin eğitime katılımının artırılması temel öncelik olarak ifade edilmektedir; ancak cinsiyete ilişkin diğer kavramsal vurgu ve çeşitlilik önceki döneme kıyasla oldukça sınırlı kalmaktadır. 2019–2023 plan döneminde cinsiyet temelli ifadeler daha da azalmakta; cinsiyet eşitliği söylemi neredeyse görünmez hâle gelmektedir. Bu planda kız öğrencilerin eğitime katılımı öne çıkmakla birlikte, kadın çalışanların yönetici pozisyonlarını talep etmemesi, yönetici cinsiyet oranının risk olarak tanımlanması ve kadın çalışanların eğitim düzeyi gibi konular yer almaktadır. Son dönem olan 2024–2028 planında ise cinsiyet temelli ifadelerde bir miktar artış gözlenmekte; eğitime katılım, dezavantajlı gruplar kapsamında kadınların değerlendirilmesi, kadınların güçlenmesine yönelik ulusal belgelerle uyum ve kadınların eğitime-istihdama katılımına ilişkin ifadeler planda yeniden görünür hâle gelmektedir. Bu dönem, önceki döneme göre daha kapsayıcı bir yaklaşım içerirken, cinsiyet eşitliğinin planın temel eksenlerinden biri hâline gelmediği, ancak sosyal kapsayıcılık bağlamında ele alındığı görülmektedir. Genel olarak dört dönem birlikte değerlendirildiğinde, kız çocukları ve kadınlara yönelik ifadelerin 2010–2014 döneminde yüksek görünürlük kazandığı, 2015 sonrasında ise giderek azaldığı, 2024–2028 döneminde yeniden sınırlı ölçüde arttığı; ancak cinsiyet eşitliği ifadelerinin hiçbir dönemde bütüncül ve

sürdürülebilir bir politika yaklaşımı hâline gelmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu kapsamda Bakanlığın gelecekte hazırlayacağı stratejik planlarda, cinsiyete duyarlı bütçeleme, kız öğrencilerin eğitime erişimi ve kadın çalışanların yönetsel pozisyonlara katılımını izleyen performans göstergelerinin sistematik biçimde yer alması önerilmektedir.

5. KAYNAKLAR

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>

Işık, H., & Aypay, A. (2004). *Eğitimde stratejik plan geliştirme sürecinde karşılaşılan sorunlar: Çanakkale ilinde yapılan bir inceleme*. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 349-363. <https://doi.org/10.1177/105678790601500407>

KADEM. (2019). *Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi (ETCEP)'ne İlişkin Değerlendirme*. <https://kadem.org.tr/degerlendirme-etcep/>

Krippendorff, K. (2019). *Content analysis: An introduction to its methodology* (4th ed.). SAGE.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2015). *Millî Eğitim Bakanlığı 2015–2019 Stratejik Planı*. Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Millî Eğitim Bakanlığı 2019–2023 Stratejik Planı*. Ankara: MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2023). *Millî Eğitim Bakanlığı 2024–2028 Stratejik Planı*. Ankara: MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı. https://sgb.meb.gov.tr/str_pla/2024_2028_Stratejik_Plan.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı. (2024). *Millî Eğitim Bakanlığı 2024–2028 Stratejik Planı*. Ankara: MEB Strateji Geliştirme Başkanlığı.

UNESCO. (2018). *Gender equality in education: A global framework*. <https://unesco.org>

UNESCO. (2020). *Global education monitoring report*. <https://unesco.org/gem>

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. <https://sdgs.un.org>

Makale Geliş Tarihi

27.11.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Yerel ekonomik kalkınmada coğrafi işaretler: Güney ege (Tr32) örneği¹Geographical Indications in Local Economic Development: The South Aegean (Tr32)
Example**Fatma Neval GENÇ¹, Sinem BAYAR², Neslihan SAVAÇ³**¹Prof.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcid: [0000-0003-2014-2113](https://orcid.org/0000-0003-2014-2113)²Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcid: [0000-0003-3373-3326](https://orcid.org/0000-0003-3373-3326)³Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcid: [0009-0003-3916-2402](https://orcid.org/0009-0003-3916-2402)**Özet**

Bu çalışma, son yıllarda Türkiye’de giderek daha fazla önem kazanan coğrafi işaretlerin yerel ekonomik kalkınmadaki rolünü Güney Ege Bölgesi (Aydın, Muğla, Denizli) örneği üzerinden incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, bölgedeki coğrafi işaretli ürünlerin yerel yönetimler tarafından ne ölçüde sahiplenildiğini ortaya koymak, tescil süreçlerine hangi kurumların öncülük ettiğini belirlemek ve coğrafi işaretlerin sosyo-ekonomik gelişmeye katkı potansiyelini değerlendirmektir. Bu kapsamda çalışma, hem Türkiye’deki yasal-kurumsal yapıyı hem de uluslararası iyi uygulamaları karşılaştırmalı biçimde ele alarak literatürde eksik olan kamu yönetimi ve yerel yönetimler boyutuna odaklanmaktadır.

Coğrafi işaretler, ürünün ait olduğu bölgeyle kurduğu güçlü bağ sayesinde kaliteyi garanti eden, kültürel mirası koruyan ve yerel üreticilerin rekabet gücünü artıran önemli araçlardır. Çalışmada ayrıca coğrafi işaretlerin ekonomik etkileri (fiyat artışı, üretim hacminde büyüme, istihdam artışı, vergi gelirlerinin yükselmesi), sosyo-kültürel etkileri (yerel iş birliğinin gelişmesi, göçün azalması, turizm çekiciliğinin artması) ve yerel markalaşmaya katkıları ortaya konulmaktadır. Çalışma aynı zamanda çeşitli uluslararası örnekleri inceleyerek, başarılı coğrafi işaret yönetiminde iş birliği, güçlü kurumsal yapı, etkin denetim ve pazarlama faaliyetlerinin belirleyici olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bulguları, üç il arasında belirgin farklar olduğunu ortaya koymaktadır. Aydın’da coğrafi işaret bilinci yüksek olup özellikle incir başta olmak üzere birçok ürün oda ve borsalar tarafından tescil edilmiştir; belediyelerin de belli ölçüde aktif olduğu görülmektedir. Denizli’de ise özellikle ilçe belediyelerinin (örneğin Çameli ve Tavas Belediyeleri) tescil süreçlerinde oldukça aktif olduğu, büyükşehir belediyesinin ise bu alanda düşük etkinlik gösterdiği tespit edilmektedir. Muğla’da ise toplam coğrafi işaret başvurusu fazla olmasına rağmen belediyelerin tescil faaliyetlerine sınırlı katkı sunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, üretici birlikleri ve

¹ Bu makale 12-14 Aralık 2025 tarihleri arasında Girne Üniversitesinde düzenlenen VIII. Uluslararası Akdeniz Bilimsel Araştırmalar Kongresinde “Yerel Ekonomik Kalkınmada Coğrafi İşaretler: Güney Ege Örneği” isimli başlıkla sunulan bildirinin tam metin hâlidir.

kooperatiflerin güçlü olduğu ülkelerin aksine, Türkiye’de yerel üreticilerin ve kooperatiflerin sürece yeterince dahil olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak çalışma, coğrafi işaretlerin Güney Ege kentleri için önemli bir ekonomik ve kültürel potansiyel barındırdığını, ancak bu potansiyelin tam olarak değerlendirilebilmesi için yerel yönetimlerin daha bilinçli, koordineli ve aktif olması gerektiğini vurgulamaktadır. Etkin bir denetim sistemi, üretici örgütlenmesinin güçlendirilmesi ve ürünlerin ulusal, uluslararası pazarlarda daha görünür kılınması bölgesel kalkınma açısından kritik görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Coğrafi İşaret, Aydın, Denizli, Muğla, Yerel Yönetimler

Abstract

This study examines the role of geographical indications, which have become increasingly important in Turkey in recent years, in local economic development through the example of the Southern Aegean Region (Aydın, Muğla, Denizli). The primary objective of the study is to reveal the extent to which local governments embrace geographically indicated products in the region, to determine which institutions lead registration processes, and to assess the potential contribution of geographical indications to socio-economic development. In this context, the study focuses on the dimension of public administration and local government, which is lacking in the literature, by comparatively examining both the legal and institutional structure in Turkey and international best practices.

Geographical indications are important tools that guarantee quality, preserve cultural heritage, and enhance the competitiveness of local producers through the strong connection they establish with the region of origin. The study also explores the economic impacts of geographical indications (increased prices, growth in production volume, increased employment, and increased tax revenues), socio-cultural impacts (development of local cooperation, reduction of migration, and increased tourism attractiveness), and their contribution to local branding. The study also examines various international examples, demonstrating that successful geographical indication management is driven by collaboration, a strong institutional structure, effective oversight, and marketing activities.

The study's findings reveal significant differences between the three provinces. In Aydın, awareness of geographical indications is high, and many products, particularly figs, have been registered by chambers and commodity exchanges. Municipalities also appear to be somewhat active. In Denizli, district municipalities (e.g., Çameli and Tavas) are particularly active in the registration process, while the metropolitan municipality demonstrates low activity in this area. In Muğla, despite a high number of geographical indication applications, municipalities appear to make limited contributions to registration activities. This suggests that, unlike in countries where producer associations and cooperatives are strong, local producers and cooperatives in Turkey are not sufficiently involved in the process.

In conclusion, the study emphasizes that geographical indications hold significant economic and cultural potential for the cities of the Southern Aegean, but that to fully utilize this potential, local governments must be more aware, coordinated, and active. An effective inspection system, strengthening producer organizations, and making products more visible in national and international markets are considered critical for regional development.

Keywords: Geographical Indication, Aydın, Denizli, Muğla, Local Governments

1.GİRİŞ

Dünyadaki² benzer gelişmelere paralel biçimde Türkiye’de de ürünlerin kaynağına ve coğrafi işaretlere olan ilgi artmıştır. Bu anlamda coğrafi işaretli ürünlerin tescili konusunda son yıllarda önemli³ bir farkındalık oluşmuştur. Coğrafi işaretler belli bir kent veya bölgeyle özdeşleşmiş, bölge tanıtımına katkı sağlamak yanında kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında, rekabet üstünlüğü sağlamada önemli bir role sahiptir.

Coğrafi işaretler (Cİ) konusu, literatürde hukuki, kültürel ve sosyo-ekonomik boyutları çerçevesinde incelenmektedir. Hukuki açıdan konu Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları çerçevesinde ele alınmaktadır. Coğrafi işaretlerin kültürel boyutunda, kültürün korunması, yaşatılması ve sürdürülebilirliği temel amaçtır. Ekonomik açıdan Cİ ile, tescilli ürünlerin küresel, ulusal ve yerel ölçekte ekonomik değer kazanması ve mevcut ekonomik değerinin başta ihracat olmak üzere tanıtım ve pazarlama yoluyla artırılmasını hedeflenmektedir.

Bu çalışmada Cİ işaretli ürünlerin özellikle ikinci ve üçüncü boyutundan hareket edilmekte, Cİ ürünlerin yerel seviyede ekonomik ve sosyo-kültürel kalkınma ve gelişmeye ilişkin rolleri üzerinde durulmaktadır.

Yerel yönetimlerin görevlerinden biri de yerel ölçekte kentin sosyo-ekonomik kalkınmasının sağlanmasıdır. Coğrafi işaretli ürünlerin tescil edilmesi, bu şekilde katma değer kazanması bu anlamda yerel, kırsal kalkınmada, istihdam ve gelir kaynağı sağlamada önemli bir unsur olarak değerlidir. Cİ tescili aynı zamanda ürünün üretiminin korunması, kayıt altına alınması ve sürdürülebilirliğini de sağlar. İlaveten, kentlerin tanıtılması ve kent kimliğinin korunması görevleri ile alakalı olarak coğrafi işaretli ürünlerin tespit edilip korunması önem taşımaktadır. Nitekim, kentlerin tanıtılmasında, turizm fonksiyonlarında, turizmin geliştirilmesinde de yerel yönetimlerin önemli rolü vardır. Son yıllarda turizm alanında yaşanan eğilimlere bakıldığında da özellikle özgünlük, farklılıkların temel çekicilik unsuru olarak tercih edildiği görülmektedir.

Bu çalışmada yerel yönetimlerin sosyo-ekonomik kalkınmasında coğrafi ürünlerin önemli bir yeri ve potansiyeli olduğu fikrinden hareket edilmektedir. Zira, yerel yönetimlerin, kentlerin markalaşması, tanıtılması ve mevcut varlıklarını ekonomik değere dönüştürmek ve bu mirasın gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak amaçlarıyla uyumlu biçimde coğrafi işaretli ürünlerin önemli bir rolü vardır.

Dünyadaki benzer gelişmelere paralel biçimde Türkiye’de de ürünlerin kaynağına ve coğrafi işaretlere olan ilgi artmıştır. Bu anlamda coğrafi işaretli ürünlerin tescili konusunda son yıllarda önemli bir farkındalık oluşmuştur. Bu başvurularda bazı kentler oldukça öndedir. Başvuruları yapan kurumlar içinde belediyeler ilk sırada gelmektedir. Oda ve borsaların ise onları takip ettiği söylenebilir. Buna rağmen, belediye ve büyükşehir kanunlarında da bu yönde görevler verilmesine karşın genel olarak belediyelerin coğrafi işaretli ürünlerin kentlerin tanıtılması ve nihayetinde sosyo-ekonomik kalkınmadaki potansiyelini daha da artırabileceği düşünülmektedir.

Buradan hareketle bu çalışmada amaç Güney Ege Bölgesinin 3 büyük kentinde, aynı zamanda Güney Ege Kalkınma Ajansının (TR32) faaliyet bölgesini oluşturan, Aydın, Muğla ve Denizli’de tescil edilmiş ve edilmeye aday coğrafi işaretli ürünleri incelemek, bu üç kentteki çabaları karşılaştırmak ve bu tescillerde yerel yönetimlerin ne ölçüde yer aldığını ortaya koymaktır.

² Küresel ölçekte bu konuda faaliyet gösteren örgüt, Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı (World Intellectual Property Organization-WIPO’dur.)

³ https://www.yucita.org/page_15_Kulturel-Boyut

Ele aldığı konu itibariyle çalışma, kamu yönetimi, yerel yönetim çalışmaları açısından bakıldığında, önceden hiç çalışılmamış bir alandır. Literatürde⁴ diğer disiplinlerden Cİ konusunda yapılmış çalışmalarda da TR32 ölçeğinde yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Literatürde konunun daha çok turizm, kısmen ziraat alanlarında çalışıldığı görülmektedir.

Örneğin, Durusoy (2017) çalışmasında Kars örneğinde coğrafi işaretli ürünlerin, kırsal destinasyonlarda kalkınmaya ve bölge halkının bilinçlenmesine katkı sağladığını belirtmiştir. Altınar (2017) bir turizm faktörü olarak coğrafi işaretleri ele almış ve dünyadaki örnekleri yanında Türkiye’de coğrafi işaretlemenin bölgelerdeki rekabete ve turizme olumlu yansıdığını ifade etmiştir. Acar (2018) çalışmasında Türkiye’de en fazla coğrafi işaret tescilli bulunan illerin sırasıyla Şanlıurfa, Gaziantep ve İzmir olduğunu tespit etmiştir. Karakulak (2016), Suna ve Uçuk (2018) ile Keskin (2019) coğrafi işaretli ürünlerin destinasyon pazarlamasına etkisini araştırmıştır. Hazarhun ve Tepeci (2018), Ceylan ve Samırkaş-Komşu (2020) çalışmalarında Cİ tescilli alan ürünlerin gastronomi kültürünün yansıtılmasında ve gastronomi turizminin gelişiminde etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Konuyu yerel ekonomik kalkınma açısından ele alan bazı çalışmalar da vardır. Gökovalı (2007) ulusal ölçekte Cİ tescilinin ekonomik faydalarının ortaya çıkabilmesi için kurumsal altyapının ve pazarlama stratejilerinin öneminden bahsetmektedir. Kan ve Gülçubuk (2008) bir kırsal kalkınma aracı olarak Cİ’lerin ekonomik denge oluşturma, koruma ve pazarlama aracı olarak potansiyele sahip olduğunu belirtmektedirler. Çalışkan ve Koç (2012) ulusal ölçekte Cİ potansiyeli olan 2500’den fazla yöresel ürün olduğunu belirtmektedir. Çukur ve Çukur (2017) Muğla örneğinde Cİ işaretli ürünleri incelemiştir. Olgun ve Sevilmiş (2017) çalışmalarında Türkiye’de Cİ potansiyelinin yüksek olmasına rağmen, tescil sayısının düşük olduğu, dolayısıyla kırsal kalkınma, istihdam, ihracat geliri potansiyelinin de ortaya çıkmadığını değerlendirilmektedir.

Kamu yönetimi ve yerel yönetimler alanına yakın çalışmalardan bazıları ise şöyledir; Akkuş ve Küçükahmetoğlu (2022) çalışmalarında yerel yönetimlerin internet sayfaları üzerinden coğrafi işaretli ürün tanıtımlarını incelemiştir. Çalışmada Kastamonu, Çankırı ve Sinop belediyelerinin web siteleri coğrafi işaretli ürün bilgisi paylaşımları açısından incelenmiş ve destinasyon rekabetçiliği ve yönetimi açısından kıyaslanmıştır. Kızıllar ve Hızarcı (2022) Cİ tescilli bulunan Erbaa asma yaprağını inceledikleri çalışmalarında ürünün tescil öncesi 500 ton ihracatı yapılırken tescil aldıktan sonra 2018 yılında 10 bin tona yakın üretiminin ve 2 bin ton ihracatının gerçekleştiğini; ürünün yörede yaklaşık 50 milyon TL gelir yarattığını belirtmişlerdir. Denk ve Bilici (2023) yerel yöneticilerin Cİ sistemi hakkındaki bilgi ve farkındalıklarını ortaya koymak, uygulamalar hakkındaki görüşlerini belirlemeye çalıştıkları çalışmalarında, yerel yöneticilerin⁵ Cİ bilgi ve farkındalık düzeylerinin yüksek olduğunu, standart üretimin sağlanamaması, denetim problemleri ve etiket uygulama eksikliklerini sistemin aksayan tarafları olarak gördüklerini ortaya koymuştur.

Bu çerçevede çalışmada öncelikle coğrafi işaretlere dair kavramsal çerçeve çizildikten sonra dünyada farklı ülkelerde bu konudaki yasal ve kurumsal düzenlemeler, iyi uygulama örnekleri incelenmiş, ardından Türkiye’de coğrafi işaret konusu yasal, kurumsal düzenlemeler, ilgili paydaşlar ve rolleri çerçevesinde ele alınmıştır. Nihayetinde çalışmada Aydın, Muğla ve Denizli’de yerel yönetimlerin Cİ tesciline ilişkin uygulamaları Türk Patent verileri, belediye web sayfaları ve stratejik planları üzerinden incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

⁴ <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/y%C3%B6k-tezleri>

⁵ TKDK İl Koordinatörü, belediye başkanı, İl Kültür Turizm Müdür, oda ve borsa başkanları,

2.Yerel Ekonomik Kalkınmada Coğrafi İşaretlemenin Yeri

Coğrafi işaret tescili fikrinin ortaya çıkması ile alakalı birkaç farklı görüş ortaya atılmıştır (Demir, 2020); bunlardan ilkinde göre, coğrafi işaretler 12. Yüzyılda Orta Avrupa ve İngiltere'deki dokumacıların ürünlere özellik katan coğrafyaların belirlenmesi ve etiketlenmesi yoluyla; koloniler arasında baharat ve benzer egzotik ürünlerin ticaretinin yapılmasında coğrafi kökenleri ile ürün bağının kurulmasında kullanılmıştır. Bu şekilde belli bir coğrafi bölgeyi belirten ve kökeni olan işaretlere sahip bu ürünlerin ticareti yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu konudaki ikinci görüş ise, sanayi toplumu öncesinde göç eden toplulukların gittikleri yerlerde ürünlerin ayırt edici özelliği ve kalitesini gösterir şekilde aynı üretim faaliyetini sürdürmeleri ve aynı işaretleri kullanmaları ile coğrafi işaretlerin ortaya çıktığıdır. Nitekim sanayi toplumuna geçilmesi ile ürünlerin işaretlenerek ayrıştırılması ve markalaşma bu uygulamaların yerini almıştır.

6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanununa göre (2017) (m.34) coğrafi işaret; “Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarettir.”. Türk Patent'e göre, coğrafi işaret, “tüketiciler için ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve ürünün söz konusu karakteristik özellikleri ile coğrafi alan arasındaki bağlantıyı gösteren ve garanti eden kalite işaretidir”⁶.

Coğrafi işaretler menşee adı veya mahreç işareti, olarak farklılaşır. Kanuna göre Menşee adı (m.34) “Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, bölge veya istisnai durumlarda ülkeden kaynaklanan, tüm veya esas özelliklerini bu coğrafi alana özgü doğal ve beşerî unsurlardan alan, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerin tümü bu coğrafi alanın sınırları içinde gerçekleşen ürünleri tanımlayan adlar”, mahreç işareti “Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, bölge veya ülkeden kaynaklanan, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından bu coğrafi alan ile özdeşleşen, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az biri belirlenmiş coğrafi alanın sınırları içinde yapılan ürünleri tanımlayan adlardır. Geleneksel ürün adı ise, “Menşee adı veya mahreç işareti kapsamına girmeyen ve ilgili piyasada bir ürünü tarif etmek için geleneksel olarak en az otuz yıl süreyle kullanıldığı kanıtlanan... a) Geleneksel üretim veya işleme yöntemi yahut geleneksel bileşimden kaynaklanması, b) Geleneksel ham madde veya malzemeden üretilmiş olması” durumlarından en az birini sağlaması halinde tanımlanan ürünlerdir.”

Coğrafi işaret tescilinin şu etkileri/faydaları sağladığı düşünülmektedir (GEKA, 2018): Cİ tescili, gelenekselliği, ham maddesinin o yöreden elde edilmesi, belli bir yöre, alan, bölge, ülke ile özdeşleşmiş, yerel niteliklere bağlı olması nedeniyle belli bir üne sahip ürünlerin korunmasını sağlar; ürünün kalitesini belirtir ve korur; ürünün üretim metodunun ve kalite standartlarının yasal olarak da korunmasını sağlar; ürün için ayırt edici bir özellik sağlar, ürünün coğrafi kaynağını belirler; ürünün pazarlanmasında bir ayrıcalık oluşturur; geleneksel bilgiyi korur; turizme katkı sağlar; ürünün taklit edilmesini engeller; ürünün piyasa değerini, fiyatını artırır; küresel ölçekte ürünün ve ülkenin tanıtım ve prestijine katkı sağlar; yerel ekonomi, yerel ve kırsal kalkınmayı destekler ve kırsal nüfusu korur.

Coğrafi işaret tescili ürüne kimlik kazandırırken, farklılaştırılmasına, özgünlük kazandırılmasına, yerel üreticilerin markalaşmasına, ticari kazanç elde etmelerine vesile olur. Cİ'in ekonomik etkileri istihdam ve gelir sağlama amaçlı iken, iş birliğinin gelişmesi, sosyal sermayeyi (güven, dayanışma, sosyal ağ vb.) de artırır.

Uygulamada coğrafi işaretler, özellikle sanayinin fazla gelişmiş olmadığı yerlerde ulusal, yerel ve kırsal kalkınmaya katkı sağlayan araçlar olarak düşünülmektedir. Bu anlamda

⁶ <https://www.turkpatent.gov.tr/co-grafi-isaret>

özellikle az gelişmiş bölgelerin ekonomik kalkınmasında, küçük üreticiler için coğrafi işaret tescili bir fırsat oluşturmaktadır. Örneğin AB ölçeğinde değerlendirildiğinde coğrafi işaretleme yönelmede kırsal alanların geliştirilmesi, kültürel mirasın korunması, yerel ekonomilerin canlandırılması gibi amaçların temelinde ekonomik gerekçeler yatmaktadır.

Cİ tescilinden beklenen faydaların açığa çıkması için bazı koşulların sağlanması gerekir. Bu anlamda coğrafi işaretlemede başarı kriterleri: iş birliği, güçlü organizasyonel ve kurumsal yapılar, tanıtım ve pazarlama olarak sayılabilir.

Tablo 1: Coğrafi işaret tescilinin etkileri/faydaları

Sosyo-kültürel ve dolaylı etkiler
-Yerel ve bölgesel iş birliği kültürünün gelişmesi (tescil tüm üretim yapanlar için geçerlidir, ortak amaçla hareket etmeyi, çalışmayı gerektir), -Göçün önlenmesi ve tersine göçün artması (turizm ve diğer yan sektörlerin gelişmesi ve yeni iş alanlarının ortaya çıkması, hayat kalitesinin artması, kişi başına gelirin artması), -Bölgesel tanıtım; -Turizm ve yerel mutfakların/gastronominin öne çıkması
Ekonomik ve doğrudan
-Fiyat, üretim ve gelir artışı -İşsizliğin azalması ve istihdam artışı (girişimcilik kültürünün gelişmesi vb.) -Vergilerde artış - Kayıt dışı çalışmanın azalması, -Altyapının gelişmesi (ulaşım, haberleşme, geçici konaklama, ilave kalıcı konut ihtiyacını karşılamak için yapılan altyapı yatırımları

Kaynak: Demir, 2020'ye dayanarak yazar tarafından tablolaştırılmıştır.

Cİ tescilinin faydalarının görünür olduğu bazı somut örnekler ortaya konulabilir. Örneğin Cİ tesciliyle **ulusal, yerel, kırsal ekonomik kalkınmaya örnek olabilecek bazı iyi uygulama örneklerinden**⁷ söz edilebilir. Hindistan, %98'ini ihraç ettiği, yarısı kadın olmak üzere 52 bin kişiye istihdam sağlayan önemli bir ekonomik değeri olan **Darjeeling Çayına** uluslararası düzeyde marka ve Cİ koruması almak için yaklaşık 200 bin Amerikan Doları harcamıştır (Tepe, 2008). **Cao Phong Portakalının Cİ** tescili sonrasında talebin artması üzerine üretim yapılan bölgede barajlar yapılmış, sulama sistemleri, yollar yenilenmiştir. Benzer şekilde **Ardahan Çiçek Balı'nın** 2017 yılında tescil almasından sonra üreticilere eğitim verilmiş, böylece üretici ve ürün miktarı artmıştır. Bu amaçla 2018 yılında CarrefourSA ile yapılan "Arı Varsa Hayat Var" Projesi hayata geçirilmiştir. **Comte Peynirinin Cİ** koruması alması üreticilerin karlılığını %32, istihdamı 5 kat artırmıştır. Fas'ta **Argan Yağı Cİ** tescili ile kadınlar ağırlıklı olmak üzere 2 milyon kişiye istihdam sağlamıştır. Cİ tescili ürünlerin fiyatını da artırmaktadır. Örneğin **Toscana Yağı**, diğer yağlara göre %20 pahalı iken, **Fransız Bresse Kümes Hayvanları** diğer kümes hayvanlarına göre 3-4 kat daha pahalıdır (Demir, 2020).

İyi iş birliği mekanizmalarına da bazı somut örnekler verilebilir. Meksika'da **Cotija Peynirinin** korunması için, öncelikle Cotija kasabasında yerel halkta farkındalık oluşturulmuş ve halk teşvik edilmiş, ardından 2001 yılında 93 üretici ile Cotija Peyniri Bölgesel Üreticileri Birliği (ARPQC) kurulmuştur. 2003 yılında birlik ürünüle alakalı bölgesel bir strateji

⁷ <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/ba%C5%9Far%C4%B1-hikayeleri>

geliştirilmesi için daha geniş bir paydaş grubunu (üreticiler, araştırmacılar, yerel liderler, diğer profesyoneller, bölgesel ve ulusal kamu kurumları) içeren bir sivil toplum kuruluşu kurmuş, tanıtım ve pazarlama bunun üzerinden yürütülmüştür (Yılmazbilen, 2020). **Kore’de yeşil çay** sanayisi bölgesel kalkınmanın en önemli aracı olarak konumlandırılmış, bu amaçla yerel yönetim kapsamlı bir inovasyon planıyla ilgili tüm paydaşlar arasında (üniversiteler, araştırma enstitüleri, Kore Fikri Mülkiyet Vakfı ve Boseong yeşil çay üreticileri Birliği) bir ağ oluşturulmuş; Kore Sanayi Bakanlığı da çay işletmelerini idari, finansal ve yenilik anlamında desteklemek amacıyla Bölgesel İnovasyon Sistemi adında bir proje başlatmıştır. **Peru’da “Maiz Blanco Gigante Cusco”** adıyla 2006 yılında ülkede ilk tescil edilen ürün olan ve Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından yönetilen Lizbon Sistemi’ne kaydedilen ürünün sadece 3 şehirde üretimine izin verilmektedir. 2001-2008 döneminde hükümet ve ilgili kurumların iş birliği ile bir proje yapmış ve bununla kırsal kalkınma fonları artırılmış, ürünün üretildiği yöreler desteklenmiş, kadınların işgücüne katılması, yöreyi tanıtmak ve çiftçilere yatırım fırsatı vermek amaçlanmıştır. İlerleyen dönemde üründen sorumlu yönetim uluslararası ajanslarla da iş birliği yapılmaya başlamış; İsviçre Kalkınma ve İş birliği Ajansı ile yapılan bir projede yönetim bünyesindeki çiftçilere üretim ve tedarik aşamasında hem lojistik hem de finansal destek sağlanmış, bu sayede üreticiler yeni pazar araştırmaları ile erişebildikleri pazarları da arttırmaya başlamışlardır (Demir, 2020). **Kars Kaşarı** Cİ tescili aldıktan sonra üretici sayısı, pazarda bilinirliği ve satışları artmıştır. Reis Gıda ve METRO Toptancı Market’in ortak yürüttüğü proje ile **Taşköprü Sarımsağı** üreticilerine satın alma sözü verilmiş ve ürünleri için dünya standartlarındaki kaliteli üretimin göstergesi olan ve ürünün tüm Avrupa pazarında satılabilmesini sağlayan GLOBAL G.A.P. sertifikası almaları istenmiştir. Üretim aşaması tamamlandığında ürünler belirtilen firmalar tarafından satın alınmış ve üreticinin geliri artmıştır (Yılmazbilen, 2020).

İyi tanıtıma örnek olarak; AB’de 2002 yılında menşe adı olarak tescillenen **Espelette Biberi** verilebilir. Ürünle alakalı olarak Chili Espelette Müzesini her yıl 30.000 kişi ziyaret etmekte, üreticiler arasında yarışmalar düzenlenmekte, ünlü restoranlarda çalışan şefler yöreye davet edilmektedir. **Cognac’ın** tanıtımı ve kötüye kullanımların engellenmesi için AB’nin finanse ettiği tanıtım faaliyetleri ile sahte Cognac’lara karşı kampanyalar, tadım eğitimleri, basın toplantıları düzenlenmiştir. AB’de 2016 yılında tescillenen **Kampot Biberi’nin** (G. Kamboçya) tanıtımında da Kampot Biberi Tanıtım Derneği (üreticiler, ilgili paydaşlar) ile yurtdışı sergileri, broşürler, afişler, videolar, web sitesi, radyo, televizyon, dergi ve diğer medya unsurları kullanılmıştır. Bunların yanında **Enjoy It’s From Europe Projesi** kapsamında genel olarak AB’deki tarım ürünlerinin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. 2015 Cİ tescili alan **Kars Kaşarının** tanıtımı için üreticilerle coğrafi işaretin önemini anlatan toplantılar gerçekleştirilmiş, yerel ve ulusal medyada ürünün üretimi ve kendine has özellikleri anlatılmış, logo tasarımı için yarışma, tadım şenliği, panelist eğitimleri, uluslararası katılımlı sempozyumlar, ulusal ve uluslararası fuarlarda tanıtım yapılmış, web sayfası hazırlanmış, çeşitli broşürler ve el ilanları dağıtılmış ve Anadolu Peynirleri Kars Buluşması gerçekleştirilmiştir (Yılmazbilen, 2020).

3.Coğrafi İşaretleme: Küresel Düzenlemeler ve Farklı Ülkelerden Örnekler

Uluslararası ticaretin yaygınlaşmasıyla coğrafi işaretler konusu önem kazanmış, bu amaçla çeşitli uluslararası anlaşmalar yapılmıştır. Bunlar içinde Türkiye Sınai Mülkiyetin Korunması Hakkında Paris Sözleşmesi (1883, coğrafi işaretlere dair ilk uluslararası sözleşmedir), Sahte veya Aldatıcı Mahreç İşaretlerinin Engellenmesi Hakkında Madrid Anlaşması (1891, sadece coğrafi işaretleri konu alan ilk uluslararası düzenlemedir), Menşei Adlarının Korunması ve Uluslararası Tescili Hakkında Lizbon Anlaşmasına (1958, WIPO tarafından uygulanan anlaşma ile menşei kavramı ilk kez bir uluslararası düzenlemede tanımlanmıştır), Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması-TRIPS’e (1994, Dünya

Ticaret Örgütü tarafından yürütülmektedir, coğrafi işaret kavramı küresel ölçekte, çok taraflı bir metinde ilk kez ele alınmaktadır.) taraftır. Bunun yanında serbest ticaret anlaşmaları da bulunmaktadır (Kızıltepe, 2005; Türk Patent, 2014).

Ülkeler, coğrafi işaretler ve tescili konusunda farklı yapılanmalara sahiptir. Bu anlamda ülkelerin ürünlerinin menşelerini korumak amacıyla oluşturdukları düzenlemeler üç grupta toplanabilir; i) coğrafi işaretleme konusunda kendine özgü kanunlara sahip olan ülkeler, ii) coğrafi işaretleri marka hukuku çerçevesinde düzenleyen ülkeler, iii) herhangi bir koruma düzenlemesine sahip olmayan ülkeler.

Bunlar içinde örneğin **Fransa** coğrafi işaretleme konusunda 1905'e kadar uzanan köklü bir geçmişe ve ilk sistematik uygulamalara sahiptir. Ülkede coğrafi işaretlemeyle dair düzenlemeler tarım ve gıda ürünleri, bazı şaraplar ve haksız rekabet konularını içermektedir. Ülkede 400'den fazla ürün (şarap, peynir, süt ürünleri, bitkisel ve hayvansal gıdalar) coğrafi işaret tesciline sahiptir. Fransa'da coğrafi işaretlerle alakalı düzenleme yetkisi, Tarım ve Süt Ürünleri Bakanlığına bağlı Ulusal Menşe Adlandırılmaları ve Kalite Enstitüsü'ne (INAO) aittir. Kurumun merkezi Paris'te iken 8 farklı bölgede, 26 şubeye sahiptir. Fransa'da 2006'dan sonra coğrafi işaretli ürün üretimi için ilgili birliğe üye olmak zorunlu hale gelmiştir (İloğlu, 2014; Yılmazbilen, 2020).

İtalya'da Cİ'nin tarihi 1950'li yıllarda bazı peynir türlerinin koruma altına alınması ile başlamış, zeytinyağı ile devam etmiş ve 1992 yılında AB mevzuatına uygun düzenlemeler yapılmıştır. Ülkede merkezi denetleme organı olarak Taklidin Önlenmesi İçin Merkezi Denetleme Kurumu (ICRF) varken, Tarım Bakanlığı ulusal denetlemenin koordinasyonuyla görevlidir. Bakanlık Milli Komite ile birlikte çalışarak tescil kararını alır. Üretici grupları menşe adlar için tescil başvurusu, ürünle ilgili izleme, gözetleme ve ürünün tanıtımını yapmakla görevlidir. **İngiltere'de** Cİ için özel bir mevzuat yok iken AT tüzüğüne yürürlüğe girmesinin ardından bu yönde özel bir mevzuat oluşturulmaya başlanmıştır. Cİ başvuruları Defra'ya yapılır. **İspanya'da** Cİ ile ilgili özel bir mevzuat yoktur, marka kanunu bünyesinde dolaylı bir koruma sağlanmıştır. Cİ konusunda ilk düzenleme, Üzüm Bağları, Şarap ve Alkol Kanunu ile (1970) gündeme gelmiş, bu kanunla Cİ işaretli ürünleri uluslararası ölçekte korumak ve koordine etmekle görevli, üyeleri hükümet ve ticaret birlikleri temsilcilerinden oluşan bir merkezi komite olan, Tarım Bakanlığına bağlı Kalite İsimlendirmeleri Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan Milli Menşe Adları Enstitüsü (INDO) kurulmuştur. **İsviçre'de** Cİ tescilinde yetkili kurum Federal Tarım Ofisidir (OFAG). Menşe adlar ve mahreç işaretleri Federal Komisyonu başvuruları incelemek ve OFAG'a görüş bildirmek; Sertifikasyon Kurumları da ürünlerin ürün tarifnamelerine uyumu denetlemekle sorumludur. OFAG'a başvuru için öncelikle üreticilerin bir birlik oluşturması; menşe ad veya mahreç işareti başvurusu yapan her grubun kamu veya özel bir denetleme firması ile irtibat kurarak ürünün üretim, işleme ve hazırlama gibi aşamalarında gerekli kontrolleri yürütmesi gerekir. **Kanada'da** Cİ koruması sadece şaraplar ve sert içkiler için mevcut iken, Cİ marka kanunu çerçevesinde "garanti markası" olarak koruma altına alınabilmektedir (Kızıltepe, 2005).

ABD'de coğrafi işaretleme marka hukuku çerçevesinde yürütülmektedir. Bu şekilde belli bir coğrafi alan adı olmasa da her türlü sözcük, slogan, tasarım, hatta ses ve kokular coğrafi işaretli ürün korumasına alınabilmektedir. Bu alanda Birleşik Devletler Marka Ofisi (USPTO) tescile (coğrafi sertifikasyon/coğrafi garanti) yetkilidir. Ülkede en önemli menşe adı şaraplar için kullanılan Amerikan Bağcılık Bölgeleri (AVA-American Viticultural Areas)'dir ve AVA'ların sınırları Hazine Bakanlığına bağlı Alkol ve Tütün ile İlgili Vergi ve Ticaret Bürosu tarafından belirlenmektedir (İloğlu, 2014). Güney Kore'de Cİ ürünlerin yönetiminden sorumlu kurum, Tarım Bakanlığı'na bağlı Ulusal Tarım Ürünleri Kalite Yönetim Hizmeti bölümüdür (Demir, 2020).

Avrupa’da gıda ürünlerine ilişkin coğrafi korumayla ilgili ilk düzenlemeler 1300’lerde Po Nehri Vadisinde üretilen peynirler (Sonradan Grana Padano, Grana Lodesano vb. isimlendirilmişlerdir) için sağlanmıştır (İlhan, 2020). Coğrafi işaretler için Avrupa’da en önemli ülkeler arasında sayılan Fransa ve İtalya tescil sisteminde ve Avrupa Birliğinde bu düzenlemelerin yapılmasında öncü olmuşlardır. **Avrupa Birliği** tescilleri Türkiye’de olduğu gibi üç farklı şekilde yapılmaktadır; mahreç işareti, menşe adı, geleneksel ürün adı (Demir, 2020, Tepe, 2008). 2012 yılında güncellenen tüzüğüne göre (1151/2012 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Tarım Ürünleri ve Gıda Maddeleri ile İlgili Kalite Düzenlemeleri Tüzüğü) AB’de tescilin ilk şartı başvurusu yapılacak işaretin menşe ülkede tescil edilmiş olmasıdır. AB’de coğrafi işaret başvuruları sadece oluşumuna ve bileşimine bakılmaksızın üreticilerden oluşan gruplar tarafından yapılmaktadır (İloğlu, 2014).

4. Türkiye’de Coğrafi İşaretleme⁸

Bu başlık altında Türkiye’de Cİ konusunda yasal ve kurumsal düzenlemeler, ilgili politika belgeleri çerçevesinde incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

4.1. Yasal, Kurumsal Yapılanma ve Politika Belgeleri

Coğrafi işaretli ürünler konusunun son yıllarda daha bilinir olmaya başlaması bu yönde kurumsal ve yasal düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Coğrafi işaretler konusu hukuki anlamda fikri mülkiyet hakları çerçevesinde ele alınmıştır. Fikri mülkiyet sisteminin yasal ve kurumsal altyapısı içinde coğrafi işaretlere dair düzenleme, kanunla beraber yürürlükten kaldırılan 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamedir (1995). Bunun ardından Başbakanlık Genelgesi (2008) ile Sınai ve Mülkiyet Hakları Koordinasyon Kurulu kurulmuş, bu alanda bir strateji, ulusal politika geliştirme amacıyla Ulusal Fikri Haklar Taslak Stratejisi ve Eylem Planı (2013) hazırlanmıştır (Türk Patent, 2014).

Bu alanda bahsedilen kavramlara dair temel düzenlemeler günümüz itibarıyla 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununda yer almaktadır. 6769 sayılı Kanun genel anlamda (m.1) “Marka, coğrafi işaret, tasarım, patent, faydalı model ile geleneksel ürün adlarına ilişkin hakların korunması ve bu suretle teknolojik, ekonomik ve sosyal ilerlemenin gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktır. Kanun; marka, coğrafi işaret, tasarım, patent, faydalı model ile geleneksel ürün adlarına ilişkin başvuruları, tescil ve tescil sonrası işlemleri ve bu hakların ihlaline dair hukuki ve cezai yaptırımları kapsar.” Kanunda coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı (m.33), başvuru hakkı (m.36), başvuru koşulları (m.37), başvurunun incelenmesi (m.38), hakkın kapsamı (m.44), kullanımı (m.46), kullanımın denetimi (m.49) ve diğer düzenleyici hükümler yer almaktadır. Kanunun yanında Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Amblem Yönetmeliği⁹ de (29.12.2017 Resmî Gazete Sayısı: 30285) bulunmaktadır.

Coğrafi işaretli ürünlerin öneminden hareketle, Türk Patent tarafından Ulusal Coğrafi İşaret ve Strateji Eylem Planı (2015-2018) hazırlanmıştır. Buna göre 5 hedef belirlenmiş ve bunlara dair faaliyetler ve performans göstergeleri (Genel hedefler; coğrafi işaret tescillerinin nitelikli başvurusundaki artış, ulusal coğrafi işaretlerin yurtdışı tescil sayısındaki artış, coğrafi işaretlerin yarattığı katma değer, ekonomik ve sosyal etkilerinin analiz edilmesi) belirlenmiştir.

Kalkınma planlarında¹⁰ konuya ilişkin düzenlemelere bakıldığında; 11. Kalkınma Planında (Kalkınma Bakanlığı, 2018) Cİ tescilli ürünler ve yöresel ürünlere yönelik destek

⁸ <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/faydal%C4%B1-linkler>

<https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/yeni-co%C4%9Fraf-i-%C5%9Faret-veri-taban%C4%B1-g%C4%B1view>

⁹ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=24227&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

¹⁰ Türkiye Sanayi Stratejisi ile Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi Belgeleri dikkate

programlarının oluşturulması bu özel ürünlere yönelik amaçlar arasında yer alırken, bu yönde gerek akademik gerekse eğitim, tanıtım ve satış-pazarlama çalışmalarına ağırlık verilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Türk Patent ve Marka Kurumu (TPMK, 2019) Türkiye 2019-2023 yıllarını kapsayan Türkiye Stratejik Planına göre coğrafi işaretlemede ulusal hedefler ve faaliyetler şu şekilde tanımlanmıştır:

Tablo 2: Coğrafi işaretlemede ulusal hedefler

No:	Hedefler	Faaliyetler
1	Ülke ihtiyaçları doğrultusunda ulusal ve uluslararası gelişmelere paralel şekilde mevzuatın ve uygulamaların geliştirilmesi	<ul style="list-style-type: none"> -Mevzuatın değerlendirilmesi -Denetim sisteminin etkinliğinin artırılması -Lizbon Anlaşmasının incelenmesi -Coğrafi işaretlerin bitki arşivi ve hayvan soyları ile ilişkilendirilmesi, - Geleneksel özellikli ürün adlarının korunmasına yönelik çalışma yapılması, - Coğrafi işaretlerle ilişkili diğer yasal düzenlemelerin 555 sayılı KHK ile uyumlu olmasının sağlanması
2	İlgili kurumlarda coğrafi işareti destekleyecek yönde kurumsal kapasitenin iyileştirilmesi, coğrafi işaretlere ilişkin bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi, kurumlar arası koordinasyonun güçlendirilmesi.	<ul style="list-style-type: none"> -Coğrafi İşaretler Dairesi Başkanlığının kurulması -GTHB bünyesinde koordinasyon biriminin oluşturulması -TPE ve GTHB¹¹ arasındaki koordinasyonun etkinleştirilmesi -İlgili kurumlar arasındaki koordinasyonun artırılması -Araştırma projelerinde coğrafi işaretlere yönelik bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi
3	Toplumun her kesiminde coğrafi işaretlere ilişkin bilinç ve farkındalığın artırılması.	<ul style="list-style-type: none"> -Üreticilerin, yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin, ilgili kurumların ve üniversitelerin coğrafi işaretler konusunda bilgilendirilmesi -Coğrafi işaretli ürünlerin tanıtılması -Coğrafi işaretlerle ilgili kurumların bilgilendirilmesi -Üretici örgütlerinin coğrafi işaretlerle ilgili etkinliklerinin artırılması -İlköğretimden başlayarak, eğitimin her kademesinde coğrafi işaret konusunun öğretim programları kapsamında gündeme alınması
4	Başvurunun hazırlanması, sürecinden başlanarak, bilimsel kriterler içeren ve etkin işleyen bir denetim sisteminin oluşturulması	<ul style="list-style-type: none"> -Coğrafi işaretlerin başvuru, inceleme ve denetleme aşamalarına ilişkin altyapının değerlendirilmesi -Belirlenen coğrafi alanda tescile konu coğrafi işaretli ürün üreticilerinin tespit edilmesi -Üretici kaydının coğrafi işaret denetimine esas teşkil etmesi

alınarak oluşturulan Ulusal Fikri Haklar Stratejisi Eylem Planı Taslağının yanı sıra Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

¹¹ Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

		-Coğrafi işaretlere ilişkin elektronik platform oluşturulması
5	Coğrafi işaretli ürünlerinin katma değerinin yükseltilmesi amacıyla pazarlama stratejilerinin etkinliğinin artırılması.	-Pazarlama çalışmalarına yönelik mevcut yurt içi ve yurt dışı destek ve teşvik mekanizmalarının tanıtılması ve ilave desteklerin oluşturulması hakkında Çalışmalar yapılması -Coğrafi işaretli ürünlerin pazar bulma becerilerinin artırılması -İhracat potansiyeli yüksek coğrafi işaretli ürünlerin ekonomik ve sosyal analiz çalışmalarının yapılması -Pilot coğrafi işaretli ürünler belirlenerek, ham madde üretiminden nihai ürüne ve sonrasında pazarlama aşamasına kadar üretim süreçlerinin incelendiği örnek çalışmaların yapılması.

Kaynak: TPMK (2019-2024) Türkiye Stratejik Planı

Kurumsal yapılanma açısından bakıldığında konuyla ilgili kurum 2003 yılında kurulan Türk Patent Kurumu'dur. Türk Patent Kurumunun temelleri, Türkiye'nin 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşmasına taraf olmasıyla başlamış, AB'ye üye olma sürecinde ilgili mevzuatın uyumlaştırılması sürecinde 1994 yılında Türk Patent Enstitüsü kurulmuştur¹². 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kurum Türk Patent adını almıştır.

Türk patent yanında coğrafi işaretler konusunda görev ve çalışmaları olan kurumlar değerlendirildiğinde, bu sistemin paydaşları, temel aktörleri olarak şunlar sıralanabilir; Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Kalkınma Ajansları, üniversiteler (Örneğin, Akdeniz Üniversitesi bünyesinde Coğrafi İşaretler Uygulama ve Araştırma Merkezi¹³ bulunmaktadır) üretici birlikleri, kalkınma kooperatifleri, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, üretici birlikleridir. Diğer yandan coğrafi işaretlere dair hukuki altyapının oluşturulmasında Tarım ve Orman Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı gibi farklı bakanlıkların da görev ve sorumlulukları vardır. Bunların yanında konuyla doğrudan alakalı Yöresel Ürünler Coğrafi İşaretler Türkiye Araştırma Ağı (YÜciTA)¹⁴ da bulunmaktadır¹⁵.

Türkiye'de de kırsal alanda yaşayan nüfusun varlığı, bu nüfusun ihtiyaçları, tarım ve hayvancılığın giderek stratejik sektörler haline gelmesi, genç işsizliği, kentleşme sorunları kırsal alanları ve kırsal kalkınmayı da önemli hale getirmektedir. Diğer yandan kentlere bakıldığında, 5393 sayılı kanuna göre belediyelerin görevleri arasında (m.14) "ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini" yapmak ve yaptırmak, belediye meclisinin görevleri arasında (m.18) "ekonomik ve sosyal ilişkileri geliştirmek amacıyla kültür, sanat ve spor gibi alanlarda faaliyet ve projeler gerçekleştirilmesine; bu çerçevede arsa, bina ve benzeri tesisleri yapma, yaptıрма, kiralama veya tahsis etmeye karar vermek" yer almaktadır. Bu anlamda yerel ekonomik kalkınma konusunda belediyelere de düşen görevler bulunmaktadır. Bunun yanında 5393 sayılı kanuna göre belediyenin görevleri arasında (m.14) turizm ve tanıtım da yer almaktadır.

¹² Konuya ilişkin 544 sayılı KHK kanunlaşmış ve 5000 sayılı Türk Patent Enstitüsü Kuruluş ve Görevleri hakkında Kanun (2003) yürürlüğe girmiştir.

¹³ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=40843&MevzuatTur=8&MevzuatTertip=5>

¹⁴ <https://www.yucita.org/>

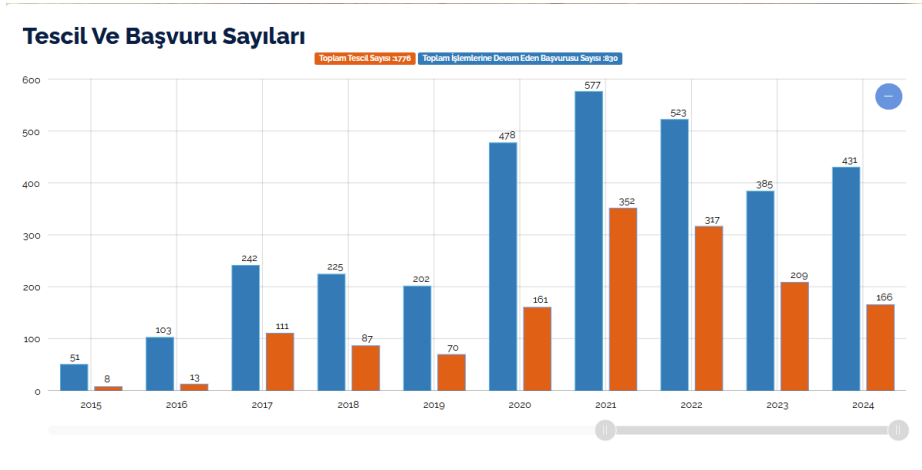
¹⁵ https://www.yucita.org/page_22_Uluslararası-Etkinlikler

Nitekim Ulusal Coğrafi İşaret ve Strateji Eylem Planında da yerel yönetimler 3. Hedefte “üreticiler, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, ilgili kurumlar ve üniversiteler coğrafi işaretler konusunda bilgilendirilecektir, üretici örgütlerinin coğrafi işaretlerle ilgili etkinlikleri artırılacaktır, coğrafi işaretli ürünlerin tanıtılmasına yönelik etkinlikler yapılacaktır” denilerek diğer paydaşlar arasında ve iş birliği yapacak kurumlar arasındadır.

4.2. Coğrafi İşaretli Ürünler

Cİ ürünler konusunda artan duyarlılıkla birlikte, Türk Patent verilerine bakıldığında, Cİ tescillerinin yıllar içinde arttığı görülmektedir.

Tablo 3: Yıllara göre başvuru ve tescil sayıları

Kaynak: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Statistics/RegistrationAndApplication>

Tescil türleri açısından bakıldığında ise mahreç işaretlerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Sınai ve mülkiyet haklarının korunması, tescili gerçekleştirilen ülkede geçerlidir. Farklı ülkelerde koruma elde etmek için uluslararası koruma sağlayan sistemler kapsamında başvuru yapmak veya o ülkelerin mevzuatı çerçevesinde tescil başvurusu yapmak gerekmektedir. Örneğin Avrupa Komisyonuna başvuru yapmak için AB ülkelerinin tamamında koruma sağlayan Tarım Ürünleri ve Gıda Maddeleri Hakkında Kalite Tasarısı (2012) çerçevesinde başvuru yapılabilmektedir. Bu kapsamda AB ölçeğinde Türkiye’ye ait 26 coğrafi işaret tescil edilmiştir¹⁶.

Tablo 4: Tescil türlerinin dağılımı

Tescil Türü	Adet	Yüzde (%)
Mahreç İşareti	1362	76,8
Menşei Adı	404	22,8
Geleneksel Ürün adı	7	0,4

¹⁶ Antep Baklavası, Aydın İnciri, Malatya Kayısı, Aydın Kestanesi, Milas Zeytinyağı, Bayramiç Beyazı, Taşköprü Sarımsağı, Giresun Tombul Fındığı, Antakya Künefesi, Suruç Narı, Çağlayancerit Cevizi, Gemlik Zeytini, Edremit Zeytinyağı, Milas Yağlı Zeytini, Ayaş Domatesi, Maraş tarhanası, Edremit Körfezi yeşil Çizik Zeytin, Ezine Peyniri, Safranbolu Safranbolu, Aydın Memecik Zeytinyağı, Araban Sarımsağı, Osmaniye yer Fıstığı, Bingöl Balı, Bursa Şeftalisi, Hüyük Çileği, Bursa İnciri/Bursa Siyahı

<https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/avrupa-birli%C4%9Finde-co%C4%9Frafrafi-i%C5%9Faret>

Kaynak: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Statistics/ProductGroup> verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ürün gruplarına göre coğrafi işaretlerin dağılımına bakıldığında ise; yemekler ve çorbaların ilk sırada olduğu onu işlenmiş ve işlenmemiş meyve, sebze ve mantarların izlediği görülmektedir.

Tablo 5: Ürün gruplarına göre coğrafi işaretlerin dağılımı

Ürün adı	Başvuru sayısı	Yüzde (%)
Yemekler ve çorbalar	497	28
İşlenmiş ve işlenmemiş meyve sebze ve mantarlar	364	20,5
Fırıncılık pastacılık mamulleri hamur işleri ve tatlılar	359	20,2
Diğer ürünler	94	5,3
Halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	90	5,1
Halılar ve kilimler	48	2,7
Dokumalar	48	2,7
Peynirler	48	2,7
Çikolata, şekerleme ve türevi ürünler	43	2,3
Bal	35	2
İşlenmiş ve işlenmemiş et türleri	31	1,7
Peynirler ve tereyağı dışında kalan süt ürünleri	23	1,3
Alkolsüz içecekler	21	1,2
Biralar ve alkollü içecekler	13	0,7
Tütün	1	0,1

1042

Kaynak: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Statistics/ProductGroup> verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Coğrafi işaret tescili için başvuru yapan kurumların dağılımına bakıldığında belediyelerin ilk sırada geldiği, bunu Türkiye Oda ve Borsalar Birliğine bağlı ticaret ve sanayi odalarının, borsaların takip ettiği görülmektedir.

Tablo 6: Tescil yapan kurumlara göre coğrafi işaretler

Tescil Yapan Kurum	Adet
Belediye	637
Ticaret/Sanayi Odası	513
Ticaret Borsası	153

Valilik	140
Kaymakamlık	102
Diğer Odalar	62
Birlikler	55
Vakıf	38
Üniversite	26
Dernekler	24
Kooperatif	17
Kişi (gerçek, tüzel)	9
Üretici Birliği (Yurt dışı)	8
Kalkınma Ajansları	7
Bakanlık	5
Askeri Okul	3

Kaynak: <https://ci.turkpatent.gov.tr/Statistics/ProductGroup> verilerinden faydalanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

1043

Bu noktada, mevzuatlarının etkisiyle diğer ülkelerde Cİ tescilinde aktif olan üretici birlikleri ve kooperatif türü yapıların Türkiye’de Cİ tescilinde daha geri sıralarda kaldıklarını değerlendirmek mümkündür. Bu durum tescilden sonra coğrafi işaretlerin pazarlama faaliyetlerinin de yetersiz kalmasına ve coğrafi işaretlerin etkin kullanılmamasına yol açmakla eleştirilmektedir. Zira, coğrafi işaret tescili tescil ettirene, coğrafi işaretin tek sahibi, tek üreticisi, izin makamı gibi bir hak kazandırmasa da ürünle bağlantılı olmayan kamu kuruluşları veya tüzel kişiler tarafından tescilin yaptırılması coğrafi işaret korumasının amacı ve yöntemiyle uyumsuzdur (Yılmazbilen, 2020). Bu durum, yerel ürünleri en iyi tanıyan ve bu ürünlerden en üst düzeyde kazanç elde edecek olanların coğrafi işaret gibi bir avantajı kullanmada yetersiz kaldığını göstermektedir.

Ulusal Coğrafi İşaret ve Strateji Eylem Planına göre (2015-2018) Türkiye’de coğrafi işaretlere dair güçlü yönler zayıf yönler fırsatlar ve tehditler analizine bakıldığında, şöyle bir tablo ortaya konulmaktadır:

Tablo 7: Coğrafi işaretlemeye dair güçlü yönler fırsatlar tehditler analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<p>-Cİ konusunda temel ulusal yasal düzenlemelerin yapılmış olması,</p> <p>-Cİ'e ilişkin ulusal düzenlemelerin, uluslararası sözleşmeler ve AB düzenlemeleri ile önemli ölçüde uyumlu olması,</p> <p>-Fikri haklar alanında ihtisas mahkemelerinin kurulmuş olması</p> <p>-Cİ alanında görevli kurumların kurumsallaşma ve tanıtım konularında başarılı bir gelişme göstermesi</p> <p>- Yerel yönetimler, kalkınma ajansları ve ticaret ve sanayi odaları gibi üreticilere yakın konumda bulunan kurumların üreticileri bilgilendirme ve destekleme konusunda istekli olmaları</p> <p>-TPE'nin üniversiteler ile sanayi ve ticaret odalarında yaygın bilgi ve belge merkezlerinin kurulmuş olması</p>	<p>-Cİ alanında çalışan kurumlar arası koordinasyonun yeterli düzeyde olmaması</p> <p>-Cİ'e konu ürünün ayırt edici özelliğinin tespiti ile coğrafi sınırlarının tespiti için gerekli olan bilimsel çalışmaların yetersizliği</p> <p>- Cİ'li ürün üreticilerinin ortak hak ve ortak menfaat için birlikte hareket etme yönündeki örgütlenme eksikliği</p> <p>-Etkin işleyen, yaptırımı olan bir denetim sisteminin bulunmaması</p> <p>-Cİ'li ürün ve üreticileri konusunda istatistik verilerin yetersizliği</p> <p>-Cİ alanında çalışan avukatların ve vekillerin bilgi düzeylerinin istenilen seviyede olmaması</p> <p>-Cİ konusunda toplumsal bilinçlenmenin yeterince yaygın olmaması</p> <p>- Cİ'nin kapsam ve sınırlarının ilgili kesimlerce yeterince bilinmemesi</p>
Fırsatlar	Tehditler
<p>-Fikri haklar sistemine ilişkin çeşitli desteklerin coğrafi işaretler içinde kullanılma ihtimalinin olması</p> <p>-Cİ konusunun Türkiye'de güncel olması</p> <p>-Dünya genelinde yöresel ürünlere duyulan ilginin artması ve girişimcilerimizin bu pazarı değerlendirme isteği</p> <p>-Ülkemizdeki Cİ için bazı AB nezdinde gerçekleşen tescil ve başvuruların başarılı örnekler olarak özendirici olması</p> <p>-Ülkemizin özellikle Cİ, genetik kaynakları ve bitki türleri konusunda zengin kaynaklara sahip olması</p> <p>-Dünyadaki ve ülkemizdeki Cİ'ye dayalı endüstrilerin ülke ekonomilerine olumlu etkileri konusunda farkındalığın artması</p>	<p>-Cİ tescilinde belirtilen özelliklere aykırı yapılan üretimlerin coğrafi işaretlerin itibarına zarar vermesi, tüketicileri yanıltması ve üreticilere zarar vermesi</p> <p>-Kırsal nüfusun ve yöresel ürün üreticilerinin sayısının azalması ve aynı zamanda geleneksel bilginin kaybolması</p> <p>-Ülkemize ait Cİ işaretli ürünlerin yurtdışı pazarlarda taklit edilmesi ve üründen faydalanılması.</p>

Kaynak: Türk Patent, 2014'e dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.Güney Ege İllerinde (Aydın, Muğla, Denizli) Coğrafi İşaretleme

Güney Ege Bölgesini kapsayan Aydın, Muğla ve Denizli kentleri arkeolojik dönemden itibaren yerleşim ve üretimin olduğu, tarihi ve doğal varlıkları, önemli ticaret yolları üzerinde olması nedeniyle her dönem çekim merkezi olmuşlardır. Bu 3 kent sahip oldukları arkeolojik zenginlik yanında Aydın başta olmak üzere tarımsal üretimde, turizmde başta olmak üzere önemli sektörlerde ulusal ve uluslararası ölçekte tanınırlığa sahiptir. Bu genel yapı içinde üç kent de yerel ölçekte kendine özgü gıda, tarımsal ürünler ve geleneksel el sanatları ürünlerine ve zengin bir potansiyele sahiptir.

Bu bölümde, Cİ, iller bazında incelenmiş ve yerel yönetimlerin (büyükşehir ve ilçe belediyeleri) internet sayfalarında, kentlerin tanıtılması amacıyla bu ürünlere ne ölçüde yer verdikleri, stratejik planları ve faaliyet raporlarında Cİ konusunun yer alıp almadığı, ilaveten Güney Ege Kalkınma Ajansı'nın (GEKA) bu 3 ile yönelik Cİ konusundaki çalışmaları incelenmiştir.

5.1. Aydın

Evliya Çelebi'nin "Dağlarından yağ, ovalarından bal akan" şehir olarak ifade ettiği Aydın, coğrafi işaret tescili almış inciri ile ünlüdür. İncir, Anadolu ve Mısır uygarlıklarından beri verimlilik sembolü olarak görülmektedir. 2016 yılında Aydın İnciri Avrupa Birliği Tescilini alarak Türkiye'de AB Menşei işareti alan ilk ürün olmuştur. Bu kapsamda kentte ticaret odasının ve borsanın öncü çalışmaları mevcuttur. AYTÖ Aydın incirin yurt genelinde tanıtılması amacıyla Aydın'ı Tanıtım Tırı Projesi hazırlamış bununla farklı kentlerde hem ilin hem de incirin tanıtımını yapılmış, yurt içi ve dışı fuarlara katılım sağlanmış, ilde düzenlenen incir festivallerine destek verilmiş, tanıtım broşürleri basılmış, Uluslararası Rekabetçiliğin Geliştirilmesi Programı kapsamında, İncir Sektörü Uluslararası Rekabetçiliği Geliştirme (UR-GE) projesi hazırlanmıştır.

Tablo 8: Aydın iline yerel yönetimler tarafından tescil ettirilen coğrafi işaretli ürünler

Coğrafi İşaretin Adı	Türü	Ürün grubu	Başvuru Ettiren	Yapan/Tescil
1 Aydın Kabak Tatlısı	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Aydın Belediyesi	Büyükşehir
2 Aydın Yuvarlaması	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Aydın Belediyesi	Büyükşehir
3 Dalama Tandırı	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Efeler Belediyesi	
4 Germencik Ekşili Tavuk	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Germencik Belediyesi	
5 Kuyucak Portakalı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Kuyucak Belediyesi	
6 Ortaklar Çöp Şiş	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Germencik Belediyesi	
7 Söke Körüklü Çizmesi	Mahreç İşareti	Halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	Söke Belediyesi	
8 Turanlar Ayranı	Mahreç İşareti	Peynirler ve tereyağı dışında kalan süt ürünleri	Germencik Belediyesi	
9 Yenipazar Pidesi	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Aydın Belediyesi	Büyükşehir
10 Çine Köftesi	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Çine Belediyesi	
11 İncirliova Deve Sucuğu	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş et ürünleri	İncirliova Belediyesi	

Aydın için değerlendirildiğinde 41 tescilli veya başvurusu yapılmış ürün içinde (Bkz. Ekler, Tablo 12) 11 tanesinin belediyeler (3 adet büyükşehir 8 adet ilçe belediyesi), 26 tanesinin oda ve borsalar tarafından yapıldığı görülmektedir. Yerel yönetimlerin Cİ tescillerinin tümünün

mahreç işareti türünde olduğu görülmektedir. Belediyeler içinde Germencik Belediyesinin 3 tescilli ürün ile ilk sırada olduğu görülmektedir. Efeler ve Nazilli gibi büyük ilçelere göre Germencik bu anlamda başarılı bir örnektir. Aydın'ın 17 ilçesi içinde sadece 6 ilçesinin Cİ tescilinde yer almış olması ilçelerin genel anlamda Cİ konusunda farkındalık düzeyinin veya çabasının düşük olduğunu göstermektedir.

5.2.Denizli

Denizli de Cİ tescili açısından zengindir. Denizli için değerlendirildiğinde toplam 31 tescilli veya başvurusu yapılmış ürün içinde (Bkz. Ekler, Tablo 13) 2 tanesinin kaymakamlık, 16 tanesinin ilçe belediyeleri, 13 tanesinin oda, borsalar, birlikler, dernekler ve kooperatifler tarafından yapıldığı görülmektedir.

Belediyeler tarafından yapılan Cİ tescillerinin büyük bölümünün (11 adet) mahreç işareti türünde olduğu görülmektedir. Tabloya göre, büyükşehir belediyesinin hiçbir tescil başvurusu yok iken, ilçe belediyeleri içinde Çameli Belediyesinin 6 başvuru ile belirgin şekilde öne çıktığı görülmektedir.

Tablo 9: Denizli iline yerel yönetimler tarafından tescil ettirilen coğrafi işaretli ürünler

Sıra	Tescil Tarihi	Coğrafi İşaretin Adı	Türü	Ürün Grubu	Başvuru Yapan/ Tescil Ettiren
1	2006	İsabey Çekirdeksiz Üzümü	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Çal Belediyesi
2	2010	Kale Biberi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Kale Belediyesi
3	2018	Çameli Fasulyesi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Çameli Belediyesi
4	2018	Tavas Baklavası	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Tavas Belediyesi
5	2020	Çameli Kilimi	Mahreç İşareti	Halılar ve kilimler	Çameli Belediyesi
6	2020	Çameli Elmalı Bezi	Mahreç İşareti	Dokumalar	Çameli Belediyesi
7	2021	Denizli Kekliği	Menşe Adı	Yiyecekler için çeşni / lezzet vericiler, soslar ve tuz	Pamukkale Belediyesi
8	2024	Tavas Yanık Koyun Yoğurdu	Mahreç İşareti	Peynirler ve tereyağı dışında kalan süt ürünleri	Tavas Belediyesi
9	2025	Kızılhisar Bardağı	Mahreç İşareti	Halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	Serinhisar Belediyesi

10	-	Nikfer Bezi	Mahreç İşareti	Dokumalar	Tavas Belediyesi
11	-	Tavas Körüklü Çizmesi	Mahreç İşareti	Halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	Tavas Belediyesi
12	-	Çameli Cevizi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Çameli Belediyesi
13	-	Çameli Leğen Böreği	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Çameli Belediyesi
14	-	Çameli Meneviş Yoğurtlaması	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Çameli Belediyesi
15	-	Babadağ Keşkeği	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Babadağ Belediyesi
16	-	Alâeddin Tören Yahnisi	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Acıpayam Belediyesi

5.3. Muğla

Cİ tescili açısından değerlendirildiğinde, Muğla'da diğer illere göre belediyeler tarafından yapılan başvuruların daha az olduğu görülmektedir.

1047

Tablo 10: Muğla iline yerel yönetimler tarafından tescil ettirilen coğrafi işaretli ürünler

Sıra	Tescil Tarihi	Coğrafi İşaretin Adı	Türü	Ürün Grubu	Başvuru Yapan/ Tescil Ettiren
1	2020	Üzümlü Dastarı/Yeşilüzümlü Dastarı	Mahreç İşareti	Dokumalar	Fethiye Belediyesi
2	2020	Fethiye Kaya Halısı/Fethiye Kayaköy Halısı/Fethiye Halısı	Mahreç İşareti	Halılar ve kilimler	Fethiye Belediyesi
3	2022	Marmaris Yer Fıstığı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Marmaris Belediyesi
4	2024	Datça Domatesi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Datça Belediyesi

Muğla için değerlendirildiğinde 50 tescilli veya başvurusu yapılmış ürün içinde (Bkz. Ekler, Tablo 14) sadece 4 tanesinin belediyeler tarafından yapıldığı görülmektedir. Büyükşehir Belediyesinin Denizli'de olduğu gibi Muğla'da da hiç başvurusu yoktur. Muğla için dikkat çeken bir başka durum ise diğer illere göre en çok başvuru yapan il olmasına rağmen bunlar

içinde belediyelerin oranının çok düşük olmasıdır. Başvurular içinde 46 tanesinin oda, borsalar, birlikler, şahsi ve kooperatifler tarafından yapıldığı görülmektedir.

3 il birlikte değerlendirildiğinde, en fazla tescilin Muğla'da (50) yapıldığı görülmektedir. Bu tescillerde oda ve borsaların Muğla ve Aydın'da başvuruyu yapan kurumlar olarak ön plana çıktığı, Denizli'de ise az farkla da olsa büyükşehir ve ilçe belediyelerinin ön planda olduğu görülmektedir.

Tablo 11: Güney ege bölgesi illerinde coğrafi işaretleme

İl	Toplam Başvuru	Büyükşehir Belediyesi	İlçe Belediyesi	Oda ve Borsa/birlik vb.	Kaymakamlık
Muğla	50	-	4	46	-
Aydın	41	3	11	26	-
Denizli	31	-	13	13	2

Üç büyükşehir ve ilçe belediyeleri değerlendirildiğinde, Muğla'da 13 ilçe belediyesi içinde 3; Aydın'da 17 ilçe belediyesi içinde farklı 6 tanesi, Denizli'de 27 ilçe belediyesi içinde 8 farklı ilçe belediyesi başvuru yapmıştır.

Söz konusu ölçekte yerel yönetimlerin her türü içinde (İl Özel İdaresi, Belediyeler ve Köy) sadece belediyeler Cİ başvurusuna sahiptir. Yerel halka en yakın konumda olan ve geleneksel özellikte ürün üretimine daha yakın olacağı düşünülen hiçbir muhtarlığın bu yönde bir çalışması yoktur. 2014 yılından sonra 6360 sayılı yasa ile bu büyükşehir belediyelerinde köylerin tüzel kişilikleri kaldırılıp mahalleye dönüşmekle beraber, 2014 öncesinde de bu yönde bir başvuru bulunmamaktadır.

Büyükşehir ve ilçe belediyelerin web sayfaları ve stratejik planları incelendiğinde, Aydın'da Büyükşehir Belediyesinin (2024-2029) stratejik planında ve web sayfasında¹⁷ Cİ konusuna yer verdiği görülmektedir Cİ başvurusu ve tescili ürünü olan Efeler, Germencik, Kuyucak, Söke, Çine ve İncirliova ilçe belediyelerinin hiçbirinin stratejik planında Cİ konusu yer almaz iken, Efeler¹⁸, Kuşadası¹⁹, İncirliova²⁰, Bozdoğan²¹ ilçe belediyelerinin sayfalarında Cİ işaretli ürünlerden söz edilmektedir. Bunlar içinde Cİ tescili yapıp bunu göstermeyenlerin

¹⁷ <https://aydin.bel.tr/mobil/detail/10440/buyuksehir-belediyesi-aydin-yuvarlamasi-nin-cografisaretini-aldi?>

-<https://aydin.bel.tr/mobil/detail/9785/aydin-buyuksehir-belediyesi-kabak-tatlisinin-cografisaretini-aldi?>

-<https://aydin.bel.tr/mobil/detail/11526/buyuksehir-belediyesi-yenipazar-pidesi-nin-cografisaretini-aldi?>

-<https://aydin.bel.tr/mobil/detail/10440/buyuksehir-belediyesi-aydin-yuvarlamasi-nin-cografisaretini-aldi?>

¹⁸ <https://www.efeler.bel.tr/kurumsal/meclis-calismalari/01-08-2022-alinan-karalar?>

¹⁹chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://kusadası.bel.tr/userfiles/files/belediye-bulteni-2021-nisan.pdf?

²⁰ <https://www.incirliova.bel.tr/haberler/incirliova-deve-sucugu-cografisaret-tescil-onayi-aldi>

²¹ <https://bozdogan.bel.tr/haberler/bozdogan-pidesi-cografisaret-tescili-ile-taclandi>

durumu ilgi çekmektedir (Germencik, Kuyucak, Söke, Çine). Diğer yandan kendisi başvuru yapmamakla beraber, Cİ tescilli ürünler hakkında bilgi verenler de vardır.

Denizli Büyükşehir Belediyesinin stratejik planında²² Cİ konusu yer almaktadır. 8 ilçe belediyesi Cİ başvurusuna sahip iken bunlardan Babadağ; Serinhisar ve Tavas hariç 5 tanesi (Acıpayam²³, Çal²⁴, Çameli²⁵, Pamukkale²⁶, Kale²⁷) web sayfalarında bu bilgiyi vermektedir.

Muğla Büyükşehir Belediyesi 2025-2029 Stratejik Planında²⁸ ve web sayfasında²⁹ Cİ bilgisine yer verirken, Cİ tescilli olan Fethiye³⁰, Marmaris³¹ ve Datça ilçe belediyelerinden Datça'nın web sayfasında bilgilendirme yokken, diğer ikisinde bilgilendirme vardır. Diğer yandan başvurusu olmayan Bodrum³², Dalaman³³, Menteşe³⁴, Milas³⁵, Seydikemer³⁶, Ula³⁷ ilçe belediyelerinin web sayfalarında Cİ ile alakalı bilgiler mevcuttur.

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Coğrafi işaretli ürünler, kültürün, ürünün kolektif olarak korunması ve tanıtılması yanında birer yerel sosyo-ekonomik kalkınma aracı olduğu gibi, küresel tüketim, gastronomi, turizm piyasasında da bir rekabet unsuru haline gelmiştir.

²² Coğrafi işaretli ürünlerin tanıtılmasının sağlanması.

²³ https://acipayam.bel.tr/haberler_acipayam-standina-buyuk-ilgi_5637.html?

²⁴ <https://cal.bel.tr/bagciligin-gelecegi-uluslararası-cal-bagbozumu-kultur-ve-sanat-festivalinde-masaya-yatirilacak/>?

²⁵ <https://www.cameli.bel.tr/etkinlik/cografya-isaretli-cameli-fasulye-yarismasi.html>

²⁶ <https://www.pamukkale.bel.tr/h-2595-pamukkale-belediyesi-nden-nar-ve-ayva-icin-cografya-isaret-atilimi?>

-<https://www.pamukkale.bel.tr/h-2099-denizli-kekigi-tescillendi?>

²⁷ <https://www.kale.bel.tr/kale-hakkında/kale-biberi>

²⁸ Muğla'nın gastronomisini coğrafi işaretli ürünlerle öne çıkarıp, yerel şefler ve zanaatkarlarla iş birliği yaparak gastronomi atölyeleri düzenlemek.

²⁹ -<https://mugla.bel.tr/haber/mugla-tarimi-dunyaya-aciliyor>

- <https://www.mugla.bel.tr/haber/31mugla-kultur-ve-sanat-senligi-yogun-ilgi-gordu?>

- <https://www.mugla.bel.tr/haber/buyuksehir-makine-destegi-ile-ureticinin-yaninda?>

³⁰ <https://www.fethiye.bel.tr/3531/kaya-halisi-dokuma-atolyesi-hizmete-acildi?>

³¹ -<https://www.marmaris.bel.tr/?Page=news&id=783&title=marmaris%27in-yer-fistigi-cografya-isaret-aldi>

³² - <https://www.bodrum.bel.tr/haber.php?id=9082>

³³ <https://dalaman.bel.tr/haberler/belediyemiz-toplantı-salonunda-elcik-sogani-ve-dalaman-incirinin-cografya-isaret-tescili-toplantisi-belediye-baskanimiz-muhammet-karakus-onderliginde-gerceklesti?>

³⁴ <https://mentese.bel.tr/?s=co%C4%9Frafya+&id=1622>

³⁵ <https://www.milas.bel.tr/HOME/INDEX/HABER/3446>

³⁶ https://seydikemer.bel.tr/AnaSayfa/HaberDetay?seo_link=seydikemer%E2%80%99e-%E2%80%9Cyoresel-sanatlar-atolyesi%E2%80%9D-gelıyor-77083533

-https://www.seydikemer.bel.tr/AnaSayfa/HaberDetay?seo_link=seydikemer-26.-em%C4%B1tt-fuar%C4%B1nda-tan%C4%B1t%C4%B1lacak-39314613

³⁷ <https://gokovasusami.ula.bel.tr/gokovasusami?>

Ancak Türkiye’de sistemin işleyişinde iyileştirilmeye yönelik ihtiyaçlar da vardır. Genel olarak Türkiye’de Cİ sisteminin işleyişinde yurt içi ve yurt dışı pazarlama çalışmalarının artırılması, başvuran kurum (ürün, üretimle doğrudan ilgili kurumların başvuru yapması) ve denetim etkinliğinin artırılması, etiket uygulamalarının iyileştirilmesi, standart üretimin yapılmasının sağlanması ve ihracat olanaklarının artırılması gibi ihtiyaçlar mevcuttur. Bu açıdan öncelikle üretimin net biçimde kayıt altına alınması (üretim alanının, üretici sayısının belli ve kayıt olması) gereklidir. Ancak bu şekilde Cİ sisteminin amacına ulaşması ve etkin şekilde işlemesi mümkün olacaktır.

Bu kapsamda şu genel nitelikli öneriler getirilebilir:

-Önemli bir stratejik potansiyele sahip olan Cİ tescilinin etkin biçimde kullanılması için etkili ulusal ve yerel politikaların varlığı önemlidir.

- Cİ ürünleri temsil edecek, içinde üretici, üretici birlikleri, yerel sermaye ve ilgili kamu kurumları, yerel yönetimlerin bulunacağı, katılım ve temsil anlamında güçlü örgütlerin (kurul, birlik, konsey, dernek, kooperatif vb.) kurulması ve belirlenen stratejiler etrafında (ürün belirleme, ölçek, pazarlama vb.) ve ortak bütçe ile hareket edilmesi (başvuru, tanıtım vb.) önemlidir.

-Sistemin başarılı şekilde işlemesi sadece kamunun ve yerel yönetimlerin değil özel sektör de dahil olmak üzere, üreticilerin ve tüm ilgili aktörlerin birlikte, birbirinden haberdar ve ortak adımları atması, özellikle üniversitelerin ürün tespiti ve denetim aşamalarında bilimsel birikiminden faydalanmak gerekir. Bu anlamda güçlü örgütsel yapılar ve iş birliği önemlidir.

Bu açıdan başta yerel yönetimlerin Cİ tescilli ürünlere sahip çıkması, web sayfaları (Türkçe ve diğer dillerde), tanıtıcı doküman, film vb. başta olmak üzere tanıtması, temsil ve ağırlamada öncelikli olarak bu ürünleri kullanması önemlidir. Belediyelerin Cİ tescilli ürünlerin pazarlanması için yer, pazar, stant temin etmesi gereklidir. Belediye seviyesinde ilgili birimde (Kültür işleri, kırsal kalkınma, muhtarlarla ilgili birimler vb.) mevcut personelin Cİ konusunda bilgilendirilmesi, eğitim aldırılması gerekmektedir. Belediyelerin kentte buluna üniversitelerin ilgili birimleri ile bu konuda envanter, bilimsel raporlama, analiz, araştırma yapması, proje üretmesi ve bunları teşvik etmesi önemlidir. Yerel yönetimlerin bu ürünlerle alakalı olarak fuarlar ve festivaller düzenlemesi, tanıtım kitapçıkları ve broşürleri hazırlaması,

Valilik ve kaymakamlıkların da benzer şekilde temsil, ağırlama yanında kent içinde veya şehir dışından gelenlerin kullandığı ulaşımda kavşak noktalarında (yol üstü, terminaller, AVM vb.) Cİ tescilli ürünler için tanıtım ve satış stantları, lokanta ve kafeler vb. açılmasını sağlamak veya teşvik etmesi gereklidir.

Valilik koordinasyonunda il düzeyinde Cİ tesciline sahip olanlar başta olmak üzere, potansiyel başvuru sahiplerini bir platform, komisyon çatısı altında toplamak veya bir dernek şeklinde sivil toplum örgütü çatısı altında örgütlemek de bu koordinasyon ve iş birliğinin önemli bir parçası olacaktır.

Mülki idare ile koordineli şekilde söz konusu üreticilere yönelik olarak kalkınma ajansları, TPE, ziraat odaları, kooperatifler, üretici birlikleri oda ve borsalar ile iş birliği içinde üretimin yapıldığı bölgeler başta olmak üzere yerel halk ve üreticilerde bilgilendirme, eğitim, tanıtım (reklam, fuar vb.) ve teşvik mekanizmalarının anlatılması, başarılı uygulama örneklerinin aktarılması, pazar bulma yeteneklerinin artırılması önemlidir.

Ulusal ölçekte havayolu dergilerinde ürün tanıtımı yer alması, yurtdışı temsilciliklerde bu ürünlerle alakalı özel etkinlikler düzenlenmesi tanıtılması ve kullanılması, turizm ofisleri ile ortak çalışılması ve müzeler açılması, müzede coğrafi işaretli ürünün geçmişten günümüze kadar nasıl geldiğinin anlatılması, üreticiler arası yarışmalar düzenlenmesi, ünlü restoranlarda

çalışan şeflerin yöreye davet edilip neden bu ürünü kullanmaları gerektiğinin tanıtılması vb. web sitesi, radyo, televizyon, dergi ve diğer medya unsurlarının kullanılması, yurtdışında fuarlara katılım, ürüne logo tasarımı için yarışmalar yapılması, tadım şenlikleri, panelist eğitimleri, uluslararası katılımlı sempozyumlar yapılması, Cİ kavramının ilköğretimden itibaren eğitim sistemine dahil edilmesi (“Yerli Malı Haftası” vb.), kamu spotları aracılığıyla halka coğrafi işaretler ve bunların korunmasının önemini anlatılması gerekmektedir. Cİ üreticilerinin ve üretiminin kayıt altında olması beklenen faydaların özellikle de yerel ekonomik kalkınma anlamında sağladığı ekonomik değerin ölçülebilmesi anlamında önemlidir.

Kent ölçeğinde Cİ tescilli ürünler konusunda farkındalık, bilinç ve kullanımı artırmak amacıyla okullarda (yerli malı haftası benzeri) etkinliklerin yanında yerli halka yönelik tanıtım çalışmaları da yapılmalıdır.

Teşvik sistemleri konusunda TKDK, KOSGEB gibi kurumların önemli rolü vardır.

TPE'nin çalışmalarının daha etkin hale getirilmesine yönelik olarak; özellikle bilgilendirme çalışmaları önemlidir.

Çalışmada incelenen Güney Ege Bölgesini kapsayan kentlerin her biri Cİ tescilli almış ürünlere sahiptir. Ancak çoğu gastronomi alanından olan bu ürünlerin halen yeterince tanındığı, tanıtıldığı, pazarlandığı ve ekonomik anlamda istenen faydayı sağladığı söylenemez.

Bu anlamda bölgeye özgü olarak şu öneriler geliştirilebilir;

-3 kentte de turizm faaliyetinin yaygınlığı göz önüne alınarak Cİ tescilli ürünler turizme daha fazla entegre edilmelidir. Bu anlamda Bodrum, Kuşadası, Didim, Marmaris gibi uluslararası ölçekte de bilinen turizm kentlerinde büyük oteller başta olmak üzere, ören yerlerinde, Milas-Güllük Havaalanında, bölgeye yakın diğer havaalanı, turistik kentler (İzmir, Efes, Şirince gibi) ve limanlarda, bölgede Kuşadası limanı gibi büyük limanlarda coğrafi işaretli ürünlere ait tanıtım ve satış ofislerinin özel sektör, yerel yönetimler ve ilgili bakanlıkların il teşkilatları ile birlikte açılması önemlidir.

- Tariş İncir Birliği'nin uluslararası kendi alanındaki Cİ işaretli ürünlerin pazarlanması ve tanıtımdaki etkinliği artırılmalıdır.

- GEKA'nın coğrafi işaretleme konusunda ilgili paydaşlara tanıtım ve bilgilendirme çalışmaları artırılmalıdır.

-3 ilde mevcut üniversitelerin tescile aday ürünler, bunların ayırdedici unsurlarını belirlenmesi, başvuru sürecinde teknik destek, tescil sonrasında denetim ve genel anlamda kendi yörelerinde Cİ konusunda ilgili kurumlarla iş birliği ve bilimsel çalışmalar yapma konusunda etkinliği artırılmalıdır.

-İllerde mevcut tesciller ortada iken, sonraki süreçte her bir il ölçeğinde oluşturulacak tek çatı örgütlenme ile Cİ başvurularının artacağı dolayısıyla buna bağlı faydaların da ortaya çıkacağı beklenebilir.

7. KAYNAKLAR

Acar, Y. (2018). Türkiye'deki Coğrafi İşaretli Ürünlerin Destinasyon Markalaması Kapsamında Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 163–177.

Akkuş, G., & Küçükahmetoğlu, M. (2022). Yerel Yönetim İnternet Sitelerinin Coğrafi İşaretli Ürün Bilgisi Paylaşımları Açısından Kıyaslanması. *OCAK: Türk Mutfak Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 35–53.

Altınar, B. (2017). Kentlerin rekabetinde önemli bir turizm faktörü olarak coğrafi işaretleme ve planlamaya yansımaları. (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ceylan, Y., & Samırkaş Komşu, M. (2020). Coğrafi işaretli ürünlerin bölgesel turizmin gelişimi açısından değerlendirilmesi: Siirt ili örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research, Special Issue 5*, 59–75.

Çalışkan, V., Koç, H. (2012). Türkiye’de coğrafi işaretlerin dağılım özelliklerinin ve coğrafi işaret potansiyelinin değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(28): 3-16.

Çukur, F., & Çukur, T. (2017). Coğrafi işaretli ürünlerin kırsal kalkınma açısından değerlendirilmesi: Muğla ili örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(2), 187–194.

Demir, İ. (2020). Coğrafi işaretlerin sosyoekonomik etkileri. T.C. Türk Patent Enstitüsü, Coğrafi İşaretler Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Denk, E., & Bilici, N. S. (2023). Coğrafi İşaretler Hakkında Yerel Yönetici Görüşlerinin Analizi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 6(1), 319–334.

Durusoy, Y. Y. (2017). Coğrafi işaretli gastronomik ürünlerin bölge halkı tarafından algılanması üzerine analitik bir araştırma: Kars Kaşarı örneği. (Doktora tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gökovalı, U. (2007). Coğrafi işaretler ve ekonomik etkileri: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 141–160.

Güney Ege Kalkınma Ajansı. (2018). *Coğrafi İşaretler, Geleneksel Ürünler ve Aromatik Bitkiler*. Güney Ege, 5(15).

<https://ci.turkpatent.gov.tr/veri-tabani>

Hazarhun, E., & Tepeci, M. (2018). Coğrafi işarete sahip olan yöresel ürün ve yemeklerin Manisa’nın gastronomi turizminin gelişimine katkısı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek 1), 371–389.

İlhan (2020). AB tescilli coğrafi işaretlerin ayırt edicilik kriterleri ve yöre ile bağı açısından incelenmesi. TC Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.

İloğlu, N. (2014). Coğrafi işaretlerin tescili ve denetimi üzerine farklı ülke sistemlerinin incelenmesi ve Türkiye uygulaması. T.C. Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Kan, M., & Gülçubuk, B. (2008). Kırsal ekonominin canlanmasında ve yerel sahiplenmede coğrafi işaretler. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 57–66.

Karakulak, Ç. (2016). Gastronomik kimliğin destinasyon pazarlamasındaki rolü: Trakya örneği. (Yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keskin, H. (2019). Coğrafi işaretli yöresel gıdaların turistik destinasyon pazarlamasına etkileri – Balıkesir ili örneği. (Yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, SBE, Turizm İşletmeciliği ABD.

Kızıllarlan, N., & Hızarcı, Z. (2022). Coğrafi işaret alan Erbaa Narince Bağ Yaprağı’nın üretim ve pazarlama durumu. *Journal of Gaziosmanpaşa Scientific Research*, 11(1), 57–73.

Kızıltepe, H. (2005). Türk Coğrafi İşaretler Mevzuatı, AB Mevzuatı ile Mukayesesi ve Bazı Önemli Ülkelerdeki Coğrafi İşaretler Mevzuatı. T.C. Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Olgun, F. A., & Sevilmiş, G. (2017). Uluslararası düzeyde coğrafi işaretler, yaratılan ekonomik değer ve Türkiye’deki sistemin değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(2), 205–213.

Suna, B., & Uçuk, C. (2018). Coğrafi işaret ile tescil edilmiş ürüne sahip olmanın destinasyon pazarlamasına etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 100–118.

Tepe, S. (2008). Coğrafi işaretlerin ekonomik etkileri. T.C. Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018) 11. Kalkınma Planı

Türk Patent ve Marka Kurumu (2014) Ulusal Coğrafi İşaret ve Strateji Eylem Planı (2015-2018)

Türk Patent ve Marka Kurumu (2018) Stratejik Plan (2019-2024)

Yılmazbilen, M. M. (2020). Ulusal ve uluslararası başarılı örnekler ışığında coğrafi işaretli ürünlerin etkin yönetimi. T.C. Türk Patent Enstitüsü Markalar Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.

Ekler:

Tablo 12: Aydın’a ait coğrafi işaretli ürünler

Coğrafi İşaretin Adı	Türü	Ürün grubu	Başvuru Yapan/Tescil Ettiren
1 Aydın Enginarı	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Aydın Ticaret Borsası
2 Aydın Kabak Tatlısı	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Aydın Büyükşehir Belediyesi
3 Aydın Kestanesi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Aydın Ticaret Borsası
4 Aydın Memecik Zeytini	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Aydın Ticaret Borsası
5 Aydın Memecik Zeytinyağı	Menşe Adı	Tereyağı dâhil katı ve sıvı yağlar	Aydın Ticaret Borsası
6 Aydın Yamalak Sarısı Zeytini	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Aydın Ticaret Borsası
7 Aydın Yuvarlaması	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Aydın Büyükşehir Belediyesi
8 Aydın Çam Fıstığı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Aydın Ticaret Borsası
9 Aydın İnciri	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Aydın Ticaret Odası
10 Bozdoğan Cevizli Sucuğu	Mahreç İşareti	Çikolata, şekerleme ve türevi ürünler	Nazilli Ticaret Odası

11	Bozdoğan Pidesi	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Nazilli Ticaret Odası
12	Buharkent Taze İnciri	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Nazilli Ticaret Odası
13	Dalama Tandırı	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Efeler Belediyesi
14	Dedebağ Keşkeği / Karacasu Keşkeği	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Nazilli Ticaret Odası
15	Didim Kaşopitası	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Didim Ticaret Odası
16	Didim Pavası (Fava)	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Didim Ticaret Odası
17	Dikmen Çiçek Balı / Dikmen Kekik Balı	Menşe Adı	Bal	S. S. Yeniköy-Dikmen Balkoop Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
18	Germencik Ekşili Tavuk	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Germencik Belediyesi
19	Güllübahçe Bez Bebekleri	Mahreç İşareti	Halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	Söke Ticaret Borsası
20	Karacasu Pidesi	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Karacasu Esnaf ve Sanatkarlar Odası
21	Karacasu Çömleği	Mahreç İşareti	Halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	Nazilli Ticaret Odası, Karacasu Esnaf ve Sanatkarlar Odası
22	Kuyucak Portakalı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Kuyucak Belediyesi
23	Nazilli Kar Helvası	Mahreç İşareti	Dondurmalar ve yenilebilir buzlar	Nazilli Ticaret Odası
24	Nazilli Kestel Kurutması	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Nazilli Ticaret Odası
25	Nazilli Pidesi	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Nazilli Ticaret Odası
26	Olukbaşı Oğlak Çevirme Kebabı	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Nazilli Ticaret Odası
27	Ortaklar Çöp Şiş	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Germencik Belediyesi
28	Sultanhisar Çileği	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Sultanhisar Ziraat Odası

29	Söke Keşkeği	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Söke Lokantacılar Pasta Tatlı Esnaf ve Sanatkârlar Odası
30	Söke Kulak Tatlısı	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Söke Ticaret Odası
31	Söke Kulak Çorbası	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Söke Ticaret Borsası
32	Söke Körüklü Çizmesi	Mahreç İşareti	Halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	Söke Belediyesi
33	Söke Pamuğu	Mahreç İşareti	Diğer ürünler	Söke Ticaret Borsası
34	Söke Peksimeti	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Söke Tarih Araştırmaları ve Kültür Değerlerini Koruma Derneği, Aydın Söke İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü
35	Söke Pidesi	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Söke Ticaret Borsası
36	Söke Tahinli Pidesi	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Söke Ticaret Odası
37	Söke Tatlı Maya Ekmeği	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Söke Ticaret Odası
38	Turanlar Ayranı	Mahreç İşareti	Peynirler ve tereyağı dışında kalan süt ürünleri	Germencik Belediyesi
39	Yenipazar Pidesi	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Aydın Büyükşehir Belediyesi
40	Çine Köftesi	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Çine Belediyesi
41	İncirlioiva Deve Sucuğu	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş et ürünleri	İncirlioiva Belediyesi

Tablo 13: Denizli'ye ait coğrafi işaretli ürünler

Sıra	Tescil Tarihi	Coğrafi İşaretin Adı	Türü	Ürün Grubu	Başvuru Yapan/Tescil Ettiren
1	2006	İsabey Çekirdeksiz Üzümü	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Çal Belediyesi
2	2010	Denizli Leblebisi	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Denizli Ticaret Borsası

3	2010	Kale Biberi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Kale Belediyesi
4	2011	Denizli Traverteni	Menşe Adı	Diğer Ürünler	Denizli Ticaret Odası
5	2016	Buldan Bezi	Mahreç İşareti	Dokumalar	Buldan Ticaret Odası
6	2018	Çameli Fasulyesi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Çameli Belediyesi
7	2018	Tavas Baklavası	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Tavas Belediyesi
8	2020	Çameli Kilimi	Mahreç İşareti	Hahılar ve kilimler	Çameli Belediyesi
9	2020	Çameli Elmalı Bezi	Mahreç İşareti	Dokumalar	Çameli Belediyesi
10	2020	Babadağ Kekik Balı	Menşe Adı	Bal	Denizli İli Arı Yetiştiricileri Birliği
11	2020	Buldan Kestanesi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Buldan Ziraat Odası
12	2020	Denizli Çalkarası Üzümü/Denizli Çalkarası	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Çal Ziraat Odası
13	2021	Denizli Kekigi	Menşe Adı	Yiyecekler için çeşni / lezzet vericiler, soslar ve tuz	Pamukkale Belediyesi
14	2021	Honaz Kirazı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Honaz Ziraat Odası
15	2024	Tavas Yanık Koyun Yoğurdu	Mahreç İşareti	Peynirler ve tereyağı dışında kalan süt ürünleri	Tavas Belediyesi
16	2025	Kızılhisar Bardağı	Mahreç İşareti	Hahılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	Serinhisar Belediyesi
17	-	Bozkurt Muhacir Somunu	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Hambat Yerel Eylem Grubu Derneği
18	-	Denizli Karın Tereyağı	Menşe Adı	Tereyağı dâhil katı ve sıvı yağlar	Denizli Ticaret Odası
19	-	Honaz Cennet Elması	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Honaz Ziraat Odası

20	-	Honaz Cennet Elması Kuruşu	Menş e Adı	İş lenmiş ve iş lenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Honaz Ziraat Odası
21	-	Nikfer Bezi	Mahreç İş areti	Dokumalar	Tavas Belediyesi
22	-	Tavas K örüklü Ç izmesi	Mahreç İş areti	Halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	Tavas Belediyesi
23	-	Ç ameli Cevizi	Menş e Adı	İş lenmiş ve iş lenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Ç ameli Belediyesi
24	-	Ç ameli Leğ en B öreğ i	Mahreç İş areti	Yemekler ve ç orbalar	Ç ameli Belediyesi
25	-	Ç ameli Meneviş Yoğ urtlaması	Mahreç İş areti	Yemekler ve ç orbalar	Ç ameli Belediyesi
26	-	Buldan Simidi	Mahreç İş areti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur iş leri, tatlılar	Buldan Esnaf ve Sanatkarlar Odası
27	-	Babadağ Keş keğ i	Mahreç İş areti	Yemekler ve ç orbalar	Babadağ Belediyesi
28	-	Avş ar Ü zümü	Mahreç İş areti	İş lenmiş ve iş lenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Acıpayam Ziraat Odası
29	-	Alaaddin Tören Yahnisi	Mahreç İş areti	Yemekler ve ç orbalar	Acıpayam Belediyesi
30	-	Acıpayam Ç akır Havucu	Menş e Adı	İş lenmiş ve iş lenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Acıpayam Kaymakamlığı
31	-	Acıpayam Kavunu	Mahreç İş areti	İş lenmiş ve iş lenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Acıpayam Kaymakamlığı

Tablo 14: Muğ la'ya ait coğ rafi iş aretli ürünler

Sıra	Tescil Tarihi	Coğ rafi İş aretin Adı	Türü	Ürün Grubu	Baş vuru Yapan/ Tescil Ettiren
1	1997	Milas El Halısı	Mahreç İş areti	Halılar ve kilimler	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
2	2012	Bodrum Mandarini	Menş e Adı	İş lenmiş ve iş lenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Bodrum Turunç gil Ü retici Birliğ i
3	2016	Milas Zeytinyağ ı	Menş e Adı	Tereyağ ı dâhil katı ve sıvı yağ lar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası

4	2018	Muğla Çam Balı	Menşe Adı	Bal	Muğla İli Arı Yetiştiricileri Birliği
5	2018	Milas Tepsi Böreği	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
6	2018	Muğla Köftesi	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
7	2018	Muğla Saraylısı	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
8	2019	Muğla Göce Tarhanası	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
9	2019	Milas Yağlı Zeytini	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
10	2019	Marmaris Çam Balı	Menşe Adı	Bal	Marmaris Ticaret Odası
11	2020	Üzümlü Dastarı/Yeşilüzümlü Dastarı	Mahreç İşareti	Dokumalar	Fethiye Belediyesi
12	2020	Seydiler Kilimi	Mahreç İşareti	Halılar ve kilimler	Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası
13	2020	Muğla Beyaz Mermeri	Menşe Adı	Diğer ürünler	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
14	2020	Kavaklıdere Cevizi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
15	2020	Fethiye Kaya Halısı/Fethiye Kayaköy Halısı/Fethiye Halısı	Mahreç İşareti	Halılar ve kilimler	Fethiye Belediyesi
16	2021	Fethiye Tahini	Mahreç İşareti	Diğer ürünler	Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası
17	2021	Fethiye Kaya İnciri	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası
18	2022	Köyceğiz Portakalı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Köyceğiz Ziraat Odası
19	2022	Marmaris Yer Fıstığı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Marmaris Belediyesi

20	2022	Milas Ciğer Kavurması	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş et ürünleri	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
21	2022	Milas Eksili Köfte	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
22	2022	Milas Kanlı Kavurması	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
23	2022	Milas Vekilharcı	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
24	2022	Milas Çaykaması	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
25	2022	Milas Çekışke Zeytini	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
26	2023	Milas Zeytinyağı Sabunu	Mahreç İşareti	Diğer ürünler	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
27	2023	Datça Nurlu Bademi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
28	2023	Fethiye Tarhanası	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası
29	2023	Milas Çıntar Kavurması	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
30	2023	Muğla Sulu Kebabı	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
31	2024	Bodrum Guleti	Mahreç İşareti	Diğer ürünler	Bodrum Ticaret Odası
32	2024	Datça Domatesi	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Datça Belediyesi
33	2024	Milas Köftesi	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş et ürünleri	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
34	2024	Muğla Simidi	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
35	2024	Ula Sarımsağı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
36	2025	Milas Eksili Zeytini	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası

37	2025	Kavaklıdere Bakır El İşlemeciliği	Mahreç İşareti	Halılar, kilimler ve dokumalar dışında kalan el sanatı ürünleri	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
38	2025	Bodrum Çökertme Kebabı	Mahreç İşareti	Yemekler ve çorbalar	Bodrum Ticaret Odası
39	2025	Bodrum Tırhandili	Mahreç İşareti	Diğer ürünler	Bodrum Ticaret Odası
40	-	Arsa Üzümü	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası
41	-	Begonvil Reçeli	Geleneksel Ürün Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Mehmet Nuri FURAT
42	-	Dalaman İnciri	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
43	-	Fethiye Kuzugöbeği Mantarı	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası
44	-	Fethiye Nif Kirazı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası
45	-	Gökova Susamı	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
46	-	Karabağlar Yayla Kavunu	Menşe Adı	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Muğla Ticaret ve Sanayi Odası
47	-	Marmaris Bayır Baklavası	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Marmaris Ticaret Odası
48	-	Marmaris Bayır Kaşık Helvası	Mahreç İşareti	Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar	Marmaris Ticaret Odası
49	-	Milas Karagöz Börülcesi	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası
50	-	Milas Bastırma Zeytini	Mahreç İşareti	İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar	Milas Ticaret ve Sanayi Odası

Makale Geliş Tarihi

28.11.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Okul Öncesi Dönemde Akran Zorbalığı: Çeşitli Değişkenler Açısından Analitik Bir Değerlendirme

Peer Bullying in Preschool: An Analytical Evaluation in Terms of Various Variables

Çiğdem BİLGİN¹, Serkan NACAĞ²¹Çiğdem BİLGİN, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Özel Eğitim Anabilim Dalı, Orcid:0009-0008-4629-8312²Serkan NACAĞ, Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Davranış Bilimleri Anabilim Dalı, Orcid:0009-0008-9464-2747**Özet**

Bu araştırma, okul öncesi dönemde görülen akran zorbalığını çeşitli bireysel, ailesel ve çevresel değişkenler açısından kapsamlı biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Erken çocukluk yılları, sosyal etkileşimlerin yoğunlaştığı ve akran ilişkilerinin yapılandığı kritik bir dönemdir. Bu bağlamda, zorbalık davranışlarının bu yaşlarda ortaya çıkması, çocukların sosyal-duygusal gelişimini, benlik algılarını ve ileriki yıllardaki davranış örüntülerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Çalışmada, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan araştırmalar nitel veri analizi ilkelerine dayalı olarak incelenmiş; tematik analiz yöntemiyle zorbalık davranışlarının ortaya çıkış nedenleri, sonuçları ve ilişkili değişkenleri sistematik biçimde değerlendirilmiştir.

Bulgular, akran zorbalığının çok boyutlu bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Bireysel düzeyde sosyal beceri yetersizlikleri, düşük duygusal düzenleme kapasitesi ve davranış problemleri zorbalık davranışlarına zemin hazırlamaktadır. Aile düzeyinde tutarsız disiplin, olumsuz ebeveyn tutumları ve sınırlı duygusal destek önemli risk faktörleri olarak belirlenmiştir. Okul bağlamında ise sınıf iklimi, öğretmen-çocuk etkileşimi ve okulun sosyal-kültürel yapısı zorbalığın yaygınlığını etkileyen kritik değişkenler arasında yer almaktadır. İncelenen araştırmalarda, koruyucu faktörler arasında pozitif öğretmen tutumları, destekleyici sınıf ortamı, aile katılımı ve sosyal-duygusal öğrenme uygulamalarının belirleyici rol oynadığı görülmüştür. Sonuç olarak, okul öncesi dönemde akran zorbalığını azaltmaya yönelik müdahalelerin hem aileyi hem öğretmeni hem de okul ortamını kapsayan bütüncül bir yapıda olması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi dönem, akran zorbalığı, sosyal beceriler, ebeveyn tutumları, davranış problemleri

Abstract

This study aims to comprehensively examine peer bullying in the preschool period in terms of various individual, familial, and environmental variables. Early childhood is a critical period when social interactions intensify and peer relationships are structured. In this context, the emergence of bullying behaviors at this age can significantly impact children's social-emotional development, self-perception, and later behavioral patterns. This study examined

research from national and international literature based on qualitative data analysis principles, and systematically evaluated the causes, consequences, and associated variables of bullying behaviors using thematic analysis.

The findings reveal that peer bullying is a multidimensional phenomenon. At the individual level, social skill deficiencies, low emotional regulation capacity, and behavioral problems predispose to bullying behaviors. At the family level, inconsistent discipline, negative parental attitudes, and limited emotional support were identified as significant risk factors. In the school context, classroom climate, teacher-child interaction, and the school's sociocultural structure are among the critical variables affecting the prevalence of bullying. The studies reviewed found that positive teacher attitudes, a supportive classroom environment, family involvement, and social-emotional learning practices played a decisive role among protective factors. Consequently, interventions aimed at reducing peer bullying in the preschool period should be holistic, encompassing families, teachers, and the school environment.

Keywords: Preschool, peer bullying, social skills, parental attitudes, behavioral problems

1. GİRİŞ

Akran zorbalığı, okullarda sıkça karşılaşılan ve öğrencilerin birbirlerine yönelik fiziksel, sözel ya da duygusal nitelikte saldırgan davranışlar sergilemesine neden olan önemli bir sorundur. Bu durumun eğitim ortamlarında yaygın biçimde görüldüğü çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konmuştur (Yurtal ve Cenkseven, 2007). Zorbalık, güç dengesizliğine dayanarak daha zayıf konumdaki çocuklara yönelik tekrarlayıcı ve kasıtlı zarar verme davranışlarını içerdiği için ciddi problemler oluşturmaktadır (Olweus, 1993). Bir başka ifadeyle zorbalık, güçlü olanın güçsüz üzerinde baskı kurması şeklinde ortaya çıkmakta ve farklı saldırı ya da istismar biçimlerini kapsayabilmektedir. Bu nedenle akran zorbalığının doğru biçimde ele alınması, öğrencilerin okul ortamındaki güvenliğini ve psikolojik iyi oluşunu korumak açısından büyük önem taşımaktadır.

Literatürdeki bulgular, zorbalığa maruz kalan öğrencilerin akademik başarılarının düşebildiğini, benlik algılarının zayıflayabildiğini ve sosyal ilişkilerinde sorunlar gelişebildiğini göstermektedir. Mağdur durumundaki çocuklar çoğu zaman yaşadıkları olumsuzluklarla baş etmeye çalıştıkları için derslerine yeterince odaklanamamakta ve bu durum öğrenme süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca zorbalığın meydana geldiği okul ortamına karşı korku geliştiren öğrencilerin, bu ortamlardan uzak durma eğilimi gösterdikleri ve zamanla okul fobisine varan kaygı tepkileri geliştirebildikleri belirtilmektedir. Zorbalık davranışlarının nedenlerinin ve türlerinin doğru şekilde tanımlanması, etkili müdahale ve önleme programlarının geliştirilmesinde kritik bir adımdır. Çünkü zorba davranışların ortaya çıkmasında farklı etkenler rol oynamakta ve bu davranışlar çeşitli biçimlerde kendini gösterebilmektedir (Griffin ve Alan, 2004). Bu çerçevede literatürde zorbalığın genellikle fiziksel, sözel ve duygusal türler altında sınıflandırıldığı görülmektedir.

Fiziksel zorbalık, öğrencilerin akranlarına yönelik olarak tokat atma, yumruklama, tekmeleme, çelme takma, tükürme, tırmalama, itme, korkutma, saç çekme ya da kişisel eşyalara zorla el koyma gibi doğrudan saldırganlık içeren davranışları kapsamaktadır. Sözel zorbalık ise isim takma, küfür etme, alay etme, küçük düşürücü ifadeler kullanma, tehditte bulunma, hakaret etme ya da birey hakkında yalan, iftira ve dedikodu yayma gibi sözlü saldırı biçimlerini içermektedir. Duygusal zorbalık; öğrenciyi gruptan dışlama, etkinliklere dahil etmeme, yalnız bırakma, görmezden gelme, iletişim kurmama veya yapamayacağı ağır görevler yükleme gibi daha örtük fakat etkisi yüksek davranışlarla ortaya çıkmaktadır (Akpınar ve Akpınar, 2022).

Türkiye’de akran zorbalığını ilkökul, ortaokul ve lise düzeyinde ele alan çalışmalar

incelendiğinde, araştırmaların büyük bölümünün öğrenci ve öğretmen görüşlerine dayandığı görülmektedir. Ortaokul ve lise kademesinde yapılan araştırmalarda, öğrencilerin kimi zaman zorbalığı sorun çözme yöntemi olarak gördükleri (Tatlıoğlu, 2016), zorbalığa maruz kalmanın temelinde kıskançlık gibi duyguların yer aldığı (Bayar, 2018) ve zorbalık düzeyi yüksek öğrencilerin empati puanlarının düşük, aleksitimi puanlarının ise yüksek olduğu tespit edilmiştir (Gökkaya ve Tekinsav-Sütcü, 2018). Öğretmenlerle yürütülen çalışmalarda, öğretmenlerin zorbalık ile merhameti zıt kavramlar olarak değerlendirdikleri (Aydemir, Göçen ve Yıldırım, 2021), zorbalıkla karşılaştıklarında öncelikle davranışın nedenlerini araştırarak bireysel görüşmeler yaptıkları ve öğrencileri rehberlik servisine yönlendirdikleri belirtilmiştir (Üstün ve Şenyer, 2022).

İlkokul düzeyinde yapılan araştırmalarda ise zorba davranışların 4. sınıf öğrencilerinde daha sık görüldüğü (Kale ve Demir, 2017), zorbalığın çoğunlukla okul bahçesinde ve okul yolunda yaşandığı (Kutlu, 2020; Kutlu ve Hamiden-Karaca, 2021) bulgulanmıştır. Başar ve Çetin (2013), zorbalığın sıklıkla okul ortamında öğrenildiğini öne sürerken; Altuntaş ve Sulak (2022) öğretmen görüşlerine göre sınıflarda en çok fiziksel ve sözel zorbalığın gözlemlendiğini ifade etmiştir. Akran zorbalığına ilişkin ilkökul araştırmalarının genellikle öğrenci ve öğretmen görüşleri, sosyo demografik değişkenler, sosyal beceriler, kaygı ve duygusal süreçler odağında şekillendiği; ortaokul araştırmalarının ise öğrencilerin duygu durumları, zorbalığın gerçekleştiği ortamlar, siber zorbalık ve çözüm arayışları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Altuntaş ve Sulak, 2022). Literatürdeki güncel çalışmalar da zorbalığın sosyal ilişkiler, psikolojik iyi oluş, okul bağlılığı ve davranışsal uyum üzerinde belirleyici bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

1.1. Problem Durumu

Okul öncesi dönem, çocukların sosyal, duygusal ve davranışsal gelişimlerinin en hızlı ilerlediği ve çevresel etkilerden yoğun biçimde etkilendiği kritik bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan davranış problemleri; çocuğun akran ilişkilerini, sınıf içi uyumunu, öğrenme sürecini ve genel psikososyal gelişimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Campbell, 1995). Araştırmalar, okul öncesi yaş grubunda görülen saldırganlık, öfke kontrolünde güçlük, içe kapanma, dikkat dağınıklığı ve kurallara uymama gibi davranış sorunlarının hem aile hem de eğitim ortamında önemli güçlükler oluşturduğunu göstermektedir (Özbey ve Alisinanoğlu, 2009).

Davranış problemlerinin erken dönemde görülmesi, ilerleyen yaşlarda daha ciddi uyum ve ruh sağlığı sorunlarına dönüşme riskini artırmaktadır. Moffitt (1993), erken başlayan davranış problemlerinin ilerleyen dönemlerde süreklilik gösterme ve ergenlikte riskli davranışlarla ilişkilendirilme olasılığının yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde Shaw, Gilliom ve Giovannelli (2000), okul öncesi dönemde gözlenen dışa yönelim sorunlarının ilkökul ve ergenlik dönemindeki davranışsal uyumsuzlukların güçlü bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu davranış problemlerinin ortaya çıkışında aile yapısı, ebeveynlik tutumları, sosyoekonomik düzey, maruz kalınan stres ve travma gibi çevresel faktörlerin önemli rol oynadığı bilinmektedir (Bronfenbrenner, 1979). Özellikle aile içi çatışma, yetersiz ebeveyn denetimi veya aşırı otoriter tutumlar, çocukların sosyal ve duygusal gelişimini olumsuz etkileyerek davranışsal sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir (Patterson, 1982).

Tüm bu bulgular, okul öncesi dönemde görülen davranış problemlerinin hem çocukların gelişimi hem de eğitim süreçleri açısından kritik bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ilgili literatürdeki çalışmaların incelenmesi, problem alanının kapsamlı şekilde anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi dönemde görülen akran zorbalığı ve davranış problemlerini çeşitli bireysel, ailevi ve çevresel değişkenler açısından incelemektir. Çalışmada, çocukların yaş, cinsiyet, sosyal beceri düzeyleri, duygusal durumları gibi bireysel özellikleri ile aile yapısı, ebeveyn tutumları ve sınıf ortamı gibi çevresel faktörlerin zorbalık davranışları üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir.

Araştırma, okul öncesi dönemde zorbalık davranışlarının ortaya çıkış nedenlerini, sıklığını ve türlerini belirlemeyi; bu davranışlarla başa çıkma yollarını ve koruyucu önlemleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca elde edilen bulguların, eğitimciler, rehberlik uzmanları ve aileler için erken önlem ve müdahale programlarının geliştirilmesine katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda araştırma, hem çocukların sosyal ve duygusal gelişimini destekleyecek hem de okul ortamında güvenli ve olumlu bir öğrenme ortamı oluşturulmasına katkı sunacak veriler üretmeyi hedeflemektedir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Okul öncesi dönem, çocukların sosyal, duygusal ve davranışsal gelişimlerinin temellerinin atıldığı kritik bir süreçtir. Bu dönemde görülen akran zorbalığı, çocukların hem bireysel gelişimini hem de okul ortamındaki sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Olweus, 1993; Griffin ve Alan, 2004). Araştırmanın önemi, okul öncesi dönemde zorbalık davranışlarının ortaya çıkış nedenlerini, türlerini ve bu davranışlarla ilişkili bireysel, ailevi ve çevresel faktörleri çok boyutlu bir bakış açısıyla ele almasıdır (Craig ve Pepler, 2007; Swearer ve Hymel, 2015).

Literatürde akran zorbalığının, çocukların sosyal uyum, özgüven, empati gelişimi ve okul başarısı üzerinde olumsuz etkileri olduğu gösterilmiştir (Rigby, 2017; Hong ve Espelage, 2012). Ayrıca erken yaşta gözlemlenen zorbalık davranışlarının, ilerleyen dönemlerde davranışsal uyumsuzluk, okul korkusu ve psikolojik sorunlarla ilişkili olabileceği belirtilmektedir (Moffitt, 1993; Shaw, Gilliom ve Giovannelli, 2000). Bu nedenle okul öncesi dönemde zorbalık davranışlarının anlaşılması ve etkili müdahale stratejilerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca çalışmanın, eğitim politikalarının oluşturulması ve okul öncesi eğitimde çocukların psikososyal gelişimini destekleyecek önleyici programların planlanması açısından teorik ve uygulamalı değer taşıması beklenmektedir (Perren ve Alsaker, 2006; Barker, Arseneault ve Brendgen, 2008). Bu bağlamda araştırma, hem bilimsel literatüre katkı sunmakta hem de okul öncesi eğitim ortamlarında güvenli ve destekleyici bir öğrenme ortamının oluşturulmasına ışık tutmaktadır.

2. KURUMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, akran zorbalığı ile ilgili temel kavramlar, tanımlar ve literatürde gerçekleştirilen araştırmalar ele alınmaktadır. Günümüzde öğrencilerin en çok vakit geçirdiği ortamlar okul ve ev ortamlarıdır. Sosyal becerilerin geliştirilmesi, toplum içi uyum ve ikili ilişkilerin kurulması açısından öğrencilerin hem okul içinde hem de dışarıda çeşitli sosyal ortamlarda bulunmaları gereklidir. Ancak tüm bireyler, sosyal ilişkilerini geliştirirken aynı ortam ve davranışlara maruz kalmazlar (Olweus, 1993).

Akran zorbalığı, hem okul içinde hem de dışında görülen ve öğrenciler arasında çeşitli güç dengesizliklerinden kaynaklanan önemli bir sosyal sorundur. Bu sorunu önleyebilmek için öğrencilerin, öğretmenlerin, okul yöneticilerinin ve ebeveynlerin konu hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir. Zorbalık, şiddet kavramıyla karıştırılmamalıdır; bir davranışın

zorbalık olarak tanımlanabilmesi için kasıtlı olması, belirli bir kişi veya grubu hedef alması ve sistematik olarak tekrarlanması gerekir. Ayrıca zorbalık, herhangi bir provokasyon olmaksızın da ortaya çıkabilir (Çevlik, 2013; Rigby, 2017).

Literatürde zorbalık kavramı farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Furniss (2000), zorbalığı bireyin karşısındaki kişiyi incitmek amacıyla yaptığı herhangi bir davranış olarak belirtirken; West ve Salmon (2000), kasıtlı olarak gerçekleştirilen, provokatif davranış içermeyen, bireysel veya grupça yapılan ve karşısındaki kişinin canını acıtan, strese sokan ve tekrarlanan davranışlar olarak tanımlamıştır. Polat (2007) ise, zorbalığı kendilerinden daha güçsüz bireylere yönelik, fiziksel veya zihinsel şiddet davranışları olarak açıklamıştır. Keskin (2010) zorbalığı, bireysel çıkar sağlamak amacıyla daha güçsüz kişilere yönelik, fiziksel ve psikolojik açıdan kurban kişiye korku ve kaygı veren, tekrarlanan saldırılar olarak tanımlamış; Arıca, Kınay ve Tanrıku (2011) ise zorbalığı bilinçli olarak karşısındaki bireye zarar vermek amacıyla yapılan, bireysel veya grupça gerçekleştirilen, tekrarlanan ve güç dengesizliği içeren davranışlar olarak ifade etmiştir.

Araştırmalar, okul öncesi ve ilkokul düzeyinde akran zorbalığının hem fiziksel hem sözel hem de duygusal boyutları olduğunu göstermektedir (Craig, Pepler ve Blais, 2007; Swearer ve Hymel, 2015; Hong ve Espelage, 2012). Ayrıca zorbalığın, öğrencilerin sosyal uyum, empati, benlik algısı ve akademik başarıları üzerinde olumsuz etkiler yarattığı belirlenmiştir (Arseneault, 2018; Barker, Arseneault ve Brendgen, 2008; Kowalski, Limber ve McCord, 2019). Erken yaşta gözlenen zorbalık davranışlarının, ilerleyen dönemlerde sosyal ve duygusal uyumsuzluklar ile ilişkili olabileceği de vurgulanmaktadır (Moffitt, 1993; Shaw, Gilliom ve Giovannelli, 2000).

Bu nedenle, akran zorbalığının hem tanımlanması hem de etkilerinin anlaşılması, eğitimciler ve aileler için erken müdahale ve önleme stratejilerinin geliştirilmesinde önemli bir gerekliliktir. Literatürün incelenmesi, çocukların sosyal ve duygusal gelişimini destekleyecek programların planlanmasına ve okul ortamlarında güvenli bir öğrenme ortamı sağlanmasına katkı sunmaktadır (Rigby, 2017; Olweus, 1993).

2.2. Akran Zorbalığının Tarihçesi

Akran zorbalığı, günümüzde giderek artış gösteren ve bireylerin sosyal, duygusal ve akademik gelişimini olumsuz etkileyen bir davranış biçimi olarak değerlendirilmektedir (Olweus, 1993; Rigby, 2017). Literatürde zorbalık üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun İskandinav ülkelerinde, özellikle Norveç'te gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda, Olweus (1993) tarafından zorbalık kavramına sistematik biçimde yer verilmiş ve tanımı detaylandırılmıştır. Norveç'te bir okulda eğitim gören üç ergenin zorbalığa maruz kalmaları sonucu intihar etmeleri, zorbalığın birey üzerindeki ciddi etkilerini ortaya koymuş ve kavramın toplumsal ve akademik önemini artırmıştır (Allanson, Lester ve Notar, 2015).

Zorbalık kavramının tarihçesi incelendiğinde, özellikle 1970'lerden itibaren okul ortamındaki sosyal ilişkiler ve öğrenciler arası güç dengesizlikleri üzerine yapılan çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir (Olweus, 1993; Farrington, 1993). 1980'lerde zorbalık, yalnızca fiziksel saldırganlık olarak algılanırken, 1990'lardan itibaren sözel, sosyal ve siber zorbalık biçimlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Hymel ve Swearer, 2015; Smith, 2016). Bu genişleme, zorbalığın yalnızca okul içinde değil, çevrimiçi ve sosyal ortamlarda da gerçekleştiğini göstermektedir.

Zorbalık araştırmalarında erken dönem çalışmaları, özellikle öğrencilerin sosyal becerilerinin, aile tutumlarının ve okul ikliminin zorbalık davranışlarının oluşumunda belirleyici rol oynadığını ortaya koymuştur (Craig, Pepler ve Blais, 2007; Perren ve Alsaker, 2006). Son yıllarda yapılan çalışmalar ise zorbalığın psikolojik etkilerini, travma sonuçlarını ve müdahale

yöntemlerini detaylı şekilde incelemekte, okul politikalarının ve önleme programlarının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Arseneault, 2018; Swearer ve Hymel, 2015; Kowalski, Limber ve McCord, 2019).

Bu tarihsel gelişim, zorbalığın yalnızca bireysel bir sorun olmadığını, aynı zamanda eğitim politikaları ve okul yönetimi açısından da kritik bir konu olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüzde akran zorbalığı üzerine yapılan çalışmalar, zorbalığın önlenmesi, müdahale stratejilerinin geliştirilmesi ve çocukların sosyal-duygusal gelişimlerinin desteklenmesi açısından önemli bir literatürel temel sağlamaktadır (Rigby, 2017; Hong ve Espelage, 2012). Okul öncesi dönemde uygulanan sosyal beceri müdahaleleri genellikle yapılandırılmış öğretim, doğal öğretim, oyun temelli müdahaleler ve aile aracılı modellerden oluşmaktadır. Yapılandırılmış öğretim teknikleri (örneğin ayırık denemelerle öğretim), çocukların sosyal ipuçlarını ayırt etme ve sosyal tepkileri öğrenme becerisini desteklemektedir (Smith, 2001). Doğal öğretim yaklaşımları ise çocukların günlük yaşam etkinlikleri içinde sosyal davranışları uygulamasına fırsat tanımaktadır (McGee, Morrier ve Daly, 1999).

Oyun temelli müdahaleler özellikle okul öncesi dönemde tercih edilmekte ve sosyal etkileşim davranışlarını artırmada etkili olduğu gösterilmektedir (Wolfberg, 2009). Akran aracılı öğretim, sosyal girişimlerin artmasını sağlayan önemli yöntemlerden biridir ve araştırmalar OSB'li çocuklarda gözle görülür gelişmeler oluşturduğunu göstermektedir (Kamps ve diğerleri, 2015). Aile aracılı müdahaleler ise ebeveynlerin sosyal etkileşim öğretimi sürecine aktif katılımını sağlayarak doğal ortamlarda genellemeyi destekler (Ingersoll ve Schreibman, 2006). Erken Başlangıç Denver Modeli (ESDM), JASPER ve PRT gibi programların okul öncesi çocuklarda sosyal beceriler üzerinde güçlü etkileri olduğu çok sayıda çalışmada gösterilmiştir (Rogers ve Dawson, 2010; Kasari ve diğerleri, 2010).

2.3. Akran Zorbalığının Sebepleri

Akran zorbalığının ortaya çıkmasında birden fazla bireysel, ailevi ve çevresel faktör etkili olmaktadır. Literatürde bu davranışların nedenleri farklı perspektiflerden ele alınmıştır. Greenwood ve Martin (2000), öğretmen değişikliklerinin sık yaşanması ve öğretmenlerin öğrencilerden beklentilerini açık bir şekilde ifade edememelerinin zorbalık davranışlarının ortaya çıkmasına yol açabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde, bazı bireyler kendilerinden daha güçsüz gördükleri arkadaşlarına karşı zorba davranışlarda bulunarak sosyal güç elde edebileceklerini düşündükleri için bu tür davranışlara başvurmuşlardır (Gini, 2006).

Keskin (2010), akran zorbalığının çocukların aile içi yaşantıları, cinsiyet, yaş düzeyi ve sosyoekonomik farklılıklar gibi etmenlerden kaynaklanabileceğini ifade etmiştir. Küpeli (2020) ise zorbalığın, bireylerin kendilerini akranlarından daha güçsüz görmelerine bağlı korku ve yalnızlık duygularından kaynaklanabileceğini ve bu durumun çocukların kendilerini bir gruba ait hissetme isteği ile birleştiğinde zorba davranışları tetikleyebileceğini belirtmiştir.

Hoşgörür ve Orhan (2017), okul yöneticileri perspektifinden zorbalığa neden olabilecek durumları; ebeveynlerin çocuk yetiştirme tarzları, aile içi şiddet, bireylerin yer aldığı çevresel etkinlikler, medyada yer alan şiddet içerikli yapımlar ve akademik başarısızlıklar olarak sıralamıştır. Ayrıca, zorba davranış gerçekleştiren bireylerin rol model alınması, şiddete yönlendiren bilgisayar oyunları ve televizyon programları da zorbalık sebepleri arasında gösterilmektedir (Seçer, 2014).

Gökler (2007), çocuklarına karşı umursamaz ve düşmanca tavırlar sergileyen, yeterli ilgiyi göstermeyen ailelerde çocukların zorbalık davranışı gösterme sıklığının arttığını vurgulamıştır. Benzer şekilde Gökler (2009), arkadaş grubu içinde popüler birey olma ihtiyacı ve gruba karşı kendini kanıtlama isteğinin zorba davranışları tetikleyebileceğini ifade etmiştir.

2.4. Akran Zorbalığının Gerçekleştiği Yerler

Araştırmalar, akran zorbalığının öğrenciler üzerinde farklı ortamlarda gerçekleştiğini göstermektedir. Burnukara ve Uçanok (2012), ilkokul ve ortaöğretim çağındaki öğrencilerin akran zorbalığı ile en sık okul içi ve okul dışı ortamlarda karşılaştığını belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Gültan (2019) tarafından yapılan bir araştırmada öğrencilerin zorbalıkla en çok karşılaştıkları yerler; okul dönüş yolu, okul gidiş yolu, sınıf içi, okul koridorları, okul binası içi, okul oyun alanları ve diğer alanlar olarak sıralanmıştır. Bu sonuçlar, zorbalığın yalnızca sınıf ortamıyla sınırlı olmadığını, öğrencilerin gün boyu etkileşimde bulunduğu farklı alanlarda da gerçekleşebildiğini göstermektedir.

Sivrikaya ve Eldeniz-Çetin (2023) tarafından yapılan bir çalışmada, öğrencilerin hem gerçek hayatta hem de sanal ortamlarda zorbalığa maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Gerçek hayatta zorbalığın en sık görüldüğü yerler sınıf, okul bahçesi, okul koridorları ve okulun diğer bölümleri olarak belirlenmiştir. Benzer bulgular Doğan-Çevirgen'in (2018) yüksek lisans çalışmasında da yer almakta olup, akran zorbalığının en çok sınıflarda yaşandığı; bunu sırasıyla okul bahçesi, mahalle, okul giriş ve çıkışları, okul koridorları, okul yolu, okul tuvaletleri ve servislerin takip ettiği belirtilmiştir.

Literatürde yapılan diğer araştırmalar da akran zorbalığının okul ortamının farklı alanlarında gerçekleşebileceğini göstermektedir (Olweus, 1993; Rigby, 2017; Craig, Pepler ve Blais, 2007). Okul bahçesi ve sınıf dışı alanlar, öğrencilerin gözetim altında olmadığı ve sosyal etkileşimlerin yoğun olduğu alanlar olduğundan zorbalık davranışlarının en sık yaşandığı mekânlar olarak ön plana çıkmaktadır (Arseneault, 2018; Kowalski, Limber ve McCord, 2019). Ayrıca siber zorbalığın yaygınlaşması ile birlikte sanal ortamlar da öğrenciler için riskli alanlar arasında yer almaktadır (Hinduja ve Patchin, 2015; Smith, 2016).

Bu bulgular, akran zorbalığının mekânsal çeşitliliğini ortaya koymakta ve eğitimciler ile okul yöneticilerinin, müdahale ve önleme stratejilerini yalnızca sınıf içiyle sınırlamamak gerektiğini göstermektedir. Okul içi ve dışı tüm sosyal etkileşim alanlarında farkındalık ve denetim sağlanması, zorbalığın önlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Swearer ve Hymel, 2015; Hong ve Espelage, 2012).

2.5. Akran Zorbalığının Türleri

Akran zorbalığı, öğrenciler arasında farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Zorba davranışların tanımları, sebepleri ve gerçekleştiği yerler çeşitlilik gösterdiği gibi, araştırmalarda da zorba davranışlar farklı türlerde sınıflandırılmıştır. Zamanla değişen koşullar ve teknolojinin gelişimi, zorbalık türlerinin de farklı kategorilerde ele alınmasına yol açmıştır.

Olweus (1993), zorbalığı fiziksel, sözel ve sosyal olarak dışlama şeklinde üç ana türde sınıflandırmıştır. Fiziksel ve sözel zorbalık doğrudan gözlemlenebilen davranışlar olarak değerlendirilirken, sosyal olarak dışlama gözlemlenemediği için dolaylı zorbalık kategorisinde ele alınmıştır (Ayas ve Pişkin, 2011).

Crick ve Grotpeter (1995), fiziksel ve sözel zorbalıkların en yaygın türler olduğunu belirtmiş ve ilişkisel saldırganlık kavramını ortaya atmışlardır. İlişkisel saldırganlık, bireyin çıkarları doğrultusunda karşısındaki kişi ile olumsuz ilişkiler kurması, onu dışlaması, aşağılaması, kötülemesi ve dedikodu yayması gibi davranışları içermektedir (Özkan ve Çifçi, 2010).

Elliot (1997) ise zorbalığı fiziksel, sözel, duygusal ve tehdit edici olarak dört gruba ayırmıştır. Rigby (1997) ise zorbalık türlerini 'kötü zorbalık' ve 'kötü niyetli olmayan zorbalık' olmak üzere iki grupta incelemiştir. Pişkin (2002) ise akran zorbalığını; sözel, fiziksel, dolaylı ve doğrudan zorbalık olmak üzere dört grupta değerlendirmiştir.

Teknolojinin gelişmesi ve çocukların dijital ortamları daha fazla kullanması ile birlikte literatüre yeni bir zorbalık türü olarak siber zorbalık da eklenmiştir (Ayas, 2008). Garcia ve

Pham (2015), zorbalık türlerini sözel, duygusal, fiziksel ve siber zorbalık olarak dört ana kategori altında incelemişlerdir.

Bu doğrultuda, literatürde zorbalık türleri genel olarak şu alt başlıklar çerçevesinde ele alınmaktadır:

2.5.1. Fiziksel Zorbalık

Fiziksel zorbalık, okullarda en sık karşılaşılan zorbalık türlerinden biridir ve genellikle sözel zorbalık ile birlikte görülmektedir (Gökler, 2007). Fiziksel zorba davranışlar, kurban kişiye yönelik doğrudan fiziksel eylemleri içermektedir (Doğan ve Yağmurlu, 2010). Güven (2015), fiziksel zorba davranışları; saç çekmek, vurmak, yumruk veya tekme atmak, bıçak gibi tehlikeli aletlerle saldırmak ve kasıtlı olarak eşyalara zarar vermek olarak sıralamaktadır.

Ayas ve Pişkin (2011) ise fiziksel zorbalığı; silah veya bıçak ile saldırmak, tokat atmak, yumruklamak, kasten çarpmak, el-kol şakalarına maruz bırakmak ve saç çekmek olarak tanımlamaktadır. Elliot (1997) de fiziksel zorbalık davranışları arasında itmek, tekme ve yumruk atmak, saç ve kulak çekmek, bedene yönelik kaba şakalar yapmak ve korkutma amacıyla yapılan fiziksel şiddet içeren davranışları belirtmiştir.

2.5.2. Sözel Zorbalık

Sözel zorbalık, bireylerin kurbanlara söz yoluyla uyguladığı zorbalık türüdür. Bu tür davranışlar arasında küfür etmek, hakaret etmek, küçük düşürücü sözler söylemek, lakap takmak, fiziksel görünüş ile alay etmek, ağlatmak ve bireyin ailesi üzerinden dalga geçmek yer almaktadır (Ayas ve Pişkin, 2011). Çinkır (2006), sözel zorba davranışları onur kırmak, alay etmek, bireyi küçük düşürmek, hakarete varan sözler söylemek ve dedikodu çıkarmak olarak tanımlarken, Elliot (1997) ad takmak, alay etmek, söylenti yaymak, tehdit etmek, sözel kaba şakalar yapmak ve incitici yazılar yazmak gibi davranışları sözel zorbalık kapsamında ele almıştır.

1068

2.5.3. Duygusal Zorbalık

Duygusal zorbalık, fiziksel ve sözel zorbalık kadar gözlemlenebilir değildir; bu nedenle tanımlanması daha zordur. Bireyler bu davranışları sergilediklerinde, kendilerini sıradan ve normal bir eylem gerçekleştirmiş gibi hissedebilirler. Elliot (1997), duygusal zorba davranışları; gruptan dışlamak, ayrımcılık uygulamak, aşağılayıcı sözler söylemek, eşyalara zarar vermek, para veya eşyayı zor kullanarak almak ve bilinçli olarak arkadaşça davranmamak olarak sıralamaktadır.

2.5.4. Cinsel Zorbalık

Cinsel zorbalık, kurbanla cinsellikle ilgili isimler takmak, istemeden öpmeye çalışmak, dokunma veya benzeri hareketlerde bulunmak, cinsellik içeren şakalara maruz bırakmak ve cinsel içerikli lakap takmak gibi davranışları içermektedir (Ayas ve Pişkin, 2011).

2.5.5. Siber Zorbalık

Siber zorbalık, teknolojinin gelişmesiyle literatüre sonradan eklenmiş bir zorbalık türüdür. Teknoloji kullanımının yoğunlaşması, çocukların dijital cihazlar aracılığıyla etkileşimde bulunması ve fiziki eylemlerin teknoloji ile yapılabilmesi, siber zorbalığın ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Siber zorbalık, iletişim ve bilgi teknolojileri kullanılarak karşıdaki kişiye bilinçli zarar verme davranışı olarak tanımlanabilir (Özmen, 2018). Siber zorba davranışlar arasında bireyi aşağılayıcı mesajlar göndermek, mesaj ile tehdit etmek, kendini başka biri olarak tanıtmak ve dijital ortamda küfür veya kötü sözler söylemek yer almaktadır (Butler, Kift ve Campbell, 2009).

2.5.6. Sosyal/İlişkisel Zorbalık

Sosyal veya ilişkisel zorbalık, bireyin akran gruplarındaki iyi ilişkilerini, grup kabulünü ve sosyal statüsünü yok etmek veya azaltmak amacıyla gerçekleştirilen davranışları kapsamaktadır. Bu tür davranışlara gruptan dışlamak, yokmuş gibi davranmak ve paylaşılmasını istemediği bilgileri başkalarına yaymak örnek olarak verilebilir (Goodstein, 2013). Totan (2008), ilişkisel zorbalık davranışlarını; dedikodu yapmak, utandırıcı davranışlar sergilemek, asılsız sözler yaymak, gruptan dışlamak ve toplum önünde küçük düşürmek olarak ele almıştır. Crick ve Bigbee (1998) ise bu davranışların amacının bireyi gruptan dışlamak ve yalnızlaştırmak olduğunu vurgulamaktadır.

2.5.7. Doğrudan Zorbalık

Doğrudan zorbalık, aracısız ve açık bir şekilde bireyi korkutmayı veya zarar vermeyi amaçlayan davranışları ifade eder. Vücut dili, fiziksel ve sözel davranışlarla gerçekleştirilen bu zorbalık türü, kişinin bedensel zarar görmesine veya gözdağı verilmesine yönelik davranışları kapsar (Goodstein, 2013; Sullivan, Cleary ve Sullivan, 2004; Crick ve Bigbee, 1998).

2.5.8. Dolaylı Zorbalık

Dolaylı zorbalık, bireyi doğrudan hedef almaktan ziyade, dedikodu çıkarmak, akran gruplarından dışlamak, bilerek yok saymak veya sosyal izolasyon uygulamak gibi davranışları kapsar (Harris ve Petrie, 2002; Sharp ve Smith, 2002; Sullivan vd., 2004). Bu tür davranışlar, kurbanın sosyal çevresindeki güven ve aidiyet duygusunu zedelemeyi amaçlamaktadır.

2.6. Akran Zorbalığında Roller ve Özellikler

Akran zorbalığında genel olarak dört farklı rol tanımlanmaktadır: zorba, kurban, zorba-kurban ve seyirciler. Karşısındaki kişiye saldıran bireylere “zorba”, zorbalığa maruz kalan ve savunmasız olan bireylere “kurban”, hem zorbalık uygulayan hem de zorbalığa maruz kalan bireylere “zorba-kurban”, zorbalık davranışlarına karşı tepkisiz kalan bireylere ise “seyirci” denilmektedir (Özen, 2012).

2.6.1. Zorba Bireylerin Özellikleri

Zorba bireyler, kendinden güçsüz kişilere fiziksel veya psikolojik olarak kasıtlı ve sürekli zorbalık uygulayan kişilerdir (Ünaldı, 2017). Bu bireyler, mağdur olan kişilere karşı empati kurmada yetersizdirler (Güvenir, 2010). Güvenir (2005) zorba bireylerin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Özgüvenleri genellikle normal veya normalin üzerindedir.
- Saldırganlık ve çatışmaların yoğun olduğu aile ortamlarından gelirler.
- Yetişkinlikte suça eğilim gösterebilirler.
- Duygularını izole edebilirler.
- Kendilerine model aldıkları kişiler arasında şiddet yaygındır.
- Sosyal beceri ve ikili ilişkilerde yetersizlikleri vardır.
- Dürtüsel ve saldırgan bir mizaca sahiptirler.

2.6.2. Kurban Bireylerin Özellikleri

Kurban bireyler, kendilerinden daha güçlü olan kişilerin zorbalık eylemlerine maruz kalan kişilerdir (Pişkin, 2002). Dake, Price ve Telljohan (2003), kurban bireylerin özelliklerini şöyle belirtmiştir:

- Depresyon belirtileri gösterirler.

- İntihar düşüncesine sahip olabilirler.
- Kendilerini yalnız hissederler.
- Öz saygıları düşüktür.
- Zorbalığa maruz kalmaktan kaygı duyarlar.
- Beslenme bozuklukları yaşayabilirler.
- Dostluk ilişkileri kurmakta çekingen davranırlar.
- Ebeveynleri daha az duyarlılık gösterir ve destek sağlar.
- Fiziksel sağlık sorunları yaşayabilirler.
- Okula devamsızlıkları fazladır.
- Okula uyum ve aidiyet duyguları düşüktür.

2.6.3. Zorba-Kurban Bireylerin Özellikleri

Zorba-kurban bireyler, hem zorbalık uygulayan hem de zorbalığa maruz kalan kişilerdir (Özen, 2012). Karataş (2011) bu bireylerin özelliklerini şöyle açıklamıştır:

- Genellikle aşırı hareketlidirler.
- Dikkat sorunları mevcuttur.
- Aceleci, öfkeli ve çabuk sinirlenebilirler.
- Aile ortamları huzursuzdur.
- Zorba bireylere kıyasla daha az popülerdirler.

2.6.4. Seyirci Bireylerin Özellikleri

Seyirci bireyler, zorbalık durumlarında pasif kalan ve zorba ile kurban arasında arabuluculuk yapmayan kişilerdir (Sullivan vd., 2004). Erk (2019), bu bireylerin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Diğer bireylere kıyasla sosyal yönleri daha azdır.
- Enerji seviyeleri akranlarına göre düşüktür.
- İkili akran ilişkilerinde koruyucu rol üstlenmezler.
- Genellikle kız öğrenciler bu statüdedir.
- Diğer rol gruplarına göre daha az sinirlidirler.
- Yalnızlık duygusunu daha az yaşarlar.
- Okul başarıları daha yüksektir.

2.7. Zorbalığın Öğrenciler Üzerindeki Etkisi

Okul içinde veya dışında, evde, mahallede ve okula gidiş-dönüş yolunda bireylerin karşılaştığı akran zorbalığının, öğrenciler üzerinde etkilerinin olması beklenen bir durumdur. Zorbalık, bireylerin kısa veya uzun dönemde yaşam tarzlarını, düşünce yapılarını ve günlük aktivitelerini etkileyen önemli bir olgudur. Zorbalık önlenmediğinde, hem sosyal hem zihinsel hem de psikolojik açıdan olumsuz etkiler göstermeye başlar. Erken yaşta zorbalıkla karşılaşan bireyler, bu travmaları atlatamadığında veya olumsuz düşüncelerini değiştiremediğinde, yetişkinlik ve ilerleyen yıllarda kurbanlar yaşam boyu sorunlar ile karşılaşırken, zorba bireyler de zorba davranışlarını tekrar etme eğilimi gösterir (Ekşisu, 2014).

Siber zorbalığa maruz kalan bireylerde korku, öfke ve tedirginlik gibi olumsuz duyguların geliştiği, zorbalık durumunu çevresiyle paylaşmadıkları, ikili ilişkilerde sorunlar yaşadıkları, ders çalışma sürelerinin azaldığı ve akademik başarılarının düştüğü belirlenmiştir (Kestel ve Akbıyık, 2016). Zorbalık ve akademik başarı ilişkisi incelendiğinde, zorba bireylerin akademik başarılarının düşük olduğu ve ilerleyen yaşamlarında performanslarının olumsuz etkilendiği görülmektedir (Carney ve Merrell, 2001).

Zorba veya kurban rollerinde yer alan bireylerin, zorbalık ile ilgisi olmayan bireylere göre psikiyatrik bozukluklara sahip olma eğilimi daha yüksektir (Kumpulainen, Räsänen ve Puura, 2001). Çocukluk döneminde görülen saldırgan davranışlar, ergenlik döneminde okuldan kaçma, fiziksel saldırı, depresyon ve suç teşkil edecek davranışlara zemin hazırlamaktadır. Uzun dönemde ise fiziksel saldırganlık akademik başarı düşüklüğü, alkol bağımlılığı, eşe yönelik şiddet, işsizlik, boşanmalar ve psikolojik rahatsızlıklara yol açabilmektedir (Dilekmen, Ada ve Alder, 2011).

2.8. Akran Zorbalığı ve Teknoloji İlişkisi

Teknolojik imkanların gelişmesi ve çeşitlenmesi ile birlikte, günümüz toplumunda teknoloji kullanımı ve teknolojik okur-yazarlık kavramları giderek daha önemli hâle gelmiştir. Erken çocukluk çağından yetişkinliğe kadar her birey günümüz şartlarında teknolojiyi kullanmak durumunda kalmaktadır. Cep telefonu, tablet, bilgisayar ve akıllı saat günümüzde en yaygın kullanılan teknolojik araçlardır. Özellikle cep telefonu, bilgisayar, televizyon ve tabletler, erken çocukluk dönemindeki bireyler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, özellikle erken çocukluk ve çocukluk döneminde teknolojinin kontrollü şekilde kullanılmasıdır. Bu yaş grubundaki bireyler otokontrol konusunda daha zayıf olduklarından, teknolojinin olumsuz etkileri ile daha fazla karşılaşabilmektedir. Teknolojinin doğru kullanımı bireylere fayda sağlarken, bilinçsiz kullanımı zarar verme potansiyeline sahiptir (Ertemel ve Aydın, 2018).

1071

İnternet kullanımı arttıkça çocuklar ve ergenler, kendilerini olumsuz etkileyen içeriklerle karşılaşabilmektedir. Bu içeriklere maruz kalan bireylerde davranış değişiklikleri gözlenebilir ve akranlar arasında, internet ve teknolojik araçların kullanımına bağlı olarak siber zorbalık ortaya çıkabilmektedir. Teknolojik araçlar aracılığıyla zorbalığa maruz kalan bireylerin günlük yaşam tarzlarında ve alışkanlıklarında değişimler görülebilmektedir.

Sosyoekonomik farklılıklar nedeniyle bazı çocuklar ve ergenler tablet veya cep telefonuna erişemeyebilir. Bu durumda televizyon önemli bir rol oynamaktadır. Televizyon programları, diziler ve filmler çocukların sürekli karşılaştığı içeriklerdir ve ebeveynlerin izleme alışkanlıkları aracılığıyla daha küçük yaş grubundaki bireyler de bu içeriklerle karşılaşabilmektedir. Kontroller sağlansa da, olumsuz içeriklere maruz kalmak çocukların zihninde olumsuz algı ve düşüncelere yol açabilir; bu da davranışsal sorunlara neden olabilir. Bu nedenle, oto-kontrolü zayıf olan bireylerin teknolojiyi ebeveyn gözetiminde kullanması önemlidir.

Pandemi süreci, her yaş grubundaki bireylerin sorumluluklarını teknoloji ve internet aracılığıyla yerine getirmesini zorunlu hâle getirmiştir. Özellikle kalabalık ailelerde çocukların ev ortamında teknolojik aletlerle daha fazla karşılaşma olasılığı artmıştır. Teknoloji kullanımının süresi ve yoğunluğu, sağlık sorunları ve siber zorbalığa maruz kalma riskini artırmaktadır (Ünver ve Koç, 2017; Yüksel ve Yılmaz, 2016).

Türkiye İstatistik Kurumu (2021c) verilerine göre, 6-15 yaş aralığındaki çocukların internet kullanma oranı 2013 yılında %50,8 iken 2021 yılında %82,7'ye ulaşmıştır. Aynı yaş grubundaki çocukların cep telefonu kullanma oranı %64,4, bilgisayar kullanma oranı ise %55,6'dır. Ertemel ve Aydın (2018), 6-15 yaş aralığında cep telefonu kullanım oranını %24,3,

11-15 yaş arasında televizyon kullanım oranını %65,1 ve cep telefonu kullanım oranını %37,9 olarak bildirmiştir. Evlerde akıllı telefon veya cep telefonu bulunma oranı 2021 yılında %99,4 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2021b).

İnternet bağımlılığı, bireylerin çevrimiçi risklere ve sağlık sorunlarına daha fazla maruz kalmasına ve siber zorbalığa uğrama olasılığının artmasına neden olmaktadır (Chang, Chiu, Miao, Chen, Lee, Chiang ve Pan, 2015). Siber zorbalık en çok sosyal paylaşım siteleri ve cep telefonları aracılığıyla gerçekleşmektedir (Özdemir ve Akar, 2011). Bu bilgiler ışığında, teknoloji ve zorbalık arasındaki ilişkiyi anlamak ve literatür kapsamında yapılan çalışmalarını incelemek, teknolojinin olumsuz etkilerinden korunmak ve zorba davranışlara maruz kalmamak açısından önemlidir.

2.9. Akran Zorbalığının Sonuçları

Akran zorbalığına maruz kalan bireyler, bu davranışlar sonucunda kendi iç dünyalarında ve yaşam tarzlarında değişiklikler yaşamakta ve psikolojik olarak çeşitli olumsuz etkilerle karşılaşabilmektedir.

Akran zorbalığının sonuçları hakkında bilgi sahibi olmak, zorba, kurban ve zorba-kurban bireylerin iç dünyaları ile iletişim kurmak ve onlara destek sağlamak açısından önemlidir. Zorbalığa okul ortamında maruz kalan bireyler okula karşı olumsuz tutum geliştirebilir, okula gitme isteği azalabilir ve okuldan kaçma davranışları sergileyebilirler (Pişkin, 2002).

Araştırmalar, zorbalığa maruz kalan bireylerin %27,5 oranında öfke, %20,4 oranında moral bozukluğu, %11,4 oranında değersizlik duygusu, %10,4 oranında korku ve %9,5 oranında endişe yaşadıklarını göstermektedir (Şenol, 2020). Zorbalık olaylarına karışmayan öğrencilerin, zorbalığa karışan öğrencilere kıyasla öğretmenleriyle daha iyi iletişim kurdukları ve sınıf iklimini daha olumlu algıladıkları belirlenmiştir (Bilgiç ve Yurtal, 2009).

Zorbalığa maruz kalan kurban bireylerin, zorbalık ile ilişkisi olmayan bireylere göre yetişkinlik döneminde zihinsel sağlık sorunları yaşama olasılıkları daha yüksektir (Lereya, Copeland, Costello ve Wolke, 2015). Zorba davranışlar sergileyen ve zorbalığa maruz kalan bireylerde sık görülen durumlar arasında depresyon, intihar düşüncesi ve psikolojik ile ailevi sorunlar bulunmaktadır (Alikaşifoğlu, Erginoz, Ercan, Kaymak ve İlter, 2004). Okul ortamında zorbalığa maruz kalan kurban bireyler, akranlarına göre daha az kişiyle arkadaşlık kurmakta ve arkadaş grupları tarafından dışlanmaktadır. Aynı zamanda zorba davranışlar sergileyen bireyler okulda arkadaş grupları tarafından daha az reddedilse de sınıf arkadaşları arasında akranları tarafından çok sevilmemektedir (Spriggs, Iannotti, Nansel ve Haynie, 2007). Sıklıkla zorbalığa maruz kalan bireyler, orta yaş dönemine geldiklerinde sosyal ve ekonomik açıdan, ayrıca sağlık sorunları bakımından daha fazla risk altında olmaktadır (Takizawa, Maughan ve Arseneault, 2014).

2.10. İlgili Araştırmalar: Ulusal ve Uluslararası Çalışmaların Karşılaştırması

2.10.1. Okul Öncesi Düzeyinde Araştırmalar

Kaynak	Katılımcılar	Yöntem	Bulgular
Uysal & Dinçer (2012, Türkiye)	Okul öncesi çocuklar	Literatür taraması	Fiziksel, sözel ve dolaylı zorbalık gözlemlenmiştir.
Metin-Aslan (2013, Türkiye)	Anaokulu öğrencileri	Nicel	Erkek çocuklar daha fazla fiziksel ve ilişkisel zorba davranış sergilemiş; ilişkisel zorbalık kardeş durumu ve eğitim süresi ile farklılaşmıştır.

Kaynak	Katılımcılar	Yöntem	Bulgular
Yörük (2016, Türkiye)	215 çocuk	Nicel	Erkek öğrenciler kızlara göre hem zorba davranış sergilemiş hem de zorbalığa daha fazla maruz kalmıştır.
Özdemir & Özyürek (2023, Türkiye)	150 çocuk (5-6 yaş)	Nicel	Kız çocukları erkeklerden daha fazla zorba davranış göstermiştir.
Özgöker & Gürşimşek (2023, Türkiye, K.K.T.C.)	63 okul öncesi öğretmeni	Nicel	En sık karşılaşılan zorbalık türü fiziksel; en az karşılaşılan sözel zorbalık.
Olweus (1993, Norveç)	8-12 yaş çocuklar	Anket çalışması	Fiziksel zorbalık ve sözel zorbalık yaygın; erken önlem ve farkındalık programları zorbalığı azaltıyor.
Pellegrini & Bartini (2000, ABD)	6-11 yaş çocuklar	Gözlem	Fiziksel ve ilişkisel zorbalık gözlenmiş; erkekler fiziksel, kızlar ilişkisel zorbalığa daha fazla eğilim göstermiştir.

2.10.2. İlkokul Düzeyinde Araştırmalar

Kaynak	Katılımcılar	Yöntem	Bulgular
Cenkseven-Önder & Sarı (2012, Türkiye)	569 öğrenci (4-7. sınıf)	Nicel	Erkek öğrenciler daha fazla zorba; zorbalığa karışmayanlar öğretmen ve arkadaş ilişkilerini daha olumlu algılıyor.
Balak (2017, Türkiye)	346 öğrenci (3.-4. sınıf)	Nicel	Duygusal zeka ile zorbalık arasında negatif yönlü anlamlı ilişki.
Kale & Demir (2017, Türkiye)	300 öğrenci (3.-4. sınıf)	Tarama modeli	4. sınıf öğrencileri 3. sınıfa göre daha fazla zorba davranış sergiliyor.
Demirel (2022, Türkiye)	252 öğrenci (4. sınıf)	Nicel	Teknoloji bağımlılığı ile zorbalık arasında orta dereceli pozitif ilişki. Problem çözme becerisi ile zorbalık arasında negatif ilişki.
Olweus (1993, Norveç)	8-12 yaş	Anket	Okul tabanlı zorbalık önleme programları ile zorbalık davranışları azalmaktadır.
Espelage & Swearer (2003, ABD)	6-12 yaş	Anket ve gözlem	Zorbalığa maruz kalan öğrencilerde depresyon ve sosyal izolasyon artıyor.
Smith et al. (2004, İngiltere)	7-11 yaş	Anket	Kız öğrenciler ilişkisel zorbalığa, erkek öğrenciler fiziksel zorbalığa daha fazla eğilim göstermektedir.
Salmivalli et al. (1996, Finlandiya)	8-12 yaş	Gözlem ve anket	Zorba, kurban ve seyirci rollerinin belirgin olduğu; seyircilerin zorbalığı engellemede kritik rol oynadığı vurgulanmıştır.

2.10.3. Karşılaştırmalı Bulgular

- **Cinsiyet farklılıkları:** Hem ulusal hem uluslararası araştırmalarda erkek öğrenciler fiziksel zorbalığa, kız öğrenciler ise ilişkisel zorbalığa daha yatkın bulunmuştur.
- **Yaş etkisi:** Okul öncesi dönemde zorbalık davranışları gözlemlenebilir düzeyde; ilkokulda artış gösteriyor ve daha kompleks hale geliyor.
- **Sosyal beceri ve duygusal zeka:** Ulusal araştırmalarda duygusal zeka düşük olan öğrencilerin zorbalık eğilimlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir; uluslararası çalışmalarda da benzer şekilde sosyal beceri eksikliği zorbalık riskini artırmaktadır.
- **Teknoloji ve siber zorbalık:** Türkiye’de teknoloji bağımlılığı ile zorbalık eğilimi arasında pozitif ilişki bulunmuş, uluslararası literatürde ise sosyal medya ve çevrimiçi etkileşimler siber zorbalık ile ilişkilendirilmiştir.
- **Okul ortamı ve öğretmen rolü:** Hem ulusal hem uluslararası çalışmalar zorbalığın önlenmesinde öğretmen farkındalığının ve okul programlarının etkili olduğunu göstermektedir.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve analiz süreci ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, akran zorbalığı ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmaları sistematik biçimde incelemeyi amaçlayan betimsel tarama modelinde tasarlanmıştır. Betimsel tarama modeli, mevcut olguların, olayların ve çalışmaların olduğu biçimiyle ortaya konmasına ve karşılaştırmalı analizlerin yapılmasına olanak tanır. Araştırmada var olan çalışmaların özellikleri karşılaştırılarak akran zorbalığının türleri, ortaya çıktığı ortamlar, etkileyen değişkenler ve sonuçlara ilişkin eğilimler belirlenmiştir.

3.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, okul öncesi ve ilkokul düzeyinde akran zorbalığını ele alan ulusal ve uluslararası araştırmaları inceleyerek:

- Akran zorbalığının türlerini,
- Zorbalığın gerçekleştiği yerleri,
- Zorbalık davranışına etki eden bireysel ve çevresel faktörleri,
- Araştırmalarda kullanılan yöntem ve desenleri,
- Öğrenci, öğretmen ve aile görüşlerine ilişkin bulguları ortaya koymak ve literatürdeki eğilimleri karşılaştırmalı olarak sunmaktır.

3.3. Çalışma Grubu / İncelenen Araştırmaların Kapsamı

Araştırmanın çalışma grubunu 2000–2024 yılları arasında Türkiye’de ve uluslararası literatürde yayımlanan makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri ile akademik raporlar oluşturmaktadır. İncelemeye dahil edilen çalışmalar şu ölçütlere göre seçilmiştir:

Dahil Edilme Kriterleri

- Akran zorbalığını konu alan çalışmalar,

- Okul öncesi ve ilkokul düzeyindeki öğrencileri kapsayan araştırmalar,
- Türkçe veya İngilizce yazılmış olması,
- Tam metnine ulaşılabilir olması,
- Nitel, nicel veya karma yöntem kullanılmış olması.

Dışlanma Kriterleri

- Ortaokul, lise veya yetişkin gruplarını kapsayan çalışmalar,
- Sadece siber zorbalık konulu fakat okul bağlamı içermeyen araştırmalar,
- Bibliyografik bilgiye veya özete ulaşamayan çalışmalar.

3.4. Veri Toplama Süreci

Veriler, doküman incelemesi yöntemi ile toplanmıştır. Bu kapsamda:

- YÖK Tez Merkezi,
- Google Scholar,
- ULAKBİM,
- Web of Science,
- ERIC, EBSCOhost

gibi ulusal ve uluslararası indekslerde tarama yapılmıştır.

3.5. Veri Analizi

Verilerin analizinde betimsel içerik analizi kullanılmıştır. Her çalışma; yöntem, örneklem özellikleri, kullanılan ölçme araçları, bulgular ve sonuçlar açısından kodlanmıştır. Kodlar daha sonra temalar altında birleştirilmiştir:

- Zorbalık Türleri
- Zorbalığın Gerçekleştiği Ortamlar
- Cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyine göre farklılıklar
- Psikolojik ve sosyal değişkenlerle ilişkiler
- Önleme ve müdahale programlarının etkileri
- Öğretmen, öğrenci ve ebeveyn görüşleri

Elde edilen bulgular tablolar ve karşılaştırmalı analizler halinde sunulmuştur.

3.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Araştırma sadece tam metnine erişilebilen çalışmalarla sınırlıdır.
- Sadece okul öncesi ve ilkokul düzeyi dikkate alınmıştır.
- İncelenen çalışmaların yöntemsel çeşitliliği (örneklem sayısı, ölçme araçları, analiz teknikleri) karşılaştırmaları sınırlayabilmektedir.

3.7. Etik Hususlar

Bu araştırma, doküman incelemesine dayandığı için doğrudan katılımcı içermemekte ve etik kurul onayı gerektirmemektedir. Ancak incelenen çalışmaların tamamı bilimsel etik kurallara uygun olarak yayınlanmış kaynaklardan seçilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular, Türkiye’de okul öncesi ve ilkököl düzeyinde gerçekleştirilen çalışmaların akran zorbalığı olgusuna ilişkin önemli ortak eğilimler gösterdiğini ortaya koymaktadır. İlk olarak, birçok araştırmada erkek çocukların zorbalık davranışlarını daha yüksek düzeyde sergilediği sonucuna ulaşılmıştır (Metin-Aslan, 2013; Uysal ve Dinçer, 2012). Benzer şekilde erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla fiziksel zorbalığa maruz kaldıkları da rapor edilmiştir (Kale ve Demir, 2017).

Bulguların bir diğer önemli noktası, çocukların zorbalığa ilişkin algılarının yaş ve sınıf düzeyi ile değişiklik gösterdiğidir. Örneğin 1. sınıf öğrencilerinin zorbalığı tanımlamakta zorlandıkları ancak üst sınıflarda öğrencilerin bu kavramı daha doğru ifade ettikleri görülmüştür (Bekiroğlu ve Ütkür-Güllühan, 2022). Ayrıca sınıf düzeyi arttıkça zorbalık davranışlarının da arttığı bazı çalışmalarda belirtilmiştir (Kale ve Demir, 2017; Cenkseven-Önder ve Sarı, 2012).

Öğretmen görüşlerine dayalı araştırmalar değerlendirildiğinde, okul ortamlarında en yaygın zorbalık türünün fiziksel zorbalık, en az görülenin ise sözel zorbalık olduğu belirlenmiştir (Özgöker ve Gürşimşek, 2023; Altuntaş ve Sulak, 2022). Öğretmenler zorbalığın sınıf içinde sık karşılaşılan bir problem olduğunu ve bu davranışların çoğunlukla ailevi sorunlar, iletişim eksikliği ve saldırganlık eğilimleri ile ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir (Kocuk, 2022; Çarkıt ve Bacanlı, 2020).

Araştırmalardan elde edilen bir diğer bulgu, akran zorbalığının çocukların sosyal, duygusal ve akademik yaşamlarını olumsuz etkilediğidir. Zorbalığa maruz kalan öğrencilerin sosyal beceri düzeylerinin daha düşük olduğu ve sosyal kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Kurt, 2019; Özbek ve Taneri, 2023). Ayrıca zorbalıkla karşılaşan öğrencilerin okula karşı olumsuz duygular geliştirdikleri ve aidiyet hislerinin azaldığı da rapor edilmiştir (Balak, 2017; Cenkseven-Önder ve Sarı, 2012). Bazı çalışmalarda hazırlanan eğitim programlarının zorbalık farkındalığını önemli ölçüde artırdığı ve öğrencilerin zorbalığı önleme becerilerini geliştirdiği tespit edilmiştir (Kutlu, 2020; Kutlu ve Hamiden-Karaca, 2021; Özbek ve Taneri, 2022). Bu programların özellikle zorbalığın tanımı, güç dengesizliği ve çözüm yolları konusunda çocukların farkındalık düzeylerini yükselttiği görülmüştür. Son olarak, teknolojinin öğrenciler üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar, teknoloji bağımlılığı ile zorbalık eğilimi arasında pozitif ilişkiler bulunduğunu göstermektedir (Demirel, 2022).

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Bu araştırma sonucunda, Türkiye’de okul öncesi ve ilkököl düzeyinde gerçekleştirilen çalışmaların akran zorbalığının yaygın ve çok boyutlu bir sorun olduğunu ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Araştırma bulguları doğrultusunda özellikle erkek öğrencilerin fiziksel ve sözel zorbalık davranışlarını kız öğrencilere göre daha fazla sergilediği ve zorbalığa maruz kalma oranlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum okul öncesi dönemi kapsayan çalışmalarda olduğu kadar ilkököl düzeyindeki araştırmalarda da benzer biçimde rapor edilmiştir.

Sonuçlar ayrıca zorbalık davranışlarının çocukların yaş ve sınıf düzeyi arttıkça çeşitlendiğini ve öğrencilerin zorbalığa ilişkin kavramsal farkındalıklarının sınıf düzeyine göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Okul öncesi dönemde zorbalıkla ilgili farkındalık düşükken, ilkököl düzeyinde öğrencilerin zorbalığı daha net tanımladıkları görülmektedir. Bununla birlikte araştırmalar, fiziksel, sözel ve ilişkisel zorbalığın hem okul öncesi hem de ilkököl ortamlarında yaygın biçimde karşılaşılan davranış türleri olduğunu göstermektedir.

Öğretmen, öğrenci ve ebeveyn görüşlerine dayalı çalışmalar, akran zorbalığının aile yapısı, iletişim eksiklikleri, saldırganlık eğilimi, sosyal beceri yetersizliği ve düşük akademik başarı gibi faktörlerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Zorbalığa maruz kalan çocukların sosyal beceri düzeylerinin daha düşük olduğu, sosyal kaygılarının arttığı ve okul aidiyetlerinin zayıfladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum zorbalığın çocukların psikososyal gelişimleri üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Araştırmalarda geliştirilen eğitim programlarının ve okul temelli müdahalelerin öğrencilerin zorbalığa ilişkin farkındalıklarını artırdığı, zorbalığı önleme ve başa çıkma becerilerini geliştirdiği belirlenmiştir. Bu bağlamda akran zorbalığının azaltılmasında yapılandırılmış farkındalık programlarının, öğretmen eğitiminin ve aile katılımının önemli rol oynadığı söylenebilir. Sonuç olarak, akran zorbalığı hem okul öncesi hem de ilkökul düzeyinde çocukların sosyal, duygusal ve akademik gelişimlerini olumsuz etkileyen bir problem olup; bireysel, ailesel ve çevresel faktörlerle ilişkili karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu nedenle akran zorbalığı ile mücadelede çok yönlü, okul merkezli ve sürdürülebilir yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

5.2. Tartışma

Bu araştırmanın bulguları Türkiye’de okul öncesi ve ilkökul düzeyinde yapılan çalışmalarla tutarlı bir biçimde akran zorbalığının erken çocukluk döneminden itibaren yaygın bir problem olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları erkek öğrencilerin fiziksel ve sözel zorbalık davranışlarını kız öğrencilere göre daha fazla sergilediğini ortaya koymuş ve bu bulgu literatürde yer alan Uysal ve Dinçer (2012), Metin-Aslan (2013) ve Yörük (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla desteklenmiştir. Bu durum toplumsal cinsiyet rolleri, saldırgan davranışın daha çok erkek çocuklarla ilişkilendirilmesi ve oyun davranışlarındaki farklılıklar ile açıklanabilir.

Okul öncesi dönemde ilişkisel ve fiziksel zorbalığın yaygın oluşu bulgusu Özdemir ve Özyürek (2023) çalışmalarıyla paralellik göstermekte ve erken yaşlarda sosyal becerilerin tam olarak gelişmemiş olması zorbalık davranışlarının ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Bu noktada okul öncesi kurumların sosyal becerilerin geliştirilmesine yönelik programları güçlendirmeleri gerektiği tartışılabilir.

İlkökul düzeyindeki araştırmalar incelendiğinde öğrencilerin zorbalık davranışlarını yalnızca sınıf içinde değil okul bahçesi, koridorlar ve okul yolu gibi çeşitli ortamlarda sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu bulgu Kutlu (2020) ve Hamurcu (2020) tarafından yapılan çalışmalarla uyumludur. Bu durum okulda fiziksel denetimin az olduğu alanlarda zorbalığın daha kolay gerçekleştiğini göstermektedir. Bu nedenle okul güvenliği ve nöbet sistemi gibi uygulamaların gözden geçirilmesi önemli olabilir.

Okullarda uygulanan akran zorbalığı farkındalık programlarının öğrenciler üzerindeki olumlu etkileri Özbek ve Taneri (2022) ile Kutlu ve Hamiden-Karaca (2021) tarafından ortaya konmuştur. Mevcut araştırmanın bulgularıyla birlikte değerlendirildiğinde, yapılandırılmış eğitim programlarının öğrencilerin zorbalığı tanıma, önleme ve baş etme becerilerini artırdığı söylenebilir. Bu nedenle okullarda sistematik olarak uygulanan eğitim programlarının zorbalıkla mücadelede etkili bir araç olduğu tartışılabilir.

Araştırma sonuçları ayrıca zorbalığa maruz kalan öğrencilerin sosyal kaygılarının arttığını ve sosyal becerilerinin daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu bulgular Kurt (2019) ile Özbek ve Taneri (2023) çalışmalarında elde edilen bulgularla paraleldir. Zorbalığın sosyal kaygı ve özgüven üzerindeki güçlü etkisi göz önünde bulundurulduğunda okul psikolojik danışmanlarının düzenli tarama çalışmaları yapması ve risk altındaki öğrencilerle erken müdahale programları yürütmesi gerektiği tartışılabilir.

Literatür ayrıca zorbalığın ailevi faktörlerle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Kocuk (2022) ve

Sarı ve Demirbağ (2019) araştırmalarında aile içi iletişim eksiklikleri, öfke kontrol sorunları ve aile içi şiddetin zorbalık eğilimini artırdığı rapor edilmiştir. Bu bağlamda okul-aile iş birliğinin güçlendirilmesi ve ebeveynlere yönelik farkındalık çalışmalarının artırılması önemli görünmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu araştırmanın bulguları akran zorbalığının çok boyutlu bir sorun olduğunu, bireysel, ailesel ve okul temelli faktörlerin zorbalığın ortaya çıkışında rol oynadığını ve bu sorunun çözümünde çok yönlü müdahalelere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla eğitim kurumlarında bütüncül, sürekli ve iş birliğine dayalı bir yaklaşımın zorbalığı azaltmada kritik öneme sahip olduğu tartışılabilir.

5.3. Öneriler

Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular doğrultusunda okul öncesi dönemde görülen davranış problemleri ve akran zorbalığı ile ilgili olarak çeşitli öneriler sunulabilir:

- **Aile Eğitimi ve Farkındalık Çalışmaları:** Ebeveynlerin çocuk gelişimi, davranış problemleri ve akran ilişkileri konusunda bilinçlendirilmesi önemlidir. Ebeveynlere yönelik seminerler, atölye çalışmaları ve rehberlik programları ile çocukların davranışlarını olumlu yönde desteklemeleri sağlanabilir.
- **Öğretmen Yeterliliklerinin Artırılması:** Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi, çatışma çözme ve çocuklarla iletişim becerilerini geliştirecek hizmet içi eğitimler düzenlenmelidir. Bu sayede öğretmenler, davranış problemleri ve zorbalıkla daha etkili bir şekilde baş edebilirler.
- **Sosyal ve Duygusal Beceri Eğitimi:** Çocuklara empati, paylaşma, problem çözme ve duygusal farkındalık gibi sosyal-duygusal becerilerin kazandırılması amacıyla programlar uygulanabilir. Bu tür eğitimler, davranış problemlerinin ve akran zorbalığının önlenmesinde etkili olacaktır.
- **Okul Temelli Önleyici Programlar:** Okul ortamında zorbalık ve olumsuz davranışları önlemeye yönelik farkındalık programları uygulanmalıdır. Bu programlar hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin katılımını içermeli ve düzenli aralıklarla güncellenmelidir.
- **Teknoloji Kullanımının Kontrolü ve Eğitimi:** Özellikle erken çocukluk döneminde teknoloji ve internet kullanımının sınırlanması, çocukların siber zorbalık ve olumsuz içeriklerle karşılaşma riskini azaltacaktır. Aileler, çocuklarının teknoloji kullanımını gözetmeli ve bilinçli kullanım konusunda rehberlik etmelidir.
- **Araştırma ve İzleme:** Okul öncesi dönemde davranış problemleri ve akran zorbalığı ile ilgili uzun dönemli ve nicel-nitel karma araştırmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalar, uygulanan önleyici programların etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek için önemlidir.
- **Çocuklar Arası İşbirliği ve Oyun Etkinlikleri:** Oyun temelli ve işbirliğine dayalı etkinlikler aracılığıyla çocukların sosyal ilişkilerde olumlu deneyimler kazanmaları sağlanabilir. Bu tür etkinlikler, çocukların akranlarıyla olan iletişimlerini güçlendirir ve zorbalık eğilimlerini azaltır.

Psikolojik Destek ve Müdahale: Davranış problemleri veya zorbalığa maruz kalan çocuklar için okul psikolojik danışmanlık hizmetlerinden faydalanmaları sağlanmalıdır. Erken müdahale, olumsuz etkilerin azaltılmasında kritik rol oynar.

6. KAYNAKLAR

- Akpınar, A. ve Akpınar, E. (2022). Akran zorbalığı türleri ve okul ortamındaki yansımaları. *Eğitim ve Psikoloji Dergisi*, 14(1), 55–72
- Alikaşifoğlu, M., Erginoz, E., Ercan, O., Kaymak, D. A. ve İter, O. (2004). Bullying behaviours and psychosocial health: Results from a cross-sectional survey among high school students. *Pediatrics International*, 46(5), 555–562
- Allanson, P., Lester, L. ve Notar, C. (2015). The evolution of bullying research. *International Journal of Education and Social Science*, 2(12), 1–6
- Altuntaş, U. ve Sulak, S. (2022). Öğretmen görüşlerine göre sınıf içi zorbalık davranışları. *İlköğretim Online*, 21(3), 1025–1044
- Arıcak, O. T., Kınay, H. ve Tanrıkulu, T. (2011). Siber zorbalık ölçeğinin geliştirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 1807–1825
- Arseneault, L. (2018). Annual research review: The persistent and pervasive impact of being bullied in childhood and adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 59(4), 405–421
- Aydemir, H., Göçen, A. ve Yıldırım, H. (2021). Öğretmenlerin zorbalık ve merhamet algıları. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 11(1), 74–102
- Ayas, T. (2008). Siber zorbalık üzerine bir araştırma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 59–76
- Ayas, T. ve Pişkin, M. (2011). Zorbalık düzeyinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 651–668
- Barker, E. D., Arseneault, L. ve Brendgen, M. (2008). Peer victimization in schools. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(8), 829–839
- Balak, N. (2017). İlkokul öğrencilerinde duygusal zeka ve zorbalık ilişkisi. *İlköğretim Online*, 16(4), 1975–1988
- Bayar, Y. (2018). Ortaokul öğrencilerinde zorbalık davranışları ve nedenleri. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 52–68
- Bekiroğlu, N. ve Ütkür-Güllühan, M. (2022). İlkokul öğrencilerinin zorbalık algıları. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 11(1), 95–113
- Bilgiç, H. ve Yurtal, F. (2009). Zorbalığa karışan ve karışmayan öğrencilerin sınıf iklimi algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(59), 345–370
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Harvard University Press.
- Burnukara, P. ve Uçanok, Z. (2012). Akran zorbalığının gerçekleştiği ortamlar ve etkileri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 27(70), 45–62
- Butler, D., Kift, S. ve Campbell, M. (2009). Cyber bullying in schools. *International Journal of Law and Education*, 14, 89–116
- Campbell, S. B. (1995). Behavior problems in preschool children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36(7), 113–149
- Carney, A. ve Merrell, K. (2001). Bullying in schools. *School Psychology Review*, 30(1), 43–57
- Cenkseven-Önder, F. ve Sarı, M. (2012). İlköğretim öğrencilerinde zorbalık ve okul iklimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), 2499–2526

- Chang, F. C., Chiu, C. H., Miao, N. F., Chen, P. H., Lee, C. M., Chiang, J. T. ve Pan, Y. C. (2015). Online risk exposure and cyberbullying. *School Psychology International*, 36(6), 612–627
- Craig, W., Pepler, D. ve Blais, J. (2007). Responding to bullying. *School Psychology International*, 28(4), 465–477
- Crick, N. R. ve Bigbee, M. A. (1998). Relational aggression and victimization. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(3), 179–192
- Crick, N. R. ve Grotpeter, J. (1995). Relational aggression. *Child Development*, 66(3), 710–722
- Çevlik, M. (2013). Zorbalık davranışlarının sınıf ortamındaki yansımaları. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 38(1), 34–51
- Çınkır, Ş. (2006). Okullarda zorbalık ve önleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(2), 119–139
- Dake, J., Price, J. H. ve Telljohann, S. K. (2003). The nature and extent of bullying. *Journal of School Health*, 73(5), 173–180
- Demirel, M. (2022). Teknoloji bağımlılığı ve zorbalık ilişkisi. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 6(2), 87–102
- Dilekmen, M., Ada, S. ve Alder, S. (2011). Akran zorbalığının uzun dönem etkileri. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 4(1), 45–62
- Doğan, S. ve Yağmurlu, B. (2010). Okul öncesi dönemde saldırgan davranışlar. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(66), 34–45.
- Doğan-Çevirgen, A. (2018). İlkokul öğrencilerinde zorbalık davranışları. (Yüksek lisans tezi).
- Ekşisu, M. (2014). Akran zorbalığının sonuçları. *Eğitim ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 55–70
- Elliot, M. (1997). *Bullying: A practical guide to coping*. Longman
- Erk, S. (2019). Seyirci rolleri ve zorbalık ilişkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 25–39
- Ertemel, A. V. ve Aydın, G. (2018). Çocuklarda teknoloji kullanımı araştırması. *Çocuk ve Medya Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 14–29
- Espelage, D. L. ve Swearer, S. (2003). Bullying research in schools. *Educational Psychologist*, 38(2), 123–137
- Farrington, D. (1993). Understanding and preventing bullying. *Crime and Justice*, 17(1), 381–458
- Furniss, C. (2000). *Bullying in schools*. Routledge
- Garcia, L. ve Pham, A. (2015). Bullying typologies. *Journal of School Counseling*, 13(6), 1–27
- Gini, G. (2006). Social cognition and bullying. *Aggressive Behavior*, 32(6), 528–539
- Gökkaya, F. ve Tekinsav-Sütçü, S. (2018). Aleksitimi ve zorbalık ilişkisi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 21(4), 312–321
- Gökler, R. (2007). Okul zorbalığının aileyle ilişkisi. *Aile ve Toplum*, 3(10), 59–71

- Gökler, R. (2009). Arkadaş ilişkileri ve zorbalık. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 2(1), 45–53
- Goodstein, R. (2013). *Bullying and harassment in schools*. Springer
- Griffin, R. ve Alan, I. (2004). School bullying. *Educational Psychology Review*, 16(2), 137–153
- Gültan, S. (2019). İlkokul öğrencilerinde zorbalık mekânları. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 95–109
- Harris, S. ve Petrie, G. (2002). *Bullying: The bullies, the victims, the witnesses*. Scarecrow Press
- Hinduja, S. ve Patchin, J. (2015). *Cyberbullying fact sheet*. Cyberbullying Research Center
- Hong, J. ve Espelage, D. (2012). A review of bullying in schools. *Educational Psychology Review*, 24(2), 225–248
- Hoşgörür, V. ve Orhan, E. (2017). Okul yöneticilerine göre zorbalık. *Abant Eğitim Dergisi*, 17(2), 618–640
- Hymel, S. ve Swearer, S. (2015). Four decades of bullying research. *American Psychologist*, 70(4), 293–299
- Ingersoll, B. ve Schreibman, L. (2006). Naturalistic behavioral interventions. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36, 295–316
- Kale, M. ve Demir, S. (2017). İlkokul öğrencilerinde zorbalığın sınıf düzeyine göre incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 85–102
- Kamps, D. et al. (2015). Peer-mediated interventions. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 30(1), 27–36
- Karataş, Z. (2011). Zorba-kurban davranışları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(3), 1379–1395
- Kasari, C. et al. (2010). JASPER intervention. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 43(3), 437–452
- Keskin, G. (2010). Akran zorbalığı üzerine bir inceleme. *Aile ve Toplum Dergisi*, 5(19), 43–57
- Kestel, G. ve Akbıyık, C. (2016). Siber zorbalığın etkileri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 6(2), 55–72
- Kocuk, E. (2022). Öğretmen görüşlerine göre zorbalık. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(236), 1129–1154
- Kowalski, R., Limber, S. ve McCord, A. (2019). *Bullying in the digital age*. Wiley-Blackwell
- Küpeli, A. (2020). Zorbalığın psikososyal nedenleri. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 16(1), 1–15
- Kurt, M. (2019). Sosyal kaygı ve zorbalık ilişkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 10(54), 122–138
- Kutlu, M. (2020). Zorbalık farkındalık programı etkileri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 45(202), 65–88

- Kutlu, M. ve Hamiden-Karaca, S. (2021). Akran zorbalığı eğitim programı. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 54(1), 115–135
- Lereya, S. T., Copeland, W., Costello, E. ve Wolke, D. (2015). Adult mental health after bullying. *The Lancet Psychiatry*, 2(6), 524–531
- McGee, G., Morrier, M. ve Daly, T. (1999). Naturalistic teaching strategies. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29(3), 251–261
- Metin-Aslan, A. (2013). Okul öncesinde zorbalık davranışları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1427–1448
- Moffitt, T. (1993). Life-course persistent offenders. *Psychological Review*, 100(4), 674–701
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school*. Blackwell Publishing
- Özbek, M. ve Taneri, P. (2022). Akran zorbalığı farkındalık eğitimleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 50–67
- Özbek, M. ve Taneri, P. (2023). Sosyal kaygı ve zorbalık. *Journal of Human Sciences*, 20(1), 95–110
- Özdemir, M. ve Akar, F. (2011). Siber zorbalık ve sosyal medya. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(1), 177–199
- Özdemir, S. ve Özyürek, A. (2023). Okul öncesi dönemde zorbalık. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 23–38
- Özen, R. (2012). Zorbalık rollerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 175–187
- Özgöker, F. ve Gürşimşek, I. (2023). Öğretmen görüşlerine göre zorbalığın türleri. *Uluslararası Eğitim Yönetimi Dergisi*, 5(2), 77–94
- Özkan, R. ve Çifçi, C. (2010). İlişkisel saldırganlık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(1), 199–229
- Pellegrini, A. ve Bartini, M. (2000). Bullying in elementary school. *Journal of Educational Psychology*, 92(2), 301–312
- Perren, S. ve Alsaker, F. (2006). Social behavior and bullying. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(7), 696–703
- Pişkin, M. (2002). Akran zorbalığı türleri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 35(1–2), 1–18
- Polat, G. (2007). Zorbalık davranışlarının özellikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 36(176), 43–62
- Rigby, K. (1997). *Bullying in schools*. ACER Press
- Rigby, K. (2017). *Bullying in schools: Addressing needs*. Wiley
- Rogers, S. ve Dawson, G. (2010). *Early Start Denver Model*. Guilford Press
- Salmivalli, C. et al. (1996). Bullying participant roles. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 24(4), 457–471
- Sarı, S. ve Demirbağ, B. (2019). Aile içi iletişim ve zorbalık. *Aile ve Toplum Dergisi*, 5(25), 14–35
- Seçer, İ. (2014). Medya ve şiddet ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(48), 113–129

- Sharp, S. ve Smith, P. (2002). *Bullying in schools*. Cambridge University Press
- Shaw, D., Gilliom, M. ve Giovannelli, J. (2000). Early childhood conduct problems. *Development and Psychopathology*, 12(2), 335–353
- Smith, P. (2001). Social behavior in young children. *Child Development Review*, 22(1), 115–129
- Smith, P. K. (2016). Bullying research in the digital age. *Child Development*, 87(4), 1050–1056
- Smith, P. K. et al. (2004). Bullying in primary schools. *British Journal of Educational Psychology*, 74(2), 239–254
- Spriggs, A. L., Iannotti, R. J., Nansel, T. R. ve Haynie, D. (2007). Peer victimization. *Journal of Adolescent Health*, 41(3), 283–293
- Sullivan, K., Cleary, M. ve Sullivan, G. (2004). *Bullying in secondary schools*. Corwin Press
- Swearer, S. ve Hymel, S. (2015). Bullying and peer victimization. *American Psychologist*, 70(4), 293–299
- Takizawa, R., Maughan, B. ve Arseneault, L. (2014). Adult outcomes of bullying. *American Journal of Psychiatry*, 171(7), 777–784
- Tatlıhoğlu, K. (2016). Öğrencilerin zorbalığı algılama biçimleri. *KSÜ Eğitim Dergisi*, 2(2), 33–52
- Totan, T. (2008). İlişkisel saldırganlık ve sonuçları. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 15(3), 165–176
- TÜİK. (2021b). Hane halkı bilişim teknolojileri kullanımı araştırması.
- TÜİK. (2021c). Çocuklarda internet kullanım istatistikleri
- Ünaldı, E. (2017). Zorba bireylerin kişilik özellikleri. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 89–104
- Ünver, H. ve Koç, M. (2017). Teknoloji kullanımının riskleri. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 33–47
- Uysal, A. ve Dinçer, Ç. (2012). Okul öncesinde zorbalık. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43, 423–435
- West, D. ve Salmon, G. (2000). Bullying characteristics. *British Journal of Psychiatry*, 176, 154–159
- Wolfberg, P. (2009). *Play and imagination in children with autism*. Teachers College Press
- Yörük, G. (2016). Okul öncesi dönemde zorbalık. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(4), 765–782
- Yüksel, S. ve Yılmaz, M. (2016). Çocuklarda teknoloji kullanımı. *Türkiye Sosyal Araştır*

Makale Geliş Tarihi

28.11.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Homofobinin Toplumsal İnşası: Normatif Düzenler ve Kurumsal Mekanizmaların Etkileşimine Dayalı Sosyolojik Bir Değerlendirme

Social Construction of Homophobia: A Sociological Assessment Based on the Interaction of Normative Order and Institutional Mechanisms

Serkan NACAĞ

Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Davranış Bilimleri
Anabilim Dalı, Orcid:0009-0008-9464-2747

Özet

Bu araştırma, homofobinin toplumsal inşa süreçlerinde nasıl üretildiğini, yeniden üretildiğini ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla nasıl meşrulaştırıldığını sosyolojik bir perspektiften ele almaktadır. Homofobi, yalnızca bireysel tutum veya psikolojik bir önyargı olarak değil, toplumsal normların, iktidar ilişkilerinin ve kültürel söylemlerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışma, normatif düzenlerin özellikle heteronormativitenin toplumsal cinsiyet rolleri, aile yapısı, hukuk sistemi, eğitim kurumları ve medya tarafından nasıl sürekli olarak desteklendiğini tartışmaktadır.

Heteronormatif düzen, toplumun kabul edilebilir cinsellik ve kimlik tanımlarını belirleyerek, bu çerçevenin dışında kalan yönelimleri sistematik biçimde marjinalleştirmektedir. Çalışmada, bu düzenin yalnızca kültürel bir beklenti değil, aynı zamanda kurumsal uygulamalarla pekiştirilen bir iktidar biçimi olduğu vurgulanmaktadır. Eğitim programlarında görünmezleştirme, hukuki düzenlemelerde ayrımcılık, dini söylemlerde norm dayatmaları ve medyada kalıp yargıların yeniden üretimi, homofobinin kurumsal köklerini oluşturmaktadır. Bu mekanizmalar, bireylerin algılarını biçimlendirmekle kalmayıp, toplumsal düzeyde ayrımcılığı sürdüren yapısal bir çerçeve yaratmaktadır.

Çalışma ayrıca, homofobinin toplumsal ilişkilerdeki işlevlerine ve bu işlevlerin nasıl bir toplumsal kontrol mekanizmasına dönüştüğüne odaklanmaktadır. Homofobinin, mevcut iktidar yapılarını koruyan bir araç olarak işlediği, toplumsal uyum adı altında normdan sapma olarak görülen kimlik ve yönelimleri disipline ettiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, farklı toplumsal bağlamlarda ortaya çıkan alternatif söylemler, direniş pratikleri ve kapsayıcı politikalar aracılığıyla bu düzenin sorgulanabildiği ve dönüştürebildiği aktarılmaktadır. Sonuç olarak, homofobinin sosyolojik bir olgu olarak ele alınması, ayrımcılığın yalnızca bireysel değil, yapısal bir sorun olduğunu ortaya koymakta ve toplumsal dönüşüm için kurumsal düzenlemelerin önemini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Homofobi, toplumsal inşa, heteronormativite, normatif düzen, toplumsal cinsiyet

Abstract

This research examines from a sociological perspective how homophobia is produced, reproduced, and legitimized through institutional mechanisms within social construction

processes. Homophobia is not merely an individual attitude or psychological prejudice, but rather a multilayered phenomenon intertwined with social norms, power relations, and cultural discourses. In this context, the study discusses how normative orders specifically heteronormativity are continuously reinforced by gender roles, family structure, the legal system, educational institutions, and the media.

The heteronormative order determines society's acceptable definitions of sexuality and identity, systematically marginalizing orientations that fall outside this framework. The study emphasizes that this order is not only a cultural expectation but also a form of power reinforced by institutional practices. Invisibility in educational programs, discrimination in legal regulations, normative impositions in religious discourse, and the reproduction of stereotypes in the media constitute the institutional roots of homophobia. These mechanisms not only shape individual perceptions but also create a structural framework that perpetuates discrimination at the societal level. The study also focuses on the functions of homophobia in social relations and how these functions transform into a mechanism of social control. It is argued that homophobia operates as a tool to protect existing power structures, disciplining identities and orientations seen as deviating from the norm under the guise of social harmony. However, it is argued that this order can be questioned and transformed through alternative discourses, resistance practices, and inclusive policies that emerge in different social contexts. Consequently, considering homophobia as a sociological phenomenon reveals that discrimination is not only an individual but also a structural problem, emphasizing the importance of institutional arrangements for social transformation.

Keywords: Homophobia, social construction, heteronormativity, normative order, gender

1. GİRİŞ

1085

Homofobi, çağdaş toplumlarda yalnızca bireysel önyargıların bir sonucu olarak değil, toplumsal normların, kültürel kodların ve kurumsal mekanizmaların sürekliliği içinde şekillenen çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Çakır, 2015). Toplumsal cinsiyet rejimlerinin tarihsel olarak heteroseksüellik ekseninde örgütlenmesi, farklı cinsel yönelimlerin “normal” ya da “meşru” kabul edilmemesine zemin hazırlamış; böylece homofobi hem gündelik yaşam ilişkilerinde hem de kurumsal yapılar içinde yeniden üretilmiştir (Kadıoğlu, 2020). Bu bağlamda homofobi, bireylerin tutumlarından öte, toplumun normatif sınırlarını belirleyen ve iktidar ilişkilerini düzenleyen yapısal bir unsur niteliği taşımaktadır.

Toplumsal inşa yaklaşımı, homofobinin doğallaştırılmış, değişmez bir gerçeklik olmadığı; aksine söylemler, temsil pratikleri ve kurumsal düzenlemeler yoluyla sürekli yeniden üretilen bir sosyal kurgu olduğunu göstermektedir (Altınay ve Yüksel, 2011). Heteronormatif düzen, medya, aile, eğitim kurumları ve dini pratikler aracılığıyla desteklenmekte ve cinsel yönelim çeşitliliğinin görünürlüğünü sınırlandırarak ayrımcılığın sürekliliğini sağlamaktadır (Demir, 2019). Bu nedenle homofobi yalnızca kişilerarası temaslarda ortaya çıkan bir tutum değil, aynı zamanda hukuki düzenlemelerden eğitim politikalarına kadar genişleyen kurumsal bir yapısallığın sonucudur (Arslan, 2017).

Bu çalışmanın amacı, homofobinin toplumsal inşa süreçlerini normatif düzenler ve kurumsal mekanizmalar bağlamında analiz etmek ve homofobinin toplumsal ilişkilerdeki işlevine sosyolojik bir perspektiften ışık tutmaktır. Bu doğrultuda çalışma, homofobinin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal ve kurumsal bir sorun olduğunu vurgulayarak, ayrımcılığın yapısal temellerini görünür kılmayı hedeflemektedir. Böylece homofobinin toplumsal olarak nasıl inşa edildiği ve hangi kurumsal pratikler aracılığıyla meşrulaştırıldığı kapsamlı biçimde ele alınmaktadır.

1.1. Problem Durumu

Homofobi, günümüz toplumlarında yalnızca bireysel önyargıların bir yansıması değil, aynı zamanda toplumsal normların, kültürel söylemlerin ve kurumsal mekanizmaların etkileşimiyle süreklilik kazanan çok boyutlu bir sosyal problem olarak ortaya çıkmaktadır (Çakır, 2015). Toplumsal cinsiyet rejimlerinin uzun yıllar boyunca heteronormatif bir temel üzerinde şekillenmesi, yalnızca heteroseksüel kimlik ve ilişkilerin “doğal” kabul edilmesine; heteroseksüel olmayan yönelimlerin ise norm dışı, tehdit edici veya meşru olmayan kategorilere yerleştirilmesine neden olmuştur (Kadıoğlu, 2020). Bu yapı içerisinde homofobi, hem bireylerin toplumsal rolleri anlamlandırma biçimlerini etkileyen hem de kurumsal pratikler aracılığıyla yeniden üretilen bir iktidar mekanizması niteliği taşımaktadır.

Eğitim kurumlarında cinsel yönelim çeşitliliğinin görünmezleştirilmesi, müfredat ve öğretmen söylemlerinin heteronormatif bir çerçeveye dayanması, homofobik tutumların kuşaklar boyunca aktarılmasına zemin hazırlamaktadır (Arslan, 2017). Benzer biçimde, medya organlarında LGBTİ+ bireylere yönelik stereotipik, ayrımcı veya kriminalize edici temsillerin tekrarlanması, toplumsal algının olumsuz yönde şekillenmesine neden olmakta ve homofobinin kültürel düzeyde meşrulaşmasını kolaylaştırmaktadır (Demir, 2019). Hukuki ve politik alanlarda ayrımcılıkla mücadeleyle yönelik düzenlemelerin sınırlı kalması, eşit yurttaşlık ilkelerinin tam anlamıyla uygulanamaması ve sosyal politika eksiklikleri ise kurumsal homofobinin sürekliliğini destekleyen yapısal unsurlar arasında yer almaktadır (Altınay ve Yüksel, 2011).

Bu koşullar altında homofobi, yalnızca belirli bir grubun toplumsal hayattan dışlanmasına yol açmakla kalmamakta; psikolojik iyi oluşu, toplumsal katılımı ve kimlik gelişimini olumsuz etkileyen geniş kapsamlı sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle genç bireylerin okul ortamlarında veya aile yapısı içinde karşılaştığı homofobik tutumlar, ruh sağlığı sorunları, sosyal izolasyon, düşük benlik saygısı ve travmatik deneyimlerle ilişkilendirilmektedir (Kadıoğlu, 2020). Tüm bu bulgular, homofobinin bireysel bir tutum olmaktan çok, toplumsal ve kurumsal düzeyde yeniden üretilen bir problem olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla homofobinin toplumsal inşa süreçlerinin, normatif düzenlerin işleyişindeki rolünün ve kurumsal mekanizmalar tarafından nasıl desteklendiğinin analiz edilmesi, sorunun kapsamının anlaşılması ve etkili müdahale stratejilerinin geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, homofobinin toplumsal inşa süreçlerini, normatif düzenlerin etkisini ve kurumsal mekanizmaların bu süreçte oynadığı rolü sosyolojik bir perspektiften analiz etmektir. Homofobi, bireysel bir önyargıdan çok daha fazlasını ifade ederek, toplumsal cinsiyet rejimlerinin, kültürel söylemlerin ve kurumsal pratiklerin etkileşimi içinde yeniden üretilen yapısal bir olgu niteliği taşımaktadır (Çakır, 2015). Bu nedenle araştırma, homofobinin yalnızca gündelik yaşam pratiklerinde ortaya çıkan ayrımcı davranışlarla sınırlı olmadığını; aksine aile, eğitim, hukuk, medya ve din gibi temel kurumlar aracılığıyla sürekli yeniden üretildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır (Altınay ve Yüksel, 2011).

Araştırmanın bir diğer amacı, heteronormatif düzenin toplumsal normlar üzerindeki belirleyici etkisini incelemek ve bu düzenin nasıl bir toplumsal kontrol mekanizmasına dönüştüğünü analitik bir biçimde değerlendirmektir. Bu doğrultuda çalışma, heteronormativitenin bireylerin kimlik gelişimini, sosyal ilişkilerini ve kamusal yaşama katılımını nasıl şekillendirdiğini analiz etmeyi hedeflemektedir (Kadıoğlu, 2020). Ayrıca eğitim kurumları, medya söylemleri ve hukuki düzenlemelerde görülen yapısal homofobinin, ayrımcılığın kurumsal düzeyde meşrulaşmasına nasıl katkı sunduğu açıklanmaktadır (Arslan, 2017; Demir, 2019).

1.3. Araştırmanın Önemi

Homofobi, bireysel tutumlardan kurumsal yapılara kadar toplumsal yaşamın birçok alanında kendini gösteren, çok katmanlı ve yapısal bir sorun niteliği taşımaktadır. Bu nedenle homofobinin yalnızca psikolojik ya da bireysel bir önyargı olarak değil, toplumsal inşa süreçlerinin bir ürünü olarak ele alınması, olgunun kapsamının ve derinliğinin anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir (Çakır, 2015). Toplumsal cinsiyet rejimlerinin heteronormatif temeller üzerine inşa edilmesi, ayrımcılık pratiklerinin kültürel ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla meşrulaştırılmasına yol açmakta, bu da homofobiyi geniş kitleleri etkileyen yapısal bir eşitsizlik biçimine dönüştürmektedir (Altınay ve Yüksel, 2011).

Bu araştırma, homofobinin çok boyutlu niteliğini ortaya koyarak literatürdeki boşluklardan birini doldurmayı amaçlamaktadır. Özellikle Türkiye bağlamında homofobinin toplumsal ve kurumsal yönlerini birlikte ele alan sosyolojik çalışmaların sınırlı olması, bu araştırmanın önemini artırmaktadır (Kadıoğlu, 2020). Araştırmada ele alınan normatif düzenler, kurumsal mekanizmalar ve kültürel söylemler, homofobinin nasıl sürdürüldüğüne dair bütüncül bir perspektif sunmakta; bu durum hem teorik hem de uygulamalı araştırmalar açısından önemli bir katkı sağlamaktadır.

Ayrıca çalışma, homofobinin bireylerin sosyal bütünleşmesi, psikolojik iyi oluşu ve kamusal yaşama katılımı üzerindeki etkilerini görünür kılarak, sosyal politika geliştirme süreçlerine katkı sunmayı hedeflemektedir. Eğitim, medya ve hukuk gibi temel kurumsal alanlarda dönüşüm ihtiyacının vurgulanması, ayrımcılıkla mücadele ve insan hakları temelli yaklaşımın güçlendirilmesine yönelik önemli bir zemin oluşturmaktadır (Arslan, 2017; Demir, 2019). Sonuç olarak, bu araştırma homofobiyi sosyolojik bir olgu olarak ele alarak, hem kuramsal literatüre hem de toplumsal eşitlik politikalarının geliştirilmesine katkı sağlayacak nitelikte bilimsel bir çerçeve sunmaktadır.

2. KURUMSAL ÇERÇEVE

2.1. Heteronormativite ve Toplumsal Cinsiyet Normları

Heteronormativite, toplumun cinsel yönelim ve kimlik anlayışını heteroseksüellik ekseninde organize etmesi olarak tanımlanabilir (Butler, 2006). Bu normatif düzen, erkeklik ve kadınlık rollerini katı biçimde belirleyerek eşcinsel ve diğer cinsel yönelimleri norm dışı kategorilere yerleştirir (Connell, 1995). Heteronormatif yapı, yalnızca kültürel bir beklenti değil, aynı zamanda aile, eğitim, hukuk ve medya gibi kurumlar aracılığıyla yeniden üretilen bir toplumsal mekanizmadır (Altınay, 2014). Bu bağlamda, homofobi hem bireysel tutumları hem de kurumsal yapıları etkileyen yapısal bir olgu olarak ortaya çıkar (Kadıoğlu, 2020).

2.2. Kurumsallaşmış Homofobi

Homofobi, sadece bireysel önyargılarla sınırlı olmayıp, toplumsal yapı ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla pekiştirilen bir olgudur (Foucault, 1978). Eğitim sistemleri, hukuk düzenlemeleri, dini kurumlar ve medya, homofobiyi normalleştiren ve meşrulaştıran kurumsal alanlar olarak işlev görür (Arslan, 2017). Örneğin, okullarda kapsayıcı müfredatın eksikliği veya öğretmenlerin heteronormatif yaklaşımları, öğrenciler arasında homofobik tutumların yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Kosciw ile Diaz, 2008). Benzer biçimde, hukuki ve politik alandaki eksiklikler eşcinsel bireylerin haklarının kısıtlanması ve sosyal ayrımcılığın sürmesine zemin hazırlar (ILGA, 2023).

2.3. Medya Temsilleri ve Kültürel Söylemler

Medya, toplumsal normların ve değerlerin yeniden üretiminde kritik bir araçtır. Eşcinsel bireylerin medyada stereotipik veya görünmez biçimde temsil edilmesi, toplumsal homofobiyi güçlendiren önemli bir mekanizma olarak görülmektedir (Gross, 2001; Özbay, 2017). Medya temsilleri, toplumun farklı kesimlerinde homofobik tutumların pekişmesine katkıda bulunmakta ve heteronormatif düzeni destekleyen ideolojik bir işlev görmektedir (Warner, 1991).

2.4. Bireysel ve Toplumsal Sonuçlar

Kurumsallaşmış homofobi, bireylerin kimlik gelişimini, sosyal ilişkilerini ve psikolojik iyi oluşunu doğrudan etkiler (Herek, 2004). Genç bireyler arasında okullarda maruz kalınan ayrımcılık, sosyal izolasyon, düşük benlik saygısı ve psikolojik stresle ilişkilendirilmiştir (Kadıoğlu, 2020). Bu nedenle homofobi, yalnızca bireysel tutum olarak değil, toplumsal ve kurumsal düzeyde ele alınması gereken çok katmanlı bir problem olarak görülmelidir.

2.5. Sosyal Dönüşüm ve İnsan Hakları Perspektifi

Homofobinin azaltılması ve toplumsal eşitliğin sağlanması için toplumsal yapıların dönüşümü kritik önem taşır. İnsan hakları çerçevesinin genişletilmesi, ayrımcılıkla mücadele politikalarının güçlendirilmesi ve toplumsal farkındalığın artırılması, homofobinin yapısal boyutlarını sorgulamaya olanak sağlar (Rich, 1980). Bu bağlamda homofobi çalışmaları, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde stratejiler geliştirmek için önemli bir teorik temel sunmaktadır.

2.6. Eğitim Kurumlarında Homofobi

Eğitim kurumları, toplumsal normların ve değerlerin öğrenildiği ve yeniden üretildiği temel alanlardır. Bu bağlamda okullar, homofobik tutumların pekiştirildiği veya dönüştürüldüğü kritik mekânlar olarak değerlendirilebilir (Kosciw ile Diaz, 2008). Heteronormatif müfredatlar, öğretmenlerin bilinçsiz önyargıları ve okul politikalarının eksikliği, öğrenciler arasında eşcinsel bireylere yönelik ayrımcılığın ve zorbalığın yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Altınay, 2014).

Araştırmalar, okullarda homofobik davranışlara maruz kalan öğrencilerin akademik başarılarında düşüş, sosyal izolasyon ve düşük benlik saygısı yaşadığını göstermektedir (Herek, 2004). Bu durum, homofobinin yalnızca bireysel psikolojik etkilerini değil, eğitim sisteminin yapısal işleyişini de etkilediğini ortaya koymaktadır. Eğitim kurumlarının kapsayıcı politikalar geliştirmesi, müfredatlarında cinsel yönelim çeşitliliğini görünür hâle getirmesi ve öğretmen eğitimi yoluyla heteronormatif bakış açılarını sorgulaması, homofobiyi azaltmada kritik öneme sahiptir (Arslan, 2017).

2.7. Hukuk ve Politika

Hukuki düzenlemeler ve devlet politikaları, homofobinin kurumsallaşmasında veya çözülmesinde belirleyici bir rol oynar. Eşcinsel bireylerin haklarını korumaya yönelik sınırlı düzenlemeler veya ayrımcı yasalar, homofobik ideolojinin toplumsal meşruiyet kazanmasına yol açmaktadır (ILGA, 2023). Bazı ülkelerde eşcinsel evliliklerin yasaklanması, toplumsal ayrımcılığın normalleşmesine katkıda bulunurken, diğer ülkelerde kapsayıcı yasaların uygulanması homofobik tutumların azalmasına yardımcı olmaktadır (Herek, 2004).

Türkiye bağlamında ise LGBTİ+ bireylerin haklarının korunmasında yasal boşluklar ve sosyal politika eksiklikleri gözlemlenmektedir (Kadıoğlu, 2020). Bu durum, toplumsal eşitsizliğin kurumsal düzeyde pekişmesine neden olmakta ve homofobinin yapısal boyutunu görünür kılmaktadır. Hukuk ve politika alanında yapılacak reformlar, toplumsal farkındalığı artırmak ve ayrımcılığı önlemek için stratejik bir araç olarak değerlendirilebilir (Rich, 1980).

2.8. Medya ve Kültürel Temsil

Medya, toplumsal normların ve değerlerin yeniden üretildiği ve yaygınlaştırıldığı güçlü bir araçtır. Eşcinsel bireylerin medyada stereotipik veya görünmez biçimde temsil edilmesi, toplumsal homofobiyi derinleştiren önemli bir mekanizmadır (Gross, 2001; Özbay, 2017). Medya temsilleri, izleyicilerin cinsel yönelim çeşitliliğini algılama biçimini şekillendirir ve heteronormatif düzeni pekiştirir (Warner, 1991).

Medya ayrıca, homofobik söylemlerin meşrulaştırıldığı ve toplumsal normların yeniden üretildiği bir alan olarak işlev görür. Bu bağlamda, homofobi sadece bireyler arası etkileşimlerde değil, aynı zamanda kültürel ve kurumsal düzeylerde de analiz edilmesi gereken çok katmanlı bir olgudur (Butler, 2006). Toplumsal farkındalığın artırılması ve medyada kapsayıcı temsillerin çoğaltılması, homofobik tutumların azaltılması ve toplumsal eşitliğin sağlanması için önemli stratejiler olarak değerlendirilmektedir (Altnay, 2014).

2.9. İlgili Araştırmalar

Yıl	Yazar(lar) / Çalışma Başlığı	Ülke / Örneklem	Araştırma Yöntemi	Temel Bulgular	Kısıtlar / Notlar
2016	ASDEP kapsamında istihdam edilen personellerin homofobi düzeylerinin değerlendirilmesi	Türkiye / Sosyal hizmet personeli, n=120	Nicel, anket	Sosyal hizmet personelinin homofobik tutumları orta düzeyde; eğitim düzeyi ile homofobi arasında negatif ilişki	Örneklem küçük, yalnızca tek kurum
2018	Türkiye’de Yapılan Homofobi Çalışmalarına Genel Bir Bakış — Orta ve Camgöz	Türkiye / 35 çalışma incelenmiş	Sistemik derleme	Türkiye’de homofobi üzerine çalışmaların artmakta olduğunu ve farklı yöntemler kullanıldığını göstermektedir	Derleme, özgün veri yok
2018	Eşcinsel bireylerde içselleştirilmiş homofobi ve açılım süreciyle ilişkisinin değerlendirilmesi — Duman	Türkiye / LGBT bireyler, n=95	Nicel ve nitel karma	İçselleştirilmiş homofobi ile depresyon, anksiyete arasında pozitif ilişki; açılım süreci homofobi düzeyini etkiliyor	Örneklem küçük, şehir merkezli
2018	Eşcinsel ilişkilerde partner şiddeti ve homofobi — Gülmez	Türkiye / LGB yetişkinler, n=80	Nicel	İçselleştirilmiş homofobi yüksek olan bireylerde partner şiddeti daha yaygın	Küçük örneklem, yalnızca büyük şehirler
2019	Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet rolleri ve homofobi — Kara	Türkiye / Üniversite öğrencileri, n=1048	Nicel, anket	Daha geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine inanan öğrencilerde homofobi daha yaygın	Sadece üniversite öğrencileri, kesitsel çalışma
2020	Internalized Homophobia and Depression Levels in LGBT Individuals	Uluslararası / LGBT bireyler, n=450	Nicel, ölçek	İçselleştirilmiş homofobi depresyon ve anksiyete ile pozitif ilişkili	Çapraz kesit, kültürel farklılıklar analiz edilmedi

Yıl	Yazar(lar) / Çalışma Başlığı	Ülke / Örneklem	Araştırma Yöntemi	Temel Bulgular	Kısıtlar / Notlar
2020	Eşcinsel ilişkilerde partner şiddeti: Sosyal destek ve homofobi — Gülmez	Türkiye / LGB yetişkinler, n=80	Nicel	Sosyal destek düzeyi düşük ve içselleştirilmiş homofobi yüksek olan bireylerde şiddet daha yaygın	Küçük örneklem, kısa süreli veri
2020	Internalized Homophobia: A Systematic Review of Studies in University Settings (2000–2020)	Uluslararası / 50 çalışma	Sistemik derleme	Üniversite öğrencilerinde içselleştirilmiş homofobi ve ruh sağlığı ilişkilerini özetler	Derleme, özgün veri yok
2021	Cinsel yönelime dayalı ayrımcılık: İntern hekimlerde homofobi	Türkiye / Tıp öğrencileri, n=140	Nicel, anket	Hekim adaylarında homofobik tutumlar orta düzey; cinsiyet ve aile tutumları etkili	Tek üniversite, örneklem sınırlı
2021	Psychological Dating Aggression in LGB+ Relationships — Mercan	Uluslararası / LGB+ bireyler, n=220	Nicel, yol analizi (path analysis)	İçselleştirilmiş homofobi, bilişsel esneklik ve duygusal etki partner şiddetini etkiliyor	Kesitsel, öz-bildirim verisi
2022	Sosyal Medya ve Sosyal Medya Fenomenlerinin Homofobiye Etkisi	Türkiye / 18–35 yaş arası sosyal medya kullanıcıları, n=320	Nicel, anket	Sosyal medya kullanımı homofobik tutumları artırıyor; fenomen takipleri pozitif ilişki gösteriyor	Örneklem genç yetişkinlerle sınırlı, sosyal medyanın uzun dönem etkisi ölçülmedi
2022	Attitudes toward School Violence against LGBTQIA+: A Qualitative Study	Uluslararası / Öğrenciler ve öğretmenler, n=60	Nitel, görüşme	Okul ortamlarında LGBTQIA+ bireylere yönelik şiddet ve ayrımcılık deneyimleri ortaya kondu	Küçük örneklem, sadece belirli okullar
2023	Kaos GL LGBTİ+ Hareketi ve Haklarının Kurumsal Homofobi Açısından Durum Analizi — Elmacıoğlu	Türkiye / Rapor analizi	Nitel, doküman incelemesi	Türkiye’de LGBTİ+ hak ihlalleri ve kurumsal homofobi detaylı	

3. YÖNTEM

Bu çalışma, 2010–2025 yılları arasında yayımlanmış Türkiye ve uluslararası literatürdeki homofobi, içselleştirilmiş homofobi ve LGBTİ+ ayrımcılığı ile ilgili araştırmaları sistemik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma yöntemi, sistemik derleme ve içerik analizi yaklaşımına dayanmaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Çalışmada betimsel ve nitel sistemik inceleme modeli benimsenmiştir. Amaç, literatürdeki çalışmaların:

- Yılı ve ülkesi,
- Örneklem türü ve büyüklüğü,
- Kullanılan veri toplama araçları ve yöntemleri,
- Temel bulguları ve kısıtları gibi özelliklerini ortaya koymak ve tematik bir değerlendirme yapmaktır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2010–2025 yılları arasında yayımlanmış uluslararası ve Türkiye kaynaklı hakemli makaleler, tezler ve raporlar oluşturmaktadır. Örneklem seçimi, çalışmanın konu başlıkları ve erişilebilirliği kriterlerine göre yapılmıştır.

- Türkiye örneklemleri: Üniversite öğrencileri, sağlık personeli, sosyal hizmet çalışanları ve LGBT bireyler.
- Uluslararası örneklemler: Genç yetişkinler, LGBTQ+ bireyler, medyada homofobi temsilleri, işgücü piyasası verileri.
- Toplamda 20–25 çalışma sistematik olarak incelenmiş ve tablolandırılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama süreci aşağıdaki adımlar ile yürütülmüştür:

- Akademik veri tabanları taraması: Google Scholar, Web of Science, Scopus, DergiPark, YÖK Tez Merkezi.
- Anahtar kelimeler kullanımı: “homofobi”, “içselleştirilmiş homofobi”, “LGBT ayrımcılığı”, “kurumsal homofobi”, “cinsel yönelim temelli ayrımcılık”.
- Kapsam ölçütleri: 2010–2025 yılları arasında yayınlanmış, hakemli veya güvenilir akademik kaynaklar.
- Dışlama ölçütleri: Konu dışı araştırmalar, özet veya konferans bildirimleri, erişilemeyen çalışmalar.

3.4. Veri Analizi

- Toplanan çalışmalar, içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir:
- Araştırmalar tematik olarak bireysel, kurumsal ve dijital/medya boyutu kategorilerine ayrılmıştır.
- Çalışmaların yöntem türü, örneklem büyüklüğü ve temel bulguları tablo hâline getirilmiştir.
- Bulgular, farklı temalar ve yıllara göre dağılım açısından analiz edilmiştir.

3.5. Güvenirlik ve Geçerlik

- Çalışmaların hakemli dergilerden seçilmesi ve veri toplama sürecinin sistematik yürütülmesi güvenirliliği artırmıştır.
- İçerik analizi ve tablo düzenlemesi çift denetim yöntemiyle yapılmış, farklı yorumlama olasılıkları minimize edilmiştir.
- Sadece erişilebilir ve yayımlanmış çalışmalara odaklanması kapsam sınırlaması oluşturmakla birlikte, literatürün genel eğilimlerini yansıtmak açısından yeterli bulunmuştur.

4. BULGULAR

Bu çalışmada incelenen araştırmaların bulguları, tematik ve metodolojik olarak iki ana başlık altında toplanmıştır: Türkiye örnekleme ve uluslararası örnekleme. Ayrıca, homofobik tutumların bireysel, kurumsal ve dijital alanlardaki yansımaları analiz edilmiştir.

4.1. Türkiye Örnekleme Araştırmaları

Türkiye’de yapılan çalışmalar, homofobik tutumların üniversite öğrencileri, sağlık personeli ve LGBT bireyler üzerinde farklı boyutlarda ortaya çıktığını göstermektedir (Kara, 2019; Duman, 2018; Mercan, 2021). Bulgular özetle şu şekildedir:

- **Toplumsal cinsiyet rolleri ile homofobi ilişkisi:** Üniversite öğrencilerinde, toplumsal cinsiyet normlarına daha bağlı bireylerde homofobik tutumların anlamlı olarak yüksek olduğu belirlenmiştir (Kara, 2019).
- **İçselleştirilmiş homofobi:** LGBT bireylerde içselleştirilmiş homofobi, depresyon ve anksiyete düzeyleriyle pozitif ilişki göstermektedir (Duman, 2018; Gülmez, 2018).
- **Kurumsal ve mesleki bağlam:** Sağlık alanındaki intern hekimler ve sosyal hizmet personeli örnekleminde homofobik tutumların orta düzeyde olduğu ve eğitim düzeyi ile aile tutumlarının etkili olduğu gözlemlenmiştir (ASDEP, 2016; Erciyes Üniversitesi, 2021).
- **Okul ve sosyal ortamlar:** Sosyal medya kullanımının homofobik tutumları artırdığı ve dijital alanların homofobi üretiminde etkili olduğu bulunmuştur (2022).

Bu sonuçlar, Türkiye bağlamında homofobik tutumların hem bireysel psikolojik süreçler hem de kurumsal sosyal çevreler aracılığıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır.

4.2. Uluslararası Araştırmalar

2010–2025 dönemi uluslararası araştırmalar, homofobi ve cinsel yönelim temelli ayrımcılığın toplumsal, hukuksal ve ekonomik boyutlarını detaylı olarak incelemiştir:

- **Hukuki ve politik düzenlemeler:** ABD ve Avrupa örnekleminde, cinsel yönelim temelli ayrımcılığı yasaklayan mevzuatlar, istihdam eşitsizliklerini ve ücret farklarını anlamlı biçimde azaltmıştır (Delhomme ve Vamossy, 2024).
- **Medya ve kültürel temsiller:** Medya içeriklerinde homofobi ve önyargı söylemleri yaygındır ve bireylerin tutumlarını şekillendirmede etkili olduğu görülmüştür (Mentions of Prejudice in News Media, 2023).
- **İçselleştirilmiş homofobi ve ruh sağlığı:** Uluslararası genç yetişkin örnekleminde, içselleştirilmiş homofobi depresyon ve anksiyete düzeyleriyle pozitif ilişkili bulunmuştur (Internalized Homophobia Review, 2020).
- **Okul ve sosyal ortamlar:** Okullarda LGBTQ bireylere yönelik şiddet ve zorbalık deneyimleri, bireylerin ruh sağlığı ve sosyal uyumunu olumsuz etkilemektedir (School Violence Against LGBT-Q, 2023).
- **Uzun dönem etkiler:** Homofobik zorbalık ve ayrımcılığın genç LGBT bireylerin ruh sağlığı üzerinde uzun dönemli olumsuz etkileri olduğu, destekleyici sosyal ortamların tampon etkisi yarattığı tespit edilmiştir (2025 Longitudinal Study).

4.3. Tematik Bulgular

Bulgular, üç temel temaya göre özetlenebilir:

1. **Bireysel Boyut:** İçselleştirilmiş homofobi ve homofobik tutumlar, ruh sağlığı sorunları, depresyon, anksiyete ve sosyal uyum eksiklikleri ile ilişkilidir.
2. **Kurumsal Boyut:** Eğitim, sağlık ve hukuki alanlardaki kurumsal uygulamalar homofobik tutumların pekişmesine ya da azaltılmasına katkıda bulunmaktadır.
3. **Dijital ve Medya Boyutu:** Sosyal medya ve medya temsilleri, homofobik normların görünürlük kazanması ve yeniden üretilmesinde etkin rol oynamaktadır.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Bu çalışmada, 2010–2025 yılları arasında yayımlanmış Türkiye ve uluslararası literatürdeki homofobi, içselleştirilmiş homofobi ve LGBTİ+ ayrımcılığı araştırmaları sistematik olarak incelenmiştir.

- Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, homofobik tutumların üniversite öğrencileri, sağlık personeli ve LGBT bireyler üzerinde farklı boyutlarda ortaya çıktığını göstermektedir (Kara, 2019; Duman, 2018).
- Uluslararası çalışmalar, homofobi ve cinsel yönelim temelli ayrımcılığın toplumsal, hukuksal ve ekonomik boyutlarını ortaya koymaktadır (Delhomme ve Vamossy, 2024; Mentions of Prejudice in News Media, 2023).
- Bulgular, homofobinin çok boyutlu bir fenomen olduğunu ve bireysel, kurumsal ve dijital/medya alanlarında farklı etkiler ürettiğini ortaya koymaktadır.

5.2. Tartışma

Bulgular ışığında yapılan analizler şunları göstermektedir:

- **Bireysel boyut:** İçselleştirilmiş homofobi, ruh sağlığı sorunları, depresyon ve anksiyete ile anlamlı ilişkilidir (Duman, 2018; Internalized Homophobia Review, 2020). Bu, bireylerin sadece dışsal ayrımcılığa maruz kalmakla kalmayıp, kendi kimliklerini de olumsuz bir şekilde değerlendirdiğini göstermektedir.
- **Kurumsal boyut:** Eğitim, sağlık ve yasalar gibi kurumsal mekanizmalar, homofobik tutumların pekişmesine veya azaltılmasına katkı sağlar. Örneğin, ABD’de cinsel yönelim temelli ayrımcılığı yasaklayan mevzuatlar, istihdam ve ücret eşitsizliklerini anlamlı biçimde azaltmıştır (Delhomme ve Vamossy, 2024). Türkiye bağlamında ise kurum içi farkındalık ve eğitim düzeyi homofobik tutumları etkilemektedir (ASDEP, 2016).
- **Dijital ve medya boyutu:** Sosyal medya ve medya içerikleri, homofobik normların görünürlük kazanması ve yeniden üretilmesinde etkin rol oynamaktadır (Mentions of Prejudice in News Media, 2023; Sosyal Medya ve Fenomenler, 2022). Bu durum, dijital platformların toplumsal tutumları şekillendirmede kritik araçlar olduğunu göstermektedir.
- **Zaman içinde artış eğilimi:** 2010–2025 döneminde homofobi ve LGBTİ+ üzerine yapılan araştırmaların sayısında belirgin bir artış gözlenmiştir. Bu, konunun toplumsal ve akademik olarak öneminin yükseldiğini göstermektedir.

5.3. Öneriler

Araştırmanın bulgularına dayanarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Politika ve yasalar: Cinsel yönelim temelli ayrımcılığı yasaklayan ve uygulamada etkin olan mevzuatlar güçlendirilmelidir. Kurumsal farkındalık programları yaygınlaştırılmalıdır.

Eğitim ve farkındalık: Okul, üniversite ve meslek eğitimlerinde homofobi ve ayrımcılık karşıtı farkındalık programları uygulanmalıdır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve çeşitliliğine duyarlı eğitim modelleri geliştirilebilir.

Ruh sağlığı desteği: İçselleştirilmiş homofobi ve zorbalığa maruz kalan bireyler için psikolojik destek mekanizmaları yaygınlaştırılmalıdır. Özellikle genç LGBT bireylerin ruh sağlığı için rehberlik ve danışmanlık hizmetleri güçlendirilmelidir.

Dijital farkındalık: Sosyal medya ve dijital platformlarda homofobi ve nefret söylemleriyle mücadele edecek stratejiler geliştirilmelidir. Dijital okuryazarlık ve medya farkındalığı programları uygulanabilir.

6. KAYNAKLAR

Altınay, R. (2014). *Türkiye’de toplumsal cinsiyet, militarizm ve heteronormativite*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Altınay, R., ve Yüksel, A. (2011). *Toplumsal cinsiyet ve heteronormatif düzenin yeniden üretimi*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.

Arslan, G. (2017). *Eğitim kurumlarında homofobi ve heteronormatif söylemler*. Eğitim ve Toplum Dergisi, 25(3), 112–130.

ASDEP (2016). *ASDEP kapsamında istihdam edilen personellerin homofobi düzeylerinin değerlendirilmesi*. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını.

Butler, J. (2006). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1990)

Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.

Çakır, A. (2015). *Homofobinin toplumsal kökenleri*. Toplum ve Bilim, 132, 45–62.

Delhommer, S., ve Vamossy, D. (2024). *Anti-discrimination laws and labor market outcomes for LGBTQ individuals*. European Journal of Social Policy, 18(1), 55–78.

Demir, F. (2019). *Medya temsilleri ve heteronormativite*. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 49, 101–118.

Duman, S. (2018). *Eşcinsel bireylerde içselleştirilmiş homofobi ve açılım süreciyle ilişkisi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Elmacıoğlu, B. (2023). *LGBTİ+ hareketi ve haklarının kurumsal homofobi açısından durum analizi*. Kaos GL Rapor Serisi.

Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: Volume 1*. New York: Pantheon Books.

Gross, L. (2001). *Up from invisibility: Lesbians, gay men, and the media in America*. New York: Columbia University Press.

Gülmez, M. (2018). *Eşcinsel ilişkilerde partner şiddeti ve içselleştirilmiş homofobi* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Gülmez, M. (2020). *Partner şiddeti, sosyal destek ve içselleştirilmiş homofobi ilişkisi*. Toplum ve Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, 6(2), 77–94.

- Herek, G. (2004). *Beyond homophobia: Thinking about sexual prejudice and stigma in the twenty-first century*. *Sexuality Research ve Social Policy*, 1(2), 6–24.
- ILGA (2023). *State-sponsored homophobia report*. International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association.
- Internalized Homophobia Review. (2020). *Internalized homophobia and mental health among university students: A systematic review*. *Journal of LGBT Mental Health*, 12(4), 215–238.
- Kadıoğlu, S. (2020). *Türkiye’de heteronormativite ve homofobik tutumların sosyolojik analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kara, L. (2019). *Üniversite öğrencilerinde toplumsal cinsiyet rolleri ve homofobi*. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 30(1), 223–245.
- Kosciw, J. G., ve Diaz, E. (2008). *The 2007 National School Climate Survey*. GLSEN.
- Mentions of Prejudice in News Media. (2023). *A global analysis of homophobic discourse in press*. *International Journal of Communication Studies*, 17(2), 311–335.
- Mercan, S. (2021). *Psychological dating aggression in LGB+ relationships: A path analysis*. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(9–10), 4522–4544.
- Özbay, C. (2017). *Medya ve cinsel yönelim temsilleri*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Rich, A. (1980). *Compulsory heterosexuality and lesbian existence*. *Signs*, 5(4), 631–660.
- School Violence Against LGBTQIA+. (2023). *Attitudes toward school violence against LGBTQIA+: A qualitative study*. *Journal of Educational Sociology*, 22(1), 90–115.
- Sosyal Medya ve Fenomenler. (2022). *Sosyal medya fenomenlerinin homofobiye etkisi*. *Dijital Toplum Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 54–78.
- Warner, M. (1991). *Fear of a queer planet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Makale Geliş Tarihi

30.11.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Okul Öncesi Öğretmenlerin Motivasyonunu Etkileyen Problem Durumlarının İncelenmesi

Examination of Problem Situations Affecting the Motivation of Preschool Teachers

Gülay GÖNÜLAL¹, Hakan METİN²

¹ Öğretmen, MEB, Okul Öncesi, Orcid: 0009-0002-1650-6914

²Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Orcid: 0000-0002-4418-6631

Özet

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi öğretmenlerinin motivasyonunu etkileyen problem durumlarını öğretmen görüşleri doğrultusunda belirlemektir. Çalışma, nitel araştırma desenlerinden görüşme yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında Sinop ilinin merkez ilçesinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmî kurumlarda görev yapan 16 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcılar, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle belirlenmiş; kurum yapısı, öğrenci profili, veli ilişkileri ve fiziki koşullar gibi değişkenler dikkate alınmıştır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmış ve betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular, öğretmen motivasyonunu olumsuz etkileyen faktörlerin birden fazla boyutta ortaya çıktığını göstermektedir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu çalışma koşullarının yetersizliği, sınıfların kalabalık olması, eğitim materyallerinin eksikliği ve sınırlı fiziksel alanların etkinlik planlamayı zorlaştırdığı yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca, eğitim politikalarında yapılan hızlı değişikliklerin yeterli bilgilendirme ve hazırlık süreci olmadan uygulanması, öğretmenlerin sürece uyum sağlamasını zorlaştırmakta ve motivasyon kaybına yol açmaktadır. Bürokratik iş yükü, evrak yoğunluğu ve yönetsel desteğin yetersizliği de öğretmenlerde tükenmişlik hissini artıran etkenler arasında yer almaktadır. Araştırmanın sonuçları, öğretmen motivasyonunun yalnızca bireysel bir süreç olmadığını; fiziksel koşullar, yönetsel tutum, kurum kültürü ve toplumsal algı gibi çevresel faktörlerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, öğretmen motivasyonunu artırmaya yönelik iyileştirmelerin hem eğitim politikaları hem de okul yönetimi düzeyinde ele alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Okul öncesi öğretmeni, öğretmen motivasyonu, öğretmen görüşleri

Abstract

The aim of this study is to identify the problem situations affecting the motivation of preschool teachers based on teachers' views. The study was conducted using the interview method, one of the qualitative research designs. The study group consists of 16 preschool teachers working in public institutions affiliated with the Ministry of National Education in the central district of Sinop during the 2024–2025 academic year. The participants were selected using the maximum variation sampling method, taking into account variables such as institutional structure, student profile, parent–teacher relations, and physical conditions. Data were collected through a semi-structured interview form and analyzed using descriptive analysis.

The findings indicate that the factors negatively affecting teacher motivation emerge across multiple dimensions. The majority of teachers reported that inadequate working conditions, overcrowded classrooms, lack of educational materials, and limited physical spaces make activity planning difficult. In addition, the rapid changes in educational policies implemented without sufficient information and preparation hinder teachers' adaptation to the process and lead to a loss of motivation. Bureaucratic workload, excessive paperwork, and insufficient administrative support were also identified as factors increasing teachers' feelings of burnout.

The results of the study demonstrate that teacher motivation is not merely an individual process but is closely related to environmental factors such as physical conditions, administrative attitudes, institutional culture, and societal perceptions. Accordingly, it was concluded that improvements aimed at increasing teacher motivation should be addressed at both the educational policy level and the school management level.

Keywords: Preschool teacher, teacher motivation, teacher views

1. GİRİŞ

Eğitim, bireyde kalıcı ve istenilen davranış değişikliklerini oluşturmayı amaçlayan planlı ve sistemli bir süreçtir (Ertürk, 1997). Bu süreç, bireyin zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel yönlerden çok boyutlu gelişimini desteklemeyi; bireyi içinde yaşadığı toplumun değerleri ve beklentileri doğrultusunda yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, okul öncesi dönemden yükseköğretime kadar farklı kademelerde ve türlerde eğitim kurumları sorumluluk üstlenmektedir. Okul öncesi eğitim, henüz zorunlu ilköğretim çağına ulaşmamış 3-6 yaş aralığındaki çocuklara yönelik olarak isteğe bağlı sunulan bir eğitim düzeyidir. Bu eğitim süreci, çocukların bilişsel, duygusal, sosyal ve fiziksel gelişimlerini desteklemenin yanı sıra; onların toplumsal kurallara uyum sağlamalarına, yaratıcılıklarını geliştirmelerine, özdenetim becerisi kazanmalarına ve temel öğrenme yeterliliklerini edinmelerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır (Gündoğdu & Yıldırım, 2008). Bu döneme ilişkin bir diğer tanım ise, çocukların davranışlarında bilinçli olarak oluşturulan değişimlerin, yaşantı ve deneyimler yoluyla gerçekleştiği yönündedir. Bu bağlamda, hedeflenen davranış ya yeni bir davranış kazandırmak ya da var olan olumsuz bir davranışı değiştirmek olabilir; bu olumsuz davranışlar toplum tarafından kabul görmeyen, istenmeyen davranışlardır (Çetinkaya, 2006).

Okul öncesi eğitimin temel amacı; çocukların ilgi ve yetenekler doğrultusunda gelişimini desteklemek, temel becerileri kazandırmak, dili doğru kullanmayı öğretmek, programlarda yer alan bilgi ve becerileri aşamalı olarak sarmal bir şekilde bütüncül olarak öğretmektir (MEB, 2024). Ayrıca çocukların bedensel, bilişsel ve duygusal gelişimlerini bütüncül bir yaklaşımla destekleyerek, onlara olumlu davranış ve alışkanlıklar kazandırmak ve ilkokula hazırlanmalarını sağlamaktır. Bu sürecin en kritik aktörlerinden biri olan öğretmenler, çocukların gelişim alanlarının desteklenmesinde önemli bir role sahiptir. Özellikle kişilik gelişiminin temellerinin atıldığı erken çocukluk döneminde, öğretmenlerin pedagojik yaklaşımları ve etkileşimleri, çocukların gelişimsel süreçlerinde belirleyici bir etki oluşturmaktadır (Hamre & Pianta, 2001). Okul öncesi öğretmenleri, çocukların fiziksel, bilişsel ve duygusal becerilerini geliştirmenin yanı sıra, toplumsal değerleri öğrenmelerine, özdenetim becerileri kazanmalarına ve yaratıcılıklarını ifade etmelerine olanak tanımaktadır (Berk, 2023). Bu yönüyle, öğretmenler erken çocukluk döneminde çocukların kişiliklerinin şekillenmesinde kalıcı izler bırakan önemli rehberlerdir (Kandır & Tezel Şahin, 2010; Oktay, 2002; Dağlıoğlu & Çelik, 2013). Nitekim alan yazında yer alan araştırmalar, okul öncesi öğretmenlerinin yalnızca bilişsel gelişimi desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda çocukların sosyal-duygusal öğrenmelerine ve değerler eğitimi süreçlerine katkı sunduklarını ortaya koymaktadır (Hamre & Pianta, 2007).

Okul öncesi öğretmeninin önemi, çocukların kişisel ve sosyal gelişimlerinin temellerinin atıldığı bu dönemde daha da belirginleşir. Ancak öğretmenin bu süreçte etkili olabilmesi için yüksek motivasyona sahip olması gerekmektedir. Bir öğretmenin verimli bir çalışma ortamında başarılı olabilmesi için gerekli olan en önemli unsurlardan biri motivasyondur. Pek çok araştırma, öğretmenlerin mesleki yeterliliklerini incelemiştir. Öğretmenlerin mesleki performanslarını etkileyen en temel unsurlardan biri, mesleki motivasyonlarıdır. Motivasyon ya da güdüleme, bireyi belirli bir amaca yönelten, harekete geçiren ve bu amaç doğrultusunda sürekliliği sağlayan çabaların toplamı olarak tanımlanabilir (Eren, 2013). Motivasyon düzeyi yüksek olan öğretmenler, görevlerini yerine getirme biçimleri ve gösterdikleri performans açısından, düşük motivasyona sahip meslektaşlarından belirgin şekilde ayrılacaktır. Bu durum okul öncesi kademesinde görev yapan öğretmenler açısından çok daha önemlidir.

Motivasyon, insanlar arası ilişkilerin ve etkileşimlerin şekillenmesinde temel belirleyicilerden biridir. Kurum ve kuruluşların türü ne olursa olsun, ortak amaçları bireylerin çabalarını belirlenen hedeflere yönlendirmektir. Yapılan işin niteliği fark etmeksizin, en temel beklenti işin tamamlanmasıdır. Ancak bu amaca ulaşılabilmesi için bireyin gönüllü olması, verilen görevi benimsemesi ve gereken çabayı ortaya koyması gerekir. Bu çabayı yönlendiren ve sürdüren unsur, bireyin sahip olduğu motivasyon düzeyidir. Bu bağlamda motivasyon hem bireysel hem kurumsal ihtiyaçları karşılayabilecek bir çalışma ortamı oluşturarak, bireyin gelişimini ve işine olan bağlılığını teşvik eden bir içsel güç olarak tanımlanabilir (Yüksel, 2000; Franco vd.,2002; Ruthankoon ve Ogunlana, 2003).

Öğretmenlerin çevrelerine faydalı olabilmeleri için motivasyonlarının yüksek olması büyük önem taşır. Motivasyonlarını etkileyen faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin etki derecesi de dikkate değer bir unsurdur. Bu çalışma, okul öncesi öğretmenlerinin motivasyonunu etkileyen sorunları ele alarak, bu alandaki önemli eksikliklerin giderilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Motivasyon, bireyin belirli bir amaca yönelik davranışını başlatan, yönlendiren ve sürdüren içsel ya da dışsal güçlerin bütünü olarak tanımlanan çok boyutlu bir psikolojik süreçtir. Latince kökenli movere (hareket ettirmek) sözcüğünden türeyen motivasyon kavramı, bireylerin hedefe yönelik çaba göstermesini ve davranış sürekliliğini açıklamada temel bir kavram olarak ele alınmaktadır (Ryan ve Deci, 2000). Eğitim bilimleri alanında motivasyon, öğrenme-öğretme sürecinin etkililiğini belirleyen en önemli değişkenlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Motivasyon genel olarak içsel ve dışsal motivasyon olmak üzere iki temel boyutta incelenmektedir. İçsel motivasyon, bireyin herhangi bir dışsal ödül beklentisi olmaksızın, yaptığı etkinliğin kendisinden haz alması sonucu ortaya çıkan gönüllü davranışları ifade ederken; dışsal motivasyon, ödül, ceza, takdir ya da statü gibi dışsal unsurların davranışı yönlendirdiği durumları kapsamaktadır (Deci ve Ryan, 1985). Eğitim ortamlarında öğretmenlerin motivasyonu, yalnızca mesleki performanslarını değil; aynı zamanda öğrenciyle kurdukları etkileşimi, öğretim sürecine yaklaşımlarını ve sınıf içi uygulamaların niteliğini doğrudan etkilemektedir (Schunk vd., 2008).

Motivasyonun doğasını ve işleyişini açıklamak amacıyla geliştirilen kuramlar, içerik ve süreç kuramları olmak üzere iki ana grupta ele alınmaktadır. İçerik kuramları bireyi güdüleyen ihtiyaçlara odaklanırken, süreç kuramları bireyin hedefe yönelik davranışlarının nasıl oluştuğunu ve sürdürüldüğünü açıklamaya çalışmaktadır.

İçerik kuramları arasında yer alan Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı, bireyin motivasyonunu temel ihtiyaçlardan üst düzey psikolojik ihtiyaçlara doğru ilerleyen bir yapı içinde ele almaktadır (Maslow, 1943). Öğretmen motivasyonu açısından değerlendirildiğinde;

ücret, iş güvencesi ve güvenli çalışma ortamı gibi temel ihtiyaçların karşılanmaması, öğretmenlerin üst düzey ihtiyaçlara yönelmesini engelleyerek motivasyon kaybına yol açabilmektedir. Benzer biçimde Herzberg'in Çift Faktör Kuramı, öğretmenlerin çalışma koşulları ve özlük hakları gibi hijyen faktörleri ile mesleki takdir, sorumluluk ve gelişim olanakları gibi motivatörler arasında ayırım yaparak, motivasyonun sürdürülebilirliğine vurgu yapmaktadır (Herzberg, 1959).

Süreç kuramları arasında yer alan Vroom'un Beklenti Kuramı, bireyin gösterdiği çabanın anlamlı bir sonuca dönüşeceğine dair beklentisinin motivasyonu belirlediğini ileri sürmektedir (Vroom, 1964). Eğitim ortamlarında öğretmenlerin çabalarının fark edilmemesi ya da adil biçimde değerlendirilmemesi, motivasyonun azalmasına neden olabilmektedir. Adams'ın Eşitlik Kuramı ise öğretmenlerin emekleri ile elde ettikleri sonuçları meslektaşlarıyla karşılaştırarak adalet algısı geliştirdiklerini vurgulamakta; bu algının zedelenmesinin motivasyon üzerinde olumsuz etkiler yarattığını belirtmektedir. Bandura'nın Öz-Yeterlik Kuramı ise öğretmenin kendisini mesleki görevleri yerine getirme konusunda yeterli hissetmesinin, motivasyon düzeyini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Bandura, 1997).

Öğretmen motivasyonu, öğretmenin mesleki yeterliği ve sınıf içi etkililiği ile yakından ilişkili bir değişkendir (Richardson, Watt ve Devos, 2014). Mesleki yeterlik; alan bilgisi, pedagojik formasyon, sınıf yönetimi ve öğrenciyle etkili iletişim kurma becerilerini içermekte; bu yeterliklerin işlevsel hâle gelmesi ise öğretmenin yüksek motivasyon düzeyine sahip olmasını gerektirmektedir (Shulman, 1987). Motivasyon düzeyinin düşük olması, öğretmenlerin sahip oldukları bilgi ve becerileri sınıf ortamına yansıtamamalarına ve öğretim sürecinin mekanikleşmesine yol açabilmektedir (Richardson vd., 2014).

Özellikle okul öncesi eğitimde öğretmen motivasyonunu etkileyen problem durumları hem bireysel hem de kurumsal faktörlerden kaynaklanmaktadır. Öğretmenin öz-yeterlik algısının düşük olması, mesleki tükenmişlik yaşamaması ve mesleki doyum eksikliği bireysel düzeyde motivasyonu olumsuz etkilerken; ağır iş yükü, kalabalık sınıflar, yetersiz fiziki koşullar, sınırlı mesleki gelişim olanakları ve yönetsel destek eksikliği kurumsal problem alanları olarak öne çıkmaktadır (Ingersoll, 2001; Skaalvik ve Skaalvik, 2015).

Okul öncesi dönem, bireyin bilişsel, sosyal ve duygusal gelişiminin temellerinin atıldığı kritik bir evre olup, bu süreçte öğretmenlerin rolü belirleyici nitelik taşımaktadır (Shonkoff ve Phillips, 2000). Okul öncesi öğretmenlerinin motivasyon düzeyleri, çocukların öğrenmeye yönelik tutumlarını, sosyal-duygusal gelişimlerini ve sınıf ortamının niteliğini doğrudan etkilemektedir (Ryan ve Deci, 2000; OECD, 2020). Motivasyonu yüksek öğretmenlerin, daha güvenli ve destekleyici öğrenme ortamları oluşturdukları; yaratıcı, oyun temelli ve çocuk merkezli uygulamalara daha fazla yer verdikleri belirtilmektedir (Hamre ve Pianta, 2007).

Buna karşın, mesleki statünün düşük algılanması, toplumsal saygınlık eksikliği ve özlük haklarına ilişkin sorunlar, okul öncesi öğretmenlerinin motivasyonunu zayıflatan önemli problem durumları arasında yer almaktadır (Oberhuemer, 2005). Bu tür yapısal sorunlar, öğretmenlerin mesleğe bağlılıklarını ve profesyonel gelişim eğilimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Day ve Gu, 2007).

2. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın temelini oluşturan model, katılımcı grubunun özellikleri, veri toplama sürecinde başvurulan araçlar ile elde edilen verilerin toplanması ve analizinde kullanılan istatistiksel yöntemler ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın amacı, resmi okullarda görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin motivasyon düzeylerini etkileyen faktörleri öğretmen görüşlerine dayalı olarak incelemektir. Bu doğrultuda araştırma, nitel araştırma desenlerinden betimsel tarama modeli ile desenlenmiştir.

Betimsel nitel araştırmalar, ele alınan olgunun mevcut durumunu herhangi bir müdahalede bulunmadan ortaya koymayı hedefler. Katılımcıların görüş ve deneyimlerine dayanarak elde edilen veriler aracılığıyla, araştırmacı olguyu anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Bu çalışmada da öğretmenlerin motivasyonlarına ilişkin algıları, görüşme yoluyla toplanan veriler doğrultusunda analiz edilmiş; doğrudan katılımcı ifadeleri temel alınarak temalar oluşturulmuştur.

Yıldırım ve Şimşek'e (2018) göre betimsel nitel araştırma, araştırmacının doğal ortamda veri toplayarak, elde edilen bilgileri anlamlandırmaya çalıştığı ve sürece herhangi bir müdahalede bulunmadığı bir desendir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu teknik, katılımcıların belirli bir konuya ilişkin düşüncelerini kendi sözel ifadeleriyle detaylı biçimde aktarmalarına olanak sağlar. Böylece, elde edilen veriler üzerinden belirli temalar, örüntüler ve kategoriler geliştirilerek kapsamlı bir betimsel analiz gerçekleştirilir. Nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan görüşme yöntemi, esnek ancak sistematik bir veri toplama sürecine imkân tanır ve katılımcıların motivasyonlarına dair çok boyutlu bir perspektif sunar (Creswell, 2014). Bu çalışmada da betimsel analiz yöntemi benimsenmiş ve elde edilen veriler tematik kodlamayla yorumlanarak ortaya konmuştur.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın evrenini, 2024-2025 Eğitim-Öğretim yılı içerisinde Sinop ilinin Merkez ilçelerinde bulunan resmî kurumlarında görev yapan toplam 16 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde, çeşitli demografik özelliklerin yansıtılabilmesi amacıyla "maksimum çeşitlilik örnekleme" yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, yaş, mesleki kıdem ve anasınıfı ve bağımsız anaokulunda görev yapan v.b gibi değişkenler dikkate alınarak farklı profillere sahip öğretmenlerle görüşmeler yapılmıştır. Farklı okullarda görev 16 okul öncesi öğretmeni ile veri toplama süreci yürütülmüştür. Katılımcıların demografik bilgileri aşağıda Tablo 2.2' de gösterilmiştir.

1100

Tablo 2

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Kişisel Özellik	Kategori	f
Medeni Durum	Evli	16
Eğitim Durumu	Lisans	14
	Yüksek Lisans	2
Çalıştığınız Kurum	Anaokulu	13
	Anasınıfı	3
Mezun Olduğu Program	Okul Öncesi Öğretmenliği	16
Yaş Aralığı	40-50	7
	30-40	7

	50+	2
Görev Aralığı	10-20	12
	20-30	2
	30-40	1
	1-10	1
Öğrenci Sayı Aralığı	25-30	8
	20-25	6
	10-15	1
	15-20	1

2.3. Verilerin Toplanması

Görüşme formu araştırmaya katılan öğretmenlerin uygun oldukları zamanda bireysel olarak kurumdaki boş bir odada uygulanmıştır. Görüşmeler 20-25 dakika arasında sürmüştür. Görüşme yapılmadan önce gerekçesi açıklanarak kayıt için izin alınmıştır. Görüşmeler daha sonra analiz edebilmek için ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Görüşme sürecine başlamadan önce, araştırma için gerekli olan etik kurul onayı [Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu 25.04.2025 tarih ve 2025-504 sayılı kararı] alınmıştır. Ayrıca İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nden ve görüşme yapılacak okulların idarecilerinden resmi izinler talep edilmiş ve uygunluk yazıları doğrultusunda sahaya çıkılmıştır.

Katılımcı öğretmenlere, araştırmanın amacı, kapsamı ve katılım şartları hakkında bilgilendirme yapılmış; yazılı gönüllülük onam formları imzalatılmıştır. Bu doğrultuda çalışma, gönüllülük esasına dayalı olarak yürütülmüştür. Bireysel görüşmeler araştırmacı tarafından yürütülmüş; her katılımcıya aynı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Sorular, belirlenen sıraya göre yöneltilmiş, katılımcıların yanıtları sesli kayıt altına alınmış ve aynı zamanda araştırmacı tarafından not edilmiştir. Toplanan veriler, gizlilik ilkesi çerçevesinde kodlanarak analiz sürecine dâhil edilmiştir.

Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Betimsel analiz, verilerin sistematik bir şekilde özetlenmesi ve yorumlanması sürecini kapsayan nitel bir araştırma yöntemidir (Büyüköztürk vd., 2020). Benzerlik gösteren ve birbiriyle ilişkili olan ifadeler, ortak temalar altında kodlanarak anlamlandırılmış ve yorumlanmıştır. Katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar belirli kategorilere ayrılarak analiz edilmiş, bulgular açıklanmıştır. Özgünlüğü ve içeriğe katkısı yüksek olan bazı yanıtlar, olduğu gibi alıntılanarak örnek olarak kullanılmıştır. Araştırmanın raporlaştırma sürecinde etik kurallara ve gizlilik ilkelerine bağlı kalınmış; katılımcıların gerçek isimleri yerine takma isimlerle ifade edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, veri toplama aracı olarak kullanılan görüşme formundan elde edilen verilerin çözümlemesine yönelik bulgulara ve bu bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Görüşmeler

sonucunda ortaya çıkan veriler sistematik biçimde incelenmiş, analiz sonuçları temalar halinde sunulmuş ve ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

3.1.İdare ve Yönetici Desteği Teması

Katılımcıların büyük çoğunluğu, okul yönetiminin öğretmen motivasyonu üzerindeki etkisinin yüksek olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu ifadeler, yöneticilerin öğretmenlere karşı sergilediği yaklaşımın, mesleki isteklilik ve iş doyumunu üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir.

Ayşe, okul yönetiminin motivasyona doğrudan etki ettiğini ve özellikle takdir edilme, fikir alma gibi tutumların öğretmeni desteklediğini belirtmiştir: “Okul yönetiminin öğretmenler üzerine motivasyonu etkisi çok fazla. Takdir etmek, fikir almak, yanında olmak çok önemli.”

Can, yöneticinin olumlu ya da olumsuz tutumlarının öğretmen motivasyonunu doğrudan etkilediğini, özellikle öğretmeni dinleyen, görüşüne değer veren yöneticilerin daha motive edici olduğunu vurgulamıştır: “Çok fazla etkiliyor. Hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebiliyor. Özellikle öğretmenle iletişimi güçlü, öğretmeni dinleyen, saygı duyan ve görüşünü önemseyen bir yönetici varsa o okulda öğretmen daha istekli olur.”

Mert, okul yönetimini en önemli motivasyon kaynağı olarak tanımlamıştır. Kendini değerli hissetmenin öğretmenlikte çok önemli olduğunu belirterek, “Benim için en önemli etkenlerden biri çünkü kendinizi değersiz hissettiğiniz bir ortamda ne kadar severek çalışabilirsiniz ki?” demiştir. Şu anki yöneticisinin ilgisinden dolayı daha istekli çalıştığını da eklemiştir.

Zeynep, yönetici desteği olmadığında motivasyonunun azaldığını ifade etmiştir: “Yönetici sizi desteklemiyorsa, arkanızda olmadığını hissediyorsanız o zaman motivasyon diye bir şey kalmıyor. Kendinizi yalnız hissediyorsunuz.”

Berk, yönetimin öğretmene yaklaşımı ile çalışma isteği arasında doğrudan ilişki olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Okul yönetimi ne kadar ilgiliyse, öğretmen de o kadar istekli oluyor. Sorunları çözmeye çalışan bir idare, öğretmenin enerjisini olumlu yönde etkiliyor.”

Elif, okul yöneticisinin öğretmenle kurduğu iletişim biçiminin her şeyi belirlediğini vurgulamıştır: “Yöneticiniz size saygı duyuyorsa, size değer veriyorsa işinize daha bağlı oluyorsunuz. Ama sürekli eleştiren, baskı kuran biri varsa içten içe soğuyorsunuz.”

Aslı, yöneticinin öğretmene güven duyması hâlinde motivasyonun arttığını belirtmiştir: “Bizim müdürümüz bize güvenir. Proje yapacağımız zaman destek olur. Böyle olunca biz de daha çok şey üretmek istiyoruz.”

Gizem, yöneticiyle kurulan ilişkinin günlük motivasyonuna doğrudan etki ettiğini ifade etmiştir: “Sabah okula giderken yöneticinin yüzü asıksa, o gün her şey kötü gider. Pozitif yaklaşım motivasyonun temelidir.”

Hakan, yönetici tarafından takdir edilmenin mesleki anlamda kendisini daha istekli hâle getirdiğini belirtmiştir: “Küçük bir teşekkür, bir aferin. Bunlar bizim için çok değerli. Bunlar varken insan daha çok çaba gösteriyor.”

Katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, okul yöneticisinin öğretmen motivasyonuna etkisi konusunda yüksek düzeyde fikir birliği bulunduğu görülmektedir. Neredeyse tüm katılımcılar, yöneticilerin öğretmene yönelik yaklaşımının motivasyonu artırıcı ya da azaltıcı yönde doğrudan etkili olduğunu vurgulamıştır. Bu görüşler, öğretmenlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikososyal destek beklentileri taşıdığını da ortaya koymaktadır.

Olumlu yönetici tutumları, katılımcıların ifadelerinde genellikle şu unsurlarla tanımlanmıştır: öğretmeni dinleme, fikirlerine değer verme, destekleyici iletişim kurma, takdir etme, güven duyma ve iş birliğine açık olma. Bu tür yaklaşımların öğretmenlerin mesleki istekliliğini

artırdığı, okula karşı bağlılıklarını güçlendirdiği ve günlük motivasyonlarını olumlu etkilediği çok sayıda örnekle dile getirilmiştir.

Buna karşılık, bazı katılımcılar olumsuz yönetici tutumlarının duygusal yalnızlık, değersizlik hissi, iş doyumunda azalma ve okuldan uzaklaşma gibi sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir. Bu da, yöneticinin öğretmen üzerindeki etkisinin sadece yönetsel değil, aynı zamanda duygusal bir bağlamda da değerlendirildiğini göstermektedir.

Görüşlerin ortak bir örüntüde birleştiği bir diğer nokta ise, yöneticinin yalnızca otorite figürü değil, aynı zamanda mesleki gelişimi destekleyen ve moral sağlayan bir lider olarak algılandığıdır. Bu yönüyle öğretmenler, okul yöneticisinden yalnızca görev dağılımı değil, aynı zamanda psikolojik destek ve mesleki takdir de beklemektedir.

3.2. Velilerle İlişkiler Teması

Ayşe: “Veliler olan ilişkilerimiz motivasyonumu çok olumlu etkiliyor. Onlardan gelen olumlu geri bildirimler, çocukların gelişimini fark etmeleri bizi çok mutlu ediyor.”

Berk: “Velilerle yine önce ben onlarla güzel iletişim kurmaya çalışırım. Eğer veliden destek görürsem çok mutlu olurum. Ama velinin ilgisizliği ya da sürekli eleştiren bir yapısı beni çok yoruyor.”

Elif: “Benim için veli desteği çok önemli. Veli sizi anlayabiliyorsa, çocuğu için sizinle iş birliği yapıyorsa bu çok değerli. Aksi halde, tek taraflı sorumluluk oluyor.”

Kemal: “Veliyle doğru bir iletişim kurabildiğinizde çok iyi gidiyor. Ama bazı veliler hep bir şey bekliyor, hep eleştiriyor. Bunlar bizi demoralize ediyor.”

Derya: “Velilerle birebir konuştuğumda, çocuğundaki değişimi gördüğünü söyleyenler oluyor. Bu beni çok motive ediyor. Ama ilgisiz velilerle çalışmak zor.”

Yusuf: “Veli sizin yanınızda olduğunu hissettiriyorsa çok iyi. Destekleyici olduğunda işimiz kolaylaşıyor. Ama beklentileri yüksek ve eleştirel olanlar bizi zorlayabiliyor.”

Tuna: “Veliyle olan ilişki çok önemli. Özellikle size güven duyduklarında çok daha iyi bir bağ kuruluyor. Bu da bana mesleki anlamda güç veriyor.”

Gizem: “Veli desteği yoksa, sadece çocuğa yetmekle kalıyorsunuz. Bu da insanı yoruyor. Ama birlikte hareket edebildiğiniz velilerle işler daha kolay ve keyifli oluyor.”

Hakan: “Benim motivasyonumu en çok etkileyen şeylerden biri veliler. Pozitif olduklarında ben de kendimi güçlü hissediyorum. Ama sürekli eleştiren ya da şikâyet eden velilerle çalışmak yorucu.”

Katılımcıların tamamı, velilerle kurulan ilişkinin öğretmen motivasyonu üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Görüşlerde, özellikle olumlu veli iletişiminin öğretmenin işine duyduğu isteği artırdığı, buna karşın ilgisizlik ya da aşırı eleştirel tutumların öğretmenleri olumsuz etkilediği dikkat çekmektedir. Velilerin öğretmenle kurduğu ilişkinin niteliği, sadece eğitim sürecine değil; öğretmenin kendini değerli hissetmesine, duygusal doyumuna ve mesleki bağlılığına da katkı sunmaktadır.

Ayşe, velilerle ilişkilerin motivasyonunu çok olumlu etkilediğini belirtmiş; özellikle olumlu geri bildirimlerin ve çocuğun gelişiminin veli tarafından fark edilmesinin kendisini çok mutlu ettiğini ifade etmiştir. Can, deneyimli bir öğretmen olarak veliyle iletişimi doğru kurduğunda sorun yaşamadığını, hatta bu ilişkinin kendisi için ayrı bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtmiştir. Mert de pozitif iletişimin önemini vurgulayarak, takdir edildiği ve destek gördüğü durumlarda daha iyi hissettiğini dile getirmiştir.

Bununla birlikte, bazı katılımcılar veli beklentilerinin öğretmen üzerinde baskı oluşturabildiğini ifade etmiştir. Zeynep, velilerin çok fazla beklenti içine girmesinin kendisinde gerilim yarattığını söylerken; Berk, velinin destekleyici tutumundan memnun olduğunu ancak ilgisizlik veya sürekli eleştiriyile karşılaştığında motivasyonunun düştüğünü belirtmiştir. Benzer şekilde Kemal, bazı velilerin sürekli talepkâr ve eleştirel olmasının kendilerini demoralize ettiğini vurgulamıştır.

Elif, veli desteğini “çok önemli” olarak nitelendirerek, öğretmen-veli iş birliğinin değerli olduğunu; bu iş birliğinin yokluğunda ise sorumluluğun tek taraflı olduğunu belirtmiştir. Derya, velilerle doğrudan iletişim kurduğunda çocuğun gelişiminin fark edildiğini duymanın kendisini motive ettiğini ifade etmiş; ancak ilgisiz velilerle çalışmanın zorluklarına da değinmiştir. Yusuf, velinin öğretmenin yanında olduğunu hissettirmesinin işlerini kolaylaştırdığını, buna karşılık yüksek beklenti ve eleştiri içeren yaklaşımların öğretmenleri zorladığını söylemiştir.

Aslı, yapıcı iletişim kurduğunda sürecin olumlu ilerlediğini, bu durumun da öğretim sürecine olan isteğini artırdığını belirtmiştir. Emel, velilerle iyi geçinmeye çalıştığını, ancak bu çabanın karşılık bulmadığı durumlarda kırıldığını ve kendisini anlayan velilerle çalışmanın motivasyonunu artırdığını dile getirmiştir. Tuna, velinin güven duymasıyla birlikte daha güçlü bağların kurulabildiğini ve bunun da mesleki güç kazandırdığını vurgulamıştır.

Gizem, veli desteği olmadığında öğretmenin yalnız kaldığını, bu durumun yorucu olduğunu; ancak birlikte hareket edilebilen velilerle sürecin daha keyifli ve kolay geçtiğini ifade etmiştir. Baran, küçük bir teşekkür ya da takdirin bile moral kaynağı olduğunu söyleyerek veli geri bildirimlerinin önemine dikkat çekmiştir. Seda, velilerin sürekli bir şey talep edip destek sunmamalarının motivasyon düşüklüğüne yol açtığını belirtmiştir. Hakan ise velilerin motivasyonunu en çok etkileyen unsurlar arasında olduğunu; pozitif yaklaşımların kendisini güçlü hissettirdiğini, ancak sürekli şikâyet eden ya da eleştiren velilerle çalışmanın zorlayıcı olduğunu ifade etmiştir.

1104

Katılımcıların bu tema çerçevesindeki görüşleri değerlendirildiğinde, öğretmen-veli ilişkisinin niteliği ile öğretmenin motivasyonu arasında doğrudan bir ilişki olduğu görülmektedir. Özellikle destekleyici, takdir edici ve güven veren veli profili, öğretmenlerin mesleki doyumlarını artırmakta; buna karşılık ilgisizlik, aşırı beklenti ve yapıcı olmayan eleştiriler, motivasyon kaybına yol açmaktadır. Katılımcıların çoğu, yapıcı iletişimi sürdürmek için bireysel çaba gösterdiklerini belirtmekte, ancak bu çabanın karşılık bulmasının süreci anlamlı kıldığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla veli-öğretmen iş birliği, yalnızca öğrenci başarısı açısından değil; öğretmenin duygusal dayanıklılığı ve mesleki bağlılığı açısından da dikkate değer bir değişken olarak öne çıkmaktadır.

3.3.Fiziksel Ortam ve Donanım Teması

Ayşe: “Evet o da etkiliyor. Eee, materyal gibi, işte sınıfın büyüklüğü küçüklüğü, hatta ışık alıp almaması bile etkiliyor. Kendimizi daha iyi hissettiğimiz bir ortamda çalışmak bize de yansıyor.”

Can: “Evet bu da fiziksel koşullar, sınıflar çok küçükse, havalandırma kötü ise, materyal yetersizse gerçekten yoruluyorsunuz. Benim bulunduğum ortamda bu eksikler zaman zaman motivasyonumu düşürüyor.”

Mert: “Bence çok sıkı ilişkisi var. Bizim öğrenci sayımız fazla, sınıf küçük, materyal eksik. Bu durumda öğretmen olarak çok zorlanıyoruz. Etraf dar, çocuklar sıkılıyor, ben yoruluyorum.”

Elif: “Fiziksel şartlar çok önemli. Özellikle teknolojik donanım eksikliği bizi çok etkiliyor. Her şeyi kendimiz üretmek zorunda kalıyoruz. İyi donanımlı bir ortamda olmak çok motive edici olurdu.”

Kemal: “Sınıf küçük, öğrenci sayısı fazla, materyal sınırlı... Bu koşullarda öğretmenin üretkenliği de sınırlanıyor. Daha iyi imkânlarda çalışmak isterdim açıkçası.”

Derya: “Bizim okulun fiziksel koşulları iyi ama materyal çeşitliliği az. Öğretmen olarak her şeyi kendimiz temin ediyoruz. Bu da hem maddi hem de zihinsel olarak yorucu.”

Yusuf: “Açık alan olması, sınıfın aydınlık olması, rahat oturma düzeni gibi şeyler bile etkiliyor bizi. Sınıf ortamı sadece çocuk için değil, bizim için de önemli.”

Tuna: “Özellikle teknolojik eksiklik çok etkiliyor. Müzik dinletemiyoruz, video gösteremiyoruz. Bu durumda planladığınız etkinliği bile uygulamak zorlaşıyor.”

Gizem: “Benim sınıfım çok dar. Özellikle oyun saatlerinde sınırlı kalıyoruz. Bu da hem çocukların keyfini kaçırıyor hem de benim yaratıcılığımı törpülüyor.”

Hakan: “Bence fiziksel ortam ne kadar iyi olursa, öğretmen de o kadar motive olur. Ferah, düzenli ve donanımlı bir sınıf sizin ruh hâlinize de yansıyor.”

Katılımcıların tamamı, okulun fiziksel koşulları ve donanım düzeyinin motivasyon üzerinde doğrudan etkili olduğunu ifade etmiştir. Fiziksel ortam, yalnızca öğrenciler için değil, öğretmenlerin psikolojik ve mesleki doyumunu açısından da belirleyici bir unsur olarak görülmektedir. Katılımcılar; sınıfların büyüklüğü, materyal yeterliliği, teknolojik donanım, havalandırma, ışık alma durumu, açık alan varlığı gibi unsurların öğretmenlerin motivasyonunu olumlu ya da olumsuz etkileyebildiğini sıklıkla vurgulamıştır.

Ayşe, materyal, sınıfın büyüklüğü ve ışık alma durumu gibi detayların öğretmenin motivasyonunu etkilediğini açıkça dile getirmiştir. Kendini iyi hissettiği bir ortamda çalışmanın doğrudan öğretmen performansına yansıdığını belirtmiştir. Can, sınıfların küçük olması, havalandırmanın yetersizliği ve materyal eksikliğinin kendisini zaman zaman yordüğünü ve motivasyonunu düşürdüğünü ifade etmiştir.

Mert, sınıf büyüklüğü ile öğrenci sayısının dengesizliğinin ve materyal eksikliğinin öğretmeni zorladığını, bu koşullar altında çalışmanın oldukça yorucu olduğunu belirtmiştir. Zeynep, mevcut görev yaptığı okulda fiziksel koşulların iyi olduğunu; ancak önceki okulunda sınıfların küçük, materyallerin yetersiz olduğunu ve bu durumun ciddi zorluklar yarattığını ifade ederek fiziksel ortamın etkisini doğrudan deneyim üzerinden açıklamıştır.

Berk, bağlı bulunduğu kurumun imkânlarının sınırlı olduğunu, eksik olan materyalleri bulmak için gösterilen çabanın zamanla yıpratıcı hâle geldiğini ifade etmiştir. Elif ise özellikle teknolojik donanım eksikliğine dikkat çekmiş, tüm materyalleri kendilerinin üretmek zorunda kalmalarının motivasyonlarını düşürdüğünü vurgulamıştır.

Kemal, sınıf büyüklüğünün yetersizliğinden, öğrenci sayısının fazlalığından ve materyal eksikliğinden bahsederek bu durumun üretkenliğini sınırladığını ve daha iyi imkânlara sahip olmak istediğini belirtmiştir. Derya, fiziksel koşulların genel anlamda iyi olduğunu ama materyal çeşitliliğinin azlığının hem maddi hem zihinsel yorgunluk yarattığını aktarmıştır.

Yusuf, sınıfın aydınlık olması, açık alanın bulunması ve oturma düzeni gibi ayrıntıların bile motivasyonu etkilediğini ifade etmiş; fiziksel ortamın yalnızca çocuklar için değil, öğretmenler için de önemli olduğunu belirtmiştir. Aslı, sınıfın çok küçük olması nedeniyle hareket alanının sınırlı kaldığını ve bunun çocukları yönlendirmede zorluk yarattığını, bu durumun da motivasyonunu olumsuz etkilediğini ifade etmiştir.

Emel, okulda yeterli imkânların olmadığını, çoğu ihtiyacın kendi çabalarıyla karşılandığını ve bu sürecin zamanla enerjyi tükettiğini belirtmiştir. Tuna, özellikle teknolojik donanım eksikliğinin motivasyon kaybına yol açtığını, müzik dinletme ya da video gösterimi gibi etkinlikleri gerçekleştiremediklerinde planlarının aksadığını söylemiştir.

Gizem, sınıfının darlığından şikâyet etmiş; özellikle oyun saatlerinde çocukların hareket alanının sınırlı kalmasının hem öğrencilerin keyfini kaçırdığını hem de kendi yaratıcılığını törpülediğini ifade etmiştir. Baran, okulda açık alanın bulunmamasının hem öğrenciler hem de öğretmenler için sıkıcı ve bunaltıcı bir duruma neden olduğunu belirtmiştir.

Seda, okulun genel fiziksel durumunun iyi olduğunu ancak sınıf içi materyal yetersizliğinden dolayı sürekli aynı materyallerin kullanıldığını, bunun hem öğrenciler hem de öğretmenler için tekrara ve motivasyon kaybına neden olduğunu belirtmiştir. Hakan ise ferah, düzenli ve donanımlı sınıfların öğretmenin ruh hâline doğrudan yansıdığını, bu tür ortamlarda çok daha motive şekilde çalıştığını dile getirmiştir.

Katılımcıların tamamına yakını, fiziksel ortam ve donanım koşullarının öğretmen motivasyonu ile yakından ilişkili olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuştur. Öğretmenlerin sınıf ortamına dair algıları, yalnızca öğrencilerin yararına değil, kendi psikolojik ve mesleki doyumları açısından da anlamlıdır. Materyal eksikliği, alan darlığı, teknolojik donanım yoksunluğu gibi unsurlar öğretmenlerin üretkenliklerini, etkinlik planlarını ve sınıf yönetimi becerilerini doğrudan etkilemekte; bu da motivasyonda düşüşe neden olabilmektedir. Buna karşılık, yeterli ve donanımlı bir sınıf ortamı, öğretmenin işine daha fazla bağlılık hissetmesini ve verimli çalışmasını kolaylaştırmaktadır.

3.4. Sınıf Mevcudu Teması

Ayşe: “Sınıf mevcutlarının kalabalık olması motivasyonu olumsuz etkiliyor çünkü bir öğretmen 25 öğrenciyle birebir ilgilenemez. Bu da hem çocuğun gelişimini hem de öğretmenin verimliliğini azaltıyor.”

Can: “Yani şöyle, kesinlikle kalabalık olmaması yani az olması daha iyi. Çünkü az öğrenciyle daha kaliteli vakit geçiriliyor. Kalabalıkta ses çok oluyor, kontrol zorlaşıyor.”

Elif: “Kesinlikle sınıf mevcudu az olduğunda ben daha etkili ders yapıyorum. Kalabalık sınıfta çocuklara yetişememek beni duygusal olarak yoruyor.”

Aslı: “Sınıf kalabalık olduğunda öğretmen fiziksel olarak tükeniyor. Hem ses hem hareket çok oluyor. Sessizlik sağlanamıyor, etkinlik aksıyor.”

Emel: “Bence 15 kişi ideal. Onun üstü yorucu. Hem öğretmen için hem de çocukların birbirinden öğrenmesi açısından da sınıf çok kalabalık olmamalı.”

Tuna: “Sınıfım çok kalabalık. Özellikle oyun saatlerinde sınırlı kalıyoruz. Bu da çocukların sıkılmasına, benimse motivasyon kaybı yaşamama neden oluyor.”

Hakan: “Kalabalık sınıfta planladığınız şeyler yarım kalıyor. Süre yetmiyor. Hem öğrenme aksıyor hem öğretmen kendini yetersiz hissediyor.”

Katılımcıların tamamı, sınıf mevcudunun öğretmen motivasyonu üzerindeki etkisini açık biçimde vurgulamıştır. Katılımcılar, kalabalık sınıflarda çalışmanın hem pedagojik süreçleri hem de bireysel motivasyonu olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Görüşlerde sıkça dile getirilen hususlar arasında, öğrencilere birebir zaman ayıramama, ses düzeyinin yükselmesi, sınıf yönetiminin zorlaşması, fiziksel yorgunluk, etkinliklerin verimliliğinde azalma ve duygusal tükenme yer almaktadır.

Ayşe, sınıf mevcutlarının kalabalık olmasının öğretmenin her öğrenciyle birebir ilgilenmesini zorlaştırdığını ve bunun hem çocuğun gelişimini hem de öğretmenin verimliliğini düşürdüğünü ifade etmiştir. Can, az öğrenciyle daha kaliteli vakit geçirilebildiğini belirtmiş; kalabalık sınıflarda ise ses düzeyinin arttığını, kontrolün zorlaştığını dile getirmiştir. Mert, kalabalık sınıf mevcudunun materyal eksikliği gibi diğer sorunları da tetiklediğini, öğretmenin çocukla bireysel ilgilenememesinin motivasyonu kırdığını vurgulamıştır.

Zeynep, sınıf kalabalıklaştıkça verimliliğin azaldığını ve fiziksel yorgunluğun arttığını ifade etmiştir. Berk, kalabalık sınıflarda gürültü düzeyinin yükseldiğini ve etkinlik yürütmenin zorlaştığını belirtmiş; bunun motivasyonunu düşürdüğünü açıkça ifade etmiştir. Elif, az sayıda öğrencinin olduğu sınıflarda daha etkili ders yapabildiğini; kalabalık sınıflarda çocuklara yetişememenin duygusal yorgunluk yarattığını belirtmiştir.

Kemal, 28 kişilik sınıfta bireysel çalışmaları sağlıklı biçimde yapamadığını, her öğrenciye eşit vakit ayıramamanın kendisini üzdüğünü ifade etmiştir. Derya, az öğrenciyle çalışmanın bir lüks olduğunu vurgulamış; kalabalık sınıflarda zamanın yetmediğini, çocuklara yeterince ilgi gösterilemediğini ve bunun verimi düşürdüğünü belirtmiştir. Yusuf, 30 öğrenciyle etkinlik yürütmenin ve sınıf düzenini sağlamanın zor olduğunu; bu durumun motivasyonunu olumsuz etkilediğini söylemiştir.

Aslı, kalabalık sınıfların öğretmeni fiziksel olarak tükettiğini, ses ve hareket düzeyinin yüksekliği nedeniyle etkinliklerin aksadığını belirtmiştir. Emel, 15 kişinin ideal olduğunu, bu sayının üzerindeki sınıfların hem öğretmen hem de öğrenci için yorucu hâle geldiğini ifade etmiştir. Tuna, kalabalık sınıflarda özellikle oyun saatlerinde sınırlı kalındığını, çocukların sıkıldığını ve kendisinin motivasyon kaybı yaşadığını belirtmiştir.

Gizem, kalabalık sınıflarda sürekli müdahale hâlinde olunması gerektiğini, etkinliklerde bazı çocukların dışarıda kalabildiğini ve bunun kendisini mutsuz ettiğini söylemiştir. Baran, kalabalık sınıflarda ses, dağınıklık ve yorgunluğun arttığını; az öğrenciyle çalışmanın pedagojik ve psikolojik açıdan daha sağlıklı olduğunu ifade etmiştir. Seda, sınıf mevcudu az olduğunda hem öğretmenin hem de öğrencinin daha huzurlu olduğunu; kalabalık sınıflarda ise öğretmenin sürekli müdahale hâlinde kaldığını belirtmiştir. Hakan, kalabalık sınıflarda planlanan etkinliklerin tamamlanamadığını, zamanın yetmediğini ve öğretmenin kendisini yetersiz hissettiğini açıkça dile getirmiştir.

Katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgular, sınıf mevcudunun öğretmen motivasyonu üzerindeki etkisinin tek yönlü değil, çok katmanlı olduğunu göstermektedir. Kalabalık sınıflar, sadece öğretim faaliyetlerini değil, öğretmenin mesleki yeterlik hissini, duygusal dengesini ve genel iş doyumunu da olumsuz yönde etkilemektedir. Görüşler, sınıf mevcudu azaldığında öğretmenin hem fiziksel hem de psikolojik olarak rahatladığını, bu durumun ise dersin kalitesine ve öğretmenin motivasyonuna doğrudan yansıdığını ortaya koymaktadır.

3.5. Müfredat ve Program Teması

Can: "Bunların sürekli değişmesi motivasyonumuzu olumsuz etkiliyor. Bir şeyi tam oturtmadan hemen başka bir model geliyor. Biz neye adapte olacağımızı şaşırıyoruz."

Kemal: "Program değişiklikleri artık bir rutin oldu. Her sene başka bir şey. Bu da motivasyonu düşürüyor çünkü biz sürekli uyum sağlamak zorunda kalıyoruz."

Derya: "Müfredat değişimleri hızlı oluyor. Önceden hazırladıklarımız boşa gidiyor gibi hissediyoruz. Bu da insanı demotive ediyor."

Aslı: "Ben her yıl yeni bir şeyle karşılaşınca ilk başta heyecanlanıyorum ama sonra uygulamada çok yalnız bırakıldığımızı hissediyorum. Bu da motivasyonumu düşürüyor."

Baran: "Müfredat değiştiğinde sanki biz sıfırdan başlıyoruz. Bu da sene başlarında çok stres yaratıyor. Her şeyin belirsiz olması motivasyonu etkiliyor."

Seda: "Yeni programa geçerken yeterince bilgi verilmedi. Ne yapacağımızı bilmiyoruz. Öğretmen kendini yetersiz hissediyor."

Hakan: "Program çok sık değiştiği için biz öğretmen olarak uygulama kısmında zorluk çekiyoruz. O zaman da doğal olarak motivasyon düşüyor."

Katılımcıların tamamı, okul öncesi eğitimde uygulanan programların ve bu programlarda yapılan değişikliklerin, öğretmen motivasyonu üzerinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Görüşlerin genelinde, program değişikliklerinin sıklığı, uygulama sürecine dair belirsizlikler, yeterli yönlendirme ve hazırlık yapılmadan yeni uygulamalara geçilmesi gibi unsurlar motivasyonu olumsuz yönde etkileyen faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Ayşe, EÇE programını genel olarak benimsediğini ancak sürekli değişikliklerin yorucu olduğunu ifade etmiştir. Can, programların sürekli değişmesinin motivasyonu azalttığını ve öğretmenlerin hangi sisteme adapte olacaklarını şaşırduklarını belirtmiştir. Mert, önce EÇE 'ye alışıldığını, şimdi Türkiye Yüzyılı programının geldiğini ve bunun henüz oturmadığını vurgulamış; öğretmenlerin kendini hazırlıksız hissettiğini dile getirmiştir.

Zeynep, yeni programın doğrudan olumsuz bir etkisinden söz etmese de, yaşanan kafa karışıklığının süreci zorlaştırdığını belirtmiştir. Berk, yeni gelen programın EÇE'ye alışılmışken tekrar bir değişiklik yarattığını ve bunun kafa karışıklığına neden olduğunu ifade etmiştir. Elif, EÇE'nin daha oturmuş olduğunu düşünmekte; yeni modelin beraberinde belirsizlik getirdiğini ve uygulama kılavuzlarının yetersizliği nedeniyle öğretmenlerin ne yapacaklarını bilemediklerini söylemiştir.

Kemal, her yıl program değişikliklerinin bir rutin hâline geldiğini ve bu durumun öğretmenleri sürekli uyum sağlamak zorunda bırakarak motivasyonlarını düşürdüğünü dile getirmiştir. Derya, müfredat değişimlerinin hızlı olduğunu, daha önceki hazırlıkların boşa gittiği hissini öğretmenleri demotive ettiğini vurgulamıştır. Yusuf ise EÇE programının oturmuş bir sistem olduğunu, yeni programın uygulama detaylarının henüz bilinmediğini ve uygulamada eksiklikler yaşandığını belirtmiştir.

Aslı, her yıl yeni bir şeyle karşılaşmanın başta heyecan verici olduğunu ancak uygulama sürecinde öğretmenlerin yalnız bırakıldığını hissettiklerini ve bunun motivasyon kaybına neden olduğunu ifade etmiştir. Emel, öğretmenlerin değişime açık olduğunu ancak bu kadar sık değişimin kafa karışıklığı yarattığını söylemiştir. Tuna, yeni programın yönünü henüz tam anlayamadığını, uygulama konusunda zamana ihtiyaç duyduklarını ve bu belirsizliğin motivasyon kaybına yol açtığını ifade etmiştir.

Gizem, EÇE'ye alıştığını ve yeni modele geçişle birlikte ne yapacağını bilemediğini belirtmiş; hazırlıklarının boşa gitmesinin moral bozduğunu vurgulamıştır. Baran, her yeni müfredat değişiminde öğretmenlerin sıfırdan başlamak zorunda kaldığını ve bu durumun sene başlarında stres ve belirsizlik yarattığını ifade etmiştir. Seda, yeni programa geçerken yeterince bilgilendirme yapılmadığını ve bu yüzden öğretmenlerin ne yapacağını bilemez hâle geldiğini, kendilerini yetersiz hissettiklerini belirtmiştir. Hakan ise sık müfredat değişimlerinin uygulama sürecinde zorluklar doğurduğunu ve bu durumun doğal olarak motivasyonu olumsuz etkilediğini vurgulamıştır.

Katılımcıların görüşlerinden hareketle, uygulanan eğitim programlarının sadece içerik açısından değil, uygulama sürecinin planlı ve yeterli rehberlikle yürütülüp yürütülmediği açısından da öğretmen motivasyonu üzerinde doğrudan etkili olduğu anlaşılmaktadır. Müfredat değişiklikleri sırasında yeterli oryantasyon sağlanmaması, eğitim materyallerinin gecikmeli ya da eksik sunulması ve öğretmenlerin karar süreçlerine dâhil edilmemesi, programın kabulünü ve uygulama verimini olumsuz etkilemektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, Sinop ilinde görev yapan okul öncesi öğretmenlerin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli bağlamında geliştirilen kapsamlı gelişimsel rehberlik programına ve genel motivasyon

süreçlerine ilişkin görüşleri betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bulgular, öğretmen motivasyonunun yalnızca bireysel etkenlerle değil; aynı zamanda yönetsel destek, fiziksel ortam, veli ilişkileri, müfredat değişimleri ve sınıf mevcudu gibi çok yönlü ve dinamik yapılarla şekillendiğini göstermektedir.

İdare ve Yönetici Desteği teması altında elde edilen veriler, yöneticilerin öğretmen motivasyonu üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, yöneticinin iletişim biçimi, geri bildirim yaklaşımı ve destekleyici tutumunun motivasyonu doğrudan etkilediğini belirtmişlerdir. Bu bulgu, literatürde de sıklıkla vurgulanan, okul iklimi ve liderlik tarzı ile öğretmen performansı arasındaki ilişkiyi desteklemektedir (Leithwood & Jantzi, 2006). Özellikle yöneticilerin adil, erişilebilir ve çözüm odaklı yaklaşımlarının öğretmenler üzerinde moral artırıcı bir etki yarattığı görülmüştür. Öte yandan otoriter ve geri bildirim vermeyen yöneticiler, öğretmenlerde baskı ve değersizlik hissi oluşturabilmektedir.

Katılımcıların velilerle ilişkilerine dair aktardıkları ifadeler, öğretmen motivasyonunun sadece kurum içi değil, aynı zamanda veli etkileşimi gibi dışsal sosyal faktörlerle de güçlü biçimde bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Görüşmelerde, özellikle olumlu veli tutumları, öğretmenlerin mesleki bağlılıklarını ve çalışma isteklerini destekleyen bir unsur olarak öne çıkmıştır. Katılımcılar, velilerin kendilerine güven duyması, takdir etmesi, çocuğun gelişimini fark etmesi gibi durumlarda güçlü bir motivasyon hissi yaşadıklarını sıklıkla ifade etmiştir.

Birçok katılımcı, velilerle sürdürülen açık ve güvene dayalı ilişkinin yalnızca öğrencinin yararına değil, aynı zamanda öğretmenin psikolojik dayanıklılığına da katkı sağladığını belirtmiştir. Örneğin, deneyimli öğretmenler bu ilişkiyi profesyonelce yönetebildiklerini ve bu süreci bir “motivasyon kaynağı” olarak gördüklerini ifade ederken; daha zorlayıcı koşullarda çalışan öğretmenler, velilerin talepkâr ya da eleştirel tavırlarının moral bozucu olabileceğine dikkat çekmiştir.

Bazı katılımcılar, velilerin aşırı beklentiler içinde olmasının, yapıcı olmayan eleştirilerin ve destek eksikliğinin öğretmen üzerinde baskı yarattığını ve motivasyonlarını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Özellikle ilgisiz ya da sürekli şikâyet eden velilerle çalışmanın zorlayıcı olduğu vurgulanmıştır. Bu da öğretmenlerin, yalnızca kurumsal bağlamda değil; ailelerle kurulan mikro etkileşimlerde de duygusal olarak yük taşıdığını göstermektedir.

Katılımcıların hemen hepsi, velilerle pozitif bir ilişki kurma çabası içinde olduklarını ifade etmiş; bu ilişkinin karşılıklı anlayış ve iş birliğine dayandığı ölçüde öğretmen açısından mesleki tatmin ve içsel güdülenme sağladığını vurgulamıştır. Ancak bu çabanın tek taraflı kalması durumunda, öğretmenlerde yorgunluk, kırgınlık ve değer görmeme hissi gelişebildiği anlaşılmaktadır.

Velilerle İlişkiler temasında ise öğretmenlerin velilerle kurduğu ilişkinin motivasyon üzerinde hem yapıcı hem de yıpratıcı etkiler yaratabildiği görülmüştür. Öğrencisinin gelişimiyle ilgilenen, öğretmene güvenen ve süreçlere yapıcı biçimde katılan veliler, öğretmenlerin mesleki doyumunu artırmakta; buna karşılık eleştirel, ilgisiz ya da öğretmenin otoritesini zedeleyen yaklaşımlar, öğretmenlerde yetersizlik hissi doğurmaktadır. Bu durum, Epstein’in (2001) aile-okul iş birliği modelindeki dengeye işaret etmektedir; yani öğretmen ve veli arasındaki güvene dayalı iş birliği, öğrenme sürecini olumlu etkilediği kadar, öğretmenin motivasyonunu da destekleyici bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda yapılan değerlendirme, okul öncesi öğretmenlerinin motivasyon düzeylerinin içinde buldukları fiziksel mekân koşullarından doğrudan etkilendiğini göstermektedir. Öğretmenlerin neredeyse tamamı, fiziksel çevre ve donanımın mesleki performans ve isteklilik üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. Görüşlerde

özellikle sınıfların fiziksel büyüklüğü, öğrenci sayısı ile orantılı kullanım alanı, materyal çeşitliliği ve teknolojik donanım gibi değişkenlerin sıkça dile getirildiği gözlemlenmiştir.

Katılımcılar, kısıtlı sınıf alanları ve yetersiz materyal koşullarının yalnızca öğretim süreçlerini zorlaştırmadığını, aynı zamanda öğretmenin yaratıcılığını ve enerjisini de sınırladığını ifade etmiştir. Özellikle sınıf içinde hareket alanının dar olması, çocukların yönlendirilmesinde zorluk yarattığı gibi öğretmenin de planladığı etkinlikleri verimli biçimde gerçekleştirmesini engellemektedir. Bu durum, motivasyonu düşüren önemli bir faktör olarak tanımlanmıştır.

Bununla birlikte, teknolojik donanım eksikliği, birçok öğretmenin ortaklaştığı bir diğer sorun alanı olmuştur. Katılımcılar, dijital içeriklerin kullanımına yönelik altyapı eksikliklerinin, planlı eğitim faaliyetlerinin uygulanabilirliğini azaltarak zamanla moral bozukluğu ve yetersizlik duygusu yarattığını belirtmiştir. Örneğin, video gösterimi, müzik etkinlikleri gibi araçlara ulaşamamak öğretim sürecinin monotonlaşmasına neden olmaktadır.

Katılımcıların bazıları görev yaptıkları kurumlarda fiziksel koşulların iyi olduğunu ifade etmiş; bu bağlamda fiziksel ortamın iyileştirilmesinin öğretmenin kendisini daha huzurlu, güvende ve verimli hissetmesine olanak sağladığını belirtmiştir. Bu da, olumlu mekânsal koşulların öğretmen üzerindeki destekleyici etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca, öğretmenlerin kişisel çabalarıyla materyal temin etmeye çalışmaları, motivasyonlarının yüksekliğine dair bir gösterge olarak değerlendirilebilse de, bu durumun sürdürülebilir olmadığı ve zamanla maddi ve duygusal yıpranmaya neden olduğu yönünde görüşler de öne çıkmıştır. Bu bağlamda öğretmenlerin bireysel çabalarıyla değil, kurumsal destekle güçlendirilmiş bir fiziksel ortamda çalışmaları gerektiği yönünde örtük bir uzlaşma söz konusudur.

Fiziksel Ortam ve Donanım teması kapsamında katılımcılar, okulun fiziksel altyapısı, materyal yeterliliği ve mekânsal imkanların motivasyon üzerindeki etkisini net bir şekilde ortaya koymuşlardır. Özellikle sınıf ortamının genişliği, materyal erişimi, açık hava alanları gibi fiziksel olanakların öğretim faaliyetlerinin kalitesini artırdığı kadar öğretmenin mesleki keyif alma düzeyini de olumlu etkilediği anlaşılmaktadır. Bu bulgu, OECD (2020) raporlarında da yer aldığı gibi, eğitim ortamlarının öğrenme kadar öğretme deneyimini de etkileyen bir boyutu olduğunu ortaya koymaktadır. Yetersiz fiziki koşulların öğretmenin pedagojik yaratıcılığını sınırlaması ve mesleki tükenmişliğe zemin hazırlaması dikkat çekici bir sonuçtur.

Katılımcıların tamamı, sınıf mevcudunun öğretmen motivasyonu üzerinde doğrudan ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların görüşleri, sınıfın kalabalık olmasının öğretmenin motivasyonunu düşüren, iş yükünü artıran ve pedagojik etkinliği sınırlayan bir unsur olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu ortak görüş, sınıf büyüklüğü ve öğrenci sayısı dengesinin öğretim süreci üzerindeki etkisine dair farkındalığın yüksek olduğunu göstermektedir.

Özellikle kalabalık sınıflarda bireysel öğrenci ilgisinin azalması, öğretmenlerin sıklıkla dile getirdiği bir sorundur. Katılımcılar, öğrencilerle tek tek ilgilenememekten kaynaklı yetersizlik hissi, vicdani yük ve duygusal tükenme yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Sınıfın kalabalık olması, öğretmenin planladığı etkinliklerin uygulama süresini kısıtlamakta; bu durum öğretmenin hem pedagojik etkinliğini hem de mesleki doyumunu azaltmaktadır.

Ayrıca kalabalık sınıflarda yaşanan gürültü, düzen kurmada zorluk ve etkinlik esnasında bazı çocukların dışarıda kalması gibi problemler, öğretmenlerin motivasyonunu doğrudan etkileyen diğer faktörler arasında yer almaktadır. Bu durum öğretmenin hem fiziksel olarak tükenmesine hem de duygusal olarak kendini yetersiz hissetmesine neden olmaktadır. Birçok öğretmen, bu koşullar altında çalışmanın sadece mesleki performansı değil, aynı zamanda kişisel iyi oluş hâlini de olumsuz etkilediğini belirtmiştir.

Görüşlerde öne çıkan bir diğer ortaklık, sınıf mevcudunun az olduğu durumlarda öğretmenlerin daha yüksek motivasyonla, daha verimli ve istekli bir biçimde çalışabildiklerini ifade etmeleridir. Az öğrencili sınıflarda hem bireysel ilgi artmakta hem de sınıf yönetimi kolaylaşmakta; bu da öğretmenin mesleki tatminini yükseltmektedir. Bazı katılımcılar 15 kişilik sınıf mevcudunun “ideal” olduğunu ifade ederek, bu sayının öğretmen açısından dengeleyici bir düzey sağladığını belirtmiştir. Sınıf Mevcudu temasında, öğretmenlerin görüşleri oldukça homojen olup, sınıf büyüklüğünün motivasyon üzerinde doğrudan belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Katılımcıların tamamı, kalabalık sınıflarda bireysel öğrenci takibinin zorlaştığını, etkinliklerin veriminin düştüğünü ve öğretmenin kontrolü sağlamakta zorlandığını belirtmiştir. Bu durum, öğretmenlerde hem fiziksel hem de duygusal tükenmişliğe neden olmakta ve motivasyonlarını düşürmektedir. Bu sonuçlar, Blatchford ve arkadaşlarının (2011) sınıf büyüklüğü ile öğretmen etkililiği arasındaki ilişkiye dair bulgularla paralellik göstermektedir. Ayrıca daha az sayıda öğrenciyle çalışan öğretmenlerin pedagojik tatmininin ve öğrenciyle etkileşim düzeyinin daha yüksek olduğu vurgulanmaktadır.

Müfredat ve Program (EÇE – Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli) teması ise öğretmenlerin eğitim reformlarına karşı yaklaşımlarını ve bu değişimlerin motivasyon üzerindeki etkisini değerlendirmek açısından önemlidir. Katılımcılar, sık ve ani müfredat değişikliklerinin hazırlıksız yakalanmalarına neden olduğunu ve önceki çabalarının geçersizleştiği duygusuyla motivasyonlarının azaldığını belirtmişlerdir. Bu sonuç, Fullan’ın (2007) eğitim değişimi teorisinde vurguladığı üzere, reformların başarılı olabilmesi için öğretmenlerin sürece aktif katılımının ve sistematik destek sağlanmasının gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Özellikle öğretmenlerin bilgi eksikliği yaşadığı durumlarda programların uygulanabilirliğinin zayıfladığı ve bu durumun öğretmenin öz yeterlik algısını olumsuz etkilediği görülmektedir.

Katılımcıların tamamı, okul öncesi eğitimde uygulanan müfredat ve program değişikliklerinin öğretmen motivasyonuna etkisini doğrudan deneyimlediklerini belirtmiştir. Bu bağlamda elde edilen bulgular, öğretmen motivasyonunun yalnızca programın içeriğiyle değil; programın uygulanma biçimi, sunuluş süreci ve öğretmene sağlanan destek ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Görüşlerin büyük kısmında, özellikle programların sıklıkla ve hızlı bir şekilde değiştirilmesi, öğretmenlerde belirsizlik ve kafa karışıklığına yol açan bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Katılımcılar, EÇE programına alıştıktan hemen sonra Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli’ne geçilmesini örnek göstererek, bu tür değişimlerin öğretmenin planlama, hazırlık ve uygulama süreçlerini sekteye uğrattığını belirtmişlerdir. Sıklıkla ifade edilen bir diğer husus, hazırlıksız yakalanma ve yeterli bilgilendirme yapılmadan uygulamaya geçilme durumlarının öğretmenlerde yetersizlik hissi yarattığı ve bu durumun motivasyonu düşürdüğüdür.

Program değişikliklerinin yalnızca pedagojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda öğretmenin mesleki kimliğini ve psikolojik durumunu etkileyen bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar, her yeni programa geçişte “sıfırdan başlama” hissi yaşadıklarını; önceden hazırlanan materyal, etkinlik planları ve sınıf düzenlemelerinin boşa gittiği algısının öğretmenleri hem zaman açısından hem de duygusal olarak zorladığını dile getirmişlerdir. Bu durum, mesleki aidiyetin ve planlı çalışmanın zedelendiği, sürekli değişen yapıya karşı direnç oluştuğu bir tabloyu yansıtmaktadır.

Ayrıca bazı katılımcılar, uygulama kılavuzlarının yetersizliği ve sahada yeterli yönlendirme sağlanmamasının da motivasyonu olumsuz etkilediğini vurgulamıştır. Yeni programlara ilişkin netliğin sağlanamaması, öğretmenlerin pedagojik karar alma süreçlerinde kendilerini yalnız ve yönsüz hissetmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda program değişikliği, sadece içerik temelli bir uyum değil; aynı zamanda duygusal bir yük ve uyum baskısı da yaratmaktadır.

Bu çalışma, motivasyonun öğretmen performansına olan etkisini doğrudan yansıtan örneklerle, sahadaki öğretmenlerin sesini görünür kılmaktadır. Özellikle okul öncesi gibi yüksek duygusal emek gerektiren bir alanda, motivasyonun hem bireysel hem de yapısal bağlamda değerlendirilmesi, öğretmen refahını merkeze alan eğitim politikaları geliştirilmesi açısından önemlidir.

Bu araştırmada, Sinop İli Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi okullarında görev yapan okul öncesi öğretmenlerin Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında güncellenen Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik Programı'na ve genel motivasyon süreçlerine ilişkin görüşleri betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, öğretmen motivasyonunun yalnızca bireysel özelliklere indirgenemeyecek kadar çok boyutlu ve çevresel etkenlerle iç içe geçmiş bir yapı arz ettiğini ortaya koymuştur.

Araştırmanın en dikkat çekici sonuçlarından biri, yönetici desteğinin öğretmen motivasyonu üzerindeki etkisidir. Katılımcılar, okul yöneticilerinin iletişim biçimi, takdir edici yaklaşımları ve problem çözme becerileriyle öğretmen motivasyonunu doğrudan şekillendirdiğini vurgulamışlardır. Destekleyici ve şeffaf bir yönetim tarzı, öğretmenin kendisini değerli hissetmesini sağlamakta; otoriter ya da ilgisiz yönetim ise motivasyonu zayıflatmaktadır. Bu durum, okul iklimi ve liderlik anlayışının öğretmen refahı üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Bir diğer önemli bulgu, veli-öğretmen ilişkilerinin öğretmenlerin mesleki tatmin ve motivasyon düzeyini etkileyen bir başka temel faktör olduğudur. Öğrencisinin gelişimiyle yakından ilgilenen, öğretmeni destekleyen ve iş birliğine açık veliler, öğretmenlerin mesleki anlamda daha motive olmalarına katkı sağlarken; ilgisiz, aşırı müdahaleci ya da öğretmenin otoritesini zedeleyici davranışlar sergileyen veliler ise öğretmenlerde tükenmişlik hissini tetiklemektedir.

Öğretmenlerin okul ortamına ilişkin değerlendirmeleri, fiziksel koşulların ve donanımın da motivasyon üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle sınıf büyüklüğü, materyal erişimi ve okulun genel fiziki yapısı, öğretmenlerin ders işleme sürecini kolaylaştırmakta ya da zorlaştırmaktadır. Yetersiz donanıma sahip sınıflarda çalışan öğretmenler, pedagojik üretkenliklerini gerçekleştirme konusunda kendilerini sınırlanmış hissetmektedir.

Bununla birlikte, sınıf mevcudu da öğretmen motivasyonunu etkileyen kritik bir diğer faktör olarak öne çıkmaktadır. Kalabalık sınıflarda öğretmenler, bireysel farklılıklara yeterince eğilemediklerini, öğrenciyle etkili iletişim kurmanın zorlaştığını ve bu durumun hem eğitim kalitesini hem de mesleki doyumu olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Az sayıda öğrenciyle çalışmanın ise hem pedagojik etkinlikleri kolaylaştırdığı hem de öğretmenin psikolojik rahatlığını artırdığı yönünde görüş birliği bulunmaktadır.

Araştırmanın öne çıkan sonuçlarından biri de, müfredat değişimlerinin öğretmen motivasyonu üzerindeki etkisidir. Özellikle EÇE programına alışıldıktan sonra Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne geçiş sürecinin hızlı, hazırlıksız ve yeterli yönlendirme yapılmadan gerçekleştiği yönünde güçlü bir kanaat oluşmuştur. Bu durum öğretmenlerde kafa karışıklığı, plansızlık hissi ve mesleki güvensizlik yaratmakta, motivasyon düzeyini düşürmektedir. Müfredat değişikliklerinin öğretmeni sürece dahil etmeden, ani bir şekilde yürürlüğe konulması, uygulama verimini ve öğretmenin programa yönelik sahiplenme duygusunu azaltmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen motivasyonu çok boyutlu bir olgudur ve yalnızca bireysel çabalarla sürdürülebilecek bir unsur değildir. Araştırma sonuçları, okul yönetiminden fiziksel çevreye, veli ilişkilerinden müfredata kadar uzanan geniş bir etkileşim ağının öğretmen motivasyonu üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Öğretmenlerin desteklenmesi, yalnızca

bireysel performans değil; aynı zamanda eğitimin niteliği ve sürdürülebilirliği açısından da stratejik bir öncelik olarak ele alınmalıdır.

Bu araştırmanın bulgularına dayanarak, öğretmen motivasyonunun artırılmasına yönelik hem uygulayıcılara hem politika yapıcılara hem de araştırmacılara yönelik aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

Yönetmelik Destek Sistemleri Güçlendirilmelidir Öğretmenlerin motivasyon düzeyinin yüksek olması, okul yöneticilerinin adil, ulaşılabilir ve destekleyici tutumlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle okul yöneticilerine yönelik hizmet içi eğitimlerde liderlik, empatik iletişim, öğretmen desteği ve duygusal zekâ gibi konulara ağırlık verilmelidir. Ayrıca yöneticilerin öğretmenleri sadece performansla değerlendiren değil, aynı zamanda süreci birlikte şekillendiren paydaşlar olarak görmeleri teşvik edilmelidir.

Veli-Öğretmen İş Birliği Güçlendirilmeli, Farkındalık Artırılmalıdır Velilerle sağlıklı iletişim kurabilen öğretmenlerin motivasyonunun daha yüksek olduğu dikkate alındığında, okullarda veli eğitimi ve rehberliği programları uygulanmalıdır. Velilerin öğretmen emeğine saygı göstermesi ve yapıcı şekilde sürece katılması, öğretmen motivasyonu kadar öğrenci başarısını da olumlu etkilemektedir. Bu kapsamda, veli toplantılarında sadece akademik başarı değil, sınıf içi davranış yönetimi ve pedagojik süreçler hakkında da bilgilendirme yapılmalıdır.

Fiziksel Donanım ve Materyal Desteği Artırılmalıdır Yetersiz sınıf ortamları, eksik materyaller ve dar fiziksel alanlar öğretmenlerin motivasyonunu olumsuz etkileyebilmektedir. Okul altyapısı çocukların ihtiyaçlarına ve öğretmenin pedagojik gereksinimlerine uygun hâle getirilmelidir. Teknolojik donanım, açık hava alanları ve sınıf içi materyal desteği bu kapsamda planlanmalı; öğretmenlerin ihtiyaç duyduğu araç-gereçlere hızlı ve kolay erişimi sağlanmalıdır.

Sınıf mevcudu optimum düzeye çekilmelidir Kalabalık sınıflar, bireyselleştirilmiş öğretim ve davranış yönetimi açısından öğretmenleri zorlamakta; bu da motivasyon kaybına yol açmaktadır. Bu nedenle sınıf mevcudlarının az tutulması, öğretmenlerin öğrenciyle daha etkili iletişim kurmasını ve pedagojik yaratıcılığını artırmasını mümkün kılacaktır. Milli Eğitim politikalarında sınıf mevcudu belirlenirken bu tür pedagojik kriterlerin göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir.

Müfredat Değişikliklerinde Öğretmen Katılımı Sağlanmalıdır Sürekli değişen programların öğretmenleri zorladığı ve motivasyonlarını olumsuz etkilediği dikkate alındığında, yeni programlara geçişte öğretmen görüşleri alınmalı, pilot uygulamalar yapılmalı ve geçiş süreçleri kademeli olarak planlanmalıdır. Ayrıca yeni müfredatların uygulama kılavuzları sade, uygulanabilir ve açıklayıcı olmalı; öğretmenlere yönelik rehberlik destekleri sistematik hâle getirilmelidir. Eğitim fakülteleri ve hizmet içi programlar, bu geçişleri pedagojik açıdan kolaylaştırıcı rol üstlenmelidir.

Öğretmenlik Mesleğinin Toplumsal Statüsü Güçlendirilmelidir. Katılımcıların birçoğu, toplumda öğretmenliğe dair azalan saygının ve itibarın motivasyonu olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Bu bağlamda, medya, kamuoyu ve politika düzeyinde öğretmenliğin itibarını artıracak stratejik iletişim kampanyaları yürütülmelidir. Ayrıca öğretmenlerin emeğinin toplumsal olarak tanınması, onların yalnızca ders anlatan değil, toplum inşasında rol alan aktörler olarak görülmesi, motivasyon açısından önemli bir kaldıraç olacaktır.

5. KAYNAKLAR

- Adams, J. S. (1965). *Inequity in social exchange*. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 2, pp. 267–299). Academic Press.
- Aral, N., Kandır, A.İ Can Yaşar, M. (2000). *Okul Öncesi Eğitim Ve Ana Sınıfı Programları*. İstanbul : Yapa Yayınları.
- Aral, N., Kandır, A. & Can Yaşar, M. (2011). *Okul Öncesi Eğitim Ve Okul Öncesi Eğitim Programı*. İstanbul: Yapa
- Arısoy, B. (2007). *Örgütsel İletişimin Motivasyon Ve İş Doyumu Üzerine Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Aydın, A. M. (2022). Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Açısından Günümüz Öğrenci İhtiyaçlarının İncelenmesi. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram Ve Uygulama*, 5(3), 234-251
- Aydın, H. (2013). *Çalışanların Motivasyonunu Etkileyen Faktörler: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Avrupa Yakasına Bağlı Sosyal Tesislerde Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın Üniversitesi, İstanbul
- Balcı, A. (2011). *Etkili Okul, Okul Geliştirme, Kuram Uygulama Ve Araştırma*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Baykal, B., (1982). *Motivasyon Kavramına Genel Bir Bakış*, İst. Üniv. Yay., No: 2524, İstanbul
- Bingöl, D. (1984). *Çalışma Psikolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi 8.8.B.F. Yayınları.
- Büyükses, L., (2010) *Öğretmenin İş Ortamındaki Motivasyonunu Etkileyen Etmenler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Isparta
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. Kariyer Yayınları, İstanbul Akat, İ. (1984). *İşletme Yönetimi*, İzmir: Üçel Yayıncılık
- Berk, L. E. (2023). *Development through the lifespan* (8th ed.). Pearson.
- Çetinkaya, B. (2006). Okul öncesi eğitimde davranış kazandırma süreci. *Eğitim ve Bilim*, 31(140), 45–52.
- Dağlıoğlu, H. E., & Çelik, E. (2013). Okul öncesi öğretmenin çocuk gelişimindeki rolü. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 38, 1–15.
- Day, C., & Gu, Q. (2007). Variations in the conditions for teachers' professional learning and development: Sustaining commitment and effectiveness over a career. *Oxford Review of Education*, 33(4), 423–443. <https://doi.org/10.1080/03054980701450746>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Plenum.
- Demirtaş, H., Arslan, M., Güven, D. (2016). Özel Eğitim Okullarının Yönetimsel Sorunları, *Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 1, Ss. 21-49
- Çiçek Sağlam. A. (2007). *Eğitim Örgütlerinde Kuramdan Uygulamaya Güdüleme*, Ankara: Nobel Yayınları
- Eren, E. (2004). *Örgütsel Davranış Ve Yönetim Psikolojisi*. (8. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

- Eren, E. (2013). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi* (14. bs.). Beta Yayıncılık.
- Ertürk, S. (1997). *Eğitimde program geliştirme*. Meteksan.
- Ertürk, M. (2006). *İşletme Biliminin Temel İlkeleri*, Beta Basım Yayın, İstanbul
- Franco, L. M., Bennett, S., & Kanfer, R. (2002). Health sector reform and public sector health worker motivation: A conceptual framework. *Social Science & Medicine*, 54(8), 1255–1266. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(01\)00094-6](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(01)00094-6)
- Gökçe, A. (2009). *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Motivasyonunu Etkileyen Faktörler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya
- Gökçe, G. (2001). *Davranış Bilimleri Ders Notları*, Editörler: Gökçe, O. Ve Atabey, N. A. Konya
- Gündoğdu, K., & Yıldırım, A. (2008). Okul öncesi eğitimin çocuk gelişimine etkileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 177, 84–98.
- Hamre, B. K., & Pianta, R. C. (2001). Early teacher–child relationships and the trajectory of children’s school outcomes. *Child Development*, 72(2), 625–638. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00301>
- Hamre, B. K., & Pianta, R. C. (2007). Learning opportunities in preschool and early elementary classrooms. *Early Childhood Research Quarterly*, 22(1), 49–66. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2006.11.008>
- Herzberg, F. (1959). *The motivation to work*. John Wiley & Sons.
- Ingersoll, R. M. (2001). Teacher turnover and teacher shortages: An organizational analysis. *American Educational Research Journal*, 38(3), 499–534. <https://doi.org/10.3102/00028312038003499>
- İstanbul Koçel, T. (2010). *İşletme Yöneticiliği*, Beta Basım Yayın, İstanbul
- Jesus, S.N. And Lens W.(2005). “An İntegrated Model Forth Study Of Teacher Motivation, Applied Psychology”. *An İnter National Review*, 54(1), 119-134.
- Kandır, A., & Tezel Şahin, F. (2010). Okul öncesi öğretmenlerinin mesleki yeterlikleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 3(1), 1–14.
- Kaynak, T. (1995). *Organizasyonel Davranış Ve Yönlendirilmesi*, Alfa Basım Yayın Dağıtım,
- Kırcı, Z. (2007). *Motivasyon Unsuru Olarak Kariyer Geliştirme Ve Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum Koç
- Künarcı, Z. (2016). *Sağlık Çalışanlarının Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli
- Mackenzia, D.E. (1983). “Resarch Of School Improvement: An Appraisal Of Some Recent Trends”. *Educational Resarcher*, Vol.12, No:4, Pp.5-16.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2024). *Okul öncesi eğitim programı*. MEB Yayınları.
- Oberhuemer, P. (2005). Conceptualising the early childhood pedagogue: Policy approaches and issues of professionalism. *European Early Childhood Education Research Journal*, 13(1), 5–16. <https://doi.org/10.1080/13502930585209521>

- OECD. (2020). *Early childhood education and care policy review: Quality beyond regulations*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/862a1b00-en>
- Oktay, A. (2002). *Yaşamın sihirli yılları: Okul öncesi dönem*. Epsilon.
- Oktay, A., & Grupları, A. (2007). Okul Öncesi Eğitimden İlköğretime Geçiş Projesi. *Türkiye Özel Okullar Birliği Derneği, Okul Öncesi Eğitimi, Öğretmen Eğitimi, 1*.
- Oktay, A. (2000). *Yaşamın Sihirli Yılları: Okul Öncesi Dönem (2.Baskı)*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Öncü, H. (2004). *Motivasyon Sınıf Yönetimi*. (Edit: Leyla Küçükahmet). Ankara, Nobel Yayınevi.
- Richardson, P. W., Watt, H. M. G., & Devos, C. (2014). Types of professional and emotional coping among teachers. *Educational Psychology, 34*(7), 813–828. <https://doi.org/10.1080/01443410.2013.785062>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology, 25*(1), 54–67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>
- Sabuncuoğlu, Z. Ve Tüz, M. (2001). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Schunk, D. H., Pintrich, P. R., & Meece, J. L. (2008). *Motivation in education: Theory, research, and applications* (3rd ed.). Pearson.
- Shonkoff, J. P., & Phillips, D. A. (Eds.). (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. National Academy Press.
- Shulman, L. S. (1987). Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. *Harvard Educational Review, 57*(1), 1–22. <https://doi.org/10.17763/haer.57.1.j463w79r56455411>
- Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2015). Job satisfaction, stress and coping strategies in the teaching profession. *Teaching and Teacher Education, 48*, 181–190. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2015.02.005>
- Silah, M. (2005). *Sosyal Psikoloji Davranış Bilimi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Tikici, M., Deniz, M., Sıngır, S., Altay, H. (1998). *Örgütsel Davranış*, Malatya: Fatih Ciltevi
- Tutum, C. (1979). *Personel Yönetimi*. Ankara: Todai Yayınları
- Unesco (2006). “Teacher Motivation, Compensation And Working Conditions. Guidebook For Planning Education Emergencies And Reconstruction”. International İnstitute For Educational Plannig, Chapter 16, Paris
- Vroom, V. H. (1964). *Work and motivation*. Wiley.
- Yüksel, G. (2004). *Öğrenme için motivasyon ve sınıf yönetimi*. İçinde Ş. Erçetin & Ç. Özdemir (Ed.), Sınıf yönetimi. Ankara: Asil Yayıncılık.

Makale Geliş Tarihi

30.11.2025

Makale Yayın Tarihi

20.12.2025

Ebeveynlerin Tükenmişlik Deneyimleri

Parents' Experiences of Burnout

Yahya AKTU¹, Yahya ŞAHİN²¹Doç, Siirt Üniversitesi Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,Orcid: [0000-0002-5540-7399](https://orcid.org/0000-0002-5540-7399)²Dr. Öğr. Üye., Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık,Orcid: [0000-0003-0647-4605](https://orcid.org/0000-0003-0647-4605)**Özet**

Bu çalışmanın amacı, ebeveynlerin "tükenmişlik" olgusunu nasıl deneyimlediklerini ve bu deneyime ne gibi anlamlar yüklediklerini derinlemesine anlamaktır. Araştırmada, ebeveynleri tükenmişliğe iten nedenler, bu sürecin duygusal ve davranışsal yansımaları ile ebeveynlerin kullandığı başa çıkma stratejileri incelenmiştir. Olgu bilim modeline göre tasarlanan bu çalışmaya, Türkiye'nin çeşitli illerinde yaşayan, farklı sosyo-demografik özelliklere sahip 26 ebeveyn katılmıştır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmış ve tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırmanın bulguları a) ebeveynlik tükenmişliğinin kaynakları, b) tükenmişliğin duygusal ve davranışsal yansımaları ile c) başa çıkma stratejileri ve koruyucu faktörler olmak üzere üç ana tema altında toplanmıştır. Sonuç olarak, ebeveyn tükenmişliğinin bireysel bir sorun olmaktan ziyade, ekonomik, sosyal ve ilişkisel faktörlerin etkileşimiyle ortaya çıkan çok boyutlu bir olgu olduğu görülmüştür. Bulgular, ebeveynlerin ruh sağlığını korumak ve aile içi ilişkileri güçlendirmek için sosyal ve yapısal destek mekanizmalarının (özellikle eş desteği ve erişilebilir sosyal ağlar) güçlendirilmesinin kritik önem taşıdığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Ebeveyn Tükenmişliği, Nitel Araştırma, Ebeveynlik**Abstract**

The purpose of this study is to gain an in-depth understanding of how parents experience the phenomenon of burnout and the meanings they ascribe to this experience. The research investigates the factors contributing to parental burnout, the emotional and behavioral manifestations of this process, and the coping strategies employed by parents. Designed according to the phenomenological research model, the study was conducted with 26 parents from various provinces in Türkiye, representing diverse socio-demographic backgrounds. Data were collected using semi-structured interview techniques and analyzed through thematic analysis. Findings of the study were organized under three main themes: a) sources of parental burnout, b) emotional and behavioral reflections of burnout, and c) coping strategies and protective factors. Ultimately, the study reveals that parental burnout is not merely an individual psychological issue but a multidimensional phenomenon emerging from the interplay of economic, social, and relational factors. The findings emphasize the critical importance of strengthening social and structural support mechanisms—particularly spousal support and

accessible social networks—to protect parents’ mental health and reinforce family relationships.

Keywords: Parental Burnout, Qualitative Research, Parenthood

GİRİŞ

Birey, yaşamı boyunca karşılaştığı zorluklara ve üstlendiği rollere uyum sağladıkça psikolojik olarak ayakta kalabilmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984). Bu roller arasında en dönüştürücü ve talepkar olanlarından birisi de ebeveynliktir. Ebeveynlik rolü, bireyin yaşamındaki en anlamlı ve doyurucu deneyimlerden biri olabileceği gibi, beraberinde getirdiği kronik stres ve sorumluluklar nedeniyle bireyi psikolojik sınırlarına kadar zorlayabilmektedir (Mikolajczak ve Roskam, 2018). Ebeveynliğin getirdiği mutluluk ve tatmin duygusunun yerini zamanla yorgunluk, bıkkınlık ve çaresizlik hislerinin alması, tükenmişlik terimiyle açıklanabilir. Tıpkı iş yaşamında olduğu gibi, ebeveynlikte de tükenmişlik, bireyin kaynaklarının talepleri karşılayamaması sonucu ortaya çıkan ve direncinin kırıldığı psikolojik bir problemdir (Maslach vd., 2001).

Ebeveyn tükenmişliği, üç temel boyuttan oluşan karmaşık bir yapı olarak tanımlanmaktadır: a) Duygusal yorgunluk: Ebeveynlik rolüne bağlı olarak hissedilen aşırı bitkinlik ve enerji kaybı. b) Duygusal uzaklaşma: Çocuğa karşı mesafeli, ilgisiz ve mekanik bir tutum sergileme. c) Ebeveynlik rolünde yetersizlik hissi: Kendi ebeveynlik performansından tatmin olmama ve iyi bir ebeveyn olmadığına dair inançtır (Roskam vd., 2017). Tükenmişlik yaşayan bir ebeveyn, çocuğuna karşı sabrını yitirebilir, onunla kaliteli zaman geçirmekten kaçınabilir ve bu durumu değiştirebileceğine olan inancını kaybedebilir. Bu durum, öğrenilmiş çaresizliğe benzer şekilde, ebeveynin olumsuz döngüden çıkmak için çaba göstermesini engelleyen bir karamsarlık hali yaratır (Seligman, 2018). Ebeveyn tükenmişliğinin karşısında duran önemli kavramlardan biri ise ebeveyn dayanıklılığı olarak belirtilmektedir. Ebeveyn dayanıklılığı, zorlu yaşam olayları ve stres karşısında psikolojik olarak sağlam kalabilme, uyum sağlayabilme ve bu süreçten güçlenerek çıkabilme becerisidir (Gavidia-Payne vd., 2015). Bu dayanıklılık, ebeveynin sorunlarla başa çıkma becerilerini, sosyal destek ağlarını ve olumlu bakış açısını içermektedir. Tükenmişliğe yol açan karamsar ve çaresiz düşünce yapısının aksine, ebeveyn dayanıklılığı, karşılaşılan zorlukların geçici ve yönetilebilir olduğuna dair bir inancı temsil eder (Gavidia-Payne vd., 2015).

Ebeveyn tükenmişliği, genellikle Talep-Kaynak Modeli ile açıklanmaktadır (Demerouti vd., 2001). Bu modele göre, ebeveynlik rolündeki talepler (örneğin; çocuğun davranış sorunları, ekonomik sıkıntılar, zaman baskısı) ile ebeveynin sahip olduğu kaynaklar (örneğin eş desteği, sosyal çevre, kişisel başa çıkma becerileri, maddi imkânlar) arasındaki denge, tükenmişlik düzeyini belirlemektedir. Taleplerin kaynakları aştığı ve bu durumun kronikleştiği noktada tükenmişlik riski artmaktadır. Bu modelde temel görev, talepleri azaltmak ve özellikle kaynakları güçlendirmektir. Ebeveyn tükenmişliğiyle başa çıkmada kaynakları güçlendiren temel stratejiler; sosyal destek arayışı, eş desteği, kişisel bakım (kendine zaman ayırma) ve etkili problem çözme becerileri olarak sıralanabilir. Sosyal destek, ebeveynin kendini yalnız hissetmesini engelleyerek duygusal bir tampon görevi görür. Eş desteği, sorumlulukların paylaşılmasını sağlayarak yükü hafifletir. Kendine zaman ayırma ise ebeveynin enerjisini yenilemesine ve psikolojik olarak dinlenmesine olanak tanır (Mikolajczak ve Roskam, 2018). Bu stratejiler, ebeveynin zorluklar karşısında daha işlevsel ve olumlu bir tutum sergilemesine yardımcı olarak tükenmişliğin yıkıcı etkilerini azaltabilir.

Alan yazında ebeveyn tükenmişliği ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde; bu sendromun ebeveynin depresyon ve kaygı düzeyini artırdığı, evlilik doyumunu düşürdüğü, çocuk ihmal ve

istismarı riskini yükselttiği ve çocuğun duygusal-davranışsal gelişimi üzerinde olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir (Hubert ve Aujoulat, 2018; Sorkkila ve Aunola, 2020). Bu durum, ebeveyn tükenmişliğinin yalnızca ebeveynin değil, tüm ailenin iyi oluşunu tehdit eden önemli bir risk faktörü olduğunu göstermektedir. Alan yazındaki bu bulgulardan hareketle bu çalışmada, ebeveynlerin tükenmişlik deneyimlerinin neler olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Ebeveynlerin yaşadıkları zorlukları nasıl anlamlandırdıkları, hangi durumların onları tükenme noktasına getirdiği ve bu süreçle nasıl başa çıktıklarının derinlemesine anlaşılması hedeflenmiştir. Ebeveynlerin tükenmişliği nasıl deneyimlediklerinin bilinmesi, koruyucu ve önleyici ruh sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesi ve risk altındaki ailelere yönelik etkili destek mekanizmalarının oluşturulması açısından kritik bir önem taşımaktadır. Bu doğrultuda araştırmada, farklı sosyo-demografik özelliklere sahip ebeveynlerin tükenmişlik deneyimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımlarından olgubilim (fenomenoloji) desenine dayanmaktadır. Olgubilim, bireylerin belirli bir olguya veya kavrama ilişkin yaşadıkları deneyimlerin özünü ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları derinlemesine anlamaya odaklanan bir desendir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu doğrultuda, ebeveynlerin "ebeveyn tükenmişliği" olgusunu nasıl deneyimlediklerini, bu süreci nasıl anlamlandırdıklarını ve bu deneyimin onlar için ne ifade ettiğini ortaya koymak amacıyla olgu bilim deseni tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları, ebeveynlerden oluşmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yaklaşımlarından ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme, araştırmanın amacı doğrultusunda zengin ve derinlemesine bilgi sağlayabilecek durumların seçilmesini ifade ederken; ölçüt örnekleme ise, katılımcıların önceden belirlenmiş bir dizi kritere göre araştırmaya dâhil edilmesidir (Büyüköztürk vd., 2018). Bu çalışmadaki ölçütler; en az bir çocuğa sahip olmak ve ebeveynlik rolünü aktif olarak sürdürmektir. Katılımcıların özellikleri Tablo 1'de verilmiştir

Tablo 1.

Katılımcıların özellikleri

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Eğitim
E1	Kadın	52	Dul	3	Ortaokul
E2	Kadın	33	Boşanmış	1	Üniversite
E3	Erkek	28	Evli	2	Üniversite
E4	Kadın	28	Evli	3	İlkokul
E5	Kadın	48	Boşanmış	9	Ortaokul
E6	Kadın	26	Evli	2	Ortaokul
E7	Kadın	31	Evli	2	Lise

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Eğitim
E8	Kadın	58	Evli	11	İlkokul
E9	Kadın	60	Evli	5	Ortaokul
E10	Kadın	27	Evli	3	İlkokul
E11	Erkek	32	Evli	2	Lise
E12	Kadın	25	Evli	2	Üniversite
E13	Kadın	29	Evli	1	Üniversite
E14	Kadın	40	Evli	2	Üniversite
E15	Kadın	25	Evli	1	Üniversite
E16	Erkek	27	Evli	1	Üniversite
E17	Kadın	29	Evli	5	Ortaokul
E18	Kadın	38	Evli	2	İlkokul
E19	Kadın	27	Evli	3	Ortaokul
E20	Erkek	49	Evli	2	Üniversite
E21	Kadın	35	Evli	3	Ortaokul
E22	Kadın	27	Evli	3	İlkokul
E23	Kadın	54	Evli	2	Lise
E24	Erkek	30	Evli	3	Üniversite
E25	Kadın	31	Evli	2	Üniversite
E26	Kadın	45	Evli	2	İlkokul

Tablo 1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan 26 ebeveynin yaşları 25 ile 58 arasında değişmektedir. Katılımcıların 5’i erkek, 21’i kadındır. Katılımcıların medeni durumu evli, boşanmış ve dul olarak çeşitlilik göstermektedir. Eğitim düzeyleri ise ilkokul seviyesinden üniversite mezununa kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla toplanmıştır. Görüşme formundaki sorular, ebeveyn tükenmişliği alanyazını (örn., Roskam, Raes ve Mikolajczak, 2017; Mikolajczak ve Roskam, 2018) ışığında hazırlanmıştır. Formdaki ana başlıklar; ebeveynlik deneyimindeki zorluklar, çocuklarla iletişim, ebeveynlik rolüne ilişkin duygular (yetersizlik, bıkkınlık), stres kaynakları, eş ve sosyal desteğin rolü ve başa çıkma stratejileri gibi konuları kapsamaktadır. Görüşmeler, katılımcıların kendilerini rahat hissettikleri ortamlarda yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Her görüşme öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş, ses kaydı için izinleri alınmış ve verilerin gizliliğinin korunacağı taahhüt edilmiştir. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayda alınmış ve araştırmacı tarafından önemli noktaları içeren alan notları tutulmuştur. Görüşmelerin süresi,

yaklaşık olarak 35 dakika sürmüştür. Elde edilen tüm ham veriler, analiz sürecine hazırlık amacıyla bilgisayar ortamına aktarılmış ve transkript edilmiştir.

Verilerin Analizi

Görüşmelerden elde edilen verilerin analizi, nitel araştırma desenlerinde yaygın olarak kullanılan tematik analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Tematik analiz, veriler içerisindeki önemli örüntüleri (temaları) belirleme, analiz etme ve raporlama için kullanılan esnek ve zengin bir yöntemdir (Braun ve Clarke, 2006). Bu süreçte verilerin organizasyonu ve yönetimi için Maxqda 2020 nitel veri analizi programından yararlanılmıştır. Analiz süreci, Braun ve Clarke'ın (2006) tanımladığı aşamalar temel alınarak aşağıdaki adımlarla yürütülmüştür. Analiz sürecinin ilk aşamasında, tüm ses kayıtları yazıya dökülmüş ve elde edilen transkriptler, verinin bütününe anlamak amacıyla araştırmacı tarafından defalarca okunmuştur. Bu aşamada, her bir katılımcıya gizliliği korumak amacıyla E1, E2 şeklinde kodlar atanmıştır. İkinci aşamada, veriler satır satır incelenerek, ebeveynlerin tükenmişlik deneyimleriyle ilgili anlamlı ifadeler ve tekrarlayan örüntülere dayalı bir kodlama sistemi geliştirilmiştir. Bu kodlar, verinin en temel anlam birimlerini temsil etmektedir. Üçüncü aşamada, oluşturulan kodlar arasındaki ilişkiler incelenmiş ve benzer kodlar bir araya getirilerek potansiyel kategoriler (alt temalar) ve bunları kapsayan daha geniş temalar oluşturulmuştur. Dördüncü aşamada, oluşturulan bu tematik harita hem veri setinin bütünüyle hem de bireysel alıntılarla karşılaştırılarak gözden geçirilmiş, temaların verileri tutarlı bir şekilde temsil edip etmediği kontrol edilmiştir. Bu süreçte bazı temalar birleştirilmiş veya yeniden yapılandırılmıştır. Son aşamada, her bir temanın neyi kapsadığı net bir şekilde tanımlanmış ve isimlendirilmiştir. Oluşturulan nihai temalar ve kategoriler, alan yazınla ilişkilendirilerek ve katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılarla desteklenerek raporlaştırılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik kavramları yerine, araştırmanın kalitesini ve bilimsel titizliğini ifade eden farklı ölçütler kullanılmaktadır. Geçerlik yerine inandırıcılık ve aktarılabilirlik; güvenilirlik yerine ise tutarlılık ve teyit edilebilirlik kavramları tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmada inandırıcılığı artırmak amacıyla, ebeveyn tükenmişliği olgusu farklı kaynaklardan incelenerek zengin bir teorik çerçeve oluşturulmuştur. Katılımcılarla güvene dayalı bir ilişki kurulmuş ve görüşmelerde derinlemesine bilgi elde edilmesini sağlayacak kadar uzun süreli etkileşimde bulunulmuştur. Ayrıca, analiz sonucunda ortaya çıkan temaların ve yorumların, katılımcıların deneyimlerini doğru yansıtmayı amaçlayan teyit etmek amacıyla bazı katılımcılarla katılımcı teyidi yapılmıştır. Aktarılabilirliği sağlamak amacıyla, araştırmaya farklı sosyo-demografik (yaş, cinsiyet, eğitim, gelir durumu) özelliklere sahip katılımcılar dâhil edilerek çeşitlilik sağlanmıştır. Araştırmanın yöntemi, veri toplama süreci ve analiz aşamaları tüm ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Bulgular bölümünde, temaları ve kategorileri desteklemek için katılımcıların ifadelerinden doğrudan alıntılara zengin bir şekilde yer verilmiştir.

Araştırmada tutarlılık ölçütünü sağlamak amacıyla, kodlama ve tema oluşturma süreci farklı zamanlarda tekrarlanarak kendi içinde tutarlılığı test edilmiştir. Ayrıca, nitel araştırma konusunda deneyimli bir başka uzman tarafından verilerin bir kısmı bağımsız olarak kodlanmış ve iki kodlayıcı arasındaki tutarlılık incelenmiştir. Miles ve Huberman'ın (1994) formülü [$\text{Uzlaşma yüzdesi} = \frac{\text{Görüş birliği}}{\text{Görüş birliği} + \text{Görüş ayrılığı}} \times 100$] kullanılarak yapılan hesaplamada, değerlendiriciler arası tutarlılık katsayısının %79 olduğu görülmüştür. Görüş ayrılığı olan kodlar üzerinde tartışılmış ve uzlaşma sağlanarak nihai kodlama listesi oluşturulmuştur. Teyit edilebilirliği sağlamak amacıyla ise, araştırma süreci tüm aşamalarıyla şeffaf bir şekilde açıklanmıştır. Katılımcıların özellikleri detaylı bir şekilde betimlenmiş, veri toplama ve analiz süreçleri adım adım anlatılmıştır. Araştırmacının kişisel varsayımlarının ve

yanlılıklarının süreci etkilememesi için özen gösterilmiş ve bulguların tamamen katılımcıların verilerine dayandığı, doğrudan alıntılarla gösterilmiştir. Ayrıca, ham veriler (görüşme transkriptleri ve alan notları) ve analiz süreci kayıtları, olası bir dış denetim için araştırmacı tarafından muhafaza edilmektedir.

BULGULAR

Ebeveynlerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilere ilişkin bulgular, üç ana tema ve bu temalara bağlı altı kategori altında sunulmuştur. Araştırmada ortaya çıkan kodlama sistemi Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Ebeveyn Tükenmişliği Olgusuna Yönelik Ortaya Çıkan Temalar ve Kategoriler

Tema	Kategori	Kodlar
<i>1. Ebeveynlik Tükenmişliğinin Kaynakları</i>	Ekonomik ve Yapısal Baskılar	Maddi Geçim Sıkıntısı
		Yoğun Çalışma Hayatı ve Zaman Kısıtlılığı
	Sosyal ve İlişkisel Zorluklar	Eş Desteğinin Eksikliği ve Yalnızlık Hissi
		Tek Ebeveyn Olmanın Sorumluluğu
	Çocuk Kaynaklı Zorluklar	Çocukların İstenmeyen Davranışları
		Ergenlik ve Kuşak Çatışması
<i>2. Tükenmişliğin Duygusal ve Davranışsal Yansımaları</i>	Olumsuz Duygusal Durumlar	Tükenmişlik ve Bıkkınlık Hissi
		Yetersizlik ve Suçluluk Duygusu
		Öfke ve Tahammülsüzlük
	Davranışsal Sonuçlar	Çocuktan Uzaklaşma ve İlgisizlik
		Olumsuz Başa Çıkma Yöntemleri
<i>3. Başa Çıkma Stratejileri ve Koruyucu Faktörler</i>	Pozitif Kaynaklar ve Stratejiler	Sosyal Destek Sistemleri (Dost, Aile)
		Kendine Zaman Ayırma ve Hobiler
		Bilinçli Ebeveynlik ve Farkındalık
	Ebeveynlik Rolünün Anlamlandırılması	Eş Desteğinin Etkisi
		Ebeveynlikten Keyif Alma ve Anlam Bulma

Tablo 2’de görüldüğü gibi, ebeveyn tükenmişliği olgusunun nasıl deneyimlendiğine ilişkin katılımcıların görüşleri üç ana tema altında toplanmıştır. Ebeveynlik Tükenmişliğinin Kaynakları, Tükenmişliğin Duygusal ve Davranışsal Yansımaları ve Başa Çıkma Stratejileri ve Koruyucu Faktörler temalarına ilişkin betimlemeler, katılımcı alıntlarıyla desteklenerek aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Ebeveynlik Tükenmişliğinin Kaynakları Teması

Bu tema, ebeveynleri tükenme noktasına getiren dışsal ve içsel faktörleri kapsamaktadır. Ekonomik ve yapısal baskılar, sosyal ve ilişkisel zorluklar ile çocuk kaynaklı zorluklar olmak üzere üç kategori altında incelenmiştir. Ekonomik ve yapısal baskılar kategorisi, ebeveynlerin kontrolü dışındaki toplumsal ve ekonomik koşulların ebeveynlik deneyimlerini nasıl zorlaştırdığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların neredeyse tamamı (n=24), maddi geçim sıkıntısının ve yoğun çalışma hayatının ebeveynlik rollerini yerine getirmede en büyük engellerden biri olduğunu ifade etmiştir. Konuyla ilgili E7 kodlu katılımcı görüşünü, "*Asgari ücret kadardır. Çok zor çocuklar olduğu için zorlanıyoruz.*" şeklinde belirtmiştir. Benzer şekilde, iş hayatının getirdiği zaman kısıtlılığına dikkat çeken E20 kodlu katılımcı, "*Bir günümün doğrusu çok fazla ayırdığımı söyleyemem... daha iyi bir hayat şartları sağlamak için daha çok çalışmak zorunda kalıyoruz.*" biçiminde fikir bildirmiştir. Bu bulgular, ekonomik yetersizliklerin ve zaman darlığının ebeveynler üzerinde kronik bir stres yarattığını göstermektedir.

Sosyal ve ilişkisel zorluklar kategorisi, ebeveynlerin sosyal çevreleriyle olan ilişkilerinin tükenmişlik üzerindeki etkisini ele almaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı (n=19), özellikle eş desteğinin eksikliğinin kendilerini yalnız ve çaresiz hissettirdiğini belirtmiştir. E4 kodlu katılımcı bu durumu, "*Eşim yardım eden bir eş değil. Tek başıma bunlarla baş etmek zorunda kalıyorum orada zorlanıyorum.*" sözleriyle ifade etmiştir. Tek ebeveyn olmanın getirdiği ağır sorumluluk da önemli bir stres kaynağı olarak öne çıkmıştır. E2 kodlu katılımcı, "*Ayrılmış bir kadın olarak mesela tek başına bir çocuğun sorumluluğunu aldığım için çok farklı şeyler yüklenmiş durumdayım.*" diyerek bu zorluğa dikkat çekmiştir.

Çocuk kaynaklı zorluklar kategorisi, ebeveynlerin doğrudan çocuklarının davranışları, gelişimsel dönemleri ve beklentilerinden kaynaklanan zorlukları ele almaktadır. Katılımcıların ifadeleri, çocukların istenmeyen davranışlarının ve kuşak çatışmasının önemli birer stres kaynağı olduğunu göstermektedir. Çocukların söz dinlememesi, yaramazlık yapması ve kardeş kavgaları, ebeveynlerin sabrını en çok zorlayan durumlar olarak belirtilmiştir. E3 kodlu katılımcı, çocuklarının hareketliliğinden yakılarak, "*Hiç durmuyorlar yerlerinde biri sağı kırıyor biri solu kırıyor yani çok yaramaz çocuklar.*" şeklinde durumu özetlemiştir. Benzer şekilde, çocuklarının kendisini dinlememesinin yarattığı çaresizliği dile getiren E4 kodlu katılımcı, "*Beni dinlemedikleri durumda yani çok şey üzüliyorum çünkü o kadar çabalıyorum onların mesela bir şeyler öğretmeye çalışıyorum onlar beni anlamadığında üzüliyorum.*" diyerek çabalarının boşa gittiğini hissettiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, çocukların yaşlarına bağlı gelişimsel krizler ve ebeveynleriyle aralarındaki kuşak farkı da önemli bir çatışma unsuru olarak ortaya çıkmıştır. E6 kodlu katılımcı, "*Kızım şu an 3 yaş sendromunda olduğu için çok fazla tartışmalarımız oluyor.*" derken, E18 kodlu katılımcı ise "*Büyük kızım ergenlik döneminden geçtiği için onunla pek anlaşamıyoruz.*" diyerek ergenliğin getirdiği zorluklara dikkat çekmiştir. E24 kodlu bir baba ise bu durumu daha geniş bir perspektiften ele alarak, "*Şu anki Z kuşağı dediğimiz nitelendirdiğimiz bir kuşak bir jenerasyon. Onlar ekran bağımlısı olarak yetiştirildiler. Biz ama öyle değil.*" sözleriyle kuşak farkının iletişimdeki etkisini vurgulamıştır.

Tükenmişliğin Duygusal ve Davranışsal Yansımaları Teması

Bu tema, ebeveynlerin yaşadıkları zorluklar karşısında gösterdikleri duygusal ve davranışsal tepkileri içermektedir. Olumsuz duygusal durumlar ve davranışsal sonuçlar olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Olumsuz duygusal durumlar kategorisi, ebeveynlerin hissettiği yoğun ve yıpratıcı duyguları kapsamaktadır. Katılımcıların çoğunluğu (n=21), kendilerini "tükenmiş", "yetersiz" ve "öfkeli" hissettiklerini dile getirmiştir. E2 kodlu katılımcı, "*Bir zamanlar evet depresyon döneminde geçirdim bunu... kendimi tükenmiş ve çocuklardan bıkmış olarak*

görüyorum." diyerek yaşadığı yoğun bıkkınlığı ifade etmiştir. Yetersizlik hissi de yaygın bir duygu olarak ortaya çıkmıştır. E6 kodlu katılımcı, "*Çoğu zaman kendimi yetersiz hissediyorum. Hatta bazen kendimi kötü anneymiş gibi hissediyorum.*" şeklinde görüş belirtmiştir. Bu duygulara, çocuklara yönelik tahammülsüzlük ve öfke de eşlik etmektedir. E3 kodlu katılımcı, "*Sinir krizleri anı ataklar yani şiddete başvuracağım çok az kaldı.*" diyerek kontrolünü kaybetme noktasına geldiğini belirtmiştir.

Davranışsal sonuçlar kategorisi, olumsuz duyguların ebeveynlerin davranışlarına nasıl yansıdığını göstermektedir. Katılımcıların yarısından fazlası (n=15), yorgun ve stresli olduklarında çocuklarından duygusal olarak uzaklaştıklarını ve onlarla ilgilenmek istemediklerini ifade etmiştir. E3 kodlu bir baba, "*Açıkçası ayırmak istemediğimde biraz bıkkınlık var da ayırmak istemediğimden.*" diyerek bilinçli bir uzaklaşma eğilimi gösterdiğini belirtmiştir. Bu uzaklaşma, bazen olumsuz başa çıkma yöntemlerine de dönüşebilmektedir. E13 kodlu katılımcı, çocuğuna "*Bağırıyorum.*" derken, K24 kodlu bir başka katılımcı ise çaresizlik anında "*şiddet yoluna başvurmayı deniyorum çünkü iyi bir şey değil ama şiddet bazen faydalı olabiliyor.*" şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Başa Çıkma Stratejileri ve Koruyucu Faktörler Teması

Bu tema, ebeveynlerin tükenmişlikle mücadele ederken kullandıkları yöntemleri ve onları ayakta tutan koruyucu faktörleri ele almaktadır. Pozitif kaynaklar ve stratejiler ile ebeveynlik rolünün anlamlandırılması olmak üzere iki kategori altında incelenmiştir. Pozitif kaynaklar ve stratejiler kategorisi, ebeveynlerin zor zamanlarda başvurduğu destek mekanizmalarını ve olumlu stratejileri içermektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı (n=22), en önemli destek kaynağının sosyal çevreleri olduğunu belirtmiştir. E2 kodlu katılımcı, "*Dost sohbeti daha çok beni kalkandırıyor en azından rahatlıyorum.*" diyerek arkadaş desteğinin önemini vurgulamıştır. Kendine zaman ayırma da önemli bir başa çıkma stratejisi olarak öne çıkmaktadır. E17 kodlu katılımcı, "*Kendime vakit ayırabiliyorum. Spora gidiyordum... yüzmeye gidiyordum, yürüyüşler yapıyordum.*" diyerek kişisel bakımın kendisini nasıl yenilediğini açıklamıştır. Ayrıca, bazı ebeveynlerin bilinçli bir farkındalıkla hareket ettiği görülmüştür. Yine E17 kodlu katılımcı, "*Kendi çocukluk yaralarımı iyileştirip anca o şekilde kendi çocuklarıma faydalı olabileceğimin kanısına vardım.*" diyerek ebeveynlikte kişisel gelişimin rolüne dikkat çekmiştir.

Ebeveynlik rolünün anlamlandırılması kategorisi, ebeveynleri zorluklara rağmen motive eden ve onlara güç veren anlam kaynaklarını kapsamaktadır. Eş desteği, bu anlamda en güçlü koruyucu faktör olarak görülmektedir. E17 kodlu katılımcı, "*Bu konuda eşimin desteği çok önemli... eşimin desteği ile problemlerimizi çözebiliyoruz.*" şeklinde görüş bildirmiştir. Son olarak, tüm zorluklara rağmen ebeveynliğin kendisinden keyif alma ve anlam bulma, katılımcıları ayakta tutan en temel motivasyon kaynağıdır. E1 kodlu katılımcı, "*Çocuklar insanın yanında olunca çünkü çok güçlü hissediyor insan kendini.*" diyerek çocuklarının varlığının ona güç verdiğini ifade etmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Ebeveynlerin tükenmişlik deneyimlerinin incelendiği bu araştırmada üç ana tema ve bu temalara ilişkin altı kategoriye ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, ebeveyn tükenmişliğinin; ekonomik ve sosyal kaynakların yetersizliği, ilişkisel zorluklar ve ebeveynlik rolünün getirdiği yoğun taleplerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Araştırmada ebeveynlerin tükenmişlik süreçlerinin; yetersizlik, öfke ve bıkkınlık gibi olumsuz duygularla karakterize olduğu ve bu duyguların çocuktan uzaklaşma gibi davranışsal sonuçlara yol açtığı ortaya çıkmıştır.

Alan yazında ebeveyn tükenmişliğinin olumsuz sonuçlarını inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, tükenmişliğin ebeveynin ruh sağlığını bozduğunu (örneğin depresyon, kaygı, uyku bozuklukları) ve çocuğa yönelik olumsuz ebeveynlik davranışlarını (ihmal, bağırma, fiziksel şiddet) artırdığını ortaya koymaktadır (Mikolajczak vd., 2018). Başka bir çalışmada, ebeveyn tükenmişliğinin çocuklarda davranış sorunlarına ve düşük akademik başarıya yol açtığı bulunmuştur (Sorkkila ve Aunola, 2020). Özellikle tükenmişlik yaşayan ebeveynlerin çocuklarına karşı daha mesafeli, sabırsız ve empati yoksunu davranma eğiliminde oldukları; bu durumun çocukların duygusal güvenliğini ve gelişimini tehdit ettiği vurgulanmaktadır (Roskam vd., 2017). Sorkkila ve Aunola'nın (2020) çalışmasında ise ebeveyn tükenmişliğinin çocuklarda davranışsal sorunlara (örneğin saldırganlık, içe kapanma) ve düşük akademik başarıya yol açtığı gösterilmiştir. Bu bulgular, ebeveyn tükenmişliğinin yalnızca ebeveynin değil, çocuğun ve genel olarak aile sisteminin iyi oluşunu tehdit eden çok boyutlu bir risk faktörü olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın bulguları da, özellikle eş desteği olmayan, ekonomik sıkıntı yaşayan ve sosyal izolasyon içinde bulunan ebeveynlerin hem kendileri hem de çocukları için ciddi risk altında olduğunu göstermesi açısından alan yazınla tutarlıdır. Lin vd.'nin (2022) çok uluslu çalışmasında, sosyal desteğin ebeveyn tükenmişliğini anlamlı düzeyde azalttığı; hatta bilişsel yeniden yapılandırma gibi içsel kaynaklarla birlikte etkileşimli biçimde koruyucu rol oynadığı bulunmuştur. Bu bağlamda, alan yazındaki çalışmalar ile bu çalışmanın sonuçlarından hareketle, ebeveyn tükenmişliğinin önlenmesinde ve yönetilmesinde eş desteği, sosyal destek ağları, öz-bakım gibi kaynakların güçlendirilmesinin kritik olduğu ifade edilebilir. Özellikle aşağıdaki koruyucu faktörler öne çıkmaktadır (Gong vd., 2023; Lin vd., 2022; Wang vd., 2025).

Araştırmanın sonuçları ebeveyn tükenmişliğinde ebeveynlik tükenmişliğinin kaynakları, tükenmişliğin duygusal ve davranışsal yansımaları ile başa çıkma stratejileri ve koruyucu faktörlerin ön plana çıktığını göstermektedir. Araştırmada ebeveynlerin tükenmişlik süreçlerinin; yetersizlik, öfke ve bıkkınlık gibi olumsuz duygularla karakterize olduğu ve bu duyguların çocuktan uzaklaşma gibi davranışsal sonuçlara yol açtığı ortaya çıkmıştır. Ebeveyn tükenmişliğinin önlenmesinde ve yönetilmesinde kaynakların güçlendirilmesinin kritik olduğu ifade edilebilir. Eş desteği, sosyal destek ağları ve ebeveynlerin kendilerine zaman ayırmaları, tükenmişliğe karşı en önemli koruyucu faktörler olarak öne çıkmaktadır. Ebeveynlerin, özellikle de annelerin, yaşadıkları zorluklar karşısında yalnız olmadıklarını hissetmeleri ve pratik destek mekanizmalarına erişebilmeleri hem kendi iyi oluşları hem de çocuklarının sağlıklı gelişimi için hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle, ebeveyn tükenmişliğini önlemeye yönelik müdahalelerde hem bireysel hem de sistemik düzeyde kaynakların artırılması hedeflenmelidir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları bağlamında çeşitli önerilerde bulunulabilir. Çalışma, ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan ve farklı sosyoekonomik düzeylere sahip 26 ebeveyn ile sınırlıdır. İleride yapılacak çalışmalarda, farklı coğrafi bölgelerden daha geniş ve çeşitlendirilmiş bir katılımcı grubuyla (örneğin; daha fazla baba, özel gereksinimli çocuk sahibi ebeveynler) çalışılması, olgunun farklı boyutlarının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu kesitsel ve nitel çalışmanın bulgularının genellenebilirliğinin test edilebilmesi için karma desenli (nitel ve nicel) araştırmaların yapılması alan yazına önemli katkılar sunabilir. Çalışmada ebeveyn tükenmişliği olgusu ele alınmıştır. Gelecekteki çalışmalarda, ebeveyn tükenmişliğine etki eden kültürel faktörlerin veya bu sendromdan etkilenen çocukların deneyimlerinin incelenmesi, olgunun daha bütüncül bir şekilde ortaya konulabilmesi adına yararlı olabilir.

KAYNAKLAR

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Akademi.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499–512. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.3.499>
- Gavidia-Payne, S., Denny, B., Davis, E., Francis, A., & Jackson, M. (2015). Parental resilience: A neglected construct in resilience research. *Clinical Psychologist*, 19(3), 111-121. <https://doi:10.1111/cp.12053>
- Gong, Q., Kramer, K. Z., & Tu, K. M. (2023). Fathers' marital conflict and children's socioemotional skills: A moderated-mediation model of conflict resolution and parenting. *Journal of Family Psychology*, 37(7), 1048–1059. <https://doi.org/10.1037/fam0001102>
- Hubert, S., & Aujoulat, I. (2018). Parental burnout: When exhausted mothers open up. *Frontiers in Psychology*, 9, 1021. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01021>
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing.
- Lin, G.X., Goldenberg, A., Arikan, G., Brytek-Matera, A., Czepczor-Bernat, K., Manrique-Millones, D., Mikolajczak, M., Overbye, H., Roskam, I., Szczygieł, D., Ustundag-Budak, A. M., & Gross, J. J. (2022). Reappraisal, social support, and parental burnout. *The British Journal of Clinical Psychology*, 61(4), 1089–1102. <https://doi.org/10.1111/bjc.12380>
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397–422. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.397>
- Mikolajczak M., Gross J. J., Stinghlamber F., Lindahl Norberg A., Roskam I. (2020). Is parental burnout distinct from job burnout and depressive symptomatology? *Clinical Psychological Science*, 8(4), 673–689. <https://doi.org/10.1177/2167702620917447>
- Mikolajczak, M., & Roskam, I. (2018). A theoretical and clinical framework for parental burnout: the balance between risks and resources (BR²). *Frontiers in Psychology*, 9, 886. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00886>.
- Mikolajczak, M., Brianda, M. E., Avalosse, H., & Roskam, I. (2018). Consequences of parental burnout: its specific effect on child neglect and violence. *Child Abuse & Neglect*, 80, 134–145. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.03.025>.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications.
- Roskam, I., Raes, M. E., & Mikolajczak, M. (2017). Exhausted parents: Development and preliminary validation of the parental burnout inventory. *Frontiers in Psychology*, 8, 163. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00163>
- Seligman, M. E.P. (2018). *The Optimistic Child: A Revolutionary Approach to Raising Resilient Children-A Proven Programme to Safeguard Children Against Depression and Build Lifelong Resilience*. Hachette UK.

Wang, X., Yu, D., & Huo, M. (2025). The influence of work–family conflict on parental burnout in china: moderating effect of spousal support and its gender differences. *Journal of Family Issues*, 46(2), 351-375. <https://doi.org/10.1177/0192513X2412597>

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. baskı). Seçkin Yayıncılık.